

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

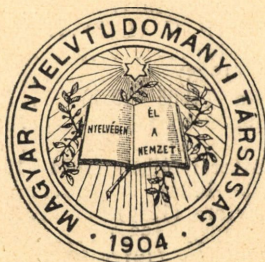
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

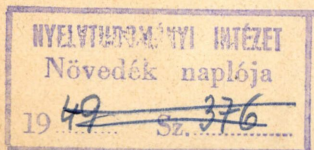
A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

XXIX. KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1933

F4188/75

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1933-ban.

	† Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921)	2000 korona
	† Baksay Sándor, Kunszentmiklós (1914)	200 „
	Balogh Jenő, Nagylózs (1921—1933)	36'02 pengő
	Balogh József, Budapest (1924)	100000 korona
5	Baranyai Béla, Debrecen (1924—1925)	270000 „
	Baranyai Zoltán, Genf (1922—1931)	60'00 pengő
	† Bárdos Remig, Pannonhalma (1920—1932)	58'68 „
	† Bartóky József, Budapest (1923)	2000 korona
	Bátky Zsigmond, Budapest (1924—1932)	94'00 pengő
10	Becker Henrik, Lipcse (1926—1931)	115'70 „
	† Bedő Albert, Budapest (1918)	200 korona
	Benkő József, Budapest (1923)	1000 „
	† Berczik Árpád, Budapest (1906)	200 „
	Bogdánfy Ödön, Budapest (1919—1926)	150000 „
15	Boldisár Kálmán, Debrecen (1921—1922)	1000 „
	Bonkáló Sándor, Budapest (1920—24)	10000 „
	Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000 „
	Budapest: Déli Vaspálya Társaság (1917)	200 „
	Budapest: Első M. Ált. Bizt. Társaság (1912—1918)	300 „
20	Budapest: Hazai Bank (1928)	200 pengő
	Budapest: József Műegyetem könyvtára (1916—1922)	2000 korona
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200 „
	Budapest: Orsz. Közp. Takarékpénztár (1908)	200 „
	Budapest: Osztrák-Magyar Bank (1921)	3000 „
25	Budapest: Székesfőv. Közlek. R. T. (1929)	200 pengő
	Chorin Ferenc, Budapest (1924)	850000 korona
	† Csánki Dezső, Budapest (1923)	1000 „
	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905—1922)	2000 „
	Csúry Bálint, Debrecen (1922—1933)	55'00 pengő
30	Debrecen városa (1922)	10000 korona
	† Dongó Gyárfás Géza, Sátoraljaújhely (1924—1926)	218000 „
	Ecséri Lajos, Szentes (1923—1924)	100000 „
	Eger: Gárdonyi Géza könyvtára (1926)	1000000 „
	† Erdélyi Lajos, Budapest (1923—1932)	54'00 pengő
35	† Erdős János, Rákosszentmihály (1917—1923)	1000 korona
	Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600 „
	Esterházy hercegi könyvtár (1923—1932)	716'00 pengő
	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200 korona
	† Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200 „
40	† Frencz Géza, Budapest (1923—1924)	10000 „
	Gálos Rezső, Győr (1921—1932)	22'28 pengő
	† Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300 korona
	Gombássy Imre, Budapest (1924)	100000 „
	Gombocz Zoltán, Budapest (1908—1931)	140'00 pengő
45	Győr: Pápóci prépostság könyvtára (1908—1923)	1200 korona
	Győr: Női felső kereskedelmi iskola (1921—1932)	56'04 pengő
	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200 korona

	Halász Dénes, Sárospatak (1920—1923)	500	korona
	Hartyáni Zoltán, Cegléd (1922)	2000	"
50	† Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200	"
	Heltai Lajos, Budapest (1923)	100000	"
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200	"
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200	"
	Hóman Bálint, Budapest (1923—1924)	12000	"
55	Horger Antal, Szeged (1915—1926)	700000	"
	Horger Antal neje emlékezetére (1916—1926)	700000	"
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400	"
	Hornyánszky Viktor, Budapest (1904—1923)	6000	"
	Horváth Endre, Budapest (1922—1932)	7 ⁰⁰	pengő
60	Horváth János, Budapest (1915—1921)	400	korona
	Pálóczi Horváth Zoltán, Budapest (1923)	2000	"
	Jakubovich Emil, Budapest (1921—1930)	40 ⁰⁰	pengő
	Jambrekovich László, Budapest (1919)	200	korona
	Ifj. Jambrekovich László, Budapest (1923)	5000	"
65	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200	"
	Jánosi József, Veszprém (1925—1933)	114 ⁰⁰	pengő
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200	korona
	József főherceg ő Fensége (1921)	2000	"
	† Karácsonyi János, Nagyvárad (1925)	1000000	"
70	† Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919)	200	"
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200	"
	Kecskemét városa (1923)	10000	"
	Kis-Erős Ferenc, Kalocsa (1920)	300	"
	Klemm Antal, Pécs (1920—1932)	118 ⁰⁰	pengő
75	† Kollányi Ferenc, Budapest (1920—1931)	108 ¹⁶	pengő
	Báró Kornfeld Móric, Budapest (1926)	2000	ar. kor.
	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200	korona
	† Gróf Kuun Géza, Marosnémedi (1904)	200	"
	† Latzkó Antal, Budapest (1904)	200	"
80	† Lehr Albert, Budapest (1910)	200	"
	Lengyel Lajos, Budapest (1919)	200	"
	Lenk Adolf, Budapest (1919)	200	"
	Losonczi Zoltán, Budapest (1923—1931)	80 ⁰⁰	pengő
	Mader Béla, Budapest (1923)	2000	korona
85	† Gróf Majláth Gusztáv, Gyulafehérvár (1908)	200	"
	Majovszky Pál, Budapest (1920)	300	"
	Manninger Vilmos, Budapest (1919—1921)	700	"
	Manninger Vilmosné, Budapest (1919—1921)	700	"
	Melich János, Budapest (1916—1933)	190 ⁰⁰	pengő
90	† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200	korona
	R. Nagy László, Budapest (1923—1930)	13 ⁰⁰	pengő
	† Nátly József, Budapest (1921—1922)	1500	korona
	Neményi Sándor, Budapest (1924)	100000	"
	Ország Sándor, Budapest (1924)	850000	"
95	† Óváry Ferenc, Veszprém (1905—1920)	300	"
	Palkovics Sándor, Egervár (1922—1930)	10 ⁹⁶	pengő
	Pannonhalma: Szt. Benedek-rend főkönyvtára (1922)	2000	korona
	† Pápay József, Debrecen (1922—1927)	22 ²⁴	pengő
	Pázmán József, Budapest (1923—1930)	10 ¹⁶	"
100	Pécs: Ciszt. főgimnáziumi önképzőkör (1906)	200	korona
	† Péller Pál, Veszprém (1905)	200	"
	Perczel György, Budapest (1921—1929)	77 ⁶⁰	pengő
	Pintér Jenő, Budapest (1913—1928)	45 ³⁶	"
	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200	korona
105	Putnok Imre, Budapest (1923)	5000	"
	Quittner Ervin, Budapest (1925)	850000	"
	† Rada István, Veszprém (1905—1927)	208 ⁰²	pengő

	Radó Antal, Budapest (1918)	200	korona
	Ifj. Radványi Sándor, Kótaj (1923).....	2000	"
110	† Réthei Prikkel Marián, Győr (1922)	1000	"
	Rexa Dezső, Budapest (1923)	2000	"
	Rust József, Budapest (1906)	500	"
	Sági István, Budapest (1923—1931)	50'00	pengő
	† Semsey Andor, Budapest (1904—1912)	4000	korona
115	Simon György, Veszprém (1922—1928)	25'24	pengő
	Sopron városa (1922)	5000	korona
	† Stoll Ernő, Nyiregyháza (1922)	1000	"
	Szabó Béla, Soroksár (1918—1928)	20'01	pengő
	Szacelláry György, Budapest (1921).....	2000	korona
120	Szeged: Tud.-egyet. m. nyelv. szeminárium (1908)	200	"
	† Székely István, Budapest (1921—1925)	235700	"
	Szendrey Zsigmond, Budapest (1923—1924)	15000	"
	† Szily Kálmán, Budapest (1904—1924)	100000	"
	† Szily Tamás, Gödreszentmárton (1922—1928)	18'16	pengő
125	Szinnyei József, Budapest (1906—1923)	101000	korona
	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200	"
	Szőcs Ferenc, Hajdunánás (1904—1933)	78'08	pengő
	† Tagányi Károly, Budapest (1920—1924)	26000	korona
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916—1918).....	400	"
130	Tolnai Vilmos, Pécs (1917—1932)	101'00	pengő
	Tóth László, Budapest (1923—1924)	23000	korona
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200	"
	Vargha Damján. Pécs (1912—1928)	60'22	pengő
	† Vargha Gyula, Budapest (1922)	2000	korona
135	Varsányi Emil, Budapest (1920)	200	"
	Veszprém: Papnevelő könyvtára (1906)	200	"
	Veszprém városa (1922)	2000	"
	Veszprémi Takarékpénztár (1922)	2000	"
	† Gróf Vigyázó Ferenc, Budapest (1923)	200000	"
140	Vikár Béla, Budapest (1920—1925)	61700	"
	Viszota Gyula, Budapest (1919—1933)	30'02	pengő
	Wiklund Károly Bernát, Upsala (1920—1921)	3600	korona
	† Wodianer Artúr, Budapest (1904).....	200	"
	† Zalán Menyhért, Pannonhalma (1922)	1000	"
145	Gróf Zichy István, Divény (1919—1932)	95'13	pengő
	† Gróf Zichy Nándor, Adony (1916—1921)	2000	korona
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905—1927)	8'16	pengő
	Zlinszky Aladár, Budapest (1918—1921)	500	korona
	Zolnai Gyula, Budapest (1913—1927)	200'00	pengő
150	Zsirai Miklós, Budapest (1922—1924)	100000	korona
	Zsíros Lajos, Nagykikinda (1919)	200	"

A jövevényszavak átvételének módjáról.

(Az 1933. január 24-i közgyűlésen elmondott elnöki beszéd.)

Tisztelt Társaság!

Egy nemrég megjelent tanulmányos értekezésben a többi közt a következőket olvassuk: „Ami latin jövevényszavainknál az átvétel módját illeti, náluk egészen más a helyzet, mint a többi jövevényszavainknál. T. i. amíg egyéb jövevényszavainknál ú. n. népi átvétellel van dolgunk, a latinoknál megfordítva a jövevényszavak latinos műveltségű egyének útján felülről lefelé terjednek.“ (FLUDOROVITS JOLÁN, Latin jövevényszavaink hangtana. Bp., 1930. 4. l. és MNy. XXVI, 48.)

E felfogás szerint tehát olyan szavak, mint *árestom*, *eklézsia*, *iskola*, *kántor*, *kommenció*, *nótárius*, *ostya*, *uzsora* stb., amelyek latin nyelvi eredetűek, latin műveltségű egyénektől, tehát a műveltebbektől a kevésbé műveltekhez, felülről lefelé terjedtek; ezzel szemben az olyanok, mint *betyár*, *botos*, *forint*, *ibrik*, *karácsony*, *köböl*, *lakat*, *megye*, *ökör*, *paizs*, *pénz*, *piac*, *püspök*, *rab*, *széna*, *vért*, *vitéz* stb., vagyis amelyek élő nyelveknek régibb korokban használt és akkor élő alakjaiból kerültek az akkori s innen a mai magyarba, ú. n. népi átvételek volnának, ami azt jelenti, hogy a kisebb műveltségű rétegek nyelvéből mentek át a műveltebb rétegek nyelvébe.

Ez a felfogás nem új, s nem itt jelenik meg először. Azt lehet mondani, hogy így gondolkoztak e kérdésről nyelvészeink a múlt század második felében is. Az ő nézetük szintén az volt, hogy a latin eredetű jövevényszavak latin műveltségű emberektől valók, más eredetű jövevényszavaink azonban, így elsősorban a szláváságból valók, népi átvételek. S ezt a tételüket még meg is toldották azzal, hogy e népi átvételek más fajok beolvadásának emlékei.

A jelzett felfogásra a következőket idézem. A Tüzetes Magyar Nyelvtanban (megjelent 1895-ben) BALASSA JÓZSEF azt írja, hogy a legtöbb szláv eredetű szó a pannóniai szlovén nyelvből származik, s hogy ezek a pannóniai szlovének „lassanként teljesen beleolvadtak a magyar népbe“ (167. l.). — SIMONYI ZSIGMOND „A magyar nyelv“ c. műve második kiadásában (megjelent 1905-ben, az első kiadás 1889-ben) ezt mondja: „nálunk se kell a nemzeti hiúságnak berzenkednie, mikor a tudomány megállapítja, nyelvünk elemei között melyek az idegen eredetűek, — annál kevésbé, mert ezeknek nagy része nemzeti hódításoknak s más fajok beolvadásának emléke“

(72. l.). „A honfoglalás után igen nagy változások érték szókincsünket. Először is a pannóniai szlávok s leginkább a szlovének szótárából gyarapodott. Az egész itt talált szláv néptömeg beleolvadt lassanként a magyar népbe s magával hozta műveltségét s a műveltségi tárgyaknak elnevezéseit“ (79. l.). ASBÓTH OSZKÁR „A magyar nyelvbe került szláv szókora és helye“ c. értekezésében hasonlóképen úgy vélekedik, hogy a magyarok az itt talált bolgár-szlávokat, akiktől szláv szavaikat átvették, lassanként felszították (l. NyK. XXX, 36 és különnyomat 36. l.).

A felfogás, amelyet itt három műből, illetőleg három tudóstól idéztem, sem elvi szempontból, sem alkalmazott voltában nem a magyar tudomány találmánya. Jelentkezik a XIX. század második felében a külföld tudományos irodalmában is. Én erre nézve csak MIKLOSICH FERENCET, a szláv nyelvtudomány első nagy rendszerezőjét idézem. MIKLOSICH 1871-ben adta ki „Die slavischen Elemente im Magyarischen“ c. értekezését (a bécsi Akadémia Denkschriften XXI. köt. és külön is). Ebben a magyar nyelvbe került szláv szavakat a pannóniai szlovének nyelvéből népi úton átvetteknek magyarázza, s a szlovénekről azt tartja, hogy legnagyobb részük a magyarságba olvadt bele. Szerinte egy népnek a másikba való beolvadása idegen nyelvi elemek átvételére különösen is kedvező körülmény: „... Slovenen..., die sich nach dem Untergang ihres Gemeinwesens mit den Magyaren amalgamiert haben und in denselben zum aller grössten Teile aufgegangen sind, ein Umstand, der nach dem Zeugnisse der Geschichte vorzüglich die Aufnahme von Fremdwörtern fördert“ (l. id. ért. VIII. fej.).

Az eddig idézettek foglalataként a következő elvi természetű pontokat vehetjük fel:

A) A magyar nyelv latin jövevényszavai latin műveltségű emberek útján, tehát felülről lefelé terjedtek; ugyanakkor többi jövevényszavaink ú. n. népi átvételek, ilyenek első sorban a szlávokból átkerült szavak. A népi átvétel kifejezésen nyilván azt kell érteni, hogy az ilyen átvételek a kevésbé művelt rétegtől a műveltebb rétegbe, tehát alulról felfelé terjedtek.

B) A népi átvételek, így első sorban azok a szláv nyelvi elemek, amelyek közvetlenül a honfoglalás utáni időkben kerültek át a magyar nyelvbe, az illető szláv nép beolvadásának emlékei. Ezeket a jövevényszavakat a beolvadt szlávok közvetítették.

Hogy a latin jövevényszavakat milyen nemzetiségű emberek terjesztették, arra nézve csak a Tüzetes Magyar Nyelvtanban olvastam határozott véleményt, azt t. i., hogy azokat a latin szavakat, amelyeket a magyar nép először átvett, olasz papok ajkáról hallotta, s így tőlük vette át (i. m. 180).

Mind a két itt megállapított elvnek sok a gyengéje, s mind a kettőben nagyon sok az ellentmondás. Egy ellent-

mondásra már fentebb rámutattam, most még néhány ilyen ellentmondásra s az elveknek egyéb gyengéire kívánok világot vetni.

A magyar *szoba*, ó-magyar *szuba* a közép-latin *stuba* (I. DIFENBACH, NovGloss.) vagy pedig az ó-felnémet *stuba*, közép-felnémet *stube* átvétele (hibásan a szóról BERNEKER, EtWb. 437). Ha latin, akkor a műveltebbek nyelvéből került a kevésbé műveltek nyelvébe; ha meg német, akkor népi átvétel volna, azaz a kevésbé műveltek nyelvén át jutott volna a műveltebbek nyelvébe.

A magyar *zsöllyeszék* > *zsöllye* (adatok a XVII. század első feléből), *lektika* (adatok a XVI. század második feléből) latin jövevényszók (< közép-latin *sella*, *lectica*), míg az *asztal* szláv (< *stolb*), a *szék* meg bolgár-török (< bolgár-török **säki*) átvétel. A latin *zsöllye*, *lektika* latin műveltségű emberektől való, a szláv *asztal* és a bolgár-török *szék* azonban népi beolvadás emlékei volnának.

Ugyanígy ellentmondást látunk a kereszténységre vonatkozó kifejezések, így pl. egyrészt a *mise*, *sekrestye*, másrészt meg a *malaszt*, *pokol* szavak közt. A *mise* és a *sekrestye* latin eredetű jövevényszók (< közép-latin *missa*, *sacristia*), ezek tehát latin műveltségű emberek útján, felülről lefelé terjedtek; a *malaszt* és a *pokol* szláv eredetűek (< nyugati róm. kat. szláv *milostb*, **pokl*), tehát népi beolvadás emlékei volnának, amelyek alulról felfelé terjedtek.

S ha jövevényszavainkat tárgyi és művelődéstörténeti, vagyis nem csupán hangtani szempontból vizsgáljuk, akkor az idézett elvek gyengéi s a bennük levő ellentmondások még jobban szembetűnőkké lesznek. Ime erre vonatkozólag is néhány példa.

A magyar *konyha* szót kétségtelenül nyugatról kaptuk. Hogy közvetlenül az ó-felnémet *kuhina* szóhoz tartozik-e (olv. *kuchina* > *küchina*), vagy pedig a német szóból lett s a nyugati műveltségkörhöz tartozó szláv népek valamelyike *kuchynja* szavának felel-e meg, az nincs kétségtelenül eldöntve (vö. horvát *kühiña*, szlovén *kühinja*, tót *kuchynä*, cseh *kuchyně*, lengyel nyelvj. *kuchynia*). Egy azonban bizonyos: a konyha mint a művelődés emelkedésével együtt járó berendezés nem lehet népi eredetű, s ennél fogva a *konyha* szó se lehetett meg először a népnél. A közép-latin *coquina* (olv. *kokina*, később *kocina*), amelyből az ó-felnémet *kuhina* való (MNy. VI, 342), „elsődlegesen — írja BÁTKY ZSIGMOND, aki a magyar konyhát mint művelődéstörténeti tárgyat is tanulmányozta — nem konyhát, hanem főzéshez szükséges dolgokat és ételeket jelentett, s csak másodszorban ment át magának a főzőhelyiségnek megjelölésére, majd később a római tábori és városi közkonyhákra s innen a klastromokba“ (I. A. M. N. Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője XXIII, 80). „Ezt a helyiséget aztán német földön az uri

háztartások gyakran elkülönítették a többi lakórésztől.“ Mi nálunk is a ránk maradt adatokból — a *konyha* szóra első adatunk 1206-ból való — az látszik bizonyosnak, hogy konyhájuk először nem a népi, hanem az úri háztartásoknak volt, ahol viszont egyházi közvetítéssel terjedhetett el. S ha a *konyha* szót ma és már jó régóta minden magyar ember ismeri is, egész országrészek népi lakosságának *konyhája*, lakóházuknak elkülönített főzhelye ma sincsen, ahogy más velünk vagy körülöttünk élő népek sok parasztházában sincs ilyen. Mindez okok alapján BÁTKY valószínűnek tartja, hogy a *konyha* szó nem népi átvitel.

Másik példám a növénynevek köréből veszem. Ezek közt sok az idegen eredetű. Hogy csak egy néhányat említsek: *gyömbér, izsóp, lilium, mályva, menta, petrezselyem, rózsa, saláta, zsálya* közép-latin nyelvi átvételek, míg *bab, búkköny, csombor, mandula, mohar, mustár, naspolya, porcsfű, tönköly* más nyelvekből származott jövevényszavak. RAPAICS RAYMUND „A magyarság virágai“ c. művében főleg művelődéstörténeti szempontból foglalkozott a virágkultusz történetével, fejtegetései során azonban bőven tárgyalja a házi növények és a gyógynövények, vagyis a kerti kultúra történetét. Megállapítja, hogy a kerti kultúra végelemzésben a kereszténység terjedésével függ össze, s lényegében a kolostori kerten alapul. Fejlődésének további fokai a várkert, az úri kert, majd a nemzet társadalmi rétegződése alapján legvégül a parasztkert. Nem valószínű tehát, hogy csak a közép-latin eredetű növénynevek terjedtek volna nyelvünkben felülről lefelé, sokkal inkább valószínű, hogy a más nyelvekből való növénynevek is ilyen tudatos művelődési folyamatok folyamánként terjedtek el felülről lefelé.

Folytathatnám példáimat. Vizsgálhatnám az állami be rendezkedésre, a hadi és közigazgatási szervezetre, a pénz- és mértékrendszerre s más tárgykörökre vonatkozó szavakat. Ha egy-egy ilyen tárgykört művelődéstörténeti szempontból vizsgálok meg, mindenütt a fentiekhez hasonló jelenségeket fogok megállapítani. Mindenütt fogok látni egy kezdeményező vagy megindító szervezetet, ehhez csatlakozólag pedig sorozatos fejlődést, változást, a fogalomkör gazdagodását. S ezt fogom látni az illető fogalomkör műnyelvében is. A fogalomkör tárgyainak nevei részint saját nyelveik lesznek, amelyek a meglevő szavak jelentésgazdagodása vagy képzővel való módosítása, esetleg összetétele útján keletkeztek, részint pedig jövevényszók. A fogalomkör tárgyi gazdagodásával a leírt módon bővül az idők folyamán a fogalomkör műnyelve is. Ez a műnyelv azonban mindig felülről lefelé fog terjedni, terjedésének ez útját a fogalomkör tárgyi szervezetsége jelöli ki.

Az a felfogás, hogy latin jövevényszavaink felülről lefelé, a többiek meg alulról felfelé, tehát népi úton terjedtek, meg hogy ez utóbbiak egyszersmind népi beolvadás emlékei, nem-

csak művelődéstörténeti szempontból nem lehet helyes. Nem lehet helyes e felfogás, hogy úgy mondjam, a synchronia vagy a horizontális szemlélet szempontjából sem. Hogy mit értek synchronián vagy horizontális szemléleten, ez alábbiakból kifog tűnni.

Tudvalevő dolog, hogy minden nyelv állandóan, törvényszerűen változik, fejlődik, az egyik lassabban, a másik aránylag gyorsabban. Változik a nyelv hangállománya, változik a szóképzése és szóviszonyítása, amennyiben egyes képzők, képzőbokrok, ragok, ragbokrok elavulnak, egyesek funkcióköre kibővül, mások a meglevő elemekből keletkeznek, változáson megy át elemeinek a jelentése, s módosulnak benne a mondatszerkesztés formái. Így változik szókészlete is, mégpedig ennek mind az eredeti, mind pedig a jövevény része. A magyar nyelv mai szókészletében szerepelnek szavak, amelyek csak a XIX., mások, amelyek csak a XVIII. vagy XVII. század óta, ismét mások, amelyek csak a XVI. vagy a XV. század óta s így tovább visszafelé vannak meg. Ezzel szemben más, egykor megvolt szavaink különböző időkben elavultak, kimentek a használatból. Szókészletünknek ezen változásában, fejlődésében nevezetes határkö a honfoglalás. Kétségtelen, hogy egy honfoglaláskori magyar ember pl. ezeket a szavakat: *andalog*, *bakancs*, *cimer*, *csapat*, *forint*, *herceg*, *kehely*, *malaszt*, *paradicsom*, *piac*, *pohár*, *viola*, *zsámoly* nem ismerte. Mármost vizsgálhatom azt, milyen szókészlete volt a magyarságnak a honfoglalás idején. A honfoglaláskori szókészlet segítségével rajzolta meg SZINNYEI JÓZSEF, majd később GRÓF ZICHY ISTVÁN a honfoglaló magyarok műveltségét. Vizsgálhatom azonban azt is, milyen volt vagy milyen lehetett a magyarság vagy egy művelt magyar ember szókészlete a X—XI. század határára vagy közvetlen a tatárdúlás előtt. Kutathatom azt, milyen lehetett a művelt magyar ember szókészlete Nagy Lajos vagy Mátyás király idejében, s ilyen határköveket felállíthatok a későbbi időkben is. A nyelv szókészletének egy időpontra határolt, s így mintegy egy síkban történő vizsgálatát nevezem synchroniás vagy horizontális vizsgálatnak.

Az ilyen egy időpontra meghatározott szókészlet alapján gondolom megoldhatónak azokat a kérdéseket, vajjon a fogalomkörök szerinti csoportosítható jövevényszók népi átvételek-e, s mint ilyenek népi beolvadás emlékei-e vagy pedig nem. S erre az a szókészlet, amellyel egy művelt magyar ember a X. század végén, mondjuk: Szent István, rendelkezett, különösen is alkalmas. Különösen alkalmas azért, mert a X. század folyamán, főleg azonban e század második felében, több különböző nyelvből vett át nyelvünk szavakat olyan rövid idő alatt, hogy itt nyelvcseréről, népi beolvadásról épen az idő rövidsége miatt szó sem lehet.

Feladatomból szempontjából az a legfontosabb, milyen lehetett a magyarságnak, vagy milyen lehetett egy művelt magyar embernek, pl. Szent Istvánnak a X—XI. század határán a magyar nyelvi szókészlete.

Kétségtelen, hogy nyelve magában foglalta mindazokat a nyelvtörténeti adatokat alapján ismert gyökérszavakat, amelyek finnugor vagy ugor elemekül igazolhatók. Megvoltak továbbá benne nagyjában azok az eredeti magyar szavak, amelyek a magyar nyelv önálló életében Géza fejedelem haláláig hangfestéssel vagy hangutánzással keletkeztek. S megvoltak jórészt azok a jövevényszavak is, amelyekkel a magyar nyelv a honfoglalás idejéig gazdagodott. A mi szempontunkból az a fontos, hogy megállapítsuk, mely jövevényszavak azok, amelyek a magyar szókészletbe a X. századnál nem korábban és Szent István koránál nem később kerültek. Valamennyit természetesen nem tudjuk megállapítani; ha azonban csak néhányat is sikerül felderíteni, azt hiszem, kérdésünkre: hogyan terjedhettek el e szavak, s hogy népi beolvadás emlékei-e, meg tudunk felelni.

Múlt félévi egyetemi előadásaimban részletesen beszéltem arról, melyek azok a magyar nyelvi szórványok, amelyek Szent István korára vonatkozó hiteles tartalmú emlékekben előfordulnak. Ezek a szavak: *Berény, Duna, gerencsér, Imre, István, király, köből, megye, melegd, pest, püspök, Sándor, szántó, szár 'sáfrányszínű', szombat, udvarnok, üchügya*. Feltehető, hogy az 1055-i tihanyi oklevél 61 szava is közismert volt már Szent István idejében. Közöttük 57 finnugor vagy török eredetű, tehát a honfoglaláskor megvolt nyelvünkben; az 58-ikról, a *halom*-ról azt tartom, hogy honfoglalás előtti ó-qrosz átvétel, tehát szintén megvolt a honfoglaláskor; három szó: *berkenye, megye, széna* honfoglalás utáni, de 1055 előtti átvétel.

A felsorolt Szent István-kori szórványokat azonban nem nehéz további elemekkel kibővíteni. A Szent István korára vonatkozó hiteles tartalmú emlékekben, főleg a Decretumokban olyan állami, egyházi és társadalmi szervezetet, berendezettséget jelentő latin műkifejezések vannak, amelyeknek egykorú magyar megfelelőit a közeli vagy későbbi korú magyar szórványok s egyéb szövegelemek alapján nagyobb tévedés nélkül kikövetkeztethetjük. Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a szent király magyar beszédében — főleg a hiteles tartalmú latin Decretumok latin műkifejezései alapján ítélve — előfordultak a következők, ma is ismert szavak: *alamizsna, apát, cseh, dözma > dözsma, egyház, ispán, isten, kereszt, keresztel, keresztény, malaszt, mise, monostor, német, olasz, palota, pap, pápa, péntek, pénz, úr 'dux, herceg' értelemben, ünnep, vasárnap, vitéz*. Nagy valószínűséggel állítjuk ezt, bár megengedjük, hogy a felsorolt szavak egyike-másika esetleg nem tartozott Szent István magyar szókészletéhez. Így pl. lehetséges, hogy a Decretumok latin *miles*-ét magyarul

nem *vitéz*-nek mondták, a felsorolt magyar szavak többsége azonban korának megfelelő hangalakban igenis megvolt.

Ha Szent István magyar szókészletének ránk maradt szórványait és kikövetkeztetett elemeit nyelvi eredetük szerint csoportosítjuk, akkor a csoportok így alakulnak:

A) Szavak, amelyek megvoltak, vagy amelyek meglehettek nyelvünkben a honfoglaláskor, s így felvetett kérdésünk szempontjából nem fontosak: *Berény, Duna, egy 'szent'* ebben: *egyház* és *ünnep, ház* ebben: *egyház, halom, isten, kereszt, meleg* ebben: *melegdi, nap* ebben: *ünnep* és *vasárnap, szánt* ebben: *szántó, szár, úr, ünnep, vásár* ~ *vasár* ebben: *vasárnap*. Ideveendő az 1055-i tihanyi oklevél 61 szava közül az az 57 is, amely honfoglaláskori szókészletünk szava.

B) Szavak, amelyek nyelvünkbe a honfoglalás után, de még Szent István király halála előtt kerültek bele, amelyek tehát felvetett kérdésünk szempontjából fontosak: 1. Középlatin nyelvek: *alamizsna, mise, monostor, pápa*. — 2. Újlatin (román): *olasz* vagy francia nyelvek: *dézma > dézsma, Sándor* (keresztnev). — 3. Egyházi szláv (bolgár-szláv) nyelvek: *keresztel, palota, pap, pest* 'kemence' vö. *mészpest, péntek, pénz, szombat*. — 4. Szerb nyelvek: *berkenye, megye*. — 5. Nyugati műveltségi körhöz tartozó szláv nyelvek: *csehek, tótok, szlovénok* vagy horvátok: *apát, király, malaszt, német*. — 6. Cseh nyelvi: *cseh*. — 7. Szlovén nyelvi: *olasz*. — 8. Horvát nyelvi: *vitéz*. — 9. Közelebről meg nem határozható, de nyilván bolgár-szláv nyelvek: *gerencsér* 'fazekas', *széna*. — 10. Felső-német (bajor) nyelvek: *köböl, püspök, Imre*. — 11. Ismeretlen közvetítésű, de végelemzésben talán szerb eredetű szó: *ispán*.

Amint a felsorolásból látható, nyelvünkbe a honfoglalás és Szent István halála közti időben átkerültek középlatin szavak mellett újlatin (olasz, francia), bolgár-szláv, szerb, horvát, szlovén, cseh, felső-német (bajor) szavak, amivel nem mondom, hogy az átadó nyelveket mind fel is soroltam. — Hihető-e mármost az, hogy a középlatin szavak felülről lefelé: a műveltebb társadalmi rétegektől a kevésbé műveltekhez, a nem középlatin nyelvek pedig megfordítva alulról felfelé: a kevésbé műveltektől a műveltebbekhez terjedtek volna. Hihető-e az, hogy e szavak közt az ú. n. népi átvételek népi beolvadás emlékei volnának, mikor e szavak átvétele ötven-hatvan év, tehát két nemzedék ideje alatt történt, ennyi idő pedig aligha elégséges arra, hogy népek vagy akárcsak egy nép, mondjuk: a „tömegek“-nek feltételezett pannóniai szlovénság a magyarságba beolvadhatott volna. Amennyire itt tapasztalati tényekre építhetünk, a nyelvcserek két nemzedék ideje, vagyis ötven-hatvan év alatt egy nép történetében aligha ennek végbe, nem is szólva arról, hogy a nyelvcsereknél mindig a saját nyelv lesz tele idegen elemekkel, s a felvett nyelv marad

meg szókészlet tekintetében az eltűnő nyelvtől aránylag érintetlenül.

Az eddigiekben romboltunk, próbáljunk most építeni. Ahhoz, hogy építhessünk, a X. században átvett szavak közül a legalkalmasabbak a magyar kereszténységre vonatkozó kifejezések. Lesznek talán egyesek, akik azt fogják mondani, hogy a kereszténységre vonatkozó szavak erre nem alkalmasak, mert hiszen volt olyan idő is, amikor a kereszténység alulról felfelé terjedt, s így kellett terjedniök a rávonatkozó műkifejezéseknek is. Lehet, hogy volt ilyen idő, ez azonban nem az általam tárgyalt kor. Ha egybegyűjtjük azokat a történeti adatokat, amelyek arra vonatkoznak, hogy a IX., X., XI., XII., XIII. században az európai népek miként vették fel a kereszténységet, azt látjuk, hogy a keresztény hit ekkor hatalmi szóval, tehát felülről lefelé terjedt. Ezt látjuk a szászországi szláv törzseknél a IX—X. században, az oroszoknál a X. században, a mi Szent Lászlónk tótországi: zágrábi és zágrávidéki térítésénél a XI. században, a poroszországi porosz és szláv térítéseknél a X—XII. században, s ezt a litvánoknál a XIII—XIV. században. S nem mások a tapasztalati tények, amelyeket arról szerezhetünk, hogy a XVI. és XVII. században miként ment végbe a protestantizmus terjesztése és az antireformációval kapcsolatban a katolikus hitre való visszatérés hazánkban, Csehországban, Stíriában, Karintiában, Krajnában, a Muraközben és a régi Tótországban: Zágrábban és vidékén. S hogy a kereszténység nálunk is hatalmi szóval terjedt, a tekintetben elég rámutatnom Szent István tetteire, továbbá az I. Endre és I. Béla trónraléptekor kitört 1046-i, illetőleg 1064-i pogány lázadásokra. Mindezek bizonyítékok arra, hogy a keresztény hit a felsorolt népeknél felülről lefelé terjedt.

De kereszténységre térésünk kezdete is nemzetünk felső társadalmi rétegénél jelentkezik. Az első történeti adat arra, hogy magyar ember kereszténnyé lett, a 943—946 közti időből való. Ekkor keresztelkedett meg Bulcsú vezér Konstantinápolyban. A következő magyar ember, aki kereszténnyé lett, Gyula, Erdély ura, aki 946 körül keresztelkedett meg, szintén Konstantinápolyban. Gyula magával hozott egy Hierotheus nevű barátot, akit Theophylactos pátriárka (933—956.) „Turkia“ püspökévé szentelt. Gyula keresztény maradt; gyermekei: Sarolt és Karold keresztények voltak. Sarolt Géza fejedelem, Karold meg talán Doboka felesége lett (e feltevés JAKUBOVICH EMILTől való). Szent István kereszténynek született 977 körül, s ilyen időtájban születhetett Doboka fia Csanád, aki Szent István unokatestvére volt. Csanád verte le a szintén keresztény Ajtonyt, aki Bodonban, a mai Viddinben keresztelkedett volt meg. Géza fejedelemről azt tartja a történettudomány, hogy 975 körül lett kereszténnyé, s keresztény volt a testvére, Mihály, s azok voltak Mihály gyermekei: Vazul és László is.

Mindez bizonyíték arra, hogy a magyar nemzet felső rétegeiben keresztények 943-tól Szent István trónraléptéig megszakítás nélkül voltak. Bizonyíték ez azonban arra is, hogy a magyar nemzet szintén felülről lefelé vált kereszténnyé.

Téríteni, amint ma is, régen is, az esetek túlnyomó többségében az anyanyelv segítségével térítettek. Mikor Bulcsú, majd Gyula Konstantinápolyban, Ajtony pedig Bodonban megkeresztelkedett, vagy ők tudtak görögül, vagy az a pap, aki megkeresztelte őket, vagy pedig tolmács volt jelen, aki az aktus lényegét a megkereszteltéknek elmondta. Nem lehetett ez másképp Géza fejedelem és testvére, Mihály esetében sem. Szent Gellért Vitá-jában olvassuk, hogy az Ajtonytól elfoglalt tartományban a kereszténység terjesztése végett rendelkezésére bocsátott szerzetesek közül csak azokat tudta a térítéshez használni, akik magyarul is tudtak. Szent Gellértről ismeretes, hogy még élete végén sem tudott magyarul, s amikor olyannal beszélt, aki nem tudott latinul, vagy amikor prédikált, beszédét, prédikációját mindig tolmács közvetítette. A ránk maradt feljegyzések alapján kétségtelenül bizonyos, hogy Aba Sámuel és Szár László fiai: I. Endre és I. Béla sem tudtak latinul, hanem latin beszédet, latin szöveget tolmács közvetítésével értettek meg. Az ilyen tolmácsok, magyarul tudó papok — és nem Szent Gellért — ajkáról hangzott el először a magyar *alamizsna, keresztel, mise, monostor, péntek, püspök, szombat* stb. szó, s minthogy az elsők, akik nemzetünkben keresztényekké lettek, a főrenden levők közt, az uralkodó osztályon levők közt voltak, nézetem szerint itt alakult ki a magyar keresztény terminológia az alatt az ötven-hatvan év alatt, amikor a magyar nemzet többsége még nem is volt keresztény. A keresztény vallásnak a nemzet szélesebb és szélesebb rétegeiben való terjedésével terjedt a felsőbb rétegekben kialakult terminológia, terjedt tehát felülről lefelé.

Nézetem szerint más művelődési körhöz tartozó jövevényszavaknak is — amelyek közt rendszeren vándorszavak is vannak — a fentebb említett keresztény műkifejezésekhez hasonló a történetük. Ilyen az állami életre, a hadi szervezetre, a törvénykezésre, a pénzekre és mértékekre, a ruházatra, a növény- és állatvilágra, s nem utolsó fokon a földművelésre, mesterségekre, vadászatra stb. vonatkozó jövevényszavak története is, ha sokszor nem deríthető is fel történetileg e művelődési körökhöz tartozó szavak háttere. Ha azonban felderíthető, az átvételek elvi feltételei azonosak a kereszténységre vonatkozó kifejezések átvételének feltételeivel. S éppen ezért megkísérlem előterjeszteni tételeimet, amelyeket tényekre építettem fel, amelyeket azonban mégis sok tépelődés után mertem csak leírni. Sok tépelődés után, mert, miként LAZICZIUS GYULA egyik bírálatában mondja, a grammatikában általános érvényű meghatározáso-

kat igen nehéz megalkotni, mert ha kilencvenkilenc nyelvre áll is valami, mindig félő, hogy a századik halomra dönti a legóvatosabb és legkörültekintőbb fogalmazást is (l. NyK. XLVIII, 91). S így van ez a nyelvtudomány alapelvi kérdéseinél is. Megállapításaim, amelyek részben a Szent István-kori magyar nyelvi szórványokon, részben más tényeken nyugszanak, a következők:

A) Egy-egy fogalomkörhöz vagy művelődési körhöz tartozó idegen szavakat, jövevényszavakat bizonyos társadalmi osztály vesz át, itt honosulnak meg e szavak, s ebből az osztályból terjednek el az azokat nem ismerő társadalmi osztályok nyelvébe.

B) A terjedésnek ez az útja az esetek túlnyomó többségében felülről lefelé haladó.

C) Az az egyén, aki egy idegen szót valamely nyelvben elsőnek használ, minden esetben kétnyelvű. Idegen szó átvételének feltétele tehát a kétnyelvűség; olyan tétel ez, amelyet előttem már mások is mondtak, s amely nézetem szerint általános érvényű. A jövevényszó-fordításnak, az ú. n. quelque-nak is kétnyelvűség az alapfeltétele, itt azonban van egy másik alapfeltétel is, s ez a szándékosság, a tudatosság, nélküle nincsen quelque.

D) Valamely nyelv idegen szavai, jövevényszavai nem lehetnek annak az emlékei, hogy a jövevényszó forrásául szolgáló nyelvet beszélő nép vagy népek az átvevő népbe beolvadtak. A nyelvcseréknél a kiháló, a pusztuló nyelv lesz tele idegen elemekkel s nem az elsajátítás után tovább élő nyelv; olyan tapasztalat ez, amely általános érvényű szabályba foglalható. Nem lehetnek az idegen nyelvi elemek, a jövevényszók idegen népek beolvadásának emlékei azért sem, mert azoknak a kétnyelvű egyéneknek, akik valamely idegen szót egy nyelvben elsőnek használnak, túlnyomó részben az illető nyelv az anyanyelvük. Idegen nép beolvadásának nyelvi emlékei csakis a tulajdonnevek: a személy- és vezetéknevek lehetnek, amennyiben más művelődési folyamatok, pl. divat révén nem kerültek át, továbbá a helyszínen beszélt nyelvből nem magyarázható földrajzi nevek. Miként legrégibb emlékeink, okleveleink írói túlnyomó részben magyarok voltak, s szórványaink nagy része, még a Konstantinos Porphyrogennetosban levők is született magyaroktól valók, azonképen jövevényszavaink is. Jövevényszavaink is túlnyomó többségükben kétnyelvű magyaroktól: tolmácsoktól, papoktól, íródeákoktól stb. származnak, s más népek beolvadásának igazolására semminemű szavazatuk nincsen.

Ezzel megnyitom XXXI. közgyűlésünket.

MELICH JÁNOS.

Csepel.

Anonymus műve 44. fejezetében a következőket mondja:¹ „Ezután pedig Árpád vezér elindult arról a vidékről, ahol most Bodrog vára áll és a Duna mentén a Nagy Szigetig haladt. Tábort ütöttek a Nagy Sziget mellett, majd Árpád vezér meg nemesei bevonultak arra... Árpád vezér... meghagyta, hogy a napok hosszú során át elcsigázott minden lovát vigyék oda és ott legeltessék. Lovászai fölé mesterül egy igen okos kun embert tett, név szerint Csepelt (Cumanum virum prudentissimum, nomine Sepel). Minthogy Csepel lovászmester ott lakott, azért nevezték el s hívják azt a szigetet Csepelnek egészen a mai napig.“

Anonymus szerint tehát *Csepel* szigete nevét a kun, azaz kabar-kazár eredetű *Csepel* főlovászmestertől kapta. Anonymusnak e magyarázata igazolható, illetőleg a *Csepel* név török eredetű személynévnek elfogadható.

Már az EtSz. szerzői megemlékeznek a török *čäpäl* szóról, mely a magyar *Csepel* névnek hangtanilag kifogástalanul megfelel, de a két szó egyezését bizonytalannak tartják. Ezt mondják t. i.: „Hogy... [a *Csepel* személynév] török (kún) vagy más eredetű-e, azt nem tudjuk eldönteni; az oszmán-törökben van *čäpäl* 'unrein' (KORAB. 155); 'dunkelfarbig, schmutzig, hässlich, niedrig, schlecht; die schlechte jahreszeit, die regenzeit' (RADL. III, 1995) köznévv, tn.-i használatát azonban nem tudjuk kimutatni.“

Az oszmánli *čäpäl* szónak REDHOUSE és SĀMĪ szótárai szerint három jelentése van: 1. 'sűrű, zavaros'; 2. 'daraesős, esős, szeles, havas, viharos idő; sáros, esős idő'; 3. 'piszkos, csúf, kellemetlen, ronda, undok'. Ezek közül a jelentések közül kettő is van, mely a török személynévek jelentéstani rendszerébe beleillik. Az egyik a 'piszkos, csúf, kellemetlen, ronda, undok' jelentés; ilyen értelmű magyar és török nevekről az ú. n. óvó-nevekkel kapcsolatban mostanában többször volt szó.² Ilyenek a karakirgiz *Palčyk* 'piszok', a régi magyar *Szemét*, a kirgiz *Tezek* 'trágya', *It-ajak* 'kutya-lába' stb.; régi oszmánli név a *Čirkin-aya* 'Csúnya-aga',³ melynek a *Čäpäl* név jelentéstani mása lehetne.

Nem valószínű azonban, hogy *Csepel*, aki előkelő ember volt, ily jelentésű nevet viselt volna. Láttuk, hogy van a *čäpäl* közszónak más jelentése is, t. i. az, hogy 'rút idő, viharos idő'.

¹ MHK. 441; PAIS, Magyar Anonymus 77.

² PAIS: MNy. XVIII, 95; NÉMETH: Klebelsberg-Emlékkönyv 140—1; számos ilyen nevet találunk RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ kéziratot török névjegyzékében.

³ FERETE LAJOS, Bevezetés a hódoltság török diplomatikájába 23.

A honfoglaló magyar törzsek eredetét magyarázva, sokszor emlegettem mostanában azokat a török népneveket, melyeknek 'Erő, Erős, Vitéz' a jelentésük, s ezekkel kapcsolatban azokat a népneveket, melyek ugyanezt fejezik ki, de az időjárás fogalomköréből vett képes megjelöléssel. E két szorosán összetartozó jelentéstani kategóriát megtaláljuk a személynveknél is. A *türk* népnév jelentése 'erő', s ezzel párhuzamosan van ilyen személynév: *Küč-tegin* 'Erőherceg'¹; a jeni-szeji feliratokban találjuk a következő személynveket: *Küč-bars* 'Erő-párduc', *Küč-ury* 'Erő-fü'², a STEIN-féle kéziratokon: *Kylyč-küč-k[ar]ja*³. Ez tehát az egyik csoport. Vannak azután ilyen népnevek mint *Kürt* 'Hólavina', *Boran* 'Vihar', *Jajmurkar* 'Eső-hó', s viszont vannak ilyen személynvek is: *Bora* 'Vihar'⁴, *Kürt* 'Hólavina'⁵, *Jyldyrym* 'Villám', I. Bájezid török szultán mellékneve.

'Viharos-idő'-t jelent tehát Csepel főlovászmester neve is.

A HonfMKial. c. munkámban⁶ bizonyítottam, hogy az a kun, azaz kabar vezérlajstrom, melyet Anonymus műve 8. és 10. szakaszában közöl, hiteles, mert tiszta török nevekből áll. Ezekhez a hiteles kabar nevekhez tartozik a *Csepel* név is.

Többi *Csepel* helyneveink kétségtelenül ugyanezen személynévből keletkeztek, ha nem is állnak vonatkozásban ugyanazzal a személlyel.

NÉMETH GYULA.

A Festetics-kódex kettőzött jelű magánhangzói.

XV. századbéli nyelvemlékeink között nevezetes helyet foglal el a Festetics-kódex, mely imádságos könyvül 1494 előtt készült Kinizsi Pálné Magyar Benigna számára. E kódexet kiadta és részletesen ismertette VOLF GYÖRGY a Nyelvemléktár XIII. kötetében. A kódex másolat-voltának bizonyításánál VOLF itt a gyakran előforduló kettőzött jelű magánhangzókra is hivatkozik: „Szintén másolásra vall az a különösség, hogy az író a sor utolsó magánhangzóját, valahányszor egy kis üres hely maradna, kettőzni szokta . . . Ilyenek egyébiránt a sor belsejében is igen gyakran előfordulnak . . . Ezek vagy onnan erednek, hogy az író a sorvégi magánhangzókön kívül általában a szóvégieket is szerette kettőzni, vagy pedig úgy magyarázandók, hogy magyar eredetűt követett, melyben az ilyenek mind a sor végére estek.“ (X—XI. l.)

¹ A karachánida Qadr-chánnak, Mahmúd Ghaznevi kortársának egyik, érmeiken található neve; RICHARD VASMER: MittSeminOrSpr. XXXIII., 94.

² RADLOFF, Alttürk. Inschr. 366.

³ THOMSEN, SamlAfh. III, 223, 225.

⁴ MNy. XXVII, 78—9.

⁵ كرت; R. NAGY LÁSZLÓ kéziratosa török személynév-jegyzékében.

⁶ 238 kk.

A FestK. kettőzött magánhangzóinak e magyarázata, melyet különben VOLF az ÉrsK.-re is alkalmaz (Nytár. IX. köt. XIII. l.) nem látszik eléggé helytállónak. Mind a FestK.-ben, mind az ÉrsK.-ben a kettőzött magánhangzók oly gyakran fordulnak elő, hogy már e miatt is aligha szolgálhattak akár magukban a kódexekben, akár a kódexek eredetijében a sorok végének kitöltésére. Egyébként is, ha e kódexek néhány lapját elolvassuk, rögtön látjuk, hogy a kettőzött magánhangzók itt elsősorban hosszúság jelölésére szolgálnak.

A magyar hosszú magánhangzók fejlődésére vonatkozólag eddig jövevényszavaink nyújtották a legbiztosabb adatokat. Így régi török jövevényszavaink alapján HORGER kimutatta, hogy egytagú szók rövid magánhangzója *o*, *ö* kivételével a tövégi magánhangzók elveszése utáni korban zárt szótagban megnyult; a többtagú szók utolsó szótagjának *e*, *ë*, *a*, *ä* hangjai *l*, *r*, *m* (?), *n* mássalhangzókkal zárt szótagban ugyancsak hosszúvá váltak; a zárt és nyílt szótagok magánhangzói között ilyenformán mennyiségi hangváltakozás támadt, mely azonban majd az egyik, majd a másik irányban kiegyenlítődésre vezetett (MNY. X, 117). A jövevényszavakon kívül a *v*-tövek ó-magyar változatai arra mutatnak, hogy a régi kettőshangzók helyét is hosszú magánhangzók foglalták el (MELICH: MNY. VI, 158). Hosszú magánhangzók keletkeztek továbbá két olyan magánhangzó összevonásából is, melyek közt γ volt (MELICH: NyK. XXXIV, 132—47; GOMBOCZ: MNY. XX, 174). Hogy egyes esetekben a hosszú magánhangzó finnugor eredetű lehet, arra a nyelvhasználat vet világot (vö. pl. *fa* \sim *f. puu*, *szá* $>$ *száj* \sim *f. suu* [GOMBOCZ: NyK. XXXIX, 264—6]). A szó végén levő eredetileg is hosszú vagy pedig kettőshangzóból keletkezett (vö. pl. az egyes szám 3. személyű birtokos személyrag történetét SZINNYEI: MNY. XI, 1 kk.) hosszú *á*, *é* hangok később megrövidültek, a régi képzők és ragok előtt azonban továbbra is hosszúak maradtak, s így *a*, *e* \sim *á*, *é* váltakozás jött létre; az ily módon létrejött úgynevezett hangzónyújtó tövekhez azután mindazok a jövevényszavak is csatlakoztak, amelyek eredetileg rövid *a*, *e*-re végződtek. Általában megállapítható, hogy a mai hosszú magánhangzók keletkezése, ha nem még régebbi, nagyrészt az ó-magyar korszakra és a közép-magyar kor elejére esik. A későbbi mennyiségi változások inkább analógiás kiegyenlítődés eredményei. Ez okozza a hosszú magánhangzók terén gyakran mutatkozó nyelvjárási eltéréseket is, valamint azt a különbséget, amely némely hosszú magánhangzót jelölő egyes régi nyomtatványaink és a mai magyar köznyelv között jelentkezik.

Amennyiben mármost kimutatható lesz, hogy a kétjegyű magánhangzókban igen gazdag FestK. ezekkel hosszúságot akart jelölni, akkor lesz egy olyan nyelvelmünk, amely a

magyar magánhangzók mennyiségi viszonyait a XV. század végén meglehetősen híven tükrözteti vissza.

Kódexünk leggyakrabban az *a-t*, *e-t* kettőzteti, elég gyakran az *o-t*, ritkábban az *v(=u)-t*. Mivel a hosszú *ő* hang történeti úton létrejött *ew* jele a rövid *ö* jelölésére is szolgál, a FestK. írója a hosszú *ő* írásánál többször egy egészen új jelet, *eev-t* is alkalmaz, sőt néha *eww-t* is ír. Vegyük tehát vizsgálat alá a FestK. kétjegyű magánhangzós adatait.

1. Mai köznyelvi hosszú magánhangzó helyén kétjegyű magánhangzót találunk a következő esetekben:

A) Tőszavak első szótagjában: *abraham-* 199; *aagak-* 57, 188, 282, 384; *aagy* 57, 188, 282; *aagyan* 178; *aagyam-* 251, 376; *aagyaaban* 204; *aagyaf-* 317; *aahyt-* 141; *aaldom* 167, 170, 171, 172, 173*, 174*, 175, 206; *aaldonk* 244; *aalda* 191; *aaldyon* 253, 254, 321; *Aaldyaatok* 255; *aaldyaatok* 255*; *Aalgyaatok* 255; *aaldany* 167; *Aaldoth* 284; *aaldwan* 206; *aal* 12, 230, 378; *aallok* 398; *aallaz* 467; *aallaff* 196; *aallaft* 264; *Aallap-* 187, 281; *aallat-* 194, 195*, 197, 200, 220, 284; *aalmath* 127, 190, 204; *Aalmak-* 399; *aalommal* 392; *aalthal-* 142, 194, 200, 210; *aaltal* 269, 273, 296, 396; *Aar* 106; *Aarwyz-* 185; *aaron-* 131, 208, 238, 239; *arpa-* 265; *arthathlan* 12—3; *arwa-* 144*; *baannya* 184; *baanat-* 142, 190; *baaraan-* 347; *baarka-* 128, 205; *baithor* 196; *baathrok-* 166; *beeke-* 188, 189, 196, 279*, 281, 282; *beekoo-* 264; *beewfeg* 57; *beewfeegh* 188; *beewef-* 73; *beewen* 344; *beewyhche* 61; *beeweyche* 360; *beeweythee* 215; *chookol-* 173; *deel* 84; *draaga-* 175, 244; *eedef-*, *eedes* 21-szer; *Eeg* (=caelum) 383; *eeget* 55, 280; *Eegesd* 68, 295; *eeget* 344; *eey* 8, 225; *eeynek* 8, 225, 392, 411; *eeyek-* 256, 382; *eedczaka* 375; *eekef-* 118, 173; *Eekes* 340*, 354; *eel-*, *Eel-* 43-szor; pl. *eelet-* 29; *eelez* 70; *eelew* 70; *eelews* 54, 278; *een* 217-szer; *eenek-* 172, 262*, 238, 333, 352, 354; *eerdem-* 14-szer; *Eertem* 400; *eertheek* 98; *eerczeed* 173; *eertewnk* 342; *eerthewnk* 344; *eerthenewnk* 90, 123; *eercheetewk* 315; *eerthelm-* 194; *eertelm-* 266, 300, 379; *ees* 1362-szer; *eeuwel* (*eet weerrel*) 395; *faak* 30, 87, 261, 385; *-faan* 142, 150; *-faayaanak* 214, 310; *faarat-* 384; *faaradot* 391; *-feele* 176, 394; *feelewk* 369, 396; *feelek* 372; *feely* 229, 232, 313; *feelyk* 86, 303; *feelyeek* 32; *feelew-* 119, 157; *feelelm-* 227, 300, 315, 394, 402; *feelem-* 270; *feenef-* 184, 290; *feenes* 297; *feeben* (=fő-) 208; *geegeeyek-* 40, 263; *haagh* 12; *haag* 230; *haagaanak* 57; *haagand-* 127, 204; *haagwan* 168; *Haala* 19, 59, 92, 305, 309, 328; *haala* 2, 16, 18, 27, 181, 194, 212, 235, 249, 262, 266, 284, 287; *haalath* 57, 172, 253; *Haalath* 254; *haalat* 249; *haalaalathlan* 409; *Haaloo-* 369; *haarom-* 288, 292; *haatra* 400; *-haazad-* 180, 248; *haaza* 57, 188, 282, 353; *-haazaanak* 210; *-haazaaban* 57, 235, 281; *haazam* 378; *-haazanak* 209; *-haazaaban* 262; *-haazaabool* 317; *haazat* 303; *haazath* 189; *haazban* 187; *heet* 178; *heewon* 199; *hoo* 261; *hook* 256; *yaacob-* 192; *yaanof-* 143; *yaanos* 353, 359; *yaanus* 347, 359; *yaarok* 391; *yaarnak* 86; *yaartham* 98; *yaartam* 369; *yaaryaak* 224; *yaaraaf-* 148; *yaarol-* 317*; *yaarithlan* 365; *yaazol-* 323, 353—4; *yaatny* 387; *yeeg* 261; *yookon* 69; *yooth* 110, 189, 296; *yool* 318, 379; *yoozan-* 403; *kaaromlya* 314; *keezeryhch* 380; *keep* 318; *Keer-*, *keer* 13-szor; *keeseen* 368; *Keez* 26, 247; *keez* 164; *keezewl-* 202, 275; *keet-*, *Keet* 14-szer; *keethewlkedem* 177; *keezy* 40; *keegyo-* 168, 261; *keen* 152; *keenya-*

141; *keennya*- 214, 401; *keenok*- 380; *Keewan*- 227; *koor* 407; *koorfaag*- 143, 178; *laabad*- 55; *laaba* 7, 223; *laabay*- 151, 187, 281, 293, 369, 385; *laabynk*- 292; *laatok* 320*; *laatom* 222; *Laathja* 370; *laatot* 389; *laatot* 271, 344; *laatatok* 320; *laatta* 269; *laatak* 212, 220; *laathak* 4; *laas* 100; *laaffad* 212; *laathnaam* 29; *laataaf*- 304; *laathaaf*- 143; *laathwaan* 196; *laathwan* 396; *laatand*- 382; *laattaffam* 403; *Laattatyk* 274; *laathogat*- 202, 274; *leegy* (ige) 143, 176, 195, 197, 216, 284, 290; *Idwezleegy* 167, 168, 169, 172, 285; *leelek*- 93-szor; *leelewk* 305; *leepyel* 50, 124; *leepew* 226; *leethel*- 173; *leewnk* 83; *Maatol*- 292; *maas* 237, 350, 366; *Maafyk* 299; *meeg* 159; *meegh* 247; *meegys* 403; *meegy* 46, 270; *meehem*- 184; *meehed*- 216, 229, 285, 301, 304; *meelthan* 19; *meeltho*- 25; *meelto* 388; *meelthoo*- 141; *meelthol*- 50, 124, 167; *Meelthol*- 100; *meelfeeg*- 38; *Meelfeeg*- 96, 307; *Meelfegh*- 347; *meereg*- 150; *meez* 169, 228; *meezet* 284; *naadba* 169; *naadmeez* 169; *neep*- 32-szor; *nyaar* 256; *neez* 108, 186; *neezek* 399; *oony* 387; *ootalm*- 295; *eew* 13, 106, 286; *PAal* 177; *peelmaat* 234; *raaz* 105; *reegy* 368; *reeze* 167, 380; *reewl*- 390; *saaryban* 377; *saaraba* 404; *saator*- 204*; *seerelm*- 178, 407; *seertezs* 407; *seerch* 408; *zaam* 218, 311; *zaank* 83; *zaamnak* 228, 292; *zaayabol* 117; *zaayok* 269; *zaath* 386; *zaam* 1; *zaama* 22, 241; *zaamtalan* 390; *zaankywet*- 139; *zaal* 208, 229, 232, 301, 305; *zaalla* 208*; *zaallot*- 393; *zeegyen*- 86, 148, 190, 207, 245, 372, 382; *zeekek* 57*, 110, 188*, 282*; *zeekeek* 110; *zeeked*- 26, 129, 205, 206, 247; *zeekewel* 113, 191; *zeekbowl* 120; *zeelbe* 84; *zeelnek* 402-3; *zeeles* 6, 222, 224; *zeelef*- 154, 365; *Zeean* 328, 353; *Zeepfeeg*- 77*, 78, 118, 197, 232, 318, 329; *zeepfeeg*- 174; *zeepfeg*- 124; *zool* 314; *zoolok* 58, 189; *zoola* 197, 199, 216; *zooland* 86, 112; *zozooloom* 165; *thaamad*- 74, 194, 286, 363; *taamad*- 266, 271; *taamazt*- 269; *thaamazt*- 186; *thaarsfolkod*- 291; *thaawol* 371; *thaawof*- 117; *teeged*- 55, 192, 241, 296, 368, 386; *theeged*- 16, 43, 55*, 69, 97, 100*, 176, 184, 267, 325, 409; *TEeged* 241; *teertem* 401; *teernem* 378; *theeref*- 9; *-theetel*- 70, 83, 123, 297; *-teetel*- 406; *theethel*- 172; *theevn* 152; *Vvy* 400; *Vvr* 83, 106*, 184*, 246, 280, 303, 314, 326; *Vvrnak* 227; *Vvree* 230; *-vaadol* 148; *waalazt*- 206*, 212, 288, 308; *Vaalazt*- 308, 318; *vaalazt*- 308; *-waaltho*- 44, 210; *-waaltoo*- 365; *waalthya* 97; *waalthaal* 244; *waaltwaan* 117; *waathwaan* 353; *waaltfaagh* 326; *waaltfaag*- 269; *waaltoz*- 382; *waarzs* 407; *waraath* 168; *waaras* 187, 282; *waarafth* 190; *weegem* 399; *weege* 359, 401; *weegere* 226; *weegey*- 113, 191, 370; *weegez*- 295; *weekony*- 367; *weenek* 38; *weeren* 150; *weerne* 374; *weerrel* 395; *weezek* 38, 261, 399; *weezel* 367; *weetel*- 367; *felweethetheel* 155; *weeteneunk* 412; *weeteef*- 228; *Veetkez*- 228; *veetkez*- 296; *Veethekz*- 374; *weewl* 176; *ween* (=vön) 267.

B) A második és a többi szótagban: *abrahaam*- 270; *ayaandek*- 244; *ayaanla* 163; *ayaanlom* 163; *anyaanak* 196; *Anyaa*- *nak* 211; *arpaaban* 265; *atyaank* 289; *aa*-val ragok előtt 40-szor; *baraathok* 178; *beekewe* 191; *beekween* 117, 196; *beflyeek* 35; *Beflyeek* 261; *bezeedek* 225; *bezedeth* 113, 192; *bezeede* 113; *bezeedyt* 261; *bochaatod* 212; *bochaathod* 135; *-bochaathya* 192*; *bochaatha* 120, 152, 199; *bochaaff* 408; *bochaathaaf*- 46; *bochaatta*- *leek* 240; *bochaatand*- 408, 410; *bozooth* 407; *bwzaanak* 168; *conscienciaankath* 202; *czwcaayan* 150; *chalaadyd*- 363; *chalaard* 33; *chemeteedwel* 43; *chemetheedwel* 267; *chemetheezewk* 257; *chynaaltha* 230; *chynaalny* 270; *chynaaltal* 384; *chodaalat*- 6, 224;

chwdaalat- 8, 173, 222, 326, 327; *Chwdaalat-* 247; *Cchwdaalat-* 340; *dycheer-*, *Dycheer-* 39-szer; *Dycheefegh* 28; *egeez* 160; *egeezek* 65, 291; *egyeeb* 153; *eleeg-* 158, 191; *elmeencken* 286, 310; *emeeztewt-tek* 391; *fohaazkod-* 139, 407; *fondaaltaak* 219; *fondaalaa* 230; *ganeebool* 186; *geegeeyek-* 40, 263; *haalaath* 27; *Halaat* 253; *haalaalathlan* 409; *Haalookat* 369; *hataarytt* 379; *heyaaban* 30, 189, 252; *heyaaba* 85; *hoheerewk-* 397; *Hwfwweethbe* 362; *ydeew* 19; *ydeeknek* 382; *ygaath* 368; *ygeed-* 135, 212*, 213, 308; *ygeedeth* 200; *ygeeyewk* 226; *ygeeth* 8, 225, 235; *ygeereth-* 25, 245; *ymaadfaag-* 48; *Imaadfaag-* 48, 156, 177, 215, 405*; *Imaadom* 169, 170, 171, 172*, 173*, 174*, 175; *Immaar* 212; *yfmeegh* 389; *yzamookon* 369; *ytheel-*, *yteel-* 9-szer; *yefcenek* 193, 239, 266; *kemeenben* 396; *kemeen* 211; *kerezthyeen* 157; *keefeen* 368; *kefeebben* 489; *keeweelek-* 73; *keweeyevk-* 84; *kewees* 380; *kyraal* 2, 133, 135, 210, 212, 291, 314; *Kyraal* 252; *kyraalya* 232*, 317; *kyraadlyok-* 184, 263; *kyraalnak* 267; *kefeertenek* 220; *kefeertet-* 407; *kewaana* 135; *kewaanaa* 212; *koporfoom* 378; *leyaan* 135; *magaat* 246; *myaad* 117; *mwkaalkod-* 189; *mwkaawal* 369; *neheezfeegh* 168; *nyawalyaaknak* 399; *nyavolyaakra* 159; *Nyawalyaaffaag-* 366; *nyawalyaaff* 377; *nozolyaamnak* 204; *orczyaayath* 13; *orczyaayath* 205, 231, 253; *orczyaya* 270; *orgonaaban* 265; *oryaafa* 210; *efweenyde-* 66; *ewfwweenyewk-* 400; *efweenyt* 224; *pereemeere* 208; *peldaat* 233; *pogaanok-* 254, 313; *predycaallottaak* 266, 277; *prophetaak-* 22, 239, 246, 266; *prophetaay* 269; *prophetaayaanak* 270; *penythen-
ciaawal* 70; *remeenlet* 366, 394; *remeenle* 97; *remeenked-* 245; *remeenfeeg-* 158, 211, 397; *ruhaaz-* 384; *Segeel* 393; *Segeely* 165; *fegeedfeeg-* 1, 34, 66, 75; *fegeeych* 66; *fegeeythwen* 68; *fegeeythew-* 144; *fegeeyteny* 289; *feteetfeeg-* 278, 335, 383; *feteethfeeg-* 392; *feteetfeegh-* 54; *fetheethfeeg-* 34, 257; *zakaalba* 208; *sekreenye* 128; *zegeenyth* 206; *zegeenfeeg-* 143; *zeleedek-* 40, 263; *zeleedfeeg-* 126, 204; *Zemeel* 354; *zeemeel* 340; *zemeeleeth* 52, 71, 277; *zemeelyed-* 135; *zemeerewm-* 163; *zolgaak-* 72; *zolgaad-* 135, 179, 205, 213, 228, 359; *zolgaal-* 27, 116, 135, 180, 212; *Zomeehoz-* 250; *thanaalchnak* 194; *Tahaat* 314; *themetheez-* 34; *termeezet-* 236*; *thyzthaak-* 118; *thekellethes* 288; *tewkelleel* 222; *terweenye* 226; *wthaalaa* 147; *wthaalyad* 165; *wthaalaath* 73; *wthaalyad* 165; *wtaalny* 212, 284; *wthaan-* 30, 162; *wenereekkel* 167; *wereeb* 74; *wefeyeenek* 308; *weezeek-* 234; *wezeerrel* 69; *vezeerrel* 296; *wygyaazok* 28, 250; *wygyaaznak* 189; *wylaag-*, *Vylaag-* 17-szer; pl. *wylaagoth* 147; *wylaagof-* 227; *wyraag* 239; *wyraagh* 193, 299; *wyraagok* 234; *wyraagnak* 173; *wewlegeen* 133, 210, 317; *wewlegeen* 317; *wzmaraaaz* 256.

C) I g e k é p z ó k b e n : -ál: *fondaalthaak* 3; *fondaalaa* 6 | -ész: *merezked-* 372 | -ít: *kemeeneeyt-* 4, 219; *dycheweeychchen* 180 | -lél: *zemleelted* 387 | -ód: *kenzoodom* 369.

D) N é v s z ó k é p z ó k b e n : -ál: *halaalnak* 142, 243, 271; *halaalonk-* 70, 134; *hataalom-* 161; *halaala* 288, 338; *halaalan* 152; *halaalth* 159 | -ás, -és: *aa*, *ee*-vel 166-szor; pl. *adaaf-* 2; *zengeef-* 9 | -cske: *hegyechkeek* 34 | -dék: *ayandeekyd-* 381 | -é: *Vree* 12; *Vree* 230; *Wree* 317 | -ék: *arnyeek* 402; *fazeek* 315; *yatheekon* 149 | -mány, -mény: *teremteenyewd* 180; *thudomaanya* 271 | -más: *aldomaafth* 230 | -né: *kiralnee* 336 | -ó, -ő ~ -é 25-ször; pl. *wralkodook* 11; *Elefewwth* 388; *tewelgewwt* 388; *hyweewknek* 23;

theremteeye 291 | *-ság, -ség* 601-szer: pl. *Dycheuweegh* 1; *Vyga-faagos* 1 | *-szág* 25-ször: pl. *yozaaga* 138; *orzaagnak* 16 | *-ván, -vén* 17-szer: pl. *byruwaan* 23; *lehelween* 67.

E) M ó d - és i d ő j e l e k b e n : *-á, -é* elbeszélő mult 177-szer: pl. *adaad* 8; *esmereek* 5 | *-né* feltételes mód 13-szor: pl. *wyfelnee* 50.

F) I g e r a g o k b a n : jelentő mód jelen idő tárgyas többes 3. sz.: *mondyaaak* 8, 317; *rakyaak* 85, 111; *zolgaalyaak* 116 | jelentő mód mult idő alanyi egyes 2. sz.: *attaal* 386; *adtaal* 287; *erew-fyhtewtteeel* 388; *halgattaal* 396; *ygazgattaal* 388; *leltheel* 229, 303; *zeretteel* 385; *takartaal* 383; *tewtteeel* 409 | jelentő mód mult idő tárgyas többes 3. sz.: *emelteek* 247; *fondaalthaak* 3; *yrttaak* 325; *predicaltaak* 246; *predycallottaak* 266; *zoktaak* 312 | felszólító mód jelen idő alanyi egyes 2. sz.: *Emlekezyeel* 203, 276, 381; *efe-dezyeel* 115, 116; *yygyekezyeel* 203, 246, 289; *igyekewzyeel* 50; *yge-kezyeel* 63, 183; *Meltholyaal* 245; *mondassaal* 240; *wralkodyaal* 184; *ylthepyeel* 183; *yltpepyeel* 350 | felszólító mód jelen idő ikes egyes 3. sz. 33-szor: pl. *adafseek* 19; *alogyeeek* 280 | felszólító mód jelen idő tárgyas többes 2. sz. 96-szor: pl. *akaryaaathok* 1; *Dycheeryeethewk* 28 | felszólító mód jelen idő tárgyas többes 3. sz.: *Dycheryeeek* 263; *feelyeeek* 53, 254; *mondyaaak* 225; *rakyaak* 189 | feltételes mód ikes egyes 3. sz.: *haragodneyeeek* 74.

G) B i r t o k o s s z e m é l y r a g o k b a n : *-a, -e, -ja, -je* ragok előtt 345-ször: pl. *kezeeben* 3; *thyztheffegeeben* 1.

H) H a t á r o z ó r a g o k b a n : *-á, -é* 76-szor: pl. *crewkkee* 14; *alaa* 53 (ide *alaazatos-* 200 stb.) | *-ból, -böl* ~ *-bél*: *ganeebool* 186; *-hazaabol* 317*; *magaffagbool* 47, 271; *oldalabool* 150; *reytethym-beel* 11; *zayabool* 222; *zolgalatyabool* 379; *terembeel* 9; *wylagoj-faagbool* 28 | *-ért* 26-szor: pl. *ky eerth* 11; *eertenk* 15 | *-ként*: *Mykeenth* 1, 29, 72, 86; *mikeent* 113, 324; *naponkeent* 389 | *-kép*: *Mykeuppen* 268, 272; *mykeuppen* 192; *my keepen* 57; *azon keuppen* 88; *fok keepen* 28; *fok keuppen* 385—6 | *-n* rag előtt: *ygazaan* 200 | *-nál, -nél*: *angyaloknaal* 7; *fjanaal* 319; *mezneel* 227—8; *wrnaal* 225, 229, 302; *naalad* 51, 97, 201, 273, 389, 410; *naala* 97; *neekwl* 295, 389, 411; *kyneekwl* 68; *bynneekwl* 177 | *-ól* ~ *-él*: *feleel* 243 | *-ról*: *Thaghyarool* 166; *roola* 7; *roolad* 58, 189, 251; *roolonk* 313—4 | *-tól, -től*: *allatthool* 319; *allattool* 323; *egymaf-thool* 383; *ellenfeghteewl* 44; *ellenfegynkteewl* 45; *gondolathok-thool* 163; *gonozthool* 177; *halaalthool* 164; *haragthool* 163; *yfyw-fagomthool* 94*; *maryathool* 93.

Amint az összeállításból látható, a mai köznyelv hosszú magánhangzói a FestK.-ben igen gyakran fordulnak elő kettőzött jellel. Hogy ez itt csakis a hosszúság jele lehet, arra elég bizonyosággal szolgál számos szó és alak kettőzött jellel való előfordulásának nagy száma. Nem hihető ugyanis, hogy a kódexíró pl. az *és* kötőszót 1362-szer, az *én* névmást 217-szer, a *-ság, -ség* képzőt 601-szer csupán azért írta volna kettőzött magánhangzóval, mivel a sor végén fordultak elő. Ugyanígy az sem hihető, hogy mindezek a kódex eredetijében lettek volna a sor végén.

(Folytatjuk.)

LOSONCZI ZOLTÁN.

A finnugor idők kialakulásának kérdéséhez.

A finnugor idők kialakulásának magyarázatában olyan mozzanatok merültek fel, amelyek mellett, azt hiszem, nem szabad szótlanul elhaladnunk.

Az időalakokra vonatkozólag KLEMMnél a következőket olvassuk: „Wenn wir die finnisch-ugrischen verbalformen einer prüfung unterziehen, so werden wir gewahr, dass sie jeglicher formantischen elemente entbehren, die ursprünglich zur bezeichnung der zeitlichen verhältnisse gedient hätten, woraus folgt, dass demnach die finnisch-ugrischen verbalformen ursprünglich keinerlei zeitverhältnis (tempus) ausdrückten“ (FUF. XVII. 265). Ugyanennek a mondatnak magyar fordításával vezet be KLEMM mondatának IX. fejezetét, vagyis itt is azt mondja, hogy mivel a finnugor igealakokon „semmiféle olyan jel nincsen, amely eredetileg az idő megjelölésére szolgált volna, a fgr. igealakok tehát eredetileg *semmiféle időt* sem fejeztek ki“ (MNYK. II, 6 : 71).

Ez a mondat két állítást tartalmaz: hogy a finnugorságban nem voltak idők — ez az egyik; a másik pedig az, hogy azért nem voltak, mert hisz nem is volt jel a jelölésükre. Az első állítást csak némi habozással tudjuk így megfogalmazni, mert a szöveg nem ad útbaigazítást arra, hogy a kétszer is előforduló „eredetileg“ szót miképpen kell értelmeznünk. Ezzel azonban most egyelőre ne törődünk, nézzük a másik állítást, amely minden ízében világos. Aki ezt olvassa, régi ismerősként fogja üdvözölni e szavak mögé rejtett gondolatot: a párhuzamossági „axiómá“-t, amely azt mondja, hogy minden nyelvi (nyelvtani) kategóriának szükségképen azonos gondolati kategória felel meg. Ha tehát valami nyelvileg nem jelentkezik, az gondolatilag sem létezik. Ennek az „axiómá“-nak számos hitvallója volt a múlt század folyamán (HUMBOLDT, STEINTHAL, LAZARUS, HEYSE, WUNDT stb.), és még nemrégiben is akadt szószólója (CASSIRER). Ezzel akarta bizonyítani a múlt század hatvanas éveiben GEIGER és utána MAGNUS is, hogy a régi görögök színvakok voltak, legalább is zöld- és kék-vakságban szenvedtek (vö. A. MARTY, *Gesammelte Schriften I, 1 : 213*), újabban pedig WEISGERBER (*Germ.-Rom. Monatsschrift XIV, 253*) derített ki ehhez hasonlót az indogermánokról, azt állítván, hogy az indogermán ember valamikor úgy viselkedhetett a színekkel szemben, mint az amnéziás beteg, csak azért, mert a különnyelvekből nem lehet visszakövetkeztetni egy alapnyelvi színnév-rendszerre, amelyben az egyes színek pontosan el lettek volna határolva. Nálunk HUNFALVY és különösen BUDENZ hódolt ennek a felfogásnak. BUDENZ egész alaktani és etimológiai gondolkodását áthatotta az a meggyőződés, hogy minden gondolati mozza-

natnak jelentkeznie kell a szó testén, és ha arra került a sor, sokszor merész következtetésektől sem riadt vissza.

E párhuzamossági tannal, azt hiszem, végleg leszámolt a nyelvészetnek az az iránya, amelyet filozófiailag MARTY alapozott meg és PAUL valósított meg gyakorlatilag: az ú. n. empirikus-lélektani irány (vö. O. FUNKE, Studien zur Geschichte der Sprachphilosophie. Bern, 1927. II: Zur Sprachphil. der Gegenwart), és ha itt-ott még felüti a fejét, már csak a tegnapi hitelét veszített árnyaként jár fel kísérteni, a nélkül, hogy ügyet vetnének rá. A mai nyelvész, akinek tekintetét az ellentét axiómája irányítja, a nyelvi jelrendszerek vizsgálatából jól tudja, hogy nemcsak a „van“, de a „nincs“ is lehet fontos építőköve a nyelvnek. Tehát a helyett, hogy a „nincs“-ből messzemenő és rendesen téves következtetéseket vonna, a „nincs“-nek megfelelő nulla-fokon álló elemeket ép úgy kezeli, mint az anyagilag adottakat, de természetesen csak rendszeren belül, akkor, ha megfelelő ellentét kínálkozik.

Ha az időt csak külön időjellel lehetne kifejezni, akkor a magyarban ma sem lehetne beszélni, mondjuk, jelen időről, mert nincs anyagi jele. A *tud* alakot azonban épen az teszi jelenidejűvé, hogy szemben áll vele a *tudott* sajátos multjegyével, tehát a nulla-fokon álló időjellel, vagy, ha úgy tetszik, az időjel hiányával ép úgy ki tudjuk fejezni az időt, mint más nyelv esetleg pozitív eszközeivel.

Tartozom az igazságnak annak a megállapításával, hogy a szóbanforgó indokolás voltaképp nem is KLEMMÉ, hanem olyasvalakié, aki a finnugor időalakok kérdésében leginkább érvényes: SETÄLÄÉ. SETÄLÄÉnél olvashatjuk már, hogy a finnugorságban az ú. n. tempusok „eigentlich keine Zeit bezeichnen, zu deren Angabe sie auch kein Element enthalten“ (Zur Gesch. d. Tempus- und Modusstambild. i. d. fgr. Spr. Helsingfors, 1886. p. 174). KLEMM csak átveszi a gondolatot, bár láthatólag nem igen bízik benne. Nem mer építeni rá, egyedül gyengének érzi. Megszerzi hát egy olyan érveléssel, melynek, ha igaz, minden kétséget el kell oszlatnia.

„Nem lévén — írja i. m. 78 — kifejlődve kezdetben az emberben az időviszony tudata, *időt* nem fejezhettek ki eredetileg a fgr. igealakok“. Itt már másodszer ütközünk bele a homályos értelmű „eredetileg“ szóba, és tetézi a bizonytalanságot, hogy nem tudjuk, mit értsünk a „kezdetben“ alatt, magát az érvet azonban feltétlenül komolynak és döntőnek érezzük. Ha sikerül bebizonyítani, hogy a finnugorságnak nem volt időtudata, akkor természetesen szó sem lehet időalakokról. Akkor azt, hogy nem volt időjel, akár már meg sem kell említenünk, annyira természetes következménye ez ennek az „időtlen“ állapotnak.

KLEMM azonban nem vállalja ezt a bizonyítást, inkább csak általánosságban kezd beszélni az időtudat, mégpedig a

teljes időtudat kialakulásáról. „A teljes időtudat . . . a lélektan szerint . . . hosszú, fokozatos fejlődés eredménye“ (i. m. 71). Mielőtt tovább mennénk, álljunk meg egy pillanatra ennél a kijelentésnél.

„A lélektan szerint“, — ez úgy hangzik, mintha itt valami nagyon szilárd és megingathatatlan tanításról lenne szó, amelyhez még csak árnyéka sem fér a kétségnek, olyan tételről, amelyben a világ valamennyi lélekbúvára megegyezik. Azonban, ha jobban szemügyre vesszük a dolgot, tulajdonképpen csak két psychologusra történik hivatkozás: STERNRE (Psychische Praesenszeit: Zeitschr. f. Psych. XIII, 325) és KORNISRA (Lelki élet II, 120). A két hivatkozás közül az egyik mindjárt elesik, mert STERN idézett dolgozatában egy szót sem szól az időtudat kialakulásáról, csupán csak arról beszél, hogy a jelen, amelyet átélünk, sohasem „a szó szoros értelmében vett időpontra, hanem mindig egy kis időtávolságra“ vonatkozik. Ezért ezt bátran törölhetjük az érvek sorából: marad tehát egyedül KORNIS. De ha KORNIS-t olvasunk, akkor kezd csak igazán bonyolódni a dolog. Mindjárt az első szón megakad a szemünk. Miért beszél KLEMM csupán „teljes“ időtudatról (helyesebben: időszemléletről), miért nem mondja meg, hogy KORNIS szerint elemi időszemlélet is létezik, és hogy KORNIS az elemi időszemlélet keletkezésének kérdésében nem a genetikai, hanem a nativisztikus felfogás pártján van, vagyis éppen azt tanítja, hogy az elemi időszemlélet az emberi gondolkodással egyidős? Vagy talán ahhoz, hogy a nyelvben tempus alakuljon, előbb teljes, differenciált időszemléletnek kell kialakulnia?

De tegyük fel, hogy erre a teljes időszemléletre mulhatatlanul szükség van, honnan tudjuk, hogy ez hosszú, fokozatos fejlődés eredménye? KLEMM szerint a lélektanból, amely KORNIS szavaival ezt mondja: „Bár a primitív időszemlélet eredetileg adva van, a teljes időszemlélet ép úgy, mint a kész térszemlélet, hosszabb fejlődés eredménye. Ezt bizonyítja a kis gyermekek rendkívül tökéletlen időtudata“ (Lelki élet II, 140). Minthogy a gyermek tökéletlen időtudatát csak egy tárgyilagos forrásból, a gyermeknyelv megfigyeléséből ismerjük, a várt lélektani érv helyett váratlanul szemben találjuk magunkat egy nyelvi érveléssel, vagy legalább is egy olyan lélektani érveléssel, amelyért csak nyelvész vállalhatja a felelősséget. Ez elvégre még nem volna baj, ha az érv egyébként kifogástalan. Kérdés azonban, hogy mit is bizonyítana a gyermeknyelv a finnugor időkkal kapcsolatban.

„A gyermek — mondja KORNIS — kezdetben csak a jelennek közvetlen, érzelmileg erősen színezett átélését és a legközelebbi jövőre irányuló törekvést tapasztalja. A mult ellenben, a mely már csak bizonyos objectíváló, a subjectív élménymozzanatoktól többé-kevésbé elszakadó megítélés útján

fogható fel, sokkal később merül föl a gyermek tudatában... A jövőre előbb vonatkozik a tudat, mint a „multra“ (i. m. 140—1). Nem is kell külön kiemelnem, az utolsó mondatot maga KORNIS is ritkítva szedeti. Mi következik ebből? Ha helyes az analógia, akkor ennek alapján feltétlenül azt kell mondanunk, hogy mikor a finnugorság már rálépett a teljes időszemlélet fokozatos kifejlődésének útjára, előbb a jövő tudata alakult ki és csak azután a múlté. Ezt KLEMM nem mondja, nem is mondhatja, mert ha a finnugor nyelvek valamit is elárulnak az időszemlélet fokozatos kialakulásából, akkor az épen a fordítottja ennek: a múlt tudata bizonyosan megelőzte a jövőét.

KLEMM tehát — helyesen — nem vállalja ezt a veszélyes analógiát, sőt — még helyesebben — olyan irányba tereli a kérdést, amerre a megfejtés kulcsa is rejtezik: „a kezdetleges lelkű és beszédű embert“ idézi. A finnugor alapnyelvvvel kapcsolatban valóban aligha lehetne említeni ennél találóbb analógiát. Ha az alapnyelv egyáltalán valamihez hasonlítható, akkor az csak egy primitív nyelv lehet, feltéve, hogy a nyelv-hasonlítás kikövetkeztetett alakjait nem üres fikcióknak tekintjük, hanem egy egészében soha meg nem ismerhető rendszer töredékeinek. Kétségtelen, hogy KLEMM ezzel az analógiával a megoldás küszöbére vezette a kérdést, és ezen semmit sem változtat az a körülmény, hogy szerinte a kezdetleges lelkű és beszédű emberben „a múlt és a távolabbi jövő tudata még nem volt kifejlődve“ (i. m. 72). Ez ugyan szervesen következik abból, amit KLEMM előrebocsájt, viszont ellentmond annak a ténynek, hogy a primitív nyelvek épen az időalakok terén mutatnak — sokszor meglepő — gazdagságot.

Persze, CASSIRERnek (Phil. d. symb. Formen I: Die Sprache. 174. l.) tökéletesen igaza van, amikor azt hangoztatja, hogy ez a gazdagság nem jelenti egyúttal az időszemlélet rendkívüli fejlettségét, hisz legtöbbször csak egészen kezdetleges időszemléletet árulnak el az „idő“-alakoktól nyüzsgő primitív nyelvek. A šambala nyelvnek pl. csupán csak az *activi indicativus*-ban mintegy ezer különböző „idő“-alakja van, de e döbbetnes formagazdagság mellett sem tesz különbséget múlt és jövő között. A bantuban és az indián nyelvekben is hasonló a helyzet: meglepően sok az „idő“-alak, de ezek csak a „jelen“ és „nem jelen“ különbségét fejezik ki az összes idővonatkozások közül.

A „jelen“ megkülönböztetése a „nem jelen“-tól — ez az a bizonyos elemi időszemlélet, amelyet KLEMM, nem említi, pedig itt kell megfogni az egész időkérdést. Itt már aligha fenyeget a hibás analógia veszélye. Nyugodtan lehet vállalni a kezdetleges lelkű ember beszédéből leszűrhető tanulságot, és bátran lehet alkalmazni a finnugorságra, mondván: az alap-

nyelvi igealakok kifejezhettek már egy kezdetleges időszemléletet, amely megkülönböztette a „jelen“-t a „nem jelen“-től. A nyelvi tények ennek semmiesetre sem mondanak ellen, inkább nagyon is mellette szólnak.

De hát ki állította ennek az ellenkezőjét? SETÄLÄ, aki ebben a kérdésben alapvető munkát végzett, bizonyára nem. Ő a „Modus- und Tempusstambildung“-ban mindenütt két nagy finnugor időkategóriáról beszél: az elmúlt és el nem múlt időről (verflossene und nicht verflossene Zeit), és nagyon helyesen kiemeli, hogy ezeket nem szabad azonosítani a mai értelemben vett praeteritumokkal és praesensekkel. Ha a KLEMM érintette analógia, t. i. a kezdetleges nyelvek analógiája, helyes — mint ahogy kétségtelenül az —, akkor természetesnek kell tartanunk azt, hogy a kezdetleges finnugor nyelv tempusai szükségképen más lapra tartoznak, mint a teljesen kifejlett időszemléletet tükröző praesensek és praeteritumok. A finnugor „verflossene“ és „nicht verflossene Zeit“ csak egy kezdetleges időszemléletet fejezhetett ki, tehát körülbelül azt, amit a kezdetleges nyelvek tempusai: a „jelen“ és a „nem jelen“, a „most“ és a „nem most“ elemi különbségét.

A finnugor időknél ilyenét felfogása végigvonul SETÄLÄ egész dolgozatán, csupán egy helyen siklik át a gondolat más vágányra, ott, ahol SETÄLÄ messzibb távlatokat igyekszik nyitni vizsgálatai eredményeiből, nevezetesen abból, hogy a finnugor időalakok nominalis alakulatok. „Aus diesem... kann man schliessen, dass die Tempora ursprünglich keine Zeitstufe, sondern eine Aktionsart... bezeichnet haben... Da aber die Handlung vom Standpunkt des Sprechenden aus entweder als gegenwärtig oder als vergangen, oder als künftig erscheint, haftete natürlich die Zeitbedeutung an diesen Formen, und so wurde das Praesens überhaupt ein Tempus der gegenwärtigen und künftigen (nicht vergangenen) Zeit und das Praeteritum ein Tempus der vergangenen Zeit.“ (I. m. 174.)

E szerint a „jelen“ és a „nem jelen“ megkülönböztetése nem ősi állapot a finnugorságban, eredetileg csak a történetes minőségeit, az actiókat je¹ölték a finnugor igealakok, és csak később adaptálódtak az időviszonyok kifejezésére. Rendkívül fontos változás ez, kérdésünk gyökerét érintő, mert most már minden attól függ, kérdésünk mikor ment végbe ez a változás. Ha az idézetből azt olvassuk ki, hogy a különválás után, akkor az alapnyelvben nem voltak tempusok, ha azonban úgy értelmezzük, hogy még a különválás előtt, akkor csak az alapnyelv korai időszakára — mondjuk: a proto-finnugor korra — szabad korátoznunk a tempus-nélküliséget, megengedvén, hogy a kései a apnyelvnek már lehettek időt kifejező alakjai.

SETÄLÄ szövegezése mindkét értelmezést lehetővé teszi; teljesen ránk van bízva, hogy az „eredetileg“ szót, amely-

lyel már KLEMMnél is találkoztunk, hol helyezük el időben. Mégis, ha a kiragadott mondatokat visszatesszük a szövegbe, és az egész munka gondolatmenetét nézzük, nem tudunk szabadulni a gondolattól, hogy a fiatal SETÄLÄ inkább a finnugor alapnyelven belül képzelte a változás lezajlását, viszont a finnugor összehasonlító nyelvtudomány a másik értelmezés mellett állapodott meg, vagyis a mellett, hogy az alapnyelvben egyáltalán nem voltak tempusok (vö. SZINNYEI, FÜSpw. 138).

Nem félreértésből történt ez az állásfoglalás, hanem józan tartózkodásból. Feltételezni azt, hogy a változás az alapnyelvben történt, egyértelmű lett volna az alapnyelv korszakokra bontásával, már pedig ezzel nagyon csínján kell bánni. Nem tudom, szabad-e egyáltalán átültetni a nyelvtörténeti gondolkodásnak ezt a hajtását a nyelvhasznítás területére. Szabad-e egyáltalán feltenni a kérdést, hogy hát miképpen is változott az alapnyelv egy vagy más tekintetben? A nyelvtörténeti gondolkodás szinte kikényszeríti az emberből a kérdést, mert ha valóságos nyelv volt az alapnyelv, eleve biztos, hogy változnia is kellett. A legbecsülendőbb emberi tulajdonság, a kielégíthetetlen tudnivágy is sarkalja a nyelvészt, hogy egyre mélyebben merészkedjék le az idő aknájában, hogy ne álljon meg az alapnyelv határában, hanem folytassa történeti vizsgálódásait a legsötétebb emberi titkok homályában is.

De bármennyire tiszteletreméltó is ez a kezdeteket feszegető akarás, aligha egyéb hiú erőlködésnél. Amíg a nyelvész a történeti adatok láncát tartja kezében, addig biztosan halad lefelé az időben, mihelyt azonban elér az utolsó adathoz, már körül kell néznie, nyujtanak-e a rokonyelvek még egy szilárdnak látszó láncszemet, melyre átugorhat. Már ez az ugrás is igazi „Sprung ins Dunkle“, mely ha sikerül, egyike az emberi elme legszebb produkcióinak. De folytatni ezt a mutatványt, ott, ahol üres spekulációnál egyéb már nem áll rendelkezésünkre, egyenlő a biztos nyaktöréssel. Jó példa erre SCHMIDT JÓZSEF (Az idg. flexio genesisének probl.: Nyelvtud. III—VI.) esete, akit az indogermán viszonyok homályos és bonyolult volta annakidején nem riasztott vissza bizonyos proto-indogermán fejlődési spekulációktól. Olyan is ez az ő proto-indogermánja: az önkényes abstrakciók halmazata. Nem nyelv, hanem a korlátlan lehetőségek tárháza, nem rendszer, hanem kaosz, amelyben minden lehetséges, sőt mindennek az ellenkezője is.

Bizonyára az elméleti veszély és módszertani botlás elkerülésének gondolata vezette összehasonlító nyelvészeinket, amikor az „eredetileg“ szót úgy értelmezték, hogy az actio → tempus változás a különnyelvi korban játszódott le, tehát az alapnyelvi igealakok kizárólag a történés minőségeit fejezték ki. Kérdés azonban, hogy valóban olyan meg-

ingathatatlan alapokon nyugszik-e ez a tanítás, mint amilyen megingathatatlan hittel hisznek általában benne.

Ha lefejtjük azokat az érveket (jelhiány = fogalomhiány, a kezdetleges lelkű ember időszemléletének állítólagos teljes hiánya), amelyekkel e tanítást az idők folyamán megtámasztani igyekeztek, tulajdonképpen csak egyetlenegy ténnyel kell szembenéznünk, azzal, hogy a finnugor időtövek nomen verbalék, tehát elvileg közülük van vagy lehet az actiókhoz. Természetesen azt várná az ember, hogy legyenek közöttük egyesek, amelyek már alkatuknál fogva a be nem fejezett történést jelzik, mások viszont a befejezettet, egymástól szigorúan elkülönítve, hogy aztán tovább tudjunk következtetni a „jelen” és „nem jelen” kialakulására. Itt ér azonban a legnagyobb meglepetés bennünket! Azok a praeteritális időjelek ugyanis, amelyeknek a befejezett történést kellene az alapnyelvben jelenteniök (*j* vagy *ĵ*, *s* ~ *š*), ha anyagilag nem is, de lényegileg azonosak azokkal a morfémekkel, amelyeknek — az actio-elmélet szerint — a be nem fejezett történést kifejezésére kellett szolgálniok (*k* ~ *γ*; nem-ugor *p* ~ *β*), mindegyik egyaránt nomen agentis-képző! Jól értsük meg: az állítólag be nem fejezett történéstű alak nem nomen actionis, a befejezett pedig nem nomen acti, hanem mindkettő egyformán nomen agentis! Különösen a befejezett történésnél érezzük nagynak az űrt, amely a várt alaktól a ténylegeset elválasztja. SZINNYEI meg is jegyzi: „Es dürfte auffallen, dass als Praeteritumstamm ein Verbalnomen angewendet worden ist, welches in den heutigen Sprachen hauptsächlich den Ausüber einer nicht vollendeten Handlung bedeutet. Aber es ist schon bemerkt worden . . . , dass die verschiedenen Bedeutungen der Verbalnomina nicht an bestimmte Bildungssuffixe gebunden sind; und in finnisch-ugrischer Zeit waren sie es ohne Zweifel noch weniger“ (FUSpw. 142).

Ez magyarul azt jelenti, hogy az alapnyelvi nomen agentis képzőnek nem egy, hanem több funkciója kellett hogy legyen, mert egyébként sem a befejezetlen, sem a befejezett történést kifejezésére nem lett volna alkalmas. De ha már az actio-elmélet kedvéért fel kell vennünk a nomen agentis-képző eredeti-funkciójának megváltozását vagy kibővülését, mi az az ok, ami annak a feltevésére kényszerít, hogy e változás, illetőleg bővülés csak a történést minőségére vonatkozott és az elemi időviszonyokra nem is vonatkozhatott?

Ilyen okról nem tudunk. Sőt! Közismert dolog, hogy az időalakok szempontjából számbajövő nomen verbalék épen az actiók tekintetében a legzavarosabban viselkednek. A cseremiszt *tolšo* azt jelenti, hogy 'kommend' és azt is, hogy 'gekommen'; a lapp *mõnnõj* 'gehend' és 'vergangen' egyszerre; a votják *ulep* 'lebend', viszont a mordvin *maksõf*, amely ugyanolyan alakulat,

'gegeben'; a mordvin *kulož* 'gestorben', viszont a vogul *ünlas* a. m. 'Sitzen' (I. SZINNYEI, FUSpw. 91, 95—6, 142). Hasonló a helyzet a többinél is: ami az egyik nyelvben nomen actionis, az a másikban nomen agentis vagy nomen acti. Hogy ez a zavar minden esetben különnyelvi fejlődés következménye, nehéz elhinni. Sokkal valószínűbb, hogy ennek a zavarnak alapnyelvi háttere van.

De ha ez így van, akkor az actio-elmélet itt áll a nomen verbalékkal, amelyek alakilag egyivású, funkciójukat veszített, a történési minőségei tekintetében pedig teljesen zavaros alakok, és nem tud mit kezdeni velük, mert nem is lehet.

Igen, ha az elemi időszemlélet létezését már az alapnyelvben megengedjük, akkor könnyű szerrel kibújhatunk ebből a szorítóból. Akkor világos, hogy ezek a nomen verbalék épen azért voltak alkalmasak az elemi időviszonyok kifejezésére, mert eredeti funkciójukat veszített alakok voltak, amelyeknek az actiókkal szemben sem volt szorosabb kötöttségük.

Ezek után, azt hiszem, világosan látjuk, miért igyekezett KLEMM „lélektani“ és egyéb érvekkel körülbástyázni az actio-elméletnek ezt a legbensőbb magját: nagyon is ráfért volna a megerősítés.

Különben: ha sikerülne is kimutatni azt, hogy a finnugor alapnyelvben olyan kristálytiszták voltak az actio-viszonyok, mint ahogy az actio-elmélet hívei szeretnék, még akkor sem lehetne az elemi időszemlélet létezését, sőt elsőbbségét elvileg tagadni. E tekintetben utalok CASSIRERRE (i. m. 170—1).

LAZICZIUS GYULA.

A magyarországi latin *s*-ezés az oláhban.

Az oláh nyelvészeti irodalomban csak elvétve találkozunk azoknak a latin hatásoknak az említésével, amelyek a magyarság közvetítésével érték az oláhságot, s amelyeknek kimutatása a hazai romanisztika feladatai közé tartozik. Elsősorban természetesen az erdélyi oláhság nyelvében találhatjuk meg e hatások nyomait, abban a korban, amikor a történeti Magyarországon a vallási, tudományos és a közigazgatási élet a latin nyelvet használta eszközüül. Ennek megfelelően a magyarországi közvetítésű latin elemek zöme az említett fogalomkörökben található meg, bár nem ritkán találunk olyan szavakat is, amelyek a szorosabban vett mindennapi élet szókincséhez tartoznak s részben mindmáig használatosak. Ezúttal a latin *š*-ezéssel kapcsolatban vizsgáljuk a kérdést, egyrészt hogy új adatokat szolgáltatassunk ennek a hangjelenségnek a történetéhez, másrészt hogy az eddiginél szélesebb alapon felhívjuk a figyelmet hazai latinságunknak oláh szempontból is tagadhatatlan fontosságára. Végül megemlíttjük,

hogy oláh adataink a magyarországi *š*-ezés története szempontjából sem érdektelenek.

A latin *š*-ezés történetéről jelen fejtegetéseink keretében csak röviden emlékezünk meg. Nyelvünk keresztény terminológiájának kérdésével kapcsolatban e jelenséggel legbővebben MELICH foglalkozott (Szláv jövevényszavaink I. k. 2. r.), aki kimutatta, hogy a latin *s*-ek *š*-ező olvasása nemcsak velencés hatás lehet, ahogy ezt VOLF gondolta, hanem megvan az összes római katolikus szláv népeknél is, s ezért helyesebben azt kell mondanunk, hogy „volt egy olaszországi vulgáris latin kiejtésre visszavezethető róm. katolikus latin kiejtés, amely szerint minden róm. kath. pap olvasott“ (i. h. 64—5). Ugyancsak MELICH bizonyította, hogy az *š*-ezés már a honfoglalás korában megvolt a római katolikus szlávoknál nálunk is a legrégebb időktől kezdve.

FLUDOROVITS JOLÁN (Latin jövevényszavaink hangtana: MNy. XXVI, 49) a magyarországi latinság hangtanára nézve három forrásból merít. Ezek: 1. A hagyományos olvasásmód néhány közép-latin maradványa. 2. Régebbi grammatikusaink megjegyzései. 3. Latin jövevényszavaink (személy-, köz- és helynevek). Ehhez járul mint negyedik forrás az az anyag, melyet a Magyarországon készült latin, de főleg nem latinbetűs írással feljegyzett latin szövegekben találunk, továbbá azok a magyarországi latin kiejtést tükröző jövevényszavak, amelyek a velünk lakó népek nyelvébe mentek át. Jóllehet az *š*-ezés régiségében nincs okunk kételkedni, mégis indokoltnak tartjuk az ezekre való hivatkozást is, hiszen régi nyelvtanítóink csak a XVII. század derekán emlékeznek meg róla (l. FLUDOROVITS: MNy. XXVI, 370), s az első szótár, amely a latin szavakat a korabeli kiejtésnek megfelelő helyesírással írja: GYARMATHY Vocabularium-a, a múlt század elejéről való.

Az idegen ábécével átírt latin szövegek vallomása épen azért megbízható, mert az *s* és az *š* között a hazai latin kiejtésnek megfelelően félreismerhetetlen különbséget tesznek. Ilyen a XVI. század végéről való arab betűs Wiener Sammelhandschrift (E. MITTWOCH—J. H. MORDTMANN, Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit: UngBibl. I. Reihe. 14. 1927.), amelyet a kiadók szerint egy mohamedáná lett protestáns magyar gyarapított arabbetűs latin szövegekkel. Ebben, bár nem minden esetben, igen gyakori az *š*-ezés; a Tízparancsolat, Miatyánk és Hiszekegy szövegében ilyen alakokat találunk: *habebiš*, *fašum teštimonium*, *ukšorem*, *ekš*, *remiššionem*, *noštrum* stb. Vannak cirillbetűs latin szövegek is. BĂRBULESCU említ néhányat (Curentele literare la Români in perioada slavonismului cultural, București, 1928.), amelyet oláhok írtak (i. h. 14); ezekben azonban nyoma sincs az *š*-ezésnek, pontosan a klasszikus latin helyesírást és kiejtést

követik, s különben is csak az egyik erdélyi. A Szászvároson 1683-ban megjelent „Sicriul de aur“ szövegében az oláh halotti beszédek között azonban találtam olyanokat, amelyek egy-egy latin közmondásból indulnak ki, s ezeket a latinos műveltségű protestáns oláhoknak a protestáns iskolákban tanult kiejtésével rögzítették meg. Mindössze három került elő (a negyedikben nem lévén ű, elhagyható): *Виртуш поштъ фунера вивить: Virtuű poűt funera vivit.* | *Моршь нон ешт оултима линеа реръмь: Morű non eűt ultima linea rerum.* | *Школа ервцишь, школа лвцишь: űkola kruciű, űkola luciű.*

Ha a latin ű-zés történetét vizsgáljuk az oláhban, mindekelőtт meg kell állapítanunk, hogy szó sem lehet valami vulgáris latin saajtság szakadatlan folytatásáról. Az oláhság nyelvi és etnikai megalakulásának befejeződése után a görög keleti egyház híve lett, s a latinsággal csak a katolikus, majd protestáns Magyarország, továbbá Lengyelország közvetítésével juthatott érintkezésbe. E mellett figyelembe veendő az a körülmény, hogy a XVI. századtól kezdve olasz misszionáriusok is sűrűn megfordultak Moldvában; szerepük az ű-zés történetében azonban még teljesen tisztázatlan. Arra nézve, hogy a moldvai bojárok fiai a lengyelországi jezsuiták iskoláiban milyen kiejtéssel tanultak latinul, nincsenek adataink, de feltehető, hogy az ű-zés nem maradt előtтük ismeretlen. Jezsuiták, épűgy, mint franciskánusok és dominikánusok különben Magyarországról is átkeltek a vajdaságokba, s kolostori iskoláikban tanítottak latinul (l. IORGA, *Istoria invățămintului romănesc. Bucureűti, 1928.*). A moldvai latinságnak tehát voltaképen három forrása is lehetett (jelentőségük előmunkálatok hiányában egyelőre még nem határozható meg): 1. a Szentszék által küldött olasz misszionáriusok, 2. lengyel és 3. magyar közvetítésű hatások; mindamelletт az ű-zésnek a keleti vajdaságban alig-alig maradt fenn néhány itt-ott elszórt emléke (pl. *tituluű* Miron Costin krónikájában). Adataink csaknem kivétel nélkül erdélyi oláh szövegekből valók, s természetesen a magyarországi latinság kiejtési viszonyait tükrözik. Mivel nem sikerült olyan adatokat találnunk, amelyek azt bizonyítanak, hogy az erdélyi szászok az ű-zést magukkal hozták, egyes adatoknál feltehető ugyan, hogy szász közvetítésűek a magyar latinságból, általában azonban közvetlen átvételekkel van dolgunk. A magyar közvetítés épen az erdélyi oláhban a legbiztosabb, míg pl. a kaj-horvátban és a hazai szlovénban, bár szintén kétségtelennek látszik, szóba jöhetnek esetleg más források is.¹ Arra is van példa, hogy

¹ POLIVKA Pergoűić Werbőczy-fordításának (1574.) szókészletéről írott fejtegetéseiben csak annyit jegyez meg, hogy a kiejtésnek ezt a módját (beleértve a z-t is) a magyarok is átvették (Zbornik za ist. jez. i kniű. srpskog naroda V. köt. XXXIX. l.). A Vramec kaj-horvát nyelvű krónikájában számos

Magyarországon lakó népnél az *š*-ezés nem magyar hatás, pl. a horvát csa-nyelvjárás-terület legészakibb feléből a XV—XVI. század folyamán Mosony megyébe vándorolt horvátoknál, akiknél ez magukkal hozott sajáttság (l. MELICH, SzlávJövsz. II, 2: 62).

Hogy az *š*-ezés első nyomaival az oláhoknál mégsem a már az Anjou-korban meginduló katolikus térítői mozgalmakkal (l. erre nézve IORGA, Acte relative la istoria cultului catolic în principate. Studii și Documente I—II. București, 1901.) kapcsolatban találkozunk, annak az az oka, hogy a román írásbeliség csak valamivel később, egyesek szerint a huszitizmus, mások szerint a protestantizmus hatására, indul meg. Az ú. n. rotacizáló szövegekben (voronecki kódex, scheiai és voronecki zsoltár, Hurmuzaki-kódex stb.) a bibliai nevek a görög keleti szláv népeknél szokásos *sz-szel* fordulnak elő, míg a XVI. század második feléből származó Todorescu-töredék — az első protestáns hatásra keletkezett oláh zsoltárfordítás — már ezeket használja: *Ejajias (ežajias)*, *Iezus Cristus* (*ž*-vel: *Iojafat, Ierujalem*). Legrégibb köznévi példánk az *š*-ezésre Ilie moldvai vajda 1437. április 29-ről kelteztetett vámszabályozó oklevelében fordul elő,¹ amely a vajdaságbeli viszonyoknak megfelelően még közép-bolgár nyelven íródott, s körülbelül egy évszázaddal előzi meg a legrégebb oláh nyelvemlékek feltűnését. A benne előforduló *декханьш* szó a brassói kereskedők céhmesterére vonatkozik (< *decanus*, l. ennek különféle jelentéseit BARTAL 198), s mint az egyszerű *к* helyett található *кх* mutatja, mint céhszabványbeli műkifejezés az erdélyi százsban is megvolt. Ezután következnek a XVI. századi adatok.² Bánsági oláh prédikátorok Heltai szövegének alapján fordítják le az 1582-ben Szászvároson megjelenő *Palia de la Oraștie* (Szászvárosi Ószövetség) néven elnevezett Genesist és Exodust,³ amelyben — bár következetlenül

magyar szó társaságában szintén sok példa fordul elő az *š*-ezésre (Monumenta spect. hist. Slav. merid. Script. V(XXXI); l. ehhez F. FANCEV, Beiträge zur hist. serbokroatischen Dialektologie: ASIPh. (1912.) XXXIII, 22—34.

¹ L. I. BOGDAN, Documente moldovenesti din sec. XV și XVI în arhivul Brașovului București, 1905. 20. l. — Személynévi példa 1424-ből; *вѣра пана домонкуша*: *věra pana Domonkuša* (l. BARBULESCU, Curentele literare 27) egy moldvai oklevélben, ahol *Domonkuš* = magyar *Domonkus*: *Domonkos*.

² Vö. I. A. CANDREA, Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII. II. Textul și glosarele. București, 1916. — SZTRIPSZKY—ALEXICS, Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban Budapest, 1911. 216—7. l.

³ M. ROQUES, *Palia d'Orăștie* (1581—1582.) I. Préface et livre de la Genèse. Paris, 1925. XXXVI—XXXVII. 1.: „Ce procédé de transcription ne peut avoir son origine ni dans l'hébreu, ni dans le slavon, mais il correspond exactement au mode de traitement des mots latins en hongrois... avec prononciation hongroise des caractères latins, -us devenant en particulier -uš.” — A cirilbetűs neveket latin átírásban közöljük, mellettük ROQUES kiadása nyomán a '...' jel között Heltaiból vett adatok állanak.

aikalmazva — a bibliai nevek igen gyakran szerepelnek ō-zó alakban: *Aſkenan* 'Ascenac' (Gen. X. 3.) | *Eſkol* 'Escol(nac)' (Gen. XIV. 13.) | *Heteuſ* 'Heteus' (Gen. XXIII. 10., XXXIV. 2., XXXVI. 2.), azonban *Heteus* (Gen. XXVI. 34.) és *Heteos* (Gen. XLIX. 30., L. 13.) | *Horeus* 'Horeos' (Gen. XXXVI. 20—1.) | *Kinas* 'Kenas' (Gen. XXXVI. 11.) és *Kenas* (Gen. XXXVI. 15., 42.) | *Seruk* 'Serug(ott)' Gen. XII. 20.) | *Si(k)hemului* (Gen. XXXIII. 18., 19), azonban *ſikhem* (Gen. XXXIV. 2.) | *ſirus*, *Sodoma* (Gen. XXV. 20., X. 19.) csak sz-es alakban fordulnak elő stb. A *ſikluſ* 'syclus' köznév egyéb változatai *sicluſ* és *ſucluſ* (Gen. XXIII. 15., 16., Ex. XXI. 32., XXX. 13., 23., XXXVIII. 24.). A XVII. századi oláh nyelvű protestáns irodalmi termékek közül az 1648-i gyulafehérvári Új-szövetség (*aloiſu* < magyar-latin *álóés* 'aloe', *historia*, *teſtamentom*, *Pontiuſ*, *Filipuſ* stb.; vö. TULBURE György, Az első román bibliafordítások 21, 23, 25), az 1658-i „Pſaltire“ (Gyulafehérvár), az 1656-i kálvinista káté, az 1683-i „Sicriiul de aur“, a szótárak közül a *Lexicon Marsilianum* és a bánsági Névtelen nyujtanak több-kevesebb példát az említett hangjelenségre. A XVIII. században az ō-zésre tömegesen találunk példákat az e korból nagy számban fennmaradt oláh nyelvű emlékekben, amelyek elsősorban hivatalos jellegűek, mégpedig a görög katolikus és a görög keleti oláhoknál egyaránt. Említésre méltó, hogy Tudor Corbea szótára (1691—1703.) a GÖBL (A magyar szótáriróladom hatása az oláhra 14, kny. NyK. XLVIII.) idézte néhány latin példa tanúsága szerint nem ismeri az ō-zést. Mikor a XIX. század első felében a *Lexicon Budense*, BOBB szótára és több más szótár (CLEMENS, ISZER) az egykori hazai latinság számos emlékét jegyzi fel, ezek az erdélyi oláhság nyelvében már tekintélyes *multa* tekintenek vissza, Másrészt az erdélyi oláhságban az ókirályságbelivel szemben egészen a legújabb időkig megtaláljuk az ō-zó kiejtés nyomait: *inſtantă—iſtantă*, *ſtipendiu—ſtipendiu*, *ſtolar—stolar*, *ſtatistic—ſtatistic* stb.¹

E rövid történeti áttekintés után felsorolunk egy sereg példát, megjegyezve, hogy nem törekszünk teljességre.²

¹ L. pl. I. GENT, Administrația bisericească. Oradeamare, 1912. 5, 7, 10, 46, 90—1.

² Rövidítések: AL. = ALEXICS, Magyar elemek az oláh nyelvben. Kny. Nyr. 1888. — BD. = BOBB, Dictionariu rum-lat. si ung. In Clus, 1822—1823. — CA. = ЦПARIU, Crestomatia seav Analecte literarie. Blasiu, 1858. — CCa. = BARITIU, Catechismulu calvinescu inpusu clerului si poporului romanescu sub domnia principiloru Georgiu Rákóczy I. si II. Sibiiu, 1879. — CWb. = CLEMENS, Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuch.² Hermannstadt, 1837. — ISI. = IORGA, Scrisori ſi inſcripții ardelene ſi maramureſene (vol. XII din Studii ſi Documente cu privire la istoria Romínilor) Bucureſti, 1906. — LB. = Lexicon val-lat-hung-germanicum. Budae, 1825. — MAs. = I. M. MOLDOVANU, Acte ſinodali ale baserescei de Alba Julia si Fagraſiu. Blasiu, 1869. — MWb. = Wörterbüchlein Deutsch und Wallachisches.

Actoarius 'actuarius' (1826. SD. III, 70). Az *-uș* tudatos elhagyásával: *actuariu* (BD. 9).

Ambituș (LB. 18, id. AL. 26). Az *-uș* tudatos elhagyásával *ambit* (BD. 40).

Areștelui 'arrestál' (1787. PD. II, 153); alakv.: *ariștălui* (1821. SD. III, 54). De *areșteluefc* (BD. 60).

Arhivarăș 'archivarius' (Moga Vazul gör. kel. püspök leveléből CIPARIU után idézi AL. 27). Az *-uș* tudatos elhagyásával *archivariu* (BD. 58).

Arithmetikuș (MWb. 103). De *arithmeteic* (BD. 64).

Articuluș (1787. PD. II, 157 és passim; 1800. ISI. I, 215); szintén az *š*-ező *arthiculus* alakot közli BD. 66. A mult században igen divatos volt az *articlu*, továbbá az *articul* változat is, ezeket azonban kiszorította a mai *articol*, vö. *seclu*, *secul* ~ *secol*, *perichu*, *pericul* ~ *pericol*, ahol az *o*-s alakok olaszoskodó neologizmusok. Ma is élő népnyelvi alakja *articus* 'datină, lege; szokás, törvény' („așa-i *articușu* pe la noi” Bedeleu-Bedellő, Torda-Aranyos m. VICIU, Glosar de cuv. dial. 16 és DAcr. I, 273).

Așușor (XVII. sz. vége. ISI. I, 233); alakv.: *așșor* (uo.), de *affeffor* (BD. 80). Ma *asesor* 'ajutor de judecător' (DE. 88, amely a francia *assesseur* és a német *Assessor* szavakra hivatkozik, holott inkább egyszerűen latinból vett neologizmusról van szó, vö. DAcr. I, 304).

Atiștație 'attestatio' (1735. SD. I, 177), igen gyakori, épügy, mint *ateștație* (1737. ISI. I, 37 és II, 328 stb.).

Budilarăș 'pugillaris'; alakv.: *buchilareșu* (1799. ISI. I, 127), *pughilareșu*, *pughilariu* (LB. 558, l. még AL. 92). Újabb adatok: *budilarăș* (EtSz.; MOLDOVÁN, Alsófehér vm. román népe 810; CABA, Szilágy vm. román népe 95; Socodor-Székudvar sgy.), *bughilar*, *bugilar*, *bugilaris*, *bugelar*, *bidilar* (COSTIN, Graiul bănățean 64).

Canonicuș (MWb. 26). De *canonicu* (BD. 157, LB. 93).

Capitaliș 'capitalis, tőke' (1802. PD. II, 202); alakv.: *capitaluș* (uo. 201). E mellett egyidejűleg *capital* (1766. ISI. I, 78), amely mindmáig használatos.

Casă (1802: „a datoriilor Ștatușului *Casse*, *Cășele* de Bancute” PD. II, 202—3). Az effajta adatok bizonyítják, hogy régebben a *kassa* ejtés mellett megvolt nyelvünkben az *š*-ező *kassa* is. Ma az oláhban a már régebben is túlnyomó *cassă* használatos, amelyet a *casă* 'ház' szótól megkülönböztetve kivételesen *-ss*-szel írnak.

Hermannstadt, 1822. — PD. = I. PUSCARIU, Documente pentru limba și istoria. I—II. Sibiu, 1897. — SD. = ST. SRINGHE, Documente pivoitoare la trecutul Rominilor din Șchei. I—IV. Brașov, 1901. — DE. = CANDREA—ADAMESCU, Dicționarul enciclopedic ilustrat. București, 1931.

Catecheziš (1742: „preoti în fiecare sat să facă *katekeziš*“ a balázsfalvi gör. kat. színóduš egyik cirillbetűs aktájából MAS. I, 148).

Caticizmuš (1656. CCA. 121; AL. 68 szerint csak itt fordul elő); alakv.: *katekizmuš* (1742: „preoti datori să fie a kumpăra batăr un ~“ MAS. I, 148), *catichizmuš* (1656. CCA. 25). — A *catichizmuš* alakváltozatnak érdekessége még a ž is, amely a **katekizmus* ejtés átvétele lehet. BARIŢIU megjegyzi, hogy a katekizmus írói és fordítói az erdélyi kálvinista magyaroknál tanultak latinul, s ezért „romano-latinescul s este scrisu cu cirilianulu III“. Ugyancsak ő említi, hogy ez az ejtés mód Erdélyben még mindig divatozik (CCA. 121). Fenti adatunk tanúsága szerint megvolt a gör. kat. oláhoknál is.

Călămariš 'calamarius' (XVII. sz. vége vagy XVIII. sz. eleje: *Kelemarisch* Anonymus Banatensis: Dacor. IV, 153), *kalamarišul* (Lexicon Marsilianum ed. TAGLIAVINI 110—1), *kălămariš* (Arad és Bihar m. AL. 68). A DACR. csak a bán-sági Névtelen adatát ismeri, amelyet minden magyarázat nélkül közöl (l. *călimară* címszó alatt). [Vö. a XVI. sz.-i Vramecnél fellépő kaj-horvát *kolomariš* (ASIPH. XXXIII, 27), amely szintén a *kalamáriš* átvétele.]

Călariš 'corallis' (1742: „de lant de aur ši *kalarise* nimika nu ştiu“ MAS. I, 154); megvan a különben igen kevés magyar elemet tartalmazó kalocsai kéziratosszótárban is (vö. TAGLIAVINI, Despre Lexicon compendiarium latino-valachicum: Acad. Rom. Mem. Sect. Lit. Ser. III. Tom. VI, 193).

Carbunculuš (1683. Sieriiul de aur 8, 156 bis), a genitivusban azonban a *karbunkului* (uo. 150).

Clasiš (1816: „cătră *Clasišul* acestor Oraşeni“ PD. II, 232).

Clericuš (AL. 113 idéz egy adatot a Gazeta Transilvaniei 1886. évf.-ból, régebbi előfordulása mindamelltt feltehető). A 'student teolog' jelentésű irónikus értelemben használt *cărlicuš* (Besztercze-Bistrita PAŞCA, Glosar dialectal 14) ebből való, nem pedig *kirlich* + *uš*, ahogy PAŞCA származtatja.

Comisariuš (a XVIII. sz.-ban és a mult sz. első felében igen gyakori); alakv.: *comisariuš* (MAS. I, 106, PD. 177), *comisareš* (PD. 197), *comisariš* (PD. II, 307). Magánhangzóközi helyzetben *comišar* (1737. ISI. II, 124).

Comišeu 'commissio' (1742: „va porunci Măria sa prin *komišeu*“ MAS. I, 148), alakv.: *comišiu* (SD. I, 161). Általánosabb *comisie*, amely a mai nyelvben is használatos (DE. 312).

Comunitaš (1772. ISI. I, 86), *comunitašului* (SD. III, 41).

Concuršum (1768: „ca să facă ~“ ISI. I, 82).

Confiscălu 'konfiskál' (1806: „a le *confiscălu* Averile“ PD. II, 209, 220). Feltűnő, hogy BOBB is *Confiscaluŝe*c alakot közöl (vö. GÖBL, A magyar szótárirodalom hatása az oláhra 37, kny. NYK. XLVIII.); l. még *confiscaŝie*, *confiscaluit* (BD. I, 223).

Conformitaş (1768: „*ân conformitaşul* porunci“ SD. I, 269).
Conziştorium; alakv.: *conziştorium* (1752. ISI. I, 64),
consistorium (1772. uo. I, 185). De *consistorium* (1803. uo. 148), *conziştorium* (1805. uo. 158), *consistoriu* (1805. uo. 197, ahol ugyanabban a szövegben *conziştorium*-mal együtt fordul elő.)

Conşcribălui (1742: „*să conşcribăluîţ prin kântălişte*“ MAs. I, 148).

Conşcriptie (1742: „*să facă conşkriptie* pentru funduşurile“ MAs. I, 148); alakv.: *conşcriptie*.

Conştiţălui 'konstituál' (1742: „*întraacăstă cauză a răspunde să conştiţălueste*“ MAs. I, 155). Az idézetben figyelmet érdemel a *cauză* ŷ-je.

Contractuş (1781. PD. II, 294). Újabb adatok: *kontraktus* (Szolnok-Doboka m. AL. 73), *contrătuş* (Szilágy m. CABA i. h.). [Vö. kaj-horvát *kontraktus*: Pergošić, l. ASIPh. XXXIII, 34.]

Conziliareş 'consiliarius' (1771. SD. I, 334). A mai nyelvben *consilier* (DE. 323).

Coreşpondului 'korrespondál' (1768. SD. I, 269).

Curenş 'currens, körlevél' (БОРА, Oláh-magyar nyelv. Pest, 1847. 132).

Cursuş (1820: „*cursuşul şcoalei*“ (ISI. I, 208).

Deputatuş (1782: „*députatuşi* clerului“ MAs. I, 106).

Dişponălui 'disponál' (1833: „*şi aceia să dişponăluîţ*“ SD. III, 108).

Eşmişie 'exmissio' (1742. MAs. I, 153). Eredetibb **ecşmişie* < *eksmisşio*. A zöngésülés után hasonlóképen kiesett a *k* az *ekşekutié* (1742. MAs. I, 154) esetében, amelyből a kezdő szótag eltűnésével *jeçutié* (LB. 633; FRÂNCU-CÂNDREA, Româniî din Muntii Apuseni 102 stb.) lett, míg az 'executor' jelentésű *ijăcut* (PĂŞCA i. h. 38) kezdő szótagbeli *e*-je hangsúlytalan helyzetben *i*-vé vált.

Iuş 'jus' (1742: „*Pentru iuşumul* [!] *kare pohteşte Dumneai*“ MAs. I, 155, ahol feltűnő a helytelenül használt *-um* végzet; 1767: „*voiu protedălui cu judecată . . . şi légé ţării noastre va întări iuşul meu*“ SD. I, 261; 1837: „*tinerii carii învătă filosofie şi iuşurile*“ SD. III, 170). Újabb adatok: „*Nu-mi las iuşu odată cu capu*“ (STAN: NyF. XIX, 38 és FRÂNCU-CÂNDREA i. h. 101, továbbá MOLDOVÁN i. h. 813, VAIDA: Tribuna 1890. évf. 361).

Libeluş. Csak újabb adatok: *libeluş*, *liboruş* (Arad m. AL. 79), *liburuş*, *libruş* (Szilágyság BRAN: Tribuna 1889. évf. 482 és VAIDA uo. 1890. évf. 365), *libăruş* (Hunyad m.: Ungaria VI, 259., és Bont-Boncnyires, Szolnok-Doboka m. PĂŞCA i. h. 39).

Magistratuş (1794: *magistratuşurile* PD. 169; 1787: *magistratuşului* PD. II, 149).

Marcaliő 'marcalis' (1835: „sē nu sē facă adunături de domni *marcaliő*“ PD. 197). Újabb adatok: *marcales* 'sărbătoare, petrecere a nemeőilor, un fel de nedeie' (DENSUSIANU, Graiul din Ţara Hategului 323), *marcaliő* 'alegere de deputat' (PAŐCA i. h. 41). BARTAL szerint, aki különben csak egyetlen adatot közöl: *marchalis* a. m. 'ad marcham, regionem pertinens, kerületi'. A „domni *marcaliő*“ kifejezés kerületi képviselőkre vonatkozik (vő. PAŐCA 'képviselőválasztás' értelmezésével). DENSUSIANU adatánál is valószínűbbnek látszik a 'képviselőválasztó-gyűlés', mint a 'nemeőik szórakozó ünnepe' jelentés (vő. ehhez 302).

Miőă 'missa' (adatok a XVII. sz.-tól kezdve). *Misshe* (Anonymus Banatensis: Dacor. IV, 155), *missa* (Lexicon Marsilianum; TAGLIAVINI helyesen ő-sel olvassa), „őventey *Miffē*“ (BUTUL, Catechismus 10, 25 stb.), *miőă* (LB. 395). A „Katekizmul ku œntrăbary“ban ellenben *Miőă*. Ma a görög katolikusoknál is *liturghie* az általános.

Moralis (1812: „profesori . . a *moralisului* si a pastoralisului“ ISI. II, 18, ahol a balázsfalvi gör. kat. szeminárium tanáraitól van szó), *Moralu*, *moralisu* (LB. 400), *Moralis* (BD. 65), l. még *Moralista* szintén ő-sel (uo.).

Notares 'notarius' (1683: „*notarăsul* săborului mare“ Siciriul de aur 346, l. még VERESS, Bibliografia romănă-ungară I, 124); alakv.: *notaresul* (1701. IORGA, Studii ői Documente IV, 72; MWb. 96; CLEMENS, Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuch 95; PD. 181), *notaros* (1828. VERESS i. h. II, 259; AL. 85), *notarus* (AL. 85), *notarăs*, *notărăs* (Szilágyság VAIDA: Tribuna 1890. évf. 369), *notarăs* (AL. 85; DENSUSIANU i. h. 326; MOLDOVÁN i. h. 815; Ţara Oaşului-Avasság CĂNDREA 60). Itt említendő még *protonotares* (SD. I, 293). [Kaj-horvát területen is *protonotarius*: Pergoőić, l. ASIPh. XXXIII, 34.]

Novitiuő (1781: „*novitiuőii*, cari se duc la mănăstiri“ PD. II, 294).

Parintiőis (1658. CA. 113; a ő helyett z-vel tévesen idézi AL. 114).

Partialiő (1690. ISI. I, 233), egy magyar szavaktól hemzsegő maramarosi perlevélben.

Paőőor 'possessor' (VAIDA: Tribuna 1890. évf. 373 megjegyzi, hogy „cuvântul s' a întrodus prin administratia vechie, a cărei limbă era cea latinească“ Szilágyság). [Kaj-horvát területen *poőeőor*: Pergoőić, l. ASIPh. XXXIII, 34.]

Pasuő 'passus' (1736: „ău dat *pasuő* pentru veniré vlădicăi aici“ SD. I, 186; l. még MOLNÁR, Deutsch-walachische Sprachlehre 58; PD. I, 182; LB. 488 stb.). Egyéb alakv.: *paőoő* (IORGA, Studii ői Documente XI, 269), *păőuő* (VAIDA: Tribuna 1890. évf. 373), *poőuő* (BİRLEA, Căntece poporane din Maramureő II, 35), *poőuő* (MOLDOVÁN i. h. 816), *paőoő*,

päsus, *päksus* (AL. 88). A magyar népnyelvben is több változata van (I. MTsz. II, 93).

Penitiluş 'penicilus' (LB. 495; de *peniçilu* uo.); alakv.: *penetiłuşul* (MOLNÁR i. h. 385; de *penetiłul* uo. 410), *penițeluş* (MWb. 44). Újabb adatok: *pențeluş* (CABA i. h. 99), *pențelăuş* (Țara Oașului-Avasság CANDREA 83), *pintăluş* (PĂCALĂ, Monografia comunei Rășinariu 141; Săliște-Szelistye, Szeben m. BANCUI: Transilvania XLVI, 54). A NySz.-ban és a MTsz.-ban nem találjuk, bár bizonyos, hogy több alakváltozatban él a köznyelvben (I. pl. *pēnicēruska* a szakadái nyelvjárásban MNy. VI, 205).

Plenipotentialeş (1735: „i-am făcut *plenipotentialeş*“ SD. I, 173); alakv.: *plenipotentialoş* (uo. III, 130).

Praxiș (1836: „nu are meritumul acela . . . și *praxiș*“ Moga püspök leveléből SD. III, 130).

Pretendenș (1742: „*pretendenși* ekzekutori să protădă-luiască la ekzekutie“ MAs. I, 156).

Protăștăluî (1742. MAs. I, 153). De sokkal gyakoribb *protestelui* (SD. III, 114) és *protestăluî* (MWb. 101).

Protesuș (1742: „să-mi încăpă *protesusul* din nou“ MAs. I, 155; I. még PD. II, 157). Használatosabb volt *proțes* (ISI. I, 157; BD. 253); a mai nyelvben *proces* (DE. 1008).

Rebeliș (1785: „unii dintre *rebeliși* nu s'au întors“ Nichitici G. gör. kel. püspök leveléből PD. II, 307—8).

Rituș (1742: „*trecerea rumânilor la ritusul* latinesc“ MAs. I, 151; 1785: „*ritușul* legii grecești“ ISI. I, 186), *ritușu* (LB. 591).

Sacrament 'sacramentum' (CCa. 128; a protestáns oláh káté szövegében általános). [Kaj-horvát *šakramentom*: ASIPh. XXXIII, 31.]

Șumă (1648. CA. 85 a Noul Testament dela Bălgrad szövegében); alakv.: *summă* (Sicriiul de aur 36, 80, 176; de *sumă* uo. 236 és LB. 685, továbbá VAIDA: Tribuna 1890. évf. 382). De *summă* az 1658-i Psaltirea-ban (CA. 100) és általában *sumă* a mai nyelvben (DE. 1231, amely utóbbi csak lengyel hatásról emlékszik meg). Esetleg *š-ező* alak az Anonymus Banatensis szótárában előforduló *Summe* (Dacor. IV, 157), bár az *š* jele itt csaknem kizárólag *sh*. [Kaj-horvát *šuma*: Pergošić, I. Zbornik V. köt. XXXIX. 1.).

Șuplicat 'supplicatum' (1724: „en *sopricatul*, kare czam dat“ SD. I, 92, egy magyaros helyesírású levélben). 1747: „*copia șuplicatului*“ (SD. I, 216).

Secretareș 'secretarius'; alakv.: *sicritaresuluî* (1724. SD. I, 94—5), *sicritorissul* (uo. 97), *secretares* (MWb. 120). De már 1706: *secretariul* (ISI. II, 72; I. még LB. 626, ahol a magyar 'titoknak, *szekretarius*' szavaknak szintén *secretariu* az oláh megfelelője). A mai nyelvben *secretar* (DE. 1132).

Solenitaş (1783: „cu tot solenitaşul mă făgăduesc“ ISI. I, 105).

Tacşă 'taxa' (1802: „Iuditialicesci, şi Politicesci Tacşe“ PD. II, 202). De *tacsă* (LB. 693).

Terminuş (1742. MAs. I, 153). [Kaj-horvát *terminuş*: Zapisnici Krapinski, l. AslPh. XXXIII, 33.]

Teştimonialiş (1742. MAs. I, 157).

Tituluş (1658: „am pus şi *titulusul*“ CA. 114), Miron Costin XVII. sz.-i moldvai krónikásnál: *titulusiü* (l. KOGĂLNICEANU, Cronicele Romaniei I, 29), 1768: „tot felul de *titulus* mi-au dat“ (SD. I, 270), *titulă*, *titul*, *titulusu* (LB. 710), *titulusul* (Moga püspök leveléből PD. I, 184). [Kaj-horvát *tituluş* (Pergošiĉ, l. ASIPh. XXXIII, 34).]

Tēnzuş 'census' (XVIII. sz. második fele. PD. II, 132).

Uzuş 'usus' (1742: ~ MAs. I, 157).

Vicareş 'vicarius' (1742: „*vicareş* pretendensul“ MAs. I, 153; 1783: *vicariş* ISI. I, 186; *vicareşu*, *vicariu* LB. 754). A XVIII. sz.-ban általában az ŝ-ező elnevezés a gyakoribb, amelyet mindinkább kiszorít a *vicariu*, *vicar*.

Vicareatuş (1742: *vikarietuşului* MAs. I, 156; *vikareatuşului* uo.).

Vocş 'vox' (1742: „ku o inimă şi ku un *vokş*“ MAs. I, 147; a század második feléből: „au făcutü *Vocşul*“ IORGA, Studii şi Documente IV, 94). Ebből: *vocşuire* 'das Votum' (CLEMENS, Wb. 27, 418).

Az ŝ-ezés kérdésével kapcsolatban még az oláh *şcoală* 'iskola' szóról akarunk megemlékezni, annak bizonyítására, hogy a szóban forgó hangjelenséggel való foglalkozás oláh nyelvtörténeti szempontból is új eredményekre vezethet. Azt, hogy a szó az oláhban ŝ-sel hangzik, az eddigi etimológiai kutatás nem vette figyelembe, holott nyilvánvalóan nem tartható az ősi szókészlethez — ahogy IORGA gondolja¹ —, mert ebben az esetben érthetetlen volna a különben ki sem mutatható *sc* + *velaris* magánhangzó > *şc* fejlődés. Ha tehát ősi szó volna, az esetben ma *şcoală*-nak ejtenék.² Az *sc* ugyanis csak a latin *e*, *i* előtt, továbbá a *sc*l + magánhangzó-ból fejlődő *skl'* > *şchi* esetében lesz *şc*, különben pedig változatlan marad.³ Tárgyi szempontból is egészen bizonyos, hogy az oláh *şcoală* nem tartozik az őslatin szókészlethez.

A *şcoală* eredetét tehát azokban a szomszéd nyelvekben kell keresnünk, amelyekben az 'iskola' jelentésű szó ŝ-sel hangzik, figyelembe véve azokat a tárgyi feltételeket is, amelyek mellett az átvétel megtörténhetett. Előre meg kell jegyeznünk,

¹ Istoria învăţămîntului românesc. Bucureşti, 1928. 5. l.

² Régibb szövegekben elvéve találkozunk ezzel a hangalakkal is (pl. MOLNÁR, Sprachlehre 444).

³ TIKTIN, Rumänisches Elementarbuch 63 és DENSUSIANU, Histoire de la langue roumaine II.

hogy az ű-ző alakok közvetítése az ű-zés történetének eddigi ismerete alapján csak magyar, illetőleg római katolikus szláv réven magyarázható elsősorban. Az a körülmény, hogy ez a műveltségi szó a görög keleti szerbekhez, bolgárokhoz és oroszokhoz is eljutott,¹ mitsem változtat tételünk helyességén. A történeti tények számontartására épen a műveltségi szavak terjedésének tanulmányozásánál van elsőrangú szükségünk, mert épen ezeknél történik meg igen gyakran, hogy tisztán hangtani alapon eldönthetetlen problémákba ütközünk. Ezek pedig azt mutatják, hogy az oláhság szélesebb rétegei először Erdélyben részesültek népoktatásban, bár valószínű, hogy már az Anjou-korban a vajdaságbeli oláhság is megismerkedett az iskola intézményével az akkori Magyarországról kiinduló hitterítői mozgalmak révén, amelyek később is folytatódtak, s amelyekbe olaszországi szerzetesek is bekapcsolódtak. Általában igen gyakran találkozunk Moldvában lengyel- és magyarországi, mindkét vajdaságban pedig erdélyi oktatókkal. Azt sem hallgathatjuk el, hogy a fanarióta reakcióval szemben az erdélyi származású Lázár Györgynek sikerül az oláh közoktatásnak utat törnie, aki után jóideig még mindig Erdélyből hívnak tanárokat. Az első oláh nyelvű iskolák latin tanárai között szintén sok magyarországi névvel találkozunk (Erdélyi, Mánfi stb.).²

Az oláh *școală* legfontosabb forrása ezek szerint a magyarországi latinság, amely a legnagyobb felületen érintkezett mindig az oláhsággal, s hatását nemcsak Moldvában érezette, mint a lengyel befolyás, hanem mindkét vajdaságban. Erdélyben a *școală* mellett már a protestáns kor óta ismeretesek voltak a népnyelvi *ișcoală*, *oșcolă*-féle változatok (az OklSz. a *schola*, *skola* alakokon kívül a XVI. századtól kezdve közöl

¹ L. MIKLOSICH, EtWb. és Dict. abrégé, továbbá VUK, PAWLOWSKY. Említést érdemel, hogy SREZNEVSKIJ (III, 1597) szerint a legrégebb orosz adat az 1388. évből a lengyel hatások alatt álló fehér-orosz területről való, s a lengyel közvetítést kell elfogadnunk nagy-orosz szempontból is. GEROV a bolgárban csak *школѣ* alakot ismer, míg DUVERNOIS e mellett a közép-görögből magyarázott véghangsúlyos szinonima mellett a latin *škola* alakot is idézi. MILADINOVnál megvan *школьник* és *школски*, de hiányzik a *škola*. Az albánban szintén megvan ez a déli és nyugati forrásokra visszavezethető kettősség: *skol'i* < új-görög *σχολή*, *škol'ó* < *σχολειον* és *škole* < velencei *scola* MEYER, EtWb.), az utóbbi katolikus geg-területen. Az albán *škole* az oláh *școală* magyarázatánál történeti okoknál fogva nem jöhet szóba.

PUȘCARIU „EtWb. der rum. Sprache. I. Lateinisches Element“ (Sammlung romanischer Elementarbücher III. Reihe 1.) c. munkájában a *școală* nem szerepel, СІНAC a latin elemeket tárgyaló első kötetben veti össze román és szláv nyelvi megfelelőikkel, míg ТІКТИН megelégszik néhány ű-ző szláv nyelvi alakra való utalással. MEYER-LÜBKE a REW.-ben az oláh szót feltűnő hangalakja ellenére minden magyarázat nélkül sorolja a latin *schola* román nyelvi sz-es megfelelői közé; TAGLIAVINI tanár úr szíves közlése szerint a REW. harmadik kiadásában (1932.) mint a rendestől eltérő hangfejlődést feltüntető szó már zárójelek között szerepel.

² IORGA, Ist. invát. rom. 154, 158, 172, 185.

magánhangzós előtétű változatokat: *iskola, eskola, oskola*) is, amelyek mindmáig használatosak.¹ Ezeket a háború után kialakult új viszonyok, amelyek a *școală* alak általánossá válásának kedveznek, kiszoríthatják ugyan, de az egyeduralomra törő irodalmi hangalak a maga *ș*-ével azért továbbra is ékezen szelítő tanúja marad azoknak a latin hatásoknak, amelyek közvetítésében az oroszlánrész a magyarországi latinságot illeti.

TREML LAJOS.

Hetevény.

DUGONICS Példabeszédeiben (II, 62) az „Ő ültette a' fias tyúkot“ szóláshoz jegyzetül ezt írja: „A' fias tyúkot is gyakran emlegetik a' Magyarok (Pleades), ösmerik is őtet az egeken . . . Hét apró és sűrűn össze rakott csillagjai vannak, ugyan azért Hetevénynek is mondatnak . . .“ SZD.² szerint: „*Hetevény*: fias tyúk az égenn. Már fel-jött a' hetevény.“ PPB. 1801. szerint: „Hetevény: *Plejades*; das Siebengestirn, die Gluckhenne.“ A Lexicon Budense. 1825. 232. l. szerint: „Gaiinușă 3) quéle sépte stéle pre ceriu: *plejades virgiliae*: hetevény, fiastyúk: die Gluckhenne, das Siebengestirn.“ CzF. II, 1549 szintén ismeri a *hetevény*-t. A fiastyúk *hetevény* nevét a régi Tájzsótár a székelységből közli. A MTsz. nemcsak a Tsz. székelyföldi adatait szaporítja, hanem a baranyamegyei Ormányságból is idézi a szót (Nyr. II, 137).

Minthogy a Tsz. a csillagzatnak Csikból feljegyzi *hetes* nevét is, minthogy továbbá a *hetes* szám egyéb nyelvekben szintén szerepel annak névadójaként, pl. a németben *Siebengestirn*, ó-felnémet *sibunstiri*, tárgyi szempontból csakugyan megvolna az alapja DUGONICS magyarázatának, amelyhez egyébként IPOLYI (Myth. 272) is csatlakozik.

BEKE ÖDÖN (Nyr. XLI, 441), aki a Tsz. és a MTsz. nyújtotta adatok alapján foglalkozik a *hetevény* és *hetes* csillag-nevekkél,² a következő megjegyzést teszi: „Mint a *hetes* szó mutatja, a *hetevény* sem lehet más, mint a *hét* számnév szár-

¹ A protestáns oláhok mindkét formájában ismerték; pl.: „din *skolele* dosăzilor“ (Sicriul de aur 122), de *iskola* (igy! LexMars. 109), *Oshkole* (Anon. Banat., l. Dacor. IV, 156), 1780: „*școla* neuniților“ (ISL. II, 109); az *i-s* alakot tehát az erdélyi görög keletiek is használták. Újabb adatokra nézve l. TAGLIAVINI, LexMars. 109, továbbá *școală* (Țara Oltului-Oltmellék: Grai și Suflet I, 108; Săliște-Szelistye, Szeben m. BANCIU: Transilvania XLVI, 50), *oškolq* (Máramaros WEIGAND: Jahresb. VI, 79), *așculă* (Szilágyság VAIDA: Tribuna 1890. évf. 337; ebből: *așculesc* 'dojenesc, a invătă la cumiție și trezie pe cel inferior').

² BEKE szerint a *hetevény* a PÁPAI PÁRIZ—BOD-féle szótár 1767-i kiadásában is meg van említve. Ahogy én látom, *hetevény* címszó nincsen, de nincsen *hetevény* a „Fiaстик az égen“, „Pleiades“, „Vergiliae“ alatt sem.

mázéka, bár különös a rajta levő *-vény* (*-vány*) képző, amely szabály szerint igékből alkot névszókat.¹

Valóban amilyen könnyen kínálkozik a *hét* számnévből való megfelejtés tárgyi szempontból, épen olyan fogós kérdés a nyelvészet számára, hogy *hét*: *hete*- alapszó felvétele mellett mi is volna az a *-vény* végződés.

A) Lehetőségképen közlöm ezt a magyarázatot: A *hete-vény* kicsinyítő, illetőleg valamivel ellátottságot kifejező alakulat a *hét*-ből. A *hetevény*-beli *-vény* képző gyökerében azonos a deverbális *-vány*, *-vény* névszóképzővel: *ásovány* (*ásvány*), *eresztvény* (*eresztvény*); t. i. a *v* eleme annak a *-vs*, *vš* (*-ys*, *-yš*) képzőnek felel meg, amely a kicsinyítő, illetőleg ellátottságot kifejező *-ó*, *-ő* ~ *-ú*, *-ű* (*odú*: *odvas*; *kétágú*) előzményeként a denominalis szóalkotásban is szerepet játszik, nemcsak a deverbálisban (*kérő*). Egy ilyen denominalis *-v*-hez épen úgy hozzákapcsolódhatott a kicsinyítő, illetőleg ellátottságot kifejező *-ény*, mint ahogy a deverbális *v*+*ény* alakulásánál történt. — A **hetev*- (**hetev*-) > *hető* ~ *hetű* alakulat nyomát őrizhetik: *hetős* vagy *hetüs* 'hetes' Nógrád, Hont; *hetüs* 'ua.' Zala, Somogy, Szolnok-Doboka, Székelyföld (MTsz.). Sőt idevonható ez a zalamegyei helynév is: 1371: *Hetheus* kétszer ~ *Heteus* egyszer (ZalaOkl. II, 47—8).²

B) A *hetevény* keletkezésére nézve szóba jöhet egy másik lehetőség, amelyből a denominalis *-vény* képző feltételezésével járó nehézség eleve ki van kapcsolva. — A régi nyelv használta az *ét* ~ *öt* (*önt*) igének *étevény* ~ *ötevény* származékát 'öntés útján keletkezett mű' értelmében. Így szerepelt az *étevény* ~ *ötevény* jelentései között: a) 'a föld odaöntése által emelt halom'³; b) 'öntéssel alkotott fémtárgy, pl. szobor, ötvösmű, ékszer'⁴. (Lásd PAIS: MNy. XXVIII, 119—20.) Az

¹ A *hetevény*-t igéből való *-vény* képzős névszónak tekinti ERDÉLYI LAJOS (MNy. XXIII, 180), de nem mondja meg, hogy milyen igéhez vonjuk hozzá.

² Az oklevélben előforduló *Hetes* (i. h. 47) — úgy látszik — nem azonos vele, hanem a Zalaegerszeg mellett délkeletre fekvő mai *Hetés*-t kereshetjük benne, amelynek régi adatai: 1335: *Hetes*; 1336, 1378: *Hetys* (ZalaOkl. I, 305, 315, II, 149), s amelyet az 1336-i oklevélből kitünőleg egy *Hetys* olv. *Hetis* nevű emberről neveztek így. Van még: 1263, 1276: *Hethys*, *Hetys*; 1341: *Hetus*; 1438: *Hethes*; 1490, 1491: *Hethees*; ma: *Hetes* Somogy megyében Kaposvártól ény.-ra (CSÁNKI II, 578). Ezekben a régi *Hetés* vagy *Hetis*, valamint a mostani sopron- és győrmegyei meg pápa-vidéki népnyelvből ismert *hetis* 'hetes' (MTsz.) formákban bizonyára az *-ei* > *é* ~ *i* > *i* melléknévképzős származék van *-s* képzővel megtoldva. A *hét*: *hete*- számnévnél *-ei* > *é* vagy *-e* képzős kicsinyítője lehet az 1239: *Hete* személynév (ÁrpÜjOkm. VII, 67), valószínűleg 'hetedik gyerek' értelemben. Azonkívül mint *-e* képzős kicsinyítők függhetnek össze a *hét*-tel az 1211: *Heteh* ~ *Het* (PannhRend tört. X, 508) és 1211: *Heteh* (i. h. 515) személynévek.

³ Vö. 1244/1335: „anticum cumulum terre, qui *Etteuen* dicitur“ (OklSz. és 1244/1379-ből ÁrpÜjOkm. VII, 156).

⁴ Vö. BécsiK. 198: „Tötteneč ō magoknac ōtteuent ō ezuŕtŕchŕl monnal baluaŕoknac hafonlat'at: fecerunt sibi conflatile de argento suo quasi similitudinem idolorum“ (kiad. MÉSZÖLY).

ētevény ~ *ötevény* szót nyerhette nevéről a Fiastyúk kétféle vonatkozásban is, egyrészt mint csillaghalmaz, másrészt mint boglár-féle ötvösműhöz hasonló alakzat. Lehetséges egyszerűsmind, hogy miután a csillagképnek ilyen felfogása háttérbe szorult, illetőleg nevének jelzett vonatkozásai elhomályosultak, az — egyébként közszóként szintén kihaló — *ētevény* név a csillagzat egyéb jellegét kifejező *hét*: *hetes* számnévhez kapcsolódva és idomulva váltott értelmet és alakot.

C) E két lehetőség felvetése után lépek elő egy olyan megoldással, amelyet az előbbieknél kielégítőbbnek tartok.

BEKE (i. h.) a *hetevény*: *hét* szavak összetartozásának analógiájaként hivatkozik arra, hogy a török nyelvek „a szintén hét csillagból álló göncöl szekere” nevezik egy a hét számnévvel kapcsolatos szóval: ujai-tatár *jidégän* ’göncöl szekere’ (vö. *jide* ’hét’) PRÖHLE: NyK. 38: 344.) | baskir *jitégän*, *jidégän* ’a göncöl szekere’ (*jite*, *jide* ’hét’) PRÖHLE: KSz. 5: 248.“

En úgy látom, hogy a török csillagnév a magyarnak nem pusztán az analógiája, hanem az eredetije. — De hogy ezt a nézetet megokolhassam, ki kell pótolnom BEKE török adatait: ujj. *jätigän* ’Siebengestirn’ (KÄŠTARI ed. BROCKELMANN) [*jäti*, *jiti* ’sieben’ (KÄŠTARI)] ~ ujj. *jädigän* ’das Siebengestirn’ a Kudatku Bilikből (RADLOFF III, 372) [ujj. KudBil., oszm., csag., karaim (Luck és Troki) *jädi* ’sieben’ (RADLOFF III, 371) ~ baraba *jidi* (i. h. 526)] | csag. *jätigän* ’das Siebengestirn, der Grosse und der Kleine Bär’ (RADLOFF III, 361) [komán és csag. *jäti* ’sieben’ (uo.) és csag. *jäti qardaš* ’das Siebengestirn’ (uo.)] | alt., tel., leb. *jättäyän* ’das Siebengestirn’; *at j.* ’der Grosse Bär’ és *it j.* ’der Kleine Bär’ ~ alt. *jättigän* ~ kojb., kacsinc *djettägän* (RADLOFF III, 365—6) [alt., leb., tub., tel. *jätti* ~ kojb., kacsinc *djetti* (i. h. 366)]. Vö. tel. *djätti-yan* (uo.) | csag. *jitikan* ’Sternbild des Bären; die sieben Brüder’ (KÚNOS, ČagWb. 107) | csuv. *šit šälvär* stb. ’göncölszeker’ (PAAS., CsuvSzój. 137).

Ebből mindenekelőtt az derül ki, hogy a török szó nemcsak a Nagy- és Kisgöncöl, hanem a Fiastyúk elnevezésében is szerepet játszik, s így jelentéstani akadály a egyáltalában nincs a török meg a magyar csillagnév rokonításának. Azt pedig, hogy egy török *jätiyän* ~ *jätäyän* és a magyar *hetevény* kapcsolat — óvatosan fogalmazva — a magyar hangtörténeti valószínűségek közé tartozik, az alábbiak mutatják.

Finnugor szókezdő *j*-nek a magyarban *j*, *gy* vagy magánhangzós kezdet felel meg (NyH.⁷ 29). — A *j* kezdetű török szavak régi nyelvünkben, de különösen a mai köznyelvben legnagyobb részt szókezdő *gy*-vel hangzanak, azonban a régi és a népnyelvben néhánynak *j*-s változata is van, pl. *járt* ~ *gyárt*, *jász* ~ *gyász*, *jöngö* ~ *gyöngö* (vö. GOMBOCZ: MNy. III, 162—5, 213—6, 402—3), sőt egy szó régebben *j*, újabban *ny* kezdetű formákban jelentkezik: *jargal* ~ *nyargal* (vö. GOMBOCZ i. h.

223). Van eset a szóeleji török *j* elveszésére is: török **jir* > magyar *ír* 'schreiben' (GOMBOCZ i. h. 223). — MELICH (MNY. IX, 61—2, 393) állítja kellő megvilágításba, hogy szóeleji magyar *j* nyomtalanul eltűnhetik, sőt hogy *ji-* kezdetnél kivétel nélkül el is tűnt. MELICH, amikor (MNY. IX, 392 kk.) azt vizsgálja, hogy egy magyar magánhangzós szókezdetnek minő finnugor mássalhangzós szókezdet felelhet meg, illetőleg, hogy a magyar nyelv történetén belül egy magánhangzós szókezdet milyen mássalhangzós kezdettel váltokozhatik, az *ideg* székelységi *hideg* változatában (MTsz.) példát hoz fel arra, hogy finnugor szóeleji *j* esetében a magyarban *h* mutatkozik. Ebből a megjegyzéséből: „*ji-* kezdetű lehetett egykor az *ideg* is, a mire vö. népnyelvi *hideg* alakváltozatát“ (i. h. 394), azt olvasom ki, hogy szerinte a *h* itt közvetlen utóda a *j*-nek. Lehet. De lehet az is, hogy a már magánhangzós kezdetű *ideg* forma vette fel a *h*-t. — Általában úgy látszik, hogy bizonyos finnugor szóeleji mássalhangzókat: a *v*-t, *s*-et, *š*-et képviselő magyar *h* hang egyes magyar nyelvjárásokban a nyelvtörténeti kor elején volt visszafejlődőben. Van adat, pl. az 1240: *Herdeu*, 1319/1342: *Herdeuthow*: *erdő* (Oklsz.) vagy 1291: *Kuuesheer*, 1338: *Gekenesheer*: *ér* (Oklsz.), hogy némely szavakban az ilyen *h* még a XIV. század első felében is tartotta magát. Sőt a *hét* szóban maig megmaradt (vö. MELICH i. h. 394). Volt idő, amikor egyének nyelvében vagy némely nyelvjárási körzetekben ugyanazok a szavak hol *h*-s, hol *h* nélküli kezdettel szerepeltek. Az ilyen etimológiai előzményekre visszamenő hangtani kevertségnek vagy bizonytalanságnak, ingadozásnak lett a következménye, hogy *h*-val ejtettek vagy írtak alkalmilag olyan magánhangzós kezdetű szavakat is, amelyeknél nem volt meg erre az etimológiai alap. — Azt, hogy a török *jätjän* vagy *jätjän* szóeleji *j* hangjából hangtani úton fejlődött-e a magyarban *h*, vagy pedig a *j* elesésével szókezdővé lett *e* elé analógiás úton, talán a *hét* számnév hatása alatt került- és maradt-e ott a *h*, nem dönthetjük el.

Az a kérdés most már, hogy a harmadik szótag elején két palatalis magánhangzó között álló török *γ*-nek hogyan lépett a helyébe a magyarban *v*. A török *te(ä)git* > *te(ä)rit* ~ *tigit* > *tirit* méltóságnév a magyarban *Tuhut(um)* olv. *Tühüt* alakon kívül mint *Tét* jelentkezik (vö. MELICH: MNY. XXI, 126—7 és NÉMETH, HonfMKial. 295), ami pedig *Tëjët* > *Tëët* vagy *Teyët* > *Teet*, esetleg *Tëjët* > *Tëjët* vagy *Teyët* > *Tejët* fejleménye lehet. A magánhangzóközi török *γ* itt észlelhető eltűnésének példájára — a szerint, hogy *a*) török *jätjän*-ből vagy *b*) török *jätjän*-ből indulunk ki — felvehetünk a magyarban *a*) *jetien*, *etien*, *hetien* vagy *b*) *jeteen*, *eteen*, *heteen* formákat. Az *a*) esetben az *ie* vagy még inkább az *i*-nek *ü*-re változtatával keletkezett *üe* hiatusba *v* ékelődhetett bele, majd ez a **hetüvény* az *eresztevény*, *ötevény*, *szövevény*, *kelevény*, *jöve*

vény, szökevény, gyülevény, hulevény-féle deverbalis származékok (vö. TMNy. 495—6) mintájára *hetevény*-re formálódhatt. Természetesen az szintén lehetséges, hogy még a γ -vel ejtett magyar *jetiyen, etiyen, hetiyen* alakok valamelyikében változott az *i* \ddot{u} -re, és ilyen előzmény után támadt a γ kiesésével az *üe* magánhangzóegyüttes.¹

Hogy *ie* meg *ive, üe* meg *üve, ëe* meg *ëve* hangegyüttesek a magyarban váltakozhatnak egymással, vagyis hogy analógias úton léphet *-ie-, -üe-, -ëe-* helyébe *-ive-, -üve-, -ëve-*, arra óhajtok itt néhány példát felhozni, a nélkül, hogy az ezzel összefüggő kérdésszövedék bővebb tárgyalásába ez alkalommal belebocsátkoznám.

A *tő* szónak egyes 3. személyű birtokos személyragozott alakja: 1055-től a XI—XIII. században *tue, tueh*² olv. *tüe, tüch* ~ 1326: Arkuspothaktuwe olv. *-tüve*³; 1484: Holththyzateve olv. *-tëve*. — A *kő*-nek *köves* származéka: 1055: *kues, cues*, 1193: *cues, ques* olv. *kües* (adatok még a XV. században is); 1193: *quies* olv. *kies* ~ 1291, 1325/1347: *Kuues*, 1356: *Kuvesvth* olv. *Küves*; 1338: *Keues*, 1347: *Keves* olv. *Këves*. A *kövec*s népnyelvi változatai között előkerül: *küec*s; *köec*s ~ *küjecs*; *küjics*. A *kövec*s-*csés*-nek megfelel: 1268: *Cueches* olv. *Küec*sés; *Kuechus* olv. *Küec*süs ~ 1356: *Kuueches* olv. *Küec*sés; 1435, 1459: *Keweches* olv. *Këvec*sés. A *köveszt* a népnyelvben így is előfordul: *küeszt*. — A *követ* főnév: 1211: *Cuet* személynév olv. *Küet*; Königsbergi Töredék Szalagjai: *cuet/egum* kétszer, *cuet/egem* olv. *küet*-; a népnyelvben szintén van *küet*. — A *követ*, *küvet* ige a népnyelvben így is megvan: *küetkézni*, s feltűnik ilyen változatban is: *köjétkéző* (MTsz. *következő* al.). — A *kövér*: 1322/1398-tól kezdve XIV. századi adatokban: *Kwer, Kuer* olv. *Küer*, amint a népnyelvben is *küer* ~ 1352: *Kuuer*, 1449: *Kwuer* olv. *Küvér*; 1400-tól: *Kewer, Keuer* olv. *Këvér* ~ a népnyelvben: *küher*. — A *tövis*-nek a régiségekben ilyen alakjai jelentkeznek: 1135: *Tius* személynév olv. *Tüüs* és a. m. *Tövis*?; 1327: *Tuysmege* olv. *Tüüs*; 1334: *Tuizmesde* olv. *Tüüsz*?; az előbbi 1361-i átírásban *Tuis*-*mesde* olv. *Tüüs*; 1341: *Tuisseszneze* olv. *Tüüsses* ~ *v*-vel 1323-tól kezdve *Tywes* stb. olv. *Tüves* stb. A szó a népnyelvből *tövés*, *tüvis*, *tüvüs* mellett ismeretes *tüis* ~ *tüs* (*tüsel*), *tüss* (*tüsses*, *tüssel*) ~ *tühüs* változatokban; a *tövisk* (*tüvisk*, *tüvic*skes) pedig mint *tüicsk* is felmerül. — A *fű* szó *füves* származéka: 1299: *Fywsberek* olv. *Füüs*, esetleg *Füs*; 1409, 1485: *Fwestelek, Fuestelek* olv. *fües* ~ 1268/1347: *Fyuesuth* olv. *Füves* vagy *Fües*?; 1333: *füues* olv. *füves*; 1394/1446: *fýwesuth* olv. *füves*; a nép-

¹ Úgy látom, a török *jätüün*-nek vagy egyes esetekben *jätüün*-nek a magyar *Hetény* személy- és helynevek olyan folytatásai, hogy a magánhangzóközi γ kivetésével egymás mellé került magánhangzók összevonódtak. Ennek a kérdésnek a részletesebb tárgyalására azonban most nem térek ki.

² Ahol forrást nem jelzek, a régi adatokat az OklSz.-ből, a népnyelvieket a MTsz.-ből idézem.

³ Egy 1254-i oklevél 1360-i átírásában levő *malnalucateue* adat, különösen az 1254/1389: *Malnalucateu* adatra való tekintettel, inkább az átírás idejéből keltezhető módosítás.

nyelvben: *fives, fives* ~ a népnyelvben: *fűjes, fűjjes*. A *fű* egyes 3. személyű birtokos személyragozott alakja: 1349: Popzenafyue olv. *five* ~ 1451: Papzenafewe olv. *fève*. Az *-l* képzővel alakult *füvel* ige a népnyelvben így is: *fűjel*, a *füvelő* meg: *fűjelő*. A *füventibe* alakulat mellett jelentkezik: *füentibe* ~ *fűjenten*. — A *mű* szó ragozott és képzett tartozékaiban a régi nyelvben (OkISz. és NySz.) az *ie, üe* együttest mutató formák váltakoznak azokkal, amelyekben a két magánhangzó között *v* vagy *h* áll; hasonlóképen a népnyelvben a *müves, müves* ~ *mies* ~ *müjes* ~ *mühes*; a *müvelő, müvelő* ~ *mielő* ~ *mihelő* ~ *méli, méllü, melő*. — MELICH (MNy. XXIV, 41) megállapítja, hogy a XIII. századi forrásokban jelentkező *Nuet(h)len* személynév a mai *nevetlen* szó megfelelője, és hangsúlyozza, hogy a *Nüetlen* csakis egy **Niëtlën* változata lehet. — A 'sepulchrum' jelentésű *sír* szó az 1055-i tihanyi oklevélben „lean *siher*“ olv. *siher* alakban tűnik fel először, és az *i—e* közti *h* híján ennek felel meg az 1427: Pogansyer olv. *sier* vagy *siër*; 1193-ból való „*Seyr* kev“ (ÓMOlv. 58) olv. *seir*, *sëir* vagy *seïr*, *sëir*; 1354-es adat Aproseer, aminek az olvasása lehet *seer*, *sëer* vagy *sër*, *sér*; 1252-től jelentkezik a *ser* olv. *sér* vagy *sër*, 1353-tól (1304/1464?) a *syr*, *sir* olv. *sir* forma. Az 1193-as oklevélben a „*Seyr* kev“ adaton kívül még „leajn *Sewer*“ is előfordul (ÓMOlv. 56), amelyik *sier* > *siver* > *sever* ~ *sëver* vagy *sier* > *siër* > *sivër* > *sëvër* fejlődés útján jöhetett létre.¹ — Hogy az ú. n. *v-* tövű igéknél a mai *v* előtt és után álló magánhangzókat *v* nélkül is, *v*-vel is ejtették, arra nézve most csupán a *lész: lëvő* igével kapcsolatos példát hozunk fel, mégpedig nyelvünk történeti korszakának elejéről. A Konstantinostól Árpád egyik fiának nevéként említett Λιούντικα egy magyar *Liüntik* formának felel meg, amelyben egy *liü* 'lesz, levő' igenévszó *-n+ti+k* képzőbokkal² van megtoldva (l. legújabbban Juhász JENŐ, Vendég: MNy. XXVIII, 279—80). Az a név, amelyet krónikáink szerint Szár László harmadik fia visel: *Leuenta, Leuenthe, Leunte, Levente*, — rokon az előbbi névvel, csak a végén nem *-k*, hanem *-á* > *a*, illetőleg *-é* > *e* kicsinyítő képző van. Benne az első szótag zárt *ë*-je meg a második szótag nyílt *e*-je között *v*-t ejtettek. Λεβεδιάς fővezérnek és az 1138/1329-i dömösi összeírásban „in villa Hedekcut“ felsorolt *Lewedi* szolgának a nevében szintén a *lëve* igenévszó szerepel, *-di* képzővel megtoldva, míg az ugyancsak a jelzett összeírásban „in villa Huru“ említett *Leue* liber neve *-é* > *e* képzős alakulat, s így *Lëvé* vagy esetleg már *Lëve* az olvasása (vö. PAIS: MNy. XVII, 160).

PAIS DEZSŐ.

¹ HORGER: MNy. XXV, 255 szerint *sihér* > **siër* > *sér* > *str*.

² Hogy kicsinyítő vagy igenévalkotó funkcióban szerepelt-e itt a képzőbokor, azt ma aligha lehet eldönteni. Nekem pl. az az érzésem, hogy az elkülönülés ezen a téren akkor még nem igen teremtett határozott jelentéstani kategóriákat.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Idegen eredetű szóvégi »ly«-ból lett magyar »gy«. A 'balista, arcubalista, armbrust, arbalète' jelentésű fegyvernévnek, amit ma *számszerij*-nak mondunk, a régiségben ilyen adatai, illetőleg változatai vannak: *A) BesztSzó*j. 144: „balistra — *zomoserig'*“. — *B) Az Orsz. Levéltár* Nádasdy-gyűjteményének XVI. századi fegyverleltáraiban mindig: *zamzerigh* | *PESTI, Nomencl.* 1538. év 22. c.: „Ballifta — [cseh] kuffe — *zamzerijgij* — armbrost“ (*)¹⁾ | *U. A.* 1550., 1561., 1568. év: *zamzerijgij* (*) | *Csengeri András:* Jerusálem 1574. év C2: „*Szamzerigh* ideget meg efznek vala“ (*) | *Hunyadi Ferenc:* *História Trója . . .* 1577. év H1: „Sűrő Dárda *Szamszeregy* köfztöc vala“ (*) | *Gyöngyösi Szótártör.* 2795. sz.: „Balista *Zamzeryg* auagy yu tekeruenj“ (kiad. MELICH) | *CALEPINUS* 1585. év 122: „ballista — *Számszerigy'*“ stb.; 171: „catapulta — *Számszerigy'*“ (kiad. MELICH) | *Brassói Szótártör.:* „*zamzirig* — balista“ (kiad. MELICH 29. l.) | *Károlyi:* *Biblia* 1590. év I, 523b: „által veri ötet az atzélból csinált *számszerigy:* arcus aereus“ (*) | *Kamuthy Balázs* ingóságai között 1603-ban: 2 *zamzirigh* (*RADVÁNSZKY, Családelet* II, 104; vö. *RMKT.* II, 382) | *MAI.* 1604. év: „Ballifta: *Szamszerigy, SzámszerIV'*“, „Ballistarium: *Szám fzerigy hely*“, „Balliftarius: *Szamszer Igyarto*“ (*) | *MAI.* 1621. év: „*Szamszerigy, számszer Iv; Szamszerigyvel* lövöldöző hely; *Szamszer Igyarto*“ (*) | *COMENIUS, Janua* 1673. év 149: „A nyilakat *számszerigyekkel* [?] ki-lövöldöztén“ (NySz.). — *C) Farkas András* 1538-ban napvilágot látott *Cronicá-jának* Bornemisza-féle 1582-i közlésében: *Szamszerid* (*RMKT.* II, 382). — *D) Heltai:* *Krónika* 1575. év 86b: „Erősen kezdénc vini *számszeriy* lőuással, kez iyekből valo lőuésseckel és minden módon“; 39: *számszeriyessec*; 83b: *számszeriassok*; 87b: „louag *számszeriyessek*“ (NySz.) | *MesésK.* 1629. év 30: *számszerij* (NySz.) | *M. A.* 1604., 1621., 1708. év: „*Számferij:* Ballista, Mauerbrecher; *Számferiyal* lövöldözőhely; Ballistarium; *Szamszerigygyarto:* Ballistarius“ (*)²⁾ | *PP.* 1708. év: „*Számszerij; Számszerijal* lövöldöző hely; *Számszerij-gyarto*“. — *E) Károlyi:* *Biblia* 1590. év I, 618b: „Mint az ki követ csinál az *számszeriben* [?] mittit lapidem in acervum Mercurii“ (*). — *F) SZIKSZAI FABRICIUS* 1576 előtt 156: „Balista—*Számször iy*“; 158: „Ballistarius—*Szemszer iias vitez*“ (kiad. MELICH) | *Hunyadi Ferenc:* *História Trója . . .* 1631. év A6: „sebes *számszer-ijak*“ (NySz.). — *G) MAI.* 1604. év: *SzámferIV* (*) | *MAI.* 1621. év: *számszer Iv* (*) | *Miskolczy:* *Vadkert* 1702. év: *számszerivesek* (NySz.). — *H) Farkas András* 1538-i *Cronicá-jának* *CORNIDES*-féle másolatában: „kezdék bényelni *számszerih* ideget“ és *Hofgreff* 1552 utáni közlésében: *Számszerüh* (*RMKT.* II, 22, 382) [*számszeriuh?*].

¹ Azokat az adatokat, amelyek után (*) jel áll, a NySz. (I, 1642, III, 196) utalása nyomán az eredetiből idézem, mert ahogy annyi másszor, itt is kétségek támadtak — mint kiderült, több ízben joggal — a NySz. közléseinek pontossága felől, vagy pedig látni való volt, hogy a NySz.-től megszokott rendszertelenséggel nem az első, illetőleg korábbi, hanem későbbi kiadások vannak feldolgozva.

² A három kiadásban néhány — a mi szempontunkból lényegtelen — betűi eltérés van.

TAGÁNYI KÁROLY: Századok 1893. XXVII, 316—7 arra figyelmeztet, hogy a szó eredete szempontjából a korábban jelentkező, végükön *g*-vel vagy *gy*-vel írt és *gy*-vel olvasandó alakok az irányadóbbak, nem pedig a csupán később feltűnő *j* végű számszerij-féle formák. Ezen az alapon és mert VERANCICS FAUSTUS (1595. év) szerint a számszerigy szót a magyarok a szlávoktól vették, TAGÁNYI azt vallja, hogy fegyvernevünk nem lehet a magyar szám + szēr + ij elemek összetétele, aminek a NySz. is tekinteti,¹ hanem egy „szláv“ szamosztrely vagy szamosztrily² a. m. ’önmagától lövő fegyver’ (pontos mása a német *Selbstgeschos*³) szóra megy vissza. TAGÁNYI megjegyzi, hogy az e névvel jelölt fegyverfajta valószínűleg a görögöktől ered, és az oroszok közvetítésével jutott el az európai népek jelentékeny részéhez: Lengyel- és Csehországba, a német lovagrendhez, Ausztriába és hozzánk.

A szóban forgó fegyverfajta nevét így találjuk meg a szlávtságban: ó-szláv *samostrělo*, többes *samostrěly*¹ (MIKLOSICH, LexPal. 820 és EtWb. 325 *strěla* ’pfeil’ alatt) | orosz *самострѣль*, kiejtve *s^amāstr’äl* (BLATTNER, RussWb.) 1. ’die Armbrust, das Wurfgeschütz’; 2. (Sibir.) ’als Falle (für Thiere) aufgestellter Bogen mit Pfeil’ (PAWLOWSKY, RussWb.³ 1440) | kis-orosz *samostrily*⁴ (MIKL., EtWb. 338 *šereširy* alatt) ~ *samostril*, *tu* (HRINČENKO, Slovar’b Ukrainskago jazyka) | lengyel *samostrzał* ’Armbrust’ (BOUCH-ÁRKOSSY lengyel-német szótára) | cseh *samostrěl* (LexPal. 821) | szlovén *samostrél* ’arcus, catapulta, balista; billieh-falle’ LexPal. 820 és MIKL., EtWb. 288 *samū* alatt a *samojstra* szóval együtt).

Hogy TAGÁNYI csakugyan jó irányban kereskedett, azt megerősíti a valószínűleg a XIV. század második feléből való Königsbergi Szójegyzékkel előkerült (139. sz.) „Balista—*zam/tril*“ adat (MNY. XII, 243, 265). Ennek az olvasása lehet *szamsztril* vagy *számsztril* és *szamsztrily* vagy *számsztrily*.⁵ Az idézett szláv változatok közül a kis-orosz az, amelyhez a magyar alak legjobban hasonlít. Hogy az utóbbiban a második szótág o-ja ki van vetve, az közönséges magyar hangtani jelenség. Felmerül az a kérdés, hogy a magyar nyelv szóvégi *l*-vel vagy *ly*-lyel fogadta-e be a szót. Ha ú. n. homorított (hohles) *l*-vel hangzó szláv, közelebről kis-orosz előzményt tételeznénk fel, akkor kezdetben *l*-es magyar ejtést kellene valószínűbbnek tartanunk. Azonban O. BROUCH „Slavische Phonetik“ c. munkájában ezeket a megjegyzéseket találjuk: „Noch näher dem *l*, welches nach

¹ Az *iv*, *ij* címszó alatt *számszēr-iv*, *számszēr-igy*, *számszēr-ij*, a *szēr* címszó alatt *számszēr-ijj* és *számszēr-ijjas*, *számszēr-ijjes* tételt vesz fel.

² TAGÁNYI-nak itt jegyzetben adott utalása: MIKLOSICH, EtWb. 325; BRANDL, Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes. Brünn, 1876. 308. l.; ZIBRT, Dejiny kroje . . . 191. l.

³ „Balista, bedica: *selšschoz*“ DIEF., Ngl. (id. MELICH, Gyöngyösi Szó-tártör. 117).

⁴ Az *y* = *velaris j*. TAGÁNYI — úgy látszik — a szláv adatokban írt *ly*-t (l. fentebb) magyar *ly*-féle hang jelének gondolta.

⁵ Az *l* jel sz olvasására feljogosít a szójegyzékben: 25. *fandyk* a. m. *szándék* | 112. *affin* a. m. *asszony*.

einer annähernden und subjektiven Schätzung das »mittlere« genannt wird, stehen solche schwach hohle *l*, wie die von mir aus slavischen Dialekten des östlichen Ungarns beobachteten.“ (30. § 49. l.) „... in einigen kleinrussischen Dialekten nähert sich das *l* überhaupt mehr dem »mittleren« *l*“ és ehhez jegyzetben: „Und geht z. T. ganz dazu über (Zilinski); z. B. in der Bukovina.“ (64. §. 80. l.) Tehát számolhatunk a magyarsággal a középkorban eleven érintkezést folytató keleti szlávtság nyelvében egy *samostril* alakkal is, amelynek a végén nem homorított *l*, hanem közép (mittleres) *l* hangzott.¹ Azt a szláv közép *l* hangot pedig a középkori magyar nyelv véleményem szerint hanghelyettesítéssel *ly*-nek vehette át.

A BesztSzó-j.-beli *zomoserig* olv. *szomoszerigy* (*szomoserigy*?) formában a második szótag eredeti *o*-ja megvan, de az első szótagbeli *a* helyett *o* áll; azonkívül a *sztrily* > **szrily* elem módosult benne egyrészt a mássalhangzótorlódásnak szēr hangkapcsolatba való feloldásával, másrészt a szóvégi *ly* hangnak *gy*-re váltásával. Természetesen nem vonjuk kétségbe, hogy lehetséges volt ez esetben egy magyar *l* > *ly* > *gy* fejlődés is, mindamellett a *gy*-s alak keletkezését sımábban tudjuk magyarázni, ha *ly*-lyel ejtett magyar *szamosztrily* kiindulást, illetőleg közép *l*-lel hangzó kis-orosz nyelvjárasi *samostril* eredetét vesszünk fel. — Mivel a *gy* hang jeleivel irt alakok huzamosabb időn át, a XVI. század vége feléig megelőzik a *j*-vel olvasható adatokat, azt következtethetjük, hogy nem *ly* > *j* > *gy* fejlődéssel állunk szemben, hanem a *gy* közvetlenül váltotta fel a *ly* hangot. Ezzel kapcsolatban talán szabad pedzenünk azt a lehetőséget, hogy a magyar *j* > *gy* és *gy* > *j* váltakozás esetében (vö. TRÓCSÁNYI: MNy. X, 347–53) egyébkor is szerepelhet az *ly* mint közvetítő fok, ha írásban nem tükröződik is.

A szláv *samostril* > magyar *szamsztrily* > *számszērigy* fejlődést közējük sorolhatjuk a *ly* ~ *gy* megfelelés azon példáinak, amelyekkel MELICH, HonfMg. 163 a magyar *Sztrigy* víz-névnek egy orosz, kis-orosz *Stréli* > *Strél*, illetőleg *Stril* 'lőjj! → rohanj! → sebes folyású víz' névből való származtatását támogatja.²

A Farkas András Cronicá-jának Bornemisza-féle 1582-i közlésében felbukkanó *Szamszerid* alak (l. C) pont) a magyar nyelvtörténetben nem ritka *d* ~ *gy* váltakozással függ össze.

Heltai krónikájában, vagyis 1575-i adatban jelenik meg az *-ij* végű forma (l. D) pont). Ilyen kései feltűnés úgy is magyarázhatjuk, hogy mint régebbi szláv *l* ~ magyar *ly* > *j* hangváltozás eredménye egyik-másik nyelvjárásban lappangott, azonban ennél jóval valószínűbbnek tartjuk, hogy csak adatokban való feltűnése táján keletkezett *gy* > *j* változással az egyéb szavainkban jelentkező *j* > *gy* váltakozás analógikus hatása alatt.

¹ Ezt HRINČENKO *stril*, *lu* meg *stril*, *strélju* adatai alapján MELICH JÁNOS is lehetségesnek tartja.

² A finnugor *lj*: magyar *l* ~ *gy* megfelelésre nézve l. GOMBOCZ: MNy. XII, 19; a *val* > *valy* > *vagy* hangfejlődésre és az *ül* ~ *oly* ~ *úgy* kapcsolatra nézve l. MÉSZÖLY: NyK. XLVIII, 60–2.

Amikor a *számszerűg* helyébe a *számszerűj* hangalak lépett, a fegyvernév a tárgyi hasonlóságnál fogva is *ij* 'arcus' szavunkhoz kapcsolódott, vagyis a *számszerűj* \sim *számszerűj* így elemződött: *számszēr + ij*, amint a Szikszai Fabricius-féle *Szám-ször iy* és Hunyadi-féle 1631. évi *számszer-íjak* adatok (l. *F*) pont) az írásbeli tagolással is elárulják. Az *ij* 'arcus' szóval egynek vett *ij* \sim *ij* szóvég hosszú *i*-re is összevonódhatott. Ilyen talán a Károlyi-féle adat (l. *E*) pont). Az *ij* \sim *iw* szóhoz való odakapcsolódás folytán támadnak a *számszer-ív* formák: MAI. 1604., 1621., Miskolczi (l. *G*) pont). PAIS DEZSÓ.

A mássalhangzók kieséséhez. HORGER ANTAL e címen megjelent tanulmányában (MNy. XXVIII, 140–5) azt vizsgálja, hogy abban az esetben, ha valamely mássalhangzótörődés az egyik mássalhangzó kiesésével enyhült, mi szabályozta a kiesést. A következő eredményre jut: 1. az utolsó mássalhangzó sohasem esett ki; 2. az utolsót megelőző két mássalhangzó közül mindig a kevésbé hangzós esett ki; 3. az utolsót megelőző három közül is általában ez, de itt kivételek is észlelhetők; 4. a mássalhangzótörődésos hangsoroknak újabb — egy mássalhangzó híjával való — alakjai nem a beszélők, hanem a hallgatók nyelvében keletkeztek.

Én azt hiszem, hogy a tőle kivételeseknek jelzett esetek abban lelik magyarázatukat, hogy nem (mint a szabályos esetekben) a hallgatók, hanem a beszélők nyelvében keletkeztek. Ennek valószínűvé tételére próbáljuk először is csoportosítani e kivételes eseteket (l. HORGER i. h. 145): **Csurngrád* > (szabályos) **Csurnrád* helyett **Csungrád* (> *Csongrád*) | h. ném. *perndrek* > **pernrék* h. *pēndrēk* | ném. *zapfenstreich* >) **capēnstrák* > **capinśrák* h. *capistrák* \sim *capistráng*; (lat. *monstrare* >) **monśtrál* > **monśrál* h. *muśtrál* | R. *Bērećktelke* > **Bēreśktelke* h. *Bērećtelke*; ném. *Gottsknád* > **Gosćknód* h. *Gocnód*; R. *Lackfi* > **Lasćkfi* h. *Lacfi*, R. *Lackháza* > **Lasćkháza* h. *Lacháza* | R. *ocsktábla* > **osćktábla* h. R. *ocstábla* (> *ostábla*) || R. *roncska* > **roncska* h. *rocska* | R. *Vincloy* > **Vinszló* h. *Vicló* | *koresma* > **korsma* h. *kocsma* | (ném. *kurzschwert* >) **kurcperd* > **korszperd* > h. R. *kocperd*. Azt látjuk tehát, hogy mindezen esetekben szóbeli mássalhangzótörődésos utolsó tagja előtt olyan mássalhangzó-csoportok állottak, amelyek a magyarban vagy egyáltalán nem szoktak szótag végén állani: *rng*, *rnd*, *nst*, *tszk*, *tsk*, vagy *csak* szó végén szoktak állani: *nts*, *ntsz*, *rts*, *rtsz* (pl. *parancs*, *jelents*, *harminc*, *korc*, *márts*, *harc* stb.). Az ilyen hangsorok tehát kétségtelenül ellenkeztek a magyar beszélők artikulációs bázisával, vagyis kiejtésük a magyar ember számára szokatlan artikulációs mozdulatokat kívánt volna. Ezért talán nem lesz merészség annak feltevése, hogy mindez esetekben egyes beszélők változtatták meg az eredeti hangsort.

Érdekes azt is megfigyelni, hogy hogyan változtatták meg a hangsort. Az *rng* kapcsolatból nem a legkevesbé hangzós *g* esett ki, hanem az *r*; az *rnd* kapcsolatból nem a *d*, hanem szintén az *r*; az *nst* kapcsolatból nem a *t*, hanem az *n*; a *tszk* és *tsk* kapcsolatból nem a *t*, hanem a *k*. Nyilvánvaló, hogy mindezen esetekben a hangzósságra való tekintet nélkül (mert ez a

beszélőre nézve mellékes tényező) annak a mássalhangzó-
nak a képzése maradt el, amely nélkül valamely megszokott
szó belsei szótagvégződés állott elő: *ng* (*Csongrád* mint
pl. *korongra*), *nd* (*péndrök* mint pl. *rendre*), *st* (*capistráng* stb.
mint pl. *füstre*), *tsz* (*Béretelke* stb. mint pl. *perectől*), *ts* (*oc-
tábla* mint pl. *kapocstól*). Az *nts*, *ntsz*, *rts*, *rtsz* esetében is azt
tapasztaljuk, hogy az *n* vagy *r* képzésének elhanyagolása kö-
vetkeztében (*rocska*, *Vicló*, *kocsmá*, *kocperd*) a magyarban számu-
talanszor előforduló *ts* és *tsz* szótagvégek keletkeztek, bár ezen
esetekben az *s* vagy *sz* is elmaradhatott volna, mert az *nt* és *rt*
szótagvégzések sem szokatlanok nyelvünkben.

KELEMEN JÓZSEF.

A Schola Salernitana magyarra fordítója. TÁLASI ISTVÁN:
MNY. XXVIII, 311 a Schola Salernitana magyar fordításával
kapcsolatban hivatkozik egy kunszentmiklósi kéziratos könyvre,
melynek utolsó lapján ez áll: „per Stephanum Wesz-
prémi”. — Lehet-e ebből arra gondolni, hogy a magyar fordí-
tásnak Weszprémi István a szerzője? A kézirat címe ezt
mondja: „Most első ízben magyar versekben is lefordítva a
kőrösi tanuló ifjúság használatára. Az Urnak 1757.
esztendejében.” Miért, hogyan kerülhetett a címbe ez a véd-
jegyszerű megjelölés? Micsoda összeköttetése lehetett Wesz-
préminek a kőrösi iskolával? Hiszen 1757-ben Weszprémi 34
esztendő volt, akkor már nem lehetett kőrösi diák. De tanár
se. Mert ilyen nevű tanár nem működött a kőrösi iskolában.

A fenti kérdésekre más irányban találjuk meg a feleletet.
Abban az időben, 1741–1769 között, Hányoki Losontzy
István volt a kőrösi gimnáziumi tanára, a 38 kiadást ért
„Hármas Kis Tükör” és sok egyházi ének szerzője. A nagy iro-
dalmi munkásságot kifejtő Losontzy fordította le a szóbanforgó
egészségügyi tanításokat nagy kőrösi tanítványai szá-
mára nunc primum: most első ízben. Ennek a szép, avatag
nyelven írt tanításnak nálam levő példánya 1784-ben jelent meg,
mint az „Artis poeticae subsidium” VII. része „Selecta scholae
salernitanae praecepta medica paribus hungaricis versibus red-
dita” címmel. Kiss Áron szerint (Pallas Lexicon XI, 663) az
Artis poeticae subsidium 1768-ban látott napvilágot Pozsonyban.
Mivel ezt a kiadást nem ismerem, nem tudom megállapítani,
közölve vannak-e benne az orvosi tanítások. De valószínű.

A régi világban a tanulók maguk írták le a tankönyvek
jó nagy részét. Bizonyára ez is másolás útján járt kézről-kézre, míg
meg nem jelent nyomtatásban. Persze azt ma már bajos meg-
állapítani, mi módon jutott el a kézirat Weszprémihez, s mi cél-
ból másolta le 1757-ben. Mert csak másolásról lehet szó. — Szenthe
Pál és Weszprémi István felé fordulva, bizony elmondhatná
Losontzy István is: „Hos ego versiculos feci, tulit alter
honores.”

ADÁM IMRE.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csermákló. Ez a szó a Hajdúság nyelvéből való és azt
jelenti: 'huncut'. *Nacs csermákló ű kelme* 'nagy huncut' (NyF.
LVI, 33). Az EtSz. szerint eredete ismeretlen. Én a *csermákló*-t

összetett szónak tartom és így tagolom: *cser* + *makkló*. Szerintem eredetileg azt jelentette, hogy 'cseren makkoló állat, disznó', de aztán átvittem természetesen azt is jelentheti, hogy 'huncut'. Hadd próbáljam meg bebizonyítani feltevésem helyességét.

A *huncutság*-ot másként nemcsak *betyárság*-nak vagy erdélyiesen *tolvajság*-nak szokták mondani, hanem *disznóság*-nak is; így aztán a huncut embernek hol *betyár*, hol *tolvaj*, hol meg *disznó* a megbélyegző neve. Pl. e helyett: *Huncut egy ember, sokszor megcsalt, sokszor rászédett*, ezt is mondják: *Betyár egy ember* . . ., de ezt is: *Disznó egy ember* stb. Ha azonban némileg enyhíteni szándékoznak ezen az utóbbi kifejezésen, vagy még inkább, ha tréfásan akarják használni, akkor nem a nevének nevezik meg az átvitelesen alkalmazandó állatot, hanem valamelyik tulajdonságát mondják helyette. Ez történt a *csermakkló* esetében is.

A disznót a tölgyesek, cseresek vidékén makkoltatni szokták. A makkra hajtott disznónak *makkló disznó*, *makkló sertés* a neve, pl.: „Se tavasz [t. i. tavaszi gabona], se korpa az gondviseletlenség miatt az *makkló disznókra* ne keljen“ 1616. (TAGÁNYI, ErdOkt. I, 326) | „A *makkló sertések* váltója három részre osztassék“ nagybányai jegyzőkönyv (Nyr. XII, 267). A csermakkon makkoltatott disznót természetesen *csermakkló disznó*-nak vagy jelentéstapadásos rövidüléssel *csermakkló*-nak mondták. Ezt a nevét alkalmazták azután némi euphemizmussal arra az emberre, akit nem akartak kerekén, nyers őszinteséggel épen *disznó*-nak nevezni.

Móra Ferencnek „Ének a búzamezőkről“ c. szép regényében (II, 213) olvasom a következőket: „De a szél fúvogassa meg a *cserfán* azokat a *makkon hizott* kalendáriumesinálókat, május közepire teszik ezeket a fagyos szenteket.“ Nyilvánvaló, hogy itt valaki tréfás körülírással *makkon*, mégpedig *csermakkon hizott*-aknak, vagyis hímezetlen szóval *disznók*-nak szidja a huncut naptárkészítőket, mert a fagyos szenteket nem téltre tették, hanem tavaszra. De a *csermakkon hizott* helyett szidhatta volna őket akár *csermakklók*-nak is, mert a fentebbiekből világos, hogy ezzel az elnevezéssel ugyanazt mondta volna rólok.

A szalontai nép nyelvében van egy ilyen szó: *csármakkló*, melynek a közlőjétől megkérdőjelezett jelentése 'ügyetlen, feledékeny' (Nyr. XLII, 261). Azt hiszem, ebben a szóban voltaképpen a *csermakkló* rejtőzködik, csakhogy a szalontai hajdúk nyelvében mind alakja, mind jelentése megváltozott. Elhomályosult összetételeinkben azonban tapasztalhatunk ennél sokkal nagyobb elváltozást is. Mivel pedig szidalomnak látszik, hiszen annak mondják, aki „nem tudja elmondani, amit izentek“ (l. i. h.), azért jelentésére nézve valószínűleg sokkal közelebb állhat a címbeli szónak az eredeti jelentéséhez, semmint azt az imént idézett kérdőjeles értelmezés feltünteti. CSEFKÓ GYULA.

Egyszersmindenkorra. Ez a rövid, velős kifejezés egyike a nyugati nyelvekből, talán a németből hozzánk származott jövevényeknek. A mai magyar nyelvben eléggé meggyökeresedett. Tovább képezve is előfordul pl. az ilyenféle kapcsolatokban:

egyszersmindenkori járulék. Már a császárkori latinságban megvan, s talán innen terjedt át a modern nyelvekbe. TACHARD Dictionarium novum Latino-Gallicum-a (Paris, 1693.) FLORUSTól idézi: *semel et in perpetuum*, s így értelmezi: *une fois pour toutes*. Magyarra azonban PÁPAI PÁRIZ, kinek TACHARD szótára — mint egy megjelenésre váró tanulmányomban kimutatom — egyik főforrása volt, ezt még így fordítja: „*Moft az egyszer, de többé az nem lesz.*“ (Vö. PP. *perpetuus* alatt.) Ez az értelmezés van meg PP. későbbi kiadásaiban is (1767., 1801.). MÁRTON, az Akadémia és FOGARASI magyar és német szótáraiban nem találok. Szótárban először FINÁLY—RÉGENI „Latin-magyar iskolai szótár”-ában (Kolozsvár, 1858.) találok *semel* alatt így: *egyszer mindenkorra*, alkalmasint német forrásaiból, talán GEORGESBŐL fordítva. Utána SIMONYI „Német és magyar szólások” c. művében (Bp., 1896. 88): „*Ein(mal) für allemal*: Egyszer mindenkorra.” Magyar-német szótárban pedig KELEMEN szótárának első kiadásában így: *egyszersmindenkora* és BALLAGINÁL (1905.), de még két szóba írva: *egyszer mindenkorra*. CSÚRY BÁLINT.

Bözsi. Egészen kétségtelen, hogy a ma közhasználatú *Böske* leánynév úgy keletkezett, hogy *Érzsébet* ö-ző *Örzsébet* változatának **Örske* > **Öske* származékából *Öske-Böske* ikeralak keletkezett, s ebből aztán kivált a *b* kezdetű utótag. (Mint pl. *András: Andi-Bandi*-ből *Bandi*.) Kimutattam nemrég (MNY. XXVIII, 144), hogy az *r*-nek az *rsk* mássalhangzótorlódásból való kiesése teljesen szabályos; és épen ilyen szabályos persze a *zs*-nek a *k* előtt való zöngétlenülése is. De hogyan keletkezett e leánynévnek nem kevésbé népszerű *Bözsi* párja?

Örzi-Börzsi-ből (*Böske* módjára) semmiesetre sem keletkezhetett, mert akkor érthetetlen volna *zs* hangjának rövidsége. Alveolaris mássalhangzók előtti alveolarisok kiesésekor ugyanis mindig pótlónyúlás történik. Pl. **ecsetleni* > R., N. *ecselteni* 'gyapjút, kendert, lent fésülni', **beszédleni* > *beszélteni* (> *beszél* > *beszél*), (R. *vagnak* >) R. *vadnak* > *vannak*, R. *reméni* > *reméll*, *túlnan* > N. *túnnan*, *balra* > N. *barra*, *alsó* > N. *assó*, *fél-szég* > N. *fésszég*, R. *párlík* > *pállík*, *borsó* > *bossó*, s így *Érzsébet* ~ *Örzsébet* mellett is van szabályosan hosszú *zs*-vel való N. *Pézzsi* ~ *Pözzsi*. (Ugyanígy székely nyelvjárásokban *Dézzs*, *dézzsieh*, *mozzsa*, *mökpözzsöl*, *tözzsöl*, *tözzsök*.) Mivel továbbá annak feltevésére sincsen okunk, hogy *Bözsi* talán korábbi **Bözzsi*-ből való volna (hosszú *zs*-nek ilyen hangtani helyzetben való megrövidülésére ugyanis egyetlen egy példát sem tudnék idézni), ezért azt hiszem, hogy képzőcserével keletkezett a régibb *Böske* alakból. Az e szerint elvárható *s* helyére analógiás úton kerülhetett hangsorába a *zs*. Aki ugyanis egy leányt *Böske* helyett először *Bözi*-nek becézett, az nyilván tudattalanul megérezte, hogy a *Böske* hangsorban csak a rákövetkező zöngétlen *k* miatt van *s*, s ezért, mikor *-ka*, *-ke* helyett *-i* kicsinyítőt tett a becéző tőhöz, akaratlanul is *zs*-t ejtett az *s* helyett. Elősegítette ezt persze a *Zsuska* mellett használatos *Zsuzsi* alak is, melynek *zs*-je azonban etimológikus, t. i. *Zsuzsánna*: *Zsuzsi* és *Zsuska*.

Ehhez hasonló eset az, hogy a *N. csipke* (\sim *csüpk*e) szónak a *cs* és *p* helycseréjével keletkezett *N. bicske* (\sim *bücske*) alakváltozata van (l. EtSz. I, 1087). Nem valószínű, hogy ez csak utólagos $p > b$ (*csipke* > **picske* > *bicske*) változás eredménye volna. Inkább azt hiszem, hogy a nyelvérzék a zöngétlen *k* előtti *p*-t ebben az esetben is tudattalanul zöngétlenülés eredményének, tehát *b* helyett valónak fogta fel, s ezért, mikor a *p* elkerült *k* előtti helyéről, egyúttal ismét „helyreállította” zöngességét. De persze épen olyan tévesen, mint a *Böksi* esetében.

HORGER ANTAL.

A Pannonnes: Πάννυες népnév történetéhez. KERÉNYI KÁROLY a *Pannonia* névről írt dolgozatában ezt írja: „A várható Παννυων, Παννυες népnév azonban az irodalomban nem fordul elő” (MNy. XXVIII, 285). KERÉNYI nyilván csak az ókori irodalomra gondolt. Ha azonban az „irodalom” fogalmából a közép-latin és bizánci irodalmat nem zárjuk ki, akkor megállapítása nem helyes és kiegészítésre szorul. A várható *Pannonnes*, illetőleg Πάννυες alak ugyanis nemcsak a KERÉNYI által idézett feliratokon mint cognomen, hanem egész sereg későbbi irodalmi forrásban mint népnév is előfordul. Az általam ismert adatok a következők: *Pannonnes* JORDANES, Rom. ed. MOMMSEN 27₁₉, 39₂₀ | Παννυες PROKOPIOS ed. HAURY II, 82₂₁ (de Πάννυες ed. COMPARETTI I, 119₈). JORDANES mindkét helyen korábbi írókból, RUFUSBÓL és HIERONYMUSBÓL merít, s ha forrásai *Pannoniorum*, illetőleg *e Pannonia* szavait *Pannonnes*-szel helyettesíti, ebből, bár a *Pannonii* alak is előfordul nála (id. kiad. 32₄, 129₃), egykorú élő nyelvhasználatra következtethetünk. Ezzel szemben PROKOPIOS említett helye, az egyetlen, ahol egy földrajzi kiterésbe beleszóve a pannonokat említi, korábbi forrás használatára vall.

Πανόνων ἐπαρχία olvasható KLEMES (CLEMENS) 916 után keletkezett — THEOPHYLAKTOS érseknek (XI. sz.) tulajdonított — életrajzában is (ed. TUNICKIJ, Sergiev Posad 1918. 68₁₇).

A Πάννυες mint a magyarok neve a ritkább Παννόνιοι és az általánosan használt Παίονες mellett gyakran előfordul XII. századi bizánci forrásokban. Ilyenek pl. MICHAEL RHETOR: REGEL, Fontes rerum byzantinorum I, 1. Petropoli, 1892. p. 174₁₈, 176₁₇, 179₁₄, 182₁₄; KONSTANTINOS MANASSES ed. KURTZ, Vizantijskij Vremennik 12 (1905.) 89₃₉, 92₁₂₄ stb.; THEODOROS PRODROMOS: C. CASTELLANI, Epitalamio di Teodoro Prodromo per le nozze di Teodora Comnena e Giovanni Contostefano. Venezia, 1888. p. 14₃₁ és MILLER, Recueil des historiens des croisades: Historiens Grecs II. Paris, 1881. p. 742₅₁, 748₄₉ stb.; KINNAMOS ed. Bonn. 249₁₉; NIKETAS AKOMINATOS ed. Bonn. 705₂₂; egy XII. századi névtelen költő: LAMPROS, Νέος Ελληνομύθων 8 (1911.) 146₇ stb. Minthogy pedig e felsorolt írók mind az archaizáló irányhoz tartoznak, a Πάννυες alak felbukkanása a XII. században olyan korábbi ókori irodalmi forrásokra utal, amelyekben ez az alak volt használatos. E névalakokkal és azoknak a bizánci korban fellépő jelentésváltozásaival részletesebben foglalkozik „Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz” c. dolgozatom: ByzZschrft. 1929—1930. XXX, 247—53.

MORAVCSIK GYULA.

Németből fordított régi növényneveink. A XV. század ismert két latin-magyar szójegyzékének növénynevei közt vannak olyanok, amelyek közvetlen kapcsolatot mutatnak ókori latin növénynevekkel. Ezek legnagyobb része a latin szó átvétele, mint pl. *liliom*. De van olyan is, amely a latin név fordítása. Legérdekesebb ezek közt a *százfő* (*Eryngium*), a Schlägli Szójegyzékben „ariganum sax fiv”. E növény neve PLINIUS természetrajzában *centumcapita*. Hogy a magyar név a latin szó fordítása, abból következtethető, hogy a középkori német növénynevek közt a német megfelelőt nem találom (vö. H. FISCHER, *Mittelalt. Pflanzenkunde*. 1929.). Más esetben lehet a magyar növénynév párhuzam a némettel. Így a *vizi lencse* (Lemna) PLINIUS munkájában *lens palustris*, középkori német nevei közt azonban olvasható a *wazzerlyzen*; a magyar lehet a német név fordítása, de lehet fordítási párhuzam is.

Sok esetben azonban kétségtelen, hogy a magyar növénynév a német szó közvetlen fordítása. Amikor az ókori latin és görög irodalom nem ismeri a növény olyan nevét, mint amilyen alakjában a középkori német használta, a magyar pedig hű mása a német névnek, nem gondolhatunk mást, mint azt, hogy a magyar növénynév közvetlen fordítás a németből. Ismert példa a *szegfű* (*Eugenia caryophyllata*), a Schlägli Szójegyzékben még *zeg fiv*, a Beszterceiben *zek phew*, de napjainkban már *szegfűszeg*, megkülönböztetésül a *szegfűvirág*-tól. A középkori német irodalomban *negely*, *negelyn*, *negilken*, ebből a középkori magyar *szegfű*. Közvetlen a kapcsolat a következő esetekben is: *ebtej* (*Euphorbia*): *hundsmilch* | *ebkapor* (*Anthemis cotula*, *Matricaria inodora*): *hundestille*, vagyis *Hunsdill* | *ebszőlő* (*Solanum nigrum*): *hundesbere* | *szóktetőfű* (*Euphorbia lathyris*): *springwurtz*, *springewurtz*. A kapcsolatot megállapítása ezekben az esetekben könnyű, mert a német és magyar név ugyanazon növényre vonatkozik. — Nehezebb feladat a német eredeti megkeresése akkor, ha a magyar név más növényre vándorolt, de épen ezek az esetek a legtanulságosabbak: *földi mogyoró* (*Filipendula*): *ertnuss* (Cyklamen) | *székfű* (*Matricaria chamomilla*): *dutterblume* (*Caltha palustris*) | *örvényfű* (*Inula helenium*): *sunnenwirpila*, *sunnenwervel* (*Calendula officinalis*), *sunnewirbel* (*Taraxacum officinale*). Nagyon fontos az utóbbi két névpár. A magyar nyelv háromféle *szék* szót ismer. A *székfű*-vet közönségesen a talajszékkel szokás kapcsolni, így már Veszelszki ezt írja: „a *székfű* nevet tán csak a székes helyekről adták reá, mivel leginkább a székeseken szokott tanyázní”; ez a magyarázat azonban téves, a *székfű* u. i. sárga virágjáról kapta nevét. Az *örvényfű* vagy *örvénygyökér* nevében az *örvény* jelzöt eddig nem tudtuk magyarázni. Annakra feledésbe ment eredetének emléke, hogy PÁPAI PÁRIZ orvosi munkájában, a maga korában sokat forgatott *Pax corporis*-ban, következetesen *örvénygyökér*-nek nevezi; a fentebb idézett német eredeti arra tanít, hogy az *örvényfű* ahhoz a nagy növénynévesaládhoz tartozik, amely a fészkesek jellegzetes virágzatát igekezik tükröztetni már az ókor óta, és többnyire a 'nap' szóhoz kapcsolva jelentkezik, azonban az adott

esetben épen a *nap* elem kopott el belőle, és csak az *örvény* maradt meg a középkorban nevezetes növény magyar nevéként.

Ha a németből fordított régi magyar növényneveket áttekintjük, szembe ötlük, hogy azok főként olyan gyógynövények, amelyek kereskedelmi jelentőségűek voltak, és fontos szerepet játszottak a középkori patikákban. Azt hiszem, hogy *szegfű*, *szök-tetőfű*, *székfű* és *örvényfű* olyan növényneveink, amelyek német eredetije a német patikusokkal került és terjedt el az országban, és itt a XV. század magyarosító hatása alatt fordították le őket magyarra.

RAPAICS RAYMUND.

Bosznia és Hercegovina Marosújváron. A sóbányájáról híres Marosújvár helynevei között érdekes a *Bosznia* és a *Hercegovina* név. Mindkettő egy-egy külön „város”-részt, olyan munkásnegyed-félét jelöl. Csodálkozva állunk meg ez előtt a két furcsa név előtt. Okiratokban egyik sem szerepel. A fiatalabbak nem tudnak keletkezésük korára és körülményeire vonatkozólag semmit sem mondani. De mégis a nyomára akadtam az elnevezés keletkezési körülményeinek. Mint SÁNDOR JENŐNÉ (Nagyenyed) szíves szóbeli közléséből tudom, ez a két helynév a hetvenes évek végén, tehát épen a boszniai okkupáció idején keletkezett. Ugyanis a bányai igazgatóság a beomlással fenyegetett területekről a munkásokat biztonságosabb helyre telepítette. Az így keletkezett két telep a bányától kissé messze, nehezebben megközelíthető helyen volt, és így talán a boszniai okkupációban is résztvett munkások úgy érezhették magukat, mintha a kellemetlen emlékü *Bosznia* és *Hercegovina* felé igyekeznének. Az előbb tréfából így nevezett két telepen aztán máig rajta ragadt ez a név.

Nem túlságosan gyakori az ilyen helykeresztelés, de nem példátlan. Külföldi analógiát is ismerek. FR. GESCHWENDT mintaszerű helynévgyűjtési tájékoztatójában (Wie samme ich Flurnamen? Breslau, 1925. 12. l.) említi, hogy a sziléziai Gross Silsterwitzben a határ legtávolabb eső pontjának (der abgelegenste Teil der Feldmark) *Walachei* a neve. Ezen elnevezés keletkezése épen olyan lélektani okokra vezethető vissza, mint az előbbi. Sajnos, magyar példát mindössze kettőt-hármat ismerek. Décsen pl. nem tudni miért egy hegyet *Jérikó*-nak¹ neveznek (vö. a MNy. XXVIII. évfolyamában megjelent gyűjteményben a *Dés*-nél közölt helynevek között!). Mezőbaj helynevei között, megint magyarázat nélkül, egy *Párizs* nevűt találunk (Nyr. XLVI, 196). Egy ismerősöm szóbeli közléséből tudom, hogy talán Nagybeckereken az egyik városrészt *Ameriká*-nak nevezik. Magyarázatra természetesen itt sem akadtam.

Nem céлом ugyan a különlegességek hajszolására felhívni a figyelmet, de mindenesetre érdemes megfigyelni az ilyen helyneveket is és sietősen feljegyezni a keletkezés körülményeit, nehogy a jövő tudósai és nem tudósai félremagyarázzák az ilyeneket, vagy tanácstalanul álljanak meg a furcsa, de kétségtelenül érdekes helynevek előtt.

SZABÓ T. ATTILA.

¹ Ugyanezt a nevet valahonnan még ismerem, de nem tudok gyűjteményben nyomára akadni.

Nyelvében él a nemzet. (Vö. MNy. XXVIII, 310.) E máig is gazdátlan és szerzőtlen szállóige alaki kifejlődését harminc évvel ezelőtt írt cikkemben próbáltam bemutatni (Nyr. XXXI, 61), ahol Bessenyeitől kezdve nyomról-nyomra követtem sokféle változatát. Végleges mai alakjában Erdélyi Jánosnál jelenik meg először: „Nyelvében él a nemzet“ (M. Közm. Könyve. 1851. 5833. szám). De addig is, nyolevan év folyamán alig van írás, könyv, beszéd, hol a gondolat sokféle fogalmazásban elő ne fordulna. Azt hiszem, hogy általános elterjedése a Magyar Tudós Társaság első évkönyvétől számítandó (1833. I, 26): „indulatosan kezdé azon idők szentelte igazságot: »nyelvében él, nyelvével hal« akármely nemzet, 1772 óta néhány író szívíg juttatni.“ — Feltűnő, hogy DÖBRENTEI GÁBOR, aki e sorokat írta, idézőjel közé, dölten szedette a szállóigét; vajjon azért-e, mert csak erősen ki akarta emelni a már köztudatban élő gondolatot, vagy pedig, mert valóban idézte valahonnan, amire a ritmikusknak látszó szerkezet mutat? Innen, a M. Tud. Társaság évkönyvéből idézi rögtön a következő évben a Parthenon (Zsebkönyv, a' S. Pataki Magy. nyelv-mívelő Társaságtól. 1834.) címlapjának belső felén, mint jeligét: „Nyelvében hal a nemzet. A' Magy. Tud. Társ. Évkönyvéből.“, pontosan megjelölve jeligéje forrását. — TAKÁCS SÁNDOR, a nemrégiben elhunyt jeles történetíró, utolsó tanulmányában: „Emlékezés Palóczy Lászlóra.“ (BpSzemle 228. köt. 29. l. 1933.), ezt idézi Palóczynak egyik beszédéből: „En ifjú voltam II. József uralkodása alatt, de a császár szavait sohsem feledem el: »Egy nemzet csak addig él, ameddig a nyelve él, és minden nemzet, melynél a hivatalos nyelv holt nyelv, elpusztul és sirba száll.«“ Az idézet egy titkos besúgó német nyelvű jelentéséből való, 1843. június 25., tehát igen hiteles; csak az a kétséges, vajjon Palóczy csakugyan II. József nyilatkozatát idézte-e, vagy szónoki fogással a császárnak tulajdonította. A szállóige végleges kialakulását az 1825—1844-i országgyűlések idejében kell keresnünk, mikor a magyar nyelv közéleti és hivatalos elsősége a harcoknak egyik legfőbb pontja volt.

Nemcsak nálunk, hanem másutt is kialakult e gondolat a nemzeti nyelvnek idegen nyelvekkel való küzdelmében. Állítólag Montesquieu is mondja, Platonról és Aristotelesről írván, de ennek megállapítását francia irodalmi szakemberekre kell bíznom.

Szállóigénk kitűnő példája annak, hogyan vajúdik egy mindenki lelkében élő, korszakos gondolat, hogy a legrövidebb és leghathatósabb nyelvi kifejezést megtalálja, mint a telített oldatban lévő anyag, mely szükségszerűen a kristály tökéletes alakjára tör. Ezt a jelenséget valamennyi szólásban, kivált a közmondásban figyelhetjük meg igen jól, ha van elég történeti adat, mely a folyamatot szemlélteti. (Vö. Nyr. XXXI, 61, MNy. XXV, 372, XXVI, 64.)

TOLNAI VILMOS.

Pá. Ez indulatszónak tekinthető szócskáról újabban TOLNAI VILMOS és HARTNAGEL ERZSÉBET írtak (MNy. XXVII, 187, XXVIII, 116). Mindketten egyetértének abban, hogy a szó a gyermeknyelvből került a felnőttébe, s hogy a legnagyobb valószínű-

séggel osztrák eredetű. Az eddig ismert adatok szerint 1793-ban egy *Pikkó hertzeg* című vígoperában találkozunk vele először (MNy. XXVII, 116). A szó származását megfejteni azonban egyik kutató sem tudja, s erre nézve kísérletet sem tesz.

Aligha tévedek, mikor a szó eredetét a kifejező mozgások között keresem. A *pá*-t távozáskor mondjuk kis gyermekeknek, s ugyanakkor rendszerint jobb kezünkkel is búcsút intünk feléjük. Gyakran meg is ismételjük, olykor meg is többszörözzük a címbeli indulatszót, valamint a kísérő kézmozdulatot. Minthogy a zárt ajkakkal ejtett kemény labialis explosíva, a *p* és a tátott szájjal ejtett hosszú *á* hangoztatásakor olyanforma szájmozdulatokat végzünk, mint egy cuppanósan ejtett csók alkalmával, azt hiszem, hogy a *pá* semmi egyéb, mint a csóknak artikulált hangokkal való kifejezése: egy a távolból adott hangos csók. Rendesen olyankor mondjuk, mikor nincs alkalmunk vagy nem is akarjuk a kicsit valóban megcsókolni, vagy ehhez távol vagyunk, illetőleg távolodunk tőle. Hiszen távozás közben visszatekintve reája szoktunk ily módon búcsúzkodni. Az ismétlés érzelmünk erejét, bensőségét akarja jelezni, amint ez az ismétlésnek máskor is hivatása a nyelvhasználatban.

ZLINSZKY ALADÁR.

NYELVMŰVELÉS.

Görög szavak »o« hangjának írásmódja.

Helyesírásunk Hamletjével szölván: „*O* vagy *ó*: az itt a kérdés.“ Vannak u. i., akik nem akarnak *biológia*-t, *filozófia*-t írni, s úgy érvelnek, hogy ezekben a szavakban a *λόγος* és a *σοφία* rövid *o* hangját meg kell őriznünk. Van, aki azt kívánja, hogy ne *utópia*-t írjunk, hanem *utopiá*-t, ne *antinómia*-t, hanem *antinomiá*-t, mert ezeknek a szavaknak második eleme *τόπος* és *νόμος*, nem pedig *tóposz* és *nómosz* (Literatura 1932. júl., III. l.).

Igazuk van-e ezeknek a nyelvigazítóknak? Nincs igazuk! A görög szavak magyaros írásában a közkeletű magyar kiejtéshez kell alkalmazkodnunk, ennél fogva nem lehetünk tekintettel arra, hogy mi van a görög szóban, hosszú *ó*-e vagy rövid *o*, omega-e vagy omikron. Hiszen így beszélünk és írunk: *kórus*, bár a görög szó: *χορός*; *trónus*, noha görögül: *θρόνος*. A *trón*-ban a francia sem ragaszkodik a rövid görög *o*-hoz, így ejti ő is: *trón*. Ami a görögnek *τόπος*, az nekünk *tónus*, de mi is röviden mondjuk az *o*-t ebben: *bariton*. A görög *χορός* ellenére mi így beszélünk: *krónika*, *krónikus*, ellenben rövid *o*-val mondjuk: *kronométer*. A görögnek az *o*-ja rövid lehet ebben: *ὄδος*, mi azért hosszan ejtjük az effélékben: *anód*, *katód*, *epizód*, *metódus*. Ugyanígy megnyújtjuk a rövid görög *o*-t sok más szóban is, mint pl.: *allegória*, *ambrózia*, *anatómia*, *daktiloszkópia*, *mikroszkóp*, *dózis*, *melankólia*, *próféta*, *strófa* stb. Az általános magyar kiejtés szerint hosszú *ó*-val kell tehát írni ezeket is: *filozófia*, *biológus*, *antológia*, *kata'ógus*, *analóg* stb. Hasonlóképp az *antinómia*, *asztronómia*, *autonómia*, *utópia* írásmód felel meg a közmagyar kiejtésnek. Ebből persze korántsem következik,

hogy a rádió *olimpikónok*-ról beszéljen; hanem ha már nem tud meglenni e nagyon is „újgörög” szó nélkül, mondja csak rövid *o*-val: *olimpikon*, mint: *lexikon*, *Georgikon*.

Számos példát idézhetünk az ellenkező jelenségre is, arra, hogy a görög szó hosszú *ó*-ja helyett mi rövid *o*-t ejtünk. Δαίμων a magyar ajkon: *démon*, γεωμετρία: *geometria*, γλῶσσα: *glossza*, ὀκτώ és γωνία: *okto-gon*, ῥήτωρ: *rétor*, ἀνώνυμος: *anonymus*, ἐρωτικός: *erotikus*, ἐξωτικός: *exotikus*; φῶς megfelelője: *fosz-for*, φωτός-é: *foto-grafál*, φωνή-é: *fono-gráf* és *grammo-fo*n stb. Még az *ω* betű neve sem *ómega* az átlagos magyar kiejtésben, hanem *omega* (pl. *omega-óra*). Dóczy Lajos írói álneve szintén *Omega* volt. Rövid *o*-val mondja ezt a szót a francia is: *oméga*.

Nagyon érdekesek azok a szavak, amelyekben a magyar kiejtés egyszerre mind a kétféle módon eltér a görögtől: *o* helyett *ó*-t mond, *ó* helyett *o*-t. *Solon* (Σόλων) neve a görög kiejtés szerint: *Szolón*, a magyar kiejtésben pedig éppen megfordítva: *Szólon*. *Anthropologia* (ἀνθρωπολογία) a görög kiejtés szerint *anthropologia*, a magyar kiejtésben pedig: *antropológia*.

Hasonló eltéréseket találunk, ha az *e* és az *é* (ε, η) kiejtését vizsgáljuk. Ezt azonban már hagyjuk a következő alkalomra, annál inkább, mert ennyiből is kiviláglik, amit bizonyítani akartunk: az a kívánság, hogy a görög szavakat eredetükhöz híven ejtsük és írjuk, ha nem *utopia* is, de minden bizonynyal *utópia*.

NAGY J. BÉLA.

Kisbetűk divatja.

Egy idő óta mindjobban terjed az a szokás, hogy sutba dobják a nagybetűket, minden szót kis kezdőbetűvel írnak. A gyermekek az elemi iskolában csakhamar fölemelkednek a kisbetűs írás kezdetleges műveltségi fokáról arra a fejlettebb műveltségi fokra, ahol már különbséget tesz az ember kisbetű és nagybetű között, a felnőttek pedig íme visszasüllyednek a kezdetleges műveltségbe: beérik a csupa kisbetűből álló írással. Cégtáblákon, kiragasztott hirdetményeken, könyvek címlapján egyre sűrűbben találkozunk az új divattal. De hogyan támadt ez a divat, honnan indult el hódító útjára? Mint minden „szellemi áramlat”, ez is nyugatról érkezett hozzánk. Majmoljuk a „művelt” nyugatot még hóbortjaiban is, noha a józan emberek nyugaton is elítélik ezeket a divatos bolondériákat.

Egy francia irodalmi hetilapban pl. LARGUIER LEÓ ilyenféleképp vélekedik erről a fonák divatról (Les Nouvelles Littéraires 1932. nov. 26-i sz., 4. l.):

— Meghívót kaptam — úgymond — egy képkiállításra, de kénytelen vagyok kétszer is elolvasni, hogy megértsem, mert minden szó egyforma betűvel van nyomtatva rajta: *exposition de décembre. galerie moderne. rue de seine. oeuvres récentes de thomas legros ... portraits de fernand rateau et de jean-paul*. Ez a nyomtatás zavarba ejt. Kedvem támad, hogy melléje írjam szintén kisbetűvel: *virgile, ronsard, vinci, hugo, rembrandt, musset*. Az új módszer azonban megdöbönt, mert úgy érzem, mintha megsértettem volna ezeket a nagy embereket.

— Az új divat hívei azt mondhatják, hogy a nagy kezdőbetűk használata fényűzés. Meglehet; de olyan fényűzés, ame-

lyet nem tudunk nélkülözni. A nagybetűk ugyanis azok a toronyok, jegenyefák, hegyormok, amelyek kimagaslanak a többi betű egyhangú köznepi tömegéből, és tájékoztatnak bennünket.

— A régi kéziratmásoló barátok szerették a nagybetűket. Az egyszerű fekete festék helyett élénk színekkel: bíborral, arannyal, késsel tisztelték meg őket. Szépen kicifrázták, emberi alakokat, virágokat rajzoltak beléjük vagy köréjük, szóval jobban megbecsülték őket, mint az, aki csupa kisbetűs írással hí meg a tárlatra. N.

Névmagyarosítási kérdések.

I. A *Kovarcz* család név. (Válasz K. E.-nek.) Véleményünk szerint a *Kovarcz* családnevet nemcsak, hogy nem kell, de nem is volna helyes megváltoztatni. A névben ugyanis a magyar történetnek, sőt őstörténetnek egyik jelentős emléke lappang. — Nyelvtudományunk (vö. MELICH JÁNOS, A honfoglalás kori Magyarország 357 és NÉMETH GYULA, A honfoglaló magyarság kialakulása 235—6) megállapítja: A honfoglalást megelőző időkben a kazár néptől a magyarsághoz csatlakozott és vele együtt hazánkban megszállt török fajú *kavar* vagy *kavar* törzs nevének a magyarban ilyen alakjai is fejlődtek: *kovar*, (*kavár*) *kovár* vagy *koár* meg *kuár*. Ennek az ősi nép-, illetőleg törzsnévnek az emlékét őrzi két felvidéki helyneveünk: az egyik a Hont megye keleti szélén Balassa-Gyarmat közelében fekvő *Kovár*, a másik a Nyíramegyei *Kovárc*, illetőleg régen, pl. a XIII. században *Kóarc* helység neve. Az utóbbiban a török-magyar *kavar*, illetőleg *kovar* vagy *kovár* népnév a népnevekben alkalmazott tót *-ci* képzővel van megtoldva, vagyis *Kovarc*, illetőleg *Kovárc* a. m. 'kavar: kovar: kovár nép, ilyen néphez tartozó'. — Tehát azok a *Kovarcz* nevű családok, akik az Ön tudomása szerint többen élnek e szóbanforgó helységben, épen az említett *kavar: kovar: kovár* népelemnek ivadékaik lehetnek. — A *Kovarcz* név megváltoztatását kívánni ekképen körülbelül azt jelentené, mint a *Kun*, *Tatár*, *Török* nevű családokat nevük megmásítására ösztönözni. — A *Kovarcz* nevet egyébként hangzás tekintetében sem érezhetjük magyartalannak akkor, amikor ilyen — részben eredeti, részben meghonosodott — közszeveink vannak, mint: *arc*, *karc*: *karc*, *harc*, *sarc*, *piarc* (*piarc*), továbbá ilyen helyneveink, mint az Árpád-kori törökjeinktől származó *Babarc*, *Bibarc*-falva.

Általában nyelv- és történettudományunk felfogása szerint családneveink megváltoztatásának kérdésében mindig óvatosan kell eljárni, mert egy családnév megváltoztatásával, megszüntetésével igen gyakran multunknak érdekes és fontos emlékeit semmisíthetjük meg, és ennek fejében nem egyszer nagyon furcsa, erőszakolt vagy semmitmondó, a családnév megkülönböztető feladatának egyáltalában meg nem felelő nevet kapunk.

II. *Marót* mint keresztnév. (Válasz V. Á.-nak.) Azt írja, hogy újszülött fiának valami jó magyar, lehetőleg nem nagyon elkoptatott keresztnévet szeretne adni, és eljuttatva hozzánk egy hírlapnak 1930. június 24-i számát, azt kérdezi, hogy az ott olvasható „Színmagyar keresztnéveink” című közleményben ajánlott *Marót* névről e tekintetben hogyan vélekedünk.

Ha valóban „színmagyar” nevet keres, akkor nem túlságosan javasoljuk épen a *Marót*-ot. T. i. ez a név, amelyet Anonymus szerint a bihari kozár vezér visel, s amely egyébként több magyarországi helység neveként is szerepel, tulajdonképpen nem más, mint egy szláv eredetű s 'morvai' vagy 'moravai' jelentésű *morout* > *morót* > *marót* népnév, a morvaországi vagy bolgárországi moravamenti szláv népelem jelölője (l. MELICH JÁNOS, A honfoglaláskori Magyarország 224 kk.). Arra is figyelmeztetjük, hogy az illető cikkben összeállított névlajstromban még igen sok keresztnévnek a „színmagyarsága” meglehetősen gyenge lábon áll; ilyen pl. *Tibor*, *Tiborc* (egyházi latin *Tiburcius*), *Tihamér* (szláv *Tihomir*), *Ibolyka* (vö. *ibolya* vagy *ivolya* a latin *viola* szóból), *Pálma* (vö. latin *palma*). — Természetesen ezzel korántsem azt akarjuk mondani, hogy e miatt száműzzük őket a magyar kalendáriumból. Sőt, ha a *Marót* név megtett Önnek, mint teljesen meghonosodott jövevénnyel nyugodtan nevezhetné a fiát, ha az anyakönyvvezető elfogadná.

P. D.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Laskai Ozsvát glosszái.

KATONA LAJOS 1906-ban három glosszát közölt Laskai Ozsvát egyik nagybőjti beszédéből (MNY. II, 76). Megjegyezte: „Laskai Ozsvát többi beszédgyűjteményeinek gondos átvizsgálása talán még szaporítani fogja e néhány régi szavunkat”. Jól sejtette KATONA, Laskai műveiben még elég szép számmal fordulnak elő magyar szavak. Mindegyik kötetében akadnak glosszák, sőt még a KATONA átvizsgálta *Quadragesimale Bigae Salutis* kötetben is eredményes a böngészés.

Az 1511-ben elhunyt Laskainak fő művei: 1. *Biga salutis* című szentbeszédgyűjtemény három kötetben: a) *Sermones de Tempore* (rövidítve: T.); b) *Sermones de Sanctis* (SS.); c) *Quadragesimale* (Q.). E három kötet 1498 és 1516 között öt-hat kiadásban jelent meg Hagenauban. — 2. *Gemma fidei* (G.) című szentbeszédgyűjtemény. Hagenau, 1507.

A Laskai latin prédikációiba szőtt magyar szavakat három csoportba oszthatjuk: glosszák, latinos alakú magyar szavak s a krónikákból átvett anyag csoportjára.

A) Laskai Ozsvátnak eddig ismert három glosszáját megszereshetjük még egynéhány adalékkal.

1. *alom*, *Almas*. SS. Sermo 76.: „... *almas*, qui quidem ideo sic vocatus est: quia mater eius vidit in somnis de ventre eius crescere pulcerrimam arborem... *Somnus* enim hungarico idiomate *alom* dicitur, et inde *almas* vocatus extitit.” Régebbi krónikákban az *alom* szó *almu* vagy *alm* alakban fordul elő (l. NYSZ.). Anonymusnál a személynév *Almus*.

2. *gyertyabél*. SS. S. 24.: „quia sicut in *candela* est cera ab ape sine commixtione facta: intus est *lychnus* (vulgo *gerthyabel*) et hinc ducbus adheret lumen.” Vö. *gertha senthelew bodogh azzon* (MNY. II, 162).

3. *sialkcdás*. Egyik beszédben arról szól Laskai, hogy a pokolban nagy jajgatás lesz: „nec auditum est aliquando tonitruum tam horribile quod homines sic terrere potuissent sicut iste *strepitus* vulgo *syalcodas*.” (Q. S. XL. R.) A NySz. közöl *sialkodic* alakot.

4. *Theb iuth az vedenek?* T. S. 55.: „et sic impletur illud vulgare dictum *Thebiuth azvedenek*.” Közmondásnak mondja Laskai. A német szedő azonban összevonva szedte a szavakat. Szavakra kell bontanunk a szöveget. Pl. *Theb iuth az vedenek?* mai kiejtéssel: 'több jut az védőnek'. Akárhogy is próbáltam szavakra tördelni, bajos összeegyeztetni a latin szöveg értelmével. Előzőleg Szent Ágostonból idéz Laskai. Egyelőre még rejtély e glossza.¹

5. *toplaplauo?* SS. S. 64.: „Ideo post hanc vitam vita activa finietur. quia vita activa occupatur circa exteriora que in futura vita cessabunt quando *corpus* non erit *animale* (vulgo *toplaplauo*) sed *spirituale*.” A latin szöveg szembeállítja a földi élettel a túlvilági életet, a testtel a lelket. A *toplaplauo* szó megfejtésével nem boldogultam. Lehet sajtóhiba folytán eltorzult alak is. A NySz.-ban előforduló *toplakodás* 'terror, angst' s a *toplakodik* (MTsz. *töprenkedik* al.) szavak hangalakja emlékeztet rá.

Nem álltak rendelkezésemre Laskai prédikációs kötetének összes kiadásai, hogy ellenőrizhettem volna, egyforma-e a szöveg valamennyi kiadásban. E megjegyzés az előző glosszára is vonatkozik. Közlöm e megfejtetlen glosszákat is. Több szem többet lát.

6. *vaya*. T. S. 40.: „*Racha* vero est interieccio irascentis. sicut si diceretur *vaya*.” Ugyanezt az értelmezést megtaláljuk a SermDom. (II, 528) glosszái közt: *racha*: *vaja*. Laskai baranyai ember volt, ugyanarról a nyelvterületről való, mint amilyen nyelvjárási sajátosságokat mutatnak a SermDom. glosszái. Vö. még *vaj*, *vay*, *vah* a NySz.-ban, *vaj* a MTsz.-ban. Egy német bibliafordítás (Euangelia. Augsburg, 1522.) ekként értelmezi a *raka* szót: „*racha* bedeut *gantz grim zornig*“. A szír-kald *raka* (*racha*) szó tudományos értelmezése: 'nichts würdig, taugenichts' (Lercg. Biblische Realknordanz. Regensburg, 1900.⁵ II, 293).

B) Többször találunk Laskainál latinos alakba öltöztetett magyar szavakat.

1. *aprodiani*. Előfordul pl. T. S. 95.

2. *iobagiones*. PL. T. S. 39.: „sicut faciunt officiales qui aliorum *iobagiones* vexant captivant arestant iniuste.”

3. *trufa*. T. S. 25. O.: „O lachryme pij magistri vere non fuerunt *trufe* sicut somnolenti peccatores cogitant.” A G. 28. beszédében is előfordul *trufa*.

Ezek inkább a magyarországi latinság szótárába kívánkoznak. Már KATONA hangoztatta, hogy érdemes lenne a magyarországi latinság szempontjából tanulmányozni Laskai műveit. Sok szóval gyarapíthatnók a magyarországi latinság szótárát. Íme egy érdekes példa: „*billiones*: parve musce” (G. S. 27.).

¹ HORVÁTH RICHÁRD (Laskai Ozsvát Bp., 1932. 79. l.) a szövegösszefüggés alapján ezt az olvasást tartja valószínűnek: *Többít a vedernek?* Olvasásmódja ekként helyesbitendő: *Több jut az vedernek?*

C) Laskai felhasználta a régi krónikákat s köztük egy ismeretlen krónikát. A krónikák adataival is sok magyar szó került át szentbeszédeibe, kivált hely- és személynévek. Mutatóba ide iktatok néhány érdekesebb adatot.

1. *Gyulafehérvár*. A Szent Lászlóról szóló szentbeszédben mondja: „duos quoque episcopatus ordinavit et regia largitate locupletavit. *waradiensem* et *albensem*. *gyele* in transilvania.“ (SS. S. 50.) *Gyula* e szerint *gyela* alakban fordul elő nála.

2. *Oroszlámos*. Laskai egyik beszédjébe példa gyanánt ki vonatosan beszötte a Csanád-mondát. A példa kezdőszavai: „Unde legitur in chronica Hungarorum. quod cum miles *Chanad* fidelis non potuisset stare contra *watha* infidelem: orationi se dedit in loco ubi modo est villa *oroflanus*“ (Q. S. 33. C.)

3. *Sárospatak*. Laskai őrizte meg azt az adatot, hogy Árpád-házi Szent Erzsébet Sárospatakon született. SS. S. 108.: „*Elisabeth, Andreae regis Hungariae filia dum nata fuisset in oppido Sorospathach et in deliciis nutrita...*“

4. Laskai Szent Istvánról szóló beszédeiből (S. 76. és 77.) krónikaszerű részleteket közölt MÁTYÁS FLÓRIÁN (Vita S. Stephani regis. Pécs, 1881. 83—4. l.). Itt is találunk magyar hely- és személynéveket: „*Stergonii, nobiles de Symigio et de Zala... Atthon, qui in Nyr morabatur... Geysa.*“ MÁTYÁS FLÓRIÁN tévesen Temesvári Pelbárt művének tartotta a Biga salutis prédikációit.

E néhány szemelvény is meggyőzhet arról, hogy a krónikák-ból átvett anyag is figyelmet érdemel. TIMÁR KÁLMÁN.

NÉPNYELV.

A komárommegyei Szilas község nyelvéből.¹

a': az! igen! (jóváhagyó, igenlő szócska)

ablája: zablája

aggyig: addig

Aggyon egy vasé egy pakli masinát: adjon egy vasért egy esomó gyújtót!

ajtája: ajtaja

alamózsia: elemózsia

aldi: alsóréz, pl. ráver az aldi-jára

após: apus

aprólikja: apró gyermeke

ászló: zászló

aszongya: azt mondja

bagú, bagó: bagoly és bagó. azaz a szivarvég meg dohány, amit a legalsóbb osztály a szájába vesz és annak a levét szívja

baktat: elszundikál, bóbiskol, bólogat; *baktat a ló*: lassan poroszkál

bátortalan: félenk

belefullad a dologba

beszó: beszól

A biha szélid állot, mégis fő lehet piszkányi.

¹ A cikket oly módon adjuk, hogy az nemcsak szókészletbeli vagy jelentéstanilag különlegességeket sorol fel és hangtani sajátosságokat jelez, hanem több a köznyelvből ismert elemet is feltüntet. Tesszük ezt abból az álláspontból, hogy a nyelvi élet sok jelenségének a felderítéséhez a „közönységességek“ elterjedési körének a megállapítása nem kevésbé fontos, mint a ritkaságok, furcsaságok lajstromozása. — A SZERK.

bikfic: oktondi
*Bizonytalan, mint a kutya va-
 csorája.*
bliktri: semmiség
bócorog: kódorog, kóvályog
*Bolond, mint a tyuk, ablakon
 mēgy ki.*
bosztorhó: dörmögő, zsémbes,
 mint egy vénember
bűgyorik: búborék
csekül beszid: kevésértelmű be-
 széd
csevetű: cseveg
csiribűtt: csiripelt
csömöge: csemege
csörmöle: tisztessé; vörös mag-
 jából dióízű kék kenyeret
 sütnek
dalala: hóbortos
dongába dūt: dugába dőlt
donyha: dunya
döcölődik: döcög
dödörög: halkán mormog ma-
 gában
dömmög: dünnyög
döncög: döcög
döngyüngő: dünnyögő
duzzadkodik: duzzog
dűg: zűg, zsong
ēgyszerűen: egyszerűen
elāmít: hámulatba ejt
elillantott: elillant
eljthatanának: megölhetnének
elver, pl. gyereket, asszonyt
eecsikkad: elsikkad, elvész
efaaata: elfalta
cegyűtt: eljött
eehöttyögi: elhebegi
cehurmájja: elkoptatja
Eekapja a világ: belesodródik
 a világi életbe.
eekeszee: elköszörül, elkoptat
eemángú: elmángorol
ecmódullom: módját megtalá-
 lom, eligazítom
eevarázsú: elvarázsol
clemezne: rendetlen, lompos
cngēdetlen: nem engedékeny
ēszedik: ennivaló
eszköz: jármű, szekér
ēssze: össze
fajdújja: fájditja
jakotyadik: fahulladék

fecseni: fecsérelni
fekszű lē?!: fekszel le?!
figyerēk: fiúgyermek
fityerisz: fütyörész
finum: finom
fírfi: férfi
fődűzza magát: felfuvalkodik
fő-főniznek: fel-felnéznek
főkee: felkel
Fő kö venni a természettyit:
 alkalmazkodni kell hozzá.
fővág: elver, pl. az iskolában
felvágják a rossz gyerekeket
Fülöpkint picinke: Fülöp sze-
 rint picinyke.
gangos: délceg, daliás
gedél: dédelget
gedérez: kényeztet
glázli: pohár
gömörődik: a víz fagyni kezd
gondú: gondol
gyam: gyom
Gyűlīsbe nēm gyűsz?: gyű-
 lésbe nem jössz?
gyűszmékű: jön-megy
habzott: habozott
hajadonfűtt: hajadonfővel
hajja kee!: hallja kend!
hajtvány: összehajtogatott
 tésztaféle
hārit: lop
havadzik: havaz
hazafōdi: honfi, földi
hāzalik: házkörűli tejtermék
he?: mi? micsoda?
hetfü: hétfő
hetlekotlá: összevissza beszél
hideg ódaa: hideg oldal, Szi-
 bēria
hīll: hív
hōkkaa: halkán
hōrbiszű: ordítóz, mint a részeg
 legények
hōrōget: kiabál reá (valószínű-
 leg a „Hören Sie!“-ből szár-
 mazik)
hōsszājű: szájhős
hun?: hol?
hūrűjják: sűrolják
idēssēm: édesem
īgazságos: becsületes
iket: őket
ilēg-bolog: bolyong

Iték, mint a Toldi lova.
Itetük nekik az evís.
Ilka tisztelendő: egy Ilona keresztnevű özvegy református lelkészné elnevezése
ülőven: élő állapotban
iszú?: iszol?
itaa: ital
itet: öt
ítillő bíró: ítélő bíró
ízletes: izléses
jézsovita: jezsuita
jóság: gabona
kabzi: kapzsi
kacat: rongy
kartinfogvást: karonfogva
katufrék: hosszú kabát
kec: kend
kec: kel (ige)
kedves égy fiam
kégyesen níz: esengve néz
keszee: lábait összeköszörüli (mint a rossz tehén)
kevercút: kevergélt
kikbéli öss: kékben járó, pozsony megyei, falusi nemesember
kikészítmény: kikészítés
kikünni: kiküldeni
kila: kiló
kiráj: király
kíregetülődni: kéregetni
kírém: kérem
kiszit: készit
kiuzsoráz
koca, kocagyerek: törvénytelen, zabi
kocsonyávu: kocsonyával
kóffe: zagyvalék
kólász: kóborog
komora: kamra
komótos: kedélyes, kényelmes
kóstá: pénzbe kerül
kostí: kastély
kóstú: ízlel
koszrog: esoszog
kő: kell
kőccsig: költség; *töbrü* *töb*
kőccsig
kőphendi: pökhendi
körti: körte
köttis, szaladós: kiesiráztatott

búza levéből és lisztből sült étel
követem: követelem
közbevető: közvetítő
kukkó: csallóköziek gúnyneve
kulipingyom: putri, ayomorúságos viskó
Kutya csahújja, puffogja.
kutyúlegin: növendékfiú (a legin-ben az in orrhang: az n nem hangzik külön)
kütte: küldötte
lábás jószág: szarvasmarha
lamha: lomha
A lán mindig a ruhán kinlódik.
A lánnok a kipe teli van k...a-rúzsávu: kiütéses.
lénkátú: leánykától
legillínkeb: legélénkebb
léhúfújja: lekoptatja
léhúrújja: lekoptatja
lotyka: lágy
lúadás: libapásztor
mi lütte?: mi lelte?
lútt: lőtt
mamma: mama
marhatok: maradhatok
mázsár: mozsár
mégsünt: növésben hátramaradt, elcsenevészedett
méggyövek: meggyök
mégpikked: eltikkad
mégtudat: közöl
mégütötte a buta: megütötte a guta
mér?: miért?
mírögben telhetetlen: nagyharagú
misz: mégy
mófé: mókás, bohókás
móké: mókás
morgú?: morogsz?
morzsúgat: morzsolgat
morzsullás: morzsolás
molyorog: elszuszog, magában tesz-vesz
mozgassa: mozgatja
múván: mulva
nagytermiszetű: nagyharagú
nem voník: nem volnék
Níd a zsidót, má pízt kír, hagygyuk ott itet!: Nézd a zsidót,

már pénzt kér; hagyjuk ott őt!	<i>obészút</i> : óbégatott
<i>Nincs sok má neki ide hátra</i> ; nem él már sokáig.	<i>ócsó</i> : olcsó
<i>nízzük</i> : nézzük	<i>odvás fa</i> : odvas fa
<i>no's</i> : hát, azután (szívesen hasz- nált összekötő szóeska)	<i>ojan</i> : olyan
<i>nyanya</i> : anya	<i>ómás</i> : almás
<i>nyérgávú</i> : nyivákol	<i>onoka</i> : unoka
<i>nyeeve</i> : nyelve	<i>ordacs</i> : ordas macska
<i>nyill</i> : nyíl	<i>óvadik</i> : olvadék
<i>nyill</i> : jajgat, nyöszörög, panasz- kodik	<i>öblíjsem?</i> : öblítsem?
<i>nyomtatvány</i> : lenyomat	<i>öllnek</i> : örölnek
<i>nyúgoggyik</i> : nyugodjék	<i>ömelet, ömmelet</i> : emelet
(Folytatjuk.)	<i>örebbik</i> : öregebbik
	<i>őregtyatya</i> : öregapa
	<i>őszike</i> : őzike
	<i>ővedz</i> : evez

SZILASI PÁZMÁNY ZOLTÁN.

Kóka. (Vö. MNy. XXVIII, 322.) Ez a szó nemcsak Heves megyében, de a Nyírvidéken is ismeretes, pl. szülőfalumban: Kótajban. TOLNAI VILMOS közlése teljesen megegyezik az itteni meghatározással. Ugyanis amelyik megye- vagy cseresznyeágnak 12–14 szemmel leszakított leveles része a gyerek kezébe kerül, a gyerek *kókázik* a cseresznyével. Különben az itteni elnevezés is teljesen megegyezik a MTsz. adataival. *Kóka* tehát a. m. 'sok cseresznyével teleaggatott gally'. Ebből származtatják a *lekókad* szót is erre felé. Pl. „Annyi van a szomszéd gallyán, hogy a sok cseresznyétől *lekókad* az ág.”

RADVÁNYI SÁNDOR.

KÜLÖNFÉLÉK.

Négyesy László.

(1861–1933.)

Két évvel ezelőtt egyéniségét, tudományos és közéleti működését megillető tisztelettel köszöntötte folyóiratunk is születésének hetvenedik évfordulóján. Bár az utóbbi időben megújuló betegség gyöngítette erejét, mégis reméltük, hogy hosszabb időn keresztül fogja még munkásságával gazdagítani művelődésünket. Váratlan halála tudományos életünket egyik legbuzgóbb, legtevékenyebb tagjától fosztotta meg.

Élete utolsó két esztendejében lelkes hévvel állott élére annak a mozgalomnak, mely nyelvünk védelmét és művelését tűzte ki céljául. Stílustörténeti tanulmányai, klasszikus irodalmunk hagyományaihoz való kegyeletes ragaszkodása és szépírói gyakorlatán finomult nyelvérzéke hivatottá tették erre a feladatra.

Ezt az új nyelv művelő mozgalmat Szinnyei Józsefnek 1924-ben tartott rektori beszéde keltette életre. Az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága e beszéd hatása alatt s Zolnai Gyulának, a nyelv művelés kitaró harcosának sürgetésére, a sajtónak és közéleti férfiaknak felszólalására elhatározta, hogy a mozgalmat szervezi, irányítja. Megalakította Nyelv művelő

Szaksztyályát és annak elnökévé Négyesy Lászlót választotta, s felkérte egyúttal a kérdés tanulmányozására és javaslat tételére.

Négyesy előterjesztésében rámutat arra, hogy az idegen szavak tömeges használata, a nyelv szerkezeti sajátosságainak és szellemének romlása veszélyezteti nyelvünk szépségét és eredetiségét, s ez ellen a veszedelem ellen az ílés és a nyelvérzék segítségével kell küzdeni. Maga is mondja, hogy a nyelvérzék ingadozó fogalom, s látja, hogy az esztétikai szempont nem nyelvi szempont, de a nyelv elméleti vizsgálatát külön választja annak gyakorlati művelésétől: a nyelvet mint a nemzeti lélek szervét tekinti, amely összetartja a magyarságot. Hogy pedig a nyelv tudatos irányítása lehetséges, hivatkozik a magyar nyelvújítás példájára, nagy íróknak és Szarvas Gábor működésének hatására.

A Nyelvművelő Szaksztyály megalakulása után fáradhatatlanul vezette annak ügyeit, közreműködött a Magyarosan szerkesztésében, és néhány héttel halála előtt nagyobb előadással igyekezett a napilapok szerkesztőit megnyerni a nyelvművelés szolgálatának.

Egyik utolsó dolgozatában, mely a Pesti Hirlap Nyelvőrében jelent meg, a magyar nyelv szépségét és gazdagságát dicsóíti: nyelvünk hangrendszere szerencsés, alaktana bőséges, szórendje, mondattana világos, szókincse dús; verselésre, költői szólásra, a próza minden nemére egyaránt kiválóan alkalmas. Ezt a szépséget és gazdagságot támadja az idegenszerűségek nagy rohama. Ezért van szüksége arra a lelkes mozgalomra, mely fel akarja rázni, mint lelkiismeretet, a magyarság nyelvérzékét.

Nemes célokért kitartó lelkesedéssel és kíméletlen önfeláldozással vívott küzdelmének végett vetett a halál. Emlékét mindenkor áldani fogják a tudomány és művelődés munkásai, s áldani fogják mindazok, akik a magyar nyelvet szeretik.

SÁGI ISTVÁN.

LEVÉLSZEKRÉNY.

P. D. írja: Az OklSz.-ban a *köz*, *kéz* címszó 2. ('medius') jelentése alatt találjuk: „1324: Ultra *Kosthou* est una meta (ZichyOkm. I. 266). [Vö. az 1384-i adattal.]“ Ott meg ez áll: „1384: Piscinam *Kuztow* dictam (ZichyOkm. IV. 284).“ Az OklSz. tehát — úgy látszik — arra gondol, hogy nemcsak az 1384-es adatban előtag a *köz* szó, hanem az 1324-esben is, amelynek így *Kosztou* volna az olvasása. — „Keckemét“ című dolgozatomban (Népünk és Nyelvünk II, 36) foglalkoztam az 1384-es adatban szereplő tóval és megállapítottam, hogy az a baja-vidéki Bátmonostortól délnyugatra a mai „Hatsziget“ (régén „Hod-sziget“, l. MNy. XXVII, 321) közelében volt. Ha pedig az OklSz. 1324-es adatának a jelzett forrásban utána nézünk, azt tudjuk meg, hogy *Kosthou* a szabolcsmegyei Pátroha (Eurpatruh) közelében, vagyis Kisvárdai vidékén bukkan fel. — Mivel a két adat nem ugyanarra a dologra vonatkozik, nincs alap, amelyikről a *Kosthou* előtagját a *köz* szóval egyeztetethetnők. Vegyük annak, aminek írva van: a *kos* állatnévnek!

A. D.-nek: MNy. XXV, 297 bővebben kifejtett véleményünk szerint az *Antony* név megváltoztatására egyáltalán nincs szükség. Az épen úgy származást jelölő latin genitivusi név, mint *Valentínyi* (*Valentinus*), *Benedicty* (*Benedictus*), *Adami* (*Adamus*), *Ambrosy* (*Ambrosius*) stb., amelyekhez mint régi humanista műveltségünk emlékeihez ragaszkodni illik. M. J.

W. E.-nek: Arra a kérdésre, vajjon az *Ella* név vehető-e az *Etelka* helyett, nemmel kell válaszolnom. T. i. egyrészt az általános nyelvszokás szerint nem mondanak *Etelká-t Ellá-nak*, másrészt véleményem szerint teljességgel lehetetlen is ez. *Ella* t. i. rövidítés a *Gabriellá*-ból, esetleg néha más *-ella* végződésű női keresztnevekből, ellenben az *Etelka* csak mint *Eta*, *Etus*, *Etike* rövidíthető és képezhető tovább. M. J.

Szendrey Zs. írja: *Lábravaló*. (MNy. XXVII, 323.) Nemcsak Nagybányán s általában egész Szatmár megyében ez a 'gatya' népi neve, hanem Békés egy részében is: „Korán lesz kotló, ha szennyes *lábravalóra* tojtatják a tyukot“ — írják Füzesgyarmatról (N. BARTHA KÁROLY, Magyar néphagyományok. 1931. 81. l.).

P. K. A. írja: A *nemadhatóját adja* kifejezés élettörténetéhez (vö. MNy. XXVIII, 117, 171) járuljon adalékul egy 1564-es keltű székelyföldi, sepsiszéki oklevélből: „Az felperes azt jelenté, hogy ha adta volna is, az Mihálcz György *nem adhatóját adta volna*, mert semmi birodalma nem volt rajta.“ (Székely Oklevéltár II, 175.)

Radványi Sándor írja: A szabolcsmegyei Kótaj község „Ujfalú“ részén épült utcásoakat *Potyasor*-nak hívják. A földbirtokreform idején kiosztott házhelyek lassan utcákká sűrűsödtek, s ezekből keletkezett a jellemző *Potyasor* elnevezés.

Bálint Andornak: Azt kérdi, van-e valami ok arra, hogy egyfelől így írjunk: *nyílt* rövid *i*-vel, másfelől meg így: *nyúlt* hosszú *ú*-val. — Mi nem igen tudunk okot felhozni erre a megkülönböztetésre, s véleményünk szerint a kérdéses szavak nyelvjáráshangtani helyzetének, azonkívül a következetesség és ennek révén a könnyebb megjegyezhetőség szempontjának is az felel meg, hogy mind a kettőt vagy rövid, vagy hosszú magánhangzóval írjuk. P. D.

M. G.-nak: Azokat az adatokat, amelyeket a víznévként szereplő *lábván* (*lábvány*) szóra közöltem (MNy. XXVII, 264), megszerzem ezzel: 1252: „Inde uadit ad *Labaanthu*“ (l. OklSz. tő, tő alatt). Az előtag olvasása *Lábaan* vagy *Lábaán* ~**lábavan* vagy **lábaván*. Értelmezésére nézve számba kell venni a minden bizonnyal ugyanazon oklevélből idézett *Machalathu* adatot (l. uo.), amelyben az előtag a *macsala* > *mocsolya* 'mocsár' szó. P. D.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

A szamosháti szótár.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából 1908 óta (MNy. IV, 433), a magam tanulására még régebbi idő óta gyűjtöttem a szatmármegyei szamosháti nyelvjárás szókincsét.

A Társaság a szótár kidolgozásával is megbízott (MNy. X, 285. XIII, 313, XIV, 165). Szótáram immár a befejezéshez közeledik, nagy része már nyomtatásra készen áll. Helyénvalónak látom az alábbiakban megismertetni azokat az alapelveket, melyeket kidolgozásában követtem.

Maga a nyelvjárás anyanyelvem. 1908-tól 1915-ig Társaságunk anyagi segítségével gyalog bejártam nemcsak a szatmármegyei szamosháti falukat, hanem a szomszédos nyelvjárásoknak a szamosháttal érintkező széleit is. További nyelvjárásnyomozó munkámban a világháború s az utána következő kataklizmás idők nagyban gátoltak. De szülőfalumban: Egriben és környékén 1915 óta is folytatom a gyűjtést, sőt szótáram elkészült részébe is folyton toldogatom az újonnan följegyzett adatokat.

Egyedüli forrásom az élőbeszéd. Szótáramban csak olyan adatok fordulnak elő, melyeket saját fülemmel hallottam s úgy jegyeztem föl. Számptalan szóhoz, kifejezéshez, közmondáshoz emlékeim fűződnek. Sokról meg tudom mondani, hogy kitől, milyen körülmények közt hallottam vagy tanultam. Bár közöttük nőttek fel, még ma is hallok elvétve olyan szót, szóhasználatot, jelentést, mely eddig elkerülte figyelmemet. Csak mostanában vetődött megfigyelésem körébe, csak újabban jegyeztem föl.

Szókincsgyűjteményem alapja szülőhelyem: Egri, szinmagyar szamosháti falu nyelve, mely egy összefüggő nagyobb nyelvjáráshoz, a szamosháti nyelvjáráshoz tartozik. Szatmármegyében, a Szamos két partján, Szinyérváraljától Mátészalkáig oly sűrűn következnek egymásután a kisebb-nagyobb magyar faluk, hogy néhol a szó szoros értelmében egymást érik. Nagyobb részük ma, fájdalom, idegen megszállás alatt van. Ennek az összefüggő területnek a nyelvjárása szókincs, nyelvszerkezet, hangtan tekintetében az ízó Szatmárnémetit és Szatmárhegyet leszámítva, egységesnek mondható. Tőle északra, a Tisza két partján, a tiszaháti, a Túrtól északra Ugocsának menve az ugocsai nyelvjárás, az Ecsedi-láptól délre pedig egy ízó nyelvjárás vonul (MNy. XXV, 11).

Azokat a szavakat, melyekkel szülőfalumban nem találkoztam, hanem amelyeket a bejárt terület más falujában jegyeztem föl, szintén fölvettem a szótáramba. Csakhogy az ilyen

adat után mindig odajegyeztem a lelőhelyét is. Ahová nincs a lelőhely külön följegyezve, azok szülőfalum és az egész Szamos-hát adatai.

A kidolgozásban, szótáram felépítésében azt a javaslatot vettem alapul, melyet GOMBOCZ ZOLTÁN, Társaságunk akkori titkára, 1908. november 17-én terjesztett a választmány elé, s melyet a választmány egyhangúlag elfogadott (MNY. V, 47).

A szótár anyagának gyűjtésében az volt a vezető szempontom, hogy a szamosháti népnyelv egész szókincsére kiterjedjen. Eddigi népnyelvi szógyűjtéseink inkább szoros értelemben vett tájszógyűjtemények voltak. A k ö z s z ó és t á j s z ó éles megkülönböztetésével csupán egy teljes magyar szótár kiegészítői kívántak lenni. Az illető terület nyelvét nem önálló nyelvi egységként vizsgálták. E miatt nem is adhattak valódi képet a tanulmányozott nyelvterület teljes szó- és képzetkincséről. Ez az oka annak, hogy a magyar nép szó- és képzetkincséről mai napig sincs igaz képünk. A nem szakembereknek pedig sokszor egészen ferde fogalmuk van a népi szókincsről.

Szótáramban kísérletet teszek arra, hogy egy magyar falu népének képzet- és szókincséről rendszeresen fölvev, hiteles gyűjteményt állítsak össze. A népi szó- és képzetkincsnek ilyen megközelítőleg teljes gyűjteménye, a népnyelvnek önálló egységként való búvárlata sokféle tanulsággal jár mind néprajzi, mind nyelvtudományi tekintetben. Egy figyelmes tekintet egy ilyen népnyelvi szótárba, bármily futó összehasonlítás az irodalmi nyelv szótárával rendkívül jellemző vonásokat tár elénk a népi szó- és képzetkincsre nézve minőség és mennyiség tekintetében egyaránt. A népet körülvevő világ, a nép életformája, a népi foglalkozás, a népi célok és problémák szabják meg e szókincs terjedelmét és tartalmát. Ezeknek megfelelőleg a népi szó- és képzetkincs konkrét irányban gazdagabb, legnagyobb-részt konkrét vonatkozású, a köznyelv szókincese viszont elvont fogalmakban és kifejezésekben gazdagabb. Egyezésük és különbözésük egyaránt jellemző és tanulságos. A népi szó- és szóláskincsen, a népnyelv színein visszatükröződik a mező nyersesége, a népnek a természet ölen lefolyó egyszerű életformája.

Hogy nyelvtörténeti szempontból milyen tanulságos a népnyelvnek ilyen természetű búvárlata és szókincsének ilyen szempontok szerint való összegyűjtése, röviden megmondani nem is lehet.

Csak szóföldrajzi jelentőségére utalok, pl. egyebek közt az összehasonlító szónyomozásban, mely téren a földrajzi módszert oly sikerrel alkalmazta nálunk MELICH JÁNOS „Szláv jövevényszavaink“ című alapvető, nagy munkájában. Ily szempontból érdekes pl., hogy a *galuska* neve a Szamosháton *haluska*, *csütörtök-é csütörtök*, *szerdá-é szereda*, nem *kalitka*, hanem *kalicka*, nem *cseresnye*, hanem *cseresznye*. Amde a szókincs egy-egy része vidékenként más tekintetben is változik. A Szamos-

háton pl. a sütökemencét *fűtik*, a Székelyföldön *hevítik*. Szatmárban a *táblán elnyújtott* tészta neve: „egy szál tészta“, a Székelyföldön a *lapitón siritett* tészta: „egy levél tészta“. *Tokány* a Szamosháton: 'puliszka', Erdélyben: 'aprított hús borsosan, burgonyával elkészítve'. A Szamosháton a *gabona* a 'rozs'-ot jelenti, a népnyelvben oly soknevű tengeri vagy kukorica neve nálunk *málé*, a burgonyáé *kolompér*. A Szamosháton a tűzvész neve *tűz*, a Székelyföldön *égés*. A magvaváló szilva a Szamosháton *szárazmagu*. — Élénk világot derít egy ilyen természetű népnyelvi szótár a köznyelv kialakulására, a köznyelv és népnyelv kölcsönhatására, a kettőnek egymáshoz való viszonyára is. Eddigi népnyelvi szógyűjtéseink nem adtak feleletet arra a kérdésre, hogy közmagyar szavaink közül melyek élnek a nép ajkán is, melyek nem. Szótáramban igyekeztem a szamosháti népnyelvre vonatkozólag ezt is tisztázni. Érdekes pl., hogy a szamosháti népnyelvben számos igazán közönséges köznyelvi szó nem él. A nekik megfelelő fogalmat részben körülírással, részben más rokonértelmű szóval fejezik ki. Így pl. elég közönséges szók: *ekkora*, *akkora*, *mekkora*. A moldvai csángóknál is följegyeztem őket. A Szamosháton egyik sem él, hanem azt mondják helyettük: *ijen nagy*, *ojan nagy*, *mijen nagy*. Nem használják nálunk a *kalász* szót sem, azt mondják helyette: *fű* (*fő*), *buzafű*, *gabonafű*, *árpafű* stb. A nép nem használja nálunk az *aszály* szót sem, azt mondja helyette: *szárazság*. *Nebet* helyett azt mondja: *kacag*; *dob* helyett *lök*, *hajít*; *bocsát* helyett *ereszt*; *mindnyájan* helyett *mind*, *mindenn*; *mindnyájunkat* helyett *mindönket* (*mindőtöket*); *év* helyett *esztendő*; *kötény* helyett *kötő*; *ketté* helyett *kétfele* (pl. *kétfele hasit*); *kétannyi*, *háromannyi* helyett *hécezerannyi*, *háromszorannyi*; *ily*, *oly* helyett csak *ijen*, *ojan* (de tárgyestük: *ijet*, *ojat*); *gurít*, *gurul* helyett *hömbörít*, *hömbörög*, *hömbörödik*.

Népnyelvi szógyűjtéseink alig voltak tekintettel arra, hogy valamely közmagyar szó a népnyelvben megvan ugyan, de más jelentésben, vagy más jelentésben is. Szótáramban különös gondot fordítok a szókinccsel társult képzetkincsre. E célból az egyes szavaknak a szamosháti nyelvjárásban é'ő összes jelentéseit felsorolom. Igen jellemző lehet, hogy a szó köznyelvi jelentései közül mi van meg és mi hiányzik a népnyelvben, és hogy minő új jelentéseket fejlesztett, minő régieket őrzött meg a népnyelv. Pl. a *kímélet* szó él ugyan a Szamosháton e közmondásban: *Eb eszik ké'mé'elletet*, de jelentése: 'mindenféle megtakarított holmi, különösen: félretett ételmaradék'. Tehát a közmondás értelme az, hogy: a félretett ételmaradék rendszeren megszokott romlani, s végül a kutyának vetik. *Kitartás* a Szamosháton azt jelenti: 'önérvet, büszkeség', *kitartó* pedig: 'önérzetes, büszke'. *Kíváncsi* nem 'neugierig', hanem 'nyalánk, sóvárgó, étel után ácsingózó', s ennek megfelelőleg *kíváncsiskodik* a. m. 'mások falatozásakor

torkoskodni, nyalakodni vágyik'. *Határoz* a Szamosháton 'számit, fontos, tesz valamit, dönt, nyom a latban'. (Pl. *A nekem nem határoz, hogy ü mit mond.*) *Hátrál* azt jelenti: 'hátráltat' (pl. vkit a munkában), mint a régi nyelvben is (vö. NySz.). *Megválaszt* nemcsak 'erwählen', hanem mint a régi nyelvben (NySz.): 'entscheiden' is. (Pl. *Ez a két hónap választja meg a háborút.*) *Ablakos* nemcsak 'ablakkal ellátott', hanem: 1. 'hibás szövésű (vászon), melyben a keresztszál néhol a vásznon kívül maradt'; 2. 'szemhíjas (kalász), olyan (kalász), melyből egy-egy szem hiányzik'; végül 3. mint főnév: 'ablaküvegező vándor tót'. Igen érdekes pl., hogy nálunk a *kis* szó a *leg-* szócska helyét pótolja az ilyen használatokban: *a kis végi, a kis hegyi, a kis teteje* 'legvége, leghegye, legteteje'. Az *edz* igének a szamosháti nyelvjárás ezt a jelentését ismeri: 'acéloz, keményít (vasat)', viszont a köznyelv inkább fiziológiai értelemben használja: 'erőssé, ellenállóvá tesz (testet, lelket)'. Az *eláll* igének a Szamosháton olyan jelentése is van, hogy 'elfárad'. (*Eláll az ember, ha egész nap kaszáll.*) Ezt a jelentést a köznyelv nem ismeri. *Merül* a köznyelvben azt jelenti: 'süllyed', nálunk azonban ez a jelentése ismeretlen, itt még az eredeti jelentés él: 'merítődik'. (Pl. *Kicsi merült a kanálba.*) A *kő* egyik jelentése Egriben: 'a mérleg súlya'. A köznyelv ezt a jelentést nem ismeri.

A szokásos szójelentések pontos fölsorolása mellett különös gondot fordítok a még friss átvitelekre, melyeken még érzik a képes, átviteles használat akár szemléletesség céljából, akár érzelmek (harag, ijedtség, bosszúság stb.) hatása alatt. Nézetem szerint a népnyelv szótárának magában kell foglalnia a magyar népnyelv virágait, vagyis a népnyelv szóképeit, átviteleit is. A r a n y n a k nem egy szóképével a nép nyelvében is találkozom, ami azt bizonyítja, hogy legnagyobb nemzeti klasszikusunk nyelvművészete a szóképek terén is szoros kapcsolatban van a népnyelvvel. Így pl., hogy többet ne említsek, Arany híres képe: *nagy kolonc köszönget*, népi eredetű (MNy. XIV, 272). Az a híres alakzat: „Jaj, fiam, *ne kérdezd az én esetemet*“, szintén megvan a nép nyelvében mint szokásos bevezető formula olyankor, mikor a nép valakinek a tudakozódására valamely balkimennei eset elbeszéléséhez fog (MNy. XIX, 55). *Pipázik a lú*, mondja a nép, mikor a ló le s fel ingatja a fejét. *Cövekel* a madár, mikor a széllal szembe repül, s egy helyben állva mozgatja szárnyait. A *kasza* 'kaszás ember'-t jelent e mondatban: *Eszt a füvet ety kasza nē vágja le egy nap, de két kasza levágja*. Egy egri pásztozombertől hallottam ezt a mondatot: *Isten segiccsé'givel botom* ('pásztorkodásom') *után szereztem magamnak ety kis házat*. Egy öreg földműves erre a kérdésre: „*Foj a munka, tesvér, foj?*“, így válaszolt: „*Szi-várog*“. Érzelmi hatás alatt keletkezett átvitelek néhány példája: *Verd ki a legelőre azokat a dögöket!* ('Hajtsd ki a legelőre

a jószágot!) *Nem é'g ki a szemed?* ('Nem szégyelled magad?') *Dögölj le arra a vacokra!* ('Feküdj le arra az ágyra!') *Anyám csillaga, bazsarózsája! Gyönyörűségem! Aranyom, rubintom, gyémántom!* (gyermekbecéző átvitelek).

Az sincs tisztázva mai napig, hogy a köznyelvünk történetében korszakalkotó nyelvújítás mily mértékben hatott a népnyelvre. Kétségtelen, hogy a nyelvújítás a népnyelvre is mély hatást gyakorolt és gyakorol ma is, hogy a népnyelv a nyelvújításnak számos alkotását átvette és használja. Ma már a *pandur*-nak csak emléke él, sőt a *zsandár*-nak is, a *csendőr* teljesen kiszorította. A *nótárius*-t ma már a nép is *jegyző*-nek hívja. A nyelvújítás alkotásai közül az ilyen szók, mint *gőzmalom*, *cséplőgép*, *vasút*, *takarék*, *váltó*, *kamat*, *kamatozik*, *követel*, *követelés*, *bepere*, *nyugta*, *szerződés*, *gyakorlat* (katonai), *kezes* (váltón), *segédjegyző*, *hitel*, *ügyvéd*, *kötelezvény*, *honvéd*, *örmester*, *tüzér*, *fénykép*, *telekkönyv*, *tálca*, *csárdás* stb. bizonyára nemcsak a szamosháti népnyelvben, hanem másutt is el vannak terjedve a nép beszédében. De azért a nyelvújítás alkotásai csak lassan szivárogtak és szivárognak le a népi rétegbe.

Az is figyelemreméltó, hogy sokszor nem a közkeletűvé vált új szó szivárog le, és néha gyökeret is ver a népnyelvben. Az én gyermekkoromban pl., jól emlékszem, az állomás épületét *indóház*-nak hívtuk. Ma már persze kezd feledésbe menni ez a szó, kiszorítja az *állomás* elnevezés. A közkeletű *lőverseny* helyett a Szamosháton azt mondják: *lőfuttatás*. A *képviselő*, *képviselőválasztás* helyett *követ*, *követválasztás* maradt meg nálunk. A *képviselőjelölt* neve azonban: *vivát*. (Pl. *Ki a vivát?*) A Szamosháton el van terjedve az *előttömöz* 'mint tanú aláír'; a köznyelvben nem igen hallottam, viszont a szamosháti népnyelv a *láttamoz* szót nem ismeri. Elterjedt a „váltót *ovatól*, *ovatóltat*“ kifejezés is *avatól*, *avatóltat* formában. Megvan az *igény* szó is e szóolásban: *igé'mbe se vettem*, de azt jelenti: 'ügybe se vettem'. Van aztán sok olyan új szó is, melyen a nép analógia-érzéke módosított, s ilyen módosított alakban fogadta el őket. Ilyen szavak pl. *bélhurok* (*bélhurut*), *vén-elgyengülés* (*végelgyengülés*), *tandi* és *nyugdi* (*tandij*, *nyugdij*), *tüdőkutykurutty* (*tüdőcsúcshurut*).

Ámde igen sok új szó nem hatolt még le a szamosháti népnyelv rétegébe, vagy csak újabban kezdi kiszorítani az idegen szót. Diákkoromban Szatmáron a *rendőr*-t *konstáber*-nek hívtuk, de ma már a *konstáber* kezd háttérbe szorulni. Nagyapám és a vele egykorú öregek a *jegyzőkönyv*-et még *prótokolom*-nak, a *magtár*-t *grennáriom*-nak, a *telk*-et *sessió*-nak, a *mérnök*-öt *indzsellér*-nek hívták. A *ráta* 'osztozásban kapott birtokrész' is élt még gyermekkoromban. De ma már a *magtár* és *mérnök* ~ *mé'rnek* kiszorította a *grennáriom*-ot és *indzsellér*-t; a *sessió*-t se emlegeti senki. Azonban az *emelet*-et még ma is *kontignáció*-

nak, az *emeletes ház*-at *kontignációs ház*-nak hívják az idősebbek. A *kórház* ~ *körház* mellett az *éspotáj* is él, a *szereződés* mellett még ma is gyakori a *kontréktus*, kivált az idősebbek beszédében. A *házbér* neve ma is általánosan *háztaksa*, a *számla* ma is *kontó*, és nemcsak *hitelbe*, hanem *kontóra* is vásárolnak nálunk az emberek. A *gyógyszertár*, *gyógyszerész* ma is *patika*, *patikáros*. A *levélboríték* szó helyett is a *kóperta* van általános használatban. A *tüdővész* neve pedig *szárazköhögés*, vagy gyakrabban *heptika*; *tüdővész* a. m. *heptikás*. Az óra *ingája* a Szamosháton *sétálója*. Az okiratot nem *lemásolják*, hanem *lepáriálják*. A *kényelmes* szót nálunk ma sem használják, azt mondják helyette: *komótos*. *Vonalzó* és *ronalaz* ma is *lénia*, *léniaz*.

A köznyelv és népnyelv viszonyában jellemző pl. az igék ikességének állapota a népnyelvben. A Szamosháton pl., noha az ikes ragozás régi szabályossága megbomlott, az ikesség a jelentő mód egyes 3. személyében terjedőben van. Az *-ász*, *-z* képzős igék a Szamosháton legtöbbszörre ikesek, pl. *lengedezik*, *halászik*, *vadászik*, *bogarászik*, *egerészik*, *gombázik*, *tallózik*, *botorkázik*, *kamatozik*, *orditozik*, *borozik*, *pájinkázik*, *harangozik* stb. Úgy látszik, az ikesség az átnemható jelentés irányában van terjedőben. Viszont az átható jelentés területén fogyóban van. A Szamosháton pl. az *eszik* igének van *eszen* megfelelője a tárgyasság jelölésére. (Pl. *Ha te meg nem tartasz, | Megeszen a farkas.*) Már a társalgási nyelvben is hallható: *Megeszen bennünket a farkas. Hány* 'werfen, schleudern', de *hányik* 'speien, brechen', s viszont ez is iktelen az ilyen használatban: *Kihány valami ételt. Hargászik* 'horgászással mulat' ikes, de *kihargász* (pl. egy darab húst az ételből) iktelen. *Lékászik* 'csavarog, lopja a napot' ikes, de *ellékász* (egy csomó időt) iktelen.

Szótáramban a szavakkal együtt közlöm azoknak hangtani és alaktani sajátosságait. Nyelvtörténeti szempontból fontos tudni pl., hogy a *nyel*, *fen*, *ken*, *nyög*, *lel*, *vet*, *szed*, *ad*, *hagy* stb. alakoknak a Szamosháton *nyelek*: *nyél*, *fenek*: *fén*, *kenek*: *kén*, *nyegek*: *nyég*, *lelek*: *lél*, *vetek*: *vét*, *szedek*: *széd*, *adok*: *ád*, *hagyok*: *hágy* stb. felel meg; hogy a *körte* így hangzik: *körté*; hogy *kastély*: *kastélyunkat*, *kvártély*: *kvártélyunkat*, *borbély*: *borbélyunkat* a Szamosháton *kasté*: *kasténkat*, *kovárté*: *kovárténkat*, *borbé*: *borbénkat*; továbbá, hogy *sár*: *sarat*, *sara*, *nyár*: *nyarat*, *nyara*, *pohár*: *poharat*, *pohara*, *agár*: *agarat*, *agara*, *bogár*: *bogarat*, *bogara* a Szamosháton *sárt*, *sárja*, *nyárt*, *nyárja*, *pohárt*, *pohárja*, *ogárt*, *ogárja*, *bogárt*, *bogárja*; de viszont *tehen*, *fenék*, *fedél* stb. nálunk *tehen*, *fedél*, *fenek* stb.: hogy a Szamosháton nem *dél*: *deiet*, *bél*: *belet*, hanem *dél*: *délt*, *bél*: *bélt*; nem *szivar*: *szivart*, *szivara*, hanem *szivár*: *szivarat*, *szivarja*; nem *szán* 'schlitten': *szánt*, hanem *szán*: *szánat*; továbbá, hogy *borjú*: *borjút*, *borja* a Szamosháton

börnyu: börnyut, börnya és börnyuja, mégpedig a következő megkülönböztetéssel: *a tehen börnya*, de *a koma börnyuja*.

Hangtani téren csak a *magossann, sebessenn, pirossat, járkállok, kaszálok, véllem, nálluk* stb.-féle ejtésre, az ikerítő-désnek száz meg száz példájára utalok. Ezt is, és pl. a hanghasonulásnak számos észrevétlenül, megfigyeletlenül maradt esetét szótáram mind híven tükrözi. A hangjelölésben ugyanis minden törekvésem arra irányult, hogy a nyomdai viszonyok tekintetbevételével a kiejtéshez lehetőleg hű legyen. E hűségre törekvő hangjelölés s a vele járó hosszas megfigyelés már eddig is értékes hangtani tanulságokkal járt rám nézve. (Vö. pl. a nasalisatio jelenségéről: MNy. XXII, 336; a mondathanglejtésről: MNy. XXI—XXII.; továbbá az elisiós jelenségekről: MNy. XXV, 163, 343). Már meglátott, de még meg nem oldott hangtani problémák egész sorozata vár földerítésre szótáram adatainak bősége alapján (pl. ikerítő-dés, mássalhangzó-hasonulás, mássalhangzó-kivetés stb.). Példamondataimban nemcsak a hangok pontos jelölésére törekszem, hanem a hangsúlyt is pontosan megjelölöm a jövő kutató számára. A mondat-hangsúly és mondathanglejtés terén ugyanis még sok a megoldani való probléma. Hiszem, hogy hangtani hűséggel följegyzett példáim alapul szolgálhatnak majd a jövő hangtani bűvárlatok számára is.

Szótáramban pontosan megjelölöm a szó vagy jelentés használatának körét is, pl. ilyenformán: *öreg*ek beszédében, *bizalmas*, *érzelmes*, *indulatos* beszédben, *kaszárniai* nyelvben, *műveltebbek* beszédében, *irónikus*, *gúnyos*, *tréfás*, *pejoratív* értelemben. Megjelölöm továbbá azt is, hogy a szó elavult, *kiveszöben* vagy *keletkezöben* van; hogy az illető szó csak *egy* szólásban, *közmondásban* vagy csak *költeményben* fordul elő; hogy *ritkán* vagy csak *egyetlen egyszer* hallottam.

Anyaggyűjtésem kiterjedt a szókincs minden területére: a mindennapi életre, a falusi élet egész foglalkozási körének szókincsére (pl. földművelés, állattenyésztés, méhészet, kertészet, háziipar stb.), a népgyógyászatra, a nép természetrajzi (növény-, állat-, ásványtani, bonctani stb.) ismeretkörére. A növényneveket, az egészen közönséges növényekét leszámítva, lehetőleg nemzetközi tudományos nevükön tolmácsolom. Fölvettem szótáramba a gyermeknyelv egész szókincsét, az indulatszók különböző neveit, pl. a réjákat, állathivogató szókat, hangutánzásokat stb. Különös tekintettel voltam a tulajdonnevekre s ezek közt a földrajzi nevekre. Szótáramban gazdag anyagot talál a kutató helynevekre, határrésznevekre vonatkozólag is. Íme egypár: *Erge*, *Galambos-erge*, *Kút-ergéje*, *Sebes-ásvány* (ér- és pataknevek), *Daru-kiáltó*, *Ördöngös*, *Zsaró*, *Csató*, *Ölyű-szeg*, *Sétét-szeg*, *Kender-átó*, *Tömeg*, *Ravaszodu*, *Láz*, *Gaz*, *Nagy-gaz*, *Varga-gaz*, *Kétrét-gaz*, *Harminc-öl*, *Öt-*

apró föld, Nyolc-apró föld, Három-ér, Három-hold, Hat-fa, Hat-hold, Húsz-tó stb. (határnevek).

A helység-, falu- és városnevek közt különös tekintettel voltam azokra, melyeket a nép a köznyelvi alaktól eltérően ejt, mint pl. *Kórógy* (*Kóród*), *Majtiny* (*Majtény*), *Szadmár* (*Szatmár*), *Pettyin* (*Pettyén*), *Józsipháza* (*Józsefháza*), *Odorján* (*Adorján*), *Vároja* (*Szinyérváralja*), *Nomény* ~ *Nominy* (*Namény*) stb. A Szamosháton divatos keresztneveket becéző változataikkal egyetemben nemcsak nyelvi, hanem néprajzi érdekességüknél fogva is mind fölvettem. A családneveket már csak válogatva vettem föl. A gúnyneveket tanulságos voltuknál fogva szintén felőleltem.

Szótáramban nagymennyiségű teljesen ismeretlen vagy föl nem jegyzett szót, alakváltozatot hoztam napvilágra. Íme, mutatóba néhány ismeretlen, följegyzetlen szó: *kalakánc* 'gyermekláncfű', *diglitra* 'diclitra spectabilis', *kacahaj* 'röhej, nyerítő kacagás', *didi* 'csecs, emlő' (gyermeknyelvi szó), *didil* 'szopik' (gyermeknyelvi szó), *kácsi* 1. 'kalácskaraj', 2. 'hold' (gyermeknyelvi szó), *katucs* 'csokros bog', *lejteg* 'alacsony fekvésű, lapályos', *potyánka* 'pocséta, híg sár, latyak', *dübögő* 'olyan fonóka, melyben a fiatalok felügyelet nélkül vannak', *hántó* 'kukorica-fosztóka', *lempák* 'lompos, idomtalan', *létyó* 'lőtyedék, léféle', *félref*... ó 'kikapós, férjét megcsaló, szeretőtartó', *paripahasú* 'karcsú, vékony, gyöngederekű, pl. ökör', *tubalábú* 'aprólépésű, galambjárású, pl. férfi', *tanyahasú* 'nagyhasú', *dili*, *dilinyós* 'féleszű, bolondos', *tiritarka* 'nagyon tarka', *feluszmászik* 'felkászolódik, nagy lassan felkél', *löhös* 'kövér, nehézkes mozgású', *labojda* 'esetlen, lomha mozgású', *lankat* 'csillapít', *pálócos* 'egyenetlenül kalapált, redős élű, pl. ekevas', *megdél-lindl* 'elpáhol, elver', *csévarju* 'colaeus monedula L.', *szaricsóka* 'caracias garrula L.', *binyol* 'nyaggat, gyötör', *kortyuk* 'nehezen gyógyuló fekély a szarvasmarha nyelve tövén, melyet az iglice-tövis szúrása okoz', *kortyukos* 'ilyen betegségben szenvedő, pl. ökör, tehén', *cémerezés* 'az ismert métajáték', *celőke* 'husáng' stb. Érdekes ismeretlen alakváltozatok: *hun* 'otthon, ház', *huruzsvál* 'horzsol', *gánnnyadt* 'vánnnyadt, fonnyadt', *kontrabontra* (*kontrabont*), *lé'hog* (*liheg*), *libog* (*lebeg*), *kóji mpázik* (*kalimpáz*), *rétója* (*lajtorja*), *pikle* (*pitte*), *piklél* (*pitlél*), *cinkő* (*cinége*) stb.

Számos olyan szó is található szótáramban, melyeket a gyűjtők följegyeztek ugyan, de értelmezni nem tudtak, vagy helytelenül értelmeztek. Pl. a *pitonka* a MTsz. gyűjtője szerint 'valami ehető gombafaj'. Mint Avasújvároson és Kiskolcson följegyeztem, *pitonka*: 'tinóri gomba'. A *hurkad* szót még a régi Tájszótár jegyezte föl mint Szatmár vidékéről való tájszót, de jelentését nem ismeri. Az egész Szamosháton él. Jelentése 'horpad, lesóványodik, hasa megapad (állatról)'. A *kanafória* szót a MTsz. kérdőjellel közli ARANY—GYULAI NGy.-ből (I, 338): *Oh be csoda húr a kántori húr; ha van valami hibája, bor a kana-*

foriája. A Szamosháton is él, jelentése 'orvosság', *kanafóriáz* pedig azt jelenti: 'orvosol, gyógyít'. — A *karó-tő* szót a gyűjtő KIRÁLY PÁL helyesen értelmezte ugyan, de a MTsz. megalkotója nem hiában kérdőjelezte meg: „[tréf.?]“, mert hibás közlés e helyett: *kar-öltő*, kiejtve: *kar-öytőü* 'az a hely, ahol a ruha ujjja a kabáthoz van varrva, a ruha hónalja'. A *csiru* szó értelme is más nálunk, mint a MTsz.-ban; a MTsz. gyűjtője szerint 'kukoricalisztból készített étel, puliszka', a Szamosháton 'viasz, olaj, kukoricaliszt keverékéből készült kenőcs, mellyel szövés előtt a szövőszék felmenő fonalát végigkenik'. *Lapul* a Szamosháton nem 'flach werden', mint a szótárak értelmezik, hanem 'valaminek a felszínéhez (pl. a földhöz) simul'. A *káposztalé* szót is helytelenül értelmezi a NySz. 'krautsuppe'-nak. A Szamosháton *káposztalé* 'hordós káposzta savanykás leve, melyet a hordóban betaposott káposzta ereszt'. Erre a jelentésre mutat a NySz.-ban Mikes adata is: „Egy hordó *káposzta lév* sem gyógyíthatja meg.“ Különbözik ettől a *káposztaleves*, a disznótoros ebédek kedvenc étele, melyet korhelylevesnek is fogyasztanak, ha nem disznóhús, hanem füstölt kolbász van belefőzve, s melyről méltán mondja Mikes: „Az a drága orvosság a *káposzta leves*“ (TörL. 212). A *kálvinista-bőjt* szót a NySz. Pázmányból ismeri, s így értelmezi: 'schmaus, schwelgerei', de nézetem szerint hibásan; Pázmány adata így szól: „Bezzeg ez nem *Calvinista bőjt* vólt; mert sem abban nem állott, hogy femmit nem ett-vólna; ... sem abban nem állott, hogy tobzódás-nélkül evett“ (Préd. 147). A Szamosháton is él a *kálvinista-bőjt*, de jelentése: 'szegénységben való koplalás, éhezés' (t. i. a kálvinista csak akkor tart bőjtöt, ha nincs mit ennie). Nézetem szerint a Pázmány adatának ez az értelmezés felel meg, nem pedig a NySz.-é.

A magyar népyelv virágaihoz tartoznak a szólásmódok, szóláshasonlatok, közmondások is. Ezek gyűjtésére eddig is gondot fordítottak gyűjtőink, ámde a nép ajkán az ismeretlen szólásoknak és közmondásoknak egész rengetege él följegyzetlenül, mint erről saját gyűjtésem meggyőződött. Ezek gyűjtésében is lehető teljességre törekedtem. Válogatás nélkül följegyeztem és értelmeztem a Szamoshát szóláskincsét nemcsak a nyelvjárás jellemzése céljából, hanem azért is, hogy az ismeretlenek el ne kallódjanak, az ismerteket pedig helyhez kössem.

A szólásokkal a szamosháti ember ezerféle szint tud adni a beszédnek: ironikus, tréfás, gúnyos, szatirikus, kedélyes stb. árnyalatot. Talán nem járok el helytelenül, ha néhány tipikus szamosháti szólást szemléltetés végett bemutatok az ismeretlenek közül.

A ricsei ember, ha pénzmagra van szüksége, azt mondja: *Elvágok a lovam farkábull*, s azt érti rajta, hogy a lovát eladja, vesz kisebb, olcsóbb lovat, s még pénze is marad a legszükségesebbekre. — Az egri ember, ha a ló nem bírja

az ekét, úgy segít rajta, hogy *kitóuggya a fejét* (értsd: 'kitoldja'), vagyis 'abakra fogja, abrakos tarisznyát híz a fejébe'. — Ha valami értéktelen dologból sok van, azt mondja rá a szamosháti ember: *Annyi van, hogy vizet lehetne vele rekeszteni.* — A Szamosháton azt tartják: *Rossz juh az, aki a maga gyapját el nem bírja*, vagyis 'rossz gazda az, aki kényelmi szempontból szabadulni igyekszik földbirtoka egy részétől, hogy a megmaradt birtokkal kevesebb baja legyen', de tréfásan az olyan emberre is mondják, aki a nagy nyári melegben egykettőre ledobálja a ruháit.

A fenti szólások képes értelműek. A szólások egy része ilyen átviteles eredetű. Számos szólásnak meg valami megtörtént furcsa, komikus eset a kiindulópontja, mely különösségénél fogva megmaradt a nép emlékében. A Szamosháton pl. az olyan ember helyzetét, aki szorult állapotában fűhöz-fához kap segítségért, e szólással jellemzik: *Spekulál, mint Kabai az árokban.* Ez a Kabai pedig a szóláshoz fűződő szamosháti anekdota szerint egy sárközi gazdaember volt, aki igen szorgalmasan látogatta a korcsmát. Egy alkalommal már besötétedett, mikor pityókos fővel hazafelé tartott s beleesett a mély utcai árokba. A nagy lubickolásra odamegy a bakter és azt kérdi tőle: „Mit csinál itt Kabai uram az árokban?“ „Azon spekulálok, hogy lehetne innen kimászni“, hangzott Kabai uram felelete. — Aki túlzott buzgalmával vagy rosszul alkalmazott erőfeszítésével elront valami dolgot, azt mondják rá: *Megadta a módját, mint a patai asszony a táncnak.* Ehhez ismét anekdotát fűz a szamosháti szóbeszéd a patai asszonyról, ki a kíváncsi szemek elől a ház padlására rejtőzött és ott tanította a lányát táncolni. Tánc közben egyre mondogatta: „Így lányom! Úgy lányom! Adjuk meg a módját a táncnak, lányom!“ Miközben nagy buzgalommal magyarázta a tánc fordulatait, nagyon közel talált kerülni a padláslyukhoz, s egyik pillanatban zsupsz! lezuhant a lyukon. Így adta meg a módját a patai asszony a táncnak. — Mikor valami nehéz dolga rosszul sül el a szamosháti embernek, de megvan az az egy vigasztalása, hogy már túl van rajta, azt szokta rá mondani: *Túlestünk rajta, mint a daróci pap a lován.* A daróci pap ugyanis olyan nagy igyekezettel pattant fel a lova hátára, hogy túlfelől meg leesett róla.

Ámde nemcsak ilyen szólások vannak a nép beszédében. A szóláskincs ezer meg ezer szállal kapcsolódik a népelet különböző nyilvánulásaihoz. Megértésükhöz ismernünk kell a néphitét, népszokásokat, a népeletet. Nemcsak a szólások legnagyobb része volna érthetetlen, megfejtetlen néprajzi ismeretek nélkül, hanem a szókincs egy része is. Ezért szerintem a néprajzi szótár anyaga nem volna teljes, ha a fogalmakat kifejező szavak jelentéstani, nyelvesztétikai stb. megvilágítása mellől hiányoznék a néprajzi háttér. Ezzel tesszük teljessé annak az

érzelmi és értelmi környezetnek a rajzát, melyben a nép képzet- és szókinése él, fejlődik. A néprajzi háttértől a jelentéstani oldal sokszor valósággal elválaszthatatlan. Ezt a felfogást érvényesítettem szótáram kidolgozásában. Nem különítettem el szorosan a nyelvi oldalt a néprajzítól, hanem az egyes szók értelmezésén kívül a fogalmak néprajzi hátterét is megrajzoltam.

Hogy ezt nem ok nélkül tettem, annak igazolására csak néhány példát hozok fel.

A szamosháti nép ajkán pl. él egy ilyen kifejezés: *Holdfogytán született ember*, jelentése: 'élehetetlen, gyámoltalan ember'. A szólás igazi étellel fog megtelni, ha elolvassuk hozzá a cikk néprajzi hátterét. Ebből megtudjuk, hogy aki holdfogytán születik, az a néphit szerint élehetetlen és rest ember lesz, mindentől elkéssik. Az ilyen embernek minden munkája sikertelen, eredménytelen. A holdfogytán kelt csirke hamarosan elpusztul. Viszont épületfát, szerszámnak való fát ilyenkor kell vágni, s erdőt irtani is ilyenkor kell, mert az ilyenkor vágott fa nem sarjadzik ki, és nem terem meg benne a szű. Ugorkát, tököt, paszulyt, krumplit holdfogytán kell ültetni, hogy ne csak virágozzék, hanem teremjen is. A házat meszelni is holdfogytán legjobb, mert akkor nem szaporodik el benne a pók és egyéb féreg. Érdekes tudni, hogy a latinban is van egy hasonló értelmű szólás: „Quarta luna natus“, mely e néphit ősi és elterjedt voltát bizonyítja. Vö. ezzel a szamosháti néphit az újholdra és holdtöltére vonatkozólag. — A szamosháti néphiten és népszokáson alapul a következő két szólás is: *őzik a kapcáját, meg kitették a szűrét* (vö. KERTÉSZ, Szokásmondások 83, 63). — A vézna, beteges emberre azt mondják a Szamosháton: *Nem sokszor éri meg a kakukkszót*. A néprajzi részről megtudjuk, hogy a nép a kakukmadárnak jóstehetséget tulajdonít, s ha a közelben megszólal, a gyermekek sokszor megkérdezik tőle: „Kakukk madár, mikor lesz nyár? Hány esztendeig élek én?“, s utána kíváncsian számlálgatják, hányat szól a kakuk. — A fonó-szövő nők Egriben ezzel a szólással biztatják egymást munkára: *Fonjunk, mert szól tavasszal a kismadár, oszt majd nekünk szól*; jelentése: 'szőjünk-fonjunk, mert ruhátlanok, rongyosak leszünk'. A néprajzi háttér felvilágosít bennünket, hogy az a bizonyos kismadár a *cinke* (*parus maior*), mely tavasszal azt kiáltozza: *csücsü bé! csücsü bé!* meg azt, hogy: *kimp...! kimp...!*, ez utóbbit pedig az olyan nőknek kiáltozza, akik télen át lustálkodtak, nem szöttek-fontak, s rongyos ruhájukból kilátszik a szegyealni valójuk. — Mikor a pacsirta rákezd énekét a tavaszi égen, azt mondja rá a szamosháti ember: *Szánt a pacsirta*. E szólás ismét népi megfigyelésen, a magyar népnek azon a megfigyelésen alapul, hogy a szántó ember ökörterelő szavaiban megtalálhatók azok a zenei elemek, melyekből a pacsirta éneke össze van téve. (Vö. MNy. XXVIII, 114—5.) A népi állatgyógyászat

derít fényt e szólás eredetére: *Lesütik a csiráját* (MNy. XXI, 269).

Nemcsak szólás, hanem szó is van akárhány olyan, hogy megkívánja a néprajzi magyarázatot. Ilyen szó pl. a *holttetem*. Jelentése: 'a fest valamely részén támadt érzéketlen, kemény göb'. A néprajzi magyarázat felvilágosít róla, hogy a néphit szerint ezt a bajt a holttesttel való foglalkozás, a holttest érintése következtében kapja meg az ember, ha utána mosatlan kézzel eszik. — A *rontás*-ról sem elég azt tudni, hogy: 'babonával való ártás' és 'babonás megrontó szer', hanem azt is tudni kell, hogy ilyen rontószert a bűbájoláshoz értők csinálnak mindenféle ételkeverékből, az átkozott keveréket valakinek az útjába öntik (ezért *öntés*-nek is hívják), s ha az illető belelép, a varázsszer megrontja, beteggé, fekélyessé teszi. — Ilyen babonán, varázslaton alapuló szó a *küldött-patkány* 'varázslással üzött patkány'. Hajdanában ugyanis a Túron a vízimolnárok varázslással a szomszéd vízimalomba tudták küldeni a vizen a malmukban elszaporodott patkányokat. Ennek az elküldésnek és visszaűzésnek szertartása volt, melyet szótáramban elmondok.

Ilyen népnyelvi szótárt nem tudok elképzelni rajzok, illusztrációk nélkül. Szótáramhoz bizonyos tárgyak, különösen azok alkatrészeinek szemléltetésére rajzok, illusztrációk is készültek. Bizonyos fogalmak világos szemléltetése ezt kétségtelenül megköveteli, mert semmiféle körülményes meghatározás sem ad róluk olyan felvilágosítást, mint egy egyszerű rajz. A *szövé-szék*, a *szán*, a *szekér*, az *eke*, a *gémeskút*, a *járom* stb. alkotórészeit s azok rendeltetését akkor értjük meg igazán, ha legalább rajzon szemlélhetjük őket. A különböző *csomók*, *hurkok*, *bogok* s más effélék szavakkal igen nehezen vagy egyáltalában le sem írhatók, csupán a rajz adhat róluk világos képet (pl. *molnárhurok*, *takácsgöb*, *katucs* stb.).

A szótár megszerkesztésében a következő eljárást követem. A címszavakat szigorú betűrendben sorolom fel. Ha a címszó összetétel utótagja, a cikk végén mindazon összetételeket felsorolom, melyekben előfordul; sőt ha az utótag önállóan nem fordul elő, akkor is közlöm utaló szóként a maga helyén. Pl. *kiáltó* l. *Darukiáltó*.

A címszavak tájékoztatnak a szótárban, tehát a címszavakat a cikkek élén etimológiai helyesírással közlöm. Erre következik a szó fonétikus írással a szamosháti kiejtéshez híven, összes alakváltozataival együtt, ha vannak.¹ Az elütő alakváltozatokat utaló szóként a maga betűrendes helyén is fölveszem. Pl. a *csalán* címszó után következnek a népnyelvi alakváltozatok: *csanál*, *cšenál*, *csonál*, *csonár* stb. Ezek mint

¹ Ahol a szó etimológiai és fonétikus írása egybeesik, ott a fonétikus írás helyén ~ jel van.

utaló szók sorra előkerülnek a maguk betűrendes helyén is ilyenformán: *csanál* l. *csalán*; *csonár* l. *csalán*; *csénál* l. *csalán* stb. A fonétikusan írt tájnyelvi szóalak után zárójelben közlöm a szó alaki sajátosságait: főnévnél a tárgyesetet és a birtokos személyragos alakot mindig s egyéb alakot is, ha eltér a köznyelvitől, pl. *szán* (-at, -nya), *szivár* (-arat, -árja, -arok), *szái* (-t, -ak, szám, szád, szája); melléknévnél a módhatározó alakot: *csinos* (-onn); igénél a jelentő mód jelen idő egyes 2. és 3. személyét, s ha van, egyéb eltérő alakot is, pl. *eszik* (-ek v. -em, -él, ett, enne, egyen), *iszik* (-ok v. -om, -öl, ihutt, inna, igyon). — Az alaki sajátosságok leírása után megjelölöm a szó kategóriáját: főnév (fn.), melléknév (mn.), határozószó (hsz.), tárgyias ige (ts. i.), tárgyatlan ige (tn. i.) stb. — Utána a jelentéseket sorolom föl. Az értelmezés rokonértelmű szóval vagy definícióval történik, csak a legközönségesebb jelentéseket tolmácsolom németül, mint pl. *kéz* (*kezet, -e, -it*) fn. 'hand'. Erre a szükség szerint egy vagy több példamondat következik. A példamondat csak az egészen közönséges jelentések mellől marad el. Ezeket a mondatokat hangtani pontos-sággal közlöm, s megjelölöm bennük a fő- és mellékhangsúly helyét a hangsúlyosan ejtett szótag után tett jellel. Megjelölöm a szó és jelentés használata körét úgy, amint már fentebb kifejtettem. Vannak szavak, pl. melléznevek, melyek csak tárgyakra vagy csak emberekre, vagy állatokra vonatkoznak. Pl. *gerhes* (ló). Vannak az igék közt is ilyenek, pl. *fojat* (a tehén), *hágat* (a ló), *rüvik* (a disznó) stb. Vannak hiányos igék, melyek csak bizonyos alakokban használatosak (pl. *szoktam*). Vannak főnevek, pl. a -t képzősök, melyek csak birtokos személyragos alakban élnek, így *harmat felszaradtára, jöttömben, nehéz dültét várni* stb. Vannak jelentések, melyek pl. az igének csak egy bizonyos alakjához fűződnek. Pl. a *leszek* igének csak a jelentő mód jelen idő egyes 3. személyéhez fűződik potentialis értelem (vö. MNy. XXVIII, 24); a *vár, megáll* igének csak fölszólító módú néhány alakjához fűződik bizonyos fenyegető mellékértelem, pl.: *Megállj, akasztófárávaló! Várj, te huncut, kerülj a kezembe! A hall* igének bizonyos alakjai csak pusztá megszólítások, pl. *Be jó kedve van magának, hallja! Be szép virág van itt, halljátok! A lát* igének is csak bizonyos alakjai jelentik azt, hogy: 'íme, lám!' Pl. *Kár vót, ládd, szólani. Na, látja, ennyi termett nekem az idén!* Ilyen sajáttság igen sok van, melyre a szótár fog rávilágítani az egyes szavakra vonatkozó cikkekben. — A szokásos jelentések fölsorolása és szemléltetése után következik a szó képes, átviteles használata példamondatokkal szemléltetve (**K.**). — Ezt követi a szólások (**Sz.**), majd a közmondások (**Km.**) rovata, melyekben az illető szó, mint fontos rész, előfordul. A szólásokat és közmondásokat egytől-egyig értelmezem, csakúgy mint az egyes szókat, ahogy HORVÁTH ENDRE is tette „A bakonyaljai

nyelvjárás“ című szép munkájában. Megjelölöm azonkívül az egyes szólások, közmondások használata körét is (pl. irónikus, gúnyos, kedélyes, tréfás stb. értelemben). — A cikket a néprajzi rész zárja be (Nr.). — Végül az összevetések és utalások következnek.

Szótáram eddigi történetén végigtekintve, nem mulaszthatom el, hogy köszönetet ne mondjak a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, amiért megbízott e sok tanulsággal járó, kedves feladattal, amiért érdeklődéssel és türelemmel figyelte munkám haladását. Nem mulaszthatom el, hogy hálával ne gondoljak ZOLNAI GYULÁRA, a volt kolozsvári egyetemen kedves tanáromra s a gyűjtésben első buzdítómra; nagy alapítónkra: boldogemlékezetű SZILY KÁLMÁNRA; SZINYEI JÓZSEFRE, MELICH JÁNOSRA és GOMBOCZ ZOLTÁNRA, kik szótáram kidolgozásában tanácsaikkal, helybenhagyásaikkal, támogatásukkal mellettem voltak, s távoli, elszigetelt helyzetemben példájukkal, érdeklődésükkel, baráti szavukkal újabb és újabb erőt, ösztönzést és lelket adtak a munkához.

Szótáram módszerének bemutatása után nincs egyéb hátra, mint hogy kéziratából betekintés végett egy pár részletet közöljek.¹

*

ábiszti ~ *isz.* 'csitt! hallgass!' [*A-biszti! Ne- szóí bele, ü- tuggya, hoty- kell!*].

ablak ~ (-ot, -a) *fn.* 1. 'fenster'; 2. 'szövéshiba, mely akkor keletkezik, ha a vetélő a lazán álló felső fonálréteg néhány szálát átugorja, s a bélfonál azon a helyen kívül marad'. **Sz.** *Ir-tam én neki egyy ojú leve:let, hogy nem- teszi az a b l a k á: b a* (nem dicsekszik el vele). *Az ab-lakon ké'rik, az a j-tóun nē- viszik* (mondják irónikusan a kelleetlen eladólányról). **Nr.** A halottasmenetet nem szabad az ablakon keresztül nézni, mert meghal az ember. Az esőhullást nem szabad az ablakon keresztül bámulni, mert beteg lesz vagy megsápad az ember. Aki ébredéskor az ablakra néz, elfelejti az álmát. **L. vak-, téli, félablak.**

ablakfa ~ *fn.* 'az a keret, melybe az ablakszárnyak záródnak'. **Sz.** *O-jam, mint aki az ab-lakfával észalatt:* (bolondforma, hóbortos).

ablakfordító: *ablakfordító* *fn.* 'tengelyen forgó ablakzáró kallantyú'.

ablak-gombja: *ablag-gombja* *fn.* 'gombosvégű fogantyú, melynek segítségével az ablakszárnyat nyitják és zárják'.

ablakkarika ~ *fn.* 'ablaktábla, ablaküveg'.

ablakos ~ *mn.* 1. 'hibásszövési (vászon), melyben a keresztszál hibás vetéldobás következtében kívül marad':

¹ Szótáram kéziratából már közöltem egyebek közt az 1931. évben „A felé használata a Szamosháton“ c. cikket is (MNY, XXVII, 31).

2. 'szemhíjas (kalász), olyan (kalász), melyből egy-egy szem hiányzik' [Az *i-dénn ab-lakos lessz a gabo:na.*]; — fn. 3. 'ablak-üvegező vándor tót' [Ma *it-járt az abla:kos. Mij-jér nem csi-náltattad be aszt a rozsz pitvarablakot?*]. **Sz.** *Ó-rül, mint az ab-lakos, mikör hanyott e:sik.* (ir. 'búsul, bánkódik'). [T. i. az ablakos a hátán hordozza az üvegeit.] **Nr.** Ha ablakos jár a faluban, szép időt jelent. Vö. **drótos Nr.**

ablakráma ~ fn. 'az ablak fakerete, mely az ablak üveg-tábláit befoglalja'.

ablakszárny ~ fn. 'a kettős ablak egyik fele, félablak'.

ablak-tölee: *ablak-tőücce* fn. 'az ablak polca, belső párkánya, könyöklője'.

abora ~ (-át, -ája) fn. 'széna vagy egyéb takarmány tartására való alkotmány, mely négy faoszlopból s rajtuk le- s fölcúsztatható könnyű fedélből áll'. Részei: 1—4. a négy *aborain* (a négy tartóoszlop); 5. *aborasisak* (a le- s felcúsztatható fedél). Vö. **zabora.**

aborain: *aborain.* L. **abora** részei 1.

aborasisak ~ L. **abora** részei 2.

Ábrahám-pataka ~ pataknev (Garbole).

abrak ~ (-ot, -ja) fn. 'futter'.

Sz. *Rá-vā szok:va, mint a jóy-lú az abrak:ra* (tr. 'hozzászokott a jómódhoz').

abrakol: *abraköl* (-olok, -ősz) ts. i. 'abrakkal etet (pl. lovat)'.

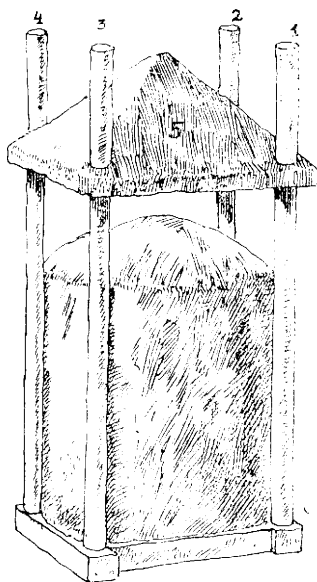
L. **megabrakol.**

abrakos tarisznya ~ fn. 'futtersack'.

abriktol: *abriktöl* (-olok, -ősz, v. -őlsz) ts. i. 'ver, megfenyít' [Kőy-sáné *ab-riktojja a fi:ját.*]. L. **megabriktol.**

abroncs: *abroncs* (-ot, -a) fn. 1. 'reif'; 2. 'szövéshiba a vászonban, mely akkor keletkezik, ha a keresztfonál helyenkint igen vastag'. **Nr.** A szerelmi bosszúnak egyik módja a következő. A hordó leptant abroncsát, mielőtt leesné, meg kell kapni, el kell égetni s a hamuját el kell tenni. Ha a legény ilyen abroncsamuval a bálban meghinti annak a leánynak a ruháját, akire haragszik, akkor a néphit szerint a ruha leptantan és lehull a lányról, mint az abroncs a hordóról.

abroncsol: *abroncsöl* (-olok, -ősz v. -őlsz) ts. i. 'abronccsal ellát'.

abroncsos: *abroncsos* mn. 1. 'abronccsal ellátott'; 2. 'olyan (vásznon), melyben az itt-ott vastagabb keresztzálak faabroncs módjára kiemelkednek'.

abrosz ~ (-*t*, -*sa*) fn. 'étkezéskor használt asztalterítő'.
acci, accide l. **adszi, addsz' ide.**

acél ~ (-*t*, -*ja*) fn. 1. 'stahl'; 2. 'stahl-, stählern'; 3. 'tűzgyújtó szerszám, mellyel a kovából szikrát csiholnak a taplóba'; 4. 'késfenő szerszám acélból'.

acindál: *acindáll* (-*állok*, -*ász* v. -*alsz*) tn. i. 'okoskodik, böleskodik' [*Ne acindái:; csak asz csinád:; amit ém mondok:*] (Szamoskóród).

ács ~ (-*ot*) fn. 'zimmermann'. Vö. **cimermány.**¹

acsalapu ~ fn. 'petasites hybridus L.'.

acsarkodik l. **agyarkodik.**

ácsingózik: *ácsingózzik* (-*zok*, -*zöl*) tn. i. 'sóvárogva néz vmire' [*Tán ere a kisz szá-lonnára ácsingózzöl:?*]. Vö. **kácsingózik.**

acskó l. **zacskó.**

ácsorgás: *ácsörgás* (-*t*) fn. 'tétlenül álldogálás'.

ácsorog ~ (-*rgok*, -*roksz*; -*roktam*, -*rgott*) tn. i. 'tétlenül álldogál'.

ad: *ád* (*adok*, *acc* és *adöl*) ts. i. 1. 'geben, schenken'; 2. 'verkaufen' [*Hogy aggya a szilvád, bácsi?*]; 3. 'megenged, teljesít (kívánságot, óhajást)' [*Csak ad-ná a jóu Is:te, hogy öröme't é'rkük:*]; 4. 'küld (vmely pályára)' [*Ha nem tanulsz, inasnak adlak:*]; 5. 'ügyel, ügyet vet' [*Kicsit attam én az ojanok:ra. Nem: adok én az ü szavá:ra sem:mit:*]; 6. 'számít, szab' [*Nem adok neki két eszten:dőüt, e-mehet kőy-dülni: Mő mek-hal az ő:reg, nem: adok neki két he:tet.* (Csak tagadó mondatokban.)]; 7. 'verést, büntetést, dorgálást ad' [*Majd ad magának a felesé':ge, ha haza me:gyen! A-dok én ne:ket, csak o-janokad beszé'i: te! Ad-nék én ne:ki, ha az ém pujá vőy:ná!]; 8. 'ráhúz, ráölt (ruhát)' [*Az új ruhát e-lőüször a macs-kára kell ad:ni. Sz. Fér'hez ad* (nőül enged, leányt kiházásít). *Még az izs gondot ád az embér:nek, hoty ho-va tegye a kis hummiská:ját* (gondot, fejtörést okoz). *Naty számárnak acc en:ni* (tr. 'nagy számár vagy'). *Ad:ni kell a ke:zinn v. a d:ni kell a szá:jánn az ijen emberek:nek* (rá kell hagyni az állításukat, nem kell velük ellenkezni). *Bu-sultam ém, mig nem at:tak, mos má a busujjon:; aki a-dott:* (t. i. kölcsönt. E mondást adják félig tréfásan a rossz adós szájába). **Km.** *Ha adnak, vedd e, ha ütnek, szá-laggy e* (tr. 'ha valamivel kínálják az embert, el kell azt fogadni'). *Ci-gány atta, vis-sza-vette, po-kölba megyen a lel:ke* (mondják az olyan emberre,*

¹ **cimermány:** *cimermány* (-*nt*) fn. 'asztalos' (Kispeleske).

aki megbánja ajándékozását és visszaveszi az ajándékot). L. **által-, be-, elő-, fel-, hozzá-, ki-, meg-, össze-, rá-, visszaad.**

*

kótog: *kótotog* (-ok, -sz) tn. i. 'ütögetéssel zajt üt, kopácsol, kalapál'.

kótol: *kótolól* (-tolok, -tősz) ts. i. 'sulyokkal, kótissal tilól, zúzással a lencszálakból a szőszet kiválasztja' [*Lent kótolól.*].

kotor: *kotör* (*kotrok, kotörsz; kotruňk, kotörtok; kotörtam* v. *kotrottam; kotranék; kotörjak*) ts. i. 1. 'kapar, kaparással tisztít (pl. árkot)'; — tn. i. 2. (*kotorok, kotoruňk; kotörtam, kotornék*) 'kotródik, siet' [*U-gyan kotörtam hazafe:le. De bez-zeg reggel osz ko-törtam utánna fe:le.*]. L. **el-, kikotor.**

kotorász ~ (-ok, -öl) tn. i. 'kezevel tapogatva keresgél (pl. a ládafiában)'.
kotoz ~ (-ok, -öl) ts. i. 'kutat, kotorász, keresgél'.

kotty ~ *isz.* 'találta!' (labdaütő a labdát) [*Cé-mér se kotty, bisz. se kotty, tēr. se kotty* (mondják cémerezéskor, ha a bent levő egyszer sem találja el a labdát)].

kottyán ~ (-t) tn. i. 'kotty hangot ad (pl. a vízbe dobott kő)'. L. **el-, megkottyán.**

kottyánó: *kottyánóy* (-t) fn. 1. 'vízzel telt gödör, kátyú, mély pocsolya (a szekérúton)'; 2. 'mélység, örvényes hely (a folyóvízben), melyben elmerül az ember' [*Be-lekerült valami ko-ttyánóyba, oszt ot meghóytt.*].

kottyant l. **elkottyant.**

kótyalagos: *kótyalagos* mn. 1. 'részeses'; 2. 'hibás eszű (a sok ivástól), hóbortos, kevés eszű'. Vö. **kótyós.**

kótyavetyél l. **elkótyavetyél.**

kotyész ~ (-t, -ek, -sze) fn. 'szűk ólaeska, rossz félszer, ketrec' [*Zár. be mán aszt a dísztyót abb' a kotyez:be.*]. Vö. oláh *cotej*.

kotyfad ~ (-fatt) tn. i. 'fül, melegszik, fő'. L. **kikotyfad.**

kotyfad: *kotyfatt* mn. 'kotyós, romlott, rothadni kezdő' [*Kotty-fatt ez a cseresz:nye.*].

kotyfaszt l. **kotyvaszt.**

kotyfol: *kotyfol* (-folok, -fősz v. -főlsz) ts. i. 'ízetlen, rossz ételt főz, kotyvaszt'.

kotyka ~ (-át) fn. 'kátyú, mély, híg sár a szekérúton' [*A-gyig. vágott a szeker a kotyká:ba.*].

kotyás ~ mn. 'kátyús, pocsettás' [*Bi-zom még most. is kotyás az út, kivált ott az á-kácfák alatt.*].

kotyó: *kotyóy, katyóy* (-t) fn. 'magasra, kapóra ütés (labdázáskor)' (*Kotyóyt ütött. A loptát kotyóra ütötte.*). Vö. **katyó.**

kotyog ~ (-ott, -na, -jon) tn. i. 1. 'zakatol, kótog, zökög (vastengelyű szekér menetközben)'; 2. 'csobog, lötyög (a félig

üres kulacs, a kotlós v. záptojás); 3. 'koty-koty hangot ad (a kotlóstyúk, mikor kotlani kezd, vagy a fiait maga után hívja)'; 4. 'fecseg, locsog (ember)'; 5. 'lóg, fityeg, lazán áll (pl. a leesni készülő patkó)' [*Ko-tyog rajta a: nyél* (a villán).].

kotyog-fityeg: *kotyok-fityeg* tn. i. 'kotyog, koty-koty hangot ad (a kotlani kezdő tyúk)' [*E-gé'sz nap it. kotyok-fityeget.; má: lát-tam, hogy mekkot:lik.*].

kotyószodik l. **megkotyószodik**.

kotyós: *kotyóus* mn. 'túlérés miatt ellágyult, törődött, erjedni kezdő (gyümölcs, kül. szilva)' [*Ne: edd aszt a kotyóusz szil:vát, mē beléd ál tülle a kóuji:ka.*].

kotyós: *kótyóus* mn. 'bolondos, hóbortos'. L. **félkotyós**.

kotyószodik l. **el-, megkotyószodik**.

kotyvalék: *kotyvalék* (-ot, -ja) fn. 'rosszul készített, ízetlen étel'.

kotyvaszt ∼, *kotyfaszt* (-ok, -öl, -ott; -ana; -fasszon) ts. i. 'hozzaértés nélkül, rosszul főz'. Vö. **kotyfol**, **kotyfad**.

kova ∼ (-át, -ája) fn. 'kieselstein, feuerstein'. L. **fakova**.

kovács ∼ (-ot, -csa) fn. 'schmied'. **Nr.** A falusi kovácsnak a mesterségén kívül értenie kell az állatgyógyászathoz és a foghúzáshoz is.

Kovácsdomb: *Kovádzsdomb* hn. (Fertőszalmás).

Kovácsfok ∼ hn. (Szárzaberek).

kovácsház ∼ fn. 'a falu kovácsának adott természetbeli lakás (rendesen a faluvégen)'.

II. Kovácsház hn. (Garbolc).

kovácsinas ∼ fn. 'kovácsmesterséget tanuló tanonc'. **Sz.** *Ko:vácsinas, kō-rog a has* (kovácsinasoknak mondott ingerkedő, tréfás szólás).

kovácslegény: *kovácslegény* fn. 'a kovácsmester segédje'.

kóvályog: *kóvájog* (*kóvájogott*) tn. i. 'kering (pl. a madár a levegőben)'.

koványi ∼ mn. 'darabka, olyan piciny darab, mint egy kova' [*Ag-gyá neki ety koványi szalon:nát.*] (Szárzaberek).

kovárté l. **kvártély**.

kovász ∼ (-t, -sza) fn. 'sauerteig'. **K.** *Te:vóytál ennek a kovás:sa* (indítója, sugalmazója, értelmi szerzője). **Sz.** *O-jā lágy.; mint a ko:vász* (mondják a helytelenül dagasztott kenyértésztára). *Kováaszt teszen, mekteszi a kováaszt* (kováaszt készít kenyértésztához). **Nr.** Mikor *kováaszt tesznek*, a kovászhoz való vízbe három darabra tört szemet oltanak, a szilke szájára pedig, melyben a kovászhoz való langyos víz áll, a kinyújtott kéz élével keresztet vetnek, s azután egy kis időre a tenyérral befödik. — A kovász találósmeséje: *Öklömyi falut fut*.

CSŰRY BÁLINT.

Mássalhangzó utáni ikermássalhangzók.

Némely műveltető alakok *érttet*, *festtet*-féle szükségtelen írásmódjának jogos hibáztatásával kapcsolatban azt olvastuk, hogy „nincs olyan magyar ajk, de talán hottentotta sem, amely az *rt* utáni *t-t* ki tudná ejteni“ (Nyr. LXI, 91). A magyarban, úgy látszik, valóban nem tudunk mássalhangzó után ikerítve ejteni mássalhangzót (vö. GOMBOCZ, MTörtNytan II, 1:107 kk. és HORGER, ÁltFon. 44. §.), bár kiejtésünknek ezt a sajátját tudtommal pontos fonétikai megfigyelésnek még nem vetették alá. Sem GOMBOCZ nem gondolt erre a saját kiejtésének fölvetelésében (l. MEYER—GOMBOCZ, Zur phonetik der ungar. spr.: Le Monde Orientale 1907—1908. évf.), sem magam, SETÄLÄVEL és OJANSUUVAL együtt, a saját kiejtésem megvizsgálása alkalmával (l. róla POIROT tanulmányát: Sur la quantité en hongrois: SUS. Aik. XXXII.). Pedig nem lehetetlen, hogy pl. a *pár-tól* 'vom Paare' és *párt-tól* 'von der Partei' vagy a *kar-dal* 'Chorgesang' és *kard-dal* 'mit Schwert' és egyéb efféle szóalakok között, ha füllel észrevehető különbséget nem érzünk is, meg lehetne műszerrel valami lemérhető eltérést állapítani. Ha szabad a pusztá önmegfigyelésre hivatkoznom, én úgy érzem, hogy magam az említett alakpárokat nem ejtem teljességgel egyformán. Lehet azonban, hogy az ikermássalhangzós alakok ejtésében én nálam, mint nyelvésznel, némi önkénytelen tudatosság szerepel. Hogy nyelvünkben a mássalhangzó utáni ikermássalhangzó általában mennyire ismeretlen, helyesírástörténeti adatok is bizonyítják. A nyelvtaníró GELEJI KATONA tudatosan így ír ugyan: *gálambban*, *gombban* stb. (CorpGramm. 301), azonban a szók elemeire nem eszmélő régi íróknál sűrűn találunk ilyenféle írásmódokat: „*Arczal* fel fordítom“, „*Arczal* fel fordulok“ (CALEPINUS 1585., MELICH kiad. *supino*, ill. *supinor* al.; l. még több ilyen példát a NySz.-ban) a. m. *arccal*; „erős *har-czal* [így, sorvégi elválasztásban] ötet meg győzték volna“ (Pázm: Kal. 1613. 47. l.) a. m. *harccal*; „pásztori *kürtel*“ (COMENIUS, Janua 1643. 79. l.) a. m. *kürttel* stb.¹

Azokban nem kell egészen a hottentottáig fáradnunk, hogy mássalhangzó után vagy mássalhangzó előtt ejtett iker mássalhangzóval találkozzunk. A magyarban ugyan mássalhangzó előtt sem ejtünk sem hosszú, sem ikermássalhangzót, mert a *varr-tam*, *áll-tam*-féle alakoknak többi hosszú mássalhangzói a mássalhangzós kezdetű képzők és ragok előtt a kiejtésben egyszerűen megrövidülnek, azonban már HORGER is említi (i. h.), hogy a lappban mássalhangzó előtt is előfordulhat ikermássalhangzó, pl. a *koppmortit* szóban. Ehhez hozzá

¹ A NySz. *kard* al. Pázmány Prédikátióiból egy *karddal* írásmódú adatot közöl ugyan, de a mondat az idézett helyen nem található; egy okkal több, hogy megbízhatóságában kételkedjünk.

fűzhetem, hogy az inari-lappban hosszú mássalhangzó utáni iker mássalhangzóra is van eset, pl. a *müöřššēīd* szóban és különféle alakjaiban, a *ķēāmp̄*^U szóban stb. (l. ÄIMÄ, Phonetik u. lautlehre des Inarilappischen I, 51, ill. II, 128); a nyugati lappban pedig előfordul mássalhangzó utáni iker mássalhangzó, pl. *tōlppātūp̄, ķēřtīg* (l. LAGERCRANTZ, Sprachlehre des Westlappischen 255., ill. 263. l.). A mordvinban gyakori dolog, hogy az egymásmelletti két mássalhangzó közül az elsőt hosszan ejtik, pl.: *val^Lää, val^Lne* 'die wörter', *št'ir^Rnä, št'ir^Rne* 'die mädchen', amely alakokban a zöngésen induló *l*, illetőleg *r* hang egyszersmind zöngétlen ejtésbe csap át stb. (l. PAASONEN, Mordvinische lautlehre 62. és 65. l.).

Ezeknek a velünk művelődési kapcsolatban nem levő rokon népeknek nyelvénél azonban sokkal jobban érdekelhet bennünket, finnül beszélni óhajtó magyarokat, a finn nyelvnek az az ismeretes sajátága, hogy benne a mássalhangzó utáni iker mássalhangzó használata igen sűrű és közönséges jelenség. A finnben ugyanis a folyékony *l, r* és az orrhangú *m, n* után számtalan szóban találunk iker mássalhangzót, mint pl. *pelkkä* 'csupa, pusztá', *tolppo* 'tintatartó', *valssi* 'keringő', *maltti* 'önuralom'; *markka* 'márka', *sirppi* 'sarló', *marssi* 'menetelés', *kartta* 'térkép'; *kimppu* 'nyaláb, köteg', *lamppu* 'lámpa', *mamsseli* 'kisasszony' (hétköznapi szó); *lankku* 'palánk', *tanssi* 'tánc', *lanttu* 'kalarábé' stb., stb. A finn nyelvérzék annyira érzi ezt az ikerített kiejtést, hogy írásban sem tévesztik el soha, és megesett, hogy az én finn kiejtésemnek ebbeli gyarlóságát (mert gyors beszéd közben, magyar hangképzésmódomnál fogva, főképp eleinté, ikerítés nélkül is ejtettem az ilyen helyzetbeli mássalhangzót) több ízben nem-nyelvész ismerőseim is észrevették és szóvá tették. Legérdekesebb és legfontosabb azonban e kiejtésbeli sajáttságban az, hogy számtalan olyan alakpár is van a finn nyelvben, amelynek kétféle jelentése éppen a mássalhangzó utáni egyszerű vagy ikerített mássalhangzótól függ. Ilyenek pl.: *anti* 'adomány' és *Antti* 'András'; *kanta* 'állás, álláspont' és *kantta* 'födelet' (a *kansi* főnév partitivusa); *korpi* 'vadonerdő' és *korppi* 'holló'; *manteli* 'mandula' és *mantteli* 'köpenyeg'; *parta* 'szakáll' és *partta* 'gerendát' (a *parsi* főnév partitivusa); *pelkkä* 'fél, timet' és *pelkkää* (a *pelkkä* 'csupa' melléknév partitivusa) stb. Finnül tanuló magyaroknak tehát üdvös dolog ezt a mi nyelvünkben szokatlan ejtémódot is megtanulni és pontosan követni.

ZOLNAI GYULA.

A Madách név és család szlávságához.

HARSÁNYI ZSOLT „Ember küzdj”... Madách életének regénye“ c. nem régen megjelent költői művében a III. kötet 182. lapján a többek közt ezeket írja:

„A Madách név szláv név, eziránt nincs kétség. Azt jelenti szlávul, hogy »mézes«. Így nevezték el a család első kimutatható ősenek, a IV. Béla tatárjárás-korabeli bújosó társának, Radon comesnek, egyik fiát. Vagy azért, mert mézes-szavú, szépen beszélő ember volt, vagy mert a királyi méhészethez lehetett valami köze. Tót ember volt apjával együtt, ahhoz alig fér kétség. A Madáchok nemzedékről-nemzedékre szláv nyelven beszélhettek otthon. A hitújítás idején élt Madách János Thurich Zsófiát vette feleségül, a Thurichok pedig a husziták rituális nyelvén beszéltek. Nyilván a Madáchok is. Volt egy Madách János a XVIII. század közepén, aki verseket írogatott. Egyházi verseket is írt, mint buzgó protestáns. és pedig a felsőmagyarországi luteránus tótok különös zengésű egyházi nyelvén. Prágában ma is őrzik egy ilyen nyelven írott verseinek kötetét a csehek. A cseh-tót официális zoltárkönyv, amelyből a sztregovai tót parasztok a templomban énekelnek, három ilyen zoltárt is tartalmaz. Imre emlékezett rá, hogy egyszer tót temetéssel találkozott Sztregován és hallgatta a gyásznép énekét. Szép dallamú gyászenek volt, így kezdődött:

O daremné swetské utessenj,
Jak brzo pomijis u rychl'osti

»Ó te világi jóság, mily gyorsan kell elmúlnod.«

Másnap felemlítette Henry¹ előtt az éneket, hogy mennyire tetszett neki. És Henry mosolyogva felelte:

»Ezt épen a tekintetes úr őse írta.«

Nem tudom, hogy a jeles szerző elolvasott-e mindent, amit a *Madách* családról, a *Madách* család egyes tagjairól írtak, vagy kért-e tanácsot, felvilágosítást, útbaigazítást olyanoktól, akik az itt érintett kérdések egyikéhez-másikához nála jobban értenek. A fentebb idézett részlet alapján az a benyomásom, hogy aligha olvasott el mindent, s aligha kért valakitől a fenti részletben érintett kérdésekre nézve tanácsot. Mert ha akár az egyiket, akár a másikat megtette volna, akkor nem írhatott volna ilyeneket:

1. „A cseh-tót официális zoltárkönyv, amelyből a sztregovai tót parasztok a templomban énekelnek.“ Az ágostai evangélikus tótok a templomban nem „cseh-tót официális zoltárkönyvből“ énekelnek, hanem vagy a régi hagyományos ú. n. *Tranoscius*ból, vagy pedig az ennek felhasználásával készült újabb keletkezésű *Spevnik*ből.

2. „A hitújítás idején élt Madách János Thurich Zsófiát vette feleségül, a Thurichok pedig a husziták rituális nyelvén beszéltek. Nyilván a Madáchok is. Volt egy Madách János, a XVIII. század közepén, aki verseket írogatott... a felsőmagyarországi luteránus tótok különös zengésű egyházi nyelvén“

¹ Henrici Ágoston alsósztrégovai evangélikus lelkész volt

vén.“ Az idézett mondatból az látszik, mintha a huszitáknak lett volna valamilyen „rituális nyelve“, ez lett volna a Madáchok családi nyelve is, s mintha ez a nyelv azonos lett volna az ágostai evangélikus tótok egyházi nyelvével. Pedig ez nem úgy van. Az ágostai evangélikus tótok egyházi nyelve a Morvországban Kralicén, gróf Žerotin költségén 1579—1593-ban kiadott ú. n. Kralici Biblia nyelve, amely a cseh nyelvnek egyik nyelvjárása, míg a husziták nyelve, amennyiben a XV. századi emlékekben reánk maradt, más cseh nyelvjárás.

3. „A Madách név szláv név, eziránt nincs kétség.“ E sorok írója 1919-ben folyóiratunk XV. évfolyamának 1—5. lapján részletesen kifejtette, hogy a *Madách* név nem is lehet szláv név, mert nincsen olyan szláv nyelv, amelyben az ómagyar *Modocs*, ebből *Modacs* ~ *Madocs*, majd *Madacs*, s újabkori nyúlással *Madács* névnek, illetőleg szónak valamiféle értelme is volna. Ebből természetesen az is következik, hogy mindaz költészet, amit a család „mézes“, „mézes szavú“, illetőleg „méh-csosz“ ősről HARSÁNYI ZSOLT is, s előtte már mások is írtak.

4. Arról, hogy az első *Madách*, akkori magyar nyelven *Modocs* apja, akinek a neve *Radon*, milyen nemzetiségű volt, biztosan semmit sem lehet tudni. A név XIII. századi magyar hangalakjául *Radony*-t vehetjük, s az *-ony* alapján feltehetjük, hogy egy *Rad-* kezdetű szláv nyelvi névnek becéző alakja. Mint-hogy pedig az *-ony* szláv *-oň*-nak felelhet meg, a szláv név *Radoň* lehetett. Ilyen *-oň* képzős nevek csakis a tótok, a csehek és a lengyelek közt vannak. Neve alapján *Radony* lehetett akár tót, akár cseh, akár lengyel. De lehetett akár született magyar is. Géza fejedelmünknek volt egy Mihály nevű testvére, akinek *László* és *Vazul* nevű fiai voltak. A nevek szláv nyelvi nevek, de ki merné állítani, hogy *László* is, *Vazul* is nem született magyarok voltak. Neve miatt született magyar lehetett *Radony* is.

5. Ha tehát semmivel sem tudjuk igazolni, hogy *Radony* tót volt, fia *Modocs* > *Madács* nevéről meg határozottan tudjuk, hogy nem lehet tót, sőt nem lehet semmiféle szláv nyelvi név sem, akkor nagyon fájlalunk kell, hogy HARSÁNYI ZSOLT az ősről és a fiáról azt írja, hogy: „Tót ember volt apjával együtt, ahhoz alig fér kétség“.

6. Az érdekes író keresve keresi azokat a vékonyan folyó erecskéket, amelyekkel azt szeretné elhitetni, hogy „a Madáchok nemzedékről nemzedékre szláv nyelven beszélhettek otthon“. Végtelenül sajnálatosnak tartjuk eljárását, mert hiszen a *Madách* család eddig ismert történetéből, írótagjainak ránk maradt munkáiból, rokoni kötelekeiből sokkal könnyebben valószínűvé tehetette volna, hogy olyan magyar nemesi családdal van dolgunk, amelynek családi nyelve mindenkor a magyar volt, amelynek tagjai azonban, ahogy azt más felsőmagyarországi nemesi

családoknál is tapasztaljuk, beszéltek és szerették jobbágyaik nyelvét is. Igaz, akkor HARSÁNYI ZSOLT fent idézett mondani-
valója nem lett volna olyan „érdekes“, mondjuk: olyan „regé-
nyes“, de megfelelt volna a család történetének, hagyományai-
nak, írótagjai ránk maradt munkái szellemének, s ezzel HAR-
SÁNYI ZSOLT regényében a család multja legalább igazabb
festésű lett volna. MELICH JÁNOS.

A Festetics-kódex kettőzött jelű magánhangzói.¹

2. A FestK.-ben a kettőzött jelek gyakran mai köz-
nyelvi rövid magánhangzó helyén is előfordulnak. Előre is
meg kell azonban jegyeznünk, hogy a mai népnyelv, egyes
régi nyomtatványaink és jövevényszavaink vallomása sok olyan
esetben is hosszú magánhangzóra mutatnak, amelyekben a
köznyelv rövidet ejt. Vizsgáljuk tehát meg ebből a szempont-
ból a FestK. ama szavait és alakjait, amelyekben a kettőzött
betű mai köznyelvi rövid magánhangzó helyén áll.

Ezek az esetek a következők:

A) Tőszavak első szótagjában: *aa kapwn* 86, 112;
aad 113, 373; *Aad* 235; *aadaffee* 138, 324; *aaz* 2, 3, 27, 149, 153, 231,
392, 405; *Aaz* 238, 344; *bee* 5, 19, 29, 61, 122, 137, 150, 152, 159, 210,
214, 215, 217, 220, 360; *thewlchbee* 49; *beel* (= *be*) 30, 50, 123, 147,
194, 252, 300, 318, 339, 385; *beeley* 324; *beeleyth* 353; *Boodogh* 104, 190;
boodogh- 198; *dee* 59, 98; *eezy* 8, 225; *eel* 3, 9, 37; *Eel* 367; *celewithe*
338; *eelwl* 358; *eelewfeld*- 219; *eenged* 164; *eengem* 81; *eerdeu*-
384; *eerwfegh* 8; *eerwffeeg*- 246; *eerwym*- 398; *eezyk* 212, 284;
eezed 87; *eezythewk* 85; *eez* 13, 19, 44, 69, 104, 119, 167, 231, 238,
264, 321, 329, 330, 347, 351, 352*, 374, 380; *Eez* 12, 13*, 231; *feegy*
304; *feegyteewnk* 407; *feeyeeth* 106; *feel* 6, 14, 38, 108; *Feel* 186;
Haa 228; *yoob* 29; *yoogod* 252; *keegyes* 19; *keel* (= *kell*) 167, 362;
fel keelnetheek 111; *keeweel*- 73; *keezetthee* 6; *laakoz*- 101, 138,
287; *lee* 19, 229, 368; *Leegyen* 185, 188, 196, 360, 411; *leegyen* 290,
368, 380; *lechlwen* 294; *leezek* 11, 229; *leezs* 240; *leezen* 74, 87,
159, 201, 228, 238, 299, 307—8, 359, 370, 400, 401; *leez* 333, 354;
meegh 26; *meel* 8; *meely* 358; *-meegyen* 232, 239, 318; *meegyewnk*
187, 281; *meene* 50, 74, 226; *meeneef*- 66; *meenef*- 281*; *meenth* 74;
meent 167; *Naap* 8; *nee* 4, 229; *Myneemew* 16; *myneemew* 388;
nyeer 167; *zemeeldewk*- 401; *celthez*- 22, 128; *Eerwend*- 40, 226,
288; *eerwend*- 323, 333, 353; *Eewrwend*- 359; *Eerewl*- 329; *Eerwl*
333; *feegedfeeg*- 30; *feem* 55; *Zaagaffuk* 313; *zeemeel* 340; *thee*
100, 309; *teeyeel* 333; *theeyel* 354; *teen magad* 397; *theen magad*
44; *teezyk* 261; *theclthethe* 112; *Vvram* 278; *uezy* 3; *weezzev*-
76; *woolna* 74; *woolth* 236.

B) A második és a többi szótagban: *azthaagaahoz*
168; *edeeffeg*- 12; *ymee* 208, 209, 229, 347, 394; *ymee* 87, 201, 211,
213, 235, 274, 284, 347*, 358, 359*; *y/meerewk* 238; *yfraeelnek* 136;
Lekczee 17, 235; *malaaztoth* 166; *fyees* 1; *zereethew* 19; *tekeench*

¹ L. MNy. XXIX, 12—7.

64; *tekeenched* 144; *thekeenthee* 118, 119; *thekeenthe* 121; *yveeltnek* 241; *wyffeelyed* 68; *Vvyfeely* 380; *fameel-* 105, 184.

C) Képzők és ragok előtt: *-d* birt. személyrag: *nekeed* 111; *weled* 138 | *-dez*: *efeedez-* 79 | *-k* kicsinyítő: *leleeknek* 58 | *-k* többesjel: *agaak* 109; *baraathook-* 179; *nemzetheek* 118; *zabadook-* 410 | *-l*: *altaal* 400 | *-m* birt. személyrag: *thyztheffegeemnek* 164 | *-n*: *ekeseen* 22 | *-s*: *dychewfegees* 179; *yelees* 166; *kegyees* 117 | *-t*: *thegedeeth* 162 | *-tt*: *feleeth* 7.

D) Képzőkben: *-at*, *-et*: *dychereeth-* 1; *dragalaatos*, *draagalaathos* 244; *dychereethed-* 1; *eeleeth-* 386 | *-dalm*, *-delm*: *feyedeelmek* 38; *lakodaalmawa* 206 | *-dez*: *efedeeczyel* 20; *efedeeczy* 62 | *-elm*: *kereelmeenek* 15; *kegyeelmes* 244 | *-end*: *mencendek* 204; *erweendenek* 207 | *-ni* személyragozva: *fel emelneewm* 372; *fel kelneethek* 85 | *-ul*: *Feel magasfoolth* 186; *zabadoolthaak* 75; *ky tyztoolok* 228.

E) Igeragokban: jelentő mód jelen idő többes 1. sz.: *fohaazkodoonk* 139; *fwthamoonk* 42 | többes 2. sz.: *thapfolyatook* 44; *Keeryeetheek* 110; *fel keelnetheek* 111 | felszólító mód jelen idő tárgyas egyes 3. sz.: *helhezteffee* 108.

F) Birtokos személyragokban: *-e*: *gyemewlchce* 197 | *-onk*, *-énk*: *gonozoonkath* 196; *halaloonknak* 140; *kezeenknek* 64; *neekeenk* 347; *roloonk* 357.

G) Határozóragokban: *-be*: *erewffegeebee* 259; *helebee* 12; *kezdethbee* 5; *mennybee* 153; *theftembee* 158 | *-ban*, *-ben*: *hababaan* 109; *kezdethbeen* 1; *lelekbeen* 90; *thyztheffegeeben* 1, 4 | *-é*: *eleyben* 27 | *-ig*: *aleegh* 409 | *-int*: *zereenth* 156, 303; *zereent* 239 | *-nyi*: *ennyeezer* 338; *Mennyeezer* 403 | *-nck* személyragozva: *neekem* 157, 165, 212, 213, 278, 281, 365, 367, 371, 373, 374, 375*, 376, 380, 382, 390*, 393, 395, 398, 399; *neeked* 24, 58, 70, 87, 189, 216, 241*, 250, 253, 254*, 268*, 277, 278*, 285, 295, 297, 300, 310, 315, 329, 334, 354, 375, 402, 412; *-neeky* 226, 249, 270, 386; *neekewnk* 69–70, 215, 235, 238, 253, 319, 322, 323, 334, 338, 345, 350, 355, 410, 412; *neekenk* 61, 237, 253, 287, 320, 324, 326; *neekenc* 320; *neekeenk* 347; *neekthek* 233; *neekyk* 114, 279, 314, 336 | *-vel*: *dychewfeeggeel* 7; *theyeel* 328; *teeyeel* 333; *yweltheeffeel* 151 | *-vel* személyragozva: *weele* 201, 274; *ew weelek* 83.

Ha ez adatokat megfigyeljük, mindenekelőtt azt látjuk, hogy számuk elenyésző azoknak az eseteknek a számához képest, amelyekben a kettőzött jel mai hosszú magánhangzó helyén fordul elő. A másik körülmény, amely itt figyelemreméltó, az, hogy a kettőzött jelek mai rövid magánhangzó helyén ugyanazokban a szavakban, illetőleg szócsoportokban rendszerint meg lehetős következetességgel fordulnak elő. Ez a következetesség már egymagában is arra mutat, hogy az egyező jelölésnek itt egyező hangérték felel meg. Egyébként is a legtöbb mai rövid magánhangzós szóban és alakban e jelek egyáltalában nem fordulnak elő, pedig ha a sor végének kitöltésére kellett volna szolgálnok, használatukban a legteltesebb következetlenségnek kellene mutatkoznia.

A legtöbb itt kettőzött jellel előforduló mai köznyelvi rövid magánhangzós szó és alak különben is kimutatható

hosszú magánhangzós változattal más nyelvelékekben, főképp nyomtatványokban vagy mai nyelvjárásainkban.

Így az *sz-szel* bővülő *v-* tövű igéknek kódexünkben *ee-vel* jelölt adatai Sylvesternél *i-ző* alakjukban találhatók meg, pl. *líztek, lífzen, lífznek | tífzem, tífzik, tífztek, tífzi | vífznek, vífzen, vífzed* stb. (TRÓCSÁNYI: NyK. XXXVIII, 36—7). Egyéb a FestK.-ben többször kétjegyű magánhangzóval található igék (melyekben a nyúlás az egytagú alakokból indulhatott ki): *ad, fed, kel, men-, nyer* szintén föllelhetők másutt is hosszú magánhangzóval: *ád* példái EtSz. | *feeg* NádK. 431 | *keel fel* KulcsK; *el kéltel* Helt. (TMNy. 83); *kél* Debrecen vid. (MTsz.) | *meene* CzechK. 7; *méne* Pázm:Préd. 188 (NySz.); *mégyök, mégyön* Szlavónia (MTsz.) | *nyér* Decsi: Adag. 88; *nyére* Fal:NA. (NySz.); *nyér* Debrecen (MTsz.). A névszók köréből is a FestK.-ben oly gyakran előforduló *aaz, eez* hosszúságát is egytagúsága magyarázza meg; ragos és képzős változatokba az *á, é e* szavaknál a FestK. nyelvjárásában sem terjedt el. E két szót egyébként más nyelvelékeink is jelölik hosszan: *aaz* ÉrsK. 516 (EtSz.) | *eez* WinklK. 111, 127, GömK. 120, 191 (NySz.). A FestK.-ben kétszer *eegy*-nek írt *egy* szó a KulcsK.-ben *-n* ragos alakjában *i*-vel is található: *yygen yygen* 74; vö. még *égyy* Deés (MTsz.). Ugyancsak másutt is találunk hosszú magánhangzós példákat a *nap, minémű, tej* szavakra is: *mináp, tegnáp* Göcsej, Órség (MTsz.) | *minémű* MA: Bibl. I, 86; *minémű* Pázm:Préd. b. 4 (NySz.) | *téjázalék* Győr m.; *téjgyertya* Kecskemét (MTsz.). A FestK. *feeyeeth* adata a *fej* szó eredetibb *fé* alakjával lehet összefüggésben (vö. *fee ember* LevT. I, 61, 266), épúgy, mint a többször *ee-vel* előforduló *feel* 'föl' határozószó is, melyben MÉSZÖLY magyarázata szerint lativusi rag is lappang (MNY. XII, 63; ugyanitt *feel*-re példák Ráskai Lea kódexeiből). Hogy a *jog, jobb* a FestK.-ben *oo*-val fordulnak elő, ez alapszavukban (*jó*) találja magyarázatát; vö. továbbá *iób* Helt:Mes. 306 (NySz.) | *ioogyara* WinklK. 189. A *meg* igekötőnek *ee-s* változata a *még*-ből (vö. HORGER: MNY. XI, 175—6) való származásával lehet összefüggésben.

Kettőzött jellel fordul elő a FestK.-ben a *be, de, ha, le, ne, te* egytagú, ma rövid magánhangzóra végződő szavak egész csoportja is. Hogy *e* jelek itt is csak hosszú magánhangzót jelölhettek, azt szintén bizonyítják egyéb nyelvelékek példái is: *Bee megyek* KeszthK. 16 | *dee* PeerK. 6, LányiK. 224, CzechK. 28 | *haa* LevT. I, 232; *há* Bornemisza: Imáds. 29 | *lee* PeerK. 123, 129; *lé* Pethő: Krón. 42 | *ny* Komj:SzPál 15 | *tee* VirgK. 23 (l. NySz.). Itt említjük meg a FestK.-ben *ee-vel* előforduló *ime* szót is, mely a VitkK.-ben *Emi* 72, 105 alakban is megtalálható. A *bee* mellett a FestK.-ben *beel* is van mai *be* helyén; ez előfordul így a KeszthK.-ben is: „*Beel telyen een zaam*“ 175. A *tee* mellett kódexünk

ben meglevő *teen*-re is találunk másutt példákat: *teen* CzechK. 11, GyöngyK. 22, PozsK. 2 (NySz.). Épügy a *seem*-re is, pl. Pesti: NTest. 11, 20 stb. (NySz.), ami mellett egyéb emlékekben *see* is megvan, pl. ThewrK. 130, 61, NagyszK. 23. (NySz.).

Kétjegyű magánhangzót találunk a köznyelvtől eltérőleg a FestK.-ben több olyan szó első szótagjában is, amelyekben a magánhangzót *l*, *r*, *n* követi (l. *elő*, *enged*, *engem*, *erdő*, *öldök*, *öltöz*, *örül*, *örvend*, *üvölt*, *volt*, *volna* változatait az adattárban). Ezek nagy része egyes mai nyelvjárásaink egyik jellemző sajátosságával azonos jelenséget tükrözött vissza, t. i. a folyékony és orrhangú mássalhangzók nyújtó hatását. A *boldog* szó pedig a FestK.-ben még eredetibb *bódog* alakjában fordul elő.

Az *l*, *r*, *n* előtt a második szótagban is meginduló nyúlás (vö. HORGER: MNy. X, 117) szintén mutatkozik a FestK.-ben oly szavakban is, melyek a mai köznyelvben rövid magánhangzósak. Azonban ezekre is (*ismer*, *visel*) vannak példák egyéb nyelvemlékekben: *esmértelek* Sylv: UT. I, 134 (NySz.); *esmér* Torontál m., Székelyföld (MTsz.) | *visélek* Győr m. (MTsz.). A FestK. tehát arra mutat, hogy ez a második szótagú magánhangzónyúlás egy általánosabb nyúlási folyamattal áll kapcsolatban, melynek oka a folyékony és orrhangú mássalhangzók saját természetében rejlik. Itt soroljuk fel a *tekint* ige itteni *é-ző tekeent* változatát is, mely ily változatban mai nyelvjárásokban is megtalálható: *teként* Heves m., Moldva (MTsz.). [Göcsejben is. A SZERK.]

A képzők közül az *-at*, *-et* fordul elő többször *aa*, *ee*-vel. Lehetséges, hogy itt *szakadát*-féle változatokkal van dolgunk. Ugyancsak másutt is előfordul hosszú magánhangzóval a jövő idő régi képzője is; vö. *vétkezéndik* Sylv: János ev. I. lev. 2. fej. (TMNy. 625). E képzőkben tulajdonképen a tövéghangzó nyult meg épen úgy, mint számos mai köznyelvi hosszú magánhangzós képzőben is, és lehetséges, hogy e folyamattal vannak összefüggésben a FestK. egyéb ilyen változatai (*-eelm*; *-daalm*, *-deelm*; *-deez*; *-k* többesjel és kicsinyítő képző; *-s* melléknévképző előtti *ee*) is, melyek azonban csak ritkán fordulnak elő, s így inkább elírások lehetnek. Az itt hosszan előforduló *-ul* visszaható képző azonban eredeti, a tövéghangzóból és a *-v* képzőből keletkezett hosszúságot örökölt meg.

A ragos alakok között föltűnő itt a *nekeed* és *emelneewm*, melyekben a hosszúság esetleg az ezekben eredetileg meglevő irányra mutat (vö. ZOLNAI: MNy. V, 69—75). Ilyen *é* lehet az *eleyben* alakban is, az *aleegh* és *zereenth* pedig a mai *alig* és *szerint é-ző* változatai. Hosszú *é*-vel olvasható a FestK. *-bee* határozóragja is (vö. EtSz.), a *-baan*, *-been* jelölés a *-ba*, *-be* és *-ban*, *-ben* folytonos, kódexeink korában is tapasztalható cseréjével is összefügghet. Az *-oonk*, *-eenk* szintén

hosszú magánhangzóval olvasható igerag és birtokos személyrag sem egyedül a FestK.-ben van meg, hanem előfordul egyéb emlékekben, valamint a mai népnyelvben is (vö. SIMONYI: Nyr. XLIV, 307). Hogy a *-nek* és *-vel* ragok birtokos személyraggal a régi nyelvben hosszan is hangzottak, azt Sylvester adatai is bizonyítják, aki ezeket *ê*-vel (nála nyílt hosszú *e*) jelöli (vö. TRÓCSÁNYI: NyK. XXXVIII, 56). A *-vel* rag négy esetben személyrag nélkül is *ee*-vel fordul elő. Talán megőrzött régiség lehet, amennyiben a *-vel* rag a nyelvhasználat alapján eredetileg is hosszú magánhangzós volt: *vêlt* (vö. SZINNYEI: Nyr. XVII, 290; NyH.⁶ 129). Az egy esetben előforduló *altaal* szintén hosszú magánhangzóra mutathat, bár itt inkább elírásra gondolhatunk, mivel egyébként a kódexíró az első *a*-t kettőzteti meg; vö. még *áttil* a mai népnyelvben (MÉSZÖLY: MNy. XI, 293—300).

*

Íme tehát a FestK. csaknem minden kétjegyű magánhangzójáról kimutatható, hogy hosszúságot jelöl. Így a FestK. sok adatával elég híven tükrözteti vissza egy XV. századi magyar nyelvjárás magánhangzóinak mennyiségi viszonyait. Hogy e nyelvjárásban mely szavak, ragok és képzők fordultak elő hosszú magánhangzóval, azt az adattár mutatja. Ennek bizonyossága szerint a hosszú magánhangzók főképp egytagú szavakban fordultak elő, mégpedig egyes esetekben (*az, ez, egy*) csakis a ragtalan alakokban, az esetek legnagyobb részében azonban analógia útján képzős, ragos alakokban is átterjedtek. Erősen jelentkezett azután a FestK. nyelvjárásában a folyékony és orrhangú mássalhangzók nyújtó hatása, mégpedig nemcsak a második szótagban, hanem többtagú szavak első szótagjában is. A szóvégi *á, é* általában megrövidült, megmaradt azonban képzők, ragok előtt, továbbá a *be, de, ha, le, ne, te* szavakban. Az igeragozás terén eredetileg megvolt mennyiségbeli eltérések a FestK.-ben már kiegyenlítődték.

Jövevényszavaink s első nyomtatványaink mellett tehát egyes kódexeink, főképp pedig a FestK. kettőzött jelű magánhangzói is útmutatást nyújtanak a magyar magánhangzók mennyiségi változásaira vonatkozólag.

LOSONCZI ZOLTÁN.

Lakat.

Annak a körülménynek a meghatározására, hogy egy-egy ó-francia jövevényszavunk a francia nyelvterület mely részéből származik, elsősorban a hangalak nyújthat útbaigazítást. Az ily módon nyert bizonyítékok rendkívül értékesek, mert szilárd alapokon nyugszanak. Gyakran megesisik azonban, hogy a francia szó az egész nyelvterületen, mind a nyelvjárásokban,

mind a helyi színezetű köznyelvekben egyformán hangzik. Ez esetben legfőljebb a szó jelentéstörténetének tüzetes megvizsgálása vezethet eredményre, bár a jelentéstani kritérium rendszeren egyáltalában nem olyan megbízható, mint a hangtani.

MELICH JÁNOS (MNY. X. 396—8) meggyőzően kimutatta, hogy *lakat* szavunk az ó-francia *loquet* átvétele. Ez a megállapítás azóta átment a tudományos köztudatba. Kérdés, meghatározható-e bizonyos valószínűséggel, hogy szavunk milyen francia vidékről került hozzánk.

A hangtani szempont ez alkalommal cserben hagy, mert a szó egész Franciaországban *loket*-nek hangzott, majd a *t* mindenütt leesik (talán nem mindenütt egy időben, ez azonban mit sem jelent, minthogy az átvétel pontos idejét nem tudjuk). Meg kell tehát vizsgálnunk a szó jelentését.

Az ajtó-, láda- stb. záraknak két fajtáját különböztethetjük meg: olyanokat, amelyek rá vannak rögzítve az ajtóra, pl. a retesz meg a kulcsos zár; másrészt az ajtóra esetenként ráakasztott és nyitás alkalmából ismét levett zárószervezetet, s ez utóbbinak tökéletes formája a különböző szerkezetű lakat.

Vajjon ugyanez volt szavunk régi jelentése is? Nyilvánvalóan ez a következő példáinkban: BécsiK. 111: „Vgan erðseitic meg a papoc az aitokat *zegezõckel* [*szegezõ* = repagulum, riegel] és *lakatockal*“ | JordK: „Samson megh ragadaa mynd az keth kapwt mynd zawaryval es *lakatywal*“ | Pázmány: „mikor megbúsult, *lakatot* vetett szájára“ (NySz.). Elmozdítható zárra mutat az 1587: „*lakathretez* fejestől“ példa (OklSz.); ezt csak olyan retesznek lehet magyarázni, melynek gyűrűjébe lakat akasztható. A legtöbb példából azonban nem világlik ki a szó pontos jelentése (l. NySz.), de világosan ellentmondó adat sincsen. — Szójegyzékeink és szótáraink a *lakat* szót egyöntetűen a latin *sera*-val magyarázzák (SchlSzój., CAL., SZIKSZAI. MA., PP.). Meg kell tehát állapítani a *sera* szó pontos értelmét. PP.-nál a *lakatot felvetni*: *seram affigere* és a *lakatot levenni*: *seram defigere* kifejezések mozgó, nem lerögzített lakatra utalnak. De egészen pontosan meghatározza a *sera* szónak az eredeti értelmét a Grande Encyclopédie. E szerint az elmozdítható lakatot már az egyiptomiak ismerték, a rómaiaknál több, már elég tökéletes fajtája volt használatban, és ezeket *sera*-nak nevezték: ez a levehető-feltehető lakat neve (VIII, 687^b, s. v. *cadena* II.). Ezt a jelentését a szó megőrizte azonban a középkorban is, mint a következő példából (1275.) nyilvánvaló: „Amoverat seu amoveri fecerat contra prohibitionem dicti episcopi vel eius mandati, barellum et *serram* cuiusdam alterius portae, quae vocatur Porta pendens etc.“ (DUCANGE s. v. *serra*). A keresztvassal kapcsolatos *serra* csak mozgó lakat lehet.

Mindezekből világos, hogy a magyarban a *lakat* szó mindig ugyanazt jelentette, mint ma. Erre mutatnak azok a gyak-

ran régi átvételek a szlávban és az oláhban, hol az oda a magyarból került szó mindig mozgó, függő zárat jelent. Ezzel szemben áll azonban a francia szó mai jelentése. *Loquet* ugyanis ma nem lakatot, hanem bizonyos kilincsféle, kezdetleges, de mindenesetre az ajtóra erősített zárat jelent: „*Loquet . . . fermeture de porte composée d'une simple lame de fer qu'on abaisse sur une pièce de fer, fixée au chambranle pour fermer la porte, et qu'on soulève pour ouvrir*“ (HATZFELD—DARMESTER—THOMAS).

A régebbi példák itt is bizonytalanságban hagynak, mert a szövegből rendszerint nem világlik ki, milyen fajtájú zár-ezerkezetet jelent a XII. században még meglévő *loc* alapszó vagy pedig kicsinyített származéka. Így a legrégebbi példában: „*As altres chambres out une chambre ajustee | Par unt la veie esteit al cloistre plus privee | Mais a cele ure esteit a un grant loc fermee*.“ (Garn. de Pont-Ste-Maxence: Thomas Becket 145.) Ugyanis *loc* lehet itt tolózár is, lakatféle is.

A XIV. századtól kezdve bukannak fel adatok, melyek állandóan lerögzített zárra utalnak (pl. *loquet a douze clefs*), melyekből DUCANGE a 'cadvus pessulus' jelentést szűri le, és főleg a *loqueter* ige 'pessulum agitare' (DUCANGE): 1393: „*lequel huys ils trouverent fermé et pour ce hurterent et loqueterent encontre*“. Akinek valaha dolga volt ilyen kezdetleges francia *loquet*-val, az igen jól ismeri ezt a zörgési módot, a kilincsrázást (vö. ROQUEFORT: *loqueter lever le loquet d'une porte*). A *loquet* származékai: *loquetier* 'nille pour recevoir les clavettes', *loquette* 'verrou', *loquetiere* 'serrure, fermoire' (GODEFROY) mind ilyen lerögzített zárra mutatnak.

A különbség tehát a francia és a magyar szó jelentése között számottévó. Nem marad más hátra, mint hogy a francia nyelvjárások között nézzünk széjjel. Sok nyelvjárási szótárban nincs meg a szó, s ez mutathat arra is, hogy azon a területen ismeretlen, de jelentheti azt is, hogy a szó a tájnyelvben is irodalmi jelentésében és hangalakjában van meg. A többi szótár tanúsága szerint Nyugat- és Közép-Franciaországban a *loquet* kilincsszerű zárat jelent, Nyugaton azonfelül (Anjou, Vendômois, Bas- és Haut-Maine, Normandia) kulcsfélét, passepartout-t, mely bizonyos kezdetleges eső-zárak kinyitására szolgál (VERMIER—ONILLON megjegyzi, hogy ez csak újabb jelentés, s eredetileg a szó magát az ilyen eső-zárat jelenti; az átmenet érthető). Megvan ma is a *loqueter* szó több nyelvjárásban.¹

¹ A nyelvjárási adatokra vonatkozólag l. MARTELLIÈRE, Glossaire du Vendômois; JOUBERT, Gloss. du Centre de la Fr.; DOTTIN, Gloss. des parlers du Bas-Maine; C. R. DE M., Voc. du Haut-Maine; MOISY, Dict. du patois normand; EDELSTAND—DUMESNIL, Dict. des patois norm.; VERMIER—ONILLON, Gloss. d'Anjou.

A provençalban a *luquet*, *loquet* mind a kettőt jelenti: 'serrure, cadenas' (LÉVY, Petit dict. prov.-fr.); innen az olasz *lucchetto* szó és jelentése.

Határozottan lakatot, elmozdítható zárat csak egy nyelv-járásban jelent a szó, mégpedig a vallonban. FORIR szerint (Dict. liégeois-fr.): „*loket* s. cadenas (et non loquet), sorte de serrure qu'on place et qu'on ôte à volonté; *lokté* cadenas-ser, fermer avec un cadenas“. REMACLE, ki a verviers-i nyelvet dolgozta fel, ép ilyen jelentést ad. A vallonban a francia *loquet*-nek a neve *clitche* (*clinche*).

Ha mármost meggondoljuk, hogy provençal jövevényszóról a magyarban eddig nem tudunk, míg vallon szavunk több van, másrészt pedig hogy a *lakat* jelentésénél fogva az ugyancsak vallon eredetű *kilincs*-cel szép párhuzamot alkot, kielégítő valószínűséggel tehetjük fel, hogy a *lakat* szó vallon föld-ről származik.

BÁRCZI GÉZA.

A magyar *zs* hang eredete.

A magyar nyelvudományban általánosan elfogadott nézet szerint az ó-magyarban nem volt *zs* hang, s a mai *zs* csak később, a közép-magyarban és részben az új-magyarban fejlődött az *s* (o: *š*)-ből. Ez az *s* > *zs* hangváltozás pedig ugyanabba a fejlődési sorba tartoznék, mint a *k* > *g*, *t* > *d* és *sz* > *z* hangváltozások, amelyeket közös néven zöngésülésnek nevezünk. E szerint az elmélet szerint az ó-magyarban az etimológikus *ž* helyén sem volt *zs*, mert az a magyarba hanghelyettesítéssel *s* (o: *š*)-sel került volna át, s csak később, más eredetű *s*-sel együtt fejlődött volna újra *zs*-vé. A *ž*-vel hangzó idegen eredetiből származó régi szavainkban tehát *ž* > magyar *s* > *zs* fejlődési sort kellene felvennünk.¹

A zöngésülési elmélet különösen három bizonyítékra támaszkodik: 1. A régi emlékek, úgyszólván a XVIII. század végéig; sőt részben még a XIX. század elejéig, a mai *zs* hang helyén általában *s*-et írnak, s ez arra vallana, hogy a *zs* és *s* hangok megkülönböztetett jelölésére nem is volt szükség, mert mindkettő helyén ugyanaz a hang, az *s* állt. — 2. Van a magyarban néhány szó, amelynek a *zs*-je kétségtelenül eredeti *š*-ből származik. — 3. A mai nyelvjárásokban számos szavunk *s*-es és *zs*-s változatban él, s ez azt mutatná, hogy az *s* > *zs* hangváltozás még ma sincs befejezve.

Az alábbiakban arra akarok rámutatni, hogy ez a tétel alaposan vitatható, és hogy — ha a zöngésülés lehetőségét

¹ MELICH J., Vajjon íráshibák?: MNy. XII, 216—7 és Honfoglalás kori Magyarország 137, jegyz. — GOMBOCZ Z., Hangtan II. Hangtörténet. Egyetemi előadások. — KNEZSA I., A magyar helyesírás a tatárjárásig: MNy. XXIV, 324.

néhány esetben meg is kell engednünk — a *zs* az idevonatkozó szavak túlnyomó részénél zöngésüléssel nem magyarázható.

A helyett, hogy a zöngésülés mellett felhozott érvek taglalásába bocsátkoznánk — a tárgyalás folyamán úgyis visszatérünk rájuk —, a kérdés megvilágítása érdekében multhatatlanul szükséges valamennyi *zs*-vel hangzó szavunknak származás szerint való csoportosítása és az ugyanazon forrásból eredő szavainknak együttes vizsgálata.

Szláv jövevényszavak.¹

A) *zsába* XVI. sz. NySz., MTsz. (< *žaba* M.) | *zsana* MTsz. (< *žena* M.) | *zsarát*, *zsarátnok* XVI. sz. NySz., MTsz. (< *žeratkò* M.) | *zsidó* 1244. OklSz. (< *židov-inò* M.) | *zsilip* 1095. OklSz. (< *žlèbò* M.) | *zsineg* XVII. sz. (? < cseh, tót *žina*, *žinka* M.) | *zsr* XV. sz. (< *žirò* M.) | *zszisa* MTsz. (< szerb *žiža*) | *zszisik* XVI. sz. (< *žužòkò* M.) | *zsernyó* ~ *zserja* MTsz. (< *žernovò*, vö. lengyel *żarnów*, cseh *žernov*; MARIÁNOVICS: Nyr. XL, 350 < szlovén *žarja*) | *zsélye* 'koporsó' XVI. sz. NySz., MTsz. (? < *žalbje*; M. szerint < *žalb* 'sepulcrum'; vö. lengyel *zale* 'temető' stb., BRÜCKNER, Etym. słownik języka polskiego 661) | *zsert* MTsz. (< tót *žrd'*, VALLÓ: Nyr. XXXIII, 571) | *zsvorka* ~ *zsiborka* MTsz. (valószínűleg < szl. *živorka*, vö. tót *žiburka*, KÁLAL, Słownik) | *zsobrák* XV. sz. NySz., MTsz. (< cseh *žebrák*, tót *žobrák* M.) | *zsovál* MTsz. (? < tót *žobrat'* V.) | *zsolna* MTsz. (< *žlona* M.; valószínűleg kel. tót *žolna*) | *zsoltna* CzF. (< *žltina* MIKL., EtWb. 408) | *zsoltár* XV. sz. (< cseh *žaltár*, lengyel *zoltarz* < ófn. *saltári* MEL.). Idetartozik az OklSz.-ban a *subica* címszó alá vett *supica* is (adatok a XVI. sz.-ból, l. még JUHÁSZ: MNy. XXV, 195), amely nem a *suba* kicsinyített alakja, hanem a szláv *župica* átvétele (vö. szerb *župa* 'Art Frauenkleid', cseh *župice*, tót *župica*, lengyel *župa*, *župica*, adatok a XVI. sz.-ból, f.-szorb *župka* BERN., EtWb. I, 459), s ennél fogva nyilván *zsupicá*-nak olvasandó. Heltai *šubitza* szava (Mes. 104, Krón. 137b) nézetem szerint ennek a *zsupicá*-nak és a *subá*-nak a keveredéséből való (hasonlóan a lengyelben: *žuba* KARLOWICZ, Słownik gwar polskich V.), ugyanígy a népnyelvi *zsubika* MTsz. is. Az OklSz. és a NySz. *subica* szaváról nem dönthető el, hogy s-sel vagy zs-vel olvasandó-e, mert az emlékek, amelyekben előfordul, a *zs* hangot nem különböztetik meg az s-től. Ha talán valamennyi adatban nem is, egyikben-másikban kétségkívül ezt a Heltainál igazolt *zsubicá*-t jelöli.

B) *azsag* XVI. sz. NySz., MTsz. (< *ožegò* EtSz.) | *bazsál* MTsz. (< *božur* EtSz.) | *bozsena* MTsz. (< tót *božica* EtSz.) |

¹ Rövidítések: M. = MIKLOSICH, Die slav. Elemente im Magyar. Wien, 1875. — MEL. = MELICH, Szláv jövevényszavaink. Bp., 1903. — V. = VALLÓ A., Tót elemek a magyar nyelvjárásokban. 1897.

bozsékol MTsz. (< tót *božekat'* EtSz.) | *bózsik* MTsz. (< tót *bóžik* EtSz.) | *buzsnya* MTsz. (< kisorosz *bužna* EtSz.) | *dézsza* XVI. sz. (< *déža* EtSz.) | *dorozsba* MTsz. (< tót *družba* EtSz.) | *guzsaly* ? XIV. sz., XVI. sz. (< *kužel'* M.) | ? *kanszár* MTsz. (< szlovén *kanžar* MARIÁNOVICS: Nyr. XL, 349) | *kuruzzsol* XVI. sz. (< *kružiti* M.) | *lazsnak* XVI. sz. (< *ložniko* M.) | *lezsák* MTsz. (< tót *ležák* M.) | *parázsol* XVI. sz. (< *pražiti* M.) | *pázsit* XIV. sz. (< *pažit* M.) | *pázsitka* MTsz. (< tót *pažitka* VALLÓ: Nyr. XXXIII, 567) | *pazsrák* MTsz. (< tót *pažrák* V.) | *palozsnak* MTsz. (< szerb *položak* M.) | *pozsár 'túz'* MTsz. (< tót, kisorosz *požar*) | *púzsza* MTsz. (< szerb *páža* M.) | *rozsdá* XV. sz. (< *rvžda* M.) | *rázsgya* MTsz. (< tót *raždie* VALLÓ: Nyr. XXXIII, 568) | *strázsa, istrázsa* XVI. sz. NySz., MTsz. (< *straža* M.) | *struzsál* MTsz. (? < *stružati*, vö. *strugati*) | *tézsola* XVII. sz. NySz., MTsz. (< *težalo* MELICH: Nyr. XXII, 379, ASBÓTH: Nyr. XXXI, 579) | *uzsonna* XV. sz. (< *užina* M.) | *uzsovál* MTsz. (? < tót *uživat'*) | *varázsol* XV. sz. (< *vražiti* M.) | *zsolozsma* 1234. (< *služoba* MEL.).

C) *gúzs* ? 1211., XVI. sz. (< *guž* M.) | *polozs* ~ *palos*¹ MTsz. (< *polož* M.) | *rozs* XV. sz. (< *rvž* M.).

Ebben az összeállításban már első tekintetre is fel kell tűnnie, hogy a magyar *zs* minden esetben és minden helyzetben szláv *ž* helyén áll.² Még különösebb, hogy ezzel szemben a finnugor, török és szláv *š*-ek helyén a magyarban mindig *s*-et találunk. Pedig ha a zöngésülési elmélet helyes, *zs*-t kellene találnunk néhány etimológikus *š* helyén és *s*-et az etimológikus *ž* néhány esetében.³ Érthetetlen pl., hogy ha a *zs* távolba ható hasonulással vált az *s*-ből, miért terjedt ez ki csupán az etimológikus *ž*-nek megfelelő *s*-ekre, de egyetlenegy esetben sem ment végbe ez a változás az *š*-es eredetű szavaknál, mint *saját, sajdit, sajnál, sajt, savanyú, sár, sárga, sarj, sarló, seb, sebes, segít, selyem, semmi, sereg, som, sólyom, sugár, súly, sügér, sün, sűrű, süveg*, vagy akár *keselyű, keserű, kosár, kása, vese*⁴ stb. esetében. Nagyon különösnek kellene tartanunk azt a zöngésülési folyamatot, amely csupán csak az eredeti *ž*-ből származó *s*-ekre terjedt volna ki — azokra aztán kivétel nélkül minden hangtani helyzetben —, viszont gondosan kikerülte volna az etimológikus *š*-ből származó *s*-eket.

¹ A *palos* szövégi *s*-e valószínűleg a *palozs-tojás* ∴ *palos-tojás* állandó kapcsolatból való.

² ASBÓTH: Nytud. III, 115.

³ A *ž*-k magyar *s*-es változatairól a *zs* hang jelölésével kapcsolatban lesz szó. Valamennyi *s*-es alakváltozat ugyanis nem egyéb hangjelölési változatnál.

⁴ Minket most nem érdekel a török eredetű szavak *s*-ének őstörök megfelelője (*s* és *č*), mert az *š* már a bolgár-törökben is megvolt, s így magyar szempontból csak *s*-et vehetünk alapul (vö. GOMBOCZ, BTLw. 176, 182).

Ez a következetes kettős megfelelés: egyfelől szláv *ž* > magyar *zs*, másfelől finnugor, török, szláv *š* > magyar *s*, azt hiszem, eléggé nyilvánvalóan bizonyítja, hogy a szláv *ž* > magyar *s* > *zs* sorból a közbeeső *s* fokot el kell ejtenünk, vagyis más szóval: föl kell tennünk, hogy a szláv *ž*-t a magyar *zs*-vel vette át. Ha pedig ez így van, ebből föltétlenül következik, hogy a magyarban a szláv szavak — és helynevek — átvétele idején már volt *zs* hang, különben a *ž* nem *zs*-vel került volna át.

A *zs* hang keletkezésének időpontját megközelítőleg meg is lehet határozni. A *zs*-vel hangzó szláv jövevényszavak között van egy kifejezés, amely beletartozik a keresztény terminológiába: a *zsidó* (MELICH, SzlJövsz. I, 2: 417). A keresztény terminológiát legkésőbb a XI. század elején már ismernie kellett a magyarnak, s így a *zsidó* is minden bizonnyal ismert szó volt (első adat 1244. OklSz.). Az elmondottak alapján a *zsidó* szóban sem tehetünk föl *ž* > magyar *s* > *zs* hangváltozást; azért nagyon valószínű, hogy ez időben a *zs* hang már megvolt a magyar nyelv hangrendszerében. E mellett a föltevés mellett tanúskodnak a helynevek is, különösen azok, amelyekre már a XI. századból vannak adataink. Így pl. a *Kanizsa* helynév, amely MELICH megállapítása szerint egy délszláv nyelvi *Kneža* átvétele (HonfMg. 133). A *Kanizsa* helynév legrégebb adata (1083—1095.) *Cnefa*-nak, azaz *s*-sel van ugyan írva, még sem lehet kételkedni, hogy az *f* ebben az esetben a *zs* hangot jelöli. Nincs ugyanis egyetlenegy kétségtelen adatunk, sem köz-, sem személy-, sem helynévben, amelynek hangzóközi *zs*-je eredeti *š*-ből származnék.¹ A népnyelvben is mindössze néhány újabbkori, egy-egy adattal igazolt példánk van a hangzóközi *s* > *zs* változásra,² amelyekről még az sem bizonyos, hogy hitelesek-e. De ha mind hiteleseknek bizonyulnak is, csak a mellett fognak tanúskodni, hogy a mai nyelvjárásokban megvan a hajlamosság a magánhangzóközi *-s->-zs-*

¹ Ez okból kétséges a *Dózsa* névnek *Dausa*-ból való eredete (EtSz.).

² *ászop* Göcsej \sim *áspa*, *ásop* MTsz. < olasz *aspa* (EtSz.) | *ozson*, *ozsonkodik* Háromszék \sim köznyelvi *oson* MTsz. (e kettőnél, amennyiben hiteleseknek bizonyulnak a följegyzések, az *s* > *zs* hangváltozás kétségtelen volna) | *mizseder* Baranya m. \sim *miseder* 'szalmiáksó' MTsz. (< arab *nišadir*, *mišadir*) gyógyszerészeti műszó, valószínűleg német közvetítéssel került át | *rásza* Vas m. egy adat 1842-ből \sim *rása* MTsz. | *pázi* Pozsony m. \sim *pási* 'nagybátya' MTsz., talán német jövevényszavak (ezekről l. alább) | *papuzsa* Székelyföld Tsz. \sim *papusa* 'dohánylevélsomó' MTsz. < oláh *păpușă* (SZINNYEI: Nyr. XXIII, 483) | *matrizsál* Zilah, Háromszék, Torda, Hunyad m. \sim *matrusál* Kolozs, Szatmár, Szolnok-Doboka m. MTsz. < oláh *motroșesc* (SZINNYEI i. h. 392). Az oláh jövevényszavaknál nincs kizárva, hogy a *zs*-s alakváltozatok már az oláhban keletkeztek, mert ott is van zöngésülés (vö. CHR. GEAGEA, Erweichung und Verhärtung im Rumän.: JBR. XVII, 155—8). Bár a szerző a mi szavainkat nem említi, még mindig lehetséges, hogy az oláh nyelvjárásokban előfordulnak *ž*-s alakban is. A *matrizsál* szó *zs*-je azonban inkább a magyar *-zsol*, *-zsál* végű igék *zs*-jének hatása alatt keletkezett.

változásra, a régi nyelvre vonatkozólag azonban semmiféle bizonyító erővel nem bírnak. Ennélfogva tehát a *Cnefa* s-e a szláv *Kneža*, mai magyar *Kanizsa* alapján (Heltainál is mindig *zs*: *Kanizsai* Krón. 73b, 74, 79, 112, 114 stb.) csakis *zs*-t jelölhet. Ha pedig ez így van, akkor azt vallja, hogy a XI. században a *zs* már ismert hang volt a magyarban.

Van azonban egy helynevünk, amelyben a szláv *ž* helyén s-et ejtünk. Ez az ugyancsak a délszláv *Kneža*-ból származó balatonmellei *Kenese* helynév. A név előfordul már az 1001-ben írt görög nyelvű oklevélben κνήσα alakban. MELICH szerint (HonfMg. 137) honfoglalás előtti szláv eredetű. Mivel a magyarság a Balaton mellékét már a honfoglalás első éveiben megszállotta, át kellett vennie ugyanekkor ezt a helynevet is. A szláv *ž* > magyar *s* megfelelés tanúsága szerint abban az időben a magyarban még nem volt meg a *zs* hang, hanem az idegen nyelvi *ž*-t hanghelyettesítéssel *s*-sel vette át. A *Kenese* ~ *zsidó*, *Kanizsa* kettősségből pedig végeredményben az következik, hogy a *zs*-nek a magyarban a X—XI. század határán kellett kifejlődnie.¹

Német jövevényszavak.

A szláv jövevényszavak alapján levont következtetésünknek, hogy a magyar *zs* nem a magyarban fejlődött hang, ellentmondani látszanak német és latin-újlatin jövevényszavaink *zs* hangjai. Hiszen sem a németben, sem a latinnak közkeletű kiejtésében nincsen *ž* hang. Hogy egyelőre a német nyelvnel maradjunk, a német nyelvtudományi kézikönyvek és hangtani dolgozatok semmit sem tudnak arról, hogy a németben valaha is meg lett volna ez a hang. A német nyelvtudományban kimutatják ugyan a germán eredetű *s*-nek *s*-es (*š*-féle) ejtését az ó- és közép-felnémetben,² de arról, hogy ez a hang az ó-felnémet vagy a közép-felnémet korszakban már *z* öngés is lett volna (mint ma a nyelvjárások nagy részében), egyik sem szól, sőt BRAUNE ó-felnémet nyelvtanában ezt határozottan tagadja is.³ Ilyenformán tehát a magyar nyelv német jövevényszavai esetében nem maradna más hátra, mint hogy a német *s* (ófn., kfn. *š*) > magyar *zs* (*zsák*, *zsákmány*, *zsold* stb.) hangviszonyt továbbra is az eddigi módon: német *š* > magyar *s* > *zs* fejlődési sor fölvételével magyarázzuk.

A német nyelvtudománynak az ó- és közép-felnémet *s*-ek hangszínére vonatkozó megállapításai azonban korántsem

¹ Legújabbán PAIS D. mutat rá arra, hogy a *zs* hang a XIII. században már meglehetett a magyarban (MNy. XXVIII, 276).

² BRAUNE, Althochdeutsche Grammatik⁵ 157 és PAUL—BRAUNE, Beiträge. Bd. I, 528; SCHATZ, Albayerische Grammatik 81; WILMANN, Deutsche Grammatik³ I, 137; BEHAGHEL, Geschichte der deutschen Sprache⁴ 239 és i. m. 398 (Grundriss d. germ. Phil. 3.).

³ I. m. i. h.

lehetnek végérvényesek. Ezeknek ugyanis ellentmond a német-séggel érintkező összes szláv nyelvek német elemeinek egybehangzó vallomása. Valamennyi idetartozó szláv nyelv (lengyel, szorb, cseh, tót, szlovén, kaj-horvát) német jövevényeiben az ó- és közép-felnémet *s*-ek helyén nem *š*-eket találunk, amint azt a német nyelvtudomány azon megállapítása alapján, mely szerint az ó- és közép-felnémet *s* *š*-szerűen hangzott, várni lehetne, hanem *ž*-t és *š*-et, mégpedig a zöngés környezetben levő német *s* helyén *ž*-t, a zöngétlenben pedig *š*-et.

Példák a zöngés környezetben álló német *s* > szláv nyelvi *ž* megfelelésre:

Lengyel¹: *bażan* < n. *bosūne*, ma *Posaune* | *żaga* < *saga*, úfn. *Säge* | *żagiel* < *Segel* | *żak* < *Sack* | *żaltarz* ~ *żottarz* < ófn. *saltári* | *żap* < *Sumpf* | *żebrać* < *sefer* | *żegnać* < ófn. *seganön* < lat. *signare* | *żemta* < kfn. *semele*, úfn. *Semmel* | *żotd*, *żotnierz* (1500-tól) < *Sold*, kfn. *soldenaere* | *żur* < ófn. *sūr*, úfn. *sauer* | *żalomsze* < *Seelmesse* stb.

Szorb²: *kajżar* < *Kaiser* | *żonop* < ófn. *senaf*, úfn. *Senf* | *żur* < ófn. *sūr* 'sauer' stb.

Cseh³: *žalm** < ófn. *salm* < lat. *psalmus* | *žaltář* < ófn. *saltári* | *žehnati** < ófn. *seganön* | *žebrač** < kfn. *sefer* | *žumpa** < kfn. *sumpf* | *žemle** < kfn. *semele* | *žoldněř* < kfn. *soldenaere* | *želir** < kfn. **sellaere* | *žejbrovati* < kfn. *siubern* 'säubern' stb.

Tót⁴: *žajdel'* < *Seidel* | *žomp* < *Sumpf* | *žubrovat'* < kfn. *siubern* 'säubern' | *žufa*, *žufěň* < *Suppe* stb.

Szlovén⁵: *tařend* < *tausend* ŠTREKELJ: ArchfSlPhil. XII, 453 | *žàlar* < *Seiler* PÁVEL 8 | *žàjfa* < *Seife* | *žàmar* < *Säumer* | *žàmet* < *Sammt* | *žèhtar* < ófn. *sehtári* | *žilj* < *Seil* | *žóka* < *Socke* | *župa* < *Suppe* PÁVEL 102 | *žùjca* < *Sülze* PÁVEL 28 stb.

Ezeket a példákat még bátran a többszörösére szaporíthatnók, de már ezekből is kiviláglik a német *s* ~ szláv *ž* megfelelés szabályossága. Hasonló az eset a helynevekben, amelyek már helykímélés miatt sem sorolhatunk föl. A német *s* ~ szláv *ž* megfelelés eseteiben a *ž*-t a szlávból megmagyarázni nem lehet, mert a fenti szláv nyelvekben nyoma sincs egyébként az *š* > *ž* vagy *z* > *ž*, még kevésbé az *s* > *ž* hangfejlődésnek. A szláv nyelvek különben is élesen megkülönböztetik a zöngés hangokat a zöngétlenektől. Ebből a zöngés környezetben álló német *s* helyén szabályosan jelentkező *ž* meg-

¹ A. BRÜCKNER, Etym. słownik języka polskiego. Kraków, 1927.

² MIKLOSICH, Et. Wb. der slav. Sprachen és LINDE, Słownik języka polskiego szorb idézetei.

³ ANTON MAYER, Die deutschen Lehnwörter im Tschechischen. Reichenberg, 1927. 34. A cseh szavak után álló * azt jelenti, hogy a szó a tótban is megvan.

⁴ K. KÁLAL, Slovenský slovník z literatúry aj nářečí. Besztercebánya, 1924.

⁵ PLETERŠNIK—WOLF, Slovensko-nemški slovar. Ljubljana, 1895.; FR. RAMOVŠ, Historična gramatika slovenskega jezika. II. Konzonantizm. Ljubljana, 1923.; PÁVEL Á., A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana. Bp., 1909.

felelésből (amelyet a mai nyelvjárások nagyrésze is zöngésen: *z*-nek ejt) csak arra következtethetünk, hogy a *ž*-nek már az átadó német nyelvben kellett meglennie, más szóval: hogy az *s* nemcsak *š*-szerűen hangzott, ahogy ezt az eddigi kutatók általában hirdetik, hanem egyúttal zöngésen is, s így a mai zöngés ejtés már a német nyelv régebb korszakában is megvolt.

A német nyelvtudomány a legutóbbi időkig nem hasznosította a szláv nyelvek német elemeinek tanúságtételét. Ennek oka főképen abban rejlik, hogy a szláv nyelvek idegen elemeire a legutóbbi időkig alig fordítottak figyelmet, s így a jövevényszavakkal kapcsolatos hangtani kérdések fölisméréséről és megoldásáról sem lehetett szó. Csak a legutóbbi időben akadt földolgozója a cseh nyelv német elemeinek,¹ míg a többiekre nézve kénytelenek vagyunk ma is több-kevesebb teljességgel összeállított szójegyzékekkel megelégedni.² A német-szláv hangviszonyok kérdése — legalább is a minket most érdeklő része — azonban ma már nagyjában tisztázottnak tekinthető.

Az első, aki ezt a problémát fölvetette és a szláv nyelvek német jövevényeinek tanúságtételét a német hangtörténet számára fölhasználta, PRIMUS LESSIAK volt.³ LESSIAK kutatásait, amelyek úgyszólván csak a szlovén-német kapcsolatokra szorítkoztak, ERNST SCHWARZ kiterjesztette a cseh-németre is, és különösen a nagyszámú helynévátvétel alapján megírta a német *s* hangok történetét.⁴ Mindkét kutató eredményei azt mutatják, hogy egyfelől a szlávok *ž*-nek vették át a zöngés környezetben álló német *s*-et (az idézett köznyelvi szavakon kívül helynevekben is, pl. cseh *Žampach* < n. *Sandbach* | *Žandov* < n. *Sandau* stb.), másfelől pedig a németben a szláv *ž*-nek *s* felel meg (szl. *želivo* > n. *Seelau* [SCHWARZ, Reibelaute 14] | szl. *žabnica* > n. *Sebnitz* [i. m. 20] | szl. *Dražďany* > n. *Dresden* [i. m. i. h.]).

Ezekből a kölcsönös hanghelyettesítésekből nyilvánvaló, hogy a német *s* zöngés helyzetben a szláv *ž*-hez állott a legközelebb. SCHWARZ szerint: „Für das alte deutsche *s* in stimmhafter Umgebung ist dadurch... für den Osten des Hochdeutschen eine Aussprache gesichert, die der des slav. *ž* am

¹ ANTON MAYER, Die deutschen Lehnwörter im Tschechischen. Reichenberg, 1927.

² A lengyel nyelv német elemeinek legteljesebb jegyzékét A. BRÜCKNER „Wplywy języków obcych na język polski: Język polski i jego historia I. Kraków, 1915.” c. összeállítása tartalmazza. A szlovén nyelvre nézve vö. ŠTRELJ, Zur slav. Lehnwortkunde: Denkschr. d. K. Ak. Wien L. és ArchSIPhil. XIV.

³ LESSIAK, Die Mundart von Pernegg: (PAUL—BRAUNE, Beiträge. Bd. XXVIII, 1903.), Alpendeutsche u. Alpenslaven in ihren sprachlichen Beziehungen: Germ.-roman. Monatschrift 1910: 274 és Die Kärntner Stationsnamen (Carinthia I, 1920.).

⁴ E. SCHWARZ, Die germanischen Reibelaute *s*, *f*, *ch* im Deutschen. Reichenberg, 1926. Vö. még Ua., Zur Namenforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern. Reichenberg, 1923 és Die Ortsnamen der Sudetenländer. Berlin, 1931. (példák az *s* hangok német-cseh átvételeinek viszonyára 329—49).

nächsten stand und deshalb durch diesen Laut in den slav. Mundarten wiedergegeben wurde.“¹

Ezt a ž-szerű kiejtését a német s-nek még ma is meg lehet találni némely archaizáló német nyelvjárásban. Teljesen így (ž zöngés, š zöngétlen környezetben) tükröződik vissza a gottschee-i (Krajna) német nyelvsziget nyelvjárásában² (žoargə 'Sorge' | žaužn 'sausen' | žilber 'Silber' | žnūr 'Schnur', kfn. snur | genža 'Gänse' stb. || okkšl 'Achsel' | mešša 'Messe' stb.). Hasonló jelenséget tüntetnek föl a zarz-i, valamint a bladen-i (Friaul) nyelvjárások is.³

Ez az elmélet egyébként mindössze abban különbözik az előbbtől, hogy míg az előbbi a s-nek csupán lenis ejtését tételezte föl,⁴ addig ez rámutat arra, hogy az s bizonyos helyzetben nemcsak lenis ejtésű, hanem zöngés hang is volt.

A magyar nyelv német jövevényszavaiban ugyanazt a megfelelést találjuk, mint a szláv nyelvekéiben.

A) zsák XV. sz. NySz. (< Sack DLw.⁵) | zsákmány XIV. sz. OklSz. (< Sackmann DLw.) | zsellér XIV. sz. OklSz. (< bajor Söller DLw.) | zsemlye XV. sz. OklSz. (< kfn. semele DLw.) | zseccel-szék Helt:Krón. 13, 143 (MA. és PP. s-sel: setzel-szék, NySz.-ban nincs meg) (< Sessel CzF.) | zsenkel 'homlít' MTsz. (< senken) | zsoj MTsz. (< Sohle DLw.) | zsold XIV. sz. OklSz. (< Sold DLw.) | zsolnér XVII. sz. NySz. (< Söldner DLw.)⁶ | zsoldonár XV. sz. OklSz. (< Söldner DLw.)⁷ | zsomp MTsz. (< Sumpf DLw.) | zsompor, zomboly MTsz. (< Sum-ber DLw.) | zsufa XV. sz. OklSz. (< Suppe DLw.) | zsojban MTsz. (< Sohlbaum MELICH: Nyr. XXIV, 404) | zsemling ~ zsemelné XVII. sz. NySz., GYARM., Voc., FÖLDI: Zsemelnék [BEKE: Nyr. LXI, 119], MTsz. (< Semling DLw. semling alatt) | Zsigmond (< Sigmund).⁸

B) dözsöl XVII. sz. (? < dösen EtSz.) | házsárt XVI. sz. NySz. (< hasard DLw.) | mozsár XV. sz. OklSz. (< Mörser DLw.) | ozsont MTsz. (< Asant).

¹ SCHWARZ, Reibelaute 14. A magyarországi n. s ~ szl. ž viszonyára vö. n. Rosenberg > tót Ružomberok | n. Rosenau > tót Rožnava (∩ m. Roznyó) | tót Žilina (> m. Zsolna) > n. Sillein (i. m. i. h.).

² A. HAUFFEN, Die deutsche Sprachinsel Gottschee. Graz, 1895.; H. TSCHINKEL, Grammatik der Gottscheer Mundart. Halle a. S., 1908.

³ SCHWARZ, Reibelaute 14.

⁴ MICHELS, Mittelhochdeutsches Elementarbuch 3—4. Aufl. 112. — BEHAGHEL, Geschichte d. deutschen Sprache. 5. Aufl. 399 szerint az s lenis, az sch fortis ejtésű.

⁵ DLw. = LUMTZER—MELICH, Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter im Ungar. Sprachschätze. Innsbruck, 1900.

⁶ Egy adat Com:Jan.; valószínűbb, hogy a lengyelből való (žolnierz).

⁷ A zsolnér és zsoldonár szavak csak s-es változatban ismeretesek.

⁸ Talán idetartoznak a zomb, zombék, zomboly (az utóbbinak van ompoly < *zompoly változata is MTsz., Nyr. XLVIII, 89) szavak is, ha összefüggnek a német Sumpf, Sumpel szavakkal.

A magyarban tehát a német zöngés környezetben levő *s* helyén épen olyan szabályos a *zs*, mint a szláv nyelvekben. Amint láttuk, ennek okát a felnémet nyelv *s*-ének régibb *ž*-szerű ejtésében kell keresnünk.¹ Ha ugyanis egyfelől a németben az *s* zöngés helyzetben *ž*-szerűen hangzott, másfelől — mint a szláv jövevényszavakkal kapcsolatban bizonyítottuk — a magyarban a X—XI. század határán a *zs* hang már megvolt, nincs okunk ezekben a szavakban *s* > *zs* hangváltozásról beszélni, hanem föl kell tennünk, hogy ezeket a szavakat, épúgy, mint a szláv eredetűeket, már *zs*-vel vettük át. E mellett szól még, hogy e szavak egyikének sincs kétségtelen *s*-es alakváltozata, továbbá az is, hogy ezek a szavak, amennyiben megvannak, Heltainál, Pázmánynál és másoknál, akik a *zs*-t megkülönböztetik, következetesen *zs*-vel vannak írva.

Ez alól az általános német *s* > magyar *zs* megfelelés alól csak három kivétel van, amelyek közül az egyik közszó: *sajtár* BesztSzőj. XIV. sz. (< kfn. *sehtar* DLw.), a másik kettő helynév: *Moson* (magyar adatok a XII. sz. óta, < **Mosun* MELICH. HonfMg. 408) és *Söjtör* XIV. sz. (< *Sehtar* PAIS: MNy. IX, 175). A megfelelés nem szabályos, de előfordul a szlávban is: cseh: *šufejň* ~ *žufejň* < kfn. *süfen* | *šalat* < *Salat* | *šavle* < kfn. *Sabel*² | *Šipotin* hn. < német *Sipoto* szn.³ | lengyel: *szabla* < *Sabel* | *szabeltasz* < *Sabeltasche* | *szukać* < alnémet *söken* 'suchen' | *szuto* < *Säule*⁴. A mi *sajtár* szavunk is megvan a csehben és a tótban *šehtar* formában (a tótban *žochtar* is, a szlovénben csak *žehtar*). A német *s* ~ szláv *š* megfelelés kérdése még nincs tisztázva. Feltűnő, hogy ilyen megfelelésre csak az északi szláv nyelvekből van példánk, míg délen (a szlovénben) nyomát sem találjuk. Ez — úgy látszik — arra mutat, hogy az északi német nyelvjárásokban az *s* zöngéssége nem volt általános. Arra is lehetne gondolni, hogy a szláv *š*-ek a német *s* > *ž* fejlődés egy föltehető közbeeső **š* fokának az átvételei.

A magyar *s*-eknél az említetteken kívül még az a lehetőség is fölmerülhet, hogy olyan időből való átvételek, amikor a magyarban még nem volt *zs* hang, *s* a német *ž* hangot hang-

¹ E. SCHWARZ, Reibelaute 15 és MAYER, Die deutschen Lehnwörter 35 szerint a *ž*-szerű ejtés a németben a XI—XIII. században uralkodott. Ez a megállapítás azonban legfeljebb a csehekkel érintkező németek nyelvére vonatkozhatik, mert pl. Krajnában még ma is megvan. A magyarországi németek nyelvében még a XVI. században is meg kellett lennie. Ezt bizonyítja az oláh *jetuesc* 'szedni' nyomdászati műszó (< német *setzen*) *ž*-je. A szó tárgyi okokból nem lehet a XVI. századnál korábbi átvétel (vö. I. BORCIA, Deutsche Sprach-elemente im Rumän.: JBR. 1904. X, 194—5). Még a következő példák idézhetők a német *s* > oláh *ž*-re: *jet*, *jet* 'Lehnstuhl' < *Sitz* | *joagăr* 'Sägemühle' < erd. szász **sager*, vö. *sag* 'Säge' | *joagărean* 'Säger' < *Sager* (uo).

² GEBAUER, Hist mluvnice jaz. česk. I, 486.

³ Vö. E. SCHWARZ, Die Ortsnamen der Sudetenländer 331. Mivel ő tagadja a német *s* > szláv *š* megfelelés lehetőségét, a *Šipotin*-ről azt tartja, hogy „romlott“ alak a szabályos **Žipotin* helyett.

⁴ BRÜCKNER, Etym. słownik.

helyettesítéssel *s*-ként vettük át. Ez különösen *Moson* esetében igen valószínű, mert, mint MELICH kimutatta, *Moson* honfoglaláselőtti német eredetű név, s így a magyarság már a honfoglalás legelső éveiben átvehette. A *sajtár*-ról és a *Söjtör*-ről azonban ezt nem tudjuk kimutatni, s ami a *sajtár*-t illeti, bár első előfordulásánál kétségtelenül régebbi átvételének kell lennie (a BesztSzój.-ben már fejlett, illeszkedett alakban fordul elő: *sahthar*), művelődéstörténeti okokból nem valószínű, hogy már a X. században került volna át a magyarba, amikor a *zs* kimutathatólag még ismeretlen volt. Ezért nem is sorozhatjuk a *Kenese* mellé, vagyis nem tekinthetjük az idegen nyelvi *ž* ~ magyar *s* megfelelés kétségtelen esetének.

A *sajtár* és *zséter* alakváltozatok egymáshoz való viszonyát illetően föltétlenül igaza van PAISnak abban, hogy külön átvételek a németből: *sajtár* < kfn. *sehtar* < ófn. *sehtári* | *zséter* < kfn. *sehter* (l. MNy. IX, 175) és nem magyar fejlemények. Ezt támogatja a hangtani érveken kívül az is, hogy több vidéken¹ a *sajtár*, *zsétár* ~ *zséter* szavak egymás mellett élnek, de különböző jelentéssel.² Ami a különböző alakváltozatok egymáshoz való viszonyát illeti, azt hiszem, hogy a *séjtár*, *sétár*, *sítár*-on kívül valamennyi változat (*zsajtár*, *zsétár*, *zsítár*, *zsojtár*³) a *sajtár* ~ *zséter* alakok keveredéséből keletkezett.

Nem kétségtelen a német *s* > magyar *s* (ə: š) megfelelések sorába való tartozása a *semling* < német *Semling* (< *Sälmling*) szónak. A szó, mint már említettük, *zs*-vel is hangzott, sőt alapos okunk van arra, hogy csakis a *zs-s* ejtést fogadjuk el hitelesnek. A régi szótárak *semling* adatai (MA., PP., utánuk KRESZN.) ugyanis nem kétségtelen bizonyítékok az *s-es* ejtés mellett, mert közülük MA. a *zs* hangot — néhány elszigetelt esetet leszámítva — mindig *s*-sel jelölte, PP. pedig adatait számos esetben átvette MA. szótárából annak jelölésmódjával együtt.⁴ KRESZNERICS maga pedig a szót, mint dunántúli ember, nem ismerte, mert az csak Erdélyből van följegyezve, tehát minden bizonnyal írott forrásból merítette. Idéz ugyan a MTsz. is adatot az *s-es* alakra HERMAN OTTÓ Hálászat Könyvéből; azonban HERMAN ezeket HECKEL JAKAB „Magyarország halainak rendszeres átnézete. Ford. CHYZER KORNÉL. 1863.” c. munkájából vette, s így hitelességük semmiesetre sem annyira

¹ Győr környékén, Sopron m. (ZSIRAI M. szíves közlése), Zala m. (PAIS D. szíves közlése), Nógrádszakal (HERNITZ JÓZSEF plébános úr szíves közlése).

² Győr környékén a *sajtár* kétfülű dézsát, a *zséter* egyfülü fejőedényt jelent.

³ A *zsojtár*-nál (Abaúj, Zemplén, Gömör) gondolhatunk tót közvetítésre is, vö. keleti tót *žochtar* KÁLAL, Slov. Slovník.

⁴ Ez az oka PP. ingadozásának a *zs* jelölésben: *mo'ár* ~ *mo'zár* | *o'onna* ~ *o'onna* | *sold* ~ *'sold* ~ *'zold*. A *strázsa* mindig *s*-sel van írva, ugyanígy *dé/a*, *ko'ók* (< oláh *cojoc* < szláv *kožuch*.) stb.

kétségtelen, mintha azokat az élő nyelvből jegyezte volna föl. Hogy az *s*-es alakváltozatokat valóban csak írott forrásból merítette, bizonyítja az is, hogy ezeknek előfordulási helyét csak általánosan határozza meg („Erdélyi részek”), míg a *zs-s* alakoknál még a falut is megnevezi (*zsemlénk* „Erdővidék”, *zsömle-hal* „Székelykeresztúr”).

(Folytatjuk.)

KNIEZSA ISTVÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Kettős személynevek a mordvinoknál és voguloknál. JAKUBOVICH EMIL a *Viska*, *Stojszló* és *Pécel* nevekkel kapcsolatban néhány árpádkori előkelőség keresztény és pogány magyar nevét is megállapítja (MNY. XXIII, 238—40). JAKUBOVICH tanulmányából is láthatjuk, milyen fáradságos munka az ó-magyarkori keresztény és pogány néven szereplő személyek azonosítása. XIV—XV. századi okleveleinkben pedig sok személy kettős néven szerepel: „*Ladislavus dictus Zunugh*” (ÓMOLV. 192), „*Petrus Kesselw dictus*” (OKLSZ.), „*nobilis domina Elyzabeth alio nomine Buza vocata*” (MNY. XI, 329). Miért használtak eleink még a XIV—XV. században is pogánynak látszó magyar neveket? Hiszen a kereszténység ebben a korban már nem lehetett ellenszenves, gyűlölt vallás, mint a X—XI. században!

Azt hiszem, a magyar nevek használatának okai ugyanazok voltak eleinknél is, amelyek ma a mordvinoknál. A moksamordvin „*Od V'el'e*” c. hírlapban a következőket olvastam: „A keresztény, hivatalos néven kívül minden moksának saját moksaneve is van. Ezt a nevet vagy ő adja magának, vagy környezete ruházza rá. Ezek a nevek a moksáknak érthetőbbek, kedvesebbek, kiejhetőbbek. Némely moksának hivatalos nevét csak kétszer-háromszor hallani: amikor a pápa megkereszteli, amikor házasságot köt és amikor temetik. Egyébként állandóan a maga nevéen, moksanevéen nevezik őt” (161. sz., 14. hasáb). Ilyen kettős moksamordvin neveket találtam is a jelzett újságban: „Falunkban él *Nadu* (moksaneve alakja az orosz *Nadjev* névnek), neve moksául *Kasztaj*” (160. sz., 18. hasáb). „Ot'šu M. Pašad faluban... él *I. E. Larin*, moksaneve *Kondako*” (193. sz., 16. hasáb). „Magloka faluban él három testvér: *S'emjon*—*S'urgá*, *Jagor* és *Andřej*” (i. h. 17. hasáb). Az eredeti nevek használatának lélektani oka tehát nem a kereszténység iránti ellenszenv, hanem a kiejthetőség és érthetőség.

Talán a voguloknál is csak ez az oka a vogul nevek használatának: *Xansän kent* 'tarka sapka' = *Chatanev*, *N'är-l'cin* 'kopasz evet' = *Lenkin*, *Xiurá* = *Tusin* stb. (MUNKÁCSI, Vogul Népk. Gyűjt. IV, 427).

JAKUBOVICH azt mondja, hogy *Saroltu* fejedelemasszony *Beleknegini* 'pulehna domina', az ifjabb Gyula *Procu* 'maradék' nevüket bizonyára felnőtt korukban kapták (i. h.). Hogy ez a régebbi finnugor népeknél is így lehetett, azt nemcsak a fenti moksamordvin adattal („Ezt a nevet vagy ő adja magának, vagy környezete ruházza rá”), hanem egy osztják példával is

igazolhatom: „Az asszony szól: Kis unokám, íme emberré lettél, én neked nevet adok, az én adtam név rossz legyen vagy jó legyen, ez: Nyílforgács-férfi“ (PÁPAY, Északi-osztják nyelvtanulm. 8).
 JUHÁSZ JENŐ.

Fabchich József a nyelvelmékek és a ponyvairodalom új kiadásáról. FABCHICH nagyon büszke volt rá, hogy haragos ellenfele, Révai Miklós a megalapítandó Tudós Társaság tagjainak sorába („Candidati eruditae Societatis Hung.“ Győr, 1791.) őt is felvette. „Pindarus“-ának címlapján még 1804-ben is hirdeti, hogy „az Magyar föl állítandó Tudós Társaságnak az XL.dik Szám alatti Tagja“ (a II. sz. csak a „rendszerint való tagok“ betűrendes névsorából alakul ki), és nemcsak szilárdul bízott a Planum megvalósulásában, de a társaság munkarendjéhez terveket is készített. Legsürgősebb feladatnak ő is szótár és nyelvtan megalkotását tartotta, s a szótár szerkesztéséhez ezt ajánlja: „minekelőtte a szóknak magyar neve az Lexikonban iktattatik, különös Lexidionba valamennyi ki nyomtatattván az Országnek Tudósaival közöltessék, ezeknek ítéletei az Planum szerint állítatott Társaságban meg rostáltassanak, osztán telljék meg általuk az Dikcionárium“. Műszótár kiadására is gondol: „Következzék az Lexikon Artium Mechanicarum. Ezt essentialiter külön kell szereznii, mint Hübner.“ — A további teendők során pedig két, valóra máig sem válthatott, becses gondolatot vet föl. Az egyik a nyelvelmékeknek hasonmásban való közreadása, a másik a ponyvairodalom termékeinek kötetbe foglalása. „Az Régi Magyar Authorok — úgymond — ugyan Régiségeknek rendiben ismét ki bocsáttassanak, hanem olly különbözőessel, hogy az Révaytól elő hozatott, és az Bécsi Könyvházban levő kéz Írások Stereotypice jöjjenek az Világra. Nem tudom, mi légyen az Stereotypus. Ha abban áll, hogy minden betü rézbe vésettetik, hát Chalkográfiának hívnám. Ugy vélem, olly formán esik meg az dolog, valamint az kóták nyomattatnak. Azt akarom ez által mondani, milyen formában vagyom az kézírás betüire nézve olly formába láthassuk az régiségeket; nem pedig hogy mit az Editor tapogat, azt mostani betüinkkel tálolja nekünk: csak azon Požonyi halottas beszédnek hányféle az olvasása, fejtegetése; majdnem annyi, valahánynak szemébe kerül. — Az későbbiek már az mostani módra jöhetnek.“ — „Ez régi Autorok közé számlálom az *Gyékényes Autorokat* is, kiket árkusonként az gyékényen árulnak egy polturáért, úgy mint Markalf, Tankréd, Toldi Miklós s a' t. kikben tiszta Magyarság, jó poétai gondolatok találtnak: többeket egy kötetbe lehet foglalni. Nagy késón lehet az Ujjab Poétáknak másodszeri nyomtatására törekedni, kik meg érdemlik, hogy az későbbi Századokkal Magyar Klasszikusoknak ösmérettessenek.“ — Végül még egyet: „Az Ujságok M. Országban irattassanak. Mint eddig iratnak, Magyarul belőlük nem lehet tanulni.“ (Mi hír Budán? vagy Fancsali Feszület. Orsz. Széchenyi-Könyvtár. 16. Föl. Hung.) — Ha FABCHICH ma „négyöt emberöltő régiségből“ föltámadna, sok óhajtatását elismételhetné.
 GÁLOS REZSŐ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Átabota. Ez a szó, de még inkább a *-ban* ragos alakja, az *átabotában* módhatározó, ma jobbára a tájnyelvben terjedt el, noha újabbban az irodalmi nyelv is pártul fogta őket. Az előbbinek 'hebehurgya, rendetlen' a jelentése, az utóbbié 'össze-vissza, rendetlenül, imígy-amúgy'.

Az *átabota* eredetéről pár évtizeddel ezelőtt igen érdekes véleményt nyilvánított KERTÉSZ MANÓ (Nyr. XXXIV, 492). Szerinte az *átabota* a *handabandá*-val költ egy fészken, és mind a kettő tulajdonképen a római gladiátorok egyik sajtósága fajtájának, az *andabata*-knak (< görög ἀνδαβάτης) a nevéből való. Ezek arról voltak nevezetesek, hogy befődött arccal, vakon harcoltak egymás ellen. Különös harcolásmódjuk nagyon alkalmas volt a szeles, kapkodó, meggondolatlan ember cselekvésének képes megnevezésére, s azért már a klasszikus latinságban közmondásszerűen élt ez a kifejezés: *clausis oculis andabatarum more pugnare* 'andabaták módjára behunyt szemmel harcolni'. A középkori latinság szintén ismert az andabaták viaskodására célzó szólásokat. Innen kerülhetett az *andabata* szó hozzánk. Meglehetősen magyaros hangzása volt az oka, hogy meghonosodása után nemsokára ikerszónak érezték (*anda-bata*), és az ikerszók ismert természete szerint a két tag idő folytán egymáshoz alakult. Mégpedig az előtag indukáló hatása következtében származott az *andabanda*, s ebből a *hadaz*, *hadarász* hatására a *handabanda*; viszont az utótag formáló hatására keletkezett az *átabata*, majd a hangszín némi megváltoztatásával az *átabota*.

Az EtSz. szerkesztői nem fogadják el KERTÉSZnek ezt a magyarázatát. Azt tartják u. i., hogy a COMENIUS Januájából (első kiad. 1643.) a NySz.-ban idézett *hátabotában* alak az eredetibb, a *h* nélküli *átabotában* az újabb, az *átabota* pedig csak elvonás az utóbbiból. Az eredetibbnek vélt *hátabotában* szerintük olyan hangfestő szó volna, mint pl. a *hátahupás*, ennél fogva sem az *átabotá*-nak, sem *-ban* ragos alakjának semmi köze sincsen KERTÉSZ *andabata*-jához.

Én azonban ennek ellenére KERTÉSZ véleményéhez csatlakozom. Elmés magyarázatának nézetem szerint csak az az egy hibája van, hogy fejtegetéseit nem tudta nyelvtörténeti adatokkal támogatni. Nyelvtörténetünk világánál, úgy tartom, neki van igaza.

Az *andabata* szó u. i. nemesak latin nyelvű szövegben fordul elő nálunk (vö. BARTAL, MLSz.), hanem magyarban is, vagy pedig latin szótárban magyar nyelvű értelmezéssel együtt. Dugonics a Példabeszédekben (1820.) ezt a szólást: *Szem bé kötve ne víj*, ezzel a magyarázó jegyzettel kíséri: „A' Görögöknél azokat, kiket *Andabatáknak* neveztek, arra szoktatták: hogy szem bé kötve kegyetlenül harcoltak egymás ellen. Ennek okáról soha se olvastam valamit, noha jól tudtam azt, a' mit Homerus is mond: hogy, aki nagyon haragszik, szem bé zárva valamint a' vak, rohan ellenségére“ (II, 140). Hogy a 'kapkodó, rendetlen' jelentésű *átabata* és a 'vakon vívó' *andabata* csakugyan etimológiai kapcsolatban állhatnak egymással, annak némi nyomát találhatni „A' magyarság' virági“-nak (1803.)

következő, egymással párhuzamba állítható két helyén: „Kordéban hartzolni: *vaktában, szem-béhunyva vini*“ (282); „Tsak kordéra hánt a' dologgal: *átabatában kezdte, végezte a' dolgot: tsak el-kalabálta*“ (281). PÁRIZ PÁPAI szótárában (1708.): „*andabata: szem bé-hunyva vívó, kordéban hartzoló; andabatarum more facere: esztelenül kordéban valamit mívelni*“ (NySz. II, 364). De hivatkozik az andabatákra Tolnai F. István is az Igaz keresztényi kalauz (1679.) c. munkájában: „Edes Páterem meg-bocsáss, de nem jó a' szelekkal vívó és hartzoló *Andabaták módgyára hartzolni*“ (218). Azonban már néhány évtizeddel előbb is megtalálható az andabaták harcolásmódjára való hivatkozás abban az üzenetben, melyet Eszterházy Miklós nádortól vitt Bornemisza Pál a nagy ellenfélnek, I. Rákóczy Györgynek 1641. március 16-án, tehát két esztendővel COMENIUS Januája előtt, ahonnan az EtSz. által perdöntőnek tartott *hátabatában* adat való. Ez az üzenet azért nevezetes számunkra, mert következő helye kétségtelenül igazolja az *andabata > átabata* ~ *átabota* származtatás megbízhatóságát: „... magok lesznek minden veszedelemnek okai, ha mi jön reájok, s csak mint az *átabaták* bekötött szemmel lévén, ugy hadakoznának ökött“ (ErdOrszGyülEml. X, 309).

Egészen bizonyosnak tartom, hogy XVI—XVII. századi irodalmunk nyelvünk pontosabb ismerete még több adattal tudná igazolni, hogy a *vaktában*, összevissza vagdalkozó *andabata > átabatá*-ra való hivatkozás valóságos közhelye volt akkoriban a vallási vitáknak és az egyházi beszédeknek. Nem csoda tehát, hogy az *andabata > átabata* névszó és az utóbbiból alkotott *átabatában* határozó a tanult emberek beszédéből, de kivált a templomi szószékről csakhamar átment a nép nyelvébe és ott mint számos más idegen szó, idővel sokféle alaki változást szenvedett (l. MTsz., EtSz.). Későbbben azután mind az irodalomban, mind a szószéken divatját multa a befődött szemmel vívó gladiátorok példájának emlegetése, azért az *andabata > átabata: átabatában* lassanként kiszorult az irodalmi nyelvből és tájszóvá lett. Csak az újabb népies vagy népieskedő írók vitték vissza megint oda, ahol egykor megkezdte pályáját.

A *handabandá*-ra nézve nincsenek olyan adataim, melyek épp oly megdönthetetlenül tanúskodnának KERTÉSZ magyarázata javára, mint az *átabatá*-t illetőleg a fentebbiek. Mindamellett arról is nagyon valószínűnek tartom KERTÉSZ feltevését. Megjegyzem azonban, hogy a *handabanda h*-ját nem analógia útján keletkezettnek tartom, hanem épp úgy, mint a Janua *hátabatá*-jáét, a régi nyelvben nem ritka helyesírási sajátságának. Ez a *h* azután a *hátabatá*-ból eltűnt, akárcsak a *hora > óra, hostya > ostya* szavakból (vö. NySz.), míg a *handabandá*-ban megmaradt nemcsak írt betűnek, hanem ejtett hangnak is, mint az *Ungaria > Hungaria* esetében (vö. MNy. I, 68). CSEFKÓ GYULA.

A latin Anianus magyar származékaihoz. P. D. legutóbb két ízben is foglalkozott a latin *Anianus* személynévvvel kapcsolatos magyar helytörténeti és nyelvtörténeti kérdésekkel (MNy. XXVIII. 171, 245), és kétségtelen, hogy ezeknek legnagyobb részét sikerült is teljesen tisztázni. Van azonban fejtegetéseiben néhány

pont, melyek az én nézetem szerint nem egészen helyesek. Ezért talán nem lesz felesleges, ha ezekhez, az idetartozó kérdések lehetőleg végleges tisztázásának szándékával, én is hozzászólok.

Első kifogásom az ellen van, hogy *Anianus* a latin szóvégnak képző gyanánt való elvonásával szerinte „*Anyán* vagy *Anyan*, esetleg *Anyan* vagy *Anyán* lett. majd pedig a szótaghatáron levő *ny* megkettőztetésével az *Annyán* stb. formát vette fel“ (i. h. 171). — A magánhangzókra vonatkozólag feltétlenül helyeselem ebből azt, hogy a hangsúlyos szótagbéli eredeti *á*-ból akár *a*, akár *á* válhatott. (Vö. amit erről nemrégiben, MNy. XXVIII. 262, a *kagyló* szó első magánhangzójával kapcsolatban írtam.) De már hogy a latin *Anianus* hosszú *á*-jából is akár *a*, akár *á* lehetett volna: *Anyan* ~ *Anyan* vagy *Anyán* ~ *Anyán*, azt nem tartom helyesnek; szerintem e név magyar alakjainak másodlik szótagjában mindig csakis hosszú *á* hangozhatott.

Nem tartom helyesnek azt a felfogást sem, hogy a név magyar alakjaiban eredetileg rövid *ny* volt, s hogy ez utóbb a szótaghatáron levő helyzete miatt nyult volna meg. É véleményem megokolása céljából azonban egy kis kitérést kell tennem.

A hiatus elkerülésének egyik módja az (a többiekéről l. MNy. XXV, 252—3), hogy abban az esetben, ha a két teljes nyomatékú szomszédos magánhangzó közül az egyik *i*, *é* vagy *u*, a másik pedig valamely ennél öblösebb magánhangzó, akkor az *i*, *é* esőkentett nyomatékú *í*-vel, az *u* pedig esőkentett nyomatékú *u*-val helyettesítődik. A rendelkezésemre álló igen gazdag anyagból íme néhány példa: (R. *lagyistrom* >) **laistrom* > *lajstrom*, (hát *hiszén* >). N. *há* *iszén* > N. *hájszén*, *co ide* > N. *cojde*, *eleibe* > *elejbe*, *izraélita* > *izrajlita*, szl. *vojevoda* (o: *voëvoda*) > R. *vojvoda* (> *vajda*), **kalauz* > (R. *kalahuz* ~) *kalauz*; **Máriu* (> *Mária* ~) *Szent-marja*, *máriás* > *márjás*, *kollégium* > N. *kollégjom*, R. *ifjú* > *ifjú*, lat. *Simeon* > *Sémján* (> *Söm-jén*) stb. Ha egy ilyen vagy (magánhangzó előtt álló) bármilyen más eredetű *í* megelőző magánhangzó + *sz*, *z*, *s*, *zs*, *ty*, *gy*, *ly*, *ny* után állott, akkor ezeknek pótló megnyúlásával kapcsolatban kiesett. Pl. R. *hosszjú* > *hosszú*, R. *bozja* > R. *bozza* (> *bodza*), R. *lasjú* > *lassú*, **bátyja* > *bátyta*, **hagyjuk* > *haggyuk*, **folyjon* > *follyon* (> *fojjon*), **hányja* > *hánnya* stb. Ha pedig ilyen *í* megelőző magánhangzó + *t*, *d*, *l*, *n* után állott, akkor ezek előbb palatalizálódtak, s csak ennek megtörténte után esett ki az *í* e palatalizálódott mássalhangzók pótló megnyúlásával kapcsolatban. Pl. lat. *Scythia* (olv. *szitiá*) > *Szittyá* (-ország), **adjam* > *aggyam*, lat. *galea* > R. *gállya* (> *gálya*), **fonjak* > *fonnyak*, (*Dámján* >) **Dánján* > *Dánnyan* hn., lat. *Colonia* > R. *Kolonnya*, lat. *línea* > R. *linnya* (a mai *línia* > *lénia* újabb, másodszeri átvétel), lat. *lítania* > **litannya* (> R. *letanya* MELICH, SzJövsv. I, 2: 341, N. *letanya*, *letenye*), szl. *Svinija* > *Szinnye* hn., lat. *venia* > R. *vénnya* stb.

Ez utóbbi adatokból nyilvánvaló, hogy latin *Anianus*-ból is csak hosszú *nny*-nyel való *Annyán* ~ *Annyán* alakot várhatunk szabályos magyar fejleményként. De mivel az ilyen eredetű *lly* (> *jj*) és *nny* hangok a magyar nyelvtörténet folyamán sok esetben meg is rövidültek, pl. *gálya*, *Ilyés*, *Kilyén* (> *Gilyén*), *pálya*, *petrezselyém*, R. *sólya*, *tejes* (írva: *teljes*), *vajon*, *zsálya*,

Dányán hn., *N. letenye*, *Szinye* hn. stb., ezért ninesen okunk kételkedni benne, hogy a régibb és szabályos *Annyán* és *Annyán* alakok hosszú *nyy* hangja is megrövidülhetett utóbb.

Nem helyeselhetem továbbá azt sem, hogy P. D. az *Annyán* ~ *Annyán* > *Angyán* ~ *Angyán* változást a hosszú *nyy* elhaso n u l á s á n a k magyarázza (i. h. 171). Ezt az esetet ugyanis, valamint a *N. bannyas*: *N. bangyaska* 'villosus, impexus', *dinnye* > *N. gyíngye* esetét is, nem lehet elválasztani az *ángy* (EtSz.) és a népnyelvi *arany*, *bonyolódik*, (görény:) *giringy*, *gyön-györű*, *kangyarodik*, *píringyó*, *tángyér*, (*tunya*:) *tongyó* esetektől, melyekben persze szó sem lehet elhasonulásról, mert sohasem volt bennük hosszú *nyy*. Az én nézetem szerint ezen eseteknek mindkét csoportjában egyaránt esakis az történt, hogy az *ny* után inetimológikus *gy* fejlődött; de ha az *ny* hosszú volt, akkor ez a rákövetkező *gy* fejlődésével kapcsolatban szabályosan megrövidült. Vö. pl. *stranvika* > *zarándok*, *benne* > *N. bende*, *fénn* > *fént*, *mell*: *melbe*, *jobb*: *jobbra*, *varr*: *varga*, *védd el*: *véd le* stb.

Végül még a P. D. helyeselhető feltevése szerint (legalább részben) szintén idetartozó *Anyos* személynév → családnévvvel kapcsolatban is volna egy megjegyzésem. Ennek keletkezését ugyanis úgy magyarázza P. D. (i. h. 247), hogy az *Anyán* és az általa (de, mint láttuk, tévesen) feltételezett *Anyan* alak végén levő *n*-et az akkori magyarok nyelvérzéke becéző képzőnek fogta fel, és ezért helyettesítette egy másik becéző képzővel, az *s*-sel, s az így keletkezett *Anyás* ~ *Anyas* származékoknak ez utóbbi változatából lett volna aztán az *Anyos* szn. → csn. Az *n*-végű *Anyán* és az *s*-végű *Anyás* alakok (ez utóbbi ma is helynév Csongrád megyében) viszonyának e magyarázatát nemcsak nagyon szellemesnek, hanem feltétlenül helyesnek is tartom. De mivel szerintem, mint fentebb már kifejtettem, a második szótagban rövid (*á* >) *a*-val való *Annyan* > *Anyan* alakja sohasem lehetett e szónak, ezért az *Anyos* névnek korábbi **Anyas*-ból való magyarázatát sem tarthatom helyesnek. Szerintem akár a becézőnek felfogott *Anyán* alakból, akár a csakugyan becéző *Anyás*-ból újabb játszi képzőcserével **Anyus* lett (vö. pl. *András*: *Andris*, *Kata*: *Katus* stb.), s ezen **Anyus* származéknak szabályos utóda a későbbi *Anyos* alak.

Összefoglalva tehát az eddigieket, azt hiszem, hogy a latin *Anianus* név *us* végének becéző képzőként való felfogása következtében a magyarban *Anián* alakot öltött, melyből szabályosan *Annyán* ~ *Annyán* lett, majd ebből a hosszú *nyy* megrövidülésével *Anyán* ~ *Anyán*. Akár a régibb *Annyán*, akár az újabb *Anyán* alakból inetimológikus *gy* fejlődése következtében *Angyán* (szn. → hn.) keletkezett, az *Anyán* alak szóvégi *n*-jének becéző képzőként való felfogása következtében pedig képzőcserével *Anyás* (szn. → hn.) származék, és akár az *Anyán* alak vélt *-n*, akár az *Anyás* származék *-s* képzőjének *-us* képzővel való felcserélése következtében az **Anyus* > *Anyos* (szn. → csn.) származék.

HORGER ANTAL.

HORGERNAK az a kifogása, hogy én az egyházi latin *Anianus*, illetőleg szerinte *Āniānus* ó-magyar megfelelőjéül lehetőségképen

az *Anyán* és *Anyán* mellé *Anyan* és *Anyan* formákat is felveszek. Erre a következő megjegyzést tehetem: Az ó-magyar hangtörténet időmérték-viszonyai nincsenek annyira tisztázva,¹ hogy egyszerűen, minden bizonyítás nélkül abból indulhatnánk ki, hogy idegen elemek átvétele alkalmával a magyar ejtés időmérték dolgában pontosan és következetesen igazodott az eredetihez.

Az egyházi latin *Adrianus*-nak *Adorján*, *Urbanus*-nak *Orbán*, *Sebastianus*-nak *Sebestyén*, *Chilianus*-nak *Kilény* vagy *Gellén*, *Donatus*-nak *Donát*, *Gervasius*-nak *Gyárfás*, *Pancratius*-nak *Pongrác* a magyarja, vagyis az egyházi latin alakbeli — valószínűleg hosszú — *a* helyén a magyar megfelelők utolsó szótagjában csakugyan *á* (*é*) mutatkozik. Így van meg az egyházi latin *Damianus* is a magyarban mint *Damján*, *Domján*, *Domány* vagy *Démjén*, *Dömjén*, *Demény*. Azonban a pestmegyei, Váctól délkeletre fekvő *Domony* helység neve, amely 1446-ban *Damon* és 1430-ban *Daman* alakban tűnik fel,² a *Damianus*-nak valószínűleg nem *Damány*, hanem *Damany* változatára megy vissza. — Az az érzésem, hogy pl. az *Antonius*: *Antal*, *Bartholomaeus*: *Bertalan* (1211: *Bortolon*), *Gregorius*: *Gergely*, *Jacobus*: *Jakab* (*Jakabos*) | *Martinus*: *Márton*, *Augustinus*: *Agoston*, *Mauritius*: *Móric* vagy *Móroc* (1211: *Mauruz*, *Mouroz*), *Egidius*: *Egyéd*, *Dionisius*: *Dénés* vagy *Gyenes* megfeleléseknél alig tükröződött valaha is az esetleges egyházi latin magánhangzó-hosszúság a magyar ejtésben.

Ha az egyházi latin *monasterium*-ot hosszú magánhangzóval *monastér*-nak vette át az ó-magyar, akkor hogyan magyarázódnak a következő alakok: 1256: *Paradanmonustura* és 1338: *Korommonustura*, 1339: *Saarmonostora* stb., de főképen ezek: 1311: *Clusmonustra*, 1317/1329: *Kulusmonustra*, 1320/1414: *Penthelemonostra* (OkI Sz.), 1347: *Peturmonustra* és *Palmonustra* (MNy. XXVIII, 246), ahol a *tr* közül bajjal esett volna ki a magánhangzó, ha az valóban hosszú lett volna. Más szóval: miért mondunk ma *monostor*-t és nem *monostár*-t? Épígy kérdezhetnők, hogy miért van a magyarban pl. a közép-latin *ūsūra* helyén *uzsora* és a *paradīsum* helyén *paradicsom*, ha olyan következetesen lemásolták ó-magyar eleink az idegen magánhangzók hosszúságát.

Ennélfogva szerintem fennáll annak a lehetősége, hogy az *-anus* végű egyházi latin keresztneveknek voltak a latin *a* helyén rövid *a*-val hangzó magyar megfelelőik is. Sőt amikor a példák tömege vallja, hogy a szóvégi *ány any*-nak lépett a helyébe (így a török eredetű *cickány*, *kocsány*, *boszorkány*, *bojtorján* szavakban; vö. Gombocz: MNy. III, 396), akkor nem lehet kategórikusan elutasítani azt a lehetőséget, hogy az *-anus* végű egyházi latin keresztnevék egyik-másik magyar megfelelőjében a hosszú *á* korábbi rövid *a*-t váltott fel.

HORGERNak az a véleménye, hogy a m a g á n h a n g z ó + s z, z stb. hangkapcsolatot követő *í* kiesésével együttjárt az *sz, z* stb. mássalhangzók pótló megnyúlása, vagyis a *hoszjú* formából

¹ Egyáltalában kérdéses, hogy a helyesírásbeli elnagyoltság miatt sok tekintetben tisztázhatók-e. ² L. CSÁNKI I, 27.

hosszú, a *bozja* formából *bozza* fejlődött. Egyszersmind szerinte a *magánhangzó + t, d, l, n* után álló *z* az előtte levő mássalhangzókat először palatalizálta, s ennek megtörténte után esett ki a tőle palatalizált mássalhangzók pótló megnyúlásával kapcsolatban, vagyis pl. a latin *Colonia*-ból, *galea* ~ *galja*-ból előbb *Kolonnya*, *gallya* lett, s csak azután *Kolonya*, *gálya*. — A HORGER fellevesétől érintett hangtörténeti kérdések bővebb megvitatásába most nem bocsátkozom bele, minthogy a néhány vázlatos odavetett adat alapján állítani, cáfolni egyaránt nehéz. Nem akarok HORGER tételének egy ellentételt szembeszegezni. Ezért csupán azt mondom, hogy az *Anianus* magyar megfelelőire vonatkozó XIII—XVI. századi adatok időbeli jelentkezése alapján joggal vettem fel az ikerített *ny*-es formákat az egyszerű *ny*-esekből való fejleményeknek.

A latin *Colonia* (Köln) név *Colonnya* formában van meg az ÉrdyK. 592. lapján (KRAUTER: MNy. IX, 19 a lapszámot nem idézi), de ugyanaz az egykorú KazinczyK.-ben *koloniaba* mellett *kolońaba*, *Kolońabol* 161. l. és *Colonaba* 164. l. A latin *litania* magyar megfelelőjéül a kódexek korától kezdve csak egyszerű *ny*-es formákat idéz MELICH, SzJövsz. I, 2: 341 után HORGER. A latin *linea*-nak csak *linnye* megfelelőjét (Heltai, CALEPINUS) látjuk; tehát azt épen úgy tarthatjuk egy **linya* forma fejleményének, mint előzményének. A latin *venia* régi nyelvi *vénnya* megfelelőjének forrása nincs jelezve (MELICH, SzJövsz. I, 2: 409 *veñat* és *veñiat* BirkK. formákat közöl). Az abaúji, sárosi, belsőszolnoki *Szinye* helynévnek nem találok *Szinnye* változatát korábról, csak LIPSKYNÉL: „*Szinye* vel *Szinnye*“ folyó Sárosban. Ami a *Dámján* > **Dánján* > *Dánnyán* származtatást (vö. EtSz. *Damján* al.) illeti, nem gondolnám, hogy az 1301 stb.: *Danyan*, *Danjan*, ma: *Dányán* vagy az 1394 stb.: *Dalyan*, *Dalian* változatokkal szemben a legkésőbb — majdnem kétszáz év múlva — felbukkanó 1480, 1492, 1496, 1511: *Damyán* adatokból (l. CSÁNKI V, 873) kellene kiindulni. *Dannyan* csak 1492-ből van.

Tehát ezek a példák épenséggel nem kényszerítik ki azt a szabályt, hogy a félhangzós formákat követték az ikerített és azokat az egyszerű *ny*-es alakok. — Mindamellet tegyük fel, hogy szerves fejlődési menetbe illeszkedő adatok alapján sikerülne HORGERNAK kimutatni, hogy a XVI—XVII. században *snjs* > *snj-nys* > *snys* a változás iránya. Lehetne-e ezt egyszerűen visszavetíteni a XI—XII. századba? Azt hiszem, nem. T. i. számolnunk kell azzal, hogy a hangtörvényeknek egyebek között időbeli korlátaik is vannak.

Szerintem az *Angyán* vagy *Angyán* változatokba — mint az *angy*-ba is — az ikerített *ny-ny* hasonlanulásával került az *ny-gy*. HORGER szerint pedig az *ny* után inetimológikus *gy* fejlődött. Erre az az észrevételem, hogy az „inetimológikus“ műszó tulajdonképen semmi okot nem jelöl meg. — Hogy az *arany* meg a *gyöngyörű* esetében nem lehetne szó hasonlanulásról, mivel sohasem volt bennük hosszú *ny*, arra ezt válaszolom: A Somogy megyében Barcs mellett északra fekvő *Aranyos* helység neve a székesfehérvári keresztesek javainak 1193-ból való megerősítő levelében mint *Areinnes* (ÓMOLv. 54) olv. *Arënnys*

jelenik meg, míg a somogy megyei Csurgóhoz tartozó „monticulum *arcinqueleu*“ határnév (ÓMOlv. 55) olvasása *arénykeleü* és a. m. *arany-kelö* 'aranytermő'; az *arény* a finnugor megfelelőből (l. NyH.⁷ 142) is kikövetkeztethető **arny*-ból való. Később is kerül elő kettőzött *ny*-es alak Heltai Krónikájából: *arannyászoc*, 'aurilotor' értelemben (idézi NySz. és FtSz.). A *gyönyörű* szóhoz Melius Herbariumából idézhetjük a két *ny*-nyel olvasandó *gönnnyörűseges* adatot (NySz.).

A kifejtettek után nincs miért módosítanom azt a nézetemet, hogy a becéző képző gyanánt felfogott szövégi *n*-nek -s becéző képzővel való helyettesítése révén az *Anyán*-ból *Anyás*, az *Anyan*-ból *Anyas* > *Anyos* alakult. — Még csak azt jegyzem meg, hogy a HORGER feltette közvetlen *Anyán*: > *Anyus* alakuláshoz nem -*n* :> -s, hanem -*án* :> -s képzőcserét kellene felvenni.

P. D.

Lassan a testtel! Akkor mondják Veszprém megyében, ha valaki Hübele Balázs módjára vagy általában túlságos nagy lendülettel fog neki valaminek. Ez a szólás az emberi élet azon mozzanatában leli magyarázatát, melyet senki el nem kerülhet: a temetésben. A *test* nemcsak élő, hanem holttestet is jelent. Pl. egyik evangélikus temetési ének így kezdődik: „Jer temessük el a *testet*, melyet a halál megejtett.“ Paskó Kristóf meg azt mondja „Erdély pusztításáról irt siralom“ című könyvében, mely Szebenben 1663-ban jelent meg: „Mind török s mind magyar *testek* a pásiton hevernek.“ Falun a koporsót négy ember viszi vállon, mégpedig a temetési menet elején. Menet közben igen sokszor megtörténik (különösen sáros úton, ahol minden egyes embernek minden lépés előtt ki kell néznie a helyet, ahova léphet), hogy a gyász kíséret elszakadozik, a hátul levők lemaradnak, mint az minden csapatos menésnél, pl. katonai menetelő oszlopoknál is könnyen megtörténik. Az együtt maradás pedig nemcsak a menet méltóságának megóvása szempontjából kívánatos, hanem azért is, mert elszakadozott, maradozott tömeg nem tud együtt énekelni, pedig a halottkísérő ének egyik fontos része (katolikusoknál, protestánsoknál egyaránt) a temetési szertartásnak. Azért ilyen esetben el-elhangzik egy-egy ének-szünetben a menet végéről fojtott hangon a kiáltás: *Lassan a testtel!*: 'A koporsóvivők lassabban haladjanak!'

Lassan, páter, a keresztel! Ugyanazt jelenti Veszprém megyében, mint: *Lassan a testtel!* Abban is egyezik vele, hogy szintén egyházi szertartásból származik: a búcsújárásból, és hogy ugyanaz a mozzanat szülte. A búcsúsok előtt egyikük, aki sokszor barát, *páter*, hosszú feszületet visz. A *páter* kezdi az éneket, ő adja meg a menet gyorsaságának mértékét, tempóját. Különböző okokból a menet utolja sokszor lemarad, ilyenkor kiáltják előre a barátnak: *Lassan páter a keresztel!*

M. HORVÁTH ENDRE.

Rece. Erre a szóra első adataink a XVI. század végéről s a XVII. század elejéről vannak (l. OklSz., NySz.), s részint a *recés* 'netzartig, netzförmig; gestrickt; geriffelt' melléknév, részint

a *rece-hártya* 'die netzhaut' (vö. „szűnek hal oia“ SZIKSZAI 1590.) főnév alapján ma is köznyelvi szónak mondható. Azt a ruhadarabot vagy legalább is olyanféle ruhadarabot, amilyen a XVI–XVII. századi *rece* volt, a XVI. században egyszerűen *háló*-nak vagy *főkötő háló*-nak is mondták. A *recé*-nek ugyanis a latin neve *reticulum* volt, s a *reticulum*-ot MURMELLIUS szójegyzéke így értelmezi: „Hay takaro *halo*“, SZIKSZAI meg így: „Fő kötő *halo*, kiben takariak az haiat“. Egy XV. századi latin-német szójegyzék a *főkötő háló*-t így írja le: „*Reticulum* .. est indumentum capitis mulieris ex filis cancellatis artificiose factum... *gestricket hub*“ (l. DIEFENBACH, *Novum Glossarium*), ami magyarra fordítva így hangzik: „A *reticulum*... az aszszonyi fej ruhadarabja, amely hálószerűen kötött fonalakkól ízlésesen van megcsinálva... (németül) *gestricket hub* [értsd: *gestrickte haube*]“.

A *rece* tehát a. m. 'fejkötő-háló → fejkötő'. Háló volt azért, mert anyaga hálószerűen kötött fonalakkól állott. Hogy a *recekötés* (vö. *recekötésre tanítani*, l. NYSZ., SZD.² és MNY. II, 171) az egyszerű hálókötéstől különbözött, azt abból is következtethetni, hogy *recés* a. m. 'csipkézett, redős' (l. NYSZ.), s ebből következtetéssel *rece* a. m. 'csipkés kivarrás, csipke, redő; (latin) *crena*; (német) *kerbe*' (l. NYSZ., SZD.², MTsz.), majd általában 'aprószemű, hálóhoz hasonló szövet, vagy fonal, vagy kötés, vagy varrat, mely bizonyos ruhaneműekre kelméül vagy cícmául szolgál' (l. CZF.).

A jelentések tisztázása után kérjük, mi a *rece* szó eredete. Akik eredetével foglalkoztak, vagy a *redő*-vel kapcsolták (l. CZF.), vagy pedig a következő idegen nyelvi szavakból származtatták: latin *rēte* 'háló' (l. GYARM., VOC.; DANK., LEX.; KASSAI IV, 218; CZF.); latin *rētia* (többes? egyes?, l. GYARM., VOC.); olasz *rezza* 'eine art spitzen' (l. DANK., LEX.). Hangtanilag a szó vagy a latin *rētia*-ból, vagy pedig az olasz *rezza*-ból való. Nézzük, melyik lehetőség a valószínűbb.

A latin *rēte* 'háló' szó többes nominativusa *rētia*. Már a klasszikus írók is azt, hogy 'hálót kivetni, das netz werfen', a „*rēte jacere*“ mellett így is mondták és írták: „*rētia ponere*, *rētia tendere*“ (l. MÁRTON, *Lex. rēte* al.). De van emlékeinkben nőnemű egyes nominativusi *rētia* is, s ez szintén a. m. 'háló' (l. MA.³ latin rész). Bizonyos, hogy ez az egyes nominativusi *rētia* a többes *rētia*-ból alakult a kései vagy középkori latinban; hozzá hasonló példa a középkori latin *palatia* nőnemű egyes nominativus, amely a latin *palatium* többes nominativusi *palatia* alakjából alakult (l. KLUGE, *EtWb.*¹⁰ *pfalz* szó al.).

A latin *rētia*-ból a magyarban először **récia* > **réca*, majd ebből *réce* (l. NYSZ.) > *rece* alakult. Hogy a latin *-tia* (olv. *-cia*)-nak a magyarban *-ca* > *-ce* megfelelhét, arra vö. zent *Luchya* és *Luca* < latin *Lucia* | *Venöce* ~ *Venece* ~ *Venecce* ~ *Venence* ~ *Velence* < latin *Venetia* (l. MNY. II, 212) | *penitencia* ~ ómagyar *penetence* (vö. *penetenczedert* JókK. 11) < latin *poenitentia* | nézetem szerint idevaló példa az ómagyar *lecke* > *lecke*, mai magyar *lecke*, amely az egyházi latin *lectio* átvétele, mégpedig így: a szóvégi latin *-o*, miként a szóvégi szláv *o*, a XI–XII. században hanghelyettesítéssel *-a*-vá lett (vö. latin

pavo > m. *páva*, szláv *šěno* > m. *széna*; így latin *lectio* > ó-magyar **lekcia* > **lekca* > *lekce* > *lecke* (máskép: Petz G.: MNy. XXIII, 149). Hangtanilag is, jelentéstanilag is a magyar *rece* (alakv. *réce*) < latin *rētia* származtatás kifogástalan.

Kevésbé valószínű a magyar *rece* (alakv. *réce*) < olasz *rezza* származtatás. A latin *rētia*-ból ugyanis az olaszban szabályosan *rezza* (olv. *recca*) lett. Az olasz szó ma már elavult, annak jelzi RIGUTINI-BULLE szótára; jelentése pedig ez: 1. 'Marli oder Marly = gitter-, netzförmiges gewebe; art stramin'; 2. 'feingarniges fischernetz' (RIG.-BULLE) | *rezza* 'eine art spitzen' (KÖRTING, LRWb.³). — Az olasz *rezza*-ból a magyarban inkább **recca* > **rece* lett volna, ilyen alakoknak azonban emlékeinkben nyomuk sincs. Ebből az okból is valószínűbb, hogy a magyar *rece* (alakv. *réce*) a latin *rētia* átvétele. MELICH JÁNOS.

Virgács. E szavunkat régebben úgy magyarázták, hogy a latin *virga* többesszámú accusativusának (*virgās*) az átvétele. MELICH JÁNOS hívta fel a figyelmet nem régen arra (MNy. XXVII, 296–300), hogy ez a — SZARVAS GÁBORTÓL eredő — magyarázat nem fogadható el, mert az átvétellel egykorú (vagy az azt megelőző) időből egyetlen latin kifejezést sem lehet találni, amelyben a *virga* szó többesszámú tárgyesetben lett volna használatos. A magyar *virgács* szónál, mely korábbi *virgās*-ból fejlődött, mindenekelőtt feltűnőnek találta MELICH, hogy „nagyon is újkeletű” szó (i. h 299), s a *virgās* változat is csak 1808 óta ismeretes. MELICH e *virgās* szót a *virga* főnév magyar-s nomen possessoris képzős származékának tartja.

A magyar *virgács* szónak a SÁNDOR ISTVÁNBÓL ismert 1808-as adat nem első előfordulása. Legkorábbi adatomat G V A D Á N Y I N A K 1795-ben Pozsonyban kiadott „Únalmes órákban... való idő töltés” c. munkája (49) tartalmazza, mégpedig ennek az a része, amely a költő állítása szerint (i. m. 87) még 1765-ben készült tiszaháti (bodolai) szállásán: „Gyermeki korunkba, edgyütt neveltünk, | Tett pajkosságinkról mostan befélgettünk, | Sok tsintalanfagot, igaz, hogy mi tettünk, | Nem egyfzer *virgást-is nyertünk* 's térdeplettünk.“ — Látszólag ez az adat a mellett szólna, hogy a *virgást nyerni* kifejezés mégis az akkori latin iskolai nyelv SZARVAS feltételezte *virgas accipere*, *virgas dare* stb. mondatszerkezetének a hatása alatt keletkezett. Azonban ilyenféle kifejezéseket a XVIII. századi hazai latin iskolai beszélgétséggyűjtemények sem ismernek. Szólásaik általában ugyanazok, amelyeket MELICH részletes tanulmányában ismertetett.¹

Érdekes, hogy G V A D Á N Y I említett munkájában, közvetlenül az idézett rész után, a *virgáz* igét is használja, ugyancsak az iskolai neveléssel kapcsolatban: „Ő Jesuitáknak állott szer-

¹ Nem magyarországi forrásban találtam az egyetlen adatot a többes accusativus *virgas* használatára, de ez az egész kifejezés egy német szólás láthatóan erőltetett latin fordítása: „Er bindet sich selbst oder auf seinen eigenen Rücken eine Ruthe, er stiftet sich selbst ein Unglück od. Übel... = Malum ipse ad se attrahit... Sibi ipse malum accerfit;... Colligit hic *virgas*, quibus olim vapulet ipse.“ (JOANN. PHIL. DE CARRACH, Thesaurus linguarum Lat. et Germ. Vindobonae, 1777.; a II. köt. függelékében, Yy₂ recto.)

zetébe... | A' fok gyermekeket *virgázta* rendébe.“ (Meggjegyzendő, a NySz. feldolgoztatta ezt a könyvecskét, de a gyűjtő figyelmét elkerülhették ezek az adatok. A *virgács* és változatai a szótárból teljesen hiányzanak; a *virgáz* is csak egy 1668-as adatban, összetételben van említve, vö. MELICH i. h.)

E. BORBÉLY SÁNDOR folyóiratunk Levélszekrény rovatában (MNy. XXVIII, 325) kétségét fejezi ki MELICH magyarázatának a jogosságára nézve. Szerinte „azt is lehet állítani, hogy a *virgács* a magyar hangsorú *virgá-s*-ból sem származhatott, mert a melléknévszerepű *virgá-s* szó“ nem él sehol mai nyelvünkben. Felveti ezért a kérdést, hogy vajjon nem alakult-e előbb nyelvünkben a *korbácsol* mintájára a *virgácsol* ige, amelyből azután elvonásnak tekinthetnők a *virgács* főnevet.

Ugy hiszem, BORBÉLY okoskodása mindkét pontjában félreértette MELICH gondolatmenetét. MELICH ugyanis adatszerűen összeállította *virgács* szavunk történetét. Ebből pedig világosan látható, hogy először *virgás* alakban tünt fel a szó; majd ebből alakult a *virgács* főnév, HORGER és mások valószínű feltevése szerint (l. MELICH i. h.) a *korbács* hatása alatt. A *virgácsol* ige aránylag újabb szó, nyilván a *virgács* származéka.

MELICH valószínű magyarázata ellen magyar nyelvtörténeti szempontból még azt az — önmagában talán helytálló — érvet sem lehet felhozni, hogy a *virgás* származék feltűnésekor (tehát a XVIII. század második feléből) eddigi ismereteink szerint nem mutatható ki a magyar *virga* alapszó. Ha tudniillik önmagában nem igazolható is ekkor még a latin *virga* átvétele, a nyelvtudatban mégis átvettnek kell tartanunk e szót, hiszen a belőle képzett *virgáz* ige szórványosan már a XVII. század óta jelentkezik nyelvünkben (l. MELICH i. m.).

TECHERT JÓZSEF.

Tudományt tesz. KÁROLYI ÁRPÁD egy 1607-i magyar levélből idéz példát ennek a régi kifejezésnek 'tiltakozik, óvást emel, protestál' jelentésére (MNy. XXVIII, 306). Ez a kifejezés ilyen értelemmel nem ismeretlen nyelvtörténetünkben. A NySz. ugyanis a *tudomány* szónak 2., 'testimonium, confessio; zeugnis, geständnis' jelentése alatt mindjárt első például CALEPINUSBÓL hozza föl a szólást, amely az 1585-i első kiadásban *Protestor* alatt betű szerint így olvasható: *Protestalok, tudomant teszök* (MELICH kiad. 259. l.). A másik kétségtelenül 'tiltakozás' értelmű adat COMENIUS Januájának magyar fordításából (az 1673-i, 2. kiadásból) való. Én az 1. (1643-i) kiadásból idézem a helynek kiegészítésével: „Az igynek (pörnek) végben szakasztása (el-végezése) minek utánna ki-hirdettetet vólna, leg-ottan (mindgyárt) légyen ki-szól-gáltatása: (exequalása, végbē vitele), hanemha az halálra íteltet (kárhoztatot) *protestál, (tudományt téssen)*“ (139. l.).¹ A 'til-

¹ Az 1673-i kiadásban, a helyesírási különbségeket mellőzve, két nyelvjárási eltérés van, ú. m. *pörnek* h. *pernek* és *íteltet* h. *itiltetett*; ezenkívül, ami érdekesebb, egy általános nyelvfejlődési eltérés is, az t. i., hogy míg az 1. kiadás a multidejű alakokat egyszerű *t*-vel írja, ami rövid *t*-vel való ejtésnek a jele (íteltet), kárhoztatot, így más igéken is, bár kivételesen *rakott* is előfordul, 95. l.), addig az egy emberöltővel későbbi, 1673-i kiadásban már következetesen a hosszú, illetőleg kettőztetett *tt*-vel való írással találkozunk.

takozás' jelentést megerősíti az idézetnek latin eredetije is: „*nisi condemnatus protestetur*“. A latin *protestor* igének u. i. eredetibb 'bizonytságot tesz, tanúságot tesz' jelentése mellett a XVI. században már általános volt a 'tiltakozik' értelmű használata is, amit legfényesebben a *protestáns* elnevezés bizonyít, mert ez tudvalevőleg a hitújítás híveinek a speyeri birodalmi gyűlés (1529.) határozata elleni tiltakozása következtében támadt. (A *protestor* igének a magyarországi latinságban használt ilyen jelentését lásd BARTAL Glossariumában.)

Amde a NySz. többi idézeteinek közelebbi megvizsgálásából már nem 'tiltakozik', hanem 'testor; tanúskodik, bizonytságot tesz' jelentés világlik ki. Minthogy ezek az idézetek kissé fogyatékosak, és a NySz. adatai általában ellenőrzésre szorulnak, a most említett jelentésnek világosabb szemléltetésére a szótár két első ilyen helyét magukból a forrásokból és kiegészítve közlöm. Az első, a Weszprémi-kódex adata (73. l.) bibliai hely, és kiegészítve így hangzik: „Ha gonozzultam *tegi tudomant reiaiaik* ha kedig iot mondottam mire verz engömet.“ Eredetije János evangéliumának 18. fejj. 23. versében: „Si male locutus sum, *testimonium perhibe* de malo; si autem bene, quid me caedis?“ A Szent István Társulat legújabb (1927.) bibliafordítása szerint: „Ha rosszul szólottam, *tégy bizonytságot* a rosszról, ha pedig jól, mért ütsz engem?“ A második adat Szkhárosi Horvát Andrásból (1542—1549.) való, és így szól: „Az fősvényiséget ő [Sz. Pál] megmagyarázza, | Bálvány-imádásnak ezt ő nyilván mondja, | Minden gonoszságnak gyökerének mondja; | Im *tudománt teszek*, mind ez világ hallja“ (RMK. II, 188). A NySz.-nak többi, részint világosan érthető, részint többé-kevésbé fogyatékos idézeteiben is bizonyára vagy ez az egyszerű és eredetibb 'testor', vagy a másodlagos 'tiltakozik' jelentés volna, pontos utánanézéssel, megállapítható; a szótárnak tehát a *tudományt tesz* kifejezést mint külön szólást kellett volna fölvennie és adatait az imént megállapított két jelentés szerint csoportosítani. Egyik idézet pedig, a Medgyesi Dialogusából (1650.) való, voltaképen nem is a *tudomány* címszó, hanem a *tétel* összetételei közé tartozik (ahonnan azonban kimaradt), mert benne *tudomány-tétel*-ről van szó. A *tesz* igének egy másik származéka, a *tévő* alatt meg is találjuk, amint kell, a *tudomány-tévő*-t 'testis; zeuge' értelemmel.

A *tudományt tesz* szólásnak két kimutatott jelentése közül kétségtől kivül a 'testor; bizonytságot tesz' az eredetibb, és a 'tiltakozik' csak másodlagos, éppenúgy, mint ahogy a latin *protestor* igében is ugyanez a jelentésfejlődés ment végbe.

ZOLNAI GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Görög szavak »e« hangjának írásmódja.

Ragaszkodjunk-e görög szavak magyaros átírásában az *ε* és az *η* pontos megkülönböztetéséhez, vagyis kövessük-e azt az elvet, hogy ahol a görögben *e* van, ott a magyarban *e-t* mondunk és

írunk, ahol pedig a görögben η van, ott a magyarban é-vel mondjuk és írjuk át a szót?

Azt már láttuk, hogy a görög ο és ω magyaros ejtésében és átírásában nem alkalmazkodunk szorosán a szavaknak görög eredetijéhez (MNy. XXIX, 54). Ugyanezt állapíthatjuk meg az ε-ról és az η-ról is. Így mondjuk és írjuk: *Demeter, demokrata, demagóg*, nem pedig: *Démétér, démokrata, demagóg*, bár a görög Δημήτηρ és δήμος az é-t kívánná; de megtartjuk a δήμος é-jét ezekben: *endémia, epidémia*. Hasonlóképp e-re váltjuk az ἀμνηστία és a σηπτικός é-jét: *amnesztia, antiszeptikus*. A görög λήμμα szóban é van, mi mégis így beszélünk és írunk: *dilemma*. Ami a görögnek εφημερος, ήχώ, ήλεκτρον, az nekünk *efemer, echó, elektrom-os*, 'Ηρακλής pedig *Herakles* vagy *Herkules*. A görög ήθική-ből a magyarban *etika* lesz, a χαρακτήρ-ből *karakter*, a κατηχισμός-ből *katekizmus* (bár *káté* is), a κρατήρ-ből *kráter*, a χρηστομάθεια-ből *chrestomathia* vagy *kresztomatia*, a ληθαργία-ből *letargia*. Ugyanilyen változást mutatnak ezek: μαθηματική—*matematika*, μηχανική—*mechanika*, μητροπολις—*metropolis*, ὀρχήστρα—*orchester* vagy *orkeszter*, Πήγασος—*Pegazus*, ρητορική—*retorika*. Rím is bizonyítja ezt az ejtismódot. Kölesey így énekel a „Vanitatum vanitas”-ban: „És ti bölcssek, mit hozátok, Ami volna szép s jeles? Mámor bírta koponyátok Plato s Aristoteles.”

Némelykor ingadozik a kiejtés. Az αισθητικός egyszer *esztétikus*, másszor: *esztetikus*; a ποιητικός: *poétikus* vagy *poetikus*; a φωνητικός: *fonétikus* vagy *fonetikus*.

De nemesak az η helyett mondunk és írunk gyakran rövid e-t, hanem ennek a fordítottja is elég gyakori: é-vel cseréljük fel az ε-t. A görög έλεγεία második magánhangzóját megnyújtjuk: *elégia*; az εὐαγγέλιον a magyarban: *evangélium*; a γένος, γεννάω első szótagja megnyúlik ezekben az összetételekben: *homogén, hidrogén, oxigén*. A χημεία-ből *kémia* lesz, a χρυσάνθεμον-ból *kri-zantém*, a μέτρον-ból *méter*, a έδρα e-je megnyúlik az ilyen összetételekben: *oktaéder, tetraéder*. A görög τέμα a magyarban *téma*, a θέσις: *tézis (hipotézis, szintézis)*, a τραπέζιον: *trapéz*. Az έπος ingadozik: hol *eposz*, hol *éposz*. Az η megrövidítése és az ε megnyújtása együtt van meg a *Demosthenes* (Δημοσθένης) névnek nálunk szokásos ejtésében; görögösen: *Demoszthenész*, magyarosan: *Demoszténesz*.

Néhány szó egyszerre szemlélteti mind az ο, mind az e görögös ejtismódjától való eltérésünket. *Aristoteles* (Ἀριστοτέλης) a görög kiejtés szerint: *Arisztotelész*, nálunk: *Arisztótelesz* (vagy *Arisztotelesz*)¹; *Sokrates* (Σωκράτης) görögösen: *Szókratész*, nálunk: *Szokratész* vagy *Szokratesz*; hasonlóképp a φωνητικός nem: *fonétikus*, hanem *fonetikus* vagy legföljebb *fonétikus*; a telefon és a teleszkóp nem: *télefón* és *téleszkop*, mint a görög eredeti kívánná (τήλε, φωνή, σκοπέω); a γεωμέτρης nálunk *geométer*, nem: *geómeter*; a κατηγορία pedig *kategória*, nem *katégoria*. Vagyis a görög szavakat nem eredetük szerint írjuk, hanem a nálunk megállapodott s a görögtől bizony nem egyszer eltérő magyaros kiejtés szerint.

NAGY J. BELA.

¹ Kölcseynek előbb idézett sorai a régi magyar s-ező kiejtést őrzik: *Arisztóteles*.

Andor és András.

(Válasz T. A.-na k.) Ha valakit magyarul *András* névre kereszteltek, annak nevét latinul vezetett anyakönyvbe *Andreas*-nak fogják bejegyezni. Ugyancsak *Andreas*-nak fogják beírni latinul vezetett anyakönyvbe annak a nevét is, akit magyarul *Andor*-nak kereszteltek. Mert az *András* és az *Andor* név eredetére nézve egy és ugyanaz a név. A latin *Andreas*-ból ugyanis a régi magyarban *Andorjás*, *Andorás*, *Andarás*, *Anderás* lett, s ezekből a régiebb magyar alakokból való a mai *András*. A régiebb magyar alakok közül *Andorás* használatos még Gyöngyösinél is, s *Andarás* alak él a székelyek közt ma is.

A magyarban a kedveskedő, becézgető névhasználat egyik módja a rövidülés, rövidítés, pl. *Júlia*, *Juliánna*: *Juli*. A régi magyar *Andorjás*-ból vagy *Andorás*-ból keletkezett az *Andor* becézgető alak (l. erről EtSz. és MNy. X, 105).

Hogy a latin *Andreas* magyarul *András* is, *Andor* is, azt több XIX. századi műben olvashatni. Így a többek közt: KRESZNERICS 1831.: *András, Andris, Andor, Endre*: A n d r e a s | Magyar és német zseb szótár. Közreboocsátá a Magyar Tudós Társaság. 1838.: *András*: A n d r e a s; *Andor*: A n d r e a s; *Endre, Endró*: A n d r e a s | Kovách L., Tisztirási szótár. Budán, Pesten, 1846.: A n d r e a s: *András, Andor, Endre* (134. l.) | FARKAS ELEK, Magyar-német zseb szókönyv. Pest, 1861.: *Andor*: A n d r e a s; *András, -ris*: A n d r e a s; *Endre*: A n d r e a s | CZUCZOR—FOGARASI 1861—1874.: „*Andor* l. *András*“; „*András*. Máskép: *Andorás, Andris, Andor, Endre*“; a latin „*Andreas*-ból vétetett“. — Végül idézem a ma közkézen forgó KELEMEN-féle magyar és német nagy kézi szótár legújabb (3.) kiadását (1929.): *Andor, András, Andris*: A n d r e a s; *Endre*: A n d r e a s.

Az idézett művek bizonyítják, hogy az egész XIX. századon át és a mostani században is a mai napig, aki magyarul *Andor*, *András* vagy *Endre*, az latinul *Andreas*, németül szintén *Andreas*.

Az eredet szempontjából a nevek közt semmi különbség sincs, csak más-más hangulat fűződik hozzájuk. Bár a főurak közt is van vagy a közelmúltban volt *András* keresztnevű (vö. a XVIII. században *Gróf Hadik András*, a XIX. században *Gróf Bethlen András*, tény mégis, hogy az *Endre* és az *Andor* ma előkelőbb, az *András* pedig kevésbé az. Ismertem olyan alacsony sorsból felemelkedett férfit, aki először *András*-nak, később *Endré*-nek írta magát, mert úrrá lévén, restelte az *András* nevet.

MELICH JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Két régi magyar esküforma.

A régi magyar stylus curialisnak, régiesen tisztí írásmódnak, vagyis hivatali nyelvünknek első nyomait és formuláit gyűjtögetvén, feltűnt, hogy nyelvemlékeink sorozatában a két legrégebb esküforma csak 1527-ből való (ZOLNAI GYULA lajstroma: 121. sz. az I. Ferdinánd királyhoz pártolt főpapok és főurak hódolati esküje a pozsonyi káptalan egy protocollumában 1530.

évi másolatban és 123. sz. az országos tizedszedők hivatali esküje Kassa város levéltárában, l. MNy. I, 119—20; mindkettő kiadva DÖBRENTAI, RMNy. IIb. köt. 19—20, vö. uo. 388).

Tudjuk, hogy ezeknél jóval régibb magyar nyelvű esküformáink is vannak, csak hogy ezek — sajnos — nem foglalhatnak helyet nyelvemlékeink sorában, mert kései másolatokban és átiratokban maradtak fenn. Köztük a két legrégebb egyben az első magyar anathema-formulákat is magában foglalja, szörnyű átokkal fenyegetvén az eskü megszegőit. Korra az első, a Nagy Lajos-korabeli (1342—1382.) magyar hivatalos esküforma, közölve van a Corpus Juris Hungarici minden kiadásában. Először a MOSSÓCZY ZAKARIÁS és TELEGGDI MIKLÓS által 1584-ben, Nagyszombatban kiadott Decreta, constitutiones et articuli regum inelyti regni Vngariae című törvénytár 68—9. lapján olvasható, ezen kor magyar helyesírására átírva (DÖBRENTAI i. m. IIb. 336). A másodikat, Hunyadi János 1446. évi kormányzói esküjét DÖBRENTAI négy változatban is közli. Legrégibbnek KOLLÁR ÁDÁM másolata látszik, de ez is csak a XVI. század második feléből való (i. m. IIb., 355).

Eredetre még két más magyar esküforma is visszanyúlik a XV. századba, noha szintén csak a XVI. század derekáról való másolatban maradt fenn a bécsi volt cs. és kir. Udvari-, most Nemzeti Könyvtár két kéziratában. Egyiknek, bár hasonmása is közöltetett, nincs betűhív kiadása, a másik tudomásom szerint kiadatlan. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye számára készített fényképekről közlöm itt mindkettőt.

I. Szerémi György, II. Lajos és János király udvari káplánja, 1546—1547 körül írt Emlékiratainak barbár latinságú szövegébe iktatja azon magyar nyelvű esküformulát, mellyel a magyar főpapok és főurak, köztük elsőnek Bakocs Tamás esztergomi érsek, 1489-ben Budán, a Boldogságos Szűz menybenemételének templomában, Alamizsnás Szent János sírja felett megfogadták Mátyás királynak, hogy halála után természetes fiát, Corvin János herceget választják meg magyar királlyá:

„magnates Hungarorum aiunt, volumus filio tuo Janni |
Coruini (!) Juramentum facere coram regie (maiestatis) vestre,
quod | audiens Surrexit rex cum filio suo predicto et cum
magnatibus | eciam (áthúzva), Intrauerunt ad facellum affum-
cionis marie | quam (!) crencociauerat (így! *consecrauerat?*
helyett) a(n)tiquus rex Iodouicus ad honorem | affumcionis
marie, super tumbam diui Joannis elimofi- | narij fecit portare
ewcariftiam, crucem aureum, missale, | ewangelium, Et primo
thomas Itrigoniensis ambas | manus pofuit ad sacramentum
et alteram ad ewangelium [e 4 szó áthúzva] | Et in cepit
primo iuramentum facere talimodo ad verbum | Hungaricale,
dicens sic, Iften enghem hugh | Seghelen, bodogh azzon, vristenne-
nek (!) mind | Sok [áthúzva] zenthij, ezotari (!) zenthifleg,
ez zentkerezt, | e zent Ewangelium, Es ezenth Janufnak zent |
erocleÿ, hogh Januf hercheghed teziok magari | kiralya, Et in
ceperunt lingilatim tali forma | facere iuramentum.“

Bécsi Nemzeti Könyvtár Tabulae Codicum MS. 8649. 10b. I. Az esküszöveg képmása: M. Tört. Életrajzok. SCHÖNHERR GYULA. Hunyadi Corvin János. Bp., 1894. 96. l., szövege uo. 319. l.; továbbá M. Tört. Emlékek. Monumenta Hung. Hist. Scriptorum I, 28—9. A kézirat koráról l. ERDÉLYI LÁSZLÓ, Szerémi György és emlékirata. Bp., 1892. 48. l.

II. DÖBRENTAI GÁBOR fentebb többször idézett nyelvemlékgyűjteményében pótolhatatlan veszteségnek tartja, hogy a Mátyás király 1486. évi ú. n. nagy decretumának a 14., 15., 41. és 60. törvénycikkében emlegetett s a 73-ikban latinul is közölt esküformula (juris-jurandi-formula) magyar szövegét nem tartották fenn függelékül e törvénykönyv egykorú nyomtatott kiadványai. „Holott épen ennek mátyási éltető erejü szelleme hozta volna magával, hogy a' lélekben járó eseket is változatlanúl tartsa fenn mostantól fogva nyomtatott betü 's ne hanyódjanak széltt csak elázható íróhártya darabkán, elmállandó szélet papirosom, mellyről a' rákosi szigorú esküt, strictum juramentum de Rákos, az 1498-beli 2-d. czikkben kijegyzett 2 praelatus, 2 zászlós, 16 nemes közül nyilván magyarul kelle felolvasni azon királyi táblai bírók előtt, kik az 1500-beli 11-d. czikk szerint latinul nem is értettek“ (i. m. IIb., 337—8).

Nos hát, ha a Mátyás-kori esküminta magyar szövege nem is maradt fenn, nem hanyódott el ezen ítélőszéki választott és esküdt ülnökök rákosi magyar esküformulája. Fenntartotta ILOSVAY ISTVÁN egri prépost 1542—1544 körül írt, 377 papírlevélből álló Decreta et constitutiones regni Hungariae c., „Ilosvay-kódex“-nek is nevezett kéziratos törvénygyűjteménye (Bécsi Nemzeti Könyvtár Tabulae Codicum MS. 8496. 4°). Ennek 201b. lapján olvashatjuk II. Ulászló 1498. évi III. és 1500. évi IV. decretuma közt a rákosi eskü alább — tudomásunk szerint — először közölt magyar szövegét. Az eskü záradékában *Praelati* szó vezet i bezon szövegrészt, melyet a két esküdt főpap a két bárótól és tizenhat jogtudós nemes ülnöktől eltérően mondott. Az esküszövegére szórt átok ősi babonás formuláját azonban ők sem hagyták el.

Forma Jurame(n)ti Rakofien(sis)

Iften Tetedeth wg Segelyen, Bodog azzon, Iftennek | mindh zenthÿ, fewldh tetemedeth wgÿ ky ne vefte | Magol magodh vgÿ ne zakagÿon, halalodnak ÿdeÿen | kereztyen hÿthben wgÿ halhas megh, hog a Mÿ | dolgokath Ith hallaz, abban tÿthkoth tartaz, Semÿ Nemew | zemelth meg nem Jelentez, Sem Intelledwel, Sem Irraffodal | fem Izeneffedwel, Sem Nyelwedel, Semÿ Nemew | Jegÿedwel. Semj Modon, The ertelmedh zerenth egyebet | Nem mondaz ha nem a mi kÿrálnak Jowara, orzagnak | elewe me(n)tere, orzagbelÿeknek zabathfagara es | Bekefegere vagÿon, Sem kedwerth Sem Bozzwfagerth | fem barathfagert, Sem Magadnak. *Praelati*. Sem | Eghazadnak valo hazonerth. Sem vradeerth, Sem | atÿadfyærth Egÿebeth nem Mondaz te ertelmedh | zerenth. *Praelati*. Annak felette co(n)fcie(n)-ciadra | mondodh. Iften Teted vÿgh (!) Segellyen.

A DÖBRENTÉI i. m. IIb. 136—8., 171. és 280. ll. közölt 1557., 1561. és 1575. évi magyar esküformák már erősen túlhaladják nyelvemlékeink felvett korhatárát.

III. Közleményünket megszerezzük még a magyar liturgiai nyelv keretébe tartozó egy érdekes kis emlékkel, a XVI. század második feléből való gyónási formulával. Ív-papirosra írva a gróf Zichy-család zsélyi szeniorátusi levéltárában találtuk.

Formula petende absolutionis Priuate.

En zeghén bwnđ'ls ember, wallom az wr Iften | elő'tth en magamot bwnđ'fnek. Mert w Iftenfé- | ghében, az mý képpen kelletth volna, nem byztam, | Az w paranczyolatý zerént nem éltem, Az w | zent Ighéyében nem hýttem, felebarátýmot kw- | lemb kwlemb képpen megh bántottam.

Mýnd ezeket hogý mýweltem, zýwem zerýnt | bánom. Es kérem az wr Iftent, hogý ennekem | megboczyáffa, hýzem ýfs, hogý megboczyátta. | Enýfs ennek wtánna nem akarom mýwelnem. | Kérlek azért téghedet, hogý wýgaztallý | es oktafs enghemet az Iftennek Ighéyébđ'l, es oldozz megh enghemet Chriftofnak képeben.

JAKUBOVICH EMIL.

NÉPNYELV.

A komárommegyei Szilas község nyelvéből.¹

<i>pálinkájír:</i> pálinkáért	<i>rétla:</i> létra (Gúta)
<i>pékli:</i> köteg	<i>retyerutya:</i> távoli atyafiság (megvetőleg)
<i>pereputtya:</i> házanépe (megvetőleg)	<i>rezses, rézses:</i> rendtartó, katonás
<i>petrezsí:</i> petrezselyem	<i>rihibíhi:</i> röhögés, nevetgélés
<i>pilisznyés:</i> penészes	<i>ríll:</i> rí
<i>pingátt szoba:</i> festett szoba	<i>rokkantott:</i> rokkant
<i>pirsú, pirsül, pörsú:</i> persely	<i>rokony:</i> rokon
<i>pityörögnek:</i> pityeregnek	<i>rossztéminyüket csiná</i>
<i>píz:</i> pénz	<i>rózan:</i> józan
<i>pléngírre:</i> pellengérrre	<i>rózonbók:</i> távoli atyafi (megvetőleg; — <i>Ross und Bock?</i>)
<i>plóni:</i> póni	<i>röstelkedik:</i> szégyenli magát; rest valamire; sajnálja a fáradságot; zavarban van
<i>plúz:</i> blúz	<i>rötökfiók:</i> rejtekfiók
<i>porcolán:</i> porcellán	<i>röt út:</i> rovott, járt út
<i>pöhü:</i> pehely	<i>rusnya, rutyma:</i> rút
<i>pöndü:</i> pendely	<i>sedre:</i> szeles
<i>pöngyöle:</i> pongyola	<i>segít haragunni</i>
<i>pörge:</i> felperdített, görbelábú	<i>sellenc:</i> elkerített hely az öl előtt
<i>pörgülődik:</i> forog	
<i>próbátalan:</i> tapasztalatlan	
<i>rangba kinlódik:</i> rangkóros, törí a rangkórság	
<i>rëglamás:</i> előírásos	

¹ L. MNy. XXIX, 59—62.

sért: sért
sésztérég: mérgelődik, sistereg
 magában
sikároz: sikárol
sinór: zsinór
sípú: sipol
sor hozzá: ért hozzá, alkalmas
sorka: sarka
sövíntámogató: hülye; reggel
 kiállítják a sövény mellé, s
 egész nap ott álldogál
suhancár: suhanc
sunnyog: somfordál, sompo-
 lyog, alattomosan meghúzza
 magát
súrúni: súrolni
sűrűkóró: csalamádé
sütemínhő: süteményhez
számos: számít
szarkagáborján: szőri-szarka
szíp: szép
szobajábú: szobájából
szóga: szolga
szorijja: szorítja
szoros neki: körmére égett
szöcskü, szöcsku: szöcske
szüle: nagyanya
szült: szótt, szövött
talájjátok!: találjátok!
táncujjá!: táncolj!
táncútatták: táncoltatták
tátint: egyszer kitérja a száját
térbehújj lé: térdepelj le!
természetes: természetes
testvirjihő
tokú: alattomban ajándékkal
 tőm időnként; *tokújja*: aján-

dékokat visz neki
töhöli: hülye
tölfa: tölgyfa
töredék: töredék
törökény: törékeny
törömlökös: rendetlen, lompos
túsú fire: túlsó félre; Magyar-
 országba (a község megszáll-
 ott területen van)
tüttyő: hülye
uskola: iskola
ű: ő, Ön; *ű a parancsnok, ű*
mongya: Ön mondja, ő mond-
 ja; *űneki*: őneki, Önnek
üdő: idő
ügyvidhő: ügyvédhez
nēm vādulum: nem vállalom
vándú, vándurú: vándorol
vándulló: vándorló
vasaata: vasalta
Vendű: Vendel
vérraszt: virraszt
víglegesen
vigrëndület: végrendelet
vót: volt
vögyös: vegyes
zajják: zavarják
zömek: zömök
zúzorog: didereg.

P ó t l á s .

kóstulló: kóstoló
kötér: fogház
mángulló: mángorló
Ojan vagy, mind a lú, mindig
rágú: Olyan vagy, mint a ló,
 mindig rágsz.

Előttem ezideig ismeretlen értelmű: *cuhájja* (állítólag: 'biz-
 tatja a vevőt, toldja meg az árat'), *daribó*, *süsi pacsirta* ('búbos
 pacsirta, veszi szűr-pacsirta' [?]), *szemenyán*, *szifkó*.

A megszólításoknál a címzés úriemberrel szemben: *tésuram!*,
ténsuram!, *tekintetes ur!* Vagyonosabb gazdák és feleségük: *nagy-
 uram*, illetőleg *nagyasszonyom*. Néha a gazda: *ifuram*, azonban
 főképen a gazda fiának mondják (ha idősebb is). Falusi iparosné:
asszonyság. Törpegazdáné, napszámosné, mosóné (sokszor, ha idő-
 sebb is): *ifasszony*. Kisgazda, kisgazdáné: *N. ur, N.-né asszonyom*,
gazd'uram! A bíró: *biró uram*, felesége: *biróné asszonyom*, *biróné*
nagyasszonyom. A napszámozót, részaratót, szolgalegényt ren-
 desen a keresztnevének szólítják. Különbösen a rokonsági viszony-
 nak és korkülönbségnek megfelelően a *bátyám*, *öcsém*, *koma*,
sógor, *nászom*, *ágyom*, *öcsémasszony*, *nénémasszony*, *köröszt-
 apám*, *körösztanyám* megszólítás járja.

• SZILASI PÁZMÁNY ZOLTÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Bevételek és kiadások 1932-ben és költségvetés 1933-ra.

I.

Számadás 1932-ről.

1. Bevétel:

	P	f
Maradék 1931-ből	2017	75
Tagdíj és előfizetés	4959	34
Eladott kiadványokért	408	52
A Mutató eladásából	50	—
Kamat	1354	75
Alapítvány	243	—
Adomány	374	—
Államsegély 1931—1932-re	750	—
A Magyar Tudományos Akadémia segélye	1000	—
Vegyes bevétel	48	20
A Szily-alap maradéka 1931-ből	21	37
A Szily-alap bevétele	182	04
Összesen ..	11408	97

2. Kiadás:

A Magyar Nyelv nyomdai költsége	4955	23
Írói tiszteletdíj	610	—
Tiszti díjak	580	—
Különnyomatok	307	11
Irodai kiadás	65	—
Expedíció, vegyes kiadás	751	25
Könyvárusi jutalék	42	54
Népnyelvi tanulmányokra	40	—
Alapítványok tőkésítése	241	96
Tőkésítés a kamatokból és az adományokból	1500	—
A Szily-alapnak tőkéje kiegészítésére	100	—
A Szily-alapnak 13000 K n. é. záloglevélért	1	04
A Szily-alap kiadása: Szily-jutalom	50	—
A Szily-alap bevételeiből tőkésítés	150	—
Összesen ..	9394	13

A maradék 1932-ből 201484 pengő. Ebből 201143 pengő a Társaság, 341 pengő a Szily-alap maradéka.

3. Alapítványok.

Athozatal 1931-ből 2443860, kiegészítések 1932-ben: Balogh Jenő, Nagylózs 8, Bárdos Remig 12, Bányai Zsigmond 10, Csúry Bálint 4, Erdélyi Lajos 2, Esterházy hercegi könyvtár 100, Gálos Rezső 2, Győr: női felsőkereskedelmi iskola 8, Horváth Endre 7, Jánosi József 5, Klemm Antal 5, Melich János 30, Szócs Ferenc 10, Tolnai Vilmos 10, Viszota Gyula 10, Gr. Zichy István 20, a Társaság tőkésítése 1500, összesen 2618160 pengő. — Ebből 151 tag alapítványa 635953, a Társaság tőkésítése 1982207 pengő.

4. Szily-alap.		P	f
Maradék 1931-ből: tőke és készpénz	821	37	
Bevétel 1932-ben	182	04	
	Összesen ..		1003 41
Kiadás: Szily-jutalom	50	—	
<i>A maradék 1932-ből 950 pengő tőke és 341 pengő készpénz.</i>			

5. A Társaság vagyona.		P	f
10.000 K n. é. földhitelint. 4% kor. é. záloglevél	—	80	
42.000 K n. é. földhitelint. 4% szab. talajjav. záloglev. ..	3	36	
30.200 K n. é. hadikölcsön-kötvény	2	41	
Tud. Társ. Sajtóváll. Rt. 1 drb. részvény	14	—	
Alapítvány és tőkésítés folyósz. a M. Földhitelint.-ben	26161	03	
A Szily-alap tőkéje folyószámlán a M. Földhitelint.-ben	950	—	
Folyószámlán a Magyar Földhitelintézetben	1646	97	
Folyószámlán a Postatakarékpénztárban	232	81	
A Társaság kézipénztárában	131	65	
A Szily-alap készpénze a kézipénztárban	3	41	
	Összesen ..		29146 44

II.

Költségvetés 1933-ra.

1. Bevétel:		P	f
Maradék 1932-ből: a) a Társaság maradéka	2011	43	
b) a Szily-alap maradéka	3	41	
Tagdíj és előfizetés	3300	—	
Kamat	1000	—	
Eladott kiadványokért	50	—	
Államsegély	—	—	
A Magyar Tudományos Akadémia segélye	—	—	
A Szily-alap kamata	38	—	
	Összesen ..		6402 84

2. Kiadás:		P	f
A Magyar Nyelv nyomdai költsége	4000	—	
Írói tiszteletdíj	700	—	
Tiszti díjak	580	—	
Különnyomatokra	100	—	
Irodai kiadás	100	—	
Expedíció, vegyes kiadás	800	—	
Könyvvárosi jutalék	40	—	
Népnyelvi tanulmányokra	520	—	
A Szily-alap kiadása: Szily-jutalom	50	—	
	Összesen ..		6890 —

A várható hiány 48716 pengő.

Ha egyéb bevételeink nem lesznek, a Magyar Nyelvet a mult évi pénztári maradék felhasználásával csak 15 év terjedelemben tudjuk kiadni, s a népnyelvi gyűjtésre szánt összeget nem vehetjük teljesen igénybe.

Pénztári jelentés.

I. Számadás 1932-ről.

A mult évben bevételünk volt összesen 11408 pengő 97 fillér, kiadásunk 9394 pengő 13 fillér, a pénztári maradék 1933-ra 2014 pengő 84 fillér. A kiadások között vannak olyan tételek is, amelyek nem valóságos kiadások, hanem a Társaság vagyonát gyarapítják. Ilyenek: a kamatokból és az adományokból a tőkéhez csatolt 1500 pengő, alapítvány-kiegészítés 241'96 pengő és a Szily-alap tőkéjének gyarapítása 150 pengő. Ha ezeket az összegeket az évi maradékhoz hozzáadjuk, de viszont levonjuk az 1931. évről 1932-re áthozott pénztári maradékot, megkapjuk azt az összeget, amely a mult évi pénzkezelésünk valóságos többlete. Ez az összeg 1867'68 pengő. Ennyivel gyarapodott a mult évben Társaságunk vagyona.

Egy évvel ezelőtt előterjesztett költségvetésünk szerint az év végére 150'88 pengő hiányra számítottunk és folyóiratunkból csak 15 éves évfolyamot ígértünk. A M. Tud. Akadémiától az év első felében kiutalt 1000 pengő segély felhasználásával folyóiratunk terjedelmét 21 ívre növeltük. Ezenkívül az államtól az 1931—1932. költségvetési évre kiutalt 750 pengő, a székesfőváros előfizetése, az adományok és a tagdíjakból, előfizetésekből gyűlt többlet idézte elő az évvégi aránylag kedvező eredményt.

Kedvező eredményről azonban csakis mult évi költségvetésünkkel kapcsolatban beszélhetünk, mert az egész országot sújtó gazdasági válság hatását megérzi a Magyar Nyelvtudományi Társaság is. A megelőző években, 1927-től 1931-ig évenként 14—15 ezer pengő volt a bevételünk (1930-ban több mint 20 ezer pengő), a mult esztendőben az egész bevétel 11408 pengőre csökkent. Az államsegély régebben 1350 pengő volt, most 750 pengőre esett, adományokból 1927-ben 2040 pengő bevételünk volt, a mult évben csak 243 pengő. Tagdíjból és előfizetésből egy-egy évben 6800 pengőt is kaptunk, a mult esztendőben csak 4959 pengőt. A tagok és előfizetők száma az előző években 750—800 között volt, a mult évben 707-re esett. A megmaradt tagok és előfizetők 30%-a nem fizette meg évdíját. Több tagunk és előfizetőnk már az előző évi díjjal is adós maradt, ezért a hátralékok összege a mult év végén 2490 pengőre emelkedett. Reméljük, hogy ennek az összegnek nagyobb része utólagos fizetés útján meg fog térülni. Ezek a nehézségek arra figyelmeztetnek bennünket, hogy továbbra is takarékosan gazdálkodjunk. Egyúttal azonban a tagok, előfizetők számának s vele a bevételek összegének ingadozása igazolja Társaságunk vezetőségének azt az eljárását, hogy a folyóirat akadálytalan megjelenésének biztosítására tartaléktőke gyűjtésére törekszik. Ha évi bevételeinket teljesen elköltönnék, könnyen abba a helyzetbe kerülhetnénk, hogy folyóiratunk rendszeres megjelenését nem tudnók biztosítani.

Tartaléktőkénknek, alapítványainknak és a Szily-alapnak részletes kimutatása a számadás 3., 4. és 5. pontjában olvasható. Vagyonunk, a pénztári maradékot is számítva, összesen 29146'44 pengő.

II. Költségvetés 1933-ra.

Ebben az évben költségvetésünk szerint 6402'84 pengő bevételre és 6890 pengő kiadásra számítottunk. A kiadás tehát 487'16 pengővel több, mint a bevétel. Reméljük, hogy ebben az évben is lesznek rendkívüli bevételeink, s azok segítségével elkerülhetjük a hiányt, és meg tudjuk valósítani azt a szándékunkat, hogy a Magyar Nyelvet legalább 15 év terjedelemben adjuk ki. Ha bevételeink kedvezőbben alakulnak, természetesen elsősorban a folyóirat terjedelmét fogjuk növelni.

Ha költségvetésünket összehasonlítjuk a múlt évi számadással, azt látjuk, hogy a költségvetés bevételi tételei kisebb összegekkel szerepelnek, mint a múlt évi eredmény, viszont a kiadás tételei majdnem ugyanakkora összegeket tüntetnek fel, mint a múlt évi kiadások. Következésképpen úgy készítjük minden évben a költségvetést, hogy többet ne költhessünk, mint amennyire bizonyosan számíthatunk.

Különösen szembetűnő, hogy tagdíjakból és előfizetésekből a múlt évben 4959'34 pengő volt a bevételünk, és most mégis csak 3300 pengő tagdíjra és előfizetésre számítottunk. A számadás ismertetésénél rámutattam arra, hogy tagjainknak és előfizetőinknek 30%-a nem fizette meg a múlt évben az évdíjat, s azonkívül tagjaink és előfizetőink száma is fogyott. Ha a gazdasági válság nem fog az év folyamán enyhülni, hasonló jelenségre kell az idén is számítanunk. De csakis az általános gazdasági helyzet miatt kell irányadónak vennünk múlt évi helyzetünket. Tagjaink és előfizetőink közül ugyanis ebben az évben csak néhányan mondtak le folyóiratunkról, sőt a múlt évi hátralékot is többen minden felhívás nélkül megfizették.

A költségvetés összeállításánál tehát, amint említettem, tekintetbe vettük tagjaink és előfizetőink számának apadását. A létszám csökkenését az előfizetések megszüntetésén kívül az is okozta, hogy a múlt évben 13 tagunk elhunyt. Ez a szokatlanul nagy szám arra késztetett bennünket, hogy megvizsgáljuk, nem veszélyezteti-e Társaságunk jövőjét régi tagjaink számának természetes fogyása. A vizsgálat céljára három csoportba osztottuk tagjainkat és előfizetőinket: az első csoportba soroltuk legrégebb tagjainkat és előfizetőinket, akik a Társaság megalapításától 1909-ig léptek be, a második csoportba az 1910–1919 között megválasztott tagokat és előfizetőket és végül a harmadik csoportba a háború után 1920-tól 1932-ig belépett tagokat és előfizetőket. Az első időszakban (1904–1909.) összesen 1143 tagot és előfizetőt gyűjtött a Társaság, s ebből a számból 230-an még most is tagjaink, előfizetőink (20%). A második időszakban (1910–1919.) az új tagok és előfizetők száma 313 volt, közülük 86-an még mindig olvasóink (27%). A harmadik időszakban (1920–1932.) összesen 863 tag és előfizető lépett be Társaságunkba, s közülük 389-en ma is Társaságunk kötelékébe tartoznak (45%). Bár a halandóság és hazánk megcsónkítása igen sok régi tagunk-

tól, előfizetőnktől megfosztott bennünket, mai létszámunknak (707 tag és előfizető) egyharmada még az első időszakból való tag és előfizető, viszont tagjainknak és előfizetőinknek több mint a fele (55%) a háború után belépett tagok és előfizetők közül való. Ebben a harmadik csoportban 70 olyan fiatalabb tagtársunk van, aki a háború után kezdte pályáját. Ezekből a számokból, azt hiszem, következtethetjük egyrészt azt, hogy régi tagjaink ragaszkodnak Társaságunkhoz, másrészt pedig azt, hogy a háború óta eltelt időszakban is megfelelő számú új tag és előfizető gyülekezett sorainkba.

Megvizsgáltuk együtt az is, hogy foglalkozási ágak szerint hogyan oszlanak meg tagjaink és milyen intézetek fizetnek elő folyóiratunkra. Ebből a vizsgálatból az derül ki, hogy tagjaink és előfizetőink között egyetemi, fő- és középiskolai, kereskedelmi iskolai, tanítóképzőintézeti és polgári iskolai tanár, valamint tudományos tisztviselő összesen 289 van (az egész létszám 41%-a), továbbá hogy 212 iskola fizet elő a Magyar Nyelvre (29%). Ez a két csoport tagjaink és előfizetőink számának 70%-át teszi.

Költségvetésünkkel kapcsolatban megemlítem még, hogy mint az előző években, most is külön-külön levélben vagy körlevélben kérjük hátralekos tagjainkat és előfizetőinket, hogy ne vonják meg Társaságunktól támogatásukat. Ezenkívül hogy újabb előfizetőket is gyűjtsünk, azokat a középiskolákat, kereskedelmi iskolákat, tanítóképzőintézeteket és polgári iskolákat, amelyek nem előfizetőink, körlevélben kérjük, hogy fizessenek elő folyóiratunkra.

SÁGI ISTVÁN.

A számvizsgáló bizottság jelentése az 1932. évről.

Mint az 1932. évi közgyűléstől megválasztott számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1932. évi számadását és vagyommérlegét a pénztári napló és a számadási okmányok alapján folyó hó 8-án a budapesti m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet helyiségében megvizsgáltuk és rendben találtuk.

Az 1933. évi bevétel 11408'97 pengő, a kiadás 9394'13 pengő, a pénztári maradék az 1933. évre 2014'84 pengő. A Társaság tiszta vagyona értékpapírban és készpénzben összesen 29146'44 pengő.

Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztárosnak és az ellenőrnek a fölmentést adja meg, továbbá, hogy a pénztárosnak gondos és pontos munkájáért köszönetet mondjon. Budapesten, 1933. január 8-án. Horváth Endre, Laziezius Gyula, Szidarovszky János.

LEVÉLSZEKRÉNY.

P. E.-nek: I. A *rebellis* és a *ribillio* ú. n. ál-latin jövevényszók vagy inkább ál-latin idegen szók. A *rebellis* (KELEMEN, MNSz.²; első adat 1835-ből: KUNOSS, Gyalulat) 'lázadó; pártütő; ellenszegülő, izgága' a német *rebellisch* átvétele, s ez a német *rebell* főnévből *-isch* képzővel alkotott melléknév. Van a latin-

ban is *rebellis*, -e 'újra támadást kezdő; újra felzendülő; pártütő' melléknév, a magyar *rebellis* azonban csak látszatra ennek az átvétele. — A *ribillió* (első adat TOLNAI, Magyarító Szótár 1900.) a. m. 'háborúság, felfordulás, forrongás', s az olasz *ribellione* szóból hazai latinosított alak, vö. francia *la passion* > német *die passion* > hazai latinosított alak: *passzió* (l. TOLNAI, Ál-latin jövevényszavak: Szily-Emlék 86). A végső forrása a közölt szavaknak a klasszikus latin *rebellis*, -e (l. fentebb), *rebellio*, -onis 'felzendülés; pártütés; támadás', *rebello*, -are 'újra támadni; pártot ütni' stb. Mind a magyar *rebellis*, mind a magyar *ribillió* kerülendő idegen szavak (l. TOLNAI i. m.). — II. A *katufrék*-ről van nézet, hogy a német *Kaputrock*-kal függhet össze. K. P.

A. D.-nek: Hogy Édes Gergely az Eredeti Oktató Mesékben (újabban közzétéve a Magyar Irodalmi Ritkaságok 8. számaként) egy tündér-, nemtő-, géniuszszerű alakot *kény* néven szerepeltet — pl. „eggy Haza kényje“ (30); „eggy jó Kény“ (31); „A városi kény és a fülemüle“ (40); „Eggy buzgó és Kény“ és „eggy áldott Kény“ (50); „A Valláskény és Istentanos“ (51) —, annak következő magyarázatát adhatjuk. Midőn Édes Gergely a latin *genius*-ra magyar szót keresett, PÁRIZ PÁPAI latin-magyar szótárában, mégpedig valószínűleg annak BOD PÉTER-féle 1767-i átdolgozásában ezt találta: „Genius, -ii: *Kény, kedv. Természeti Isten*. Indulgere genio: *Kedvezni a' természetnek. Kényére élni*.“ (Némi helyesírási eltéréssel megvan már PP. 1708-i kiadásában.) Itt a latin *indulgere genio* (tulajdonképen 'a teremtő [nemző], védő szellemnek engedni, hódolni, tetszésére lenni') szólás magyar értelmi párhuzamából, a *kényésre, kedvére élni* kifejezésből van elvonva a *genius* elem megfelelője gyanánt a *kény, kedv*, tekintet nélkül arra, hogy a két nyelv szólásai csak egészükben rokonértelműek egymással, elemeikre nézve egészen más szemléletek nyelvi tükrözései. (MA. 1708-i kiadásában még csupán ez áll: „Genius, nii: *Nemtő, természetü Isten*. Geist, Art, Natur.“) Édes Gergely tovább ment, és a latin *genius* szó PP.-féle két jelentésváltozatának megfelelő magyar kifejezések közül a *természeti isten* helyébe is a *kény* szót tette, nyilván mivel rövidegénéél és szokatlanságánál fogva finomabb hangzásúnak tartotta. Sőt később még a német *Genie*-re is ezt alkalmazta. T. i. — amint ZSIGMOND FERENC szíves figyelmeztetéséből tudom — 1812. szeptember 25-én így ír Kazinczynak: „merem mondani hogy az én kedves Kazinczim sem apologizál a' *Genie* és *Sanctionál* mellett. mert ezt a' szót *Kény* (unde *kényes, kénytelen*) a' *Zseni*-ért fogja *sanctionálni*, megerősíteni 's helybenn hagyni“ (Kaz: Lev. X. 186).

P. D.

P. D. írja: „Hetevény“ című cikkem egyik megjegyzéséhez (MNY. XXIX, 37) helyreigazításul közlöm, hogy utólag vettem észre PÁRIZ PÁPAI—BOD 1767-i kiadásának magyar-latin részében az „Addenda“ között (404. l.): „Hetevény: *Plejades*. das Sieben-gestirn, Gluckhenne.“

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXIX. ÉVF.

1933. MÁJ.—JÜN.

5—6. SZÁM

Még egyszer a *-val*, *-vel* rag eredetéről.

MÉSZÖLY GEDEON az ő különvéleményeinek sorozatát ismét megtoldotta eggyel. A Finisch-Ugrische Forschungen legújabb (XXI.) kötetében közzétett egy értekezést, amelynek a címe: „Der gemeinsame ursprung der instrum.-komit.-suffixe ung. *-val*, *-vel*, wog. *-l* und ostj. *-at*“ (56—73. l.).

Azzal kezdi, hogy az én „szerfölött szellemes és tetszetős elméletem szerint . . .“ stb. Az ilyen kezdet után a megnevezett, ha tapasztalatlan ember, jóleső érzéssel telik el, ha ellenben tapasztalatokban gazdag, összeráncolja a szemöldökét, mert az a balsejtelme támad, hogy a bók után egy fenyegető *De* vagy *Azonban* következik. A jelen esetben sem az egyik, sem a másik hatás nem állhatott be, mert MÉSZÖLYnek egy előadásából, amelyet több évvel ezelőtt a Magyar Nyelvtudományi Társaságban hallottunk, már megtudtam, hogy rám jár a rúd; és ha nem tudtam volna, elárulta az értekezés címe.

MÉSZÖLY ezzel az értekezésével ki akarja irtani azt a balhitet, amelyet mi — mondjuk így — ortodox magyar nyelvészek ember-émlékezet óta vallunk, hogy t. i. a *-val*, *-vel* rag a *vel-* (vö. *velem*, *veled*, *vele* stb.) határozószóból lett. Az ő különvéleménye az, hogy a dolog éppen megfordítva történt, s a *-val*, *-vel* rag az egyszerű *-l* raggal azonos.

A *vel-* szó és a *-val*, *-vel* rag eredetével RÉVAI MIKLÓSTól kezdve többen foglalkoztunk (l. SIMONYI, MNévrág. 57; alulírott: NyH. 134), de valamennyi régibb magyarázatnak valami veleszületett baja volt, amelybe előbb-utóbb belepusztult. Nekem, miután első magyarázatomat teljes csendben elföldeltem, már jó régen (még a múlt században) az az ötletem támadt, hogy ha a mi *tel-* (vö. *tele*) szavunknak kétségtelen megfelelője a vogul *ta'il*, akkor *vel-* szavunkat a vogul *va'il* szóval azonosíthatjuk. Ez *-l*-ragos alakja az 'erő' jelentésű *va'i* szónak és azt jelenti: 'erővel'. A vogul és a magyar szó jelentésének áthidalását elősegítette egy lapp adat, amely réges-régóta bele volt vésődve az emlékezetembe, t. i. *vā;ast*, a vogul *va'i* (≈ finn *väki*, gen. *väen* stb.) mássának, az 'erő' jelentésű *vākka* szónak ragos alakja, a. m. '(valaminek) segédelmével'. Ezek alapján tettem föl, hogy a magyar *vel-* szónak első jelentése 'erővel' volt, ebből fejlődött az instrumen-

talisi 'segedelmével' jelentés, ebből meg végül a comitativusi '-vel együtt' (NyH.¹ 104; NyK. XXX, 230).¹

MÉSZÖLY szerint ennek a látszólag jól megokolt elméletnek az a gyengéje, hogy azokban a finnugor nyelvekben, amelyekben a finn *väki* (tegyük hozzá: és a vogul *βāγ*) megfelelője előfordul, nem fejlődött belőle instrumentalis-comitativus-rag, a magyarban pedig, amelyben ilyen jelentésű rag a finn *väki* megfelelőjéből állítólag kifejlődött, nyoma sem található ennek a megfelelő szónak.

Tudjuk, hogy MÉSZÖLY, ha bizonyító adatokat kell gyűjteni és felsorakoztatni, nem sajnálja sem az időt, sem a fáradságot, sem a papirost. Azért most is elvártuk volna tőle, hogy a rokon nyelvekből egy csomó olyan szót idézzon, amelynek valamelyik határozóragos alakjából rag fejlődött. Mert az én magyarázatom ellen tett első kifogásának csak akkor van jogosultsága, ha igazolni tudja, hogy az ilyen ragfejlődés a rokon nyelvekben egészen közönséges vagy legalább is elég gyakori jelenség. Már pedig ezt nem tudja igazolni se ő, se senkifia. Határozóragos szónak raggá fejlődése a finnugor nyelvek közül éppen csak a magyarnak sajátja. A rokon nyelvekben, ha tüvé tesszük is érte az összes nyelvtanokat és szövegeket, ilyen ragfejlődésre kétségtelen példát nem találunk többet egyetlen-egynél, és azt sem lehet egy sorba állítani a mi *-ben*, *-tól*, *-ért*-féle ragjainkkal. Értem a mordvin *-ñdi* allativus-ragnak és változatainak (I. PAASONEN, MordvChrest. 01—03) *-di* (< **ti*) elemét, amelyet BUDENZ (MordvNyt. 32, 37) a magyar *tő* szó mordvin megfelelőjével kapcsol össze. Ez a **-ti* rag-elem azonban, amely kétségkívül lativusi alak, alkalmazására nézve eltér a mi *-ben*, *-tól*, *-ért*-féle ragjainktól, mert nem határozórag nélküli alakokhoz járult hozzá, hanem *-ú*-ragos lativusokhoz (BUDENZ szerint genitivusokhoz). Ez pedig számottevő különbség.

Hogy a finn *väki* (tegyük ismét hozzá: és a vogul *βāγ*) megfelelőjének, amelyből az instrumentalis-comitativus-rag állítólag kifejlődött, a magyar nyelvben nyoma sem található, az megint kellő körültekintés nélkül odavetett kifogás. Ugyanezt lehetne szemére lobbantani a *-nál*, *-nél*, a *-hoz*, *-höz*, *-höz*, a *-nak*, *-nek* és az *-ért* ragnak is. Még megérhetjük, hogy ez is bekövetkezik. Addig azonban a *-val*, *-vel* rag nyugodtan meghúzódhatik amazok társaságában a *velem*, *veled*, *vele*, *nálam*, *nálad*, *nála* stb. szavak oltalma alatt.

Azt elismeri MÉSZÖLY, hogy a magyar *-vel*-nek ez a mai irodalmi nyelvben meglevő alakja hangtani tekintetben pontosan megfelel a vogul *βāγl*-nak, de rögtön utána rázúdítja az én egyeztetésekre a jelentéstani, majd a hangtörténeti ellen-

¹ Az idézett szavakat most a FUF. hangjelölése szerint így írjuk: vog. *tāγl*, *βāγl*, *βāγ*; lp. *veū'hkä*, *veēγā'st*.

vetések pergőtüzét. T. i., hogy ha a vogul ember a regék színesebb nyelvén azt mondja: *kāt-vaγ'ül'*, ezzel nem azt akarja mondani: 'kézzel', hanem: 'kéz erejével'; ha ellenben egyszerűen 'kézzel'-t akar mondani, akkor egyszerűen azt mondja: *kātāl* (*kātl*). A magyar *kézzel* alak jelentése tehát nem a vogul *kāt-vaγ'ül'* kifejezésnek, hanem a *kātāl* alaknak felel meg.

De hisz én egy árva szóval sem mondtam, még csak nem is sejtettem semmi olyasfélért, hogy az a jelentésfejlődés, amelyet föl tettem, a vogulban ment végbe! Jól tudtam, hogy a vogul *βāγl* szóalaknak 'erővel' jelentése ilyen változáson nem ment át. Nekem ez a szóalak csak ugródeszka volt, amelyről átlendültem a magyar nyelvterületre, és pontos magyar megfelelőjéről, a *vel-* határozószóról tettem föl, hogy eredeti 'erővel' jelentése a 'segedelmével' jelentésen át '-val, -vel'-lé fejlődött. A vogul, ha azt akarja mondani: 'kézzel', mondhatja az egyszerű -l raggal: *kātāl* (*kātl*), de a magyart semmiféle nyelvrokonsági tekintetek sem kötelezheték arra, hogy ő is az egyszerű -l ragot használja és ne így mondja: *kéz-vel* (régebben: *kéz-vel* < **kezi-vel* vagy **kezü-vel* < **-βel*).

MÉSZÖLY aztán példákat hoz föl arra, hogy mennyire hasonlítanak egymáshoz a vogul és a magyar határozóragok. Ezekre a példákra nem terjeszkedem ki, mert a -val, -vel rag ügyén semmit sem lendítenek. Csupán azt említem meg, hogy a nyolc egyeztetés közül három mellé ez van odajegyezve: „máskép SZINNYEI“, másik három mellé: „részben máskép SZINNYEI“; csakis kettő mellől maradt el — nem értem, miért — ez is, az is, pedig nem titok, hogy ezeknek is ugyancsak kijárna a „máskép SZINNYEI“.

Mármost annak a kimutatása következik, hogy milyen gyakran használja a vogul az egyszerű -l instrumentalis-comitativus-ragot olyan határozásra, amelynek jele a magyarban a -val, -vel rag. Ez a kimutatás arra akar szolgálni, hogy a jelentés segítségével még szorosabbra vonja azt az azonossági köteléket, amely a magyar -val, -vel és a vogul egyszerű -l ragot MÉSZÖLY szerint egymáshoz fűzi.

Ezután a szerző a hangtörténetbe vezet át bennünket. Legelőször is a következő vogul és magyar alaki egyeztetéseket sorolja föl: *āmpāl* ~ *ēbbel* | *kātāl* ~ *kézzel* | *maγ'ülāl* ~ *mellel* | *namāl* ~ *névvel* | *nōlāl* ~ *nyállal* | *āštarał* ~ *ostorral* | *pālāl* ~ *féllal* | *samał* ~ *szémmel* | *sarał* ~ *szárral* | *sirał* ~ *szérral* | *sujil* ~ *zajjal* | *tālāl* ~ *öllel* | *tautāl* ~ *tüzzel* | *tānał* ~ *innal* | *tāulał* ~ *tollal* | *vitał* ~ *vízzel* | *vojał* ~ *vajjal*.

¹ A vogul 'erő' jelentésű szót és -l-ragos alakját, amelyet MUNKÁCSI *va'i*, *va'ül*-nak, KANNISTO pedig *βāγ*, *βāγl*-nak ír, MÉSZÖLY így írja: *vaγ'ül*, *vaγ'ül* (57, 59), és ugyanígy írja át a *ma'ül*, *maγl* 'mell' szót is: *maγ'ül* (60). Nem tudom, hol vette ezt a különös hangjelölést. Előfordul ugyan nála KANNISTO hangjelölése is, de némi ingadozással: *βāγl* (56, 59, 61, 62, 63, 67, 68) és *βāγl* (56, 57, 65).

Ezek meghökkenítő egyezések. „Mert — ARANY JÁNossal (Toldi III. 4.) szólva — fölélni könnyű, könnyű nemcsak ésszel, hanem ökölrel is, és megfogni kézzel“, hogy itt a magyar szavak végén nincsen semmiféle *-val*, *-vel* rag, hanem csakis ugyanaz az egyszerű *-l*, amely a vogul szavak végén van.

Mi türés-tagadás! — van ugyan a szabályos hangeltéréseken kívül még egy kis különbség, t. i. az, hogy a vogul alakokban a szóbelsei mássalhangzó rövid, a magyarokban pedig kettős (geminált). De ezt a különbséget MÉSZÖLY menten megmagyarázza. Annak előrebocsátása után, hogy az idézett magyar alakok típusa már az ó-magyar korszakban ilyen kettős mássalhangzóval jelenik meg (ÖMS.: *scegegkel*, *ualallal*, *halallal*, olv. *szégekkel*, *valállal*, *halállal*), arra a tudvalevő jelenségre hivatkozik, amelyet mind a közép-magyar, mind az ó-magyar korszakban észlelhetni, hogy „némely töveknek eredetileg rövid végmássalhangzója ragok előtt, két magánhangzó közé kerülvén, megkettőződik“.

Itt egy kis elírás van, megisméltése annak, amit a szerző néhány sorral föllebb mondott, t. i. hogy a tövégi mássalhangzó két magánhangzó közé került. Hiszen az a „tövégi“ mássalhangzó már a ragozás előtt is két magánhangzó között volt, mint MÉSZÖLY is nagyon jól tudja. Hogy a példáit megtoldjam eggyel, amely az ő legelső példájához hasonlít, itt van íme: vogul *zántal* ~ magyar *haddal*; ennek az ő meggyőződése szerint (vö. alább: **álmul*) így kellett valamikor hangzania: **hodul*, s ennek „tövégi“ *d*-je az 1055-ből reánk maradt ragtalan *hodu* alakban két magánhangzó között van.

No de „interdum dormitat Homerus“. Nagyobb baj a mássalhangzó-kettőzéshez való folyamodás. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy mássalhangzó-kettőzés történt (és történik még most is) a magyarban, mégpedig kétféle: etimologikus (ú. n. teljes hasonulás vagy pótló nyújtás) és MELICH elnevezése szerint fonétikai nyúlás (NyK. XL, 380), vagy ahogy én szeretném nevezni: független kettőzés.

Az utóbbival — amelyről itt van szó — csinján kell bánni: nem szabad derűre-borúra föltenni. Csakis akkor szabad független kettőzésről beszélnünk, ha egészen kétségtelen, hogy mássalhangzó-elveszés nem történt, tehát a kettőzés nem etimologikus, és ha ezenkívül ki tudjuk mutatni, hogy a magyarban megvolt valamikor vagy most is megvan akár a köznyelvben, akár a nép nyelvében az eredetibb, vagyis rövid-mássalhangzós alak. Ha e nélkül teszünk föl kettőzést, akkor visszasüllyedünk a nyelvtudomány kőkorszakába, amikor tetszés szerint ugratták ki a szóból vagy ugratták bele, az elejére, a végére a „betűket“, és készen volt az etimológia.

MÉSZÖLY független kettőzést tesz föl két olyan esetben is, amelyben a kettőzés etimologikus (*mellet* és *tollal*, l. NyH.⁷ 31 és MNy. XXII, 317). De ezt a „dormitálást“ is elnézhetjük.

Hol maradt azonban annak a bizonyítása, hogy *ëbbel, kézzel, névvel* stb. valamikor így hangzott: *ëbel, kézel, nével* stb., vagy így hangzik most is itt meg itt? Hogy MÉSZÖLY etimologikus kettőzésre nem is gondol, az egészen természetes, mert hiszen akkor egyenesen a -val, -vel rag karjaiba rohanna. De az mégis gondolkozóba ejthette volna, hogy egyes-egyedül az állítólagos -l rag előtt kettőződött meg a „tővégi“ mássalhangzó, ellenben sehol semmi nyomuk az ilyen alakoknak: *ëbbet, szëmmët, nyillat, kézzën, vízzën, ölle* stb.

Abból, amit most elmondtam, minden elfogulatlan nyelvbúvár, még ha nem tudná is, hogy a magyarban van -val, -vel rag, kénytelen volna azt következtetni, hogy az *ëbbel, kézzel, névvel*-féle alakokban a rag nem lehet pusztá -l, hanem a megkettőzött tőmássalhangzóban kell valaminek lappangania.

Tovább haladva azt olvassuk az értekezésben, hogy a vogul *luβal* alaknak is megvolt a magyarban a legpontosabb hangbeli mássa: **lovs-l*, és egy másik *v*-tővű szónak (*szó*) a comitativus-instrumentalisi alakja így hangzott: **szovo-l*. A régibb **lovo-l*, **szovo-l* alak után **ló-vo-l*, *szó-vo-l* (l. *scovol* KTSz.)¹ > *ló-val*, *szó-val* következett, mégpedig csak a *ló*, *szó* alanyeset keletkezése után. Tehát a mai *lóval*-nak a ragja az etimológia szerint az egyszerű -l raggal azonos és nem a *βā:l* megfelelője. Hozzáteszi még MÉSZÖLY, hogy „az utóbbi esetben u. i. eredetibb *v* hangot kellene találjunk² és *lovs-vel* alakokat föltennünk, amelyből a mai *lóval* nehezebben volna megmagyarázható“.

MÉSZÖLYnek ezt a magyarázatát nagyon röviden intézhetjük el. Ha a *lóval* alak egykori **lovs-l*-ből lett a *ló* alanyeset hatása alatt, akkor méltán elvárhatnók, hogy ilyen köznyelvi alakok is legyenek: *lóvat, lóron, lóvam* stb., de ilyenek bizony nincsenek. Nagyon különös, hogy ezek — ámbár éppoly egyszerű raggal vannak ellátva, mint MÉSZÖLY szerint a *lóval* alak — nem változtak úgy meg a *ló* alanyeset hatása alatt. — És hogy a *lóval* alakot nehezebben lehetne **lovs-vel*-ből megmagyarázni? Dehogy! Még csak mesterkedés sem kell hozzá. Íme: azután, hogy a **lovs* alanyesetből *loy* (vö. *Hotlounoguta* 1295. OklSz.), majd ebből *ló* fejlődött, a ragos **lovs-vel* helyébe is **loy-vel*, majd **loy-val* és végül *ló-val* lépett. Így magyarázzuk mi ortodox nyelvészek.

A szerző, aki a bizonyítékoknak Argus-szemmel való összeböngészésében bámulatosán fáradhatatlan, most azzal lepi meg a jámbor olvasót, hogy a vogul *ūlmal* 'álommal' alaknak is megvan a magyarban a pontos megfelelője: *álmal* (DöbrK. 239), olv. *álmal* (< **álmol* < **álmul*; vö. *almu* ['sompnium'] Anon.),

¹ MÉSZÖLY olvasását szó nélkül hagyom, ha a rövid hangot jelölő *o* vagy *a* betű hangértékére nézve nem értek is vele egyet. Ez a hangérték itt mellékes dolog.

² Meg kell vallanom, hogy nem tudom, mit akar a szerző ezzel mondani.

olyan alak, mint az ÓMS.-beli *syrolmol* 'siralommal' és a kódexekben előforduló *syralmal*, *siralmal*. (Szolgálhatok még ezekkel a kódexbeli adatokkal: *sietelmel*, *syetelmel*, *bizodalmaal*, amelyeket MELICH idéz NyK. XL, 234.) — A közép-magyar *álmal* alaknak a vogul *ūlmal*-lel való pontos hangbeli megegyezése azonban — hogy óvatosan fejezzem ki magamat — csalóka látszat is lehet, nemkülönben az is, hogy a *syrolmol*, *syralmal* alakok végén csak egyszerű -l a rag. A JókaiK.-ben ilyen alakokat találunk: *siralmual* (31, 35), *syralmual* (34), *gyezedelmuel* (26), *kesedelmuel* (4), *zerelmuel* (22, 23, 30) (olv. *siralmval*, *gyézedelmvel*, *késédelmvel*, *szerelmvel*). Ezek — szerényen szólva — megengedik azt a föltevést, hogy az *álmal* alak megelőzője **álmal* volt. Ebből *álmmal* fejlődött volna, ha a magyarban kettős mássalhangzók nem csupán magánhangzók között, hanem (mint a finnben) mássalhangzó és magánhangzó között is volnának. De nincsenek. Amit most a szóelemzés alapján így írunk: *karddal*, *lánggal*, *fonttal*, azt így mondjuk: *kardal*, *lángal*, *fontal*, és a régieknek *atmal*, *syrolmol*, *syralmal*, *sietelmel*, *bizodalmaal* írása — ha jól sejttem — arra vall, hogy mássalhangzó után az ő idejükben is rövid mássalhangzót ejtettek kettős helyett. Az ő hangjelölésük tehát nem szolgálhat bizonyítékul arra, amire MÉSZÖLY fölhozza.

A fölvonultatott vogul-magyar egyezések sereghajtója a vogul *pyr-l* 'cum filio' alaknak MÉSZÖLY szerinti pontos magyar megfelelője: *fial* (KTSz.), amelyet egykori **fys-l*-ből fejlődött a *γ* kiesésével. Ha nem egyszerű -l lett volna ebben a rag, hanem a vogul *βāyl* megfelelője, akkor szerinte a következő alakokat kellene föltennünk: **fys-vel* > **fis-vel* > **fi-vel*? vagy talán **fis-el*? > **fi-el* . . . „de — mondja — az a kérdés, hogyan kell akkor az ó-magyar *fial* keletkezését elképzelnünk“. — Hogyan? Hisz ez valóságos Kolumbus tojása! A **fi-el* alakból illeszkedéssel lett *fial*, mert a *fi* szó velaris (vulgo: mélyhangú). Csak azt akarom hozzátenni, hogy én a **fi-vel* (vagy akár **fi-val*) alaknak a **fis-vel* (vagy akár **fis-val*) után való következését úgy képelem el, mint főnebb a **lovs-vel* > **lou-vel* > **lou-val* > *ló-val* változást, t. i. hogy a ragtalan **fis* alakból *fi* fejlődött, s azután a ragos **fis-vel* vagy **fis-val* alakban is ez lépett a **fis* helyébe. A *v* hang elveszésének föltevését MÉSZÖLY nem kifogásolja, ennél fogva nekem sem kell rája a szót vesztetnem.

A *bü* szó etimonját nem ismerjük, de — mondja a szerző — ismeretes alakjai arra vallanak, hogy ős-magyar alakja **buγu* volt. Ha tehát helyes a -val, -vel rag eredetéről adott eddigi magyarázata, akkor a *bü* szónak -val, -vel-ragos ó-magyar alakja a *fi* szó megfelelő alakjához hasonló lehetett. És csakugyan úgy is van, mert a *bü* szónak szóbanforgó alakja az ÓMS.-ban *buol* (olv. *büol*). Ez megint sokkal könnyebben kelet-

kezhett ős-magyar **buys-l*-ből, mint ős-magyar **buys-vel*-ből. Erre az előbbieket után elegendő volna csak annyit mondanom, hogy ám legyen neki az ő hite szerint. Azonban itt ennél a „sokkal könnyebben keletkezhetett“nél mégis meg kell kissé állapodnunk. A bekezdés elején MÉSZÖLY ős-magyar **buɣu* alakot tesz föl, és ezt nyelvtörténeti ismereteink alapján bizvást el is fogadhatjuk (vö. még: *Buus*, *Buhus* szn. OklSz., VárReg., amelyek az EtSz. szerint valószínűleg a *bús* köznévből valók). Mármost azt kérdem: mért van a bekezdés végén **buɣu-l* helyett **buɣs-l*? Ez nyilván megint elírás, ami a vita hevében könnyen megesik az emberen. Ha mármost visszatérünk a **buɣu* alakhoz, ebből az -l raggal **buɣu-l*-t kapunk (vö. *harmu* 1055.: *charmul* HB.). Vajjon **buɣu-l*-ből is „sokkal könnyebben keletkezhetett“ *búol*, mint **buɣu-vel* (-*vol*)-ből? A **buɣu* alakból *bú* lett, és ennek -*val*, -*vel*-ragos **bú-vol* alakjától *búol* már csak egy tyúklépésnyire van.

A szerző szerint a mai *halála*, *fia*, *kinja* (én hozzátettem volna: vö. ó-magyar *quina* GyulS., olv. *kína*) az elő-magyar korban mutatis mutandis így hangzott: **halálsis*, **fisís*, **kínsis*, és -*l*-ragos alakjuk: **halálsis-l*, **fisís-l*, **kínsis-l*. Itt megint elírás van, mégpedig kétrendbeli. Főnnebb a szerző a *fi* szónak ó-magyar alakját vogul megfelelője alapján így állapította meg: **fj̄* > **fj̄s* (nyilván sajtóhiba **fj̄* < **fj̄s* helyett, de vö. alább: ósm.-óm. *fj̄s-l*, továbbá **fj̄s-l*, óm. **fj̄sl*). Ezeknek a *ɣ*-je a most föltett elő-magyar **fisís* alakból hiányzik, pedig ha megvolt az ős-magyarban s az ó-magyar kor elején és megvan a megfelelő vogul szóban, akkor meg kellett lennie az elő-magyarban is. A másik elírás az „elő-magyar“ **kínsis*, **kínsis-l* alakokban van. Ezeket még „mutatis mutandis“ sem lehet mint elő-magyar korbelieket föltenni, mégpedig azért nem, mert a *kin* szó török jövevény, a mi régi török jövevény-szavaink átvétele pedig tudvalevőleg nem az elő-magyar korban, hanem később, az ős-magyar korban történt. De ezt nem azért mondom, mintha akadékoskodni akarnék. Én elfogadom a szerzőnek föltett elő-magyar alakjait úgy, ahogy vannak, mert a fődolog itt az -*sisl* szóvég és ami belőle lett. Szerinte a **halálsis-l*, **fisís-l*, **kínsis-l* alakokból még az ó-magyar korban — a **buɣsl* > *búol* alaknak megfelelőleg — a következő alakokat várhatni: *halálásl*, *fiásl*, *kinásl*; és ezek az alakok csakugyan megvannak: *halalaaal* HB., *fyaal*, *kynaal* ÓMS. (olv. *haláláal*, *fiáal*, *kináal*). Tehát ezekben a személyragos alakokban sincsen *v*, noha az én „*β̄aɣl*-elméletemnek“ hangtörténeti alapja a *v*-nek eredeti megvoltage, mondja a szerző.

A hangtörténet igazán nagy előzékenységgel járt a kezére MÉSZÖLYNEK, rendelkezésére bocsátva a föltett elő-magyar alakoknak elvárt ó-magyar fejleményeit, mégpedig hajszályni pontossággal a megkívánt formában. Hadd tegyek mármost én is egy kis kísérletet, hogy vajjon nekem is megtenne-e a nyelv-

történet ilyen szívességet. Van a MÉSZÖLY -l-jén kívül még két egyszerű rag, amellyel próbát tehetünk: a *-t* és az *-n*. Ha ezeket hozzáragasztjuk MÉSZÖLYnek elő-magyar **-sis*-végű szavaihoz, ilyen alakokat kapunk: **halálsis-t*, **fisís-t*, **kínsis-t* és **halálsis-n*, **fisís-n*, **kínsis-n*. Mármost ha az *-l*-ragos alakokból *haláláal*, *fiáal*, *kínáal* fejlődött, a *-t* és az *-n* raggal ilyen fejleményeket várhatunk: *haláláat*, *fiáat*, *kínáat* és *haláláan*, *fiáan*, *kínáan* (vagy nem bánom: *-áon*). De ilyenek nincsenek sem az ó-, sem a közép-, sem az új-magyar korban, csak *halálát* és *halálán*, *fiát* és *fián*, *kínját* és *kínján* van a multban is, a jelenben is. Mi lehet a magyarázata ennek a rendellenességnek? Nem tudok elképzelni mást, mint azt, hogy vagy a nyelv hibás, vagy másban van a hiba. Az utóbbi talán valószínűbb. Lám, ha nem ragaszkodnánk oly szeretettel ahhoz az egyszerű *-l*-hez és nem volnánk oly kérlelhetetlen ellenségei a *v*-nek, hanem elismernők a *-val*, *-vel* ragalagnak ősi voltát, akkor rendben volna a dolog.

Most MÉSZÖLY nyugvóponttra jutott. Végig tárgyalta mindazokat az adatokat, amelyek szerinte a *v*-nélküli ragalak eredetibb volta mellett szólnak, s most eredményül megállapítja, hogy az én nézetem, amely szerint a *-val*, *-vel* rag a vogul *βā:l* alakkal azonos, nemcsak a jelentéstan szempontjából valószínűtlen, hanem hangtörténeti szempontból is elfogadhatatlan.

Íme, mivé lehet egy magyarázat rövid idő alatt! Az én magyarázatomat főnőbb a „fölte szellemes és tetszetős“ jelzőkkel veregették vállon; néhány sorral alább már „látzólag jól megokolt elmélet“ -té sülyedt, amelynek van egy „gyengéje“; azután meg „akkor is kétségbevonható volna, ha a hangtörténet szempontjából olyan hibátlan volna, amilyenek első tekintetre látszik“; most végül az a megsemmisítő ítélet zúdul szegény fejére, hogy „elfogadhatatlan“.

Annyi bizonyos, hogy a szemben álló két magyarázat közül az egyik elfogadhatatlan. Hogy melyik, az félig-meddig már kivilágított abból, amit eddig elmondtam, és remélem, teljesen világos lesz, ha azt is elmondom, ami még hátra van.

A rombolás után mármost az építés következik. Mert a testes *-val*, *-vel* rag mégis csak megvan, és ha abból az egy szál *l* hangból fejlődött, meg kell magyarázni, hogy ez a tetemes gyarapodás mi módon történt. MÉSZÖLY azon kezdi a magyarázást, hogy a magyarban magánhangzók között tudvalevőleg anorganikus *h*, *j* (*i*) vagy *v* hang fejlődhetik. Természetes tehát, hogy az ó-magyar *halalaal*, *fyaal*, *kynaal* alakok mellett ilyenek is találhatók: *kegilmehel* HB., *sceme-hel* GyuL. (olv. *kégyilméhel*, *széméhel*). A közép-magyar korból való nyelvemlékek *valamyel*, *valamiel* alakjait kétféleképpen lehet olvasni: *valami-el* vagy *valami-i-el*. Ilyen helyzetben velaris szavakban anorganikus *v* is fejlődött, mégpedig

még az ó-magyar korban: *zaiual* GyulS. (olv. *szájával*). A *búol*, *sirolmol*, *fiál*, *álmál* alakokról a *bú*, *sirolm*, *fi*, *álm* alanyeset mellett *-ol*, *-al* ragalak vált le, a *szájával*, *kégyilméhel*, *valamijel* alakokról pedig *-val*, *-hel*, *-jel*. Az utóbbi alakok több nyelvjárásban a mássalhangzós-végű szavakra is átterjedtek. Így keletkezett az eredetibb **szümtük-el*-ből a HB. nyelvjárásában *szümtük-hel*, az eredetibb **sár-al*-ból a JókaiK. nyelvjárásában *sár-val*, és az eredetibb **reg-el* helyett a DöbrK. nyelvjárásában ezt találjuk: *reg-jel*. Néhány szóban már akkor keletkezhetett a *-val*, *-vel* alak, mikor még megvolt az eredeti rövid véghangzó; így: **moloszt-ol* > **moloszt-v-ol* > *moloszt-vo*l KTSz., **kivánatu-ol* > **kivánatu-v-ol* > *kivánat-val* JókaiK. — Eddig MÉSZÖLY.

Igy tehát egész símán meg volna magyarázva minden. Először hozzátapadt a pusztá *-l* raghoz a tövéghangzó, azután az anorganikus mássalhangzó, és végül átterjedések történtek. Mindez (a második bekezdésbeli utolsó föltevést kivéve) elég tetszetős volna, ha erős lábon állanának MÉSZÖLYnek fönnebbi fejtegetései, amelyekkel a *v*-nélküli ragalak eredetibb voltak bizonygatta. De azokat — úgy hiszem — eléggé sikerült megingatnom. A **kivánatu-ol*-féle alakok föltevésében anachronizmus (vagy mondjuk magyar szóval: kortévesztés) van. MÉSZÖLY **kivánatu*-ja az *álm*-val és az *álmul*-lal volna egykorú. Az *álmul*-féle alakok végéről pedig nem válhatott le **-ol*, hanem csupán **-ul*, de az is csak akkor, mikor az alanyeset végén már nem volt meg a tövéghangzó, vagy legalább is váltakoztak már a véghangzós alakok véghangzó-nélküliekkel. Tehát a föltehető átterjedéses alak nem **kivánatu-ol*, hanem **kivánatu-ul* lehetne. Az előbbi föltett alak elemei nem egykorúak.

A következő bekezdésben MÉSZÖLY egy finoman megcukrozott „argumentum ad hominem“-et szegez nekem. Hivatkozik u. i. arra a megállapításomra, amely „a magyar hangtörténetre és alaktanra nézve elvi jelentőségű“, hogy a *-vá*, *-vé* rag eredetileg az egyszerű *-á*, *-é* lativusi raggal azonos, és *v*-je, valamint *-já*, *-jé* változatának *j*-je anorganikus hang (SUS. Aik. XXIII_s; NyH.⁷ 135). A szerző megállapítja, hogy az *-á*, *-é*, *-já*, *-jé* és *-vá*, *-vé* ragalakok éppúgy váltakoztak, mint a *-val*, *-vel* ragnak megfelelő alakjai, azután kimondja a szentenciát: „Valamint régibb nyelvtudósok a *-vá*, *-vé* ragot *v* kezdőhangja miatt tévesen megfelelő mássalhangzón kezdődő finnugor szavakkal szokták egyeztetni, amíg SZINNYEI ki nem mutatta a ragnak igazi eredetét, éppoly elhibázott dolog a *-vel* ragnak *v*-je miatt a *βàyl* szóval való egyeztetése“.

Annyi bizonyos — és ezt régóta tudjuk —, hogy a *-val*, *-vel* meg a *-vá*, *-vé* rag viselkedése között föltűnő a hasonlóság. Vannak ugyan némi eltérések, de nem akarok velük előhozakodni, mert az kicsinyeskedésnek látszanék és teljesen szükségtelen is. Csupán egy nagy és lényeges különbségre aka-

rok rámutatni, amely a két rag között van, t. i. arra, hogy a *-val*, *-vel* rag mint szó is megvan (személyragozva): *velem*, *veled*, *vele* stb., ellenben a *-vá*, *-vé* rag mellett megfelelő szó nincsen és nem is volt soha. Ez a tény éppenséggel nem támogatja MÉSZÖLYNEK azt az állítását, hogy valamint a *-vá*, *-vé* rag egy eredeti finnugor helyhatározó-raggal (ő szerinte **-γ-vel*)¹ azonosnak bizonyult, úgy a *-val*, *-vel* rag is egy másik eredeti finnugor helyhatározó-raggal, a **-t* ablativus-ragnak **-ð* változatával azonos.

Hogy a *-val*, *-vel* rag mellett van *velem*, *veled*, *vele* stb. szavunk is, az MÉSZÖLYNEK sem kerülte el a figyelmét. Most ennek a szónak az eredeztetésére kerül a sor. Azon kezdi, hogy a magyar alaktan tévedéseinek egyike az a tétel, hogy azoknak a határozóragoknak (pl. *-be* < *-belé* HB.), amelyek a személynév-mások mondatbeli viszonyainak jelölésére személyragokat vesznek föl, az alapszava kivétel nélkül önálló névszó. — Ez beharangozása annak, hogy az *énvelem*, *téveled* stb. névmás-alakok ragjában sem szabad határozószót látnunk. A következő, egy lapnál hosszabb fejtegetéshez sok szó fér (pl. mindjárt ahhoz a fölfogáshoz, hogy *énbelém* a következő elemekből alakult: *én* + *bél* + lativusi *-é* rag + az első személy *-m* ragja), de bizvást átugorhatjuk, mert a szóbanforgó névmás-alakok ragjának kérdésén semmit sem lendít. Ami ezt a kérdést némileg érinti (*en-é-m* > *eny-é-m* lativusi *-é-vel*), arról alább a maga helyén szólok.

MÉSZÖLY föltűnőnek találja, hogy a személynév-másoknak comitativus-instrumentalis-ragos alakjaiban mind a nyelvelmékekben, mind a nyelvjárásokban csupán *v*-kezdetű alakját, (*-vel*) találjuk ennek a ragnak, és sehol sincsen **tē-el-ed*, **te-jel-ed* (**tē-jel-ed*), **te-hel-ed*. A *v*-s alakoknak kizárólagos előfordulása — úgymond — látszólag legnagyobb támasza az én „*β̄γl*-elméletemnek“, mert hiszen a személyragos határozóragok meg szokták őrizni eredetibb alakjukat.

No de aki az én *v*-fejű sárkányomnak hat fejét — legalább az ő hite szerint — már levágta, az le tudja vágni a hetediket, az utolsót is.

És vágja következőképpen: „A magyar személynév-mások közül a rövid tővégi magánhangzó elveszése után nemcsak *én* végződött mássalhangzón, hanem a *mi*, *tē*, *ti*, *ő* névmások is, mégpedig az utóbbiak *v*-n [végződtek]. Tudjuk, hogy az *én* < *en* névmás a *szén*—(acc.) *szenet* típushoz tartozik, tehát tővégi magánhangzója ragok előtt nyílt *e* (ε) volt. Tudjuk továbbá, hogy a magyar palatális *v*-tövek véghangzója ragok előtt már az ó-magyarban *e* (ε) volt: *kő*—*követ*, *ő* (óm.) ~ *öv* 'gürtel'—*övet* (GOMBocz: MNy. XXIII, 121, 122). A személy-

¹ Én szerintem **-z-vel* (FUSpr.² 59; NyH.⁷ 134).

névmásoknak *-l*-ragos alakjai tehát (mutatis mutandis) következék hangozhattak:

<i>*ene-le-m</i>	<i>*mive-lü-nk</i>
<i>*tëve-le-d</i>	<i>*tìve-le-tëk</i>
<i>*öve-l-e</i>	<i>*öve-l-ük.</i>

Mikor a **tëv* alanyeset a **tëve* alanyesetnek a helyét elfoglalta, a nyelvérzék a **tëve-le-d* alakot csak így elemezhetette: **tëv-el-ed*, itt tehát már nem a pusztá *-l*, hanem *-el* jelent meg mint rag. Mikor aztán a **tëv* alakot kiszorította a *të*, a nyelvérzék az említett alakban ilyen elemekre találhatott rá: *të-vel-ed*; ebben a rag már *-vel* volt. *Të-veled*, *ti-veletëk*, *mive-lünk* mellett az *ö* alanyeset hatása alatt **öve-l-e* és **öve-l-ük*-ből *ö-vele* és *ö-velük* keletkezhetett.¹ Ezekben az alakokban a nyelvérzék mindenütt a *-vel* alakot érezte határozóragnak; könnyen érthető tehát, hogy a többi személynév más analógiájára az egyes 1. személy névmása is ezt a ragalakat (*-vel*) vette föl, és **enele-m* helyett az *en-vel-em* > *én-velem* alak keletkezett. Ha tehát a *-val*, *-vel* ragot mint egyszerű ablativusi *-l*-t fogjuk föl, meg tudjuk magyarázni, hogy a személynévmásokon mért állandó a *-vel* alak, illetőleg hogy a határozóragnak személyragos alakja miért *v*-kezdetű. Ha azonban a *halálá-l*, *këgyilmé-h-el* alakokat a *v* kiesésével (< **halálá-val*, > **këgyilmé-el* < **këgyilmé-vel*) akarnók magyarázni, akkor nem tudnók semmi külön okát adni annak, hogy *të-veled*-ből mért nem keletkezett *të-eled*, *të-heled*. Ha ellenben az egyszerű *-l*-ből indulunk ki, mindjárt megjelenik a szemünk előtt a *tëveled* alak, amely a magyar nyelvtörténet kezdetétől fogva napjainkig él. Ha azonban *ßäyl*-lal operálnánk, akkor a következő eredetibb alakokat kellene föltennünk: **tëve-vel-ed*, **öve-vel-e* stb., amelyeneknek nyomuk sem található a magyar nyelvben.²

¹ Hát *öve*-ből és *övek*-ből mért nem lett *övé* és *övék*? — Sz. J.

² Ezt az utolsó mondatot szerettem volna itt elhagyni és helyébe pontokat tenni, hogy ne idézzem kétszer: itt is, alább is, ahol megfelelek reá. De „kárán tanul a magyar“, és én nem akarom még egyszer megjárni a kipontozással. MÉSZÖLYVEL vitatkozva u. i. ebből a mondatából: „ha [t. i. az *-i* többszjel] a finn-permi ág többsz-jelével volna azonos, akkor érthetetlen volna az, hogy minálunk csak a birtokos személyragozásban él s e g y m a g á b a n i s b i r t o k o s s z e m é l y r a g é r t é k e v a n : a j á n d é k i “ elhagytam ezt a ritkított és dültbetűs részt s elhagyását kipontozással jeleztem (MNy. XXII, 310). Ezt pedig egyrészt azért tettem, mert először az idézett résszel akartam végezni (és végeztem is), másrészt pedig azért, mert a kipontozott részre később akartam felelni, mikor az itteni pusztá állítás bizonyítására kerül a sor. Ezért a kipontozásért MÉSZÖLY engem pellengerre állított (MNy. XXIV, 28), úgyhogy a szembetűnő kéthasábos idézetek olvasójának azt kellett hinnie, hogy én elsüllyesztettem MÉSZÖLYnek egy érvét, mégpedig — a ritkításból következettve — erős érvét. Pedig én nem süllyesztettem el semmit, mert erre az egysoros érvre — ha nem idéztem is szóról-szóra — egy lapnál hosszabb fejtegetéssel feleltem (MNy. XXII, 311—2). Úgy látszik, ezt MÉSZÖLY nem olvasta el, ha pedig elolvasta, akkor — nem tudom, mit gondoljak.

Ez a magyarázat föltett alakokra van építve. Sarkalatos pontja a föltett tőalakok *-ve* végének nyílt *e* hangja. Mert a *v* hangot — legalább részben — támogatják azok a meglevő alakok, amelyeket MÉSZÖLY elfelejtett fölemlíteni, t. i. *övé* és a HB-beli *w*, *wt*, *wtv*, *miv*, *tiv*, *iv* (olv. *üü*, *üüt*, *miü*, *tiü*, *iü*) 'ó, öt, mi, ti, ő'. Azért mondtam: legalább részben, mert a **tëve-* alaknak sehol semmi nyoma sincs, s az **enve-* > **énve-* alakot MÉSZÖLY is csak az analógia segítségével tudta előteremteni. De hagyján! Nagyobb baj van a nyílt *e*-vel, annak pedig — török-szakad — meg kell lennie, mert a nélkül a *-vel* ragalakot nem lehet a névmás-alakokból kivájni. Ezt a minden áron előteremtendő nyílt *e*-t elő is teremti MÉSZÖLY két könnyedén odavetett „tudjuk“ alapján. Az egyik az, hogy „a magyar palatalis *v*-tövek véghangzója ragok előtt már az ó-magyar korban (*ε*) volt: *kő-követ*, *ő* (óm.) ~ *öv* 'gürtel'—*övet*“. — Ebből az következnék, hogy az *ő* névmásnak, ha olyan rendes *v*-tő volna, mint a többi, ilyen ó-magyar tárgyesetét várhatnók: *övet*, de sem ilyen, sem később ilyenből fejlődött *övet* nincsen, hanem csak *üüt*, *üt(et)*, *öt(et)* stb. eff. tővégi nyílt *e* nélkül szűkölködő tárgyesetet találunk. — A másik „tudjuk“ pedig az, hogy „az *én* < *en* névmás a *szén*—(acc.) *szenet* típushoz tartozik, tehát tővégi magánhangzója ragok előtt nyílt *e* (*ε*) volt“. — Ez szinte elképesztő kijelentés. Hogyha az *én* névmás csakugyan ahhoz a típushoz tartoznék, akkor a tárgyesete nem *engēm(et)*, hanem *enet* volna. De *enet* alak nincsen és nem is volt soha, ennél fogva az *én* névmásnak tővégi *e*-je sincsen igazolva. A nyílt *e* igazolt megvolta nélkül pedig MÉSZÖLY származtatása teljesen alaptalan föltevés.¹

Amit a származtatás után mond, hogy „ha azonban *β̄ā/l* lal operálnánk, akkor a következő eredetibb alakokat kellene

¹ Különös, hogy a személynévadásoknak MÉSZÖLY-szerinti egyszerű-ragos alakjaiban éppen csak az *-l* rag előtt jelenik meg a **tëve*-féle tő (az egyes-zsími I. személy kivételével). MÉSZÖLY u. i. még két egyszerű raggal ellátott személynévadási alakot ismer, s ezek: *eny-é-m* (< *en-é-m*), *ti-é-d* (< *té-é-d*), *öv-é* stb. az *-é* irányraggal, és *ön* az *-n* locativus-genitivus-raggal (MNy. XXIII, 151—3). Nem mondja ugyan, de az *ön*-höz természetesen oda kell értenünk a társait (*en*, *tēn* stb.) is. Az ortodox fölfogás szerint az *-é* és az *-n* nem rag, hanem képző; de ezen most nem vitatkozunk, mert itt csak a tőalakok érdekelnek bennünket. Az *-l* rag előtt MÉSZÖLY szerint **tëve-*, **öve-*, **mive-* stb. tőalak van; az *-n* előtt a névmás tőalakja már nem **öve-* hanem *ő-*; az *-é* előtt a 3. személyű alakban (*övé*) ismét megjelenik az **öve-le* alakbeli *v*, de a **tëve-le-d* alaknak megfelelő *tëve-é-d* nincsen, s illyent MÉSZÖLY sem tesz föl. Különös még az is, hogy az *-l*-ragos és az *-é*-ragos alakok személyragozva vannak (**tëve-le-d*, **öve-le*, *en-é-m*, *té-é-d*), ellenben az *-n*-ragos alak személyragtalan: *ön*, nem *ő-n-e* (még kevésbé *öve-n-e*). Úgyszintén különös az is, hogy az *ön*-nek megfelelő, vagyis *-n*-ragos *en* alak az *-l* és az *-é* rag előtt az **ene-le-m*- és az *en-é-m*-ben mint tőalak jelenik meg. Mindezeklől az világlik ki, hogy a személynévadások tövei nagyon alkalmazkodó természetűek: mindig olyan alakot öltének, amilyenre szükség van. Ha majd belekerülnek az alaktanba, ezt a nevet lehet nekik adni: kormányozható tövek.

föltennünk: **tëve-vel-ed*, **öve-vel-e* stb., amilyeneknek nyomuk sem található a magyar nyelvben“, arra azt felelem, hogy — igenis — bátran operálhatunk *βίγλ*-lal, helyesebben mondva: magyar megfelelőjével. T. i. egyszerűen sutba dobjuk a föltett **tëve-*, **öve-* stb. főalakokat és beérjük a valóban meglevő *tē*, *ō* stb. névmás-alakokkal; ezeket tesszük a szintén valóban meglevő *veled*, *vele* stb. személyragos határozószó elé, és megvan a *tëveled*, *övele* stb., írva egészen a legeslegújabb korig így is: *te veled*, *ő vele* stb. Az utóbbi frászmód arra vall, hogy a nyelvérzék a *tëveled*, *övele* alakokat nem érezte (amint most sem érzi) olyan névmási ragos alakoknak, amilyenek pl. *kivel*, *mivel*, *senkivel*, *semmivel*. Nem is érezhette (amint most sem érezheti), mert ebben akadályozta (és most is akadályozza) az, hogy *veled*, *vele* stb. a kiemelő névmás nélkül is egészen közönséges, sőt sokkal közönségesebb, mint a névmással kapcsolatban. A *veled*, *vele* stb. nem a MÉSZÖLY-féle mesterségesen megalkotott **tëve-le-d*, **öve-l-e* alakok fejlődésükről vált le, hanem olyan eredeti határozószó, mint pl. *tőled*, *tőle*, *rólad*, *róla*, *érted*, *érte* stb.

A következőkben a szerző semmi olyast nem hoz elő, ami a -val, -vel rag keletkezésére vonatkoznék. A déli-osztják és magyar egyeztetések (névmások, m. -ol, -al, -el ~ osztjD. -at, m. -jel- ~ osztjD. -jat) a fönnebb elmondottakkal már meg vannak cáfolva.

Aki figyelemmel olvasta az én ellenvetéseimet, az meggyőződhetett arról, hogy MÉSZÖLYnek nem sikerült bebizonyítania a -val, -vel ragnak az egyszerű -l-ből való fejlődését és a *velem*, *veled* stb. határozószónak a névmási alakokról való leválását. A nagy vesződséggel és ügyeskedéssel megalkotott épület összeomlott, mert csak kártyavár volt.

MÉSZÖLYnek az én magyarázatom elvetésére nyilván az adott okot, hogy két legrégebbi szövegünkben a -val, -vel rag csakis *v* nélkül fordul elő: *halalaal*, *kegilmehel*, *zumtuchel*, *szumtuchel* HB.; *buol* (kétszer), *kynaal*, *ŷyaal*, *kunuel*, *syrolmol*, *ualallal*, *halallal*, *scegegkel* ÓMS. Az első *v-s* alak a GyulS.-ban bukkan föl: *zaiual*, azután a KTSz.-n van *scovol* és [*mo*] *lostual*. „Ebből — mondtam a HB. hang- és alaktanában: MNy. XXII, 258; kny. 46 — természetesen nem szabad azt következtetni, hogy a *vel*-nek *v*-je kései járulékhang. Erről szó sem lehet.“ Ezt mondom most is és hozzáteszem, hogy ha az én származtatásom nem volna is helyes, maga a *velem*, *veled* stb. határozószó elegendő és megdönthetetlen bizonyítéka volna annak, hogy a -val, -vel rag eredetileg labialis fuvóhangon kezdődött.

Sokszor hangoztattam egyetemi előadásaimban és egyszer meg is írtam, hogy „valamely alaknak korábbi előfordulása nem bizonyítja okvetlenül eredetibb voltát is“ (MNy. XVIII,

148). Íme néhány példa: *rea* 1055. — *rayad* DöbrK. 523; *raiaioc* Tel: Evang. I, 451 | *harmu* 1055. — *charmul* HB.; *charmad* JókaiK. 6 | *hodu* 1055. — *Chod*, *Nogione* 1221. VárReg. (vö. NyK. XLIV, 334) | *zakadat* 1055. — *kinzotv-*, *intetv-*, *ildetu-* HB.; *ielenetu-*, *nemzetu-* GyulS.; *kezdetu-* KT.; *scileteftjv-*, *latotu-* KTSz. (kétszer); *hitves* | *intetvinec* HB. — *ymt*-JókaiK. 79, 104, 117; *imt*- MünchK. 17, 40 | *bulsassa*, *bulscassa* HB. — *boczo* JókaiK. 145; *bočanattat* BécsiK. 27; vö. tör. *boša-*, *bošat-*, *bošan* stb. EtSz. | *keassatuc* HB. — *kayalt*, *kayaltas* BesztSzj., SchlSzj.; *kayat*, *kayath* SermDom. I, 108, II, 451 (vö. MNy. XVIII, 147) | *bunet* HB. (háromszor) — *byun*-ÓMS.; *bivn-*, *biñn-*, *byñn-* kódexekben (vö. MNy. XXII, 231) | *birsag*-, *uimadsag*-, *uruzag*- HB. — *agg sig*, *aleth seg* BesztSzj.; *alkolmasseg*, *alazatus segh*- SermDom. II, 339, 515.

Ezekhez sorakozik: *halalaal* stb. HB.; *syrolmol*, *halallal* stb. ÓMS. — *zaiual* GyulS.; *scovol*, [*mo*]lostual KTSz.; *ystenuel* JókaiK. 2.

Befejezésül MÉSZÖLY azt hangoztatja, hogy a magyar nyelvtörténetre nézve igen nagy jelentősége lesz annak, hogyha MUNKÁCSINAK alapvető művei után KANNISTO hosszas fáradozásának bőséges tartalmú eredményei is egész teljességükben közkinccsé válnak. Hadd fejezzem be hát én is KANNISTÓVAL. Mi többiek is várva-várjuk a közrebocsátását annak a rengeteg anyagnak, amelyet ő ötévi fáradságos és sok nélkülözéssel járó vogulföldi tanulmányútján összegyűjtött. Addig is sűrűn forgatjuk mostanáig megjelent kiváló dolgozatait és folyton tanulunk belőlük. Minden bizonnal sokszor megfordulnak MÉSZÖLY kezén is. Búvárkodása közben egyszer majd érdekes leletre bukkan: arra, hogy KANNISTO elfogadta a *-val*, *-vel* rag eredetére vonatkozó föltevésemet, mégpedig olyan formában, hogy különbet nem is kívánhatni. A Finnugor Társaság Mémoires-jának XLVI. kötetében a 18. lapon u. i. a vogul 'erő' jelentésű *βεβ* [*~ βāγ* 16. l.] szónak osztják és finn megfelelője közé beiktatta a mi *-vel* ragunkat is, mégpedig minden magyarázat nélkül egyszerűen úgy, mintha csak azt mondaná: f. *kala* = m. *hal* | f. *sata* = m. *száz* | f. *veri* = m. *vér*, más szóval: $2 \times 2 = 4$.

SZINNYEI JÓZSEF.

A magyar *zs* hang eredete.¹

Az eddig tárgyalt német *s* \sim magyar *zs* megfelelésektől némileg eltérő esettel állunk szemben a magyar *zsinór* szó esetében. Nemcsak azért, mert ennek a szónak az összes eddig tárgyalt szavakkal ellentétben kétségtelenül hiteles *s*-es alakváltozatai is vannak (vö. MTsz.), hanem mert a magyar *zs* \sim *s*

¹ L. MNy. XXIX, 94—104.

egy *n* előtt álló közép-felnémet *s*, illetőleg új-felnémet *sch*-nek felel meg (kfn. *snur*, úfn. *Schnur* DLw.). Ugyancsak idetartozik a *zománc* szónak régi *zsománc* változata is (XV. sz. NySz.; < kfn. *smalz* DLw.).¹

A közép-felnémet *s + m, n, l, w*, illetőleg új-felnémet *sch + m, n, l, w* esetében sajtáságos ellentétet találunk a szláv nyelvekben. Míg ugyanis az északi szlávtságban: a lengyel, szorb, cseh, tót nyelvekben a felsorolt mássalhangzók előtt álló német *s* helyén *š*-et találunk, addig délen, a szlovénben és a kaj-horvátban ennek a hangnak minden esetben *ž* felel meg: cseh *šlechta*, lengyel *szlachta* ~ szlovén *žláhta* < kfn. *-slahte* 'Geschlecht' | cseh *šmel* < *Schmele* | lengyel *sznur*, tót *šnura* < *Schnur* | tót *šmak* ~ szlovén *žmach* < *Ge-schmack* | tót *šlak* ~ szlovén *žlak* < *Schlag* | tót *šmalec* ~ szlovén *žmàlc* < *Schmalz* stb.² SCHWARZ ezt a szabályos kétféle megfelelést azzal magyarázza, hogy az *s* ilyen helyzetben a közép-németben, amelyből az északi szláv nyelvek német kölcsönszavai valók, zöngétlen — de természetesen lenis ejtésű — volt, míg a bajor-osztrákban, amely a szlovénre hatott, zöngésen is hangzott. Erre mutat szerinte a délcehsországi *Königswarte* ~ cseh *Kunžvart* helynévben a német *sw* ~ cseh *žv* megfelelés is, mert itt közép-bajor nyelvjárást beszélnek.

A magyar *zsinór* ~ *sinór* alakváltozatoknál tehát gondolni lehetne erre a bajor és közép-német ejtési különbségre, s fel lehetne tenni, hogy a két változat más-más német nyelvjárásból való átvétel. A magyar szó kétféle változatának földrajzi

¹ A *zsománc* alakváltozatot kétségtelenné teszi VERANCICS Dictionariumának *zomantz* adata — az *x*-nek *ž* hangértékéről l. alább a latin jövevény-szavaknál —, valamint az erdélyi oláh *žumalž* (o: *žumale*) szó (Nyr. XXXIV, 256), amely a magyar *zsomálc* átvétele. Ezzel szemben azonban nem bizonyos a *zománc* alak hitelessége. A NySz.-ből mindössze egy adatban ismeretes, amelynek hitelessége azonban nem kétségtelen. Az *sz*-es változat ugyanis Huszti Aeneisének kolozsvári 1624-es kiadásában fordul elő *Szomantz* alakban, de tekintettel arra, hogy a bártfai 1582-es kiadásban *šománcz* van a megfelelő helyen, és hogy a kolozsvári kiadás hangjelölése sokkal következetlenebb a bártfaiénál, ezt az *Sz*-et nem lehet döntő érvnek elfogadnunk az *sz*-es ejtés mellett. A *zs* egyébként mindkét kiadásban *f*-sel van jelölve; *fákokat* 23, *posdula* 13 stb., csupán egyszer található *z* az 1624-es kiadásban: *posdula* 23 ~ 1582.: *posdula* (lapszám nincs). Nagy különbségek vannak azonban más hangok jelölésénél. Így pl. a *cs* hangot az 1582-i kiadás mindig *cz*-vel jelöli, pl. *bo-czátuán, czak, czodálnak, czuda* stb., míg az 1624-es kiadás ugyanazeket *botzatván 6, tfak 56, czudálnak 4, csüda 7* alakban írja, tehát ugyanazon hang jelölésére *tz, tf, cz, es* betűcsoportokat alkalmaz. Ugyancsak találunk egy *sz*-es alakváltozatot ADÁMnál is (*Sománcz* mellett *Szománcs!*), de az *sz*-es változatnak valószínűtlen szövegi *cs*-je már maga elárulja, hogy helytleneket köztéssel van dolgunk. Van egy adatunk a Tsz.-ban is a *zománc* ejtésre, de ez viszont CSEREY ELEK közlése, akire az EtSz. is rábizonyította a *besű* cikkben, hogy adatát MA.-ból vette, s akiről még más esetben is fel lehet tenni, hogy írott forrásokból merített (ilyeneknek tartom a Tsz. *asaq, gusaly, posgani, besegní, sinár* stb. adatait, amelyek mind CSEREY-től származnak).

² LESSIAK, Die Mundart von Fernegg: PAUL—BRAUNE, Beiträge XXVIII, 138; SCHWARTZ, Reibelaute 14.

elterjedése azonban e mellett a feltevés mellett semmi támasztékot sem szolgáltat. Ugyanis a *sinór* alak, amelynek a közép-németből kellene származnia, épen Dunántúl a leggyakoribb, ahol pedig az osztrák-bajor nyelvjárás hatására *zs*-t váránk, míg Erdélyben, ahol közép-német nyelvterület szomszédságában inkább az *s* volna a szabályos, a *zs-s* alak a gyakoribb. A mi szavunk *s* ~ *zs* változatai tehát semmiesetre sem magyarázhatók úgy, mint az idéztem szláv szavakban. A *sinór* ~ *zsinór* változatokat e szerint továbbra is a magyarból kell magyarázni, annál inkább, mert a régi nyelvben KASSAI Szókönyvéig bezárólag a *zsinór* alaknak semmi nyomát nem lehet találni. A *zs-s* változat magyarázatára két lehetőség kínálkozik: vagy a *zsinég* szó *zs*-jének a hatására vált a *sinór*-ból *zsinór*, azaz szókeveredés esetével állunk szemben,¹ vagy pedig zöngésüléssel lett az *s*-ből *zs*, ahogyan eddig is magyarázták.

Erről az utóbbi lehetőségről a német *sch* > magyar *zs* megfelelések tárgyalásával kapcsolatban szólunk bővebben.

A magyarban ugyanis nemcsak a német *s*, hanem néhány esetben az ó-felnémet *sk* > közép-felnémet *sch* > új-felnémet *sch* (o: š) helyén is találunk *zs*-t. A *zsémb* XVI. sz. NySz. (< *Schimpf* DLw.) és *zsúp* XVII. sz. OklSz., NySz. (< kfn. *schub*, úfn. *Schaub* DLw.) szavakban a *zs-s* ejtés kizárólagos, míg a többieknél a *zs* mellett *s*-et is találunk: *zsámoly* ~ *sámoly* XIV. sz. BesztSzój., NySz., MTsz. (< *Schamel* DLw.) | *zsfő* ~ *sáfó* XVI. sz. OklSz., NySz., MTsz. (< *Schaffel* DLw.) | *zsindeley* ~ *sindeley* XVI. sz. OklSz., NySz., MTsz. (< *Schindel* DLw.) | *sódar* ~ *zsdédér* XV. sz. OklSz., NySz., MTsz. (< *Schulter* DLw.) | *súrol* ~ *zsurol* XVII. sz. NySz., MTsz. (< kfn. *schären* DLw.). Ugyanide tartozik a *sonka* szónak *zsonka* változata (Komárom és Somogy m. MTsz.) és a *sámedli*, *sámlya* szavaknak egy-egy adatból ismert *zsámedli*, *zsámlya* (MTsz.) alakjai, bár ezeknél valószínű, hogy szókeveredés útján jutottak a *zs*-hez. A *zsonka* szóban a *zsdédér* *zs*-je befolyásolhatta a *sonka* *s*-ét, ami azért is lehetséges, mert mindkét *zs-s* adat jelentése 'sódar'. A *zsámedli*, *zsámlya* *zs*-je pedig a *zsámoly* hatására fejlődött.²

¹ SKÖLD, Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen: Lunds. Univ. Årsskrift N. F. Avd. 1. Bd. 20. No. 4. 13, 40 és MNy. XX, 124 szerint fordítva, a *zsinég* *zs*-je fejlődött volna a *zsinór* *zs*-jének hatása alatt. Bár a *zsinég* alakja és szláv megfelelőivel való kapcsolata még nincs tisztázva (vö. MELICH: MNy. VI, 112), szláv eredete kétségtelen. Nem valószínű különben, hogy a *zsinég* kizárólagos *zs*-je épen a *zsinór* hatására fejlődött volna, amelyben a nyelvterület legnagyobb részén még ma is *s*-et találunk.

² Idevonható *zsalugáter* szavunknak *salugáter* alakváltozata is. A szó a francia *jalousie* > német *schalustie*-ből való, a magyar *zs* tehát az etimologikus francia *ž*-t, az *s* pedig a német *sch*-et tükrözi. A francia eredetű szavakban, bár német közvetítéssel kerültek át, a *ž* a magyarban megmarad: *bagázsí*, *kurázsí* stb. Ezek minden bizonnyal a franciául is értő felsőbb társadalmi rétegek nyelvéből kerültek a néphez.

Ami a német *sch* ~ magyar *zs* megfelelést illeti, nehéz problémával állunk szemben. Ezek az esetek voltak egyébként az *s* > *zs* zöngésülés elméletének legfontosabb és legkétségtelenebb bizonyítékai. A mi szempontunkból pedig ezek a legfogasabb kérdések. Ha a német *sch* helyén kizárólag csak a magyarban találánk *zs*-t, másképp mint zöngésüléssel alig volna az magyarázható. Azonban van a szláv nyelvekben is néhány adat a német *sch* ~ szláv *ž* megfelelésre: szlovén: *žarnogel* < *Scharnagel* | *žampanjavec* < *Champagnier*¹ | *žatlaka* < *Schatlhacke* | *žezelj* < *Schüssel* | *žlikrafi* < *Schildkrappen*² || cseh: *žakal* < *Schakal* | *žampion* < *Champignon* | *žihon* < *Chignon*³ || szorb: *žaryš* < *scharren*⁴; bár a német *z* ~ szláv *t* megfelelés nehézséget okoz, valószínűleg idevaló a cseh *žert*, tót *žart*, lengyel *žart* < *Scherz* is.⁵ Mivel a szláv nyelvekben egyébként nincs *š* > *ž* hangfejlődés, a *ž* a fenti szavakban a szláv nyelvekből nem magyarázható. Könnyen meg lehetne magyarázni a szláv *ž*-t, ha a német *sch*-nek ki tudnók mutatni lenis ejtését. Ebben az esetben fel lehetne tenni, hogy a szlávok — meg a szláv és magyar *s* hangok teljesen azonos képzése folytán a magyarok is — ebben a nekik idegen hangban hol a zöngétlenséget érezték erősebben, *s* akkor átvették a megfelelő fortis-szal, azaz *š*-sel, hol pedig a lenis ejtést érezték inkább, *s* akkor a neki megfelelő zöngés lenis-szel, azaz *ž*-vel helyettesítették. Azonban az *sch*, úgy látszik, minden nyelvjárásban fortis ejtésű, legalább is én a rendelkezésemre álló munkákban nem akadtam sehohol a lenis ejtés nyomára⁶. A szláv *ž* < német *sch* megfelelés ilyenformán nyílt kérdés marad, s a mi szempontunkból alig van valami bizonyító ereje. A szláv *ž* esetek összehasonlítását a magyar *zs* esetekkel még az is megnehezíti, hogy a szláv szavak *ž*-jének korát a nyelvtörténeti szótárak hiánya miatt nem tudjuk meghatározni, ezek a szavak az egy *žart*-ot kivéve nem látszanak régieknek, s nem is közkeletűek. A magyarban viszont a *zs* hang jelölésének fogyatékosága ellenére is már a XVI. századból vannak biztos adataink a német *sch* ~ magyar *zs* megfelelésre.

Ezeknél a szavaknál, valamint a *zsinór*-nál — de nézetem szerint csakis ezeknél — komolyan felmerül a régi magyarázatnak a lehetősége, hogy t. i. a *zs* a magyarban fejlődött az *s* zöngésülésével. Ez a magyarázat a legközelebbesőnek is látszik, hiszen ismeretes, hogy a zöngésülés a magyarban elég

¹ H. SCHUCHARDT, Slavo-deutsches, Slavo-italienisches. Graz, 1884. 53

² ŠTREKELJ: ArchSlPhil. XIV, 554.

³ SCHUCHARDT i. m. i. h.; I. KOTT, Slovník is.

⁴ ŠTREKELJ, Zur slav. Lehnwortkunde: Denkschr. d. k. Akad. Wien L.

⁵ MIKLOSICH, EtWb. 410; BRÜCKNER, Etym. slownik. A szláv *-t* alnémet eredetre mutat, de itt a szót nem lehet kimutatni.

⁶ Csupán csak egy ilyen adatot találtam: *žezeln* < kfn. *geischeln*, amelyben a *ž* zöngétlen lenis jelöl (H. HENNEMANN, Die Mundart der ... Grunddörfer: Zeitschrift für hochdeutsche Mundarten. 1901. 349. l.).

közönséges jelenség.¹ Igaz, hogy ez a zöngésülés nem egyformán terjedt ki minden hangra. A gyakori *k* > *g*-vel szemben a *p* > *b* nagyon ritka.² — Az *s* > *zs* változás, mint a szláv jövevényszavakkal kapcsolatban megemlítettem, nem tartozik a gyakoriak közé, s a köznyelvben a német *sch*-ből származó néhány magyar szavunkon kívül nem is tudunk kimutatni egyéb kétségtelen *š*-ekből származó magyar *zs*-ket.³ Az olyan hangváltozás azonban, amely csupán az egy és ugyanazon forrásból származó szavakra terjed ki, joggal ébreszti fel bennünk a gyanút, hogy nem is hangváltozással, hanem az átadó nyelv idegen hangjainak helyettesítésével állunk szemben.

Kétségünket nem oszlatja el egészen a népnyelv idevonatkozó anyagának az átvizsgálása sem. A népnyelvben vannak ugyan határozott nyomai az *s* > *zs* változásnak, de két esetet kivéve (*zsödör* ~ *sodor* és *zsír* ~ *sír* 'sepulchrum') az adatok annyira szórványosak, hogy még az sem egészen bizonyos, hogy ezek a *zs*-s változatok valóban élő alakok-e, vagy pedig csupán egyéni nyelvhasználatból valók, s így keletkezésük pillanatában már el is enyésztek.⁴ — Ha az utóbbi eseteket földrajzi elterjedettség tekintetében összehasonlítjuk német eredetű sza-

¹ MELICH, Vajjon íráshibák?: MNy. XII, 210—8.

² A *k* > *g*-re: szó elején: n. *kavaliér* > m. *gavallér* | szl. *krabij* > m. *garaboly* | tör. **ködän* > m. *gödény* | szl. *kužel'* > m. *guzsaly* | szl. *kačer* > m. *gácsér* | oszm. tör. *kajgana* > m. *gajgonya* || szó közepén: *cikória* ~ *cigória* (ez *s* általában a többi *-k-* ~ *-g-* változatok idetartozása nem bizonyos; ugyancsak kétséges, hogy a német *k* és tót *k* > magyar *g* esetében a zöngésülés a magyarban történt-e) || szó végén: szl. *gruku* > m. *görög* | tör. *kápünák* > m. *köpenyeg* | tör. *kalpak* > m. *kalpag* stb. (vö. FERETE ANTÓNIA, A magyar zárhangok története. Szeged, 1927. 24 kk.). — A *t* > *d*-re: tör. *tariy* > m. *dara* | *tivornya* ~ *devernye* stb. (vö. FERETE i. m. 14.). — Az *s* > *z*-re: *szej* > *zaj* | *Szala* > *Zala* | *Szaránd* > *Zaránd* (a példák még nincsenek összeállítva, de számuk nem nagy). — Az EtSz.-ban a *b*-vel kezdődő címszavak közül csupán az egy *bugyelláris*-nak van *p*-vel kezdődő etimonja.

³ Az egyetlen finnugor eredetű *zs*-vel hangzó szavunknak, a *zsugorodik*-nak (*sugorodik* NySz., MTsz.) *zs*-jét nem kell okvetlenül az *s* zöngésüléséből magyarázni, mert lehetséges, hogy a *zs* az ugyanilyen jelentésű *guzsorodik*, *guzsorog* hatása alatt keletkezett, ezek viszont a szláv eredetű *gúzs*-ból alakultak a *sugorodik* analógiájára (vö. *guzsa* 'összezsugorodott' MTsz.). Ebbe a szóba tehát a *zs* többszörös szókeveredés útján került.

⁴ A szókezdő *s* > *zs* példái a népnyelvből a következők (az utalások egy-egy adatot jelentenek): *sajog* ~ *zsajog* Szatmár Tsz., Nyr. XXXIV, 487 | *sátor* ~ *zsátor* Palócság MTsz. | *semlyékes* ~ *zsemlyékes* Szabolcs MTsz. | *senyedeges* 'rühes' ~ *zsenyedeges* Udvarhely MTsz. | *sibár* 'korbács' (szláv *sibati* 'vesszőzni') ~ *zsibár* Göcsej MTsz. | *stppal-dobbal* ~ *zsiibbal-dobbal* Bihar MTsz. | *sír* ~ *zsír* Háromszék, Szlavónia, Székelyföld MTsz. | *sírásó* ~ *zsrásó* Csík Nyr. XXIX, 275 | *sisere*-had ~ *zsiszera*-had, *zsiszere*-had Heves MTsz., Bihar Nyr. XXXIV, 383 | *sorvad* ~ *zsrvad* Kiskunhalas MTsz. | *sóváróg* ~ *zsováróg* Kiskunhalas, Veszprém MTsz. | *sodor* ~ *zsödör* vagy *zsider* 'sodra a víznek' Csallóköz, Baranya; *zsödör*, *zsödördák* Győr m. MTsz., Bakonyalja NyF. XXXIV, 83, 100, Szigetköz NyF. XXXVIII, 16 | *susinka* 'aszalt gyümölcs' (< tót *sušinka*) ~ *zszusinka* Abaúj Nyr. XXXI, 350 | (kisorosz *šynkar* < n. *Schenke*; vö. GOMBOCZ: MNy. IV, 36) ~ *zsongár* Bereg, Hegyalja. — Sok ilyen adat kétségkívül helytelen közlésnek köszönheti létét.

vaink *zs-s* változataival, fel kell tűnni, hogy a *zs-s* ejtésük mennyire elmarad német jövevényszavainknak szinte az egész nyelvközösségben való elterjedtségével szemben. Fontos továbbá, hogy az említett szavak *zs-s* ejtésének a nyelvtörténetben nem lehet nyomát találni, míg a német jövevényszavak közül többen már a XVI. századból ki lehet mutatni: *fendelekekkel* Helt:Kron. 160 | *fémbes* Helt:Mes. 137; *'zémbes* PP. | *'zámoly* PP.¹ | *'zup* PP.; *zup* Apor:Metam. 330. Már előbb említettük, hogy csupán csak a német jövevényszavak *zs*-je lett köznyelvivé. Mindent összevéve tehát joggal lehet kételkedni a két csoportban tapasztalható *s > zs* változás azonos eredetében. Ez a kérdés azonban — a zöngésülés egész problémájával együtt — behatóbb vizsgálatra szorul.

Latin és olasz jövevényszavak.

A) Szó elején kevés példánk van. Mindössze a következő szavak tartoznak ide: *zsálya* XVI. sz. NySz. (< *salvia*²) | *zsinagóga* XV. sz. NySz. (< *synagoga*²) | *zsinat* XVI. sz. NySz. (< *synodus*²) | *zsöllye* XVI. sz. NySz. (< *sella*³) | *Zsófia* (< *Sophia*²) | *Zsuzsánna* (< *Susanna*²). A kérdés itt lényegesen más, mint a német eredetű szavak szókezdő *zs*-i esetében. A latin szókezdő *s*- ugyanis az összes új-latin nyelvekben megmaradt zöngétlennek, vagyis *s*-nek, illetőleg azokban a nyelvjáráásokban, amelyekben az *s*-nek *š*-szerű kiejtése van (pl. a velencei olaszban stb.⁴) *s*-nek hangzik. Nincs adatunk arra, hogy ez a szókezdő magánhangzó előtti *s* vagy *š* bárhol, bármely nyelvterületen is zöngésen hangzanék. A szláv nyelvek közül a horvátnak és a szlovénnek igen sok olasz és latin jövevényszava van, de a szókezdő latin *s > olasz s* (↪ *š*) helyén egyetlen egy esetben sem találunk *š*-t.⁵ Teljesen ugyanezt mutatják az összes szláv nyelvek latin jövevényszavai is, amelyekben a latin szókezdő *s*-nek csak zöngétlen hang: *š* vagy *s* felel meg, de sohasem *ž* vagy *z*. A magyarban is *s* a latin

¹ A *zámoly* szó a BesztSzőj.-ben *zamal*-nak van írva; ebből következni lehetne a *zs-s* ejtésre [vö. *laznak* (*lazsnak*), *kamza* (*kámzsa*), *mazya* (*mázsa*), *zemle* (*zemye*)], ha a szójegyzék jelölismódja nem volna egyébként meglehetősen következtelen, pl. *zaz* (*sás*).

² FLUDOROVITS J., Latin jövevényszavaink hangtana: MNy. XXVI, 371.

³ MELICH: MNy. VIII, 150.

⁴ W. MEYER-LÜBKE, Gramm. der romanischen Sprachen I, 340. 1894.

⁵ A szlovén nyelv olasz jövevényeire vö. ŠTRELJ és SCHUCHARDT idézett munkáit. — A horvát nyelvre vö. P. BUDMANI, Dubrovački dijalekat, kako se sada govori. Zagreb, 1883. Rad Jugoslav. Akad. LXV.; FR. KURELAC, Vlaške reči u jeziku našem. Zagreb, 1872. Rad XX.; KUŠAR, Rapski dijalekat. Zagreb, 1894. Rad CXVIII.; G. MAVER, Intorno alla penetrazione del lessico italiano nel serbocroato della Dalmazia e dei territori adiacenti. Venezia, 1925. (Atti del R. Istituto Veneto LXXXIV, 749—71); A. CRAGLIETTO, Cenni sugli elementi italiani della parlata dei Croati dell' Istria. Parenzo, 1927. — A bolgárra l. MLADENOV, Italijansko-bolgarskitě kulturni snosenija, otrazeni v ezika. Italo-bolgarsko Spisanie I. 1931.

szókezdő *s* szabályos megfelelője: *Salamon, Sámson, Simon, sekrestye, sólya, sors* stb.¹ A *zs*-t tehát a latinból vagy az új-latin nyelvekből megfejteni nem lehet. Az eddigi kutatók szerint is a *zs* nem a latinban fejlődött, hanem a magyarban keletkezett az *s* zöngésüléséből.² Az eddgiekből láttuk, hogy a magyarban az *s* zöngésülése nemcsak hogy nem valami általános és közönséges jelenség, hanem ma is csak az egész szórványosan előforduló hangváltozások közé tartozik. Hogy pedig a régi nyelvben sem lehetett gyakoribb, bizonyítja, hogy a finn-ugor, török és szláv eredetű *š*-eknek a magyarban kivétel nélkül *s* felel meg. Igaz, hogy a német *sch* ~ magyar *zs* megfelelések ezt a lehetőséget mégis csak megengedik. Tehát gondolhatnók, hogy a fenti latin szavakban a *zs* a német *sch*-ből származó *s* > *zs* változással egyidőben fejlődött az *s*-ből. Ennek a feltevésnek azonban ellene vall az a körülmény, hogy a latin jövevényszavakban a *zs* kivétel nélküli, az *s*-es változat az élő nyelvben teljesen ismeretlen, ellenben a német eredetűekben (kettő kivételével) az egész nyelvterületre kiterjedő *s* ~ *zs* váltakozás található. Ez a kettősség nézetem szerint a mellett bizonyít, hogy a két jelenség nem függ össze egymással. A latin szavak közül ugyan csak a *zsállya* és a *zsinat* szavaknak tudom kimutatni kétségtelen *zs*-s ejtését a régi irodalomból (*fallya* Mel:Herb. 124; *zalya* VERANCS., Diet. 93; *'zállya* PP. | *finat* Helt:Krón. 44, 55), míg a többiek mindig *s*-sel vannak írva, de ezt még nem tartom feltétlen bizonyítéknak a mellett, hogy a *zs* ezekben csak a legújabb időben fejlődött volna. Így pl. a *zsinagóga*, *Zsófia* és *Zsuzsánna* írott alakjainak esetében — amelyeknek hangalakja különben, a *zs*-t nem tekintve, miben sem különbözik a latin megfelelőjüktől — nagyon valószínű a latin szó írásképeinek hatása.³ A *zsöllye* szóra olyan forrásból, amely a *zs*-t jelöli, PP. előtről nincs adatom, PP.-nál pedig *söllye* alakban fordul elő, de mint már említettem, PP. a *zs* jelölésében nem következetes, s azért tanúvallomása nem lehet döntő.

Ha az említett szavak *zs*-je sem a latinból nem származtatható, sem a magyarból nem magyarízható meg, nem marad más hátra, mint a német közvetítés feltételezése. A német *s* > magyar *zs*- megfelelés, mint láttuk, teljesen szabályos. A *zsinat* kivételével⁴ — amelynél a latin *-us* végzet hiánya hangtanilag legalább nem szól a német közvetítés lehetősége

¹ FLUDOROVITS i. h. 371.

² Vö. MELICH: MNY. XII, 210. FLUDOROVITS i. h. 372 szerint: „Itt a zöngésülés föltétlenül a magyarban történt.“

³ A *Zsuzsánna* *zs*-s ejtésére először KALMÁR GYÖRGYNÉL (Prodromus, 1770. 37) van adatunk, míg *Zsófia* csak FÖLDI, Gramm.-ban jelenik meg *zs*-vel. A *zsinagóga* azonban még GYARMATHY, Voc.-ban is *s*-sel van írva. A latin írásképek hatása a *zsinagóga* esetében nagyon szembeűnő: a régi emlékek e szót mindig *synagoga* alakban írják (NySz.).

⁴ LEXER, Mittelhochd. Wörterb. nem közli, a GRIMM-féle szótár megfelelő köteté pedig még nem jelent meg.

ellen — mindegyiket meg is találjuk az ó-felnémetben, illetőleg a közép-felnémetben: ófn. *salbei* > cseh *šalbej*, szerb-horvát *šalfija*, szlovén *žajbelj* | ófn. *sedile* > cseh *židle*¹ | kfn. *synagoge* | kfn. *Sofie* > cseh *Zofia*, *Zofie*, lengyel *Żofja*, *Zofja* | kfn. *Susanne* > cseh, tót, lengyel *Zuzanna*². Amint látható, e szavak közül néhányat a szláv nyelvek is a németből vettek.

B) A hangzóközi, illetőleg zöngés mássalhangzó környezetében álló latin, olasz -s- ~ magyar -zs- megfelelésre tömémentelen példánk van. Különösen nagy a számuk az idetartozó személy- és helyneveknek. Csak a fontosabbakat említjük meg:

1) *alamizsna* XV. sz. NySz. (< *elemosyna* EtSz.) | *bazsalikom* (< *basilicum* EtSz.) | *eklézsia* XVI. sz. OklSz. (< *ecclesia* EtSz.) | *elemózsia* XVIII. sz. (< *elemosyna* EtSz.) | *hossanna* (< *hosianna* FL.³) | *jezsuita* XVII. sz. NySz. (< *Jesuita* FL.) | *kámzsza* XV. sz. OklSz., NySz. (< *camisia* FL.) | *karmazsin* XV. sz. OklSz., NySz. (< ol. *carmesino* KÖR.⁴ < arab *kirmizi*⁵, török *qyrmyz* | *kazsula* XVI. sz. NySz. (< *casula* FL.) | *mazsola* XVI. sz. NySz. (< *malvasia* GOMBOCZ: MNY. II, 151) | *múzsza* XVII. sz. NySz. (< *Musa* FL.) | *múzsika* XVI. sz. OklSz., NySz. (< *musica* FL.) | *paizs* XIV. sz. OklSz., NySz. (< ol. *pavese* KÖR.) | *petrezselyem* XVI. sz. OklSz., NySz. (< *petrosilium* FL.) | *rózsa* XIV. sz. OklSz., NySz. (< *rosa* FL.) | *uzsora* XIV. sz. OklSz., NySz. (< *usura* FL.) || *Azsia* (< *Asia*) | *Boldizsár* (< *Balthasar* EtSz.) | *Dezső* (< *Desiderius* EtSz.) | *Ezsau* (< *Esau*) | *Ezsaiás* (< *Esaias*) | *Izsák* (< *Isaac*) | *Jeruzsálem* (< *Hyerusalem*) | *József* (< *Josephus*) stb.⁶ — 2) *balszamom* XV. sz. NySz. (< *balsamum* EtSz.) | *korozsma*, *krizsma* XV. sz. NySz. (< *chrisma* FL.) | *rizsma* XVI. sz. OklSz. (< ol. *risma*) | *torzsza* XV. sz. OklSz., NySz. (< ol. *torsó* KÖR.) | *Enzsel* (< *Anselmus* EtSz.) stb.

A latin és olasz jövevényszavak magánhangzóközi *zs*-je az átadó nyelv -s-e helyén voltaképpen nem probléma. Már a szláv hangzóközi -ž- ~ magyar -zs- megfeleléssel kapcsolatban rámutattam arra, hogy a magyarban -s- > -zs- változás ilyen helyzetben nincs. Ha ezzel szemben latin és olasz jövevényszavainkban az -s- helyén az egy *paradicsom* kivételével minden szóban *zs*-t találunk, ezt másképp, mint az átadó latin, illetőleg olasz nyelvből nem magyarázhatjuk. Ha a latin magánhangzóközi -s- ž-s ejtésére semmi más tanúbizonyosságunk sem

¹ MELICH, SzlJövsz. I, 2: 419.

² A *Zsuzsánna* esetében lehetséges, hogy a latinból várható **Suzsánna*-ból hasonulással keletkezett (ugyanígy szlovén *Sušanna* is). A *zsinagóga* *zs*-je keletkezhetett a *zsinat* és a *zsidó* hatására is.

³ FL. = FLUDOROVITS: MNY. XXVI, 371—2.

⁴ KÖR. = KÖRÖSI SÁNDOR, A magyar nyelvbeli olasz elemek. Fiume, 1892.

⁵ K. LOKOTSCH, EtWb. der eur. Sprachen orientalischen Ursprungs, Heidelberg, 1927. 1219.

⁶ MELICH, SzlJövsz. I. köt. 2. r.

volna, mint a magyar nyelv latin jövevényszavai, akkor sem maradna más hátra, mint a latinnak középkori ejtésében keresni a *zs-s* ejtés okát. Erre az ejtésre azonban a magyar nyelven kívül is egész sereg bizonyítékot hozhatunk fel. Tudjuk pl., hogy több új-latin nyelvben a latin *-s-* zöngésen hangzik, de még fontosabb, hogy a velencei olaszban ennek a hangzóközi *-s-*-nek palatalis színezetű *ž* ejtése van,¹ és ezt a szlávok, elsősorban a szlovének és a horvátok, *ž*-nek vették át.² Úgy látszik, a középkori latin kiejtés egész Közép-Európában erre az észak-olasz kiejtésre támaszkodott, mert a latin *-ž-s* ejtésnek a nyomát minden nyugati műveltségű szláv nyelvben megtaláljuk.³ A *ž-s* ejtésnek igen becses tanúbizonyosságát bírjuk a cirillbetűs, tehát a *ž*-ket az *š*-től és *z*-től élesen megkülönböztető írással írt XIV. századi közép-bolgár széphistóriában, a Trojanska priča-ban,⁴ amely közelebről még meg nem határozott, de kétségtelenül valami latin forrásból van fordítva. A hangzóközi latin *-s-* helyén minden esetben ж (*ž*)-t találunk (Брижеида *Brižeida* < lat. *Bryseis*, Рижеоушь < *Chryses*, Рижеоуда < *Chryseis*, Ежеона < *Hesione*). Ezt mondja kifejezetten VERANCICS FAUSTUS is szótárának⁵ előszavában: „Littera *x*⁶ pro *s* utimur, quando spiritum attrahendo eam efferre volumus ut in dictione latina: *Miserere*, nos enim eam sic scriberemus: *Mixerere*.” A *miserere s*-ét tehát a dalmát tengerparton *ž*-nek ejtették.⁷

Mindezek a bizonyítékok még nem teszik kétségtelenné, hogy a hangzóközi *-s-* a magyarországi latinságban is *ž*-szerűen hangzott. Vannak azonban forrásaink a magyar nyelv latin jövevényein kívül is, amelyekből kétségtelenül kitetszik, hogy a latin kiejtés ebben a tekintetben teljesen azonos volt a többi középeurópai népnél elterjedt latin ejtéssel. Így van egy arab betűkkel írt XVI. századi kéziratunk, amely török,

¹ MEYER-LÜBKE, Gramm. der rom. Spr. I, 368. TH. GARTNER, Die rätomanischen Mundarten: Gröbers Grundriss d. roman. Phil. I², 626 (szerinte a rätoman nyelvjárásokat az különbözteti meg a szomszéd olasztól, hogy az *s* *s*-nek, magánhangzók között meg *z*-nek hangzik, nem pedig *š*-nek és *ž*-nek, mint a velencei nyelvjárásokban Tiroltól Isztriáig). B. WIESE, Altitalienisches Elementarbuch. Heidelberg, 1904. §. 119. (Samml. roman. Elementarbücher I. Reihe 4.). KALMÁR: „*š* in medio *nominum propriorum* sonat ad modum *Venatorum*: quibus *s*, quod syllabam in media voce inchoat, refert nostrum 's'“ (Prodromus 37).

² H. SCHUCHARDT, Slavo-deutsches 47 kk.; a további irodalmat l. 147.

³ A kérdésre vö. MELICH, SzlJövsz. I. köt. 2. r.

⁴ FR. MIKLOSICH, Trojanska priča. Starine III, 147—88.

⁵ Dictionarium quinque nobilissimarum linguarum. Venetiae, 1595.

⁶ *x* betűvel Velencében és a dalmát partvidéken a *ž*-t jelölték; vö. MELICH, SzlJövsz. I, 2: 15: *caxa* (*casa*), *roxa* (*rosa*), *ixola* (*isola*) stb.

⁷ VERANCICS szótára a szláv *ž*-t mindig *x*-szel jelöli, sőt néhány magyar szóban is használja a *zs* helyén: *deza* kétszer (*dézza*), *laxnak* (*lazznak*), *mozar* (*mozsár*), *ifztraxa* ~ *ifztrafa*, *rox* (*rozs*), *oxona* ~ *osona* (*uzsonna*), *vixla* (*vizsla*), *hanxar* (*hanzasár*, a *zs*-re vö. Helt:Krón. 14), *xeb* (*zseb*), *xixik* kétszer (*zsiszik*), *xomancz* kétszer (*zsománc* ~ *zománc*), *xufa*-szineu (*zsufo-szinü*).

magyar, horvát és német nyelven kívül latinul is értelmezi a legfontosabb keresztény imákat.¹ Ebben (102. l.) az *ecclesiam* szó (اقتلى يام) *ekleziám* alakban van írva. Igaz, hogy több példa a latin *-ž*-re nincs, mert a többi latin *-s-* *z*-vel van írva (*jezum kristum* 101),² ami azt mutatja, hogy a hazai latin kiejtés akkor már humanista reformon ment keresztül. Megemlítem azonban, hogy *-š*-et egyetlenegy esetben sem találunk.

Másik fontos forrására a hazai latin kiejtésnek TREML LAJOS mutatott rá nemrég e folyóirat hasábjain.³ Az oláh emlékek is *ž*-t tüntetnek fel a latin *-s-* helyén: *Ejajias (ežaias), Iojafat, Ierujalem 28, Conzištorium 32, Parintižiš 33* || *'cauža (causa)* Psaltirea 1658., *tejaures (thesaurarius)* IORGA, Scris. și inscr. ard. I, 11, *Gožen (Gosen)* Palia de la Oraștie XLV, 10, 28.

Ezeket a bizonyítékokat a hazai latinsággal behatóbban foglalkozó, ma már mulhatatlanul fontos kutatás a jövőben bizonyára még tetemesen meg fogja szaporítani. Nekünk most egyelőre ennyi elég annak bizonyítására, hogy a középkori latinban a hangzóközi *-s-* *ž*-nek hangzott. Mivel pedig a magyarban a XI. század eleje óta a *zs* hang megléte szinte kétségtelenül megállapítható, a magyar *-zs-*t máskép, mint a latin *ž* átvételével magyarázni nem is lehet. — Ennek a megállapításnak azonban van egy bökkenője. A régi nyelvben ugyanis az említett szavak az esetek óriási többségében *s*-sel vannak írva. Csak igen ritkán találkozunk ezekben olyan írásmóddal, amely a *zs-*s olvasást kétségtelenné teszi: *róša* Helt:Krón. 76b, Mel:Herb. 4, 5b, 6b stb., kb. 50-szer | *Všora* Helt:Krón. 165b kétszer; *u'šura* PPB. | *kašula* Helt:Krón. 30b | *kamša* Helt:Mes. 213, 249, 291 | *karmašin* Helt:Mes. 242 | *malofa* Mel:Herb. 31 | *petrešellyem* Mel:Herb. 49 kétszer, *peteršellyem* Helt:Mes. 60 | *pé'zma* PP. | *payšok* Helt:Krón. 13b, 14, 36, 36b, 65; *payš* i. m. 168b). A nevekben egészen KALMÁR Prodromus-áig nem akadunk a *zs*-es ejtés nyomára sem, mert még a fenti művekben is mindig *s*-el vannak írva. Ez azonban minden bizonnyal nem egyéb, mint a latin helyesírás hatása, ahogyan ezt a *Jézus* névvel kapcsolatban már kimutattam.

Emez általános latin *-s-* ~ magyar *-zs-* megfelelés alól szintén van egy kivétel. Ez a latin *paradisum*-ból alakult ma-

¹ FR. BABINGER, R. GRAGGER, E. MITTWOCH, Í. H. MORDTMANN, Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit. Berlin—Leipzig, 1927. Ungarische Bibliothek I. Reihe 14.

² Ugyancsak *z*-vel van írva a magyar *Jézus* névben is: *jezuš* 125, *jezoš-ban* 101. Ez kétségtelenül bizonyítja, hogy ebben a névben már a XVI. században *z*-t ejtettek, és az emlékek következetes *s*-es írása semmi egyéb, mint a latin eredeti hű másolása.

³ TREML, A magyarországi latin *š*-ezés az oláhban: MNy. XXIX, 25—37.

⁴ A következő adatokat TREML barátom szívességének köszönöm.

gyar *paradicsom* (HB.: *paradifum*).¹ Itt nyilván ugyanolyan esettel van dolgunk, mint *Kenese* és *Moson* esetében, vagyis az átvétel olyan időben történt, amikor a magyarban még nem volt meg a *zs* hang. Igaz, ha helyes a következtetésünk, hogy a *zs* a X—XI. század határán keletkezett a magyarban, a *paradisum* > *paradicsom* szónak még ez előtt az idő előtt kellett volna átjönnie, ami művelődéstörténetileg még nincs kellőképpen megalapozva.²

C) A latin és olasz jövevényszavak keretében foglalkoznunk kell még három szóval, amelynek a *zs*-je nem latin *-s*-ből származik. Ezek: *dúsz*, régi *dúszs* (Helt:Krón. *dusz* 64, *Dusokát* 42b) XVI. sz. NySz. (< olasz *doge* < *duce* EtSz.) | *dézsma* ~ régi nyelvi *dézma* XIV. sz. OklSz., NySz. (< *decima* EtSz.) | *mázza* XIII. sz. OklSz., NySz. (< *massa*). — Az első két szó *zs*-jének magyarázata nem ütközik nehézségbe. Mindkettőben ugyanis a *zs* végelemzésben a latin *-ce*, *-ci* hangsoport észak-olasz megfelelőjének: *z*-nek (KÖRTING, LRWb.³: *dože*) az átvétele (EtSz.) [ugyanígy szláv *kríž* < lat. *cruce* | cseh *kalíž* < lat. *calice* | horvát *duž*, *dužd* < lat. *duce* | szlovén *dežma* < lat. *decima* (ezekre vö. BERN., EtWb. I.) | horvát *kužina* < olasz *cocina* (Rad XX, 117)], minden bizonnyal szlovén—kaj-horvát közvetítéssel.³ Ezt a magyarázatot azonban az EtSz. már nem tartja kielégítőnek, mert nem fejtí meg a régi magyar *z*-s változatokat. Mindkét szónak régi adatai ugyanis *z*-vel is vannak írva. A kérdés a két szónál azonban nem teljesen azonos. — A *dúszs*-nak *dúz* változata kétségkívül nem egyéb írásváltozatnál. Az Érdy-K.-ben, a melyből a NySz. a *dúz* változatot idézi, a *zs*-nek a legtöbbször előforduló jele a *z*: *zolgyaāt* 'zsoldját' Nytár IV, 89b, 548 | *zoltar* 211 | *ozoraf* 207 stb. Különben is a *z* betű a *zs* hangnak a XIII. század közepétől a XVI. századig a legszokottabb — bár nem általános — jele.⁴ — Némileg más a kérdés a *dézma* esetében. Ebben a szóban *z*-t találunk még azoknál az íróknál is, akik a *zs* hangot jelölik ugyan, de nem *z*-vel: *dezma* (Sylvester: A nehíz igik | *dézma* Heltai:Krón. 83b, 141, 141b, 202 | *Dezma* i. m. 83b | sőt egy ízben előfordul *Déřzmát* alakban is 166b). Valószínűnek látszik tehát, hogy a régi nyelvben ennek a szónak *z*-s alakváltozata is volt, bár ezek a *z*-vel írott alakok még Heltainál sem bizonyítanak kétséget kizáróan a *z* ejtés mellett, mert nála is

¹ A MTsz. közöl Marosszékről a *paradisom* mellett egy adatot a *paradizsom* változatra is. Ha hiteles, lehet külön átvétel a latinból. Hitéhez azonban szó fér, amennyiben attól a KIRÁLY PÁLTÓL származik, aki az ország különböző vidékeiről küldött be ilyen „hapax legomenon“-okat: *zsbár* Göcsej, *csompér* 'zsompör' Göcsej, *paradizsom* Marosszék stb.

² A latin hangzóközi *-s* > *-š*-re a szláv nyelvekben is van egy példánk: *košul'a* 'Hemd' < lat. *casula*, ami az összes szláv nyelvekben megvan (az újabb *kažula* csak a r. kat. szlávok nyelvében él) [BERN., EtWb. I, 586].

³ MELICH, SztJövsz. I, 2: 58, 10.

⁴ MARCSEK TIBOR, Helyesírásunk a XVII. században. Bp., 1910. 36.

akad néhány *zs* hangértékű *z*. Így pl. az *istrázsá*-t mindig *z*-vel írja a Krónikában: *Istrázi* 36, *Iftráza* kétszer 89, 133b, 149, 161, *iftrázokra* 180, pedig abban nem kételkedhetünk, hogy e szóban a magyarban sohasem ejthettek *z*-t. Az EtSz. szerint a *dézsma* változat csak a XVI. század óta mutatható ki, s köznyelvivé csak a XIX. században vált. Azonban ez ellen szól a magyarból átvett oláh *dijmă*, *dejmă* szó *ž*-je, amelyre már 1430-ból van adatunk,¹ tehát a magyarban mindenesetre már ezelőtt meg kellett lennie a *zs*-s változatnak. Az oláh és tót szó *ž*-je a mellett is tanúskodik, hogy a *zs*-s változat közeletű volt, mert nem valószínű, hogy mindkét nyelv egymástól függetlenül a ritka változatot vette volna át.

Ha a *dézsma* változat nem az említett latin *-ci* > északolasz *ž* (> szláv *ž*) átvétele, akkor magyarázatlan marad a magyar szó *zs*-je. A *dézsma* *z*-jéből nem fejlődhetett, mert a *z* > *zs* hangfejlődésre még ilyen helyzetben (*m* előtt) sincs példánk.² Ennek a magyarázatnak különben csak akkor volna lehetősége, ha kétségtelen volna, hogy a *zs*-s alakváltozat egészen újkori. De amint láttuk, a *zs* már a XV. század elején is megvolt, sőt a XIV. századi *z*-s alakok is joggal olvashatók *z*-s-vel is. Ezért tehát a fenti magyarázat (olasz *dezsma* > kaj-horvát *dezsma*) helyességéhez alig férhet szó. Ami a *dézsma* változatot illeti, két lehetőséggel állunk szemben: 1) vagy külön nyelvi átvétel, s ebben az esetben legvalószínűbb a velencei olasz > dalmát-horvát közvetítés (dalmát *dezma* HASz.), vagy pedig 2) nem egyéb jelölési sajátásnál. Ez utóbbi már azért is valószínű, mert a *z*-s változatnak sem a magyarból átvett szavakban, sem a mai magyar nyelvben nyomát sem találjuk.

A *mázsá*³ *zs*-je a latin *-ss* helyén még nehezebb probléma. A latin ikerített *s*-eknek ugyanis minden új-latin nyelvben zöngétlen hang felel meg, s ebben a szóban is minden nyelv-

¹ L. TREML, Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen: UngJb. IX, 292—3.

² Van a népnyelvben néhány szavunk, amelyben első pillanatra *z* ~ *zs* váltakozásra gondolhatnánk. Ezek azonban, amennyiben eredetük ismeretes, vagy más-más nyelvből, vagy más időből való átvételek, vagy pedig hasonulás-ehasonulás eredményei: *bozót* ~ ? *bozsót* (EtSz.) | *buzér* ~ *buzsér* (EtSz.) | *lazna*, *laznak* ~ *lazsna*, *lazsnak* 'giz-gaz' MTsz. (< kisorosz *lozyna* 'Weide, Zuchtrute' ~ keleti tót *ložina* 'füzfavessző', l. KÁLAL, Slovnik; vö. szláv *loza* BERN., EtWb. I, 736) | *lazukál* ~ *lazukál* 'lödörög' MTsz. (< kisorosz *laztyy* 'kriechen, schleichen, klettern' BERN., EtWb. I, 697 ~ ? keleti tót *lažic*) | *vizsita* ~ *vizita* 'sorozás' MTsz. (elvonás a *vizitál*-ból < n. *visitieren*; vö. horvát *vižita* < olasz *visita* Rad CXVIII, 24) | *zökög* ~ *zsekög* 'zökken' MTsz. | *zámiska* ~ *zámiska* 'ételkeverék' MTsz. (< tót vagy rutén **zamiška*, **zamiška*, vö. tót *zamišal* 'megkeverni') | *zuvat* ~ *zsuvat* 'petyka' MTsz. stb. A *zámiska* esetében hasonulással van dolgunk. Idevaló a *pézma* Vas m. MNy. VI, 282 ~ *pézma* alakpár is; a *zs*-re vö. cseh, lengyel *piżmo*, kisorosz *pyżmo* MIKL., EtWb. 248 (< n. < klat. < héber, vö. LOKOTSCH 293).

³ Adatok 1255-től OklSz. és DOMANOVSKY S., Mázaszekér: Emlékkönyv Fejérpataky László ... ünnepére. Bp., 1917. 38.

ben zöngétlen hang van (MEYER-LÜBKE, RomEtWb. 5396). A latin ikerített *ss*-nek a magyarban szintén vagy *ss*, esetleg *s* felel meg (*mise*), de semmiképen sem *zs*. A mi szavunkban azonban már a XIV. század óta kétségtelen a *zs* (*mazya* BesztSzó.; *máfa* Helt:Háló 147, 148, 149; *máza* PP. stb.),¹ amelyet zöngésüléssel magyarázni az eddig elmondottak alapján nem lehet. Mivel a latin *massa* a görög μάζα-ból származik, s a görög *z*-t a latin általában *z*-nek vette át,² talán ebben a szóban is feltételezhetünk *-z*-s, illetőleg *-ž*-s ejtést abban a nyelvben, amelyből *mázsa* szavunkat vettük. A szó eredete azonban még nincs minden kétséget kizáróan tisztázva.

Oláh jövevényszavak.

Itt ugyanazt a szabályos megfelelést látjuk, mint a szláv jövevényszavaknál: oláh *š* > magyar *s*, oláh *ž* > magyar *zs*. Mivel azonban a kérdéses szavak egytől-egyig tájszavak, s nyilván csak aránylag későn kerültek át nyelvünkbe, a mi kérdésünkben alárendelt jelentőségűek.

A) *zsarda* MTsz. (< *joardă*) | *zseréb* ~ *zsiribica* MTsz. (< *jirebie, jirebită* D.³) | *zsitár* PP., MTsz. (< *jitar* D.) | *zruk* ~ *zrukáta* MTsz. (< *jucă* D.).

B) *buzsenyica* MTsz. (< *bujeniță* EtSz.) | *fuzsitus* MTsz. (< *fujit*⁴ Sz.⁵) | *guzsba* MTsz. (< *gujbă* Sz.) | *kirzsa* MTsz. (< *cirjă* Sz.) | *kozsó*k PP., MTsz. (< *cojoc* Sz.) | *marázsa* MTsz. (< *mreažă* < szláv *mřeža* ASBÓTH, I. Nyr. XXXI, 191) | *mezsdënë* MTsz. (< *mejenă* Sz.) | *nyëkëzsál* MTsz. (< *necăji* Sz.) | *parazzsina* MTsz. (< *prăjină* D.) | *rezsíl* MTsz. (< *a rinji* D.) | *rezsnice* MTsz. (< *risniță* D.) | *rogozsina* MTsz. (< *rogojină* Sz.) | *tënzsikál* MTsz. (< *a tinji* D.) | *tuzslány* MTsz. (< *tujlean* D.) | *varizsál* MTsz. (< *a vrăji* < szláv *vražiti* D.).

Idegen nyelvi *ž* ~ magyar *zs*.

Néhány oszmánli-török és oláh eredetű szóban a *ž* helyén a magyarban *zs* áll.

Ilyenek: *zseb* XVI. sz. NySz. (< arab-török *žeb* KÚNOS: Nyr. XIII, 371) | *zsiger* SzD.² ~ *dzsiger*, *csiger* MTsz. (< perzsa-török *žiger*) | *zsvány* SzD.² (< perzsa-török *žuvan* PRÖHLE: Nyr. XL, 350) | *zsingás* MTsz. (< oláh *gingaş* Sz. ~

¹ Ugyancsak *ž*-re mutatnak a magyarból átvett oláh *majă* 1413-tól, (TREML i. m.: UngJb. IX, 296), szlovén *máza*, szerb *máza*, kisorosz *maža* szavak is (BERN., EtWb. II, 28).

² FLUDOROVITS: MNy. XXVI, 376.

³ D.= DAMIÁN ISTVÁN, Adatok a magyar-román kölcsönhatáshoz: NyF. LXVII.

⁴ Irod. *fugit*, I. TIKTIN *fugi* alatt.

⁵ Sz.= SZINNYEI JÓZSEF, A magyar nyelvbe átvett oláh szavak: Nyr. XXII—XXIII.

jingás (< magyar *gyenge*) | *tőzsér* XV. sz. OklSz., NySz. (< arab *tūžžar*, l. MIKLOSICH: Denkschr. d. Akad. d. Wiss. Wien XXXV, 184) | *hanzsár* 'handzsár'; vö. *hanzar* VERANCS., Dict., *hanfár* Helt:Krón. 14. XV. sz. (< arab-török *hanžer*).

Ezek hanghelyettesítéssel kerültek a magyarba olyan korban, amikor a *ž* a magyarban még ismeretlen volt.

Ismeretlen eredetűek.

A) *zsarol* SzD.² (< német *scharren* DLw. szerint)¹ | *zsavitál* MTsz. | *zsebény* MTsz. | *zsenge* ~ *zsonga* XV. sz. OklSz., NySz. | *zsertelődik* CzF. | *zsegenye* MTsz. | *zselyp* MTsz. | *zsen-gér* MTsz. | *zsigora* MTsz. (? <: *zsugorodik*) | *zsiku* MTsz. | *zszibad* NySz. | *zsiók* MTsz., MNy. IV, 330 (? < szerb *žioka* ~ szláv *žila* 'gyökér') | *zszibvásár* XVI. sz. NySz. | *zszisztvála* 'juhtejföl' Nyr. XXIII, 578 (talán sajtó- vagy íráshiba **zszintvála* helyett; vö. oláh *jintuiälă* TIKTIN, Wb.) | *zszólás* MTsz. | *zszóvályog* MTsz. | *zszinár* XVI. sz. NySz., MTsz. (? < szl. *ženar* M.) stb.

B) *bizsán* (EtSz.) | *bizsók* (EtSz.) | *buzsór* (EtSz.) | *dauzsol* (EtSz.) | *hozszály* MTsz. | *lázsiás* | *pozszár* hal XIV. sz. OklSz., NySz.: *po'zár* PP. | *pozsztár* 'kard' XVI. sz. OklSz., NySz. | *részút* SzD.² | *tűzsér* MTsz. | *uzsitt* MTsz. | *uzsokál* MTsz. | *vészse* MTsz. stb.

Ezeket kivül még számos hang- és hangulatutánzó szavunkban van *zs*, de ezeknek felsorolását itt mellőzzük, mert a mi kérdésünk eldöntésénél úgy sem játszanak szerepet.

Más elbírálás alá esik az *r*, *l*, *m*, *n* után álló *zs*. Ez, amennyiben nem német, latin vagy olasz eredetű szóban található,² a magyarban előreható hasonulással fejlődött az *s*-ből. Mint HORGER ANTAL kimutatta, az *r*, *l*, *m*, *n*, amelyeknek nincs zöngétlen párjuk, az utánuk következő zöngétlen hangot zöngéssé változtatják.³ Az idetartozó esetek: *bizs-alma* MTsz. (< **birzs-alma*) ~ *birs-alma* (EtSz.) | *borzsika* ~ *borsika* (EtSz.) | *dörzsol* (EtSz.) | *harimzsal*, *horzsol*, *karamzsol*, *perzsel* (-sál, -sol, -sél képző, vö. NyH.⁷ 67; *harfol* Heltai NySz.)⁴ | *hemzseg* | *morzsa* (NyH.⁷ 115) | *korzsina* MTsz. ~ *kossina* (< szl. *košina*) | *torzs* MTsz., *törzs*, *törzsonkodik* | *tömzsi*.⁵ A -sál, -sol képző ilyen kapcsolatban fejlődött -zsal, -zsol alakúvá s járult más szóvéghoz is: *lebzsel*.

¹ MELICH tanár úr szíves szóbeli közlése szerint ma inkább hangfestő szónak tartja.

² L. *mozsár*, régi m. *morser* NySz. < n. *Mörser* (DLw.); *torzsa* < olasz *torso* (KÖRÖSI, Olasz elemek).

³ A -si képző alaktanához: MNy. XXII, 21–4.

⁴ MELEGDI: MNy. V, 125; LŐRINCZ: MNy. XXII, 212.

⁵ Ez a fejlődés azonban csak szórványos jellegű, és alig két-három közszavunkra terjedt ki; az -rs- pl. általában megmarad: *bors*, *borsó*, *korszó*, *koporsó*, *orsó*, *varsa* stb.

A z s hang keletkezése.

Az elmondottakból látható, hogy a *zs* az esetek túlnyomó részénél idegen nyelvi *ž* (szláv *ž*, német *z*, latin, olasz *z*) helyén áll. Mivel pedig másrészt az idegen nyelvi és finnugor *š* a magyarban általában megmarad, ez a kettős megfelelés lehetlenné teszi, hogy a *zs*-t a magyarban magyarázzuk az *s* zöngésüléséből, bár az *s* zöngésülése, mint szórványos jelenség, a mai nyelvben kétségtelenül megállapítható, s így a *zs* néhány esetben fejlődhetett a magyarban is. A *Kenese*, *Moson* és a *paradicsom* szavakkal kapcsolatban rámutattam arra, hogy a *zs* hang a magyar nyelv X. századi korszakában még ismeretlen volt, mert az idegen nyelvi *ž* még hanghelyettesítéssel mint *š* került át. Ezzel szemben azonban már a XI. században meg kellett lennie, amint azt a *Kanizsa* és *zsidó* szavaink szláv *ž* ~ magyar *zs* megfelelései mutatják. Ebből tehát azt következtettük, hogy a *zs* hang a X—XI. század határán fejlődött a magyarban.

Mivel a *zs* hangot legnagyobb részben — a hangutánzó szavakat nem tekintve — idegen *ž* helyén találjuk, önként kínálkozik a feltevés, hogy ez a hang a magyarba az idegenből átvett szavakkal együtt jött át, s azok révén honosodott meg. Ez ellen a nézet ellen csak az szól, hogy a nyelv a hangrendszerében meg nem levő, ismeretlen képzésmódú hangot hanghelyettesítéssel szokta átvenni, s a szó átvételével egyidejűleg nem veszi át annak hangképzés-alapját is, amint azt egyébként a magyarban is látjuk a legrégebbi átvételeknél. A fennforgó nehézséget azonban nézetem szerint könnyen átídalhatjuk. Amíg ugyanis a magyarban *zs*-t képezni nem tudtak, az idegen *ž* hang csak hanghelyettesítéssel kerülhetett át! Amint azonban kialakult és meghonosodott a *zs* képzésmódja, megvolt a lehetősége a *ž* *zs* hangalakban való átvételének. Azt hiszem, a *zs* először a magyarban fejlődött ki, mégpedig az *s* hasonulásából. A magyarban a két egymás mellett álló mássalhangzó hasonulása zöngésség tekintetében hátraható, és feltehető, hogy ilyen volt már az ősmagyarban is. Amint adva volt a lehetősége, hogy a beszédben az *s* zöngés mássalhangzó elé kerüljön, lehetővé vált az *s* zöngésülésével az *s* zöngés párja, a *zs* artikulációjának kialakulása is. Erre a lehetőségre akkor nyílt alkalom, amikor a tövégi magánhangzó lekopása után az *s* teljes szóvégre került. A magánhangzó lekopása az *s* mellől igen korán megkezdődhetett, mert 1055-ben — az egy *fidemfi* kivételével — már nem találunk mellette tövégi magánhangzót¹ (*kuefskut*, *cuefhumuc*, *keurif*, *fuegnief*, *Mortif*, *uluuef* | 1093: *almas*, *cueshyg*, *Vgmogos* | 1095: *arpas*, *Curmes*, *mogos* stb.), s így az *s* már

¹ Az *s* utáni tövégi magánhangzóra a nyelvtörténetből nagyon kevés példánk van: 1055: *fidemfi*; Anon.: *Urfu*, *Emefu*, *Borfu*, *tofu*.

igen korán — jóval korábban a XI. századnál — kerülhetett a ragok, képzők előtt és mondatfonetikai helyzetben zöngés mássalhangzók elé (*b, d, g* stb.) és hasonlított *zs*-vé.¹

Az *s* alakváltozataként keletkezett zöngés *zs* azonban nem élt a nyelvtudatban, *s* csak egyszerű fonetikai változat volt. Tudatossá, fonológiai fonémmé, a magyar hangrendszer alkotó elemévé a *zs* artikulálás kialakulása után a magyarba tömegével bekerült szláv, német és latin jövevényszavak *ž*-i fejlesztették. Ilyenformán állíthatjuk, hogy a *zs* a magyarban idegenből átvett hang, bár a *zs* képzésének módja az idegen szavaktól függetlenül a magyarban fejlődött ki.² — Valószínű, hogy kezdetben az idegen *ž*-nek kétféle megfelelése volt a magyarban: *s* és *zs*, de erre a régi magyar hangjelölés pontatlansága miatt alig lehet bizonyítékot találni.³

KNIEZSA ISTVÁN.

Szücs.

GOMBOCZ ZOLTÁN (MSFOu. XXX, 126) a *szücs* szót egy ó-csuvas **söiči*-ből származtatja és összeveti a csuvas *šarvaš* 'szabó' szóval, ami pedig nomen agentis a csuvas *šarv* 'varrás, varrat' tőből. Ez utóbbihoz kapcsolja ezt a szót: kazáni *jöj* ~ baskir *jöj* ~ miser *jü* ~ altaji *jik* 'varrás' ~ oszmáni *jiv* 'szegély, szegélyvarrat', valamint a belőle képezett igéket: csuvas *šalε*-, *šölε*- ~ kazáni *jöjlä*- ~ miser *jülä*- 'varrni'. E török megfelelőkön kívül valószínűnek tartja a mongol *jüi*- 'hozzávarrni, összevarrni, összeilleszteni' és a BALINT GÁBORBÓL idézett *jüiči* 'szücs' szóval való összefüggését.

¹ Az *s* utáni *-d* kicsinyítő képzőnek a legrégebb oklevelekben található *t*-s alakja (*fegisti, cuesti; chigisti* stb.) arra mutat, hogy az *s* kezdetben ellenállt a zöngésülésnek, és a nyelv a *d* zöngétlenítésével (l. erről PAIS: MNy. XII, 366) küszöbölte ki a magyarban ismeretlen zöngétlen + zöngés hangkapcsolatot. Sajnos, arra nincsenek adataink, hogy ilyen előreható hasonulás történt-e az *s*-nek más zöngés mássalhangzókval való találkozása esetén is. Bizonyos azonban, hogy a nyelvérzék mindvégig érezte ennek az *s* utáni *t*-nek a *-d* kicsinyítővel való azonosságát, mert a XII. századon túl minden esetben *d*-nek találjuk írva (vö. JAKUBOVICH: MNy. XX, 10), és valamennyi helynevünkben csakis *d* alakban (*zsd*) maradt meg. Ez nagyon valószínűvé teszi azt a gondolatot, hogy az *st* nem is ejtési, hanem csak jelölési sajátosság volt.

² Hasonlóan került nyelvünkbe a *dzs* az oszmáni szavakkal. Ugyanígy keletkezett ez a hang a szláv nyelvekben is, pl. a szerbben, lengyelben stb. A szerbre nézve vö. LESKIEN, Gram. der serbo-kroat. Sprache. Heidelberg, 1914. §. 61.: a szerb-horvát *dž* zöngés mássalhangzó előtti hasonulással a *č*-ből keletkezett, mint *otadžbina* < **otačbina* < **otačbina*.

³ *zs*-vel hangzó szavaink *s*-es változatai a már tárgyaltakon kívül nem tartoznak ide, mert azok csupán írásváltozatok, pl. *selyéb* (*zsülip*), *sélyye* (*zsüllye*), és MA.-ból vándorolnak szótárról szótárra, amely a *zs*-t nem különbözteti meg az *s*-től. Ennek részletesebb bizonyítását a *zs* jelölésével kapcsolatban fogom megkísérelni.

Ezt a magyarázatot nem fogadja el RAMSTEDT¹, mert, véleménye szerint, török *j*-nek nem felelhet meg *sz*- a magyarban, és ezen az alapon mindjárt össze is veti a *szűcs*-öt egy ujjur *suëi*-val, mely RADLOFF nagy török szótárában — megkérdőjelezve — 'ein Handwerker' jelentésben ismeretes. Kifogásának nyilván az az alapja, hogy nem fogadhat el csuvasos neologizmust (őstör. *j* -> csuv. *ś*) a magyar nyelv legrégibb török jövevényszavainak magyarázatában akkor, amikor tagadja, hogy pl. a csuvas és a mongol rhotacizmus és lambdacizmus jellegzetesen csuvas és mongol jelenség volna, vagy épenséggel egy csuvas—mongol nyelvi érintkezés emléke. Sőt tovább megy: szerinte a rhotacizmus és a lambdacizmus a magyar nyelv legrégibb török jövevényszavaiban nem bizonyíték arra, hogy forrásuk az ó-csuvasban keresendő; amikor ezek a szavak a magyar nyelvbe kerültek, még minden török nyelvjárásban — legalább is a nyugatiakban — kizárólag *ʃ* és *ř* élt, s csak később fejlődött belőlük *š* és *z* a köz-török nyelvekben (i. m. 32).

RAMSTEDTnek a rhotacizmusra, lambdacizmusra, valamint egyéb ezekkel összefüggő kérdésekre nézve elfoglalt álláspontja részletes vizsgálatával egy későbbi alkalommal kívánunk foglalkozni; most csak arra mutatunk rá, hogy RAMSTEDT elvi kifogásának gyöngéjét nem tekintve, — mint ez ilyenkor történni szokott — a magyar *szűcs* ~ ujjur *suëi* magyarázat körül más bajok is vannak.

Mindenekelőtt RADLOFF szótárának (IV, 780) *suëi* 'ein Handwerker (?)' adata egyszeri olvasaton alapszik. Forrása a Qutadru bilik 127: 24, ahol arról van szó, hogyan kell bánni a kézművesekkel, akiket így sorol fel a VÁMBÉRY-féle kiadás²:

<i>temurëi tokači ötükëi suëi</i>	<i>jekirëi batizëi ja okëi jaiëi</i>
Schmied, Goldarbeiter, Schuster und Wasserträger	Sattler . . . Pfeile und Bogenmacher.

RADLOFF kiadásában³ e két sor így hangzik, ha hibás olvasási rendszerét kiigazítjuk:

<i>tämürëi, togaëi, ötükëi, suëi (?)</i>	<i>jaqirëi, bädizëi ja oqëi jaiëi</i>
Schmiede, Weber, Schuhmacher und . . .	Sattler, Steinhauer, Pfeilmacher und Bogenmacher.

VÁMBÉRY, mint látjuk, habozás nélkül 'vízhordozó'-nak értelmezi a *suëi*-t. Csakugyan ebben az értelemben ismeretes

¹ Die frage nach der stellung des tschuwassischen: JSFOu. XXXVIII, 1: 10.

² Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku bilik. Innsbruck, 1870. 140—1.

³ Das Kudatku bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bälasagun. StPbg. 1900. II, 380.

a keleti törökben, csagatájban, tarancsiban: *suči* 'Wasserträger' (RADLOFF, Wb. IV, 779). Vö. kazáni *süci* 'der Wasserführer'; a tarancsiban *suči* még a. m. 'der Schiffer', a csagatájban pedig a. m. 'der Verwalter der Getränke, eine Hofwürde (der Mundschenk)'; az oszmánliban *سوجی suju* 'der Wasserkäufer'; Ibn Muhannā-nál *ایسی سوجی isī suči* (MELIORANSKIJ kiadásában: Arab filolog o tureckom jazyke. StPbg., 1900. 57; az orosz szójegyzékből kimaradt) jelentése *الحماسی* 'aki forró fürdőt tart' (WAHRMUND); a konstantinápolyi kiadásban (1924.), 155. l. egyszerűen *suči*. Az alapszó tehát minden esetben *su* 'víz'.

De épen ezért nem fogadja el RADLOFF a 'vízhordó' jelentést, mert az uigurban a 'víz' a. m. *sub*, *su*v, és a várható alak szerinte *supči* (helyesen *subči*) volna. Ez elvileg igaz, de sem *suči*, sem *subči* alakot nem ismerünk a törökségben. Maga RADLOFF annyira kétségesnek tartja a *suči* jelentését, hogy le sem fordítja, csak kipontozza a helyét, s mindössze a jegyzetben kockáztatja meg a következő megjegyzést: „gewiss stand hier ein Wort, welches 'Schneider' bedeutet“. Szóval ez nem is a *suči*-ra vonatkozik, hanem arra a szóra, amelyik eredetileg ott lehetett, mert azzal RADLOFF is tisztában volt, hogy 'szabó' értelme egyetlen török nyelvben sincs a *suči*-nak, de még csak egy megfelelő jelentésű *su*-alapszót sem találunk a törökben, amelyekből a *-či* képzős nomen agentis 'szabó'-t jelenthetne.

A Qutadru bilig bécsi uigur írásos és kairói arab írásos példája csak másolat, mégpedig meglehetősen közepes másolat; főleg az a bécsi, amelyikben helyenként valósággal hemzsegnék a másolási hibák: az előszóban RADLOFF jó párat bemutatott belőlük. — Nem lehetetlen, hogy a *suči* is valami ilyen másolási hiba. Feltevésünknek alapja van. T. i. a közvetlen *suči* után következő szót RADLOFF *jaqirči*-nak olvassa, mint a képmásból megállapítható, kétségtelenül helyesen. Ilyen szó azonban a törökben nincsen. VÁMBÉRY ezen úgy segített, hogy *jekirči*-re javította önkényesen, ami 'nyerges'-t jelent. RADLOFF megtartja ezt a jelentést, de hozzát teszi: „ob dies für *jakarči* steht, ist sehr fraglich“. Azt hisszük, hogy ez több mint kétséges, ha figyelembe vesszük a kairói kéziratot, ahol a szó egyszerűen és világosan *بیجاج jijačči*-nak van írva, ez pedig a. m. 'ács'. — Mindenesetre érdemes volna megnézni a helyet a Qutadru bilig újabban előkerült harmadik kéziratában. (Erről a harmadik kézitról l. NÉMETH GYULA: NyK. XLVIII, 144—5.)

A RAMSTEDT-féle etimológiának tehát semmiképen sem sikerült megingatni a *szűcs* régi magyarázatát, melynek helyességét különben újabb adatok is támogatják.

A *szűcs* 'varrás, varrat' jelentésű alapszavához vö.: baraba, altaji, lebed, teleut *jik* 'die Naht' (RADL. III, 507) | Ibn Muhannā (ed. MELIORANSKIJ 120. l.): *بيك jik*, illetőleg MELIORANSKIJ

olvasata szerint *jäk* 'шовъ, рубецъ, снай' | Kāšarī (ed. BROCKELMANN): *ji*, *jigi* 'Naht etc.'. Megvan a szó a jakutban is (BÖHTLING): *sik* 'Naht'; törlendő a vele összevetett چيكمك 'nähen' (már helyesen NÉMETH GYULA, Az ősjakut hangtan alapjai: NyK. XLIII, 473. l., 134. §.).

Továbbképzett alakok: baraba *jiklä* 'zusammenfügen' (RADL. III, 508) és jakut *siktäz* 'mit einer Naht versehen' (uo.); — végül:

altaji *jikēi* 'der Nähende, Näther' (i. h. III, 509) | teleut *jikēi* 'ua.' | Kāšarī: *jiēi* 'Schneider'.

Meglehet, hogy ugyanezzel a szóval függ össze a 'tú' török neve is: uigur, taranai *jingnä* (RADL. III, 512) | krími *jinä* (i. h. 514) | Kāšarī: *jignä*, *jingü* | Ibn Muhannā: *jignä* 'игра' | HOUTSMA: *jignä*, *jignäēi* 'игольщик', *jignälik* 'небольшой мѣшочекъ, футляръ' | baraba, oszmánli, csagatáj, krími *ignä* (RADL. I, 1430) | kacsin *ingü* (i. h. I, 1431) | kazáni, teleut, altaji, kirgiz, azerbaidzsán *inä* (i. h. I, 1442) | sór, szagáj, kojból *ingü* (i. h. I, 1445) | lebed, szojot *imä* | oszm. *ابكنه* *ijnäji* 'ein Nadelfabrikant, Nadelhändler' ~ irod. mongol *jegün*, *jegüü* || khalkha *dzü* (vö. VLADIMIROV, Sravnitel'naja grammatika mongol'skogo pis'mennogo jazyka 196) | kalmük *zöün* (POZDNEEV) | mogul *žöün* (RAMSTEDT) | csahar, harcsein *dzü* || irod. mongol *jegübēi* | kalmük *zöübēi* 'игольщик'.

Nem tartozik ide a mongol *jüi*, melynek eredeti jelentése 'assortir (d'après la couleur)' (KOWALEWSKI III, 2407b) és csak másodlagosan 'ajuster, attacher, rapiécer; raccommoder, réparer'. Vö. *jüi* 'convenance' (átvitt értelem), *jüi-tei* 'convenable, proportionné, conforme', *jüi-l* 'section, catégorie, classe, sorte etc.', *jüi-le* 'disposer d'après les espèces, assortir'. A mongolban nincsen *jüüi* 'szücs' jelentésű szó. LIGETI LAJOS.

Baszaraba.¹

(Az oláh államiság kialakulásához.)

Mióta az oláhság mai hazájában megtelepedett, története ezer szállal kapcsolódott különféle török eredetű népek történetéhez. Nem beszélve arról, hogy a több évszázados oszmánli elnyomásnak szörnyű árnyoldalai mellett is rendkívül hasznos hatásai voltak az oláh nép települési terjeszkedésére, már elő-

¹ Felolvasatott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1931. december 15-i ülésében.

Rövidítések: DŠM. = BOGDAN, Documente lui Ștefan cel Mare I—II. — GROD., Pril. = GRODEKOV, Kirgizy i karakirgizy Syr-darjinskoj oblasti I. Taškent, 1889. Č. II. Priloženie. — Ip. = Lëtöpis' po Ipatskomy spisku. Izd. Archeogr. Komm. SPbg., 1871. — L. = Lëtöpis' po Lavrentievskomy spisku. SPbg., 1872. — OÉTGy. = Az Orosz Évkönyvek Teljes Gyűjteménye = Polnoe Sobranie Russkich Lëtöpisěj. — RE.:BER. = Sbornik lëtöpisěj. Istoriija Mon-

zöleg kun és kipcsaki tatár elemek nagy szerepet játszottak sorsa alakulásában. Mint A. BRUCE BOSWELL hangsúlyozza, talán az volt e török elemek legfontosabb szerepe, „hogy megelőzték a magyarokat az oláh síkság kolonizálásában, s ez így nyitva maradt a román fejedelemségek rákövetkező megszületésének“ (The Kipchak Turks: Slavonic Review VI, 68—85. 1927.). Megtoldhatjuk ezt azzal, hogy mint az oláhok urainak, pozitív szerepük is volt: hathatós irányítók, majd közreműködők is voltak államiságuk kifejlesztésében, jelentős tényezők sokszínű népiségük kialakulásában.

Tulajdonképen már besenyő- és úz-oláh kapcsolatokat is feltételezhetünk (vö. „silva Blacorum et Bissenorum“ ZIMMERMANN—WERNER, Urkb. I, 20, 23, 35; ? *Tiuan* kenéznév GOMBOCZ: MNy. X, 248 és ValTurc. 26), a későn, csupán csak a XIV. század második felében kifejlődő oláh kancelláriák azonban ennek nyomait már nem jelezhettk.

Hogy az azután következő török hatások, illetőleg a török tulajdonnevek közül mi megy vissza a tulajdonképeni kunokra, és mi a mongol hódítás következtében Kipszakban részben kun elemekből összetorlódtott török népkonglomerátumra, azt eldönteni a legtöbb esetben aligha lehetne.

Annyi mégis valószínű, hogy a sok régi török eredetű, nagyobb földrajzi fogalmat jelölő helynév — pl. *Teleorman*, *Argeş*, *Baragan* stb. — leginkább már a mongol hódítást megelőző időből származik. Ezzel szemben a fennmaradt török-oláh személynevek inkább a kipcsaki török hatásnak köszönhetik létüket. Nem valami nagy ez az anyag, de tekintetbe véve az ortodoxizmusnak itt rendkívül gyorsan asszimiláló, s a törökség külső ismertető jeleit korán elmosó hatását (vö. GYÖRFFY, A kunok megtérése: Prot. Szemle 1925.), továbbá számításba véve az oláh források késői voltát, ezen anyag jelentőségét nem szabad mennyiségének mértékével mérnünk.

golov, sočinenie Rašid-Eddina. Persidskij tekst, s predislov. i priměčanijami I. N. BEREZINA. (Trudy Vost. Otd. Imp Arch. Obsč.) — RE.: BLOCHET = Djami el-tévarikh (جامع التواريخ). Histoire générale du monde par Fadl Allah Rashid ed-Din. Tarikh-i Moubarek-i Ghazani. Histoire des Mongols, éditée par E. BLOCHET. Tome II. Contenant l'histoire des empereurs mongols successeurs de Tehinkiz Khaghan. Leyden—London, 1911. (Gibb Memor. Ser. XVIII. 2.). — RHCOR. = Recueil des historiens des croisades, publ. par le soin de l'Ac. des Inscr. et Belles-Lettres. Historiens orientaux. Tomes I—V. Paris, 1872. — SODŽ., SOK., SOV. = Materialy po obslėdov. tuzemnago i ruskago starožilj-českago chozajstva i zemlepoljzovanija v Semirėčenskoj Oblasti. Sobr. i razrabot. pod rukovodstvom P. P. RUMJANCEVA. Kirgizskoe Chozajstvo. SPbg., 1912—1913. Tom. III. Džarkentsk. uėzd (= SODŽ.), Tom. II. Kopaljskij u. (= SOK.), Tom. IV. Vėrnenskij u. (= SOV.). — SKSO. = Spravočnaja knižka Samarkandskoj oblasti. Samarkand, 1893. — ValTurc. = L. RÁSONYI NAGY, Valacho-Turcica. Sonderabdruck. (Aus den Forschungsarb. d. Mitgl. d. Ung. Inst. u. d. Coll. Hung. in Berlin. Berlin u. Leipzig, 1927.) — ZETTERST. = Beiträge zur Gesch. d. Mamlūkensultan in d. Jahren 690—741 der Hıgra. Nach arabischen Hss. hrsg. v. K. V. ZETTERSTĒEN. Leiden, 1919.

E személyneveket túlnyomórészt az jellemzi, hogy a kipcsaki népszórvány más területein is, így Bulgáriában, Magyarországon s főként Egyiptomban, a mamlúkok között is használatosak. Ilyenek pl. a *Torontái* (GYÖRFFY: MNy. XXI, 270), *Bybarch*¹, *Bilic*, *Chomak*, *Ciolpan*, *Katlabuka*, *Kazan*, *Toksaba*, *Utmeš*, *Sušman* (mindről bővebben a ValTurc. különböző helyein) stb. nevek. Az utolsóhoz vö. még 1423-ból a mamlúk „Inal al-Šišmānī“ ابدال الششمانی (Ibn Taḡriberdī: POPPER VI, 569, 593).

Az oláh telepítés főtényezői, a kenézek többek között ilyen neveket viselnek: *Kuman*, *Tatar*, *Tivan*, *Karacha*, *Szubasa*, *Jaurank*, *Buga*, *Katlabuka*, *Baj*, *Susman*, *Korman* (ValTurc.), *Aldomir* (MNy. XXVI, 325), *Alchy*. A moldvai és havasalföldi bojárok és falu-névadók között is — amennyiben nem szláv nevéek — előfordulnak török nevéek: *Karaiman* (MNy. XXVI, 392—3), *Balyk*, *Borčul*, *Buciuc*, *Buzdugan*, *Bulmaz*, *Boldur*, *Čortan*, *Čokan*, *Čora*, *Dorman*, *Kazan*, *Pajandur*, *Toksaba*, *Ulan*, *Utmeš*, **Tamrstaš* (ValTurc.), **Kumandur* (MNy. XXVII, 316), *Bars*² stb. Még egyházi emberek között is akad török nevű. Azarie és Urechia krónikái említik 1502-ből a „duchovnik andonie bolsun“-t (ValTurc. 8)³.

Kár, hogy az ezer szállal Kelethez fűzött oláhságnak — bármennyire fejlődik is nála különösen újabban a tudományosság — nincsenek orientalistái. Így ma még leginkább csak BOSWELL említett cikke nyomán tapogatóznak, nem véve tudomást az idevágó kimerítőbb magyar irodalomról.

BOSWELL cikke ráterelte JORGA figyelmét a kunok nagy szerepére. „Imperiul cumanilor și domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaboratia româno-barbară in evul mediu“ (Memoriile Sect. Istor. 1928. Ser. III. Tomul VIII, 97—103) című, felületessége ellenére is az oláh történetírásban korszakalkotó jelentőségű cikkében — részben a BOSWELLTől sugalmazott két török-oláh egyezés: a *Toksaba* és *Borčul*: *Bur-oylu*⁴ nevek alapján — a következőket írja: „A mi államunk a bírák és vajdák patriarchalis kódéből a szomszédok koncentráltabb szervezeteinek ösztönzésére alakult ki: Szilisztria felől bizánci

¹ Talán magyar közvetítéssel. 1359: *Bybarch* vaivoda Olakorom (ZW., Urkb. II, 172) | 1493: *Bibarçovo* selišce Moldvában (DŞM. II, 19, 166) | 1496: *Byborcz* család a hacaki oláh kerületben (CSÁNKI V, 164). — A mamlúk történet forrásai a XIII—XIV. századból több mint 40 ilyen nevű személyt ismernek, köztük két szultánt is.

² 1470: panu *Barsu* komisu (DŞM. I, 155). — A török *Bars* 'párduc' név igen elterjedt; főként összetételekben szerepel, pl. *Akbars*, *Altybars*, *Karabars*, *Tajbars*, *Barsbuya* stb. Csupán a mamlúk forrásokból 24 *Barsbaj*-t idézhetnék.

³ A ValTurc.-ban még csak analógiás nevekre hivatkozhattam. Azóta török személynévi anyagom több azonos névvel bővült: 1551: *Barbolsun-ulan* (OETGy. XII, 166) | kurg. *Erbolsun* (SOK. 44) | *Bekbolsyn* (SOK. 254) | *Siribaj Bolsunov* (GROD., Pril. 158) | Khodžageldibaj *Bolsunov* (uo. 129).

⁴ Ugyanezekről bővebben már 1926-ban és 1927-ben I. MNy. XXII, 132—3 és ValTurc. 9—11, 27—8.

talán nevük a török-tatárokkal való kapcsolatok tanújele. BRÄTIANU e névvel összefüggésben „egy másik analógiára“ is gondol. Egy 1307. évi velencei oklevélből (G. THOMAS, Diplomatarium Veneto-Levanticum I, 71) idézi a kis örményországi *Constantin Vassarabam* („... cuidam, nomine Constantino Vassarabam...“) nevet. Szerinte itt az örmény királyság valami vámtisztviselőjének a címe lappanghat: „capo o custode di merci“. Ezzel kapcsolatban utal a krími vonatkozású XIII. századvégi génuai oklevelek *bazarra* 'vásár' szavára is. Török *Bazaraba* név el is képzelhető; a *bazar* 'vásár' szó elég gyakran szerepel személynévként, főleg a kirgizeknél, özbegek-nél: *Bazarbaj* (SKSO. III, 168, 176, VIII, 201; GROD., Pril. 128, 181; SODž. 56, 92; SOK. 104; SOV. 150) | *Bazarkul* (SKSO. VIII, 226; SOV. 94; GROD., Pril. 175; MOSKALCEV, Izslöd. Vakufov 40) | 1740: *Ak-Bazar* (KHANYKOV, Poëzdka 27) | *Bazarbatyr* (SMIRNOV, Kenisara 15) | *Bazarbek* (SOV. 60, SOK. 26) | *Bazargeldi* (SODž. 80, 150) stb. Mint a két *Bazargeldi* 'a vásár jött' név elárulja, az idézett nevek abból a jól ismert török szokásból fakadtak, hogy az újszülött igen gyakran a születésekor történő eseményről kapja a nevét. — Elképzelhető — bár adattal igazolni nem lehet — **Bazaraba* név is (nem méltóság!), de hogyan magyarázza meg hangtani szempontból BRÄTIANU ennek összefüggését a *Basaraba* és a *Vassarabam* (!) nevekkal, amikor $z > s$ fejlődést magánhangzók között nem ismer az o'álh hangtörténet.

Ha a törökség személynévkészletét, s különösen a Kipcsakban elterjedt személyneveket megvizsgáljuk, más eredményre jutunk.

JORGA és DENSUSIANU helyesen gondolják, hogy a név második fele a török *aba* szóval azonos. Ez az 'apa, nagybátya, ősapa, testvérbátya' jelentésű szó némely török nyelvjárásban *apa*, a besenyőben valószínűleg *aba* volt (*Thonuzoba* Anonymus 57. §.; *Aba* GOMBOCZ: MNy. X, 242—3, XI, 342—5). Az orosz évkönyvekben előforduló polovec személy- és nemzetségnevekben is szerepel *apa*: 1097, 1103: Алтунапа, Алтунопа (L. 261, 268; Ip. 178, 184) | 1103: Арасланова, Арьсланова, Яросланова (L. 269) és *aba*: 1103: Урусоба, Русоба (L. 268, 269; Ip. 451) | 1183: **Terteraba*, **Kulaba*, **Itaba* < Кошцака... Токсобича, ... Колобича и Етебича и Терьтробича (Ip. 432). [Vö. ValTurc. 27.]

Megtaláljuk ezt a személynevet a törökség egész területén (vö. GOMBOCZ: MNy. i. h.). A mamlúk Faxreddin *Altunaba* 1279-ben Kusejr helytartója, Dzenkli ibn *Alpaba* ۱۲۱۱ pedig 1299-ben Diarbekir mongol helytartója, Makrizi (ed. QUATREMÈRE III, 6, illetőleg IV, 129 és ZETTERST. ۱۱۸). A szelcsükben *Aj-aba* ۱۲۱۱ nevet Rāwandi (ed. МУН. IQBÁL ۱۰, ۲۲۱, ۲۳۳ stb.), egy másikat Džuwaini II, ۱۰, ۱۷—۱۹ és Muhammed'Aufi (Lubáb 1-albáb. Ed. BROWNE and MÍRZÁ MUHAMMAD I, ۲۰۲.

Persian Histor. Texts IV.) ismernek. MIRZA MUHAMMAD (i. h.) *Kutluy-Aba*, *Bek-Aba* és *Arslan-Aba* neveket is említ. *Aba* török zsoldosvezérről már 875—876-ból tud Ibn al-Aḏīr (ed. TORNBURG VII, 217, 228) és Tabarī (ed. GOEJE III, ۲۱۲۸, ۱۹۰۲, ۱۹۰۰, ۱۹۲۷ stb. ابوالثري). DORN (Auszüge ۴۰۴, ۴۱۲) meg 1557—1558-ból említ egy ilyen nevű turkomán törzsfőnököt: اباسردار طایفه اوخلو.

Az összetétel első fele az egész török nyelvterületen előforduló *bas-* ige nomen verbaleja.

Az alapszó: türk., csag., ktürk., oszm., krími, azerb., turkm., szárt, tar., kun, kirg., kkirg., kaz. *bas-* 'drücken, pressen; beherrschen, besiegen, überrumpeln, überfallen; s. ausbreiten' (RADL.); 'to set the foot upon, to tread' or stand on; to overwhelm; to overpower, to swoop down upon...' (REDH.) ~ uig. *bas-* 'drücken, unterdrücken' (BANG—GABAIN) ~ *bas-* 'drücken, überfallen' (KĀŠY.) ~ alt., tel., leb., szag., kacs., kojb., küer. *pas-* 'drücken; überwinden, besiegen; mit den Füßen treten' (RADL.).

Gyakrabban használatos származékai: *basan* participium impf. | *basar* part. impf. | *bastyk* part. perf. definitum | *basmyš* part. perf. indefinitum | *basqyn* 'owerpowering, irresistible; powerful, impetuous' (REDH.) | *basman* nomen actionis | oszm. *basyyq* 'pressed down, low in stature' (REDH.).

Hogy a régiebb személynevekben az idézett ige nek melyik jelentése érvényesült, arra nézve értékes felvilágosítást nyújt Hezārfenn krónikája, az 1166—1167-ben meghalt szivaszi dānis-mendia Nizāmeddin *Jayybasan*² nevével kapcsolatban: „zogen die Ungläubigen dem Melik Gazi und Emir Süleiman entgegen . . . wurden geschlagen. In derselben Nacht wurde dem Melik Gazi ein Sohn geboren, den er Jagibassan ياجي بسان nannte, weil die Rebellen an jenem Tage geschlagen wurden (ياجي باصلادي *jayy baslady*)“ (MORDTMANN: ZDMG. XXX, 471). A *Jayybasan* név jelentése tehát a. m. 'az ellenséget legyőző'. Egy másik, az ortokida *Jayybasan* Kamāl al-Dīn szerint 1124-ben hal meg (RHCOr. III, 646; ZAMBAUR 230).

A 'besiegen, beherrschen' jelentéssel találkozzunk az ilyen nevekben is: *Ilbasan*, ahol az *el* ~ *il* elem jelentése 'birodalom, törzsszövetség' [1259—60: ايل سبان „*Yl-Sabban* un chef des Tartares“ 'Ajnī (RHCOr. II, 1: 215), valószínűleg e helyett: ايل بسان]. Uig. *Basan* (RADLOFF—MALOV, UigSprachdm. 130—1) | kirg. *Basan* (SOK. 100) | kirg. *Basanbaj* (GROD., Pril. 38) stb. stb.

Uig. *Il-basmyštigin* (F.W.K. MÜLLER, Pfahlschr. 23 |

¹ Vö. ehhez: zej. *Sejrek basan o'lu* 'ritkán lépő' (Kúnos: NyK. XXII, 119).

² Egyéb forrásokban: ياجي بسان Nasreddīn Jahja (SCHEFER 43, 82) | ياجي بسان Dimašqī (RHCOr. I, 761) | باغصان بك Ibn Bibi III, 62, IV, 24 | 1157: *Jayybasan* niksāri inscriptióban (ZAMBAUR 146) | ياجي ارسلان IA. (RHCOr. I, 543—4) | az őrmény forrásokban: *Jaḡūb Arslan* (MORDTMANN: EnzIsl. I, 953).

Il-basmyš, Gazan ilxan emírje (HAMMER, GeschIlch. II, 86, 91; HOWORTH III, 438) | *Ilbasmyš*, Džuči Tevel nevű fiának unokája RE.:BLOCHET ۱۷۴. Különös, hogy BLOCHET Rašideddin-kiadásában a változatok közül, ha csak módjában van tévedni, nem a megfelelőt szokta a szövegben közölni; itt pl. B. الياشميش és M. ايلباشميش-ből ايلباشميش-t alakít. A tőlem feltett ايلباشميش alakot a tatár nyelvű Sbornik Létopisej (izd. BEREZIN ۱۷۷) megfelelő helyén álló ايلباشميش *Il-basmyš* is igazolja. | *Basmyš* 1301-ben sirázi adószedő (HAMMER, GeschIlch. II, 109).

Elbasty البصتى (HOOTSMA, Ein türk.-arab. Glossar 35, 38, 62) | 1170: Басуи, egy berendinek a neve, Ip. 369, -j orosz kicsinyítő képzővel | 1223: Бастуи, kun fejedelem, L. 479, Ip. 495 | 1300: Sejjeddin *Basty*, mamlúk emír, Makrizi (ed. QUATREMÈRE IV, 140) | kirg. *Bastybaj* (SOK. 184) | csuv. *Postubaj* (MAGN., Čuv. jaz. imena) stb. | 1344: *Jarybasty*, azerbajdzsáni éobánida (ZAMBAUR 255).

XVIII. sz.: *Basman*, nogáj-tatár khán (VITEVSKIJ, Nepljujev i orenburgskij kraj 186) | 1745: *Basmanov* podpolkovnik (Polnoje Sobr. Russk. Zakonov XII, 387) | 1809: kirg. *Basman* (Trudy Orenbg. Učenoj Arch. Komm. XXIV, 37) stb.

1734: bask. *Baskun-* (Poln. Sobr. Russk. Zak. IX, 339) | bask. Nurej *Baskunov* (VITEVSKIJ 882).

Leggyakoribb a *bas-* származékai közül a *Basar* személynev és összetételei: *a*) állatnév + *basar*: *Kojbasar*, *Atbasar*, *Kujanbasar*, *Tajbasar*, újabb kirgiz nevek és *Qubasar*, kipcaki vezér Georgiában (BOSWELL i. m. 78); — *b*) jelzős összetételben: *Bekbasar*, türk. *Sabykbasar* (?), *Tokbasar* 'erős, vastag *Basar*', *Ulbasar* 'fiú-*Basar*' (!); — *c*) tárgyas összetételben: *Izbasar*, *Džolbasar*, *Taubasar*, *Maibasar*, *Bokbasar*, *Kijbasar*. Az utolsó kettő óvónév; *bok* a. m. 'die Excremente, der Schmutz', *kij* 'trockener Mist'.

A legjellemzőbb tárgyas összetételek: kirg. *Džaubasar* [*džau* ~ *jary* 'ellenség'] (SOK. 94, 212, 82) | 1734: *Zaubazar* Kasku'atov (Poln. Sobr. R. Zak. IX, 341) | kkir. *Bi Jō Bassar* [kkir. jō: *džau* ~ *jary*] (RADLOFF, Aus Sib. I, 232).

† 1309: ابن بشار *Ilbasar*, Džuči ükunokájának, Toxta khananak a fia, a Tāriḫ-i Beibars-ban (ed. TIESENHAUSEN 93—4, 117—9) és al-'Ajni-nál (ed. TIESENHAUSEN 484, 513).

1283: *Basar-oyul* (!) باسار اغول, török nevű mongol vezér, Wassaf-ban (ed. HAMMER 241, ۲۰۹) | 1300 kör.: *Basar* باسار, Džuči hetedik fiának, Tevelnek dédunokája RE.:BLOCHET ۱۷۴ (persze BLOCHET, bár باسار változat nincs, باسار változat viszont van, *Jasar*-t باسار közöl; a tatár nyelvű Sbornik Létopisej ۱۷۱ is باسار *Basar*-t ismer) | kirg. *Basar* (Proben III, Text 21) | kirg. *Basar* (Kirg. Chozajstvo v Akmol. Oblasti III, 50) | *Basar* (uo. V, 66) | *Basar* (uo. V, 86) | tat. > csuv. *Basaraj*, előbbinek a kicsinyítője (MAGN., Čuv. jaz. imena).

Basaraba nevének jelentése minden valószínűség szerint

'leigázó apa' vagy 'uralkodó apa'. Olyan név, amely, ha tekintetbe vesszük a felsorolt nevek közül a mongol-török, jórészt džučida neveket: *Ilbasmyš*, *Ilbasan*, *Ilbasar*, *Basar*, *Basar-oryul*, nemcsak hang-, alak- és jelentéstani, hanem történelmi szempontból is összhangban van környezetével.

Basaraba származására nézve természetesen fontossággal bírna apja nevének a megvizsgálása is. Csupán egyetlen forrás említi apját, az 1332. évi oklevél: Bazarab filium *Thocomery* (CodDipl. VIII, 3: 625; HURMUZAKI, Documente I, 625). A *Tokomer* névhez az oláh történészek (JORGA, Gesch. d. Rum. Volkes I, 144; FILITTI: Mem. Sect. Ist. Ser. III. Tomul IV, 9 stb.) egészen a legújabb időkig is messzemenő következtetéseket fűznek és makacs következtetésséggel a szláv *Tihomir* név torzult alakjának minősítik. Pl. JORGA szerint „le prince d'Argeş [?] au commencement du XIV. siècle, s'appelait non seulement d'un nom commun Tugomir ou Tychomir — dans les actes [?] hongrois Tocomerius, — mais aussi Jean...“ [?] (Notes de diplomatique roumaine: Bull. de la Sect. Hist. XVII, 120).

Sem szláv, sem oláh hangtani szempontból nem lehet bizonyítani a *Tokomer* név összefüggését a szláv *Tihomir* névvel. Másfelől meg az is fölöttebb valószínűtlen, hogy az ortodox térítés hőskorában egy keresztény, szláv nevűnek föltételezett *Tokomer*-nek *Basaraba* nevű fia lehetett volna, akkor, mikor kimagasló történelmi személy varázsa még nem tette e török nevet az egyház hagyományait is áttörő oláh divatnévvé. Krímben még csak előfordul — bár igen kivételes jelenség! —, hogy keresztény nevű apának török nevű fiát látjuk, így *Stephanos* fia *Токтеуір* † 1320. (SMYRNOV, Krymskoe chanstvo 34; VESELOVSKIJ: Izvj. otd. Russk. Jaz. XXI, 14),¹ általában azonban — s oláh oklevelekben is ezt látjuk — török nevű személynek török nevű az apja is.

Ha a *Tokomer* alakban török személynév lappang, ez csakis az orosz évkönyvekben *Toktomēr* alakban mutatkozó török *Tok-tümür*, *Tok-timür* személynév lehet, amely a századforduló idején a mongol birodalomban, főként Kipcsakban elterjedt név volt, s mint ahogy minden kimagaslóbb kipcsaki névnek később megvan a mamlúk megfelelője is, a XIV. század közepétől kezdve az egyiptomi források mintegy *طقتمر*-t ismernek.

A nevet legkorábbi többi adataimban Džučei leszármazottai viselik: *توقتیمور Toktimür* ← *Čerik* ← *Šejbān* ← *Džučei* RE.:BLOCHET ۱۱۸ | *توقتیمور* ← *Kökcü* ← *Berkečār* ← *Džučei* RE.:BLOCHET ۱۱۴ és Sbornik Lětopisej (izd. BEREZIN ۱۲۴) | *طقتمر* ← *Kojundži* ← *Sartaktaj* ← *Orda* ← *Džučei*, a Tāriḫ-i

¹ MORAVCSIK GYULA Sprachreste der Türkvolker c. művének kéziratában: „Токтеуір christianisierter Tatare († 1320). Archimandrit Antonin, Zamětki XII—XV. věka, otnosjašč. k krymskomu gorodu Sugdeē, pripis. na grečesk. Sinaksarē. Zap. Odessk. Obšč. Ist. V. 596₂₁, 623₁₉₃ (τοκτεуір cod. ed.)“

hatásra, Argeş felől meg, úgy láttam,¹ magyar hatás alatt. — De hátha még ezek előtt kun befolyás érvényesült? — A kunok ösztökélték a bolgárokat arra, hogy megalkossák a tirnovói államot, amelyet ők védtek és támogattak, mint később a terteridák viddini államát is. — Szövetségben velük, az argeşi és musceli hegyek felől ők adhattak ösztönző erőt az oláhoknak is, hogy megalkossák országukat, mely Borë kunról szállhatott Seneslavon át a kun nevű Baszarabára. — Így épen úgy, mint a moszkovita Oroszország a tatár khánságot folytatja, a kunok khánsága az egész Tara Românească-ban folytatódik, bármilyen változtatásokat teremtett volna is [ezen a tényen] az oláh hagyomány és a román néplélek“ (i. m. 101. l.).

A kun-oláh viszony mikéntjéről JORGA hallgat, illetőleg csupán „collaboratio“-ra utal. Minden bizonytalansággal FILITINEK van igaza, aki szerint a „Kumánia néven az uralkodó kunok és a nekik alávetett oláhok földjét értették“. (Mem. Sect. Istor. Ser. III. Tomul IV, 5: „Tara Cumanilor suprapuşi şi a Vlahilor supuşi lor“).

A kunok uralmát azonban nem a Tara Românească folytatja, hanem a mongol uralom. A mongol hadi és állami szervezetbe szorosan beillesztett török (kun, tatár) konglomerátum fölött s ennek szállásain túl a határterületeken lakó más népeken igen vékony réteggént Dzüci hamar eltörökösödött nagyszámú leszármazottai, az orosz évkönyvek „car“- és „carevič tatarskyj“-ai uralkodtak.

Tauria, Krím a khánság főütőere volt; Bulgária is a mongol terjeszkedés körzetébe került. Dinasztiái — a Terteridák, Sismanidák, Eltimir és Dorman — kunok, kipscsakiak. Tatár seregek minduntalan szerepelnek a Balkánon, s a XIII. század végén Nogaj, majd Toktaj kapcsolatai a Terteridákkal és Sismanidákkal olyanok, hogy szinte igaza van BRĂŢIANUNAK, mikor azt mondja, hogy ebben az időben a bolgár állam „n'était en réalité qu'une annexe de l'empire mongol“ (Contributions à l'histoire de Cetatea-Albă: Bull. de la Sect. Histor. XIII, 28).

Míg Havasalföld Bulgária felé volt a „kék horda“-beli² kipscsaki seregek országútja, addig Athlamos, Telebuga és Oldamur („a boghdáni nép fejedelme“ Táríkh-i Ungürüsz; vö. AkÉrt. 1861: 275) kunjai, tatárjai Moldvából (= Boghdan) vagy Moldván át törtek Magyarországra.

Ily körülmények között, annyira exponált földrajzi helyzetében csupán az oláhság maradt volna meg a maga urának?

¹ Ma még inkább így kellene ezt látnia JORGÁNAK; csak olvassá el MELICH, HonfMg. (1929.) 304 kk. lapjait és TREML nagy cikkét: Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen, az UngJb. VIII—IX. évfolyamában.

² Dzüci ulusát a keleti források nem — az Európában használatos módon — „arany hordá“-nak nevezik, hanem „kék hordá“-nak, illetőleg Ordának Kipszak keleti részében uralkodó ágát „fehér hordá“-nak.

Hiábavaló a gyér adatokkal való minden ügyeskedés, JORGA minden ötletessége,¹ nem lehet bebizonyítani, hogy a XIV. század előtt oláh államiságról beszélhetnénk. Csupán néhány havasalföldi kenéznek és vajdának a nevét (*Joan, Far- kas!, Seneslav, Lithvoy*) őrizték meg a magyar királyi oklevelek. Ezek is csak kisebb területrészek felett gyakoroltak némi hatalmat, történelmet még nem csináltak.

A modern orosz történetírás feltárja a mongol uralom pozitív oldalait, a szervező készségnek az orosz történelemre gyakorolt sok kedvező hatását is. Régebben BRÜCKNER (*Gesch. Russlands*), legutóbb G. VERNADSKY kitűnő könyve (*A History of Russia. New-Haven, 1929. 37—50. l.*) utal arra, hogy a mongoloktól ered a fejedelmi hatalom új szemlélete — ami azután az egységes Oroszország kibontakozását lehetővé tette —, valamint az egész adózási, postai és katonai rendszer, jórészt az adminisztráció és a magánjog fejlettsége, sőt ehhez az időszakhoz fűződik az egyházi kultúra nagy előretörése is.

A „kék horda“ csaknem százéves uralma alatt, ha nem is az oroszországihoz hasonló sokszínű, de mindenesetre jelentékeny mongol hatásnak kellett érvényesülnie az oláhok területén is. Így könnyebben megérthetnők azt a hirtelen fejlődést, amellyel az 1275-ben Havasalföldből még csak „aliquam partem“ bíró „Lythvoi vayvoda“ bukását követő ötven esztendei homály után egyszerre csak szemünk elé pattan a terjeszkedésre törő ungrovlachiai oláh állam — mint látni fogjuk, Džuüi dinasztíájában divatos — *Basaraba* nevű fejedelmével az élen, szoros kapcsolatban a „fekete tatárok“-kal és a „gospodstvo Jaško“-val. Itt utalok még egyszer az ujdonsült oláh államok bojárságainak két évszázad mulva is felcsillámló kipszaki nevű elemeire is.

1324-ben említi először történeti forrás, magyar királyi oklevél *Bazarab*-ot (AnjouOkm. II, 151).² Hat év mulva 1330

¹ Vö. *Les premières cristallisations d'état des roumains: Bull. de la Sect. Histor. 1920. stb.* JORGA ily irányú munkásságának kimerítő ismertetését és kritikáját MUTAFČEV írta meg: *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens. Sofia, 1932.*

² Az oláh történeti irodalomban (könyvészetére nézve vö. GHERGHEL, *Zur Nachr. d. Rashid-ad-din Fadlallah über „Bazaran-bam“*; FILITTI, *Despre Negru-Vodă 5—6*; N. DRĂGANU, *Români în veac. IX—XIV. 520. l.*) a D'OHSSON-féle fordítás (*Hist. des Mongols*) alapján már sok vitára adott alkalmat Rašideddīn krónikája Ögädaj uralkodására vonatkozó fejezetének az a része, amelyben a Havasalföldön az ابلاوت tartományon átvonuló mongol sereg legyőzi برنام-ot (RE.:BLOCHET ۵۵; jegyzetben megemlíti, hogy a kiadás alapjául szolgáló kéziratban برنام áll, tehát nem b-vel). Ezt a nevet egyes oláh írók (pl. HASDEU, GHERGHEL) *Bazaranbam*-nak vélték, s azt következtették, hogy 1240-ben itt már „unū banū din némulū Bassarabilorū“ (HASDEU, *Istor. crit. I, 69*) uralkodott. Újabbán az a felfogás alakult ki, hogy az idézett helyen *Zeberen-ban*, illetőleg *Zevren-ban*-t kell olvasnunk (FILITTI i. h.). A XIII. századi magyar *Szeürin*, *Szeüren-ban*, *Zevren*, *Zewrin* (vö. MELICH, *HonfMg.*

júliusában (JIREČEK, Gesch. d. Serben I, 361—3) ez a *Basaraba* argeşi (?) székhelyétől távol Velbuždnál¹ a szerbek ellenében vesztes bolgár-tatár szövetség tagja, s ugyanezen év novemberében, ami valaha elképzelhetetlen volt, — a magyar király fényes lovagseregét győzi le. A Kipcsakhoz tartozás ködös emberöltői alatt egy új hatalmasság született meg s lépett 1330-ban a porondra.

*

Amint Rurik származása sokat vall az orosz, az Árpádok eredete pedig a magyar államiság kezdeteire vonatkozólag, talán a *Basaraba* név eredetének tisztázása is mondhat valamit az oláh államiság kialakulására nézve.

Az oláh történelemben öt *Basaraba* nevű uralkodó szerepel. Nevük később *Basarab*-ra rövidült, épen úgy, mint ahogy a tatár *Kutlubuya* név tövéghangzója is eltűnt, s a dunatorkolat-vidéki oláh helynevekben *Catlapug* (ARBURE, Basarabia 67) alakban maradt fenn.

III. *Basarabá*-nak, akinek a melléneve *Tepeuş*, s aki 1477—1482-ig uralkodott (BOGDAN, Relatiune 131—77: Басараба; 1478: *Basaraba*, velencei oklevélben) és II. *Basarabá*-nak, akit megkülönböztetésül *Laiotă*-nak hívnak (BOGDAN, Rel. 112—31: Басараба; VENELIN, Vlacho-blgarskija gramoty 118, 121: Басараба) az egykorú forrásokban még a teljes alakban él a nevük.

Az első *Basaraba* neve a magyar oklevelekben: 1324—1332: *Bazarab* (AnjouOkm. II, 151; CodDipl. VIII, 3: 625; HURMUZAKI, Documente I, 625); néhány más oklevelünkben: *Bazarad*, *Bozorad* és *Mazarath*; a Dubnici Krónikában (FontDom. III, 123 kk.) és Thúróczinál: *Bazarad*. Figyelman kívül hagyva a magyar források még idevágó adatait, a korán jelentkező *Baszaráb* kenézneveket és a JORGA idézett cikkében (100. l.) felsorolt modern adatokat, csupán a legrégebb, a nevet legteljesebben megőrző szláv adatokat idézem: 1364: „Alexandru fiul lui Басарабѣ“, câmpulungi feliratban (HASDEU, Etym. Magn. III, 2554); Dusán cár fentebb idézett törvénykönyvében 1146-ból: Басарабоу (acc.); a szerb krónikákban az 1330. évi velbuždi csatával kapcsolatban Басараба воевода влашки, Басарабъ (STOJANOVIC, Stari srpski rodoslovi i letopisi. Beograd. 233, 263).

Ugyancsak a velbuždi eseményekkel kapcsolatban szerepelnek a régi szerb krónikákban — a Koporinski-, Studenički- és

211) nevet arab betűkkel سوربان (زوربان)-nak kellene írni. Ez mindenesetre közelebb áll a زوربان alakhoz, mint a perzsa és arab íróknál a *Basar*-nak megfelelő باسار vagy بشار betűcsoport (l. a hasonló személynevek felsorolásánál).

¹ 1346: „... въ лѣтъ ѿсван., мѣсеца юуна . ѿ . дѣвь, рекоу . ж' и цара грчаскаго, Михаила и брата его Белаоура и Алексен'дра цара Българомь, и Басарабоу Иван'ка, таста Алексен'дра цара, соумерь живоуштыхъ чрннихъ Татарь, и господство яшко и пріичимъ съ-ш-нимъ господа.“ S. NOVAKOVIĆ, Zakonik Stephana Dušana. Beograd, 1898.

a Brankovič-féle letopis-ban — a „Татары и Басарабн“ (i. m. 78—9, 284). A Balkánon másutt is találunk ebben az időben arra példát, hogy egy uralkodó nevével egész népet illetnek. 1348-ban Kantakuzenos császárnak levelet küld a szultán, s így szólítja meg benne: Βασιλεύς τῶν Ἑλλήνων, τῶν Βουλγάρων τῶν Ἀσσιῶν“ stb. (Cantacuzenus ed. Bonnæ III, 94).

Nem volna sok értelme a *Basaraba* név eredetére vonatkozó hatalmas, de nagyrészt értéktelen irodalmat ismertetni (vö. JORGA i. m. 100; HASDEU, Etym. Magn.; FILITTI i. m. 6)¹, csupán azt jegyzem meg, hogy míg az oláh tudósok többnyire római vagy trák eredetét igyekeztek bizonyítani, addig RÉTHY LÁSZLÓ már igen régen török eredetűnek gondolta (Magyar pénzverő izmaeliták és Bessarábia. Arad, 1880. 19—20; Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Nagy-Becskerek, 1890. 176—81), és nem győzte eléggé hangsúlyozni az oláhság korai török elemeinek a fontosságát.

Nagy érdeme JORGÁNAK, hogy idézett cikkében (Imperiul Cumanilor 100) felvetette azt az ötletet, hogy a *Basaraba* név olyan összetétel, melynek második tagja a török *aba* szó.² — DENSUSIANU ezt az ötletet építi tovább, mikor a nevet így elemezi: török *baš* 'fej, fő-' + *ary* (CodCum.) 'szent' + *aba* (Graï și suflet 1929. IV, 147 kk.). Ezzel az etimológiával szemben meg kell jegyeznünk, hogy a *Basaraba* nevet egy **Başaryaba* névből nemcsak hangtani szempontból (az -š- és az -y- miatt) nem lehetne kielégítően megmagyarázni, hanem jelentéstani szempontból sem. Ilyen nevet a törökségből nem ismerünk, sőt a török személynévadás lélektanával nem is lenne összhangban.³ — Legújabbban VERESS ENDRE is kifejezte abbéli meggyőződését, hogy a „Basarabák rokonok a kunokkal“ (Revista Istor. Rom. 1931. I, 231). — DENSUSIANUVAL és VERESS ENDRÉVEL szemben G. J. BRÁTIANU (În jurul originei stemelor principatelor române: Rev. Istor. Rom. I, 234 kk.) tartózkodó álláspontra helyezkedik. Nem győzi meg DENSUSIANU etimológiája, s szerinte a Basarabák népi eredete kétséges marad, bár

¹ N. DRĂGANU könyve: „Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii. București, 1934.“ cikkem nyomdai munkálatai közben jelent meg. [A dolgozat szedés alatt állott. A SZERK.] DRĂGANU a munka 520—5. lapján nagy adatbőséggel ismerteti a *Basaraba* névre vonatkozó oláh irodalmat.

² Megjegyzem, hogy készülő onomasztikonomnak már évekkel ezelőtt is nagy anyaga JORGÁTÓL függetlenül vezetett rá etimológiáimra.

³ DENSUSIANUNAK az a másik ötlete, hogy itt a turkm. *basar* 'ein Hundename' lappang, lélektani szempontból tetszetős lenne (DRĂGANU i. m. 525), de mint személynév másutt aligha fordul elő, bár mint közszo a mongolban is megjelenik (VLADIMIROV, Mong.-ojratsk. geroičesk. epos 254). — Az az ötlet meg, hogy e név a török *bäs* + *ary* + *apa* összetételből származik (DRĂGANU i. m. 525), még szerencsétlenebb. A *bäs* („eine verstärkende Vorsilbe“ RADL.) szócska csak az oszmánliból igazolható, ott is csak *b-* kezdetű melléknevek előtt, s személynévben egyáltalában nem fordul elő. *Bäs-ary-apa* 'tatál cel foarte sfânt' török szempontból elképzelhetetlen.

Beibars-ban (ed. TIESENHAUSEN 93, 118) és al-'Ajni-nál (ed. TIESENHAUSEN 483, 513).

Ez utóbbi személy azzal a „Токтохтъръ пясарь Татарскій“-jal azonos, aki az orosz évkönyvekben (L. 460) 1295-ben, *Basaraba* előtt egy emberöltővel szerepel, s ha HAMMER (Gesch. d. Gold. Horde 249) nem téved, Havasalföld szomszédságában, Tauriában és Krímben uralkodott.

Arra, hogy palatalis hangsorú török személynév a szláv forrásokban, az oláhban, sőt a magyarban is a velaris hangsorba csap át, több példánk van: 1293: *Eltämür*¹ > 1408: *Altamyr*; *Tämirtaş* > 1410: *Tamrtaş*; *-devlet* > 1479: *Berdoulat*; *Čingis* > *Čagoniz*; *Bajtämür* > *Bajdamür* stb. (l. MNy. XXVI, 325 és ValTurc. 25—6). RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ.

A szóvégi magánhangzókról.

A magyar szóvégi magánhangzókkal kapcsolatos kérdések kutatása eddig csak az ősmagyar korig nyult vissza, s arra az eredményre jutott, hogy ez időben abszolút szóvégen a rövid magánhangzók közül csak a legalacsonyabb nyelvvállású *a*, *ε* és a legmagasabb nyelvvállású *i*, *í*, *u*, *ü* állhatott (vö. MELICH: MNy. VI, 158). Ez a megállapítás azonban az ősmagyar kornak csak a bolgár-török jövevényszavak átvétele utáni szakaszára vonatkozik. T. i. ezt meg kellett előznie egy olyan kornak, amelyben csupán a magas nyelvvállású *i*, *í*, *u*, *ü* fordulhatott elő szóvégen, mert a későbbi ősmagyar korban szóvégi magánhangzóként előforduló *a*-t és *ε*-t csupán honfoglaláselőtti török jövevényszavaink végén látjuk. A korai ősmagyar időszaki szóvégi *i*, *í*, *u*, *ü* eredetére vonatkozólag a magyar végmagánhangzó-kutatás eddig csak egy következtetést tett: a rokon nyelvek tanúsága szerint a finnugor alapnyelvben nem magas nyelvvállású szóvégi magánhangzók is voltak, s ezek a magyarban mind eltűntek, jöllehet a magyar végmagánhangzó-lekopás a jövevényszavak bizonyosága szerint közvetlenül csak a magas nyelvvállású magánhangzóinkat érte, ezért fel kell tennünk, hogy az eredeti finnugor szavaink végén előforduló nem magas nyelvvállású rövid magánhangzók már a magyar végmagánhangzó-lekopás előtt magas nyelvvállásúakká váltak (vö. GOMBOCZ: MNy. V, 394—5).

A magyar nyelv bűvára megelégszik ezzel az általános-ságban mozgó megállapítással, a finnugor nyelvészet művelő-jét azonban további kérdések foglalkoztatják: A) Melyek vol-

¹ 1293: التمر *Eltämür* Nuvairi (TIESENHAUSEN) és Tārīx-i Beibars (TIESENHAUSEN). Talán azonos a bulgáriai 'Ελτιμηρης-szel (Pachymeres ed. Bonnae II, 265)? Epen ekkor a legélénkebbek a kapcsolatok Nočaj khán Kipcsakja és Bulgária között.

tak azok az elő-magyar, illetőleg még régebbi szóvégi magánhangzók, melyek az ősmagyarban magas nyelvállásúvá váltak? — B) Vajjon azoknak a finnugor nyelveknek a tanulsága, melyekben az alapnyelvi szóvégi magánhangzók mind — vagy legalább részben — lekoptak, támogatják-e a magyar végmagánhangzók sorsára vonatkozó feltevéseinket?

Az első kérdés megoldásához ezúttal csak általános fejtegetésekkel óhajtok hozzájárulni; elsőbbrangú feladatombul a második kérdés megvilágítását tekintem.

I. A finnugor alapnyelv szóvégi magánhangzói.

Ha a magyar szóvégi magánhangzók magas nyelvállásúvá válását feltesszük, számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy szóvégi magánhangzóink rendszere már az elő-magyar korban sem volt meg alapnyelvi színességében, aminek a lehetőségére — úgy látszik — MUNKÁCSI BERNÁT is gondolt, amint harmincyolc évvel ezelőtt írt soraiból kiolvasható (NyK. XXV, 284). Elvileg semmi akadály a feltevésnek, hogy a szóvégi magánhangzóknak a finnugor alapnyelvből öröklődött rendszere a huzamosabb ideig tartott ugor korban nem maradt változás nélkül. Nem látom lehetetlennek azt sem, hogy a szóvégi magánhangzók magas nyelvállásúvá fejlődése is — esetleg részben — már az ugor korban történt, vagy legalább is megkezdődhetett. Ma azonban ezt az ugor nyelvek szóvégi vocalismusának összehasonlító vizsgálata is aligha dönthetné el, tehát legalább is a magas nyelvállásúvá válás korának közelebbi meghatározásáról le kell mondanunk.

De ha ez így van, mit mondhatunk az ősmagyar végmagánhangzók előzményeiről? — Csak annyit, amennyi a nyugati finnugor nyelvek alapján rekonstruálható finn-permi-kori vocalismus alapnyelvviségének feltételezésével következtethető. Kérdés: mi jogosít fel erre bennünket? — Nemcsak a finnugor nyelvekben, hanem általában is tapasztalható a nyelvek életében az a fejlődési irányzat, hogy a szóvég mindinkább színtelenné válik. Ezen az alapon feltehetjük, hogy a legszínesebb szóvégi vocalismust mutató finnugor nyelv, a finn, az alapnyelvihez legközelebb álló állapotot őrizte meg, s a magánhangzóra végződést eredetibbnek kell tartanunk annál a kopottabb állapotnál, melyet a permi és ugor nyelvek tüntetnek fel, azaz ezt nemcsak a finn-volgai, hanem a finn-permi alapnyelv, sőt a finnugor alapnyelv sajátosságának kell tekintenünk. Ebből egyszersmind az következik, hogy az egységes ugor nyelv szavai e nyelv külön életének kezdetén még magánhangzóra végződtek, s a mai — az ugor nyelvekben csak részlegesen látszó — végmagánhangzó-hiány az ugor alapnyelvben, illetőleg a magyar nyelv külön életében végbement fejlődés eredménye.

Körülbelül ennyi az, amit a finnugor szóvégi vocalismusról mondhatunk. Részletesebb kutatásokba eddig csak igen kevesen bocsátkoztak, s az eddigi eredményeket a legkevésbé sem mondhatjuk egybehangzóknak. Mindössze két tanulmányt ismerek, melyeknek központi problémája a szóvégi vocalismusnak összehasonlító alapon való vizsgálata: WIKLUND K. B.-é: „Zur Geschichte des urlappischen \bar{a} und \bar{u} in unbetonter Silbe“ (FUF. I. és II.) és PAAVO RAVILAÉ: „Über eine doppelte Vertretung des urfinnisch wolgaischen * a der nichtersten Silbe im Mordwinischen“ (FUF. XX.). Ezekén kívül csak itt-ott elszórva találunk megjegyzéseket a bennünket érdeklő kérdésre vonatkozólag. Talán épen a kérdések kevéssé átvizsgált voltának kell tulajdonítanunk, hogy az eredmények olyannyira bizonytalanok. Elég csak arra utalnom, hogy míg egyesek a magánhangzó-összhangot, melynek tana a második szótag vocalismusában való tisztán látást is feltételezi, a finnugor, sőt urál-altaji alapnyelv jellemző tulajdonságának tartották (pl. HUNFALVY), addig mások az ú. n. köz-finn nyelvben való megvoltát is tagadják (KETTUNEN).

Mindezek figyelembe vételével az eddigi irodalom alapján csak a , \bar{a} , e , \bar{e} azok a magánhangzók, melyekről több-kevesebb valószínűséggel feltehetjük, hogy a finn-volgai alapnyelvben — sőt a fentebb kifejtett megfontolás alapján alkalmasint a finnugor alapnyelvben is — végmagánhangzóként állhattak, s így ős-magyar végmagánhangzóink előzői voltak.

De úgy vélem, a mai finn szóvégi magánhangzók közül legalább is még egynek igazolhatjuk nagyon régi voltát.

Tudvalevő, hogy a mai finn szóvégi i — az újabb jövevényszavakat nem számítva — legnagyobb részt korábbi e -ből való, amely a ragos alakokban maradt meg. Voltak azonban a finnben olyan i végű szavak is, melyeknek e végső magánhangzója nem e -ből lett, azaz volt a köz-finnben az $-e > -i$ változást megelőzőleg is szóvégi i . Ilyen szavaknak tartom azokat a mai finmben hosszú \bar{i} (ii)-re végződő szavakat, melyek eredetileg kétagyúak voltak: 1. F. $pü \sim$ lpN. $bädne \sim$ mdE. $\bar{p}ej$, $\bar{p}ev$, $\bar{p}ej$, $\bar{p}äj$, M. $\bar{p}ej \sim$ cser. $pü$, $püi$, acc. $püm$, $pü-jnm$, $pü-ijnm \sim$ zürj.-votj. $pin \sim$ m. fog . — 2. F. sii , $-hirsi$ 'mellersta åsen under inre taket, inre takås l. taksparre' \sim lpN. $\bar{e}ibma$ (gen. $\bar{e}ima$) 'curvatura schidiarum, carinae simil', S. $\bar{e}ima$ 'curvamen, flexura' \sim votj. (WICHM.) $\bar{s}ig$: $korka$ -s. G. M. 'Boden unter dem Dache', (MUNK.) $\bar{s}ig$ 'házpadlás, hiú; emelet-szoba' \sim zürj. (WICHM.) I. $\bar{s}iger$ 'Gewölbe', (WIED.) $\bar{s}igör$ 'Gewölbe, Abhang' \sim osztj. $\bar{s}i\eta$, $\bar{s}i\eta i$ 'Biegung der Schlittenkufe, der vordere Teil eines Schlittens' (vö. legutóbb TOIVONEN: Virittäjä 1921 : 20—1; a zürjén $-r$ képzőről l. WICHMANN: FUF. XVI, 191).

SETÄLÄ „Über einen 'gutturalen' Nasal im Urfinnischen“ című értekezésében (Festschrift til Prof. Vilhelm Thomsen. 1894.) az η hang tekintetében arra a megállapításra jut, hogy ez két egyenlő magánhangzó között kiesett, különbözők között v -re változott a köz-finnben, pl. f. *pää* < **pää*, de *ovi* < **ove* < **oŋe* stb. (A tényekkel minden esetben meg-egyező megállapítását magáévá teszi és ismétli pl. TOIVONEN: Virittäjä 1921 : 20.) Olyan idetartozó szót, melynek az η hangot közvetlenül megelőző magánhangzója e lett volna, egyet sem ismerek, pedig egy **eŋe* típusú szó belőle származott **evi* (tő: **ee*-!) alakulással mindennél világosabban igazolta volna a fentebbi megállapítás helyességét. De erre nincs is okvetlen szükség: az a feltevés, hogy a *pii* szó korábbi **piŋi* töve csak **piŋe* > **piŋi* változás után keletkezett volna előbbi **piŋe*-ből a nominativusi $-i$ behatolásával, hűjával volna minden valószínűségnek. Ez okból tehát bizonyosra vehetjük, hogy a *pii* korábbi töve mindig $-i$ -re végződött (mert máskülönben ma **pive*-nek hangzanék). Akkor pedig a **piŋi* nominativus $-i$ -jét is olyan i -nek kell tartanunk, mely már az $-e$ > $-i$ változást megelőzőleg is i volt, azaz lehet ugyanolyan régi, mint a többi feltételezett köz-finn végmagánhangzó. Mivel az i hang az alapnyelvben az első szótagban biztosan előfordult, nincs semmi lehetetlenség abban a feltevésben, hogy az i is, mint a többi köz-finn-kori végmagánhangzó, már az alapnyelvben állhatott szóvégen. — Legfeljebb még azt az ellenvetést tehetnők, hogy hol van hát a finnségben a többi eredeti $-i$ - tövű szó. Hogy csupán csak két-három i végű szó lett volna az alapnyelvben, az nem nagyon valószínű. Szerintem, ha ilyenek voltak, követték a nagyszámú, nominativusukban i végű e - töveket, eredeti i - tövük helyett e - végű tőből képezve ragos és képzős alakjaikat. Sajnos, erre bizonyítékaim nincsenek, ha ugyan nem vehetjük idetartozóknak azokat az i végű észti szavakat, melyeknek töve a finntől eltérőleg i -vel van, pl. észti *kivi*, *savi* genitivusa *kivi*, *savi* szemben a finn *kivi* : *kiven*, *savi* : *saven* viszonyal. J. JÖGEVER az észti szavak genitivusi i -jét a nominativusi i -nek más alakokba való átvitelével magyarázza (Eesti keele häälikute ajalugu. Tartu, 1918. 188. l.), de az sem látszik lehetetlennek, hogy az észti többeli i -t az említett szavakban a finn e -vel szemben megőrzött régiségnek tartsuk.

Ha elfogadjuk a palatalis nasalisnak következetes szabályszerűséggel végbement szétágazó fejlődésére alapított érvelést, s ha irányadóul vesszük még azt, hogy milyen magánhangzók fordulhattak elő az alapnyelvben az első szótagban, akkor — tekintettel az ilyen finn szavakra, mint *kuu* < **kuŋu*, *luo* < **loo* < **loŋo*, *suo* < **soo* < **soŋo* — az u és o is oly magánhangzók még, melyek már a korai köz-finn nyelvben szóvégen előfordultak.

Tehát pusztán már e két szempont figyelembe vételével is *a*, *ü*, *e*, *é*, *i*, *o* és *u* volnának azok a magánhangzók, melyek mint feltételezendő alapnyelvi végmagánhangzók tekintetbe jöhetnek, s melyek az ősmagyarban még valószínűleg hiánytalanul megvolt magas nyelvállású végmagánhangzóinknak előzői lehettek.

II. A permi nyelvek történetének tanulságai szóvégi magánhangzóink sorsára vonatkozólag.

A mai permi nyelvek szóvégi magánhangzórendszere a fentebbi sor mellé állítva jóval szegényebbnek bizonyul. Szegényebbnek bizonyul nemcsak azért, mert a fentebb felsorolt magánhangzók között csak három van olyan, mely az eredeti szókészlethez tartozó tőszavak végmagánhangzójaként fellelhető, hanem elsősorban azért, mert a permi nyelvek ősi szókészletének legnagyobb része már az ős-permiben elvesztette végső magánhangzóját. Hogy e lekopás milyen feltételek mellett történt meg már az ős-permiben, az nem tartozik e dolgozat keretébe, s nem is volna jelentősége a magyar végmagánhangzó-kutatás szempontjából. Itt megelégszem az ős-permiben megmaradt szóvégi magánhangzók bemutatásával és további sorsuk ismertetésével.

A zürjén és votják szóvég egymáshoz való viszonya alapján ma a ragtalan névszóknak következő típusait különböztethetjük meg:

1. Zürj. $\text{Q} \sim$ votj. *-i* (*-î*), (MUNK.) Sar. *-i*, Kaz. *-ê*. — Pl. zürj. *giž* \sim votj. (WICHM.) U. *giži*, MU. *giži*, J. M. *giži*, G. *giži*, (MUNK.) *giži*, Kaz. *gěžê* \sim f. *kynsi* 'Nagel, Klauē'. — A feltételezendő ős-permi szóvégi magánhangzó *-*i*.

2. Zürj. $\text{Q} \sim$ votj. *-i*. — Pl. zürj. S. L. *ťso,ďzul*, V. *ďzo,ďzuv*, I. *ďzo,ďzū*, P. *ďzo,ďži.v* \sim votj. (WICHM.) *keňďzali*, (MUNK.) *keňzali* (Sar.), Glaz. *keňzali*, Kaz. *keňzali* \sim f. *sisilisko* 'Eidechse'. — A feltételezendő ős-permi szóvégi magánhangzó *-*i*.

3. Zürj. *-a* \sim votj. *-a*, illetőleg *-o* ($< -*a$). — Pl. zürj. *šela* \sim votj. (WICHM.) U. J. M. G. *šala*, J. MU. *šaa*, (MUNK.) *šala* 'Haselhuhn', zürj. *kaťša* \sim votj. *koťšo* 'Elster'. — A feltételezendő ős-permi szóvégi magánhangzó a zürjén és a permi nyelvek csuvas jövevényszavainak tekintetbe vételével mindkét példa esetében **a*, mely általában változatlanul megmaradt, csak a votjákban lett elsőszótagbéli *o* és *u* után *-o*-vá. — Amennyiben a zürjén és votják szóvég más megfelelést mutat, — mint később megjelenendő hosszabb értekezésben meg fogom világítani — legnagyobbrészt másodlagos fejleménnyel vagy analógiás alakulással van dolgunk, illetőleg a végső magánhangzót egykor valamely mássalhangzó követte. A permi nyelvek végvocalismusának képe ezek után így alakul:

ős-permi	votják	zürjén
-*a >	-a (> -o)	-a
-*i >	-i	-Ń
-*i >	-i	-Ń

Összehasonlítva e táblázatokat azzal a képpel, mely a magyar végvocalismusról világosan előttünk áll, megelépfő egyezéseket fedezünk fel.

1. Az ős-permi végmagánhangzók rendszere teljesen megegyezik az ős-magyarral annyiban, hogy csak legalacsonyabb és legmagasabb nyelvállású magánhangzók alkotják.

2. Ugyanezen szempontból nézve, a votják nyelv szóvégi magánhangzórendszere — nem számítva az egészen fiatal *-a > -o* változás eseteit — még máig is ugyanolyan képet mutat, mint az ős-magyar.

3. A zürjén végmagánhangzók közül csak a magas nyelvállásúak koptak le, ugyanúgy, mint a magyarban.

Az egyezések mellett érdekes különbségek is észrevehetők.

1. Az ős-magyar végmagánhangzók sora teljesebb, mint az ős-permié, amennyiben *i* és *í* mellett *u* és *ü* is előfordult. Ez arra mutatna, hogy az ős-magyarnak is egy korábbi szakaszában csak *i* és *í* fordult elő, s az *ü* az *i* labializálásával, az *u* pedig *í*-ből keletkezett volna egyes nyelvjárásainkban. Ez a feltevés mindenben egybevágna LOSONCZI ZOLTÁNNAK a magyar nyelvjárások ő-zésének keletkezéséről kifejtett felfogásával (l. NyK. XLIV, 403—6).

2. Az ős-permiben az ős-magyartól eltérőleg egyes szavakban nem lett magas nyelvállásúvá az eredeti szavak szóvégi *-a*-ja, s ezt aztán máig is megőrizte valamely formában a votják nyelv, s érintetlenül hagyta még a zürjén végmagánhangzó-lekopás is. — Ez a tény, azt hiszem, még jobban megerősíti GOMBOCZ ZOLTÁNNAK azt az 1909-ben (MNy. V, 393—5) kifejtett nézetét, hogy a magyar szóvégi magánhangzók is a lekopást megelőzőleg magas nyelvállásúakká váltak. SZINNYEI JÓZSEF 1910-ben (MNy. VI, 14) még ezt írja: „Hogy a teljes-hangú magánhangzó, amelynek helyébe megfelelő mormolt lépett, akármilyen nyelvállású lehetett-e, vagy pedig — mint GOMBOCZ véli — csupán felső nyelvállású, azt nem lehet eldönteni.“ Öt év múlva (NyK. XLIV, 470) már SZINNYEI is GOMBOCZ véleményének elfogadására hajlik: „... kétségtelen tövéghangzót másképp, mint *u* (*v*) s *i* (*y*) betűvel és görög egyértékeseikkel jelölve nem találunk. Ez nagyon valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy a névszóvégi alsó és középső nyelvállású rövid magánhangzók helyébe a magyar nyelv történeti kora előtt

általában felső nyelvválással képzettek léptek, s ezeknek redukálódása után következett be a teljes elveszés.“ — A permi nyelvek a mellett tanúskodnak, hogy a lekopás feltételezi azt, hogy a magánhangzók előbb hangzósság, egyszersmind tehát időtartam szempontjából is redukálódjanak, ami más szóval a felső nyelvválásúvá válást jelenti, s azt bizonyítják, hogy a lekopás a magyarban is így ment végbe.

Fejlődésükben egymástól független nyelvek hangtani folyamatainak egyezéseiből és különbözőzéseiből levont következtetések értéke bármekkora is, mindenesetre megnyugtató, hogy a magyar nyelv két rokon nyelvének, a zürjénnek és a votják-nak a története alapján tett megállapítások a magyar nyelv szóvéghangzóira vonatkozó feltevéseinkkel egyeznek, s így azokat megerősíteni látszanak.

LAKÓ GYÖRGY.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Léhűtő. KERTÉSZ MANÓ a konyha nyelvéből származott szó-lásaink és szólásszerű kifejezéseink tárgyalása közben ennek a szónak az eredetével is foglalkozik. De azt hiszem, hogy magyarázata helyességéhez némi szó fér. Szerinte ugyanis azért nevezzük valakit *léhűtő*-nek, mert: „Akire a megfőtt lé kihűtését bízják, annak ugyancsak kevés dolga van; illik is az ácsorgó, tétlen emberre a *léhűtő* elnevezés“ (Szokásmondások 57).

KERTÉSZnek ez a pár szava a jelenről szól ugyan, de bizonyára a multa is vonatkozik. Hiszen akkor volt csak igazán nagy divatja a mindenféle léfajtának, és ha valamikor, hát éppen abban az időben lehetett szükség olyan emberre, aki a konyhán a levét hűtögette. Az idézett sorokból tehát mindenki méltán azt következtetheti, hogy a forró levek hűtését szakácsaink rendszerint rábízták valakire, mégpedig olyan konyhai alkalmazottra vagy más, alkalmi segítségre, akinek éppen nem akadt fontosabb dolga. Úgy látszik, valahogy így gondolkozott KERTÉSZ könyvének egyik ismertetője is, aki a fentebb idézett sorok nyomán azt írta, hogy: „A *léhűtő* századokkal ezelőtt valóban hűtötte a konyhán megfőtt levét“ (Napkelet 1923: 560).

Ennek a feltevésnek azonban ellentmondanak régi konyhánk nyelvének emlékei. Sehol, egyetlen egy régi feljegyzésben sem olvassuk, hogy a konyhában foglalatосkodók közül valamelyiknek *léhűtő* volna a neve. Volt ott *konyhasáfár*, *konyhamester*, *szakácmester*, *sültmester*, *szakács*, *szakácsasszony*, *szakácsinas*, *kukta*, *étekgőgő*, *tálnok*, *borsoló*, *konyhaszolga*, *konyhaszolgáló*, *konyhajótónálló*, *tálhordó*, *tálmosó* stb., de a *léhűtő*-nek mint konyhai alkalmazottnak se híre, se hamva. Azután szakácskönyveink utasításaiban sohasem olvashatunk ilyesfélétet: „Mikor megfőtt, szedd ki, az levét add inasodnak, hadd hűtse“. Vagy: „Mikor megfő leved, vedd le a tűzről, bízd valamely dologtalanra, hadd hűtse“ stb. De igenis se szeri, se száma az efféle utasításoknak: „... mikor fő, az húsát rakjad ki, hogy hűljön“ (RADVÁNSZKY, Szak. 26). „Mikor szintén fél fővésében

volna, szerszámával együtt *vedd ki, hadd hűljön meg*“ (i. h. 43). „Hogy megfő, *tedd ki, had hűljön meg*“ (i. h. 63). „... szedd ki az fonnyasztóból, *rakd ki, had hűljön meg*“ (i. h. 64). „Vedd ki az levéből, *tedd tiszta helyre, hadd hűljön meg*“ (i. h. 95). „... mikor megfő, *tedd ki, had hűljön meg*“ (i. h. 186). „... forraszs tisztá vizet, *tedd ki, hadd hűljön meg*“ (i. h. 237). Stb.

Mindebből nyilvánvaló, hogy sem a levet, sem más főztet sohasem volt szükséges valakivel hűtetni, mert meghűlt az magától is, csak ki kellett tenni valahová. A *léhűtő* tehát éppúgy nem hűtötte a levet, mint ahogy a *szórszálhasogató* valójában sohasem hasogatta a szórszálát és a *zabhegyező* sem Kukutyinban, sem máshol igazában sohasem hegyezte a zabot. (Vö. még: *borsót gömbölyít* 'semmit sem tesz'; *lencsét laposít* 'hasztalan munkát végez' Nyr. XIII, 382.)

De ha igaz, hogy senki sem hűtötte a régi konyhán a levet, akkor miért nevezik az ácsorgó, tétlen, dologtalan embert mégis *léhűtő*-nek? Azért, mert éppúgy nem csinál semmit, mint aki annak a lének a hűtésére vállalkoznék, amely minden emberi beavatkozás nélkül magától is meghűl. — Akit *léhűtő*-nek nevezünk, az lehet ügyes, kedves ember is egyébként (ilyenek pl. az úri társaságok némely szeretetreméltó mihasznái), csak hogy nem végez semmi olyast, aminek valami komolyabb hasznát láthatnók. Az ilyenről aztán elmondhatjuk Csokonaival, hogy: „*Léhűtni* jött ebbe a companiába“ (Dorottyá). Ez a másik példa szintén tőle hűlő: „Igazán hogy minden lyányeseléđ orozátlan, | Kivált azok, akik lokajok közt nőnek | S az úri udvarba csak *léhűtni* jönnek“ (uo.), azaz 'tétlenkedni, napot lopni, haszontalankodni'.

Téved tehát KERRÉSZ (l. i. m. 57), midőn a *léhűtő*-t egynek tartja a 'gyámoltalan, mamlasz, ügyefogyott' jelentésű szentesi *tedd ki, hadd hűljön legény*-nyel (Nyr. VI, 268). Ez az utóbbi elnevezés is a konyha nyelvéből való. Eredetét jól megmagyarázzák a fentebb idézett szakácsutasítások. Azt az ételt ugyanis, melyről úgy rendelkezik a szakácskönyv, hogy *tedd ki, hadd hűljön*, félre szokták tenni, hogy ne legyen se kéz, se láb alatt, és ott áll mozdítatlanul mindaddig, míg nincs rá szükség. Azért mondhatni a pipogyát, istentaszitottát, aki ahová teszik, ott marad (vö. *tedd ide, tedd oda ember*), akárcsak a hűlésre kitett étel, nagyon találóan *tedd ki, hadd hűljön legény*-nek, vagy *tedd ki, haggy hűjjön embér*-nek (Nyr. XXX, 352). De közte és a *léhűtő* között igen nagy a különbség. Az utóbbi tudna dolgozni, de nem akar vagy lusta. Az előbbi ha akarna is, nem tud; vagy ha tud is valamelyest, nincs benne köszönet.

Azt a levet, húst vagy egyéb ételt szokta hűlés céljából félretenni, kitenni a szakács, amellyel már elkészült, s így egyelőre nem érdekli őt, nem foglalkozik vele. Érthető tehát, hogy ha emberről mondják, hogy *kitették hűlni*, az az illetőre nem nagy tisztesség, sőt Hódmezővásárhelyen azt jelenti, hogy 'csúffá tették, megszégyenítették' (Nyr. II, 239). CSEFKÓ GYULA.

Pá. Midőn MNy. XXVIII, 116 közöltem e szó első nyelvünkbeli előfordulását, még nem rendelkeztem olyan adatokkal, amelyek egyrészt osztrák származását, másrészt gyermeknyelvi eredetét kétségtelenné tették volna. Mindkét feltevés beigazolást

nyer a bécsi, illetőleg osztrák idioticumok következő adataival: „*Ba*, das Grußzeichen der Kinder, wozu sie gewöhnlich den Laut *Lah!* von sich geben. *Mach an Ba!* grüße die Leute! *Mein Ba an ihrn Herrn!* meine Empfehlung an ihren Gemahl!“ SONNLEITHNER, *Idioticon Austriacum*, ... Zweyte vermehrte Auflage, mit besonderer Rücksicht auf Wien (Wien, 1824.) 38. l. — „*Ba*, das Grußzeichen der Kinder, z. B. *Mach an Ba!*“ CARL LORITZA, *Neues Idioticon Viennense*, das ist: Die Volkssprache der Wiener mit Berücksichtigung der übrigen Landesdialekte ... (Wien und Leipzig, 1847.) Ez az adat valószínűleg SONNLEITHNERE megy vissza, de a szót l. 96. másuttan is ismeri: „*Pa, pah*, ein Gruß der Kinder.“ — „*Ba*, auch *Baba!* das Grußzeichen der kleinen Kinder.“ CASTELLI, *Wörterbuch der Mundart in Oesterreich unter der Enns*, ... (Wien, 1847.) 70. l.

SONNLEITHNER szótározása egyúttal a fejlődés menetére is fényt vet. T. i. úgy látszik, a szó már ekkor, a XIX. század elején kikerült a kizárólagosan gyermeknyelvi használat köréből.

Hogy a magyar szókezdő tenisz helyén osztrák köznyelvi mediát (zöngétlen lenisz): *b*-t találunk, nem meglepő (l. LUMTZER—MELICH, DLw. 274); magában az osztrákban is élt különben tenisz változata (l. LORITZA). HARTNAGEL ERZSÉBET.

Kacsó és korcs. Ez utóbbi szavunkat általában *korcsos*-ból való elvonásnak tartják (EKKER: Nyr. XXVII, 312; SIMONYI: NyF. XI, 50; SZILY, NyÚSz.), s ez a feltevés a szónak és családjának NySz.-beli adatai alapján nem is mondható elfogadhatatlannak, bár viszont, mint az alábbiakból kiderül, szükségesnek sem mondható. De ha csakugyan elvonás, esakis tudattalan népi elvonás lehet, nempedig Gyöngyösi tudatos alkotása, mert már egy 1439. évi oklevélben is olvasható: „*Ladislai dicti Korch*“ (OklSz.), ami aligha lehet egyéb, mint a *korcs* melléknévként személynévül való alkalmazása.

A *korcs* (vagy akár *korcsos*: > *korcs*) szóról először is bizonyosnak tartom, hogy hangsorának *r*-je inetimologikus eredetű. Magánhangzó és *c* között igen gyakori ilyen *r* fejlődése. A MNy. XXII, 211, 341, XXIV, 342 már idézett 17 példán kívül ilyen még a nép nyelvében: *agárca* 'akácfa', *dörcögtet*, (**gegec* >) *gegerec* 'gége', (*kécég*:) *kércégtet* 'rágcsál, fogai közt ropogtat', *kércél* 'ua.', (*kocog* >) *korcog*, *korcogtat*, (*köpece* 'tégely' >) *köperce* (MTsz. I, 1211), (*moccan* >) *marcan*, régiebb nyelvünkben pedig: (német *dass dich Gotts* ... > *dasztikoc* 'apage' >) *dasztikorc* (DebrSzemle II, 414), (német *netzen* >) *nércel* (Nyr. VI, 448). De észlelhető ilyennek fejlődése, bár ritkábban, természetesen magánhangzó és *cs* között is; pl. (*mócsing* >) N. *morcsing*, *pipacs* > N. *piparcs* (Nyr. X, 340). Sőt van N. *kasza-kocs* 'kaszanyél horga' > R. *kasza korcsa* (a NySz. II, 361 tévesen 'lorum, riemen'-nek értelmezi, de l. PRIKKEK: Nyr. XXIX, 366).

Ez a N. *kocs* > R. *korcs* szó kétségtelenül azonos a *kacs* ~ *kaccs* ~ *kocs* ~ *koccs* tájszóval, melynek főbb jelentései: 1. 'vékony növény szár, kocsány, inda (pl. cseresnye, szőlő, paprika szára; a szőlő és a hűvelyes vetemények fogódzó hajtása; tők, dinnye indája)' és 2. 'fattyúhajtás (dohányzó szőlőn, kukoricán)'; ebből egyrészt 3. 'másodrendű finomságú

szösz', másrészt 4. 'kasza vagy evező nyelén levő fogantyú' (MTsz.). Azt hiszem, nem kell különösebb kombináló képesség ahhoz, hogy etimológiailag azonosnak tartsuk ezzel a (*kacs* <) *kocs* > *korcs* tájszóval a köznyelvi 'elfajzott' jelentésű *korcs* szót. Egészen természetes ugyanis, hogy a *kocs* > *korcs* szót nemcsak 'fattyúhajtás' ~ 'csekélyebb értékű növény', hanem 'csekélyebb értékű, elfajzott állat vagy ember' jelölésére is alkalmazták. Alaki és jelentésbeli megoszlás következtében aztán a *kocs* (> *kacs*) alak a növényekkel kapcsolatos különféle jelentésárnyalatokhoz társult szorosabban, a *korcs* alak pedig az 'elfajzott ember vagy állat' jelentéshez. Mivel pedig a köznyelvbe e szónak sok alakváltozata és jelentése közül csak az 'elfajzott ember vagy állat' jelentésű *korcs* jutott be, ezért természetes, hogy a művelt magyarok nyelvérzéke egészen egymagára állónak, rokotalannak érzi ezt a szót és nem is sejtí, hogy a közismert (szőlő-)*kacs* változata.

Hogy *korcs* szavunk etimológiailag azonos a *kocs* > *kacs* tájszóval, azt még a N. *kacs-kezü* 'összezsugorodott kezű' és *kacska-kezü* 'hibás (összezsugorodott, görbe, meredt, esonka) kezű' (MTsz.) összetételek is bizonyítják. Sőt PAIS (MNY. XI, 406) és SIMONYI (Nyr. XLIX, 87) a nélkül, hogy észrevették volna a *korcs*-nak ideartozását, már rámutattak arra, hogy *kacsó* szavunk is ezen alapul. Ezt csak azzal akarom még kiegészíteni, hogy *kacsó* nyilván a *kacs* becéző -ó, -ő képzős származéka,¹ s hogy 'kezeeske' jelentése a *kacs* tájszónak 'a szőlő és a hüvelyes vetemények fogódzó hajtása' jelentésén alapul. Az átvitelt az magyarázza, hogy a kis gyermek úgy kapaszkodik az ő kezeeskéjével az anyjába vagy dajkájába, mint a szőlő vagy hüvelyes vetemény az ő kacsával a mellette álló karóba. Ezt BARÓTI SZABÓ DÁVID még világosan érezhette, mert Kisded Szótárában (1784.) így magyarázta a *kacs* szót: „katsó, kezetske v. szőlő-kapots“. Hogy ma már nemcsak a gyermek kezét nevezzük *kacsó*-nak, hanem úri nőét is, ezt az udvariasság okozta. Aki először ilyen értelemben használta e szót, az már nem a szőlő kacsára gondolt, hanem hízelegve azt akarta mondani, hogy olyan pici az ő keze, mint egy kis gyermeké.

HORGER ANTAL.

Öböl, öblít, öblöget. Az *öböl* 'schooss, busen, meerbusen' szót MUNKÁCSI az 'üreg' jelentésre hivatkozással a vogul *ümpél* 'pofa', osztjÉ. *ümpél* 'kinbacken', osztjD. *omplak* 'kiefer' szókkal egyeztetí (Ethn. IV, 189, helyesen 289), SIMONYI meg az *öl* és *kebel* keveredéséből magyarázza (Nyr. XXVIII, 434), de nyelvészeink nagyobb része a mongolból származtatja: mong. *ebür, über*, burj. *öber, übür*, kalm. *öbür* 'schooss, busen' (FOGARASI: NyK. V, 282; CzF.; SIMONYI: FUF. I, 127—8; GOMBOCZ: MNY. III, 509 és MSFOu. XXX, 110; NÉMETH: Nyr. XLII, 246). Kétségkívül ez az utóbbi egyeztetés a legtetszetősebb, mindamellett nem tarthatjuk teljesen megnyugtatónak, mert a mongol adatok mind *r* végűek, s a magyar *öböl* szónak nincs *öbör* változata. —

¹ PAIS (i. h.) másként, de szintén elfogadható módon magyarázza eredetét. Alig lehetne kétségtelenül eldönteni, hogy melyikünk magyarázata helyesebb. Én persze azt hiszem, hogy az enyém.

Az *öblít* igét régebben a szláv *obliti*-ből magyarázták (VERANCS. 120; GYARM., Voc.; LESCHKA, El.; DANK., Lex.), de e magyarázattal vitáznunk sem kell. BUDENZ az **ömlít*, **ömlít* alakból igyekszik megfejteni (MUSz.), de ez lehetetlenség, hiszen az *öml*, *ömlik* igére első adatunk a XVIII. század végéről való (SIMONYI: Nyr. X, 226, XXXIII, 142; KIRÁLY: Nyr. XXV, 253; TOLNAI: NyK. XXXV, 106; NyÚSz.), míg az *öblít* VERANCSICS szótárában (120. l.) is megvan: *ebletenni*. — BUDENZ megrója CzF.-t, hogy az *öblít* igét az *öböl* szóval köti össze (MUSz.), pedig úgy látom, hogy CzF. nemcsak ebben találta el az igazat, hanem a szók eredetét is megvilágította. CzF. ugyanis az *öblöget* 'szaporán beszél, höbög, habog' szóról azt mondja, hogy hangutánzó eredetű. — Nem lehet-e a kérdéses szók eredetét ezen a nyomon kutatnunk?

Az *öblítés*, *öblögetés* alkalmával, akár az edényt, akár szánkat, torkunkat *öblögetjük*, a víz az edény mélyében vagy torkunkban kavargva forog vagy megfordul. Azt hiszem, ennek a kavargó forgásnak sajátosságát tompult hangját utánozza az *öbl*-hangcsoport, s ebből lett az *öblít*, *öblöget* ige. De nemcsak vizet, hanem hangot is lehet *öblögetni*: Arany J. az Elveszett Alkotmány-ban *öblögető hang*-ról beszél (MNy. XIII, 132), a MTsz. pedig azt mondja: *öblöget a klarinét. Öblögető hang, öblöget a klarinét* a. m. 'a hang a torokban, a klarinét belsejében kavargva forog vagy megfordul'.

Az *öböl* szóra első adataink a DöbrK.-ből valók, s jelentésük csak 'emberi öl, kebel' (84, 139, 151, 166, 209). Mégsem tudom az *öböl* szót másnak, mint *öblít*, *öblöget*-ből való elvonásnak, 'emberi öl, kebel' jelentését meg másodlagos alakulásnak tekinteni.

A NySz.-ban szó van a *Szamos öblé*-ről, a *tengerek mélységes öblé*-ről (tehát fenekéről), a *sziklák öblé*-ről. A MTsz. tud az *öregháló öblé*-ről. Mi ezekben a közös vonás? A közös vonás az üregszerű bemélyedés. A *Szamos öble* a folyó mély, üreges medre, amelyben és amely felett a víz örvénylik, kavargva forog vagy megfordul; a *tenger mélységes öble* az az üreges mélyedés, amelyben a víz kavargva forog vagy megfordul; a *sziklák öblé*-ben a hang visszaverődik, azaz kavargva forog vagy megfordul; a szárazföld belsejébe behatoló *öböl* (pl. *Fiumei-öböl*) az a mélyedés, amelyben az árral és apállal mozgó tenger vize kavargva visszafordul a nyílt tenger felé. Ezekhez az *öblökhöz* hasonlít üregszerűségével az 'emberi öl, kebel' jelentésű *öböl* is, az *öregháló öble* is. Az *öböl* tehát üregszerű mélyedés, amelyben a víz, esetleg a hang *öblöget*, azaz kavargva forog vagy megfordul.

JUHÁSZ JENŐ.

Méltóságos a. m. méltányos. Azt a jelentésbeli finom árnyalatot, melyet a nyelvújítás a *méltó* melléknévből csinált *méltányos* szóval szerencsésen fejezett ki, már a XVII. század legelején is érezték a tanultabb tollforgatók s megkísérelték ki is fejezni. — Mikor 1607 őszén a fölkelő hajdúság elhatározta, hogy Rudolf királyt nem fogja többé királyul elösmerni, ebbeli elhatározását a felsőmagyarországi részleges országgyűlés rendei előtt azzal okolta meg igen bőven, hogy az idegen, német fejedelem sohasem szeretheti úgy a magyarságot, soha nem visel-

heti úgy a gondját, mint a véréből való magyar fejedelem. E legfőbb ok mellett sok más alkalmi okot is előhozván, követelte a hajdúság nemzeti uralkodó választását, s követelésének nagyobb súlyt adandó ezt üzenté az országgyűlésnek: „Nagyságtok és ti kegyelmetek abba bizonyos legyen, hogy mi e mellül az szükséges és *méltóságos* kívánság mellől különben el nem állunk, hanemha mind egy lábíg meghalunk.“ (Hungarica, bécsi Áll. Levéltár, Fasc. 153. sine die 1607. Mátyás főherceghez beküldött példány.) Az a kálvinista pap (mert kálvinista papok voltak a hajdúság ekkori tollforgatói), aki ezt az üzenetet megfogalmazta, nem elégedett meg a közhasználatú *méltó* (kívánság) kifejezéssel; kereste a finomabb árnyalatot s a *méltóságos*-ban vélte megtalálni.

KÁROLYI ÁRPÁD.

Bödölő. Kalotaszegi ismeretlen eredetű tájszavaink között találjuk a 'bodon, bödön (pl. lisztartó b.)' jelentésű *bödölő*-t (MTsz., EtSz.), amely más vidékről nem ismeretes. Az EtSz. megjegyzi, hogy „a *bödön*-ből a *csobolyó* ráhatásából azért nem keletkezhetett, mert a *csobolyó* szó Kalotaszegen, s úgy látszik, egész Erdélyben ismeretlen. A *csobolyó*-nak itt *légely* a neve.“

Megkíséreljük annak a szóföldrajzi szempontból is valószínűnek tartható bizonyítását, hogy e ritka tájszavunk a magyar *bödön(y)*-ből származó (DAcR. I, 672—3) és igen elterjedt oláh *budăiu*, *budăiu*, *budăiu* 1. 'Tonnelet, baril, baratté'; 2. 'Auge d'abreuvoir' szó (szóvég-, illetőleg képzőcserével: *budăiu*, *budăie*, *budău*, *budău*, *budău*; *budăc*, ebből kicsinyítő képzővel *budăciă*; *budă(r)că*, *budăscă*, *budurăscă*, *budănă*¹) *budalău*, *budălău* hangalakú változatának az átvétele.

Mivel oláh eredetű tájszavainkban az *ă* hangnak egyetlen esetben sem felel meg magyar *ó*, származtatásunk első pillanatra indokolatlannak látszhatnék. A *budalău*, *budălău* szabályos megfelelői volnának: **budaló*, **budoló*, ebből esetleges illeszkedéssel **bodoló*.

Ebből az utóbbiból hangrendi átesapással keletkezhetik *bödölő*, s ennek létrejöttében közrejátszhatott az esetleg egymás mellett használatos *bodon*, *bödön* alakok hangrendi párhuzama. De az is feltehető, hogy egy **budeleu* változat közvetlen átvételével van dolgunk (vö. a *budăreu* 'un fel de budăieș în care se alege s. se bate untul; budăiu delă stână pentru storsul untului' hangalakjával: DAcR. I, 673), amelyből már kifogástalanul magyarázható a *bödölő* magas hangrendűsége.

A *budalău*, *budălău* jelentései: 'putineiu, Butterfass' (DAME, Incercare de terminologie poporană română 31; TIKTIN) és 'vas lungăret, de ales s. bătut untul [hosszúkás vajköpülő edény]' (l. DAcR. i. h.). Mivel azonban az egész szóesaládnak elsődleges jelentése 'edény', tájszavunk 'lisztartó bödön' értelmén sem akadhatunk fenn, amint ezt a *budăiu* változat 'vas de lemn în căre se păstrează făină [faedény, melyben lisztet

¹ Közvetlen szerb átvétel a *bădan(ă)* < *bădanj* (DAcR. I, 412, amely ЦИХАТÓL és BERNEKER-TÓL eltérően szerb *badan* alakot említ), míg a bukovinai *bódină* a kisoroszról való (DAcR. I, 595 és BERNEKER, EtWb.).

tartanak]' (ALEXANDRI népköltési gyűjteményéből idézi DACR. i. h.) jelentése is mutatja.

Érdekessége ennek a szónak, hogy képzője is magyar eredetű elemeket tartalmaz. Magyar eredetű elsősorban az -*ău* < -*ó*, amelyet az *acăstău* < *akasztó*(fa), *birău* < *bíró*, *cialău* < *csaló*, *creșcădău* < *kereskedő*, *făgădău* < *fogadó*, *hădărău* < *hadaró*, *căpărău* < *kaparó*, *săbău* < *szabó* stb. szavakból vontak el. Nem magyar eredetű szavak végén I. PASCU, Sufixele românești 415—6; ilyen továbbá *șezău* 'jet' (DENSUSIANU, Graiul din Țara Hategului 333) és *roșău* 'pozsgás' Paliia dela Orăștie Gen. XXV. 98. (ed. ROQUES) stb. Arra is van példa, hogy olyan magyar szóhoz járul, amely a magyarban -*ó* képzővel nem használatos: *farcău* 'om uşuratic, hoinar, vagabond' < *fark* + *-ău* Boncznyires (PASCA, Glosar dialectal 27). Az -*ălău* képzőbokor nemesak az oláh -*ală* és az -*ău* összetételéből keletkezhetett (PASCU i. h. 417), hanem e mellett elvonódhatott a *lângălău* (alakv. *lângălău*, *lângălău*) < *långalló*, *långoló* | *pişălău* (alakv. *pt'işălău*, *pişălău*) < *pisáló* (az istállóban) | *pişcălu* < *pişkáló*(fa) | *foşălău* 'Wollkamm, um die Wolle zu trennen' (egy adat Moldvából: Codrul Cosminului II—III, 403) < *fűsülő*, — s a szintén idevonható *abărlău* (alakv. *abărlău*, *abărlău*) < *abárló* | *părăclău* < *porlató* (kalapács) (I. MNy. XXVII, 188) | *părlău* (alakv. *părlău*) < *párló* | *cobărlău* (alakv. *cobărlău*, *coborlău*) stb. szavakból is.

A *bödölő* tehát olyan oláh eredetű tájszó, amelynek töve és képzője egyaránt magyar eredetű, de képzési módja nem. Ilyen még a már említett *farcău* mellett: *feşteleu* (I. DACOR. VI, 302) 'Weihwedel' (TIKTIN *sfiştoc* al.), amelyet DRĂGANU egy nem létező **festelő*-ből származtat (helyesen *fest*- + *-ălău*), továbbá *pustălău* 'aradmegyei lonkaságon lakó oláh' <: *pustă* (< *puszta*) + *-ălău* (ALEXICS, Magyar el. az oláh nyelvben 114, egy az oláh szóból kikövetkeztetett, de ki nem mutatható **pusztáló*-val magyarázza) stb. Az utóbbi nem lehet az oláh *pusție* 'Wüste' származéka, mert nincs benne -*i*- (de vö. *pustięag*, *pustietate* 'Oede, Einsamkeit, Einöde, Wüstenei, Wildnis' TIKTIN).

TAMÁS LAJOS.

Turáni magyar. E ma már szinte köztudatba átment nyelvtudományi és néprajzi tévedést MÜLLER MIKSA vetette föl egy levelében.¹ A politikai érzés arra használta föl, hogy a rokonalanságában egyedülálló magyar nemzetet a képzelt Turán-nak: az Ázsia közepe táján a Csendes Óceánig végighúzódnó széles földsávnak nem-indoeurópai és nem-sémita népeihez kapcsolja. A kérdést nálunk először HUNFALVY PÁL (NyK. II, 381), majd MUNKÁCSI BERNÁT (Nyr. XI, 539) tárgyalta. Újabban SZILÁGYI ADÁM (Nyr. XLV, 237) és NÉMETH GYULA (MNy. XVII, 109) világították meg érdeme szerint a vele kapcsolatos irodalommal együtt. Van azonban adat arra, hogy ez a kérdés már másfél évtizeddel MÜLLER MIKSA előtt is fölbukkant. PULSZKY FERENC az Athenaeumban (1839. szeptember 1.) cikket ír Iran

¹ Kiadta CHR. CH. JOSIAS BUNSEN, Outlines of the philosophy of Universal History, applied to language and Religion. 1854.

és Turan címen. Szól benne a népvándorlás áradatáról, kelet és nyugat küzdelméről, s a magyar nemzetet is belekapcsolja e harcokba: „Ezen nagy világdramá' utolsó felvonásában nagy szerep jutott a' magyar nemzetnek. Keleti nemzet, sőt a' valódi Turanból (Turkestan, Tocharestan) valószínűleg származott...“ Utána még néhány vonással a magyarság kelet-nyugati helyzetét vázolja és szerepét a világtörténetben. A cikkből világosan kitűnik, hogy PULSZKY valamilyen nyugati, angol vagy francia forrás után dolgozott, de nem nevezi meg. Így nem állapítható meg, hogy a magyar nemzet *turáni* származtatása az ő ötlete-e, vagy már benne volt forrásában. Nem tudom helyét adni, de nekem úgy rémlik, mintha valamely ez időből származó irodalmi műben is, talán Vajda Péterben, olvastam volna a *turáni-magyar* kapcsolatáról. CzF. egész cikket szentel a *Turán* névnek; a végén ezt írja: „Turáni nyelvek alatt általában értjük az ural-altai és szittyá nyelveket.“ Talán sikerül másnak ez érdekes történeti tévedésre több adatot is találnia.

Kortés, nemesek hadnagya, nemesi had. Néhány érdekes adattal járulhatok PUTNOKY IMRE cikkéhez (MNY. XXIII, 208). A hirhedt 1841. december 6-i szatmármegyei közgyűlésről, mely az ólmos botok segítségével megbuktatta a szabadelvű 12 pontot, egykorú tudósításokban ezeket olvassuk a Jelenkor 1841. december 15-i számában: „Nkároly dec. 8kán... dec. 6kán ónas botokkal fölfegyverzett *cortesi gyűlésnek* valánk tanuji, kik felzavarák tanácskozásink nyugalját... E' *cortesi csoport* Tyukod és szomszéd helységekből vala gyűjtve... mindezt azonba a' *cortes* lezűgta... ezt nagy helyesléssel fogadá a' *cortes*... egyszerre azonban votumra zudult fel a' *cortes*'s botokat kezdett emelni... Másnap... mind a' *cortesvezér* mind a' *cortések* nyilván fenyegetöztek, több *cortes* nyilván kimondá, hogy valaki a' 12 pont mellett szól, megölik.“ A Jelenkor 1841. december 28-i számában pedig ez van: „(a gyűlést elhalasztották, hogy) addig talán *ellen-cortések* gyűjtethessenek“. — E szemelvényekben a *cortes* (én húztam alá mindenütt): 1. 'a szavazó köznemesség gyűlése, csoportja, pártja'; 2. 'egy-egy szavazó köznemes, ki a *cortesvezér* után indul'.

A Jelenkor, Társalkodó, valamint Kossuth Pesti Hírlapjának számai a külföldi rovatban, mint hírlapjaink már 1814 óta, folyton közlik a spanyol *cortes*-ről, a spanyol rendek országgyűléséről szóló tudósításokat, mégpedig most rendszerint a Times és az Augsburgi Allgemeine Zeitung után. Például: Társalkodó 1836. 279. l.: „A *Cortes* összegyűl minden évben mártz. 1jén... A *cortesülés* megnyitására a királynak örkíséret nélkül kell megjelenni... A *cortes* csupán egy kamarából áll...“ stb.

Hát nem lett volna a *cortes* és származékainak magyar neve? Dehogy nem. A szövegekben velük egyre váltogatva olvasuk nevüket. Társalkodó 1840. 378. l.: „A kitűzött választói határnapra a szokott helyen minden *hadnagy nemesi hadával* megjelenvén... A *nemesek hadnagyai* — s hol ez nincs, egy erre választott köznemes...“ stb

Arany az Elveszett Alkotmányban ez idők politikai harcait nyilvánvalóan a korabeli hírlapi tudósítások alapján is írta; művében benne vannak nemcsak idejének eszméi, hanem jel-szavai, divatszavai és műkifejezései is. A PUTNOKYTÓL idézett származékokon kívül: „*kortesi tan*“ (VII. ének 55. sor), *korteshad* (VI. 43.). Megvannak a magyar elnevezések is: „Koloczintos uram... üsdi közönség nagynevű *hadnagya*“ (VI. 245.); „Pörgedy, a *hadnagy*“ (VI. 256.); „Pörgedy fut legelül, mert ő a *nobilium dux*“¹ (VII. 118.) stb.

Szótározva tudtommal először BALLAGI Teljes Szótárában 1873.: „*Kortes*, fn. buzgó párhív; párhíveket szerző. -*kedik*, k. párhíveket szerez.“

A tavalyi (1932.) választások hírlapi tudósításaiban *korteskedik* helyett a finomabb hangzású *kortézia* szót lehetett olvasni, valószínűleg hogy a francia *courtoisie*-ra emlékeztessen, melynek ilyen alkalmakkor nagy kelete van.

TOLNAI VILMOS.

NYELVMŰVELÉS.

Uras, úrias, úri. CSONKÁS M. a „már“ szó „márt“ alakjáról azt írta (MNy. XXVII, 120), hogy azok használgák, akik finoman, *urasan* akarják magukat kifejezni. Megfigyelése összevág az enyémmel; én is azt közöltem (uo.), hogy azok ejtenek „márt“-ot, akik *úriasan* beszélnek. Ezzel kapcsolatban vitám támadt, mi van jobban mondva: *urasan* vagy *úriasan* beszél.

Mind a két szó helyes. Képzésük ellen nem lehet kifogással élni. A valamivel való ellátottságot jelentő -s képző hozzájárulhat főnévhez is, melléknévhez is. *Uras* és *úrias* között mindamelllett van valami árnyalati különbség. Az *uras beszéd* mindenben megegyezik az urak beszédével, de az *úrias* csak többé-kevésbé hasonlít hozzá. Hasonlóképpen sok *családias* ember élete nem *családias*; még szembeötlőbb a különbség *nepes* és *népies* között.

Levélcímbe láthatni: *úrasszony, úrhölgy*, de én magyarosnak az *úri asszony* vagy *úri hölgy* kifejezéseket tartom. Még nem romlott meg úgy a nyelvérzékünk, hogy *ürember*-t mondjunk *úri ember* helyett. Még Vörösmartynál: *Az úri hölgyhöz.* Jókainál: „Duzzog a szép *házi asszony*.“ MÁRTON JÓZSEF szótárában: „Herrenleben: *úri élet*; Herrenstand: *úri rend*; Herrentafel: *úri asztal*.“ PÁRIZ PÁPAI latin szótárában: „*Domina: úri asszony*; oratio dominica: *úri imádság*“, de „dominica dies: *úrnap*“. *Uras cipő, uras divat, uras szokás* helyett azt mondjuk: *úri cipő, úri divat, úri szokás*. Hasonlóképp *lovagos, művész, állatos* nincs, csak *lovagias, művészies, állatias*.

A nép az *uras* szón mást ért, mint az *úrias* kifejezésen: „Ne hízelegjen azzal, hogy engem lánynak néz, hiszen már öt éve *uras asszony* vagyok [t. i. 'férjes'].“

Nem bicsaklik meg a nyelvem, ha *uras* beszédet mondok *úrias* helyett, de az analógia az *úrias* kifejezésre utal. Nem hal-

¹ Arany szedette dőlten.

lottam *barátos* vagy *felebarátos* szeretetről, *rokonos* szeretetről, hanem mindig csak így: *baráti* vagy *felebaráti* szeretet, *rokon*i vagy *rokonias* fogadtatás stb. VÁZSONYI IZIDOR.

Nem értek egyet azzal a felfogással, hogy az analógia szerint inkább *úr*ias beszédet kell mondani, mint *uras*-at. Hiszen mi az ellentéte az *uras*-nak? A *parasztos*. A legközelebbi analógia tehát nem az *úr*ias mellett szól, hanem épen az *uras* mellett.

Egyébiránt az *-s* képzőnek tudvalevőleg elég tág a szerepköre. Rendszeresen olyan szót képezünk vele, amely azt jelenti, 'akinek vagy aminek valamije van', pl. *birtokos*, *béres*, *családos* ember, *népes* ország. De jelentheti az *-s* képzős szó azt is, 'aki vagy ami valamihez tartozik', pl. a *ferences* barát 'a Ferenc-rend tagja', *nyolcadikosok* 'a VIII. osztályba járó tanulók', a *negyvennyolcas* honvéd 'az 1848-i szabadságharcban résztvevő honvéd. Van úgy, hogy az *-s* képző a *-féle*, *-szerű* szóval egyértékű: „Rajtam sincs semmi *legényes*“, — éneklí az Őszikék írója „Öreg pincér“ című költeményében.

A nyelv továbbá annyira hajlékony, hogy egyféle képzővel, ugyanazzal a szóval különféle dolgokat is kifejez. *Lányos* ház az olyan, ahol a gazdának 'lánya van', a *lányos* természet pedig 'olyanféle, mint a lányoké'. A *sokgyermekes* családapának 'sok a gyermeke', a *gyermekes* viselkedés meg 'hasonlít a gyermekéhez'. Idetartozik az *uras* is. *Uras* asszony az, 'akinek ura van', az *uras* beszéd pedig 'olyanféle, mint az uraké'.

Hogy nem mondjuk: *rokonos* szeretet és fogadtatás, hanem: *rokon*i szeretet és *rokonias* fogadtatás, az nem érv az *uras* ellen. Sok példát lehetne idézni az ellenkezőjére is; olyan esetekre, amelyekben nem az *-i* képző állapodott meg, hanem az *-s*: *országos* vásár, *hónapos* szoba, *huszáros* vágás. Gyakran nagyon szeszélyes is a nyelvszokás; az iskolába járó gyermek neve: *iskolás* gyermek, az iskolában használt könyvé pedig: *iskolai* könyv. Nem szoktuk mondani, hogy *parasztias* beszéd, hanem: *parasztos*; *póros* beszéd helyett azonban ezt mondjuk: *pórias*.

Semmivel sincs bizonyítva az a különbségtevés, hogy „az *uras* beszéd mindenben megegyezik az urak beszédével, de az *úr*ias csak többé-kevésbé hasonlít hozzá“. Inkább az *-i* és az *-s* képzős szavak között lehetne ilyenféle árnyalati különbséget felismerni. A *katonai* nevelés, a *papi* felfogás valóban és egészen a katonák nevelése, a papok felfogása; ellenben a *katonás* nevelés, a *papos* felfogás csak olyanféle. Polgári apa is nevelheti *katonás*-an a gyermekét, világi embernek is lehet *papos* felfogása. E szerint az *úr*i beszéd az urak beszéde, ahogyan az urak szoktak beszélni valóban; az *uras* beszéd pedig csak olyanféle, mint az urak beszéde, utánozni akarja az urak beszédét, de nem az igazi.¹ Nemesak azt mondhatjuk tehát, hogy *úr*i cipő, divat, szokás, hanem ezt is: *uras* cipő, divat, szokás.

¹ Persze nem mindig rejlik az *-s* képzős szóban ilyen árnyalat. Aki *uras*-an él, az valóban 'úri módon' él; a *magyaros* azt jelenti, hogy 'a magyarok módja szerint való'.

Hasonló viszony van az *-i* képzős és az *-ias, -ies* képzős szavak között is: a *női* cipő 'nőnek való' cipő, a *nőies* férfi pedig 'olyanféle, mint a nők'. *Falusi, városi* a. m. 'faluról, városból való', *falusias, városias* meg a. m. 'olyanféle, mint a falusi, városi'. Ami *népi* eredetű, az valóban a néptől ered, a *népies* költő pedig igyekszik olyanféleképp írni, amilyen a népköltészet. Az *-s* képző szerepe tehát gyakran teljesen egyforma, akár megelőzi az *-i* képző, akár nem, pl.: „Sok *vidékiés, palócos* sajtóság van a beszédében.“ (Vö. MNy. IV, 348, 351.)¹

Ne bántsuk hát az *uras* beszédet, de az *úraszszony, úrhölgy, úrnő* ellen se indítsunk új hadjáratot. SZILY KÁLMÁN már régen megírta, hogy az *úraszszony* régi szó s ugyanolyan jelzős összetétel, mint ezek: *fejedelemaszszony, gazdaszszony, istenaszszony, parasztaszszony* (MNy. V, 279).
NAGY J. BÉLA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Régi magyar receptek.

I. „Az kiben béka vagon.“

MAGYARY-KOSSA GYULA az Ethnographia 1908. évfolyamának 274—81. lapján, majd Magyar Orvosi Emlékek c. műve II. kötetének (Bp., 1929.) 103—10. lapján „Kigyó az emberben“ címen részletesen foglalkozik azon régebben általános, helyenként ma is élő babonás néphittel, hogy az ember gyomrába és egyéb belső részeibe fürdés, ivás, vagy alvás közben — szájon, orron, fülön, stb. át — mindenféle utálatos féreg: kigyó, béka, pióca, viziborjú juthat be s ott tartósan tovább élhet. (Vö. még uo. 111. és 285—6. l.) Érdekes korai adatot találunk e babonára a Történelmi Tár 1901. évfolyamának 221—2. lapján is, ahol PERRKÓ BÉLA Bácsmegeyei Kürthy Balázsnak, a nádor familiárisának Kapisztrán Jánoshoz intézett 1456 körüli évnélküli könyörgő levelét közli, melyben ez szolgálját, aki békát nyelt, a csodatévő hírében állott szent pap segedelmére bízta.

1932. szeptember elején TRÓCSÁNYI ZOLTÁN barátom arról értesített, hogy a Budapesti Hirlap könyvesboltjában egy elől-hátul csonka ősnymtatvány, vagy legalább is a XVI. század első évtizedeiből való latin mű első táblájának belső lapján néhány soros magyar nyelvemléket talált. Tüzetesebb érdeklődésemre közölte velem, majd a B. H. 1932. szeptember 11-i számának 8. lapján szakértő magyarázattal kis cikkben is megírta, hogy a talált mű IX. Gergely pápa életét és Decretaliáit tartalmazza, a bejegyzett régi magyar szöveg pedig orvosi rendelvény olyan beteg számára, „az kiben béka vagon“. A könyvet a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtára számára megszereztem. Bár címlapja és kolophonja is hiányzik, TRÓCSÁNYIVAL később sikerült megállapítanunk, hogy nem ősnymtatvány, hanem a „Decretales domini papae Gregorii noni“ c. műnek Thielmannus Kerver-féle 1509. vagy 1518. évi párisi kiadása

¹ Gondoljunk a képzőnek kicsinyítő szerepére az effélékben: *sárgás, pirosas, bolondos, őszes*.

(I. CHARLES BEAULIEUX, Catalogue de la réserve XVIe siècle (1501—1540.) de la Bibliothèque de l'Université de Paris. Paris, 1910. 153. l., 633., illetőleg 954. szám.). A bejegyzett ötsoros magyar recept írása után ítélve még a mohácsi vész előtti évekből való, szövege pedig a következő:

Az kÿben Beka vagÿon

az eben fanak az bello heÿat kÿl megh | fÿznÿ eros echot
ben kÿl meg fÿznÿ | meg kÿl Innÿa adnÿa, az agekÿat | egbe
fol zoretanÿa.

II. „Az kit az kő bánt.“

A pécsi egyesített püspöki és egyetemi könyvtár a magyar glosszás Nyirkállai—Magyi-kódexen kívül még egy másik, Mátyás király és II. Ulászló-korabeli formuláskönyvet is őriz; címe: Stylus cancellariae Mathiae regis (I. KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY, Formulae solennes styli. Pest, 1799. V—VIII. l.). Ennek első előzéklapjára is feljegyeztek két magyar nyelvű receptet: „contra calculum“, vagyis azok gyógyítására, kiket „az kő bánt“. Mivel írásuk megegyezik a kodex végén 19 lapon egykorúlag lemásolt 1542. évi beszterecbányai országgyűlési végzések (Articuli Novizolienses) írásával, a két magyar nyelvű recept is nyilván a XVI. század derekáról való. Alább közölt pontos szövegük — tudomásom szerint — kiadatlan, mai nyelvre átírva némi magyarázatokkal közölte az említett két pécsi formuláskönyv felfedezésével kapcsolatban Dr. SUPKA GÉZA, a Világ c. napilap 1913. augusztus 17-i számának 12. lapján.

Remediu(m) bonum contra Calculum.

Torma pipellyeth
Rethek pipellyeth
petrofilm pipellyeth
perÿeth
farkaInÿlath
Tÿz thÿk monak az hÿath
Egÿe mezel Mezeth
Arwa chalanth
Harom pinth wÿzeth
Ezeketh Jol fewznÿ es az wÿzeth kel I(n)nÿa
az kÿth az kew bant etc.

Wgÿan ezenrol.

Wegÿed az fekete Rethketh es Mofd iol meg, | ozth az
fyweth kyth pap Monÿanak | hÿwnak ezeketh teord ezwe es
az | leweth walamÿ Thyztha Rwha | althal fachyard kÿ es
aznak az | leweth ÿ(d)gÿad harom napon haynal koron |
kethfegnelkywl igen Joo, | de mÿnd az Rethek es Mynd az |
pap monÿa fywe Egÿ Mertheken | legyen.

DÖBRENTAI GÁBOR a R. M. Nyelvelmékek II. b. kötetének 47. lapján több magyar receptet közöl az 1531—1542 közti évekből.

Köztük egy szintén a calculus ellen való: „az kiben kő vagyon“. Egészen más gyógyszereket ajánl, mint a pécsi kódex. Pécsi receptjeinkhez tartalmilag közelebb áll azon latin nyelvű orvosi rendelvény, melyet egy 1514—1515 körüli ferencrendi formuláskönyvből írtunk ki, mely néhai BALLAGI ALADÁR egyetemi tanár birtokában volt. Ennek szövege: „Contra Calculum. Require tres radices Raphani vna cum folijs, tres feniculi et tres petrosilij et eciam apij, si placet et melius est. Hec omnia ponantur in vinum album et coquantur cooperto vaseculo et bibat, tandem sanabitur.“ Ugyanezen kódex néhány magyar glosszájáról más alkalommal írunk. JAKUBOVICH EMIL.

KÜLÖNFÉLÉK.

Szily Kálmán emlékezete.

A Magyar Tudományos Akadémia XCIII. ünnepélyes közülését május 21-én tartotta. Az ülés tárgyai voltak: 1. NÉHAI CSÁNKI DEZSŐ másodelnök „Magyar szenvedések, magyar reménység“ című megnyitó beszéde, amelyet BERZEVICZY ALBERT elnök olvasott fel. — 2. BALOGH JENŐ főtitkári jelentése. — 3. LOSVAY LAJOS „Id. Szily Kálmán emlékezete“ c. emlékbeszéde. — 4. TOLNAI VILMOS „Id. Szily Kálmán mint nyelvtudós“ c. értekezése, amelyet az akkor gyengélkedő szerző helyett GOMBOCZ ZOLTÁN olvasott fel. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapítójáról és első elnökéről elhangzott emlékbeszéd és felolvasott értekezés az Akadémia megfelelő kiadványai közt fog megjelenni.

LEVÉLSZEKRÉNY.

A. S.-nak: Az a kérdése, hogy mi az eredete a csongrád-megyei Kiskundorozsmához tartozó *Atokháza* pusztá nevében levő *Atok*-előtagnak. — A kérdés hivatalos körökben is felmerült, s akkor tudunkkal HORGER ANTAL egyetemi tanár úr, továbbá az Országos Levéltár adtak e kérdésben véleményét. HORGER ANTAL azt közölte, hogy egy XV. századi oklevélben ezt olvasta: „domus cumani *Altak*“, az Országos Levéltár meg arra utalt, hogy egy 1493. évi oklevél szerint a mai Dorozsma határában *Altokszallasa* nevű föld fordul elő (vö. GYÁRFÁS, A jászkunok tört. III, 333, 335, 710). Ez adatok szerint tehát az *Atok* elem a helynévben személynév, régibb alakja *Altak* és *Altok*. Valószínű, hogy a személynév egy kun nyelvi *Altjk* vagy *Altuk*, *Altak* személynév magyar alakja. A magyar alak teljesen szabályos fejlődés; szabályos benne a szókezdő magyar *ált-* > *át-* és a szóvégi magyar *-uk* > *-ok* vagy *-ak* > *-ok*. M. J.

N. J. B. írja: Multkori cikkemnek egyik adata helyreigazításra szorul (MNY. XXIX, 117). Nevezetesen a *χημεία*—*kémia* szópár nem az olyan példák közé való, amelyek azt mutatják,

hogy görög szavak magyaros alakjában „é-vel cseréljük fel az e-t”. Ebben a szópárban ugyanis a görög η-nak magyar megfelelője é. De a *kémikus*-nak a *kemikus*-sal való váltakozása példa lehet kiejtésünknek ilyen ingadozására: *esztétikus*—*eszte-tikus* (l. uo.).

Dr. D. D.-nek: Régi vitás kérdés, hogy melyik a helyesebb: „*legfelső* kézirat” vagy „*legfelsőbb* kézirat”. Igaz, hogy a felsőfoknak „szabályszerű” alakját a *leg*- szócskával és a *-bb* jellel képezzük, csak hogy a nyelvben nem minden szabályszerű és következetes. Például határozók és *-a*, *-e* személyragos szavak felsőfokát gyakran csak a *leg*- szócskával fejezzük ki: *legalul*, *legfölül*, *legelül*, *leg hátul*, *legvégül*; *legalja*, *legmélye*, *legjava*, *legeleje*, *legutoljára*. A *-só*, *-ső* végű mellékevek felsőfokát is általában a *-bb* jel hozzátétele nélkül szoktuk képezni: *legalsó*, *legfelső*, *legelső*, *legutolsó*, *legvégső* stb. Ezért a Fővárosi Lapok egyik cikke azt vitatta már 1886-ban, hogy a „*legfelső* kézirat” helyesebb kifejezés, mint a „*legfelsőbb* kézirat”. Helyre vonatkoztatva csakugyan mindig *-bb* nélkül mondjuk: a létrának *legalsó* és *legfelső* foka, a *legszeleső* ház; de nem szorosan vett helyi értelemben más mellékevek mintájára ma gyakran a *-bb* jellel megtoldott alakok járnak: *legalsóbbrendű* (mint: *legalacsonyabb* rendű), *legfelsőbb* elhatározás (mint: *legmagasabb*, *legkegyelmesebb* elhatározás), *legszelesőbb* felfogás (mint: *legszelesőségesebb* felfogás). E szerint a „*legfelső* kézirat” az, amelyik az egymásra rakott kéziratok között a *legfelső*, a „*legfelsőbb* kézirat” pedig a királyi kézirat, ez azonban lehet a kéziratok csoportjában akár a *legalsó* is. (Vö. Nyr. XLII, 372.) N.

B. I.-nak: Azt kérdezi, hogy a *retúrjegy* magyar nevének eddigi változatai között (*menettérti* vagy *térti jegy*, *oda-vissza*, *visszatérő jegy*) nem foglalhatna-e helyet a *forduló jegy* is. — Helyet foglalhatna épen, mert olyan jegyről van szó, amellyel vissza is fordulhat az utas, de bizonyosan akadnának rosszmájú emberek és kicsúfolnák az új elnevezést, hogy úgy hangzik, mintha egy fordulóra akarná valaki a kalauzt felkérni. Nem is szükséges új szón törni a fejünket, mikor van teljesen megfelelő szavunk. A *visszatérő jegy* egészen kifogástalan megjelölés; Tolnai Magyarító Szótára is ezt ajánlja (2. kiad.). A hivatalos *menettérti jegy* nevet nem lehet valami sikerültnek mondani, hiszen nem *menettért* a szokásos kifejezés, hanem *menetjövet* (így van már a NySz.-ban). A *menettérti*-ből rövidített *térti jegy* sem szerencsés alkotás, mert olyan, mintha az *átszálló jegy*-et *szállti jegy*-nek akarnók elkeresztelni. — Az oda- és visszautazásra röviden így is kérhetek jegyet: *oda-vissza*. A jegy neve is bátran lehet tehát *oda-vissza jegy*, mert ez a szerkezet olyan, mint: *általút*, *összemarok*, *visszakéz*, *össze-vissza állapot*. N.

Jánosi J. kérdi: Úgy veszem észre, hogy újabban a latin prozódianak megfelelően rövid *i*-vel ejtik a manapság nagy elterjedtségnek örvendő *liga* szót. Így ejtette a Revíziós Liga minapi veszprémi közgyűlésének valamennyi szónoka, régebben

azonban csak hosszú *i*-vel hallottam. Mármost melyik kiejtést tartjuk általánosnak, közkeletűnek, és hogyan kell ezt a szót helyesen írni? — **Felelet:** Hosszantartó megfigyelés nélkül bajos megállapítani, hogy nálunk melyik kiejtés van jobban elterjedve, a *liga*-e vagy a *líga*. Dunántúl bizonyára általában így mondják: *líga*, de hazánknak más vidékein is ejtik rövid *i*-vel, talán a szó latin eredetének hatása alatt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a latinban nincsen *liga* főnév, csak *līgō* ige, továbbá *līgāmen* és *līgāmentum* főnév. Ennek a tőnek hajtása az olasz *lega*, és PLATE szerint az olasz *lega* szónak latinositott *liga* mellékalkajából származik a francia *lique* (Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache). A *lique* szónak kiejtése: *lig* vagy *līg*, az angol *league*-é: *līg*. Hosszú *i*-vel ejtik *Liga* szavukat a németek is. Mindez közreműködhetik abban, hogy nálunk is ejtik így: *líga*. A másik, nem kérdezett szó ejtémódja sem egységes; a *revízió* dunántúli kiejtés, de általánosabb a *revízió*. Különböznélne legjobban, ha sem *Revíziós Ligá*-t nem mondanánk, sem *Revíziós Lígá*-t, hanem magyar szavakat keresnénk e fogalom kifejezésére. Lehetne pl. *Újbékés Szövetség*. N

Csúry B. írja: JUHÁSZ JENŐ abban az igen érdekes cikkében hol *vendég* szavunk eredetével foglalkozik (MNy. XXVIII, 280) nem említi, de másutt sem találok sehol feljegyezve ezt a szót: *vendégdugó*. Kolozsvárt hallottam úri házaknál. Olyan dugót jelölnek meg vele, melyet a dugóhúzóval már átszúrt s eldobott eredeti dugó helyett használnak felbontott borosüvegekbe. Ez is parafából van, de erős, tartós, és csinos üvegfogantyúra van erősítve. Ha az üveg kiürült, s másikat bontanak fel, ebbe teszik át a *vendégdugót*.

G. M. kérdi: Mi a helyesebb és magyarosabb: „... melyre *t. Címet* tisztelettel meghívja a ...” vagy „... melyre *t. Címedet* tisztelettel meghívja a ...”? — **Felelet:** Egyik sem jó, mégis a *t. Címedet* jobb, mint a *t. Címet*. Elöl határozott névelővel: *a t. Címet* a helyesebb. Helyes és magyaros: „melyre *a t. Tanár Urat* (vagy más cím) tisztelettel meghívja a ...”. K. P.

Sz. M. kérdi: Igen szeretném tudni, mi *Dobsina* város nevének az eredete. — **Felelet:** A MNy.-ben (XXI, 283) részletesen kifejtettem, hogy *Dobsina* neve tót képzés egy magyar nyelvi *Dobsa* személynévből. Magyarul e helyet egykor *Dobsá*-nak hívták, ebből lett a régibb német *Dopscha*, később *Dopschau* s ebből a tót nyelvben *Dobšina*, ami azt jelenti, hogy *Dobsá*-é. M. J.

H. I.-nek: Kettős a kérdés: 1. A *Herke* vezetéknev magyar eredetű-e? 2. A név magyar hangzású-e? — Ha az első kérdésre igennel tudnánk felelni, akkor a másodikra nem is kellene külön válaszolnunk. Az első kérdésre azonban nem tudunk határozott feleletet adni. Megkönnyítette volna feladatunkat, ha a család történetéből kaptunk volna olyan adatokat, amelyek pl. arról tájékoztattak volna, hogy milyen vidékről, mely község-

ből származott a család stb. Ilyen adatok nélkül is azonban annyit mondhatunk, hogy a név nem idegen hangzású. Mindnyájan ismerjük a *serke*, *berek* : *berke* szavakat s Vörösmartyból a „Csik *Ferke*” nevet. A népnyelvből ismeretes a *herkel* 'horkol', *herkelik* 'szénahányó ablak v. lyuk, nyílás az istálló padlásán', *hergel* 'izgat, ingerel, széttúr, széthány' stb. Mindez valószínűsíti azt is, hogy a *Herke* családnév lehet magyar eredetű. Hozzájárul ehhez az, hogy nem igen mutatható ki az idegen nyelvekben hasonló vezetéknev.

M. J.

Madarász A. kérdi: *A)* Milyen tárgyak megjelölésére szolgál a *táska* szó, és melyek a *táska* fogalmának lényeges ismertetői? *B)* Mi a különbség *zseb* és *táska* között? Úgy érzem, hogy ez a különbség lényegileg abban áll, hogy míg a *zseb* mindig valamely más tárgy (ruha stb.) része, addig a *táska* önálló használatra alkalmas tárgy. — **Felelet:** *A)* A *táska* szó ma ilyenféle vonatkozásban használatos: *utazó és kézi táska*, *irat- vagy aktatáska*, *női táska* (máskép *tarsoly*, az ú. n. 'retikül'), *iskolatáska*, *műszertáska*, *szerszámtáska*, *vadásztáska*, *töltény- (patron-) táska*, *nyeregtáska*. (A felsorolásban természetesen nem törekedtünk teljességre, különösen pedig figyelmen kívül hagytuk a szónak átvitt értelemben: ételnemű, növény stb. neveként való alkalmazását.) A *táska* szóval kapcsolatos fogalmoknak tehát ilyenféle meghatározását adhatnók: 'félmerev anyagból, többnyire bőrből vagy bőrutánzatból készült, köröskörül zárt, kisebb vivőeszköz'. Ezt azonban inkább csak az újabb idők *táskái*-ről mondhatjuk. T. i. Czuczor—Fogarasi szótára (VI, 133—4) 1874-ben még ezt írja a *táska* szóról: „1) Mindenféle tarisznya, vagy ehhez hasonló kisebb tárgyok tárcza, melyben a kirándulók, vagy utasok holmit magukkal visznek. *Bőrtáska*, *uti táska*, *vadásztáska*, *koldústáska*, *pénztáska*, *lovagtáska*, *levéltáska* . . . 2) Tokféle takaró. *Hajtáska*, melybe a befőtt hajat teszik. *Tolltáska* . . .” A régi adatokból (vö. NySz.) szintén 'tarisznya, átalvető, iszák'féle jelentések hüvelyezhetők ki. *B)* Helyesen látja, hogy a *táska* és a *zseb* a mai nyelvben miben különbözik. Ha valaki a *zseb* jelentését nem ismerné, valahogy ilyenféleképpen tájékoztathatnók róla: 'különböző ruhadaraboknak, másodsorban némely táskafajtának (pl. *utazó*, *kézi*, *női táskának*) zacskó- vagy tokszerű, kisebb tárgyak ott tartására alkalmas része'. Megjegyezzük, hogy a régi magyarban nem volt ennyire lényegbe vágó eltérés a *táska* meg a *zseb* szók jelentése között, illetőleg a *zseb* nem a mostani szűk körre szorított értelemben járta csak.

P. D.

Vázsonyi I. írja: A *már* szó *márt* változatának kérdéséhez (vö. MNy. XXVII, 41, 129—1, 180, 332) közlöm, hogy a *márt*-hoz hasonló alakját olvastam az *akár*-nak is egy zalamegyei monostorapáti lány levelében: „En iszen mehetnék *akárt* most is.” Mondják-e így máshol is?

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

A *Sampo* rejtvénye.

(Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1930. január 28-án tartott közgyűlésén.)

Egy külföldi hölgy említette egyszer, hogy ismeri egy honfitársamat, egy finn nőt, — nevére nem emlékszik határozottan, de azt hiszi, hogy *Imatra Kalevalá*-nak hívják, vagy legalább ilyenforma neve van. Persze kiderült, hogy az illető finn hölgyet nem így hívják, sőt a hangalaki hasonlóság se nagy; t. i. *Jalava Iloná*-ról volt szó, a már rég elhunyt nagy magyarbarátnak, Jalava Antalnak egyik lányáról. Csak-hogy az idegen hölgy a finn nyelvből az *Imatra* és a *Kalevala* szavakat ismerte legjobban. Ez is azt bizonyítja, hogy a nagy víz esésnek, az *Imatrá*-nak a neve mellett a külföldiek előtt a finn népeposznak a neve, a *Kalevala*, a legismeretebb finn szó.

Ezen nincs is mit csodálkozni. Mikor a Kalevala, ide-stova száz évvel ezelőtt, megjelent, az irodalmi és tudományos világban valóságos szenzációt keltett. Nagy népeposz — mint az Ilias, az Odysseia, a Nibelungen-ének — a mi korunkban; költői szempontból értékes népeposz, amelyet századokon keresztül csak a szájhagyomány őrzött meg, persze töredékekben, amelyeknek összetartozását és egységét LÖNNROT ILLÉS fedezte fel és ismerte fel, és a szétszört töredékeket ő illesztette össze egységes egészzé. Ámde a finn népeposz illetén felfogása voltaképpen maga is csak nagy költői szabadsággal megszerkesztett szép költemény volt. Ezzel szemben a mi korunkban olyan nézeteket is hallottunk, amelyek a Kalevala népeposz jellegét tagadják vagy legalább kétségbe vonják.

Minden attól függ, mit értünk népeposzon. A Kalevala népeposz abban az értelemben, hogy igen kevés sora van, amely nem volna népi eredetű; népeposz abban az értelemben, hogy a finn népelet kitűnő rajzát adja. Sőt azt is hozzátehetjük, hogy összeszerkesztésében nagyrészt azokat az alapvonalakat követi, amelyek a kombináló és asszociáló népköltészetben adva voltak. Persze méreteiben LÖNNROT Kalevalája jóval felülmúlja a népénekések leghosszabb éneksorait is; az a mód, ahogy ő a legjobb változatok legjobb versszakait válogatta össze, valamint az a törekvése, hogy egységes egészet alkosson, egészen más valami, mint a népénekések naiv asszociációi. Minden tudományos kutató elismeri, hogy a Kalevalát nem lehet a kutatások forrásául használni, annál kevésbbé, mert

hiszen sokkal jobb források állanak rendelkezésünkre, maguk a népénekek, amelyeket közvetlenül a nép szájáról jegyezték fel.

De ezek az úgynevezett változatok, amelyek százával és ezrével vannak, szintén nem az eredeti költemények. Ezeknek a népénekeknek nem volt más kiadójuk és nyomtatójuk, mint a nép erős emlékezőtehetséggel megáldott gyermekei, nők és férfiak egyaránt. De az emlékezőtehetség bizonytalanabb, mint a tinta és a nyomdafesték. Mialatt az ének egyfelől faluról-falura vándorol, másfelől nemzedékről-nemzedékre száll, sok minden feledésbe merül, sok mindent hozzátesznek, különösen a hasonló indítékokat vagy hasonló fordulatokat tartalmazó más énekek asszociatív hatása alatt. Hangsúlyoznunk kell, hogy a vándorló népéneknél is két tényezővel kell számolnunk: a produkáló és reprodukáló tényezőkkel. Minden egyes költemény kezdetben teljes egész, egységes alkotás volt, sikerültebb vagy kevésbé sikerült, a költő tehetsége szerint.

A reprodukáló tényezők, amelyek a nyomdavidalág másolóinak, nyomtatóinak, kiadóinak, sőt előzetes cenzurájának felelnek meg, az ő nagyobbrészt szándéktalan elhagyásaikkal és betoldásaikkal ritkán hoznak létre valami értékeset. De az is megtörténhetik, hogy a költeményt vándorútján egy igazán teremtő tehetség teljesen átdolgozza. Ami így keletkezik, az már nem reprodukció, hanem önálló munka. — Ha ezeket az általános szempontokat figyelembe vesszük, nem tehetjük fel, hogy a Kalevala nagy, egységes népeposz, amelyet a pogánykorban énekeltek, amelyet a nép emlékezete megőrzött, amely később darabokra esett szét, míg végre LÖNNROT a töredéket felfedezte és teljes egészébe illesztette össze, mint ahogy az archeológus a szétszórt cserepekből a vázát összeállítja. Még abból sem indulhatunk ki, hogy a Kalevala-énekesek ugyanazon korból valók; sőt el lehetünk készülve arra, hogy nagyon különböző korból való elemeket fogunk találni benne, olyan elemeket, amelyek a XIX. századra, amikor a Kalevalát feljegyezték, igen megváltozott alakban maradtak örökségképpen. Nem tehetjük fel azt sem, hogy a Kalevala tárgya ősrégi, keleti vagy épen ázsiai eredetű; a Kalevala lényegében nyugat-európai munka, amelynek képzeteiben javarészt az északi világ tükröződik vissza.

Hiszen a finnek kétezer év óta ahhoz a művelődési körhöz tartoznak, amelyet északnak szokás nevezni. A germánokkal való kapcsolatok már a finneknek mai hazájukba való beköltözése előtt megkezdődtek és mind a mai napig folytatódnak. Az érintkezést és kölcsönvételt mindig kétnyelvű egyének közvetítették. Az is természetes, hogy az érintkezések nem szorítkoztak csupán a nyelv területére, hanem a nyelv a kultúra közvetítője is volt, az anyagi és a szellemi kul-

túráé egyaránt. Azt is fel kell tennünk, hogy az érzékfeletti világról, az emberek üdvét és vesztét kezükben tartó felsőbb hatalmakról való felfogás ebben az egész körben nagyjában azonos tartalmú volt, amennyiben a finnek az újat, amit tanultak, összeolvasztották azzal, amit régi hazájukból magukkal hoztak. És ez az összeolvasztás századokon át tartott, de a finnek részéről mindig nagy önállósággal. Különösen a karjalaiaknak volt egy bővös adományuk; ahogy minden, amit Midas király megérintett, a rannnyá vált, éppúgy a karjalai száján is minden költészeté vált, a katolikus korból fennmaradt száraz varázsformula éppúgy, mint a meseszerű elemekkel átszőtt mondák.

Sokszor kérdik, hogy milyen régi a finn népköltészet. Erre csupán azt válaszolhatjuk, hogy a finn népköltészet metruma legalább is az úgynevezett ősfinn korszakból származik, tehát időszámításunkat megelőző és követő korból, s hogy ez a körülmény azt bizonyítja, hogy már ebben a korban is volt népköltészet, mert természetesen nem képzelhető: forma tartalom nélkül. De az a régi költői anyag, amely napjainkig fennmaradt, természetesen a maga egészében nem ebből, hanem egy sokkal későbbi korszakból származik. És nagyon kétséges, hogy valaha is be tudjuk-e bizonyítani, akár csak egy-két versszakról is, hogy az ősfinn korszakból maradt reánk. De egyébként is mindig igen nehéz, majdnem lehetetlen feladat lesz egy csupán szájhagyomány útján fennmaradt éneket eredeti alakjára visszavezetni, eredeti tartalmát és korát meghatározni.

Az általános gondolatoktól mármost a konkrét esetekhez fordulok. Ez alkalommal a sokat vitatott *Sampo*-t, tehát a Kalevala főcselekményét akarom tárgyalni, azt a — mondhatnám — tengelyt, amely körül az egész kalevalai elbeszélés forog. Ezt teszem egyrészt, hogy rámutathassak azokra a nehézségekre, amelyek munka közben elénk tornyosulnak, másrészt mert szemléltetni kívánom, hogy a finn elem miképpen fonódik össze az idegennel. De rá akarok ezzel világitani arra is, milyen sajtáságos, hogy egy nagy eposz középpontjában egy rejtélyes dolog áll, amelyről sem az éneklők, sem a Kalevala összeillesztője nem tudták és nem tudják, hogy mi is voltaképpen.

*

Minthogy VIKÁR BÉLA barátom, a Kalevala nagyérdemű kitűnő fordítója, már számot adott a nyomtatott Kalevala *Sampo*-elbeszéléséről, most annak az ismertetését mellőzhetem. Hiszen az előadás céljának szempontjából is fontosabb, hogy főfigyelmünket arra irányítsuk, amit eredeti népelemek elbeszélnek.

A *Sampo*-éneket leginkább Kelet-Karjalában, a finn határon túl, éneklik vagy énekelték. Finn-Karjalában az elbeszélés-

nek csak egy részét ismerik: a Sampo elrablását s néhány töredéket; Ingermanlandban, vagyis a régi szeptérvári kerületben, ahol finn lakosság él, csak népetimológiailag erősen romlott a'akók vannak. — A legfontosabbat, ami ránk maradt, a görög keleti vallású karjalaiaknak köszönhetjük.

A népekekben két nagy Sampo-elbeszélést kell megkülönböztetnünk, amelyek azonban egyes pontokon érintkeznek.

Az első, amelyet főképen az archangeli Karjalában énekelnek, és amelyből száznál több változat van, főbb vonásaiban a következő: Väinämöinen, akire egy ellenséges lapp ráló, a tengerbe esik, ott hat éven és hét nyáron keresztül hánykolódik, s megalkotja ezalatt a tenger fenekét. Gyakran még hozzáteszik, hogy egy madár fészket rak térdére s abba tojást tojik. A tojás a tengerbe fordul, részeiből keletkezik a föld és az ég, a nap és a hold. A szél Väinämöinent az emberevő, hőspusztító Pohjola falvába fereli. Pohjola asszonya jól fogadja, de csak akkor teszi lehetővé hazatérését, ha, mivel ő maga nem tudja a Sampót megkovácsolni, maga helyett öccsét, Ilmarinent küldi Pohjolába a Sampo elkészítésére. — Haza érve, Väinämöinen Ilmarinent egy fára csalja, vihart támaszt, amely a fát Ilmarinennel együtt Pohjolába hajtja. Ilmarinent megkérdik, el tudja-e a Sampót készíteni: jutalma Pohjola szűzének keze lesz. Nappal Ilmarinen a Sampót kovácsolja, tarka tetejét díszíti. Éjjel édesgeti magához a leányt. El is készíti a Sampót, tarka tetejét fel is díszíti, de a leányt nem tudja magához édesgetni. Majd a Sampót Pohjola köhalmába viszik, kilencszeres zár alá. Vagy azt beszélik el, hogy az új Sampo örölt, tarka teteje himbáldozott, örölt egy láda élelmet, egy másodikat eladásra, a harmadikat házi készletül. Észak asszonya hazajuttatja Ilmarinent. Väinämöinen megkérdi tőle, hogyan ének Pohjolában. „Jól élnek Pohjolában; a Sampo öröl, s ettől függ a szántás, vetés és minden termés.“ — Ezért szólítja fel Väinämöinen Ilmarinent, hogy hozzák el Pohjolából a Sampót. Ilmarinen rááll, s még egy harmadik hős is csatlakozik hozzájuk. Väinämöinen elaltatja Pohjola népét, megkeni a zárat vajjal, az ajtósarkokat zsírral, kiemeli a Sampót onnan, ahova begyökeredzett, vagy — más változat szerint — a Sampo gyökereit kiszántja százszarvú ökörrel. A Sampót a csónakba viszik, visszaindulnak. — Hazamenet társai kérik Väinämöinent, hogy énekeljen; szabadkozik, mert Pohjola kapui még láthatók, de végre enged s felkelti énekével Pohjola asszonyát. Mikor ez észreveszi, hogy a Sampót elrabolták, hadi naszádot szerel fel száz evező-gúzzsal, amelyen száz harcos evez, ezer tétlenül ül. A Sampo elrablói látják a naszádot közeledni, de Väinämöinen egy kovadarabból zátonyt varázsol a tengerbe, amelyen az üldöző naszád darabokra törik. Észak asszonya egy griffmadár szárnyain felszáll, vagy — más változat szerint — seprút vesz szárnyak és farknak, repülve üldözi

Väinämöinent; harc keletkezik, Väinämöinen a sas karmaira csap, a karmok szétzúzódnak, csak egy marad meg: Észak asszonya ezzel ragadja meg a Sampót s mindent a tengerbe szór. Väinämöinen saját földjének minden jót kíván, szántást, vetést és termést, Pohjola asszonya viszont azzal fenyegetőzik, hogy Väinämöinen vetését vas-esővel tönkreveri.

A második Sampo-elbeszélést csak egészen röviden, a legfőbb mozzanatokot kiemelve, ismertetem. Väinämöinen, Ilmarinen s néha még egy harmadik is Pohjolába indulnak a szép szűzleány kezét megkérni. Próbamunkákra fogják őket, amelyek az énekekben nagyon különbözök. A legközönségesebbek: egy kígyós föld felszántása, egy ló megfékezése, egy nagy csuka megfogása az alvilági folyóban és a Sampo kovácsolása. Ilmarinen — rendszerint ő — megállja a próbákat s megkapja a leány kezét. Néha úgy beszélnek el, hogy Ilmarinen hazamenet magával viszi a leányt és a Sampót is, az Észak asszonya üldözésükre indul, s ebből keletkezik a Sampóért való küzdelem. Nagyobbreszt azonban a leány sorsa a cselekvény központja. Ilmarinen hazatérése közben a leány eltűnik: elrejtőzik a csil'agok közé, a tenger homokjába stb.; az egyik változat szerint meg épen hűtlen lesz. Ilmarinen végre elvárásolja. A leány azt kéri, hogy ne nagyon messze varázsolja, csak a többiek látókörébe, siráallyá változtassa; kérését teljesíti. Ilmarinen azzal vigasztalódik, hogy aranyból kovácsol magának menyasszonyt. De csalódik, mert az aranymenyasszony értelem nélküli, nem tud beszélni s nincs női természet.

Egyelőre tehát annyit állapíthatunk meg, hogy az első elbeszélésváltozatban a Sampo kovácsolása mint a világ teremtséről szóló elbeszélésnek kiegészítése jelentkezik, a másodikban ellenben mint a kérő próbamunkája, más, nehéz, szinte lehetetlennek látszó próbák között.

A főkülönbség LÖNNROT Kalevalájának és a népekeknek elbeszélése között a nagy keret és a sok epizód a nyomtatott Kalevalában. A két nép közti ellenségeskedés, az ellentét Kalevala és Pohjola között, a pohjolai lakodalom részletes leírása a nagy kerethez tartozik, amelybe LÖNNROT a Sampo-történetet beleállította. — Lényegesen új, amit LÖNNROT maga font bele: a Sampo kovácsolásának elbeszélése. A nyomtatott Kalevala szerint ugyanis Ilmarinen kohójából először íj kerül elő, de Ilmarinen nincs vele megelégedve, összetöri és visszadobja a tűzbe. Ezután a tűzből sorozatosan piros csónak, aranyszarvú tehén, aranyélű eke kerekedik. Ilmarinen valamennyit visszadobja, míg végre maga a Sampo születik meg. Nyilvánvalólag a Sampo említett előzői: íj, csónak, tehén, eke LÖNNROT előadásában az élelemszerzés fokainak: a vadászatnak, az állattenyésztésnek és a földművelésnek a jelképei. Ezeket a mozzanatokot LÖNNROT az arany-

menyasszony kovácsolásáról szóló énekből vette át; megjegyzendő azonban, hogy hasonló asszociációk, ha ritkán is, népekeseknél szintén előfordulnak.

A nyomtatott Kalevala főképen azokat a változatokat követi, amelyek súlyt helyeznek azokra az anyagokra, amelyekből a Sampo készül:

Ámhá nékem Sampót ácsolsz,
Tarkatetőst ha kovácsolsz,
Hattyútolla tetejéből,
Egy meddő tehén tejéből,
Árpszemből, egyetlenből,
Buga-bárányka pehelyből.

A nyomtatott Kalevalában fontos továbbá az is, hogy a Sampo örökl, hiszen Ilmarinen három malmot helyez belé:

Lisztmalmot az egyik részen,
Sómmalmot a másodikon,
Pénzmalmot a harmadikon.

Ellenben a legtöbb népi változatban a Sampónak malomvolta meg sincs említve; a három malomról is csak egyetlenegy töredékben van szó.

*

Mi mármost voltaképen a *Sampo*?

Olyan kérdés ez, amelyre száz év óta hiába kerestünk feleletet.

A *Sampo* név a népekesek előtt érthetetlen, a *sampo* tárgyát nem ismerik. Ha megkérdezzük őket, a legellentmondóbb válaszokat kapjuk: a *Sampo* malom, hajó, zeneszerszám, fedő, a haza jelképe, térkép, a gazdagság forrása, amelyről közelebbit mondani nem tudnak, vagy egyszerűen azt felelik, hogy nem tudják. Néha az érthetetlen szót népetimológiával egy más szóval helyettesítik, amely a *sampo*-hoz vagy változataihoz (*sammo*, *sammi* stb.) hasonlít: *tammi* 'tölgy' vagy *saani* 'szán'. Így azután persze egészen új gondolatmenetbe vágnak át, új kép, új költemény keletkezik.

Ép ilyen ellentmondók a tudósok megfejtési kísérletei is. Megpróbálták a *Sampo*-t idegen szavakkal egybevetni; utaltak arra a mongol mesére, amelyben az *asamburarcha* fa leeső gyümölcsei *sambu* hangot hallatnak. Gondoltak a messze földön elterjedt *tambur* 'dob' szóra, vagy — mint MARCZALI HENRIK — a magyar hünmondában szereplő *Csaba* vezér nevére. Keresték az eredetét az orosz *sam bog* 'maga Isten', *samomol* 'magától örlő' szavakban. Vagy a skandináv nyelvekben keresték megfejtését: svéd *stamp* 'mozsár, mozsártörő', ó-északi *sambú* 'közélet; commonwealth'. Persze valamennyi megfejtési kísérlet vagy hangtani vagy tárgyi vagy hangtani és tárgyi s általában történeti szempontból elfogadhatatlan.

Helytelen etymonnak mégis nem kell mindig a tárgy helytelen magyarázatára vezetnie. A megfejtési kísérletek egész sora áll előttünk: Pandora szelencéjétől vagy egy ruhás'adától kezdve az Isten templomáig, a felhőtől a szivárványig és a napig, a varázsdobtól, a repülő békától, a csodamalomtól, a viking-hajótól az élet fájáig. A különféle magyarázatok a Sampo-történet keretének különböző felfogásával függenek össze, s a főkérdés mindig ugyanaz volt: van-e a Sampo-elbeszélésnek történeti alapja, vagy pedig az egész elbeszélés mitikus eredetű, a képzelet terméke?

Erre az utóbbi kérdésre a tudósok apriori különbözőképen válaszoltak. Volt egy kor a monda- és vallástörténeti kutatásokban, amikor mindent természeti jelenséggel magyaráztak. Az utóbbi időben ellenben vannak kutatók, akik minden úgynevezett mitikus, különösen természet-mitikus magyarázatot már eleve látatlanul elvetnek. Ezeket a kérdéseket itt nem akarom bővebben tárgyalni, csak egy megjegyzésem van. Hogy történeti események a népköltészet számára anyagot szolgáltatnak, senki sem tagadhatja, de magától értetődőleg ezt minden egyes esetben valóságos tényekkel kell igazolni. Ami a természeti jelenségekkel kapcsolatos indítékokat illeti, nyilvánvaló, hogy nincs költészet a természet megelevenítése nélkül, de az ilyen irányú magyarázat helyességét megint csak tényekkel és nem pusztá képzellel kell bizonyítani.

Ha mármost a főkérdés tárgyalásába fogok, módszeremet csak egészen röviden, a részletkérdésekkel kapcsolatban jelezhetem. Tehát mindjárt a fődologgal kezdem.

Mindenekelőtt egy rövid megjegyzés a Sampo-költemény geografiájára.

KROHN KÁROLY, a finn népköltészet nagyérdemű kutatója, felteszi, hogy a Sampo-ciklus főhelye eredetileg nem is *Pohjola*, hanem *Vuojola* volt, továbbá hogy ez a név Gotland szigetét jelöli. Ezen az alapon az egész Sampo-rablást úgy tekintik, mint finn viking-járatot Gotland szigetére.

Bizonyítékul két dolgot hoz fel KROHN. Egy esetben — egy egészen más ciklusban — *Vuojolan emäntä* 'Vuojola asszonya' van említve *Pohjolan emäntä* 'Pohjola asszonya' helyett. És egyszer *Pohjolan emäntä* jelzője *nenä vanka Vuojolainen* 'az erős orrú Vuojolainen'. Ez persze kevés, mert magának az éneknek minden változatában vagy *Pohjola* vagy annak rokonértelmű kifejezése található. Ha valami a népköltészetben bizonyos, akkor a *Pohjola* név a Sampo-énekben bizonyosnak tekinthető. — Másodszor KROHN egyáltalában nem tudja bizonyítani, hogy a finn népköltészetben Gotland neve *Vuojola* volna. *Vuojola* tipikus költői elvonás a *Vuojolainen* népnévből, amely viszont *Vuojo-* tő származéka.

Legyen szabad itt egy megjegyzést tennem a rendkívül érdekes *vuojolainen* népnév eredetéről. A finn *vujo* alak egy régi

litván szóból kikövetkeztethető **võγio* szabályos folytatása, ez viszont egy erős fokon álló **võkjo* alak gyenge foka. Mármost egy finn **võkjo* teljesen azonos egy ős-balti **võkiõ* (**vãkiũ*) alakkal, amelynek utódai ma 'Németország' vagy 'a németek' jelentésben járatosak (litván *Võkë* 'Németország', lett *vãcis* 'német'). Csakhogy 'német' és 'Németország' a történeti tényekből következtetve nem lehetett eredeti jelentésük. Az ős-balti szó eredetileg nyilván vagy a *gótokra*, vagy az északi germánokra vonatkozott. A finn szó nyilvánvalólag balti jövevény, amely hangsajátságai után ítélve, a többi régi balti szóval együtt, több mint kétezer esztendővel ezelőtt, nyilván ugyanezzel a jelentéssel került át. A finnek időszámításunk elején érintkeztek ugyan keleti és északi germánokkal, de a germánok finn elnevezései: *ruotsi* 'svéd' és *saksa* 'német' több évszázaddal fiatalabbak. Természetesen fel kell tennünk, hogy a finneknek az első érintkezések idején is volt szavuk a germánok megjelölésére, és valószínű, hogy ezt a keresett nevet épen az említett balti jövevénytelen szóban találjuk meg.

Így a *vuojolainen* szó teljesen elveszti jelentőségét mint a gotlandiak sajátlagos neve. Általában véve csak germán jelent. Csak a *gót* meg a *gotlandi* nevek hasonlósága magyarázza, hogy a *gotlandi*-t is *vuojolainen*-nek hívták.

A *Kalevala*, Väinämöinen és Ilmarinen hazája, és a *Pohjola* közötti ellentétről, amely a nyomtatott Kalevalában a főszerepet játssza, a népekekből semmit sem tudunk meg. A kérésverseny ciklusából az tűnik ki, hogy Ilmarinen egy „kõd-félsziget”-en vagy egy „ritka felhõ-sziget”-en lakik; — olyan helymeghatározás, amely a Sampo-ciklusban egyébként is gyakori. Ilmarinen kovácműhelyéről azt mondják, hogy a j t ó és a b l a k n é l k ü l i k o v á c s m ű h e l y volt, és mindjárt hozzátesszik: „nyílásai magán az égen voltak, ablakai a levegõ”.

Ellenben *Pohjola* olyan név, amely a népköltészetben a leggyakoribbak közül való, s amelyhez nagyon különböző képzeteket kapcsolnak. Így aztán voltaképpen nehéz megmondani, hogy ezek közül melyek vonatkoznak a Sampo-költeményben szűkszavúan leírt Pohjolára. — Általános az az elképzelés, hogy Pohjola hideg és sötét; a kereszténység befolyásának kell tulajdonítanunk, hogy Pohjolát a pokollal azonosították. Szó van Pohjola hosszú „v é g é”-ről, amely „v é g” azonban „v é g t e l e n”. Egyszóval minden, amit mi Pohjoláról tudunk, csupán a hitvilágba tartozik. Fekvését illetõleg csak az a képzet látszik kétségtelennek, hogy egy tengeren túl fekszik. De felvethetjük azt a kérdést, hogy vajjon csakugyan közönséges értelemben vett tengerrõl van-e szó. A tenger gyakran szereplõ párhuzamos szava az egészen szokatlan *sarajas*. Árja eredetû szó, amelynek jelentését nem könnyû pontosan megállapítani. Megjegyzendõ, hogy a megfelelő ind *jrâyas*-nak csupán 'felület, terület, tér, kerület' a jelentése. Bizonyos okoknál

fogva úgy látszik, hogy a *sarajas*, Pohjola végtelen végén, csupán a világúr tereit jelenti. Különösen érdekesek a közlekedési eszközök a Pohjolába és a Pohjolából való utazások alkalmával. Igaz, hogy legtöbbször csónakot használnak, de megjegyzendő, hogy néhány változat szerint Pohjola úrnője a Sampo elrablói kezdettől fogva nem csónakban, hanem sas- vagy griff-madár alakjában üldözi, hogy szemé van a szárnya alatt és a tolla hegyén, száz ember a szárnya alatt, ezer ember a farka végén. Lehetséges, hogy a pohjolai naszád végeredményben csak késői hozzáköltés. Annyi mindenestre kétségtelen, hogy miután hajója zátonyra kerül, az asszony mint sas vagy sárkány folytatja útját, vagy — ami igen közönséges — mint más boszorkányok, söprűt vesz szárny és fark gyanánt.

És Väinämöinen, mikor Pohjolába indul, mént vesz fűszárból, lovat borsószárból:

Lova körme kastos sem lett,
Boka tája be sem sülyedt.

Ezeket a sorokat különböző módon értelmezték. SCHIEFNER például így fordítja:

Nahm sein Ross, das strohhalmleichte,
dies sein erbsenstengelgleiche.

— Ez a fordítás kétségkívül helytelen.

BARNA FERDINÁND így fordítja:

Vevé szalmás paripáját,
baboslábú derék lovát.

VIKÁRNÁL pedig ez van:

Fogja szalmás paripáját,
babon hízott pacikáját.

A „szalmaszárból való paripa“ mégis nem lehet egyéb, mint a seprűn lovaglás párhuzama, hisz GULIELMUS ALVERNUS († 1248.) is meséli, hogy varázslók miképen csinálnak lovat nádból, és egy GRIMMTŐL idézett ír monda szerint is nádból és fűszárból készítenek lovat. Néhány változatban Väinämöinen lova egyszerűen „ének-ló“-nak van mondva.

Mint közlekedési eszköz a szél is nagy szerepet játszik; így kerül haza Väinämöinen Pohjolából, így jut el Ilmarinen Pohjolába. Pohjola asszonyát magát is „vad forgatag“-nak, „vadul forgó“-nak vagy „vad nő“-nek („das wilde Weib“) nevezik. Nyilvánvaló, hogy itt a forgószelet kell értenünk.

Térjünk át most magára a *Sampo*-ra. Mindenek előtt egy megjegyzés azokra az anyagokra, amelyekből a *Sampo*-t meg kellene kovácsolni: hattyútollból, egy orsó darabjából, birka gyapjából, meddő tehen tejéből, egyetlen egy árpaszemből. Erre több magyarázó nagy súlyt helyez, ok nélkül. Az anya-

gok megnevezése ugyanis a runókban igen ritka, eredetileg kétségtől a mesékből került át.

Az a feladat, amelyet Ilmarinen elé szabnak, rendszeren csak ezekkel a szavakkal van említve: „Te cifrázd a tarka tetőt.” De mikor a munkát magát leírják, rendszeren ez áll: „Minden nap kovácsolja a Sampót, cifrázza a tarka tetőt.”

Kirjokansi 'a tarka tető' legtöbbször a párhuzamos sorban, *Sampo* mellett kerül elő, néha mint a *Sampo*-t helyettesítő szó. Néhány változat a 'tarka tető'-t együtt említi a *Sampo*-val, mikor a *Sampo* kovácsolásáról van szó. A rablás tárgya azonban mindig csak a *Sampo*.

Mi mármost ez a *kirjokansi* 'tarka tető'? *Kirjokansi* lehet főnév 'tarka tető' jelentéssel. De lehet *bahu-vrihi* összetétel is: vagy melléknév 'tarkatetős' jelentéssel vagy főnév 'tarkatetős dolog' jelentéssel. Azonban a népköltészetben *kirjokansi* rendszeren az égnek a költői körülírása. A *Sampo*-költeményben van is közvetlen utalás arra, hogy *kirjokansi* az eget jelenti, amennyiben a párhuzamos sorban egyszer *kirjokansi* helyett a *taivoinen* 'ég' és *ilmankaari* 'mennyei' szavakat találjuk.

De ha *kirjokansi* a *Sampo*-költeményben az eget jelenti, azt kérdezhetnők: mivel *kirjokansi* nemcsak mint a *Sampo* párhuzamos szava, hanem mint helyettesítője is megtalálható, nem jelenti-e a *Sampo* is az eget? Ez a következtetés épen nem szükségszerű és nem is volna jogos. A párhuzamos szónak lehet ellenszavával azonos jelentése is, de a leggyakoribb eset mégis az, hogy a párhuzamos szó a másik szó jelentését tagítja, teljesebbé teszi vagy elmélyíti; sőt az is gyakran előfordul, hogy amannak ellentétét jelöli.

A párhuzamos szavak a homályos jelentésű szavak magyarázatában nagyon hasznosak, de nagyon veszélyesekké is válhatnak, mert mind a runó-énekest, mind a runó-magyarázót félrevezethetik. Kétszer is meg kell gondolnunk, mielőtt egy *Sampo* = *kirjokansi* egyenlőséget felállítunk. Mindenek előtt megjegyzendő, hogy a *Sampo*-t kovácsolják, a *kirjokansi*-t csak cifrázzák, tarkítják. Noha a kettő azonosítása a változatokban is igen gyakori, a különböző runók alapos egybevetése meggyőzhet arról, hogy az azonosítás csak későbbi keletű. Ezen előzetes megjegyzés után a *Sampo*-költemény soraiban:

Tudsz-e Sampót kovácsolni,
Tarka tetőt ékíteni?

vagy e sorokban:

Készen lett immár a Sampo,
Ékítve a tarka tetőt:

a 'tarka tetőt' 'ég'-gel helyettesíthetjük. A második sor jelentése: 'tudod-e az eget ékíteni', vagy: 'az ég ékítve volt',

egészen világos: nem jelenthet egyebet, mint: 'tudod-e az égboltozatot csillagokkal felékesíteni', illetőleg: 'az égboltozat már csillagokkal ékes'.

De mi akkor a *Sampo*? Ha a népének-anyagot átkutatjuk, azt találjuk, hogy az olyan esetekben, mikor az egyik sorban az ég fordul elő, a sorpárban gyakran egy csillag vagy csillagzat (különösen az *otava* 'göncölszeker') vagy pedig a nap vagy a hold neve van.

E nyomokon haladva s a második sor jelentését is figyelembe véve, arra az eredményre jutnánk, hogy a *Sampo*-ban egy csillag nevét kell keresnünk.

De melyikét?

Az egyik énekciklus *Päivölä* 'a napudvar' lakomájáról beszél. Ugyanazokban a runókban előfordul *Kuutola* 'holdudvar' és végre *Pohjola*. *Päivölä* <: *päivä* 'nap' és *Kuutola* <: *kuu* 'hold', e kettő világos. Ha *päivölä* 'a nap udvara' és *kuutola* 'a hold udvara', mi más volna *Pohjola* jelentése, mint a *Pohjanlähti*-nek, t. i. a sarkcsillagnak udvara?

Lehetséges-e mármost, hogy a sarkcsillagot *sampo*-nak hívták?

A *sampo* szócsoporthoz sok jelentése van. Itt csupán az 'oszlop, pillér' jelentés jöhetne tekintetbe.

Meglepő volna-e, ha a 'sarkcsillag'-ot így hívnák: *oszlop, pillér*? Semmiképen: a lappoknál a 'sarkcsillag'-nak *tjuolda* 'oszlop' vagy *vaeraldén tjuolda* 'a világ oszlopa' a neve. „Ita dicta, quia immobilis manet et fixa.“ Hasonlót találunk más népeknél is; a törököknél és a mongoloknál a sarkcsillag aranyvagy vaspillér (*altun kozuk, temür kazuk*).

Térjünk át egy pillanatra a germánok vallási képzeteire. A vikingek idejében egy főnök vagy egy gazdag paraszt lakásában a főszék oszlopai (*öndvegissúlur*) voltak a legszentebb tárgyak. Az oszlopokba *reginnaglar* 'istenszegei' voltak beverve. Ezek különösen szentek voltak. De hogy miért, nem tudjuk, mondja AXEL OLRİK, aki 1910-ben a „Maal og minne“ folyóiratban „Irminsul és Gudestøtter“ címen kitűnő értekezést írt. Azt sem tudjuk, mondja, hogy az oszlopok miért szentek. Véleménye szerint csak két okra gondolhatunk. Az oszlop vagy mint oszlop szent, tudniillik a hordó oszlopnak magának van vallásos jelentősége, vagy pedig az oszlop-alak inkább csak esetleges, s szent voltát az magyarázza, hogy valami mást ábrázol.

OLRİK a lappok képzeteire utal. Hiszen a lappok a skandináv vallás jelentékeny részét átvették, s vallásukat sokkal tovább megőrizték, mint a skandinávok. Az ő hagyományaik tehát fontos tanúbizonyság a régi skandináv vallás tartalmát illetőleg. — JENS KILDAL térítő beszéli 1730-ban, hogy a pogány lappok rénszarvasökröt vagy más hímállatot áldoztak

Maylmen Radiesen-nek: 'a világ istené'-nek, hogy a világot ne engedje leesni, s adjon nekik 'rénszarvas-szerencsé'-t. Az ol-tárná! tiszteletére villás végű oszlopot állítottak: a 'világ oszlopá'-t: *Maylmen stötte*, amely a világot hordozza, s amelyet az áldozati ökör vérével kentek be. **OLRIK** felteszi, hogy a 'világoszlop' képzete a skandinávoktól került át hozzájuk, noha ez utóbbiaknál nem találjuk nyomát. Ellenben ismeretes a 'világoszlop' Németországban. A szászok legnagyobb szentsége *Irmínsül* volt, amelyet Nagy Károly 772-ben döntött le: „universalis columna, quasi sustinens omnia“: 'a világoszlop, amelyen minden nyugszik'.

Egy másik lapp hittérítő, a lapp viszonyok alapos ismerője, **KNUD LEEM** beszéli 1767-ben, hogy egy lapp áldozóhelyen látott egy gerenda-bálványt, amelynek legvégébe vas-szeg volt beverve. — Egy régi iz'andi költő az egyik Eddakézirat végén feljegyzett egy csomó synonymát, amelyeket költői művekben jól lehet használni, egyebek közt a 'szeg' különböző nevezeteit: *regingaddi farnagli stagnagli veraldarnagli*. Ezek közül *regingaddi* kétségkívül a. m. *reginnagli* 'isten-szeg'. Az idézett szavak közül az utolsóban: *veraldarnagli* 'világszeg', **OLRIK** joggal azt a szegét látja, amely 'a világot fent tartja'. — A skandináv főszék oszlopaira emlékeztettek a lapp bálványok is: fatörzsből durván faragott oszlopok. Megjegyzendő, hogy ezek is szeggel voltak ellátva. **SCHOFFER** I. idézi híres munkájában, a „Lapponiá“-ban (Frankfurt, 1673.) egy ismeretlen szerző kéziratát e szavakkal: „I afguda-belae-tens hufvud slao the en staolnagel eller spiic och itt styke flinsten, ther med Thor skall slao eld“: 'A bálvány fejébe acélszeget vernek be s egy darab kovát, amellyel Thor tüzet csíholhat'.

A dán tudós arra az eredményre jut, hogy a lapp kultuszban van egy szent oszlop, amely néha mint bálvány, máskor mint világoszlop szerepel. Azt hiszi, hogy az előbbi felfogás, a bálvány, a régibb; sok alacsony fokon álló nép tisztel durva fatörzset Istenség gyanánt. Az oszlopok szent volta tehát a fa-tiszteletre megy vissza, s nem volna helyes az a felfogás, hogy az oszlop eredetileg valami egyebet jelképezne.

A jeles tudósnak ezt a felfogását a lapp és az észti elnevezések megcáfolják. A lappban a sarkcsillag neve *boahenavlle* a. m. 'az észak v. a fenék szége'. *Almenavlle* 'az ég szege' is előfordul, ezzel a járulékkal: *man vaegast albme jorra*: 'ami körül az ég forog'. *Battenavlle* 'fazék-szeg' is szerepel, s ezt úgy magyarázzák, hogy az eget fazéknak fogják fel, s a sarkcsillag szeg a fazék fenekén. A lapp szavak nyelvi kritériumok alapján következtetve jövevényszavak a finnből: a *pohjannaula* szónak mint a 'sarkcsillag' nevének meg kellett lenni a finnben is, hiszen az észttben ma is él a *pohjanael*

elnevezés. Az észtekről is mondják, hogy az eget nagy fazék-nak fogják fel, úgyhogy a közepe vagy a fenéke szeggel van megerősítve, amely körül a boltozat foroghat.

Talán még hozzátéhetjük, ami egyébként az eddigiekből is világos, hogy a „világ oszlopai“, amelyeknek emléke a skandinávoknál és a lappoknál világosan vagy homályosan él, jelképek, a világ oszlopának, a sarkcsillagnak jelképei, mégpedig úgy, hogy a sarkcsillag maga volt az oszlop, vagy pedig egy szeg az oszlop tetején. Az „isten szege“, a „világ szege“ az oszlopon vagy a bálványon az 'észak szegő'-nek, a 'fenékszeg'-nek a jelképei.

Most vissza kell térnünk előbbi eredményünkhöz. Már világos, hogy a sarkcsillagot, a világ hordozóját régebben *sampo*-nak, t. i. 'oszlop'-nak hívták. Az is kiviláglik, hogy miért kell a *sampo*-t kovácsolni: mert szeg volt. Tehát az idézett sorok:

Tudsz-e Sampót kovácsolni,
Tarka tetőt ékíteni?

így fordítandók mai nyelvre: „Tudsz-e *sarkcsillagot kovácsolni*, fel tudod-e cifrázni *az eget csillagokkal?*“

Azt is megértjük ezek után, hogy miért függ a szántás, a vetés, és minden termés a *Sampo*-tól? Hiszen az északi sark a világ oszlopa: „universalis columna, quasi omnia sustinens“, a mindent magában foglaló világoszlop, amitől az élet minden nyilvánulása függ.

Kiviláglik így az is, hogy miért tekintették a *Sampo*-t, különösen a későbbi hagyományban, malomnak. Általános volt az a felfogás, hogy az ég a sarkcsillag körül forog, s az ilyen képzethez könnyen kapcsolódhatik a főnév jelentésének e homályosulása után a forgó malom képe. Ez a képzet azután később meseszerű elemekkel kibővült.

*

Még néhány kérdés volna hátra, amelyeknek tisztázására legalább két előadásra volna szükség, s így részletes tárgyalásukra most nem vállalkozhatom. Tisztázandó volna a következő két fontos kérdés: ki volt a *Pohjola szüze*? és miképp magyarázandó az a gondolat, hogy a *Sampo*-t el akarják rabolni? Csak röviden jelzem a feleletet.

Már említettem, hogy Ilmarinen menyasszonyát, aki el akar tűnni, sirálylá változtatja, amely mindig látható. Ez az átváltoztatás sajátságos és értelmetlen. Néhány változathoz kiderül, hogy népetimológiával van dolgunk: *kajava* a. m. 'sirály' és *kajo* a. m. 'hajnal', néhány változat pedig határozottan megmondja, hogy Ilmarinen *Pohjola szüze*-t mint hajnalt ülteti az égre. Azt hiszem, hogy részletesen be tudom bizonyítani, hogy *Pohjola gyönyörűséges szüleánya*, akiért Väinämöinen, a víz istene és Ilmarinen, a levegő istene

versengenek, a hajnalpirkadás, a görögöknél a rhododaktylos Eos, a pirosujjú hajnal.

Ami a *Sampo* elrablását illeti, azt hiszem, igazolni tudom, hogy az éneknek ez a része lényegében egy másik éneknek az átalakítása, amelyben ugyanez a szép hajnalszüze az eltűnt napot és holdat szabadítja meg.

Lehet, hogy ezt a mitikus magyarázatot sok modern folklorista aggályosnak, talán ósdinak fogja találni, de én azt hiszem, hogy felfogásomat nyomós okokkal tudom támogatni.

A mondottakból kitűnik, hogy én KROHN KÁROLY kísérletét: az isteni cselekvényt emberi viking-járattá változtatni, nem fogadhatom el. A finn népköltészet nem egy földi országból való. Hiába keresünk, ha ebben az országban utazunk, olyan pontokat, amelyeket a mi földfelületünk egy bizonyos helyére és egy bizonyos időre rögzíthetnénk. Annak a lónak a patkói, amely bennünket ebben a birodalomban körülherd, nem érintik a föld porát, ez a ló az ének táltoslova, amely a madarak útját, a levegő útjait járja. Az a birodalom, amelyet bejárunk, a képzelet partnélküli birodalma, ahol a képzelet röpte határtalan és korlátatlan:

Egyik szárny a habot szántja,
Fel az égig ér a másik.

SETÁLA EMIL.

Radla.

KROFTA KAMILnak, a cseh-tót köztársaság külügyminiszter-helyettesének „Geschichte der Tschechoslowakei“ c. (Berlin, 1932.) könyvében a többi közt azt olvassuk, hogy a mi első esztergomi érsekünk egy *Radla* nevű cseh pap volt, aki ezt az eredetileg cseh nyelvi nevet akkor, mikor (a pannonhalmi monostorban) szerzetessé lett, *Anastasius* vagy *Astricus* szerzetesi névre változtatta (i. m. 13).

Hogy ki volt az első esztergomi érsek, arról történészeink sokat írtak, a nélkül, hogy a kérdést a meglevő források alapján el lehetett volna dönteni. HORVÁTH MIHÁLY és KNAUZ NÁNDOR szerint *Aschrich* volt az első esztergomi érsek, s ez az *Aschrich* azonos *Radlá*-val. KARÁCSONYI JÁNOS *Anastasius*-t tartja az első esztergomi érseknek, s ezt azonosnak véli *Radlá*-val. PAULER GYULA a pannonhalmi monostor egyik szerzetesében, *Sebestyén*-ben látja az első esztergomi érseket (így ÉrdyK. 497 is), aki talán magyar ember volt. HÓMAN BÁLINT szerint is az első esztergomi érsek pannonhalmi szerzetes volt, hívni azonban *Domokos*-nak hívták.

Radlá-ról, akiről az egykorú kútfők közül egyedül Querfurti Bruno „Vita s. Adalberti“ c. műve (I. PERTZ, MG. SS.

IV.; l. alább is) emlékezik meg, a mai magyar történettudomány azt tartja, hogy egyszerű, de a királyi udvarnál nagy befolyású szerzetes volt (vö. BRUNO, i. h. 606: „clericus *Radla*“). Ha apát vagy érsek lett volna, ezt Bruno, aki 1004-ben, mások szerint 1004—1006 táján járt Magyarországon, el nem hallgatta volna (vö. POTTHAST, Wegweiser; PAULER, MNemzTört. I², 40, 394; ERDÉLYI LÁSZLÓ: A pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. I, 48—9; HÓMAN—SZEKFI, MTört. I, 178, 194, 201).

KROFTA tehát azzal, hogy *Radlá*-t első esztergomi érseknek tartja, vagy nem ismeri, vagy nem fogadja el az idevágó magyar kutatások újabb eredményeit.

Sok szó fér ahhoz is, vajjon a *Radla* csakugyan cseh nyelvi név-e. KROFTA t. i. — úgy látszik — eldöntöttnek hiszi azt a kérdést, hogy *Radla* cseh nemzetbeli volt, s hogy a neve cseh nyelvi név.

Igaz, hogy voltak és vannak tudósok, akik a *Radla* nevet cseh nyelvi névnek tartották és tartják. Az első tudtommal PALACKÝ FERENC, aki az általa szerkesztett „Fontes rerum Bohemiarum“ c. műben (I, 471) azt mondja, hogy *Radla* azonos *Radim*-mal, Szent Adalbert testvérével, akinek latinul *Gaudentius* volt a neve, s aki gneseni püspök volt (l. Cosmae Chron.: PERTZ, MG. SS. IX, 56, 89). Ez persze tévedés, s ma már nem kell cáfolni, hogy *Radla* és *Radim* (más néven *Gaudentius*) nem egy és ugyanaz a személy. De alaktanilag sem lehet a két név azonos. A szláv *-im* képzős cseh *Radim* szabályos alakulás egy *Radi-*, *Rado-* kezdetű cseh összetett névből (l. MIKLOSICH, Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Heidelberg, 1927. 13; VONDRÁK, VglGram. I², 554), míg a *Radla*, amint alább látni fogjuk, alig lehet szláv képzésű név. A következő, aki *Radlá*-t szláv névnek tartotta, MIKLOSICH FERENC (i. m. 1859—1860. évi és 1927. évi kiadásában, az utóbbiban a 90. lapon), s ezt a nézetet elfogadták más szlavisták is, így pl. MOROŠKIN (Slavjanskij imenoslovъ. Sanktpeterburg, 1867.), azonban közelebről a nevet tudtommal senki sem vizsgálta.

A szláv tudósokkal egy időben maguknak követelték a *Radla* nevet a német nyelvészek is. Németnek tartja STARK „Die Kosenamen der Germanen“ c., egyébként elavult értekezésében (l. Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. Wien LII, 310). Sőt német névként — elég furcsa, hogy asszonynévként — közli FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch: Personennamen I², 1207 (l. erről 209. l. is). A mi tudósaink közt szintén van, aki említést tesz a *Radla* név eredetéről: THIENEMANN TIVADAR szerint is a név német eredetű (l. UngJb. II, 93).

Vizsgáljuk meg tehát, kinek lehet igaza, vagy kinek lehet inkább igaza.

Kétségtelen, hogy a szláv nyelvekben, s így a cseh nyelvben is közönségesek voltak a X. században is a *Radimir*, *Rado-*

mil, *Radoslav* stb., vagyis a *Rado-*, *Radi-* előtagú összetett személynevek. Ilyen összetett személynevekből se szeri, se száma azoknak a származékoknak, amelyek a különböző becező képzőkkel az egyes szláv nyelvekben alakultak. Többek közt: *Rada*, *Raděj*, *Radim*, *Radoňa*, *Radoš*, *Radosta*, *Radota* stb. a csehben; *Radák*, *Rādan*, *Rāde*, *Rādeja*, *Rādeta*, *Rādić*, *Rādin*, *Radiša*, *Rádo*, *Radojla*, *Radul* stb. a szerbben; *Radilo* a bolgárban és az oroszban s így tovább. Ami azonban nagyon feltűnő, az az, hogy a mi *Radlá*-nkon kívül sehol egyetlen egy szláv nyelvben sincsen *Radla*, férfit vagy nőt jelölő becező személynév. Sőt nincsen *-la* ~ *-ola*, *-ola* képzős, férfit vagy nőt jelölő becező személynév más szláv összetett személynevekből sem. Nincsenek tehát ilyen szláv, férfit vagy nőt jelölő személynevek: **Branla* (vö. *Branimir*, *Branislav*), **Bratla* (vö. *Bratimir*), **Budla* (vö. *Budimil*, *Budislav*), **Dragla* ~ *Dražla* (vö. *Dragomil*), **Ljubla* (vö. *Ljubomir*), **Mojla* (vö. *Mojmir*), **Spytla* (vö. *Spytigne*), **Vladla* ~ **Volodla* (vö. *Vladislav*, *Volodiměr*) stb. Mindez azért van, mert a szláv nyelvekben *-la*, *-ola*, *-ola* képzőbokkal személynevek nem alakultak, nem alakulnak, s ilyen képzőbokkal az egyes szláv nyelvek külön életében köznevek is aligha alakultak (l. MIKLOSICH, Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen 6, 7; MARETIĆ, O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba: Rad LXXXI, 141 és LXXXII, 119, 150; BELIĆ, Zur Entwicklungsgeschichte der slav. Deminutiv- und Amplificativsuffixe: Arch. f. slav. Phil. XXIII, 192—4; ČERNÝ a VÁŠA, Moravská jména místní. V Brně, 1907. 4, 6, 7, 46; LESKIEN, Gram. der serbokroatischen Sprache. Heidelberg, 1914. 272 és 319—22; VONDRÁK, VglGram. I², 564—75). S ha mégis vannak olyan helynevek, mint pl. a morva-cseh *Radlice*, amely lehetne egy feltehető cseh **Radla* személynév származéka, ilyen esetben a cseh tudósok azt teszik fel, hogy *Radlice* egy ó-felnémet *Radlo* személynévből alakult cseh helynév (l. ČERNÝ a VÁŠA i. m. 39, 114).

KROFTA tehát arról, hogy a *Radla* eredeti cseh nyelvi név-e, nincs jól tájékozódva.

De vajjon lehet-e a *Radla* német eredetű név?

A X. századi egyházi latinban vannak *Rad-* előtagú személynevek, amelyeket egyháziak is, vi'ágiak is egyformán viseltek. Ilyen *Rad-* kezdetű nevek: *Radoaldus* (vö. *Radoaldus* episcopus Portuensis), *Radulfus* (vö. *R. episcopus Leodvinensis*, *R. dux Lothoringiae*) stb. (l. PERTZ, MG. SS. IX. névmutató; FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch: Personennamen I², 1207). Ezek a *Rad-* kezdetű nevek germán nevekből latinisított nevek. S a germán nyelvekben szintén szokásos volt összetett személynevekből beczőket alkotni; az *-l-* képző különösen is kedvelt képző volt, s a felsőnémetben ma is az a személyneveknél. STARK (i. ért. i. h. 311) 876-ból idéz is egy *Rodla* nevű normann, tehát északi germán dux-ot, s a nevééről azt mondja,

hogy a *Rodolfus* összetett név becéző alakja. Ugyanő említ egy *Fritla* nevű gót férfit 408-ból, aki Ermanaricus gót király unokatestvére volt (i. ért. i. h. 310). A *Fritla* név vagy egy *Friþu-* kezdetű, vagy pedig *-friþu* végű germán: gót név becéző alakja (vö. latinositott *Fridericus*, *Libefridus* stb.; l. SCHÖNFELD, Altgerm. Personen- und Völkernamen 95, 300).

A *-la* végű s férfiakat jelölő északi és keleti germán személynéveknek a nyugati germánban s így az ó-felnémetben *-lo* végűek felelnek meg. STARK idéz *-lo* végű neveket is, amilyenek *Ruclō*, *Wiglo*, *Witlo*; sőt *Rodla* normann dux nevét is közli egy forrásból *Rollo* alakban (l. i. ért. i. h. 312). Nagyon valószínű, hogy ez az északi és keleti germán *-la*, nyugati germán *-lo* előbbi *-ila-*ból (vö. *Totila* keleti gót király, *Attila* hun király), illetőleg *-ilo-*ból (vö. ófn. *Gisilo*, *Hrodilo* stb.) fejlődött. A nyugati germánban az *-ilo* > *-lo* végű férfineveknek *-ila* > *-la* végű nőnevek a megfelelői; vö. *Gisilo* és *Gisila* (innen *Gisla*), *Hrodilo* és *Hrodila* (innen *Hrotla*) [l. FÖRSTEMANN, Aلد. Namenbuch].

A kifejtettekből az következik, hogy akár a germánból latinositott *Radoaldus*, *Radulfus*, *Conradus* névből, akár pedig más felnémet *Rat-*, *Rad-* kezdetű vagy *-rad* utótagú személynévből az ó-felnémetben *-l-* kicsinyítő képzővel a férfinév csakis *-lo*, tehát **Radilo* > **Radlo* (vö. *Tassilo* > *Taslo* is), a nőnév meg csakis **Radila* > **Radla*¹ hangalakú lehetett. Az ilyen ó-felnémet **Radilo* > **Radlo*-nak a közép-felnémetben **Radle*,² a mai németben meg *Radl* a megfelelője. A mai bajorban a *Konrad* keresztnévnek *Radl* a becéző alakja (l. SCHMELLER, BayWb); hasonló név *Rickl*, *Rickel* az *Utricus*-ből (l. uo.). A mai osztrák-bajor *Radl* és *Radel*, illetőleg *Rickel* családnévek e keresztnévekből valók.

Radlo nevű emberek a csehek és — úgy látszik — a lengyelek közt is voltak. A morva emlékekben előforduló *Radlo*-ról a morva-cseh *Radlice* helynév tárgyalásánál már fentebb megemlékeztünk. A lengyel emlékek *Radlo* nevét MOROŠKIN „Slavjanskij imenoslov“ c. munkájában találom. Ez a *Radlo* sem lehet szláv: lengyel nyelvi eredetű név. Eddig ugyanis sem a cseh, sem a lengyel *Radlo* személynévet senki sem azonosította a cseh *rádlo* 'hakenpflug', lengyel *radło* 'ua.' köznévvel, nem pedig azért, mert a 'pflug; halbpflug; pflugmesser' jelentésű szláv *radlo* (cseh, lengyel, tót), *ralo* (orosz, bolgár, szerb, horvát, szlovén) köznév nem vált egyszersmind személynévvé, vezetéknevvé.

S a *Radlo* személynév nem az egyetlen *-lo*-ra végződő név morva emlékekben. Morva oklevelekben van szó *Rodlo* nevű

¹ FÖRSTEMANN, Aلد. Namenbuch I², 1207 a mi *Radla*-nk nevét a nőnévnek tette meg (vö. „*Radla* fem. P. VI. 602, 606. Brunonis vita s. Adalb.“). Ez tévedés.

² GOTTSCHALD (Deutsche Namenkunde 1932.) idéz egy német *Radle* családnévet, amely szerinte szláv *Radula* mása, de vö. a *Radel* neveket.

emberről is. Egy csehországi, nyilván znaimi embernek a neve ez, s minthogy cseh- és morvaországi emlékekben vannak *Rodolfus* nevű emberek, a *Rodlo* e névnek lehet a német becéző alakja (1248-ból: *Rodlo* cvlletarius [BOCZEK, Codex Moraviae III, 94]; *Rodolfus* [i. m. V. kötet indexe]).

Az a véleményem, hogy *Radla* csehországi neve *Radlo* lehetett. A név német nyelvi becéző alak egy germán *Rad-* kezdetű vagy *-rad* utótagú személy-, illetőleg keresztnévből. Hogy ez a felfogás a X. századi cseh viszonyokkal egyező, azt senki sem tagadhatja. Német neve volt Szent Adalbertnek is, amelyet tanítója *Adalbertus* magdeburgi érsek adott neki eredeti cseh *Vojtěch* neve helyébe (vö. PERTZ, MG. SS. IV, 582, 596). S Szent Adalbert édesatyjának, Szlavniknak udvarában is lehetett olyan ember, akinek a neve német, s aki esetleg nemzetiségére is német. Szlavnik császárhű és németbarát politikát folytatott, édesanyja I. Henrik német király leánya volt. Nem lehetetlen, hogy Szlavniknak az a felesége — Szlavnik ugyanis többször házasodott —, akitől Szent Adalbert született, német nemzetiségű volt. Ennek az asszonynak a neve nyilván német nyelvi név (vö. „Slauuinihe patre et Adilbure matre editus“ Passio Sancti Adalberti episcopi et martiris: BIELOWSKI, MonPol. I, 153 és e részhez a kiadó jegyzetét). Szlavnik udvarában lehettek német nevű, esetleg német nemzetiségű emberek is. S ilyen német nevű, esetleg német nemzetiségű emberre Szlavnik rábízhatta fia nevelését, s fiával együtt küldhette tanulni Magdeburgba is. S ez a nevelő, aki Szent Adalberttel Magdeburgba ment tanulni, *Radla* volt. Bruno őt Szent Adalbert *papas*-ának nevezi, amely szónak az akkori latinságban 'paedagogus, custos' a jelentése (vö. „sancti viri *papatem* sapientem *Radlam*“ Vita s. Adalberti auctore Brunone: PERTZ, MG. SS. IV, 602; és „*papas*: paedagogus, custos“ PERTZ, MG. SS. VII, 936 Glossarium). *Radlá*-nak tehát Csehországban lehetett a neve *Radlo*.

Amikor aztán *Radlo* a csehországi zavarok és üldözések elől hazánkba menekült, neve itt belekerült a magyar nyelvbe, a magyar emberek beszédébe. Minthogy pedig régi jövevényszavaink idegen nyelvi szövégi, nyílt szótagban álló *-o*-ja a magyarban *-a*-vá lett, az idegen nyelvi *Radlo* is magyar nyelvi *Radla* névvé lett. E megfelelésre a köznevek közt sok példánk van; íme egynéhány: közép-latin *pavo* > m. *páva* | egyh. szláv *šeno* > m. *széna* | egyh. szláv *těsto* > m. *tészta* | olasz *torso* > m. *torzsa* stb. (l. MNy. XXIX, 113). Van azonban a tulajdonnevek közt is példa ez idegen *-o* > magyar *-a* megfelelésre. Az 1113. évi zabori oklevélben az van, hogy a zabori apátság birtokait Gaufredus apát az „*Atha*, dux Moravensium“ betörése által okozott zavarok lecsendesítése után összeíratta és „*seditione autem Athe ducis Moravensium sedata*“ (FEJÉRPATAKY, Kálmán király okl. 55 és 51). Ez az „*Atha*, dux Moraven-

sium“ II. *Otto* morva (olmüci) herceg, akinek morva-cseh becéző neve *Cosmas* szerint *Ottik* volt (l. *Cosmae Chron. Boem.: PERTZ, MG. SS. IV, 96*). Minthogy pedig az *Otto* név a mi latinságunkban *Atho* alakban is járatos volt (l. *Anonymus 56.: „inimici Athonis regis Theotonicorum... regem Athonem“ [MHK. 459]*), ilyen latin *Atho*-nak a magyar nyelvben *Ata* a szabályos megfelelője. Ez a magyar nyelvi *Ata* került aztán vissza latinos alakkal a zobori oklevélbe.

Az idegen nyelvi *Radlo* is a magyarban *Radla* névvé válhatott, s ez a magyar nyelvi alak jutott a Bruno által 1004-ben, mások szerint 1004—1006 közt írt „*Vita s. Adalberti*“-be.

Feltevésemet, hogy a *Radla* név magyar nyelvi alak, még a következőkkel támogatom: Szent Adalbertnek két életrata maradt reánk (l. *PERTZ, MG. SS. IV.*), s azonfelül bőven szól róla, szüleiről, testvéreiről, az akkori csehországi eseményekről, zavarokról *Cosmas* cseh történetíró († 1125.) krónikája (l. *PERTZ, MG. SS. IX.*). Az egyik életratot *Canaparius*, a római Szent Bonifác- és Szent Elek-kolostor szerzetese írhatta 999-ben. Ebben a kolostorban lakott egykor Szent Adalbert is. A másik életratrak *Querfurti Bruno* érsek a szerzője. *Radla* neve sem *Canaparius* művében, sem *Cosmas* krónikájában nem fordul elő. Ellenben előfordul *Bruno* érsek *Vita*-jában, aki 1004-ben Magyarországon járt, *Radlá*-t itt találta a királyi udvarban (l. *PERTZ, MG. SS. IV, 606; HÖMAN, MTört. I, 178*), s aki *Vita*-ja második kiadását 1004-ben magyarországi útja után írhatta (l. erre *POTTHAST, Wegweiser* és különösen amit *PERTZ, MG. SS. IV, 579* ír *Bruno Vita*-ja forrásairól: „*Praeter se ipsum testes rerum quas narrat gravissimos, Leonem et Johannem abbates, Leonem palatii episcopum, Radlam* papatem memorat; at *Radlam* in altera tantum libri editione, quam in Ungaria positus suscepisse videtur... addit quae a *Radla* praesens audierat“). *Bruno*-n kívül előfordul *Radla* neve a „*Versus de passione s. Adalberti*“ c., XIV. századi kéziratban fennmaradt műben is (l. *PALACKÝ, Fontes rerum Bohemicarum I, 471*), amit minden alap nélkül *Cosmas*-nak tulajdonítottak (l. *POTTHAST, Wegweiser*). Természetes, hogy e kései verses műben *Radla* neve *Bruno*-ból való lehet.

Mindezen okok alapján nem merész a feltevés, hogy *Radla* nevét *Bruno* magyar nyelvi hangalakban örökítette meg.

Radla nevének vizsgálatából tehát az derült ki, hogy az a legnagyobb valószínűség szerint német nyelvi becéző forma, amely magyar nyelvi hangalakban maradt az utókorra.

A fenti fejtegetéssel nem az volt a célom, hogy tagadjam a szellemi kapcsolatokat a X. és XI. századi magyar és cseh férfiak között. Csupán azt kívántam kimutatni, hogy *KROFTA KAMIL Radlá*-val kapcsolatban hivatkozott olyan dolgokra, amelyeket vagy régen megcáfoltak, s ilyen *Radla* esztergomi

érséksége, vagy pedig amelyeket nem cáfoltak ugyan meg, amelyek azonban mai ismereteink alapján szintén nem helytállók, s ilyen *Radla* névnek cseh nyelvi eredete, illetőleg neki magának származása is. — Egyébként KROFTA szépen elgondolt művében, amely erősen propagandaszerű, s ép azért irányzatos, nem ez az egyetlen tévedés. MELICH JÁNOS.

Fialim, szeressétek egymást.

(Ján. XIII. 33—4.)

Fialim . . . *zèrèšfjetèc egmašt* — így iratott meg a Müncheni Kódex 200. lapján Németi Györgynek keze által Úr születetének ezernégyszázhatvanhatod esztendejében. Régen iratott, de jusson eszébe ma is annak, aki a *-val*, *-vel* rag eredetéről elmélkedik. Hogy miért mondom ezt, kitűnik a következőkből.

„*Fialim*, szeressétek egymást“, — e helyett egy későbbi kódex, a Debreceni (71), már ezt írja: „*Fiacskáim*, szeressétek egymást!“ Ez a *fialim*, *fiacskáim* pedig a latin biblia 'filioli' szavának a fordítása. A mi régi *fial* szavunk jelentése hát ez volt: 'filiolus' vagy 'Kindlein'.

Filiolus a *filius* kicsinyítése, *Kindlein* a *Kind* kicsinyítése, *fial* a *fi* kicsinyítése. GOMBOCZTÓL tudjuk, hogy van a magyarban egy finnugor eredetű *-l* kicsinyítő képző. Ha pedig van, akkor nyilvánvaló, hogy ez a kicsinyítő *-l* képző van a 'filiolus' jelentésű *fial* szóban.

Jobban mondva, a nyelvtudatban csak addig lehetett puszta *-l* e képző, amíg a nominativusi alakon is megvolt a finnugor eredetű rövid tövéghangzó: **fiγs* > **fiš*. Attól az időtől kezdve, hogy *fi* a nominativus, a beszélő nyelvtudata szerint a *fial* alakban már *-al* a képző, az én műszavam szerint előhangzós *-l*, és ebben az alakban van hozzátapadva a *fi* alapszóhoz, íme, a Husszita Biblia egyik kódexében.

Hát *-l* suffixum *-al*-ra bővülve kapcsolódik-e a *fi* szóhoz? Csakis úgy. Látjuk ezt az igeképző *-l*-nél is. A *fi* alapszóból származott e képzővel a 'fiadzik; parturit' jelentésű *fial* (votjákban is: *pijal*-). Ha tehát a kicsinyítő *-l* suffixum *-al* alakban járult hozzá a *fi* szóhoz ('filiolus' a. m. *fial*), és az igeképző *-l* suffixum szintén *-al* alakban ('parturit' a. m. *fial*), és ha van a magyarban — mert van ám a KTSz.-ban — 'cum filio' jelentésű *fial*, és van a testvérnyelv vogulban is ablativusi *-l* suffixumos *piγél* 'cum filio' jelentésben: akkor . . . akkor, ha szómmal nem vétek, akkor az ablativusi *-l* suffixum *-al* alakjának kell lenni a 'cum filio' jelentésű *fial* szóban is, nem pedig a vogul *βāγl* föltett magyar másának. 'Filiolus' *fial* = *fi* + *l* suffixum, 'parturit' *fial* = *fi* + *l* suffixum, tehát

'cum filio' *fial* = *fi* + *l* suffixum. Tria faciunt etymologiam: $1 + 1 + 1 = 3$.

A *jö* szó soha nem végződött *v-n*, az *al* szó soha nem kezdődött *v-n*, de azért a *jö-al* igen sok vidéken *féval*. Miért? Mert az *a* hang előtt eredetileg magánhangzó volt, az *é* és *a* között aztán megtermett a *v* hang. Eszébe sem jut senkinek a *féval* második felében *v* kezdetű szót keresni; láthatjuk hát, hogy a 'cum filio' jelentésű ó-magyar *fial*-ból is úgy lett hiastöltő *v*-vel a mai *fi-val*, mint a 'pulvinar' jelentésű, régi *féal*-ból a mai *féval*. A 'filiolus' *fial* és 'parturit' *fial* igazolja a 'cum filio' *fial*-nak a vogullal jelentésben is egyező *-l* suffixumát, a *féal* > *féval* pedig a *fial* > *fi-val* hangváltozást, vagyis a 'cum filio' *fi-val* *-val* elemének az egyszerű ablativusi *-l*-ből való fejlődését.

A finn *väki* ~ vogul *βāγ* ~ magyar *-vel* egyeztetésben már az is hiba, hogy finn és vogul nominativus van ragos magyar alakkal összevetve. A nominativusi *väki* mellé tessék odatenni a föltett magyar megfelelőnek is a ragtalan nominativusát! (Már tudniillik amilyennek elképzelik azt a képzelők.) És aki az ó-magyar 'cum filio' *fial*-t eredetibb, tehát *ős-* vagy *elő-magyar* **fi-vel*-féle alakból származtatja azon a réven, hogy a **vel* eredetileg ablativusi *-l* ragos főnév volt 'erő-*vel* → segedelmé-*vel*' jelentéssel, annak számot kell vetnie avval, hogy önállításából következően is általánosnak kellett lenni az *ős-* vagy *elő-magyarban* a *-val*, *-vel* jelentésű pusztá ablativusi *-l*-nek, úgy, mint ma is a vogulban, — hiszen másképp az 'erő-*vel*' jelentésű **vel* határozó nem születhetett volna meg még képzletben sem! A *βāγl*-elmélet szerint tehát kellett lennie egy *ős-* vagy *elő-magyar* pusztá *-l* ragos, 'fiúval' jelentésű **fial*-féle alaknak, azt kizszorította — miért, miért nem? — a 'fiú-erővel, fiú-segedelmével' jelentésű, *ős-* vagy *elő-magyar* **fi-vel*, abból aztán lett a miatta kiveszett *ős-* vagy *elő-magyar* **fial*-lal hangtanilag és jelentésstanilag egyező ó-magyar *fial*, abból meg lett az *ős-* vagy *elő-magyar* **fi-vel*-l az ó-magyar *fial*-nál hangtanilag inkább megegyező mai *fi-val*. Valóságos keresztrímélés, melyben a rímelő sorokat századok választják el! A *βāγl*-elmélet szerint hinnünk kellene tehát, hogy csak az *ős-* vagy *elő-magyar* **fial*-ban volt pusztá *-l*, de már az ó-magyar *fial*-ban egy 'erő' jelentésű magyar **ve* szó is lappang!

A régi nominativusi *fial* főnévnek köztudomás szerint nemcsak az a jelentése van, hogy 'filiolus', hanem az is, hogy 'privignus; mostoha fiú'. A közkeletű elmélet szerint azonban más eredetű a 'filiolus' *fial*, más a 'privignus' *fial*; ez utóbbi az egyetértők szerint elhomályosult összetétel, második tagjában a mi *fél* 'dimidium' szavunk lappang, úgyhogy a 'privignus' *fial* eredetileg szó szerint azt jelentette volna, hogy 'fi-fél', vagyis 'fél-fiú'. Több finnugor nyelv a 'mostoha fiú'-t,

'mostoha atyá'-t valóban úgy fejezi ki, hogy 'fiú-fél', 'atya-fél'. Ez a 'fél'-elmélet azonban nem látszik tudni arról, hogy a finnugor nyelvek a mostoha atyát, anyát, fiút úgy is jelölik, hogy az illető alapszót kicsinyítő képzővel látják el: f. *isäntimä, emäntimä, pojintima* 'mostoha atya, anya, fiú' | oszjtj. *pax* 'fiú', *paxta-η* 'mostoha fiú'. Nem veszi észre ez a 'fél'-elmélet azt sem, hogy magyar nyelvjárásban a 'mostoha apa, anya' a. m. *kis apa* és *kis anya*. (*Emberke* = *kis ember*.) Ha tehát finnugor nyelvekben a magyar *fi* szó kicsinyítő képzővel ellátott megfelelőjének megvan az a jelentése, hogy 'mostoha fiú', és van a magyarban a *fi* szónak kicsinyítő képzős *fial* származéka, és a 'mostoha fiú' is *fial* a XV. században: akkor... akkor, ha szómmal nem vétek, akkor a 'privignus' jelentésű *fial* ugyanaz a szó, mint a 'filiolus' jelentésű *fial*, vagyis a 'privignus' *fial* is pusztán *-l* suffixumos. 'Filiolus' *fial* = *fi* + *l* suffixum, 'parturit' *fial* = *fi* + *l* suffixum, 'cum filio' *fial* = *fi* + *l* suffixum, 'privignus' *fial* = *fi* + *l* suffixum. Már nem győzőm összeolvasni: $1 + 1 + 1 + 1 = 4$.

Az a 'fél'-elmélet, nem nézván a finnugor nyelveknek a mostohasági viszonyt jelölő módjait, a 'filiolus' *fial*-tól a 'privignus' *fial*-t azon a hangtani alapon akarja elválasztani, hogy ez utóbbi állítólagos összetételnek második tagja a mi *fél* szavunknak *v* kezdetű változata volt. A *v*-s kezdet avval magyaráztatik, hogy a *fél* eredetibb szókezdő *p*-je az összetételben szóbelsei $*p \sim *β > v > 0$ változáson ment át: $*fipel \sim *fiβel > *fiβel > *fiβel > *fiβal > fial$. Kétségtelen, hogy így változatosabb úton jutunk el a 'privignus' *fial*-hoz, mint egy igénytelen *-l* képzővel, csak az a baj, hogy annak az előbbi hangfejlődésnek ellene mondanak azok a finnugor eredetű összetételeink, melyeknek második tagja a *fél* 'dimidium'. Miért volna a finn *poika-puoli* magyar megfelelője $*fi-vel > *fi-val$, holott a finn *ala-puoli* magyar megfelelője nem *al-vel > al-val*, hanem *al-fel*? A magyar *éfél, éjfél* sem *é-vel* (vö. f. *puoli-yö*, cser. *jöd-pel*).

Most aztán arra kérem az olvasókat, hogy jól gondolják át az eddigieket! Jól gondolják meg, hogy a finnugor nyelvek összehasonlító jelentésű *fial* nem engedi meg a 'filiolus' *fial* és 'privignus' *fial* külön eredetének föltevését, sem a finnugor nyelvek összehasonlító hangtani nem engedi meg a 'privignus' *fial*-ban a *fél* hangváltozata utótagul való lapangásának föltevését. Nosza, tapogassák jól körül ezt a 'privignus' *fial*-t, hogy csakugyan a *fél* szó van-e benne, vagy az *-l* kicsinyítő képző. Ennek a tételnek, hogy a 'filiolus' → 'privignus' *fial* a *fi* szónak *-l* kicsinyítő képzős származéka, igen szilárdnak kell lennie, mert alap ez, tovább kell rá építenünk.

Mert a *fial* adja kezünkbe a kulcsot egy másik, hasonló szerkezetű szó megfejtéséhez, annak a megfejtése pedig ugyan-

olyan hangfejlődésre mutat rá, amilyent a puszta *-l* suffixumból keletkezett *-val*, *-vel* ragon észlelhetünk.

Ugyanaz a XV. századi nyelvemlék — ez a fontos, hogy ugyanaz a nyelvemlék —, mely a 'mostoha fiú'-t *fial*-nak írja, mondja, a 'mostoha atyá'-t így írja: *athual*, tehát *atval*-nak mondja. Kétségtelen, hogy ez a mostohasági viszonyt kifejező két szó egy pár, egy szerkezet, egy képzős. Megállapítottuk, hogy a *fial* *-l* kicsinyítő képzővel származott az alapszóból; ezáltal tehát meg van már állapítva az is, hogy az *atval* is *-l* kicsinyítő képzővel származott az alapszóból. Megállapítottuk, hogy nem lappang *fél* szó a *fial*-ban: nem lappang tehát az *atval*-ban sem. Vitán fölül állana hát az *atval*-nak *-l* képzős volta akkor is, ha nem tudnók megmagyarázni benne a *v* hangot.

De meg tudjuk. Csak ügyeljünk olyan szabályosságokra, aminők elnagyolt tantételeket ellenőrző részletesebb vizsgálódások eredményéül tűnnek elő.

Tudjuk, hogy a tövéghangzó a suffixumok előtt ugyanazon nyelvemlék egyik szavában *u*, másokban *o*, harmadikban *a*: *halálu-t* és *uro-t* együtt van a HB.-ben, *fio-t* és *ozu-t* együtt a KT.-ben, *sirolmo-m* és *fiodu-m*, *fio-m* és *fuhászatu-m* az ÓMS.-ban, *csudálatu-s* és *fia-s* a kódexek nyelvében. Azt is tudjuk, hogy az alanyesetben az *u* tövéghangzó hangtanilag elkülönült szócsoportonként más-más időben veszett el. Nem anachronizmus, nem kortévesztés hát az a föltevés, hogy élhetett még a **fuhászatu-t*, **fuhászatu-l* ragos és **fuhászatu* ragtalan alak ugyanakkor, amikor már megvolt a *fio-t*, *fia-l* ragos és *fi* ragtalan alak. Nem kortévesztés az a föltevés, hogy *fio-t*, *fia-l*-féle alakokról elvonódott az *-ot*, *-al* rag a **fuhászatu* idejében, és így a *fi-ot*, *fi-al* analógiájára a **fuhászatu-ot*, **fuhászatu-al* új alak keletkezett, melyekből az *Oszuaj* > *Oszvaj* módján lehettek a *fuhászatvot*, *fuhászatval* alakok némely nyelvjárásban.

„Hm, kortévesztő én!“ — emígy füstölgök magamban, és amit még e szóhoz gondolok, az az, hogy éppen a ragtalan és ragos alakok tövéghangzójának történetét illető kérdésekben és általában az alapul szolgáló ó-magyar nyelvemlékek magyarázatában az én különvéleményeim olyan csokorba köthető érvekbe szoktak ütközni, amelyek XX. században hamisított, XIX. században keletkezett, XVIII. században mesterségesen csinált szavakat vagy nyelvtani alakokat vagy mondattani szerkezeteket vagy stílusfordulatokat tüntetnek föl — ó-magyar nyelvbelieknek, nem a legjobb szolgálatot tévén a külföldi nem magyar anyanyelvű finnugor nyelvészeknek, akik a magyar adatok kormeghatározását a munkafólosztás helyes elve szerint joggal várhatják elsősorban magyar anyanyelvű nyelvésztől.

De hagyján!

Az *Ézsau* szó ragtalan alakja soha *v-n* nem végződött a magyarban sem, hanem *u-n*. Tárgyesete ma *Ézsau-t*. De vajjon tudják-e azok, akiket illet, hogy volt a XV—XVI. században olyan nyelvjárás is, amelyben az *Ézsau -t* ragos alakja *Ézsau-ot* vagy *Ézsau-vot* volt? Nyilvánvaló, hogy az *Ézsau* eredetibb tárgyesetének *Ézsau-t*-nak kellett lenni. Az *Ézsau-ot* alakot tehát csak avval lehet megmagyarázni, hogy voltak előtte és vele együtt olyan *u* végű szók, amelyek az egyszerű *-t* ragot *o* előhangzóval vették föl. E magyarázat pedig nem föltevésen, hanem adaton sarkalló: ott a KTSz.-nak *látotu-ben* 'in visione' és *látotu-ot* vagy ebből fejlődött *látot-vot* 'visionem' alakja. A KTSz. *látotuot*-nak írt szavát most már az *Ézsauot* vagy *Ézsauvot* szerint tartom megmagyarázhatónak és olvashatónak.

Ha pedig ismerünk *Ézsau-ot* vagy *Ézsau-vot*, *látotu-ot* vagy *látot-vot* régi magyar alakokat, hogyne értenők meg a *moloszt-val* alakot? Ha volt *Ézsau-ot*, *látotu-ot* vagy *látot-vot*, miért ne lett volna **molosztu-al* > *moloszt-val*?

Az *atya* szónak, akár kicsinyítő képző van rajta, mint mások vélik, akár személyrag, mint én vallom, eredetibb alakja **at*, tövéghangzóval **atu* volt. Ha tehát a *fiot* 'filium' mellett az egykori **látotu* 'visio' egyszerű *-t* ragos alakja *látot-vot* 'visionem' volt, akkor csak természetes, hogy az *-l* suffixumos *fial* 'cum filio' mellett az egykori **molosztu* 'gratia' *-l* ragos alakja *molosztval* 'cum gratia', és az *-l* képzős 'privignus' *fial* mellett az egykori **atu* 'pater' szónak ugyanazon *-l* képzővel való alakja *atval* 'vitricus'.

Az egyszerű *-l* képzős 'mostoha fiú' *fial*-tól nem lehet más alaktani csoportba elszakítani a 'mostoha atya' *atval*-t; tehát ez is egyszerű *-l* képzős. Az egyszerű *-l* képzős *atval*-tól pedig nem lehet más hangtani csoportba elszakítani a *-val* ragos *molosztval*-t; tehát az *atval* bizonyossága szerint is egyszerű *-l* suffixumnak, a finnugor **-t* ~ **-ð* ablativusi ragnak egyik változata a magyar *-val* rag és ennek első hangrendű párja, a *-vel*.

Új és helyes hangtani alapra új és helyes szófejtéseket lehet építeni. Így a 'filiolus' → 'privignus' *fial* megmagyarázza a mi *fiatal* szavunkat.

E szónak azt a magyarázatát, amely ma közkeletű, leg-
rövidebben, legvilágosabban és legszebben HORGER foglalta
össze a Magyar Szavak Történetében. Idézem tehát az egészet.

Fiatal. Ma rendszerint melléknévként használják. De valamint a rokonértelmű *ifjú* tulajdonképpen főnév és csak a főnévnek jelzői használata miatt lehet melléknévi jelentése is, pl. *ifjú ember*, éppen úgy volt eredetileg főnév a *fiatal* szó is. Főnévként azonban nemcsak azt jelentette, hogy 'ifjú, fiatal ember', hanem azt is, hogy 'növendékfa, Sprössling, stirps'. Pl. egy XVI. sz.-i írónál: „Az mely vad fában szilíd oltatik, gya-

korta az tövén vad *fiatalok* jünek ki.“ A székely nyelvjárásokban még ma is megvan ez a jelentése. Pl. *fenyő-fiatal* 'fiatal fenyőfa'. „Tilalmas erdőbe nem szabad a *fiatalt* levágni.“ Innen a régi nyelvben *kiffiatall-ik* és *fiataloz-ik* 'hervorsprossen, egermino'. S éppen ez a 'növendék fa, fiatal hajtás' jelentés a tulajdonképpeni, valódi jelentése a *fiatal* szónak; a későbbi 'ifjú, fiatal ember' jelentés már csak képes, átvitt értelemben való használat eredménye. (Erre vö. pl. *fa-ág* és vmely családnak egyik *ága*. A CXXVIII. zsoltár egyik helyét a XVI. sz.-i *Károli Gáspár* így fordítja: „a te fiaid, mint az olajfának *ágai*, a te asztalod körül“, de a körülbelül 150 évvel régebb Apor-kódecsben e hely még így hangzik: „te fiaid, miként olajfának *fiatali*. te asztalodnak környöllő.“) De talán még tovább is követhetjük visszafelé a *fiatal* szó történetét, legalább sejtésképpen. Lehetséges ugyanis, hogy *fiatal* tulajdonképpen összetett szó, olyanféle, amilyenek pl. a nép nyelvében *fia-csizma* 'kölyöksizma, bakkanes', *fia-galamb* 'galambfi', *fia-veréb* 'verébfi', stb. A **fiatal* utótagjának, a **tal*-nak önálló használata nem mutatható ugyan ki a magyarból, de nem lehetetlen, hogy valamikor nálunk is megvolt, mert a legközelebb rokon vogul nyelvben *tāl* azt jelenti, hogy 'túleveles ág'.

Eddig HORGER.

A *fia-tal* a. m. 'fia-ág' magyarázatot maga HORGER is óvatosan csak sejtlemnek mondja; én meg balsejtelemnek. A *fia-galamb*-, *fia-veréb*-féle összetételek nincsenek meg a régi magyar nyelvben, ne keressünk hát ott **fia-tal* összetételt. A vogul *tāl* magyar megfelelőjének éppúgy semmi nyoma nyelvünkben, mint a *vel* nyakába akasztott vogul *βū-énak*. Ha azt nézem a vogulban, hogy miképen nevezik a 'fiatal hajtás'-t, akkor máson akad meg a szemem:

ti tūw tēlēm mān ūir-pī', ti tūw tēlēm mān tip-pī': 'ezen nyáron termett kis vessző-sarjat, ezen nyáron termett kis fűz-sarjat' (MUNK., VogNGy. IV, 305).

A vogul tehát a fűzfa tavaszi fiatal hajtását úgy mondja, hogy 'fűz-fi'. Rimócon is (Nógrád vármegyében) a kukorica fattyúhajtását a kukorica *fiá*-nak mondják, más vidékeken is *fiók*-nak a fattyúhajtást, *fiók*-nak a nád tavaszi fiatal hajtását. *Fiók* a *fi* szónak *-ó + k* összetett kicsinyítő képzővel való származéka; ha tehát már ismerjük a *fi* szónak egyszerű *-l* kicsinyítő képzővel való *fi-al* származékát is, mi más lehetne a *fi-atal*, mint ugyanazon alapszónak *-t + l* összetett kicsinyítő képzővel való származéka? Bizonyítja ezt a 'parturit' *fi-al*-, *fi-az*-nak jelentésben megfelelő, ugyanazon képzős 'egerminat' *fiatal-l-ik*, *fiatal-oz-ik* ige is.

De hát van a magyarban nemcsak *-l*, hanem *-t* kicsinyítő képző is?

Van. A *Levedi*-nek *Liünti* változata és az ó-magyar nyelv *Kokosti* (*Kakasd*), *Pákosztu* (*Pákozsd*) alakjai azt bizonyítják, hogy a fokváltozási elmélet szempontjából a finnugor **-nt* ~ **-nd* kicsinyítő képzőnek *-nt* > *-t* > *-d* hangfejlődésű e r ó s

foka van meg a magyarban. E képző *-t* hangváltozata maig megvan a *mönyét* (alapszó: *möny*), *nöstény* (alapszó: *nő*), *isten* (alapszó: *is* 'atya') és még íme, a *fiatal* (alapszó: *fi*) szóban. Akinek e képző *-t* alakja nem tetszik, az választhatja a *fiatal* szó *fiadal* alakját, mely szintén megvan nyelvünkben. A 'filiolus' úgy is volt a régi nyelvben, hogy *fiad*, ebből lett a ma helynévül élő *Fiad*; úgy is volt a 'filiolus', hogy *fial*. *Fiad -ad* képzővel, *fial -al* képzővel; — világos tehát, hogy *-ad + al* képző van a *fiadal* szón, és ennek eredetibb változata a *fiatal*.

Igy hát a mai *nád-fiók*, a régi *fűz-fiatal* ugyanolyan összetétel, mint a vogul *tip-pi'*.

Ezek után — „mit hisz a tudós? ő lássa“ (Arany).

MÉSZÖLY GEDEON.

Régibb török jövevényszavaink magyarázatához.

Kar.

A 'brachium; Arm' jelentésű magyar *kar* szót VÁMBÉRY „Magyar és török-tatár szóegyezések“ c. dolgozatában (NyK. VIII, 157) a következő török adatokkal kapcsolja össze: csag. *kar* (khinai [helyesen: khivai] tatár); *karu* vagy *kari* 'kar' (Abuska); oszm. *kol* 'kar'; *kolač* 'egy kar hosszúságú tér vagy mélység'; jakut *zari* 'a billentyűn fölötti rész'. BUDENZ „Jelentés Vámbéry Á. magyar-török szóegyezéseiről“ c. közleményében (NyK. X, 85) a „helyes vagy egyelőre helyesíthető“ egyezések közé sorolja s hozzáadja még a zürjén *girža* és a votják *gir puñ* 'Ellenbogen, Elle' szavakat; a Magyar-Ugor Összehasonlító Szótárban (5. l.) pedig az utóbbiakhoz veszi ezeket: lapp F. *garúel* 'könyök; Ellenbogen' és lapp *kardúel* 'ua.'. — A finnugor alakok hangtani nehézségek miatt nem állhatnak közvetlen kapcsolatban a magyar szóval: nem is szerepel a *kar* az ősi finnugor egyezések között SZINNYEI NyH.-ának egyik kiadásában sem. GOMBOCZ két alkalommal: NyK. XXX, 488 és MSFOu. XXX, 23 VÁMBÉRY elfogadható etimológiai közé számítja, de a bolgár-török jövevényszavak jegyzékébe (MSFOu. XXX.) mégsem veszi fel (nincs meg a MNy.-ben megjelent magyar kiadásban sem).

Azt hiszem, hogy — tekintetbe véve az újabb adatokat is — nem igen lehet kétséges a magyar *kar* töröksége.

Ujg. *qar* 'Oberarm' (*qar ičintü ig kirdi* 'in den Oberarm trat Krankheit' W. BANG — A. v. GABAIN, Türkische Turfantexte I. köt. 7. l. 18. sor) | Kászari: *qari* 'Arm, Elle' (ed. BROCKELMANN) | kipszak *qari* 'Ellbogen, Elle' (HOUTSMA 90) | kun *chari* 'Ellbogen, Elle' (uo.) | Abu Hayyân: Kitâb al-idrâk li-lisân al-atrâk: *qari* 'arşın; rıf' (ed. DR. AHMET CAFEROĞLU).

Istanbul, 1931. 70; erről a szótárról vö. GOLDZIEH: NyK. XXXIV, 130) | kirg., kasgari nyj. *gar* 'der Oberarm' (RADL. II, 132) | bar., tel., alt. *qari* 'der Oberarm' (RADL. II, 167) | ujj. *qari* 'der Arm' (uo.) | csag. *qari* 'ein Maass (von der Schulter bis zu den Fingerspitzen: in Chiwa 2 Arschin, in Turkestan: der Chan-Kary 3 Arschin, der Markt-Kary 2 Arschin)' (i. h. 183) | tar. *keri* 'die Armlänge, Elle' (uo.) | csag. *qaru* 'der Arm' (i. h. 187) | alt. *qari* 'часть передней ноги у скота отъ голени до копыта; локоть (мѣра)' (VERB.) | bask. *qarę* 'alkar' (PRÖHLE: KSz. V, 251) | turki *qerî* (für *qari*) 'ein Längenmass' (LE COQ: KSz. XVIII, 117) | csuv. *çır* 'két rőf' (PAAS. 50) | jakut *çari* 'die Gegend oberhalb des Handgelenkes' (BÖHTL. 81).

Származékok: oszm. (elavult) *qaruja* 'der Oberarm: das Maass einer halben Arschin' (RADL. II, 189) | Šejx Sulejman: *qaruča* 'Arm; Spanne' (ed. KÚNOS 122) | balkár *qari's* 'Spanne' (PRÖHLE: KSz. XV, 235) | kumük *karış* 'arasz' (NÉMETH GYULA: KSz. XII, 129) | karacsáj *qari's* 'Spanne' (PRÖHLE: KSz. X, 116) | Kaşğari: *qariš* 'Spanne'; *qarišla-* 'nach der Spanne messen'; *qarša* 'ua.'; *qarša* 'Spanne' | kipcsak *qariš* 'Spanne' (HOOTSMA 88) | Ibn Muhanna: *qariš* 'мрънь'; *qarišla-* 'мръять мрънами' (0104—5) | Abu Hayyân: *qariš* (71) | alt., tel., leb., küer., krími, kaz., oszm., azerb. *qariš* 'die Spanne' (RADL. II, 177) | kirg., szag., kojb., kacs. *qaris* 'die Spanne zwischen dem Daumen und den übrigen Finger (ausser den Zeigefinger)' (uo.) | tar., bar., oszm., krími, azerb. *qarišla-* 'mit Spannen messen' (i. h. 182) | tel., alt., sor, leb., küer. *qarišta-* 'ua.' (uo.) | kirg., szag. *qarista-* 'ua.' (uo.)

A magyar *kar* szó forrása egy ó-csuvas vagy kazár **qar* lehet, esetleg **qari*, **qaru* is; hangtani tekintetben e magyarázatnak nincs akadálya. Igaz ugyan, hogy egytagú bolgár-török jövevényszavainkban török *a*-nak legtöbbször *á* felel meg (*ál*, *báj*, *gyász*, *sár*, *szál*, *szám*, *szán*), de ismerünk néhány olyan esetet is, amikor megmaradt a rövid *a*: *basz*-, *csat*-, *tar*-, *Tas* (vö. GOMBOCZ: MSFOu. XXX, 139—40 és UngJb. VIII, 272). Különösen figyelemreméltó a *csat*, mert ennek forrása egy ó-csuvas **čati*, *čatu*.

A török *qar*, *qari*, *qaru* 'kar, kéz' pontos megfelelőit megtaláljuk a többi altaji nyelvekben is.

A mongolban: irodalmi mongol *γar* 'main' (KOWALEWSKI II, 1006b) | chalcha *qar* | irodalmi oirat *γar* 'ua.' (POZDNEEV 110) | bait *gar*; asztracháni derbet *γar* 'ua.' (VLADIMIROV, Sravnitel'naja grammatika mongol'skogo piš'mennogo jazyka 391) | archoresin, durbut-beisze *gar* 'pyka' (RUDNEV, Materialy po gov. Vost. Mong. 76) | csahar *qar*; ognut, óhan *qara*; harsin, keleti tumut *qarv* 'ua.' (saját feljegyzésem) | dahúr *qari* (POPPE 73); *gari* (IVANOVSKIJ 52) | monguor *qar* 'main, bras, patte de devant des animaux'; ordosz *qar* 'main, bras' (A. DE SMEDT—A. MOSTAERT, Le dialecte monguor

parlé par les Mongols du Kansou occidental IIIe partie: Dictionnaire arab-mongol-français. Pei-p'ing, 1933. 118) | leideni névtelen arab-mongol szótár szerzője: 𐰽𐰺𐰍 *qar* 'Arm' (ed. POPPE) | mogul *qar* 'Arm, Hand' (RAMSTEDT 31).

A mandzsutunguzban: mandzsu *ɣala* 'Hand; eine halbe Klafter (Länge)' (GABELENTZ 74) | szolon *gari*, *gálé*, *'gála*, *ɣála*, *nála* (IVANOVSRIJ 29) | szamagir *ɣala* 'a hand' (P. SCHMIDT, The language of the Samagirs. Riga, 1928. 17); tunguz, negidal, oros, olcsa *ɣala* 'ua.' (uo.) | barguzini tunguz *ɣále* 'ua.' (POPPE 51) | gold *ɣála* 'Hand', *ɣala*, *nala* 'Arm'; olcsa *ɣala*; manegir *ɣala*, *ɣála*, *ɣála*, *gála*; oroszon *ɣala*, *nalá*; tunguz *ɣala*, *ɣála*, *nala*, *ɣála*; ochocki, lamut *ɣal* (GRUBE 51).

A török *q*- egy altaji alapnyelvi *ɣ*- szabályos folytatása.

Az altaji nyelvi adatoktól aligha választhatók el a már említett finnugor alakok. Ezzel szemben nem valószínű MUNKÁCSI magyarázata (Árja és kaukázusi elemek 388, 650), hogy a török, mongol és finnugor szavak egy árja *kará-* 'die Hand (als die Tätige)', tkp. 'machend, wirkend, tätig' végső forrásra mennének vissza.

Kár.

VÁMBÉRY (NyK. VIII, 157) a *kár* szót is törökből magyarázta, összevetvén a csag. *karak* 'kár, rablás', *karak-* 'kirabolni, kárba hozni', *karakēi* 'rabló' szóval. Már BUDENZ (NyK. X, 103) rámutatott arra, hogy hangtani és jelentéstani nehézségek miatt (*karak-* tulajdonképen csak 'kirabolni' jelentésben ismeretes) ez az etimológia tarthatatlan. MIKLOSICH (Die slavischen Elemente im Magyarischen.² 1884. 89) szláv jövevénynek tartja a magyar *kár*-t. A forrásul megjelölt *kvar*-ról azonban megjegyzi, hogy csak a szlovénban és a szerb-horvátban ismeretes, és hogy talán nem is szláv szó. Épen ezért HALÁSZ szerint (Visszahódított magyar szók: Nyr. XII, 100) „a magyar szót egyelőre tehát nem szabad kölcsönvételnek tartanunk“. MIKLOSICH nyomán BERNEKER (EtWb. 655) is szláv eredetűnek mondja a magyar *kár*-t. A szerb-horvát *kvâr* 'Beschädigung', szlovén *kvâr* 'Schade, Nachteil, Fehler' szóhoz BERNEKER hozzácsatolja még ezeket: kis-orosz *kvârty* 'anrühren und dadurch verderben (von Haustieren und Kindern)'; bolgár *kvâr* 'verderbe'; tót *kvârî* 'verderben, zehren, vermindern'. A szláv *kvar* eredetét azonban ő sem tudja kielégítően magyarázni.

A magyar *kár*-ral valószínűleg valahogyan — közvetlenül vagy közvetve — összefüggenek a következő török adatok:

Ujg. *qor* 'Schaden' (BANG—GABAIN, Anal. Index) *qora-* 'abnehmen, Verluste haben' (uo.) | Kászari: *qor* 'Schaden' | kipesak قور *kur* (o: *qor*) 'Verlust' (HOUTSMA 88) | Ibn Muhanna:

فور *gor* 'позоръ, уронъ', *gor ätmäk* 'потери́тъ убытокъ' | tel. *gor* 'der Schaden' (RADL. II, 550) | sor, szag., kojb. *gora-* 'sterben, absterben, Verluste haben, sich verringern' (i. h. 551) | sor *gorag* 'der Schaden, Verlust' (uo.) | szag., kojb. *goran* 'der Verlust' (uo.) | tub., kumd. *goran, qoron* 'das Gift, die Bitterkeit, das Elend' (uo.) | tel. *qoromol* 'der Verlust, Untergang, das Verderben' (uo.) | tel., alt. *qoromžo* 'der Verlust, das Verderben, die Verführung, der Skandal' (uo.) | jakut *xorot-* 'vertun', *xoron-* 'Einbusse erleiden' (< mong.), *xoromju* 'Einbusse, Verlust, Nachteil' (< mong.) (BÖHTL. 87).

Elvászttandó a fenti adatoktól:

Krími, oszm., karT. *zor* 'schlecht, böse, verächtlich, niedrig' (RADL. II, 1702) | kumük *zor* 'megvetett', *zorluk* 'megvetés', *zorla-* 'kigúnyolni' (NÉMETH: KSz. XII, 119). | bask. *zur* 'megvetett' (PRÖHLE: KSz. V, 244) | kirg., tob. *gor* 'die Schande' (RADL. II, 549) | kaz. *gur* 'niedrig, verachtet; Tadel' (RADL. II, 918) | csuv. *zur* 'szégyen, gyalázat'. Forrásuk a perzsa خوار *khwār* vagy خور *khūr* 'contemptible, abject; poor, distressed, abandoned, friendless, wretched' (STEINGASS 479b és 483a).

A török *gor* 'Schaden' megfelelőit a mongolban is megtaláljuk: irodalmi mongol *gour* 'mal, tort, malice; venom, poison' (KOW. II, 861a) | *gour-a* 'ua.' (i. h. 862a) | *goro-* 'diminuer, avoir une perte; être détruit, se perdre, périr, dépérir, mourir' (i. h. 963b) | *gorol* 'diminution, décroissement' (i. h. II, 966a) | *qoromji* 'diminution, perte, détriment' (i. h. 967) | chalcha *zor* (VLAD., Sravn. gramm. 256).

Idetartozik még: mandzsu *qoro* 'Schaden, Unheil; Strafe; Unwille; Reue; schädlich; wehe' (GAB. 135) | *qoro-* 'unglücklich sein, mit sich unzufrieden sein, bereuen' (uo.).

A magyar *kár* < török *gor* jelentéstani tekintetben teljesen kifogástalan volna, de nem hallgathatjuk el, hogy a török *o* ~ magyar *á* megfelelés korántsem világos.

Másfelől esetleg lehetne gondolni arra is, hogy a török *gor* folytatását keressük a szláv *kvar*-ban (? vö. török *toraq* 'Käse' ~ szláv *tvarog*).

LIGETI LAJOS.

Latin eredetű képzőink.

A képzők származásuk szerint eredetiek és jövevényképzők. Az utóbbiak között vannak latin eredetűek is. Magyar képzővé válásuk módja összefügg latin jövevényiszavaink átvételi módjával. Amint ezek egy magasabb, latinos műveltségű rétegből terjednek alacsonyabb (népi) műveltségű körbe, úgy latin eredetű képzőink használata is nagyobb műveltségű rétegből indul ki. Legtöbb a latinosan képzett szó az irodalmi és a

köznyelvben, viszonylag igen kevés a nép nyelvében. Itt is főleg csak azok a szavak élnek, melyek aránylag régi képzések, és leszállásuk a nép nyelvébe már régebben megtörtént, pl. *hévizál, urizál*.

Latin képzőink ép olyan idegen eredetű képzők, mint pl. nyelvünk szláv elemeiből elvont képzőink (vö. *udvar: udvarnok*). Nem szabad tehát latin képzővel alkotott szavainkat a játszi vagy a makaronikus képzések körében tárgyalni. TOLNAI (MNy. XXVI, 248) a makaronizmust következőkép határozza meg: „makaronikus az anyanyelv minden szava, melyet idegen nyelvtan szerint képezünk és ragozunk, röviden: az idegen nyelvtan alkalmazása az anyanyelv szótárára“. Ezen az alapon TOLNAI egy csomó latin képzővel alkotott szót a makaronikus képzések közé számít. Tudjuk azonban, hogy a makaroni-szavak az irodalmi komikum eszközüül szolgálnak, azaz ép keverék alakjuknál fogva komikus, mulatságos hangulatot keltenek. Így tehát a makaronikus képzések köréből olyan latin eredetű képzővel alkotott szavainkat, melyeknek nincs komikus hangulatuk, el kell hagynunk és jövevényképzővel ellátott szavaink sorában kell tárgyalnunk.

Magyarországon a latin nyelv sokáig mintegy lingua paterna volt, s a magyar és latin nyelv egymásmellettségében a főszerep a latin nyelvnek jutott. A deákos műveltségük szinte magyar-latin keveréknyelven beszéltek. A latin nyelvnek a magyarra gyakorolt nagy hatásából következik, hogy nemcsak latin jövevény- és vendégszók élnek a magyarban, hanem latin eredetű képzők is. E latin eredetű képzők, mint a jövevényképzők általában, jövevénytörzsből való elvonás eredményei. Az elvonásnak három esetét különböztetjük meg: 1. Az átvevő nyelvben él az alap- és a származékszó, s a nyelvérzék így könnyen kikövetkezteti a képzőt; pl. *pápa — pápista, Kálvin — kálvinista*. — 2. Tömegesen kerülnek át egyforma szóvégű szavak, és ezekből való elvonás a képző; pl. *purgatórium, oratórium, refektórium* stb. vagy *latinizmus, hungarizmus* stb. — 3. Latin képzőink esetében előfordul az is, hogy a beszélő olyan latin szó képzőjével, mely sem nem jövevénytörzs, sem nem vendégszó, alkot magyar szót. T. i. a beszélő tudatában egymás mellett él a latin és a magyar szókészlet, s egy latin szó képzőjével és jelentésével ruház fel egy magyar szót; pl. *vas potórium* után keletkezett magyar *klipiklapatórium*: a 'kulacs' hangutánzó neve.

Latin eredetű képzőink közül a következőket tárgyaljuk: I. Főnévképzők: *-ista, -izmus, -tórium (-órium), -ia*. — II. Melléknévképzők: *-ikus, -iánus*. — III. Igeképzők: *-izál, -fikál*.

Tehát csak azokkal a latin eredetű képzőkkel foglalkozunk részletesen, amelyek gyakran előfordulnak a nyelvhasználatban, mellőzve az egy-egy adatban kimutatott képzőket. Ilyen pl.

a latin *-lógia* végzet: „Fili járatos a *rokonológiában* és rögtön megérti a dörgést“ Miksz:Fili 136¹; vagy a *-gráfia* végzet: „E *csizmographiai* értekezés nagyon felemelte Tseresnyés uram kedélyét“ Jók:MégMoz. II, 222², a *geográfia* típusú szavak után:

Nem vesszük figyelembe a francia-német eredetű és a hazai latinságban, majd a magyarban is élő visszalatinosított képzőket. Ilyen pl. az *-áda* (*-iáda*) és az *-éria* képző. Az *-áda* a francia *-ade* latinosítása. Már a hazai latinban is él ilyen szó; pl. *pasquinada* 'gúnyolódás, rágalmazás' MArt., LexTril. 1818. II. A magyar képzések a következők: *Háriáda*, *alkalmiáda*, *dicsériáda* Nyr. VIII, 300 | „és a lapok ömlengő *dicsériáddái* ingerelték őket ellenmondásra“ Miksz:JókÉl. II, 2 | *jeremiáda* 'a XVI. század siralmas éneke' MNy. XXVI, 344. — Az *-éria* képző a francia-német *-erie* visszalatinosítása. Ilyen latinos szóvéggel ellátott szavak a XVIII. században már felbukkannak, és a hazai latinságban meg a magyarban egyaránt élnek. Ilyenek pl. *batteria* 'álgutyanya' KUNOSS, Gyal. 1835. | „*Artilleria*: Hadifőzrám“ PPB. 1767. | „*Scholafteria*: Ofkolai tífztség“ uo. | *Donquixotteria* 'kalandosság: mesés túlság, hazugság' KUNOSS, Gyal. | *galanteria* 'nyájasság, finom magaviselet, udvariasság' uo. stb. Ezek után a következő magyar képzések lépnek fel: *juratéria* 'joggyakorlat'; pl. „De nem falun kezdeni a *juratériát*“ Jók:MégMoz. I, 189 | *bolondéria* Nyr. VIII, 300; „a *bolondériáiból* maradtak fenn a németek közt az úgynevezett Mikos vicezek“ Miksz:Akli 2 | *huncutéria*, *gavalléria* Nyr. XXV, 463, 556.

I. FŐNÉVKÉPZŐK.

-ista.

A latin *-ista* képző a görög *-ιστής*-nek végzet tekintetében latinosított átvétele. A görög *-ιστής* az *-ίζειν* végű igék származéka és a cselekvő személy nevét (nomen agentis) képezi. Az *-ista* latin képzővé válása kapcsolatos a kereszténység elterjedésével (Kr. u. III—IV. század). Latinosított görög jövevényszavak már az előző irodalmi korok nyelvében is felbukkannak, pl. *danista* (δανειστής) Plautusnál, *grammatista*, *epigrammatista* Kr. u. II. században; de ezek szórványos jelenségek, s még nem tették lehetővé az *-ista* latin képzővé válását. A kereszténység révén azonban mindig több és több *-ιστής*-szel alkotott, legkülönbözőbb jelentésárnyalattal bíró görög szó került át a latinba. Ezekből a jövevényszavakból a nyelvérzék elvonta az *-ista* végzetet, és mint latin képzőt használta a kiindulópontul szolgáló görög szavak jelentéstartalmának megfelelően. A közép-latinban és az egyházi latinban az *-ista*

¹ Mikszáth Kálmán Munkái. 32 köt. Jubileumi kiad. 1910.

² Jókai Mór Művei. 80 köt. Centenárium kiad. 1925. — A NK. a nemzeti kiad. 100 köt. jelzése.

használata rendkívül kiterjedt. A hazai latinságban is eleven képző volt és új szavakat alkotott (pl. *armalista*).

Az *-ista* magyar képzővé a XVII. században lett, s azóta szakadatlanul alkot új szavakat. Ezek a magyar képzések egyrészt visszavezethetők a hazai latinra, másrészt a francia-német nyelvből visszalatinosított jövevényszavakban gyökereznek.

A XVIII. század végétől mindinkább több és több olyan *-ista* képzővel ellátott szó bukkan fel, amelyről nyilvánvaló, hogy idegen eredetű: ezekben a francia-német *-ist* képző visszalatinosított *-ista* alakban jelentkezik. Mivel a hazai latinban és a magyarban számos *-istá*-val alkotott szó élt, amely jelentés szempontjából az *-ist* végű jövevényszavakkal rokonságban állott, a nyelvérzék e szavak idegen képzőjét, később minden jelentésrokonságra való tekintet nélkül, hozzáalakította a hazai szavak képzőjéhez. Egyes esetekben párhuzamosan él egymás mellett a visszalatinosított és a képző eredeti hangállapotát visszatükrözőtető alak, pl. *masinista: masiniszta*; de ez csak többnyire olyan szavakban figyelhető meg, amelyeknek testében sziszegő hang van. A mai nyelvhasználatban ilyen esetekben az *sz-es* ejtésű változat általános: *zszurnaliszta, stiliszta, statiszta, sovíniszta* stb. A visszalatinosított szavaknak is nagy fontosságuk van, mert idegen, a francia-német nyelvben elterjedt jelentésárnyalatot honosítanak meg, és ez nem egy esetben alkalmat ad magyar képzésre. A visszalatinosítás folyamata a legújabb időben is tart, és az így keletkezett jövevényszavak igen nagy mértékben erősítik a képző használatát.

A) 'Valamilyen tan, felfogás, irány stb. híve.'

Leggyakoribb használata az *-ista* képzőnek. Ez a jelentés a klasszikus görögben is élt; pl. *λακωνιστής* 'qui Lacedaemoniis favet, qui partes Lacedaemoniorum sequitur'¹ | 'Ἑλληνιστής 'sectator Graecorum, qui e Graeca factione est' | *πυθαγοριστής* 'Pythagorae sectator'. A kereszténykori görög nyelv főleg valamilyen vallási szektához tartozónak a nevét alkotta az *-ιστής* képzővel; pl. *ἰουδαιστής* 'religionis Judaicae sectator'. A kereszténység elterjedésével a latin nyelv ezeket a görög szavakat átvette, és a belőlük elvont *-ista* képzővel új szavakat alkotott. A latin képzések a görögnek megfelelően valamilyen vallási vagy bölcséleti tan követőjét jelentik; pl. *arianista* 'Ariani sectator'² | *Donatista* 'qui sequitur Donatum' | *Nichilianistae* 'Haeretici'. — A képző ezzel a jelentéssel a reformáció korának latin nyelvében is alkotott új szavakat: *papista* 'Papist, Papstanhänger'³ | *calvinista* 'Kalvinist, Anhänger Calvinis' | *lutherista*.

¹ Görög idézeteinket a Thesaurus Graecae linguae tartalmazza.

² Latin idézeteink forrása DuCANGE—DuFRESNE, Glossarium, 1883.

³ SCHMID—SLEUMER, Kirchenlateinisches Wörterbuch, Limburg, 1926.

Ez a három szó átkerült a hazai latinba és mint jövevény-szó a magyar nyelvbe. A XVII. század hitvitázó irodalmában már közhasználatúak; pl. „Az *Papistak* Baluaniozasáru! Pázm:Alvinczi I. rész | „Az *Calvinista* Predikátorok Tevkeore“ Pázm. | „A setet haynalcsilag-utan budosó *Lutheristák* Vezetője“ Pázm. stb. (vö. NySz.). — A *pápista* és *kálvinista* tovább él az irodalmi nyelvben és bekerül a nép nyelvbe is, ellenben a *lutherista* csak a hitvitázó irodalom nyelvében fordul elő, a későbbi nyelvhasználatban helyét a *lutheránus* szó foglalja el. Szótárban először KRESZN. I, 263 közli az *Ista* címszó alatt: „Ista. Ezen idegen név-raggal is élnek a' Magyarok. 1. A' hitbéli felekezetek' el nevezésében, mint Kálvinista, *Lutherista*, Pápista, Mahometista, Ubiquista. Ezek elejente talán csúf-nevek voltak, de most egygyik rész sem szégyenli.“ — A nép nyelvben különösen elterjedt a *kálvinista* és *pápista* szó egyes tréfás kifejezésekben. Vö. *kálvinista menyország* 'valami tésztás étel' Thaly:VÉ. II, 378 | *Kálvinistarépa* 'cukorrépa' KRESZN. I, 296 | *Kálvinista-varju* uo. 'hússal élő varju' (MTsz.) | *kálvinista szentség* 'boros kulacs' CzF. | *kálvinista sajt* 'préselt hurka disznóbürkéből és szalonnából' CzF. | *kálvinista menyország* 'valami tésztás étel' (MTsz.) | *kálvinista tapló* 'üremtapló' (MTsz.) || *pápistaszín* 'sáppadt' CzF. | *pápista varju* 'gabonával élő varju' CzF. | *pápista-pap* 'vetőgép' (MTsz.).

Kálvinista szavunk mellett él a hasonló jelentésű *kálomista*. Eredete nincs tisztázva, úgyszintén a rávonatkozó adatok sincsenek összeállítva. — Az első adatot Csokonainál találjuk: „iszön igaz Réformátus *Kálomista* körösztyény embör“ *Cultura*. 1793. ÖM. III, 336.¹ Szótárban CzF. közli először a *Kálvinista* címszó alatt: „Némely vidéken: *Kálomista*, vagy röviden: *Káló*.“ A mai nyelvhasználatban a *kálomista* szónak inkább lekicsinylő, gúnyos hangulata van. Vö. „s megindultak a *kálomista* Róma felé“ Miksz:JókÉl. I, 197 | „a *kálvinista* gúnyolta a pápistát, a pápista a vastagnyakú *kálomistát*“ Miksz:KülHáz. I, 50 | *kálomista kálvária* 'szalmakazal' Nyr. XXXIX, 330 | *kálomista tapló* MNy. VI, 427 | *kálomista varju* népn. — A szó mindenestire tréfás alkotás, és talán valahogy összefügg a *káromol*, *káromkodik* ige családjával.

A XVII. században az irodalmi nyelvben egymás mellett élő *pápa*: *pápista*, *Kálvin*: *kálvinista*, *Luther*: *lutherista* szavakból a nyelvérzék könnyen elvonta az *-ista* képzőt, és vele már mint magyar képzővel magyar szavakat alkotott. Tehát a képző ezzel a jelentéskörrel a XVII. század óta járul magyar alapszóhoz.

„Ha az Itinerárius azért nevezi magát Lutheristának, vagy Calvinistának, ugyan-ezen okból Mahometistának, vagy Ördö-

¹ HARSÁNYI—GULYÁS kiad.

gistának hihattya magát“ Pázm:Kal. 1766. 1079 (NySz.); ezt az adatot már KRESZN. II, 107 idézi: *ördögista* 'Sectarius daemonis' (vö. *ördögösködik* 'daemonizat' uo.)¹ | *királyista* 'királpárti' Veresm:Lev. 31 kr. (NySz.); ezt is KRESZN.-ből (I, 319) vette a NySz.: „*Királyista* Király' részét követő, király pártján levő (mint *Royalista*). Él ezen szóval Vörösmarti Mihál: Intő levél p. 31“ | „Arra fordétták kopenegeket a merre szél fúj; s-valamint *itaistáknak* úgy Ateistáknak nevezethetnek“ Csúzy:EvTr. 1724. 66 (Nyr. XXXVIII, 453) | „*Itáista* a' hizelkedő *Itáista*. Csuzi Sip-szó p. 696“ KRESZN. I, 263 | „nem azokra hallgat-é a publicum, mikor a könyveket kerülő *agáristák*, *módisták* vagy egy kukkot sem tudnak bőfenteni“ Csok:Temp. 1793. ÖM. III, 144 (*módisz* 'morem recentem sequitur' KRESZN. II, 58; *módiszál*: „És az utcán *módiszálva* sérikálok“ Csok. ÖM. III, 285) | „Békeágul szolgálhatna minden esetre a' *Jottistáknak*, és *Ipsilonistáknak*“ TudGyűjt. 1819. XI, 98 | „Örvendek, hogy pesti barátaink megkorbácsolták a *Holmistát*“ Kaz:Lev. 1810. KG.² II, 69 | „Elhülnek a *Mondolatisták*, mely tudomány van azokban, a kiket ők tudatlansággal vádolnak“ Kaz:Lev. 1815. KG. II, 270 | „Énes. Egoista. Vörösmartit követvén, ki a' Royalistát *Királyistának* mondja, talán jobb volna *Enista* si volet usus, és innen *Enistaság*: Egoismus“ KRESZN. I, 138.

Az *-ista* használatát a XIX. század első felében elterjedt latin vagy francia-németből visszalatinosított vendégszók rendkívül megerősítik. Pl. *egoista* 'magaszerető' | *naturalista* 'természeti vallástartó' | *purista* 'nyelvtisztító' MÁRT., LexTril. II. | *idealista*, *materialista*, *revolutionista*, *royalista* stb. KUNOSS, Gyal. 1835. A legnagyobb szerepet a visszalatinosított szavak játsszák. Ezek közül is a francia forradalom révén elterjedt szavak, mint *terrorista*, *girondista*, *anarchista*, *szocialista*, *kommunista* stb. (vö. Nyr. XLVIII, 113). Tekintetbe kell vennünk még az egyes politikai irányok hívét jelölő szavainkat, pl. *legitimista*, *monarchista*, *absolutista* (MLSz.) stb. — Általában a XIX. század derekától visszalatinosított szavaink révén az *-ista* képző használata igen eleven, mindenféle áramlat (politikai, tudományos, művészeti stb.) követőjét jelzi. Ez a kiterjedt jelentéskör a magyar képzésekben is megnyilvánul.

Centralista az 1840—1848-as évek politikai műszava (EtSz.): „legyen az bár történeti conservatív, vagy democrat *centralista*“ Jók:MireMegv. 84; „Neki nem kellett se Kossuth, se Széchenyi, se Apponyi, se a *centralista* doctrinairek“ Jók: KisKir. II, 242 NK. | *deákista*, *lónyaista* 'a kiegyezés idején a két pártvezér híve' Nyr. VIII, 300 | „Még megérem, hogy

¹ „Geleji Katona az Enyedi György követőit *Enyedistáknak* nevezi.“ Igy SIMONYI, A magyar nyelv² 88. — SIMONYI, UngSpr. 76 szerint a Titkok Titkában.

² KG. = KAZINCZY GÁBOR, Széphalom.

maga is elmegy *garibaldistának*“ Jók:FekGyém. II, 109 | „Petőfit Császár Ferenczék meg a *Honderüsták* megtámadták“ Jók:Petőfi MKönyvt. 291. sz. 45. l. | a *finnista* és *persista* szóban nyomát találjuk a hatvanas évek nyelvészeti vitáinak: „*Finnista* és *Persista*“ (cím) Jók:NagyTük. 1858. 88; „hát te is *finnista* vagy“ Jók:KisKir. II, 169 NK.; „Hiszen *finnistának* lenni nagyobb haeresis, mint ha valaki zsidóvá lenne“ uo. 170 | „48-ban a *hurbanista* papot akasztatta föl“ (*Hurban* 1848-ban tót vezér) Miksz:KrudyK. 124 | „Te *kossuthistának* játszod magad férjed előtt, pedig te voltaképp hiperloyális vagy“ Miksz:KétVál. II, 203 | „gyakorta értekezett az *apponyista* főemberekkel“ Miksz:Kort. I, 160 | *aufklárista* 'felvilágosult' (MLSz.) | „Innét eredt Simon úrnak későbbi »*Josefista*«-sága“ (MLSz.) | „magokat a régi naptárról (vetus) *veteristáknak* elnevezvén“ (MLSz.).

A XX. század folyamán latin eredetű és visszalatinosított vendégszavaink nagy mennyiségben élnek az irodalmi és köznyelvben, sőt a nép nyelvében is egynéhány, mint *szociálista* (MTsz.), *kommunista* stb., és a vázolt jelentéskört rendkívül megerősítik.

Az *-ista* képző ezzel a jelentéssel a mai magyar nyelvben igen eleven képző, és lépten-nyomon alkot új szavakat; pl. *adventista*, *pünkösdista* 'egy szekta híve' | *októbrista* 'az 1918-i forradalom részese' | *nyugatista* | *adyista* 'Ady híve' stb.

B) 'Valamivel foglalkozó, valamiben jártas.'

Ez a jelentéskör igen elterjedt már a közép-latinban, hiszen az *-ista* a cselekvő személy nevének képzője. A magyar képzések igen sok esetben jelentés szempontjából nem a latinra, hanem a hazai latinságban élt és a magyarban élő visszalatinosított szavakra vezethetők vissza. A magyar képzéseket a különböző jelentésárnyalatok szerint tárgyaljuk.

1. 'Zenész.' Ez a jelentésárnyalat a keresztény-középkori latinságban már igen elterjedt volt. Vö. görög κθαριστής: latin *citherista*. E jövevényszó után új latin képzések keletkeztek; pl. *barbitista* 'qui vel quae cantat cum barbito' | *lutalista* 'citherista' | *organista* 'qui organa musica pulsant vel conficit'. Az *organista* a hazai latinságból átkerült a magyar nyelvbe mint jövevényszó és a XVIII. század derekától él: „*Organista*: Orgonás“ PPB. 1767. 608; *organista* 'organista' SIMAI, Szótár. 1809. I, 18; *organista* KUNOSS, Gyal. 1835. A magyar képzések az *organista* szóból indulnak ki és egészen újkeletűek, inkább a köznyelvben használatosak: *zongorista* (KELB.³) | *hegedista* | *brácsista* | *flótista* Nyr. XLVII, 77. A képző használatát megerősíti néhány francia-németből visszalatinosított vendégszó is; pl. *pianista*, *oboista*, *cellista* (magyar *csellista*), *saxofonista*.

2. 'Énekes.' Ez a jelentés szintén a közép-latinban gyökereszik; vö. *chorizare* 'per choros concinere', *chorista* 'clericus,

quidlibet interesse officiis divinis in choro celebratis'. A magyar képzések azonban németből visszalatinosított vendégszavakból indulnak ki. „Altist: *áltista*“ MÁRT., Lex. 1804.; *áltista* 'fönhangu' KUNOSS, Gyal. | *bassista* 'alhangu, fenékhangu' uo. | *tenorista* 'középhangu' uo. Ezek néhány visszalatinosított szóval együtt, mint *baritonista*, *szopránista*, *szólista*, a XIX. század elején terjednek el, és ma is élő jövevényszavak az irodalmi és köznyelvben. A magyar színházi élet német hatásra indul meg, és a magyarban használt színházi szavak is német eredetre vallanak. Igazolja ezt még két, manapság már ritkábban használt visszalatinosított szó: *operista* 'operaénekes' (MLSz.) és *discantista* 'felhangú énekes, szoprán' (MLSz.). — Az *-ista* ezzel a jelentéssel két magyar szavunk közpője; az egyik *kántista*, a másik *dalárdista*. *Kántista* szavunkat a MLSz. nem ismeri, csak Jókai nyelvéből mutathatjuk ki: „A *kántisták* torcaikat stimmelték“ Jók:Hétk. 104; „A *kántisták* vérszemet kaptak a lefőzéseken“ uo. 101; „Leszek kis civis gyerekeknel praceptor, leszek *kántista*, szép hangom van“ Jók:KisKir. I, 245 NK. A sok *-ista* képzőjú 'énekes' jelentésű vendégszó mellett újabban egy magyar képzés is fellép, a *dalárdista*: „magyar népdalokat énekeltek a *dalárdisták*“ Pesti Hirl. LIV, 177, 7.

3. 'Színész.' A képzés 'színész'-t jelentő és németből visszalatinosított szavakból indul el, mint *altista*, *kórista*, *statiszta* stb. A XIX. század első felében a deákos műveltségük a színészt *theatralistá*-nak, *theátristá*-nak nevezték: „Hiszen minden ember szereti a *theatralistákat*“ BAYER, Déryné I, 94; *theatralista* 'színész' KUNOSS, Gyal.; „Mi köze az önértzetnek a *theatralistákhoz*“ Jók:KárpZ. I, 16 | „Megérkeztek a *theátristák*“ Jók:MégMoz. I, 101. Van *diátrista* alakváltozata is: „magyar *diátristák* e'játszották“ VasGer:Alisp. ÖM. V. 14. Még egy magyar képzést idézhetünk, a *naivistáné* 'naiva' szót: „a *naivistáné* csupa szemérmetség“ Jók:MégMoz. I, 104 (ennek *-né* képzőjére nézve vö. „midőn a chorus megjelent a színpadon, már ismét *choristánénak* voltam öltözve“ BAYER, Déryné I, 114; „láttam már olyan *kóristánét*, akiből egy pár év alatt tökéletes mágnásasszony lett“ Hercz:GyurkF. II, 130'). Újabban ismét feléledt a képző néhány szavunkban; pl. *humorista* 'humoros szerepet játszó színész' | *epizódista* 'mellékszerepet játszó': „Ő a megrögzött *epizódista*“ Pesti Hirl. LIV. 97: 11.

4. 'K a t o n a.' A hazai latinban először a *banderista* lép fel (vö. *banderium* DuC.: *banderista* 'a bandérium tagja' MLSz.): „*Banderista*: Magyar-orfzági régi nemzeti katona“ PFB. 1801. 663. A *banderista* mellett él *banderialista* alakváltozat is (vö. *theatralista*). A *banderista* ismeretes az irodalmi és a köznyelvben: „Könnyezzen a' gohér s' *banderista* bakar“ Csok:Vizital. 1796.;

¹ Herczeg Ferenc Munkái. 30 köt. Gyűjt. díszkiad.

„két magyar *Banderista*“ MMerK. 1793: 940 (MNY. XI, 373); „saját költségén lovasezredet állított ki s azon volt, hogy az ő *banderistáinak* kaczagánya czifrább legyen“ Jók:KétszHal. I, 57. Ma inkább a *bandérista* továbbfejlődött jelentése használatos: 'lovass díszmenet, díszküldöttség tagja': „Ámde nyomban ott terem egy vágató lovas *banderista*“ Jók:É'tKom. I, 158; „A márfalusi *banderisták*“ uo. 168. A további képzések alapjául is a *bandérista* szolgál: „ki ezt Titelről az *Tsaikisták* Stabjokból írja“ Kaz:Lev. I, 30 | *Naszadistae* 'sajkások, milites nava'es in Danubio' SZIRMAY, HungPar.² 111. — Általánosan használt a *gárdista* szó: *gárdista* SÁNDOR, Sokféle XII.; *gárdista* 'testőr' KUNOSS, Gyal. A *gárdista* szó a francia-német *Garde*-ből a magyarban latinosított *gárda* szónak magyar képzése is lehet, mint *bandérium*: *bandérista*. — Ebbe a csoportba tartozik két ismertebb visszalatinosított szavunk: *infanterista* és *rezervista*. Mindkettő igen régi már: *infanterista* GYARM., Voc. 29 | *rezorvista* Nyr. XIV, 404; *rezarvista* Nyr. XLIII, 166; „A két *rezervista* kihívóan, de sápadtan nézett velük farkasszemet“ Hercz:Mut. 94.

5. 'Író (újságíró).' Ez a jelentéskör már a klasszikus latinban is élt és onnan fejlődött tovább; pl. *epigrammista*, *bucolista* 'pásztoralköltő', *rythmista* (ez megvan a magyarban is: „a' Magyar *Rythmisták*' hanggegyztetésének helytelenségével egygyütt elő állittatnak“ Verseghy: Mi a' poézis? 1793.). — Három magyar képzést sorolhatunk ide: „hires *Kronista* Zfido Jofef“ Csúzy:Sipszó. 1723. 720; „a' Magyar-Historicus-*Kronista* bizonyosága lzerént“ uo. 40 (vö. közép-latin *annalista* 'történetíró') | *sonettista* 'szonettíró' SzépFigy. I, 93 | „Elémutatnám még az emlegetett nemzetek lyricusai, *románczistái* és több ily rovatokba tartozó írói fényes sorát“ SzépFigy. I, 290. — Több francia-németből visszalatinosított vendégszavunk tartozik ide. Először *novellista* 'újságíró' jelenik meg: „Gyűljön együvé, amit a *novellisták* és a prókátorok hazudtak“ Csok. ÖM. II, 2: 491; *novellista* 'újságíró' MÁRT., LexTril. II. Ma a jelentése, mint a franciában is: 'novellaíró'. A XIX. század derekán a *novellista* helyébe a szintén visszalatinosított *publicista*, *zsurnalista* lép (vö. *yournalista* Jók:KőszEmb. II, 11; *zsurnaliszta* Miksz: Gaval. 26) és a mai napig használatos.

6. 'Valamilyen szaktudománnyal foglalkozó.' Ilyen jelentésű szavak már a közép-latinban is keletkeztek. *Sophista* (σοφιστής) után támadt: *artista* 'liberalium artium peritus' | *decretista* 'qui studet in decretis' | *latinista* 'Latinae linguae cultor' stb. A magyarban főleg valamilyen nyelvvel foglalkozót jelentő szavak élnek: *latinista* MNY. XXVI, 344 | *hellénista* (ἑλληνιστής) | *linguista*. Ez az utóbbi szó a XVIII. századtól van meg a magyarban: *Linguista* ArchRák. II, 156 (MLSz.); *linguista* 'nyelvtudós' MÁRT., LexTril. II.; *linguista* 'nyelvész' KUNOSS, Gyal. A többi idetartozó szó visszalatinosított; pl.

germanista, *szlavista*, *romanista* stb. Akad egy-néhány magyar képzés is, mint *finnista*, *szanszkritista* stb. — A francia és német nyelvben igen elterjedt ez a jelentéskör, és sok vendég-szó kerül át innen a magyar tudományos nyelvbe. Ezek a szavak ismét új képzésre nyújtanak alkalmat, mint pl. *földrajzista*: „Piri Re'is török tengerész és *földrajzista* 1521-ben azt írja, hogy nemrég térképet rajzolt és azt a szultán kegyesen elfogadta“ NemzUjs. XIV, 164: 27.

Ide számíthatjuk *portrétista* 'arcépfestő' szavunkat: „a *portrétista* az állandót keresi az arcból és azt ragadja meg“ Miksz:Kort. I, 86; „a festők felfedezik, hogy nem is volt olyan rossz *portrétista*“ Pesti Hirl. LIV, 177:4.

7. 'Irodai hivatalnok.' Ez a jelentéscsoport a késői latinban keletkezett *cancellarista*, *cancellista* (vö. német *Kanzlist* 'írnok') szón nyugszik. A két szó közül főleg a *cancellista* volt használatos a hazai latinságban és a magyarban, s eredetileg íródeákot (vö. *jurista*) jelentett. *Cancellarista* Thök:Diár. II, 253 (MLSz.) | „Hogyha *cancellista* akarna lenni: módja nincsen hozzá“ Thaly:VÉ. II, 108 (NySz.); „Királyi táblánál mostan *Cancellista*“ Gvad:Nót. 32; *cancellista* 'íródeák' MÁRT., LexTril. II. a hazai latin szavak között említi; *kantzalista* GYARM., Voc. 33; *cancellista* 'írnok' KUNOSS, Gyal. A XIX. század irodalmi és köznyelvében nagyon elterjedt szó volt. — Szintén a múlt század fordulóján válik általánossá a németből visszalatinosított *concipista* és *diurnista* szavunk. *Concipista* Csok. 1790. ÖM. II, 2: 404; *concipista* 'fogalmazó' KUNOSS, Gyal. | „napos író: *diurnista*“ SÁNDOR, Told. 1808. 493; *diurnista* 'díjnok' KUNOSS, Gyal.; „Borzasztóan lármázott már a két *diurnista*, meg a *concipista* előtt“ Jók:GazdSzeg. 57. Amint látjuk, ez a három szó a XIX. században közhasználatú volt, és a nyelvhasználat utánuk alkotta meg az *irodista* szót (MLSz.). *Irodista* 'Kanzlist' KELB.³

Idevehető *forgalmista* 'posta- vagy vasúti hivatalnok' szavunk is. Ez a jelentés szintén németből visszalatinosított szavakból indult ki: *telefonista* 'telefonos' | *telegrafista* 'távírász' Miksz:NeOkosk. 192.

8. 'Iparos, munkás.' A közép-latinban és a hazai latinban is gazdagon képviselt jelentéskör; pl. *lanista* 'takács' | *carbonista* 'szénégető' stb. Sok németből visszalatinosított mesterséget jelentő műszó is elterjedt a magyarban; ezek között talán a legrégebb a *masinista*: „*Maschinista*: műszerész“ KUNOSS, Gyal. Egy magyar képzés tartozik ide: *gyárista* 'aki a gyárban dolgozik' Nyr. XLVIII, 156.

9. 'Kártyás, valamilyen más játékos.' Ez a jelentése a képzőnek magyar fejlemény. T. i. a latinban gyakoriak az olyan szavak, melyek valamiben jártas egyént jelentenek; pl. *artista* 'liberalium artium peritus' | *latinista* 'Latinae linguae cultor' stb. Az ilyen típusú szavak után annak neve,

aki pl. a tarokkhoz ért, tarokkozik: *tarokkista*. — Az ide tartozó első magyar képzés *vojtista*: „nem azokra hallgat-é a publicum, mikor a könyveket kerülő agáristák, *vojtisták*, módisták vagy egy kukkot sem tudnak böffenteni“ Csok: Temp. 1793. ÖM. III, 144 (*vojta* 'kártya-játék neme', *vojtáz* 'ilyen játékot játszik' KRESZN. II, 333) | „A négy *tarokk-kompánista* egészen összebarátkozott“ Jók:EnyTied. II, 110 | „Mert a politika a *tarokkisták* játéka“ Miksz:FiúFele 122 | „a *ferblisták*-nak heves vérük van“ uo.; „a *ferblisták* újra sorakoztak“ Miksz: KétVál. 98 | „S megtette, hogy nem játszott, de azért ott maradt *sápistának*“ Jók:KisKir. I, 60 NK. (*sáp* MNy. XII, 422, XXV, 375) | „whistezés közben oly csodálatos ügyességgel osztja a kártyát, mint egy kiérdemesült *sipista*“ Hercz:Mut. 40 (*Schipi werfen* 'a három király ügyes elfordítása' vagy *Schippe* 'pique' Nyr. XXVI, 174 továbbképzése') | *mutyista* 'aki felesbe játszik' (francia *moitié* 'felerész') | *blattista* 'kártyás ember' Nyr. XXV, 556.

Arra is van adat, hogy a képző 'kártyás' nevéből átterjed más 'játékos' nevének képzésébe: „A szoba egyik zúgába a klub *sakkistái* vették be magokat“ Miksz:Kort. I, 41. Idesorolhatjuk a németből visszalatinosított *turfista* magyar megfelelőjét, a *lóversenyista* szavunkat.

10. 'Valamilyen sportot űz.' Ide jobbjára németből visszalatinosított szavaink tartoznak, és ezek nyomán magyar képzések is keletkeznek. Az egész csoport, a *turista* szó kivételével, a XX. század folyamán lép fel a magyarban. Ilyenek: *futballista* | *pentatlonista* és *dekatlonista* | *biciklista* | *automobilista* stb. A következőket magyar képzéseknek tekinthetjük: *szkiffista* 'egyevezős' | *golfigista* 'golfozó' | *hokkista* 'hockey-játékos' | *pólózista* 'vízipólózó' | *vívóista* 'vívó' stb. Ezek a szavak a sport nyelvében közkeletűek és számos új képzésre adnak lehetőséget.

C) 'Tanuló.'

Igen eleven a magyarban az *-ista* mint 'tanuló' nevének a képzője. Eredetileg a görögben, majd a közép-latinban a görög jövevényszavakból elvont képző 'tanító' jelentésű szavakat alkotott. A görögben pl. γραμματιστής: *grammatista* 'Grammaticae praeceptor, Ludi literarii magister' | κατηχιστής: *catechista* 'Religionslehrer'. Közép-latin képzések: *biblista* 'qui bibliam auditoribus suis explicat' | *legista* 'qui docet leges' | *decretista* 'qui studet in decretis' stb. Az *-ista* képző használatának kiterjedése, amennyiben nemcsak 'tanító', hanem 'tanuló' nevét is képezi, aránylag késői: az első adatok a középkor vége felé jelennek meg. DuC. mindössze három adatot említ: *Donatista* 'qui studet in illo libro' („Illi qui extra scolas praedictas

¹ Esetleg az idegen kártyanyelvből való.

litteras Latinas usque ad Donatam [!] in Trecensi civitate et suburbio addiscebant“) | *grammatista* 'qui docetur grammaticam' („In optimis quibusdam Collegiis hora sexta pro *Grammaticis* parva lectio fiat, ut aptius congregentur in sacello“) | *Nobilista* 'nobilis alumnus' („Illustrissimus dominus Caesar Borgia nunc dux Valentinus, adulescentulus inter *Nobilistas* studii Perusini sacris legibus operam dabat“).

A XVII. század latin nyelvében már általános az *-ista* használata 'az egyes osztályokba járó tanuló' nevének képzőjeként. Ebben az időben már az iskolának hat osztálya van; pl. nálunk a debreceni iskola osztályai 1657-ben: classis rudimentaria, *Donatista*, etymologica, syntactica, rhetorica, poetica (BÉKEFI, A debreceni ev. ref. főiskola XVII—XVIII. sz.-i törvényei. 1899. 111). — A hazai latinságból a következő adatokat idézhetjük: „*Rudimentistae* dici solent, quorum hic iam rationem habemus“ 1704—5. (FRIEDR. TEUTSCH, Die Siebenbürgischen-sächsischen Schulordnungen. 1888. 126). | „*Praeceptor Donatistarum* florenos sexdecim per decursum unius anni habebit“ 1657. (BÉKEFI i. m. 16) | „*Sunmo mane adsint pueri. Etymologistas et Syntaxistas* maturius convenire decet“ 1704—5. (TEUTSCH i. m. 120; MLSz.). A felsorolt szavak az iskolai életben közhasználatúak voltak, és mindig több és több új képzés mintájául szolgáltak. Ilyen pl. a *neutralista* szó (vö. *nobilista* DÜC.): „Si vero praetactus numerus *Neutralistarum* ex Publicis, oratoribus et poetis constare nequeat, ex *syntaxistis* pro re nata expletor“ 1705. (BÉKEFI i. m. 138); „*neutralisták*, kik szegény létükre az iskolának különböző szolgálatokat teljesítettek s ezért kaptak lakást és bizonyos kis pénzjövödelmet“ (uo.; MLSz.). — A XVIII. században már több olyan *-ista* képzővel alkotott 'tanuló' jelentésű szó él a hazai latin nyelvben, amely — úgy látszik — itt keletkezett: „A magántanítónak nemcsak egy, hanem több tanítványa is volt, az egyik fizetett pénzzel s ez volt a *nummista*; a másik étellel, ez a *cibista*. Volt azonban olyan is, akit ingyen tanított (*gratista*)“ [az első adatok 1751-ből] (BÉKEFI i. m. 25; MLSz.) | „*Nemo classistarum* suas lectiones negligere audento“ 1705. (i. h. 139; MLSz.). — Általános használatú az iskolai nyelvben, majd a hazai latinságban és a magyarban egészen 1849-ig a *coniugista* 'igeragozást tanuló' és a *declinista* 'névragozást tanuló' szó (MLSz.); vö. „*Profectorum grammatarum, coniugistarum, declinistarum* et elementariorum in schola reformatorum Csurgoiensi“ Csok. feljegyzése, 1798. ÖM. II, 606.

A felsorolt latin szavakhoz csatlakoznak azok, melyekben az *-ista* képző az egyes iskolafajba (*gymnasium, lyceum*) járó tanuló nevét képezi. Elsőnek a *gymnasista* szavunkat (MLSz.) kell említeni; ez a szó szolgált a további képzések mintájául: *lycista* 'lyceumba járó' | *parvista, parcalista, normalista, elementista* 'elemi iskolába járó tanuló' (MLSz.).

Ezek az *-ista*-val alkotott tanulónevek a hazai latinságból mint jövevényszavak átkerültek a magyar irodalmi és köznyelvbe, s a magyar képzések kiindulópontját adják. Néhány adatot idézünk, melyek igazolják e jövevényszavak elterjedését: „Preceptora voltam, hogy volt *Principista*; Eger várossába vala ő *Jurista*“ Gvad:Nót. 1790. 32 | *jurista* 'törvénytánu' MÁRT., LexTril. 1818. II. | „azon agyvázaktól már *grammatista* koromban szabad voltam“ Kaz:Lev. 1809. KG. II, 9 | *deklínista* 'declinationem discens' GYARM., Voc. 12 | *grammatista* 'grammaticus' uo. 22 | *Komparista* 'comparationem discens' uo. 38 | [m.] *Konyogista*: [lat.] *coniugista* uo. 38 | [m.] *Sintaksista*: [lat.] *syntaxista* uo. 69 | KRESZN. I, 263 is felemlít egy csomó 'tanuló' jelentésű szót: „Ista. Ezen idegen név-raggal is élnek a' Magyarok. 2. Az oskolások' különböztetésében, mint *Normalista*, *Minorista*, *Párvista*, *Principista*, *Grammatista*, *Szintáxista*, *Humánista*, *Jurista*, *Patvarista*, *Cancellista*“ | *alumnista* 'gyámnevendék, táplányos' KUNOSS, Gyal. (vö. *armenista*: *alumnista* Nyr. XXVIII, 35). Irodalmi adatok: „a kisebb *classisták* holmi rejtélyes strata-gemákon motoztak a padok alatt“ Jók:Hétk. 98 | „Ki pipázott itt? Alkalmasint a *juristák*“ uo. 99; „Nekem mint *juristának* a törvények idézését jobban kell tudnom“ Jók:MégMoz. I, 26 | „12 éves kamasz volt, mire az akkoriban *coniugistának* nevezett osztályt harmadszor is megfeküdte“ Jók:Dek. A peregrinus 239 NK. | „én csak *syntaxista* voltam, ő pedig másodéves jogász, mégis cllódtítottam“ Jók:MireMev. 95; „a *syntaxis-táknak* nem tanították akkoriban a geometriát“ Jók:KisKir. I, 130 NK. | „Beszélni fogok önnek badarságokat Magyarországról, mint egy *gymnazista*“ Jók:ÉletKom. II, 113 | „Az oroszán talán meglátja a hangyát a homokban, de a pataki *jurista* nem láthatja meg a *donatistát*“ Miksz:KülHáz. 5 | „mint *konjugista* és *deklínista* is kitűnő kalkulust hoz haza“ Miksz: JókÉl. I, 32 | „Szigorúan óva növendékeit a *szintaxistákat* a magyar beszédétől és literaturától“ uo. 39 | „Elsőéves *gimnázista* vagyok, vagyis »bagoly«“ Miksz:Kort. II, 229 | „Szerzett neki két tanítványt, egy *panistát* és egy *czibistát*“ Nyr. XXIII, 525. — Ezek a szavak, a *gimnázista* szót kivéve, mint jövevényszavak sem élnek; kiszorultak a régi iskolarendszerrel együtt.

Az első magyar képzés *patvarista* szavunk. A XVIII. században keletkezett és párhuzamosan élt a magyarban s a hazai latinságban. Szótárakban is mint latin szó szerepel: „*Patvarista*: Törvényt tanuló“ PPB. 1767. 608; *patvarista* 'patvarista' SIMAI, Szótár. 1809. I, 18. Régi az a közmondás, melyet először SZIRMAY, HungPar.² 112 idéz: „Non est bonus *Patvarista*, qui non est bonus *vacarista*“ (TOLNAI: MNY. XXVI, 344 a „qui non est bonus *vakarista*, non est bonus *patvarista*“ változatot idézi). A magyar irodalmi és köznyelvben fellépésétől kezdve él a *patvarista* szó. A XIX. században általánosan használták, de most már lassan kivész. „Hogy ha *patvarista* akar

lenni, módja nincsen hozzá“ Thaly:VÉ. II, 108 (NySz.); „Nagy Prókátoroknál lévén *Patvarista*“ Gvad:Nót. 1790. 32; *patvarista* Csok. 1790. ÖM. II, 2: 404; *patvarista* 'patvaros, patvarnok' KUNOSS, Gyal. stb.

A régi iskolarendszer átszervezése után (1849.), a nyolcosztályú középiskola általánossá tételével megindulnak a magyar képzések, melyek kiindulópontja a *gimnázista* szó. Ilyenek: *reálista* | *kereskedelmista** | *polgárista** | *egyetemista* (vö. *aulista* 'a szabadságharcban szereplő bécsi egyetemi hallgatók neve': „Az égre kérlek, bajtárs, szólt az ifjú *aulista*“ Jók: KőszEmb. I, 150; „csak a német *aulisták* maschiroztak az utczán“ uo. II, 19) | *kollégista* | „réparágó: *preparandista*“ Nyr. XXIX, 333 | *elemista** | *pocolista* 'elemi iskolás' NyF. XXXII, 57; *pacalista* 'kisoskolába járó' MNy. XXVI, 345 | *óvodista** (az így jelöltek l. KELB.³) stb. — Az al- és főgimnázium megkülönböztetését őrzi az *alsóista* és *felsőista* szavunk. Az egyes osztályokba járó tanuló nevének is *-ista* a képzője (vö. *coniu-gista*, *declinista*): *elsőista*, *másodista* stb.; *dist*, *béista* stb.

A magyar képzésekből láthatjuk, hogy az *-ista* ezzel a jelentéssel igen eleven képző, és bármilyen tanuló nevének képzésében szerepelhet.

D) 'Valamilyen közösség, társadalmi osztály; valamilyen testület, kör, társaság stb. tagja.'

A magyarban ez a jelentéskör nem idegen eredetű (vö. német *companist*: magyar *kompánista*), hanem rokon a 'valakinek híve, valamilyen elv, felfogás, irány stb. követője' jelentéskörrel.

Pl. következő szavainkat sorolhatjuk ide: „*Ligiftoe*: Egybe fzővetkeztek“ PPB. 1767. 607 | *ligista* (MLSz.) | „*Armalifta*: Tzimeres. Diplomás Nemes ember“ PPB. 1767. 601 | *ármányista* 'ármális nemes' Nyr. XXXIII, 249 | él az *ármalista* szó ellenkezője: *civilista* 'polgár ember': „Arra egy *civilistának* semmi gondja“ Jók:KétszHal. I, 21; „Azért, mert ha *civilista* volnál, most arcul üthetnélek“ Hercz:Mut. 27 | „S mikor a hiúcska Kazinczy ezeket viszonzva megköszöni s az említett *Auroristák* mindegyikéről egy-egy kedves hízelgő szót ejt“ IrtörtKözl. VI, 339 (MLSz.) | *udvarista* 'serviens regis': „mindenféle királyi *udvaristák*“ TörtT. 1887: 98 (MLSz.) | *akadémista* 'az Akadémia tagja'.

Ebbe a csoportba vehetjük *piarista* szavunkat. „Ezen idegen névraggal is élnek a' Magyarok. 3. Némelly Szerzetek' nevében mint *Piárista*, *Bethlehemista*“ KRESZN. I, 263; „*Piarista*: kegyeskolabéli szerzetespap“ MÁRT., LexTril. II. (Nyr. XLVII, 165).

¹ Ez latin jövevényszó (vö. MLSz.). DuC. „*civilistae*: iuriconsulti“.

Ma igen használatos az *-ista* 'valamilyen társadalmi vagy sport- stb. egyesület tagja' nevének a képzésére; pl. *Tesz-ista*, *mac-ista*, *hungárista* stb. Ilyen típusú szavakat gyakran lehet olvasni az újságokban, és szinte lehetetlen őket felsorolni.

(Folytatjuk.)

GYALMOS JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Somlai: somlói. A kettő közül melyik a helyes, kérdik E. J., J. E. és mások, illetőleg több-kevesebb határozottsággal jelzik, hogy nézetük szerint csak a *somlai* helyes, a *somlói* nem, mivel „régén“ így mondták: *Somló—somlai, Üllő—üllei, Szántó—szántai, Forró—forrai, Szikszó—szikszai, Jászó—jászai, Brassó—brassai, Liptó—liptai.*

Hogy a régiség nem lehet nyelvhelyességi alapelv, sőt hogy nem ritkán épen valamely elem vagy forma régisége, elavultsága ütközik bele a nyelvszokásnak a nyelv történeti fejlődése szerint módosuló „szabályai“ egyikébe-másikába, talán nem szükséges bővebben fejtegetnünk. Hanem próbáljuk inkább megvilágítani a *somlai*- és *somlói*-féle formák történetét és ezzel összefüggésben a mai nyelvszokásban elfoglalt helyzetüket.

Az ős-magyarban vagy korai ó-magyarban *a-* és *e-* végű alapszavakhoz, mint a milyen volt pl. a mai *szánt* igének *számta-*, a mai *asz(ik)* igének *asza-*, a mai *él* igének *ele-* előzménye, *-ya*, *-ye* vagy *-va*, *-ve* kicsinyítő, illetőleg igenévképzős származékokként ilyen formák tartozhattak: *számta'ya*, *asza'ya*, *ele'ye* vagy *számtava*-, *aszava*-, *eleve*-, ezek meg félhangzós *-i* birtoknévképzővel *számta'ya'i*, *asza'ya'i*, *ele'ye'i* vagy *számtava'i*, *aszava'i*, *eleve'i* alakokat ölthettek. Minthogy az ó-magyarban szóvégen *ai* > *ei* > *ii* > *i* > *i* fejlődés ment végbe, egyszerűsöd minthogy az ó-magyar nyelv a magánhangzóközi *γ* és *v* kivetésével egész közönségesen hangűrt idézett elő, és ezt számtalan esetben huzamosan fenn is tartotta: a tovább nem képzett és nem ragozott *számtó* ~ *szántó*-féle alak mellett, amely *számta'yu* > *számta'γ* > *számtau* > *számtou* vagy *számtavu* > *számtav* > *számtau* > *számtou* hangfejlődés eredményeként állott elő, birtoknévképzős alakul hangtörténeti szempontból egész szabályosan szerepelt a *szántai* forma. — Hasonlóan fejlődött ugyancsak egy **asza'ya'i* vagy **aszava'i* hangalakból az egyes számú 3. személyben birtokos személyragozott *aszaa* forma (1055: fizeg *azaa*): a *γ*-nek vagy *v*-nek azonos helyzetben való kivetésével lépett fel itt is hangűr, csak a szóvégi kettőshangzó redukálódása történt más irányban.

A hazánkban gyakran előforduló *Somló* földrajzi név a magyar *som* szó török *šum* megfelelőjének török *-laγ* (*-laq*) képzővel alakult származéka.¹ Az *Üllő* helynév pedig egy *-aγ* végű török személynévre megy vissza. Ezek esetében az előrebocsátottak alapján szintén érthető a *Somló—somlai, Üllő—üllei* kapcsolatok keletkezése.

¹ Erről részletesebben más alkalommal írok. — P. D.

Hasonló módon illeszthetjük bele a magyar hangtörténet menetébe azt a jelenséget, hogy olyan magyar helyneveknél, amelyek *-slav* utótagú szláv személynéveknek megfelelő magyar személynévekből valók, az *-ó*-val ugyancsak *-ai* áll szemben, pl. cseh—morva *Soběslav* ~ lengyel *Sobiestav* → magyar *Szoboszló*¹ és *szoboszlai* < **szoboszlavi*. Ellenben az *-ov* végű szláv átvételek, amelyek képzőtlenül a magyar hangtörténet folyamától idomítva nyerték az *-ó* szóvéget, *-i* képzős alakjukban — a *v* kiesése után — az etimológikus és hangtörténeti okokból eredő *-ó*—*-ai* viszonylatok analógiás hatása alatt váltják fel a szláv *o-t a*-val: szláv (*orob* 'sas':>) *Orlov* → magyar *Orló*—*orlai* Sáros és Szepes. tót *Očkov* → magyar *Ocskó*—*ocsakai* Nyitra (vö. CSÁNKI és LIPSZKY).

Ilyen előzmények után voltak bizonyos ideig az ó-magyar nyelvsvizsgálásban egyeduralmukodók a *Szántó*—*szántai*, *Somló*—*somlai*, *Szoboszló*—*szoboszlai*-féle alakpárok. Azonban megindult egy olyan fejlődés, amely a szavak pusztá meg ragos, illetőleg képzős alakjai között érvényesülő analógiás társulások révén az alanyeset alakjához kezdte hasonítani a ragos, illetőleg képzős formákat. Így lépnek fel a *Szántó*—*szántói*, *Somló*—*somlói*, *Szoboszló*—*szoboszlói*-féle alakpárok.

És ezek a változások nem is olyan nagyon újkeletűek. A somlyóvásárhelyi apácák iratai között „Somlyo hegie“ 1542. évi tizedjegyzékében a veszprémmegyei Lovason „*Somlyo* damokos“ szerepel (LUKCSICS PÁL, A vásárhelyi apácák története 60). Az apácáknak az 1570. évi hegyvámrról való számtartása Lovason „*somlyaj caspar*“ nevű embert jegyez fel (i. h. 61). Ezzel az egy *somlyai* adattal szemben a vásárhelyi apácák 1570 utáni feljegyzéseiben „az *somlyoj* porkolab“, a klastrom apátnőjének 1571. évi levelében kétszer ugyancsak „az *somlyoj* porkolab“ (i. h. 64), az apácák 1572. évi kérelmében „az regy *somlyoy* wrak“ és „az *somlyoy* wr“ (i. h. 68), az apácák ügyvédjének szóló 1572. évi utasításban „az *somlyoy* wrak“ (i. h. 71) található. Vásonkői Horváth János nagyvázsonyi kapitány 1614. január 24-én kelt levelében írja: „az my Nagyzölössy varassunkhoz tartozando *Somlioij* zölő hegyunkben vettenek...“ Ellenben a XVIII. században megint a *somlai* forma jelentkezik: Sárvány Ádám tiszttartó 1738. október 20-i levelében „az *Somlaj* Szűretrül“ | a Póór János veszprémmegyei szolgabíró és Ughi Ferenc esküdt által 1762. március 2-án kiállított levelben: „kimenven *Somlai* ezen N. Vármegyében situallt hegynek azon részére, mely Nagy Szőlősi hegynek hivatik“ | egy 1760 körülről való kérvényben: „A' *Somlai* hegyen...“ (Az 1614., 1738., 1762., 1760 kör. adatokat a gróf Zichy nemzetség zsélyi okirataiból LUKCSICS PÁL völt szíves rendelkezésemre bocsátani.) — A közölt adatok azt mutatják, hogy a *somlai* (*somlyai*) meg *somlói* (*somlyói*) változatok ingadozása már ugyancsak tetemes ideje tart még ugyanannak a vidéknek a nyelvhasználatában is. De úgy látszik, a *somlói* forma újabban erőt vesz a *somlai* felett. Legalább a boráról nevezetes és a fentebbi adatokban szereplő veszprémmegyei *Somló*-tól nem messze nyugatra eső

¹ Vö. MELICH: MNy. XXV, 135.

vasmegyei Kis-Somló-n ZSIRAI MIKLÓS közlése szerint jobbára a *somlóí*, illetőleg *somlóji* forma járja.

Az való, hogy én Zalaegerszegen gyermekkorom óta *somlai bort* hallottam emlegetni, sőt úgy tetszik, hogy a borfajta mint *somlai bor* ismeretes talán országszerte. Ennek a formának az elterjedését és fennmaradását előmozdíthatta, hogy a bor *somlai* felírású címkével került és kerül forgalomba.

Ha mármost arról kellene nyilatkoznom, hogy a *somlóí* vagy a *somlai* alakot használjuk-e, szabadjára hagynám, hogy mondja kiki azt, amelyik jobban esik neki. De hozzáteszem: Amikor többek között a hangtörténetileg „szabályos“ régi *disznák, ajták, teték* rovására az egyes alanyeset analógiájára alakult *disznók, ajtók, tetők* formákat szentesítette a nyelv-szokás, sőt a *birák* is hátraszorulóban van a *birók* mellett, amikor a *tető-teteje, mező-mezeje, szőlő-szöleje* mellett általános a *szülő-szülője, fedő-fedője, váltó-váltója, tartó-tartója*, s az *adó-adaja, szántó-szántaja, tinó-tinaja* bizonyos nyelvjárások sajátágaivá lesznek, amikor már nem mondhatjuk: (valakinek a) *szántai, aratai, kötei*, hanem csak: *szántói, aratói, kötői*, — akkor valóban nem jogos, és — ami a fő — aligha is lehetséges a *somlóí*-féle alakok elterjedését gátolni. Az azonban lehetséges, hogy a borfajta nevében hosszabb ideig tovább fog élni a *somlai*, hiszen *kállai kettős-t, liptai túró-t* mondunk, amikor egyébiránt ekként beszélünk: „Ez és ez *nagykállói* születésű“ vagy: „A *Liptói-havasok* a Magas-Tátrától nyugat felé emelkednek“.

Az ország egyéb részein előforduló *Somló* vagy *Somlyó* nevekkal kapcsolatban szintén láthatjuk a *somlyai* meg *somlyói* alakok váltakozását, illetőleg a *somlyói* forma előtérbe jutását. A Zichy-levéltárnak a XVI. század hetvenes éveiből való Báthory-irataiban így jelentkezik a Szilágy-Somlyó nevéből való *-i* képzős melléknév: 1578. április 30.: „az *Somliai* papnak“ | 1578. május 7.: „az *Somliai* feolden“ | 1578.: „A *Somlyai* plebanos“; — továbbá ugyanaz a Báthory-család előneveként: 1587. november 1.: „*Somliai* Bathory Istvan“ | 1634 körül: „*Somliai* Batori Auna“ (LUKCSICS PÁL közlései). — Nincs adatom arra, hogy a Szilágyságban ma mit mondanak: *somlyai-t* vagy *somlyói-t*, azonban CSÜRY BALINT arról értesít, hogy a Szilágyságtól nem messze eső szamosháti Egriben (Szatmár megye) és Kolozsvárt így beszélnek: (*szilágy-somjai borok*, ellenben: *somjói ember*, SZABÓ T. ARTILA szerint meg Désen is *somjói* él. A köznyelvben mindenesetre szokatlanul hatna, ha *szilágysomlyai aranyleletet* kezdenénk emlegetni. Epen így különlegesség számba menne ez a cím: *A csiksomlyai misztériumok*, még abban az esetben is, ha beigazolódna, hogy hiteles nyelvjárási formát használ TAMÁSI ÁRON, midőn „Ábel a rengetegben“ című regényében *somjai barátok*-ról beszél (erre JAKUBOVICH E. hívta fel a figyelmemet.

PAIS DEZSŐ.

Latin jövevényszavaink »sz« hangjáról. Hogy a magyarországi latinságból az *s*-et általában *š*-nek olvasták, jövevényszavaink megfelelése és helyesírásunkban a latin *s* betűnek *š* értéke mellett KOMÁROMI CSIKKÉS GYÖRGY 1655-ből való nyilatko-

zata is bizonyítja. *Pásztor, árboç, párdue* és *gadóc* kivételével latin jövevényszavainkban mindenütt a régiségben ez az *s ~ ŝ* megfelelés igazolható; „ahol ma *sz* van, — írja FLUDOROVITZ JOLÁN (Latin jövevényszavaink hangtana: MNy. XXVI, 375) — „az a mult század ötvenes éveit óta a Thun-féle rendszerrel kapcsolatban fellépő klasszicizálás eredménye”.

Mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy az iskolai latin olvasásban már a XVII. században sem uralkodott kizárólagosan az *ŝ* ejtés. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY nyilatkozata mellé a PERESZLÉNYI PÁLÉÉ állítjuk (Grammatica Linguae Ungaricae. 1682. Kiad. TOLDY, CorpGram. 408): „S pronunciat ut Germanicum *ŝ*, vel Boemicum *ŝ*. Ss eandem pronuntiationem duplicat. Sz effertur aliquanto denfius, quam S in voce *Sol*.¹ A „Deák vékony *s-t*” a Debreceni Grammatika 1795. is ismeri (9. l.) és *sz-szel* való átírását helyesli: *Szallufztius*, *Szeneca*, épen úgy, mint a francia és német nevekben: *Szorbonna*, *Szeidenberg*. Vajjon az a körülmény, hogy magyar szöveg összefüggésében *Szallufztius-t*, *Szekretárius-t*, *Rhodus-t* ír, azt jelenti-e, hogy az *-us* szóvégeben latin szövegben is *ŝ-et* olvas? Ez már egészen más kérdés. Ha így volna is, az *sz* térhódítása szó elején és szó belsejében a Thun-féle rendszerrel már ezek után sem hozható kapcsolatba. De az egészen szigorúan klasszicizáló kiejtés fellépését is a XIX. század közepénél jóval korábról kell kelteznünk.

KAZINCZY már szóvégen is *sz-et* olvasott, és az *ő* szemében épen a latin *s* kiejtése volt a már hazai hagyományyá vált deákos műveltség és az új európai haladást jelentő neohumanizmus híveinek a sibolejtje. Vitkovics-hoz írt költői levelében (1811.) a maradiság megszemélyesítője, „Högyész Máté”, ajkára adja e szavakat: „Mint Antaeusch-t kapá-fel Herkulesch...”. A kiemelő *sch* írással természetesen jellemezni akar KAZINCZY; pár sorral alább a saját szavaiban „Antaeusch-t”, „Agisz-t” ír. Ismét Högyész szavában *Sarkasmuseh*. Tehát már Högyész, azaz a XIX. század elejének tiszavidéki református iskolája is csak a szóvégi *s-t* ejtette *ŝ-nek*; KAZINCZY pedig ezt is, úgy lát-szik, mindig *sz-nek* ejtette, amit bizonyára érzékeny német-vonzalmának kell tulajdonítanunk. Azoknak a ritka eseteknek egyikével van itt dolgunk, mikor a nyelvemlék az élőszó közvetlenségével tesz hangtörténeti vallomást. Hiba volna, ha épen ezt a bizonyítékot hagynók figyelmen kívül. Hogy már KAZINCZY következetesen — a mai kiejtésnél következetesebben — *sz-nek* mondott minden szóvégi latin *s-t* is minden olyan szóban, melynek latin eredete az eleven nyelvtudat számára még nyilvánvaló, az az eddigiekből is világos. — A tiszavidéki maradiak kiejtésére vont következtetésünket viszont Högyész Máté válasza

¹ KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY debreceni professzor; a jézus-társasági PERESZLÉNYI PÁL, bár rövid ideig, épen a latin nyelv elemeit tanítja Nagyszombatban (SZINNYEI, Magyar Írók). Vajjon kettejük ellentétéből a református és katolikus iskola ellentétére is következtessünk-e? Már a lényegében református szerzőktől származó és a latin *sz* hangot ismerő Debreceni Grammatika bizonyítja, hogy ezt a következtetést legfeljebb ha a XVII. századra vonatkozathatjuk.

erősíti meg. Az természetesen szempontunkból egészen közömbös, hogy Högyész Máté neve alatt e konzervatív deákság melyik képviselőjét keressük (vö. TAKÁTS SÁNDOR: *KathSz.* 1890: 698—9 és PINTÉR JENŐ kézikönyve. 1921. I, 467). Tény az, hogy azt a kesztyűt, melyet Högyész Máté személyében az egész tiszavidéki maradiságnak dobott KAZINCZY, e néven veszi fel a megbántott szatmáriak egyike: „Máté-Szalkai Högyész Máté Válasza A' Poétai Episztolára. Költt Szatthmár Vármegyéből 1811-dik Esztendőben.” E deákos nyomtatvány fonetikusán ír. A latin szókezdő *s*-et állandóan *Sz*-szel írja át: *Szokrates*, *Szatyrus*, *Szilveszter* (kivételesen csak *Stiks*, melyet ma is inkább *š*-sel mondanak, egyszer *Z: Zizifus*). Ugyanígy szó belsejében: *episztola*, *Szilveszter*; magánhangzóközi helyzetben: *Zizifus*, *Mnemozine* (*Esopus*, *Theseus* aligha ítélnél meg másként, mint helyesírási következtetlenség; vö. ugyanitt *Demokritus*, de *Heraclitus*); *-ss: Parnasszus*. De már a szó végén: 1. az *-us* szóvégben állandóan *s: Orfeus*, *Zizifus*, *Danaus*, *Momus*, *Demokritus*, *Heraclitus*, *Korinthus*, *Batillus*, *Esopus*, *Szatyrus*, *Kodrus*, *Theseus*, *Pindus*, *Homerus*, *Parnasszus* és köznevekben: *Virtus*, *Myrtus*, *Laurus* (az egyetlen kivétel: „Újra tovább menvén, csupa *Szarcaasmuszra* találtam”; ez KAZINCZY *sarkasmus*-áról, jellemzetesség kedvéért *sz*-szel, kiemelő szedéssel, tehát csak erősíti a szabályt); 2. *-es* szóvégben: *Diogenes*, *Archimedes*, *Szokrates*; 3. *-is* szóvégben: *Themis*, de KAZINCZYt idézve *Agisz*; 4. a ritka *-os* szóvég egyetlen adata: (Bölcseknek...) *Chaóssza*.

Minden egyes írónál nem lehet eldöntönnünk a kiejtést, hiszen épen a műveltebbek s már következetesen klasszicizálva ejtők a latin szavakat latinos helyesírással írják. Maga KAZINCZY is, ahol nem a kétféle kiejtést akarja szembéállítani, az *sz*-et *s*-szel írja: *tonus*, *sarcasmusch*, *epistola*. Mégis, ha meggondoljuk, hogy az *s* írásmód értelmezhető ugyan *sz*-nek, de az *sz* *š*-nek semmiesetre sem, épen elég határozottan színt valló adat áll a rendelkezésünkre. Így pl. ugyanezt, a maitól alig különböző ejtőmódot találjuk KAZINCZY ellenfelei közül CZINKE FERENCnél is, aki — bár helyesírásának következtetlensége köztudomású — az előbbi megmondolás alapján szintén bizvást felhasználható: *Szátira*, *Szofizma*, *Esztetikus*, *Eliziom*, *Poézis*, *Nárciszszus*, *szillaba* (*~ Syllaba*), *Chaosz* (de *Hérós*), *Claszszicus*, *Aszklépiades*, *Gusztus*, *Hercules*, *Rhythmus*, *Rhythmista* stb. (Új Holmi. 1810.). De pl. DUGONICS ANDRÁS még minden helyzetben *s*-et ír a latin forrásból megismert görög tulajdonnevekben. A Trója' Veszedeleméből (1774.) írom ki a következő példákat: *Uilifles*, *Pisander*, *Vesta*, *Kreusa*, *Sigeum*, *Sarpedon*, *Dyktis*, *Homerus*, *Eneás* stb. Vajjon *s*-et is mondott-e ő még? Valószínű, mert, hogy nem a latin helyesírást tartja szem előtt, *Dyktis* és *Eneás* is mutatják. Feltűnőbb, hogy még GYARMATHI SÁMUEL *Vocabularium*-ában (1816.) is minden helyzetben *s*-et találunk: *Sákramentom*, *Sátisfaktzio*, *Sessio*, *September*, *Gustus* (CZINKÉNél *Gusztus*), *Universitas* (CZINKÉNél *Univerzitas*), *Protzessio*, *Protzessus*, *Kontraktus* stb. De GYARMATHI-nál is *Széminárium*. Ebből talán inkább csak arra lehet következtetni, hogy a latin elemekkel túlterhelt régi magyar nyelvben több olyan szorosabb értelemben vett jövevényszó (Lehnwort) volt, mely ma ismét visszaszorult a latin hang-

tan ellenőrzése alatt álló vendégszavak (Fremdwort) kategóriájába. És így GYARMATHI kiejtésére vonatkozólag is legfeljebb annyit állíthatunk, hogy magyar beszédében a latin *s*-nek a mai ejtémódnál általánosabban az *š* hang felelt meg. Hogy latin szöveget ő is *sz*-szel olvasott, azt — ha ugyan még bizonyításra szorul — 1794-ben megjelent nyelvtana is bizonyítja: „Az *S* betűt a Magyarok olyan vaftagon hangoztatják mint a Németek az *sch.* betűt, és mint a Frantziák a *ch.* betűt, és az Olafzok az *sc.* betűt p. o. soha, semmi. Ha pedig vékonyan akarják hangoztatni, *z.* betűt feznek melléje így *sz.* és a' kor olly vékony sziszegő hangja lesz, mint a Német, *Déák* 's Frantzia *S.* betűnek magánofon, p. o. *Széna*, fzalma.“ (Okoskodva tanító Magyar Nyelvmester 11.)

Annyi bizonyos, az *sz* térhódítását latin jövevényszavainkban a Thun-féle rendszertől függetlenül, sokkal korábbi adatokból kell magyaroznunk. A mai ejtémód kialakulása, ha PERESZLÉNYI megjegyzéséből jövevényszavaink hangtanára nem vonhatunk is le közvetlen tanulságot, már 1800 körül kétségkívül megfigyelhető, sőt 1811-ben KAZINCZY a klasszicizáló kiejtésnek oly mértékű követelését állítja fel, mely maig sem valósult meg. A mai ejtémód a „Högyész“-féle iratban és CZINKE FERENCnél megfigyelt ejtémódtól csak a tulajdonnevekben különbözik; ezekben ugyanis legtöbbször KAZINCZY követelése érvényesül. Köznevekben és melléknevekben azonban klasszicizálás és hazai hagyomány küzdelméből inkább ez utóbbi kerül ki győztesen: *Szent Vitális-t* mondunk, de *vitális-t*, *Romulus-t*, *Vergiliusz-t*, *Herkulesz-t* (ritkábban *Herkules-t*, akkor is ilyenféle szólásban: *valóságos Herkules*), de *református-t*, *virtus-t*, *mirtus-t*, *szarkazmus-t*. és csak elvétve *mirtusz-t*, *szarkazmusz-t*.

WALDAPFEL IMRE.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Rece. MELICH JÁNossal (MNY. XXIX, 112) ellentétben inkább az olasz *rezza*-ból származtatnám, mint a latin *rētia*-ból. A latin *rētia* > R. *réce* > *rece* származtatás mellett ugyanis teljesen érthetetlen volna a hangsúlyos szótagbeli *é* > *e* változás; erre (a rendkívül gyakori R. *mért* > *mert* kötőszón kívül) egyetlen egy példát sem tudnék idézni. Olasz *rezza* > magyar **réce* esetében ellenben joggal feltételezhetjük, hogy az *é* résztint megnyult: R. *réce*, résztint pedig egy fokkal nyiltabbá vált: *rece*; mindkét hangváltozásra bőven lehetne példát idézni. A magyar *réce* ~ *rece* rövid *c* hangja szerintem egyáltalán nem akadály a feltevésnek, mert magánhangzók közötti *cc* (és *ccs*) megrövidülése nem mondható épen ritka jelenségnek. Pl. a szláv *opatica*, *glavatica* (R^e. *ethechin* ÓMOLv. 58) alakokból is az *i* (*ē*) kiesése után *apacca* (l. EtSz.), **galocca* (**Öccsény*) alakokat várnánk, holott ma csak rövid *c* (*cs*)-vel való *apáca*, *galóca* (*Öccsény*) van. Sokfelé észlelhető az *addsa* (o: *acca*) *ide* > N. *acide* fejlődés is. Sőt, hogy még egy egészen találó példát idézzek: olasz *tazza*-ból is R. *táca* (> *tálca*) lett.

HORGER ANTAL.

Zirc.¹ A 'pap' jelentésű szláv *žreci* szóból a régi magyarban *zsërec* vagy *zsërc* válhatott, s a *zsërec* most *zsërec*-nek, a *zsërc* pedig *zsërc*-nek is hangozhatnék. Egy szláv *Zrecovo* alaknak a magyarban *Zsërcova*, esetleg *Zsërcva* felelne meg. Ha nagyon korai: X. századi átvételt tennénk fel, akkor gondolhatnánk arra, hogy a szókezdő szláv *ž*-nek a magyar ejtésben s lépett a helyébe,² de hogy szláv *ž* helyett a magyar *z*-t vagy *sz*-et mondott volna, az nem valószínű.

Azért említém az *sz*-et, mivel a Képes Krónika 51. fejezete-beli: „Rex Andreas [I. Endre] ... detentus in silua Bocon ad curtem suam que dicitur *Scirc* mortuus est“ (FontDom. 165), továbbá a következő okleveles adatok: 1238: Populi ecclesie de *Scyrch* (HazOklt. 7)* | 1257: Ecclesie de *Scyrch* (ÁrpÚjOkm. II, 291) | 1284 kör: Conv. monast. B. Virg. de *Scyruch* (HazOkm. VII, 186)* arra vallanak, hogy a mostani *Zirc* helynév a XIII. században *Szirc*-nek hangzott. A XV. századból ismerünk 1422: *Circh**, *Czyrch**, vagyis *Circ*-nek olvasandó adatokat is. 1440-ben jelenik meg *Zyrch** alak,³ amelynek akkor még mindig lehet az olvasása *Szirc*. Tehát a *Zirc*, illetőleg *Szirc* helynév magyarázata nem lehet a szláv *žreci* irányában keresnünk.

Az 1199: Abbas de *Boccan* és az 1203: Abbas de *Bochan* cisterciensis ordinis Vesprimiensis diocesis adatok (CsÁNKI III, 261) szerint a cisztercita konventet eleinte a *Bakony*-ról és nem „*Zirc*“-ről nevezték.

Mint lehetőség számba jöhet, hogy a *Zirc* < *Szirc* a szláv *sirü* 'árva' szóval összefüggő *-ice* < *-ico* kicsinyítő képzős⁴ szláv *Siric* személynévre⁵ megy vissza, amelyet a magyarban helynévül alkalmaztak. Azonban kereshetünk benne a szláv *Sirü* 'Árva' személynévből *-istü* vagy *-ice*, *-ico* képzővel⁶ alakult szláv *Sirci* helynevet⁷ is. A szláv *Siric*: magyar *Szirc* viszonyra megjegyezhetjük, hogy az ó-magyar az utolsó szótagból többször kiveti az *i*-t;⁸ sőt nem lehetetlen, hogy az 1284 körüli *Scyruch* olv. *Szirüc* alak *ü*-je az utolsó szótagbeli szláv *i* hangot képviseli. Ha meg szláv *Sirci*-t veszünk fel, ebből a XIII. századig a magyarban szabályszerűen *Szirc*-nek kellett lennie a szóvégi *i* lekopásával. A mostani *z*-vel hangzó forma annak a fel nem ismeréséből születhetett, hogy a régi magyar helyesírásban *z* betűvel nemcsak a *z*, hanem az *sz* hangot is jelölték (a régi *z* betű ilyen félremagyarázása következtében lép a *Szala*, *Szaránd* stb. hangalak helyébe *Zala*, *Zaránd* stb.).

A szláv *sirü* 'árva' szó *-akü* képzős⁹ személynévi *Sirak* származékához tartoznak a mi nógrád- és borsodmegyei *Szirák* hely-

¹ Felelet Dcs. I.-nak.

² Vö. KNEZSA, A magyar *zs* hang eredete: MNy. XXIX, 97—8.

³ Az adatokat, amelyek után * áll, idézi CsÁNKI III, 261.

⁴ Vö. VONDRÁK, Vergleichende slavische Grammatik I, 462.

⁵ Vö. MIKLOSICH, Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. 1927. 96.

⁶ Vö. MIKLOSICH i. m. 118, VONDRÁK i. m. 467, MELICH: MNy. XIX, 107—8, XXIV, 245.

⁷ Vö. MIKLOSICH i. m. 174.

⁸ Vö. MELICH: MNy. XXV, 36—7.

⁹ Vö. MIKLOSICH i. m. 13.

neveink (CsÁNKI I, 108, 180), míg ugyanazon szláv szó *-ku* képzős¹ *Sirok* származékából válhatott a gömörmezei *Szirk* helység neve. Az ősi magyaroknál a helynévadásnak szabályos módja, hogy a tulajdonosnak pusztja személynevét ruházták rá a birtokául szolgáló helyre, területre, ellenben a szlávok pusztja személynevet nem használtak helynévként. Így lett a magyarban a *Sztrak* vagy *Sztrak* nevű emberek falujának is a neve *Sztrak*, míg a szlávban *Strak* faluja: *Sirakov*, *Sirakovo*, *Sirakova*²; így ugyanaz a hontmezei helység magyarul *Sztrak* vagy *Sztrak*, tótul meg *Sirakov* (LIPSZKY, Rep. 595), jelölül annak, hogy a magyarok is, a tótok is külön nevezték el annak idején.³

P. D.

Erge. Helynévgyűjtő munkámban minduntalan beleütköztem ebbe a régebbi helynevekben gyakran szereplő köznevünkbe, azonban végleges magyarázatot sokáig nem találtam rá. — Az *erge* ~ *érge* szó tudomásom szerint két ízben foglalkoztatta nyelvészeinket. Először MELICH JÁNOS szolt róla (MNY. XI, 455) az OklSz.-ban a ZichyOkm. (V, 479) után közölt 1406. évi *Chahocharge* név értelmezése kapcsán. Miután a helynév második tagjának az OklSz. *charge*-jével szemben helyesen az *erge*-t veszi, befejezésként a következőket mondja: „Hogy mi ez az *erge*, arról nem merek nyilatkozni.“ MELICH közleménye nyomán JAKUBOVICH EMIL is hozzászólt a kérdéshez (MNY. XIV, 84). Ő PESTY FRIGYESnek a M. Nemz. Múzeumban levő kéziratos helynévgyűjtésében egy újabb *erge* adatra akadva, a szabolcsmezei Nagyhalász község határában 1864 körül meglevő *Sáros Erge* helynévről emlékezik meg, és az addigi adatok alapján az *erge* ~ *érge* szónak következő jelentéseit állapítja meg: 1. 'lapályos hely a mezőn'; 2. 'egy kis ér neve'; 3. 'erdőrészek neveiben: *God ergéje*, *Csillagdomb ergéje*, *Dombos ergéje*, *Turbucz ergéje*'. Szerinte az addigi adatokból az látszik, hogy az *erge* Szatmár, Szabolcs és Zemplén megyében használt tájszó volt mindenkor. Fejtegetéseit ő is ezzel zárja: „Hogy az *erge* köznévnek mi az eredete, azt nem tudom.“ — Valóban az eddig ismert adatok alapján többet alig lehetett mondani, mint amennyit MELICH és JAKUBOVICH fejtegetésében találunk. Az alább közlendő anyag azonban — azt hiszem — módot nyújt a szó jelentésének a tisztázásához.

A gyűjteményemben levő *erge* adatok itt következnek, mégpedig úgy, hogy a Szamoshat és Közép-Szamos vidéke szerinti csoportosításban lehetőleg ügyelek az adatok évszámbeli egymásutánjára.⁴

Az Alsó-Szamos vidékéről: Nagyrosály 1774: Gacsály felől való Forduló . . . a *Csinád erge* hosszába, A *Csinád erge* Szugjába a Simai út mellett (sz.). — Nagy- és Kisrosály között 1673: Az *kereszturi* (? v. *úti*) *erge* mellett (sz.), Az

¹ Vö. MIKLOSICH i. m. 13.

² Vö. MIKLOSICH i. m. 96, 174.

³ L. erről MELICH, többek közt MNY. XIX, 105—11, 137—42, XXII, 5, XXV, 135, HonfMg. 400—1.

⁴ Rövidítéseim: e.=erdő, k.=kaszáló, r.=rét, sz.=szántó.

Forrásnál való Ergébern (k.), *Az Erge háton* deöleő földön. — *Zajta* 1673: Peleske felől a' *Tiba ergéje* mellett | XIX. sz. eleje: A Peleskei Forduloba... a hat fánál a hosszú *Eрге* mellett (gazos föld, 'most' k.), A hosszú *Eрге* hosszába (sz.), szomszédja keletről az *Eрге*. — *Komlósd* 1698: Az *erge* mellett az *Gáton* alól az kis *Nádasnál* (sz.). — *Nagypeleske* 1691: az *Gáborna Erge háton* kis Peleske fele (r.), által az *Ergen* halasz Janos réttye (r.) | 1831: az *Eрге kúrúl* (e.). — *Mezőcsenger* 1743: *Az Erge háton* (sz.), *Az Ördög ergéje* és *Ásván* (! *Ásván* ~ *Ásvány?*) fojása között (sz.) | 1804: A' *zajtai forduloba*... *Eрге hát* (sz.). — *Kispeleske* 1760: *Kutas erge* közi, *Kutas Erge Háton*. — *Nagygéce* 1804: A' *Nagy Erdő* alatt való *Fordulóban*: A' *Nyárosnál* a' *Kis Gécei Ergére* jönn veggel (sz.), *A Kis Gécei Ergénn* túl való *Fordulóban*. — *Komlód-Tótfalu* 1816: *Eрге* nevű patak; másutt: *Az erge*. — *Kisszekeres* 1828: A' *Disznós Ergéjében*... a' *Majtisi Határszáron* (k.).¹ — *Tiszadob* 1850: *Eрге* ('erecske').²

A Közép-Szamos vidékéről: *Csicsókeresztúr* 1622: *Asszonykút erge*. — *Szentmargita* 1622: *Eрге mart* | 1754: *Eрге mart* | 1812: *Eрге mart*. — *Dés* 1693: *Hamoserge, Gáterge* | 1754: az *Ergék* közt (sz.) | 1850: Az *ergén* belülli *ergés* tábla, *Ergén* belülli tábla, *Ergén* belülli lejáró. — *Kozárvár* 1754: *Az Erge* mellett (sz.), az *ergénél* lévő *Falu* kaszáloja. — *Retteg* 1767: *Sós Erge* partján | 1785: a *Sos erge vízességében* | XIX. sz. eleje: A Felső *Fordulóban*... a *Sosergésnél* (sz.), *A Sosergén* a' *Nagy Határ kőnél* (k.). — *Válaszút* 1835: *Eрге*. — *Magyarköblös* 1871: *Az ergés* tábla, *Ergén* belülli lejáró. — *Kérő* 1830: az *Ergék között* való nyíl.³

De gyűjteményemben nemcsak helynevekben fordul elő az *erge* szó, hanem köznévként is. Egy 1765-ből fennmaradt, Szászárma községben (Szolnok-Doboka m.) folytatott vallatás⁴ az egyik tanú vallomását a következőképen foglalja magába: „(bizonyos föld határa) ezen kérdésben forgo hely és Terrenum között lefolyó vagy le menő *Eрге*...“ Egy 1754-es dési *Conscriptio*-ban⁵ megint ezt találjuk: „A Nagyréten a Bethlen Kert(ben) (sz.), melynek szomszédja Nap Nyugot felől egy fitzes" *erge*." Végül a szatmármegyei Kisgéceen 1828-ban megejtett birtokügyi vallatás⁷ tanúi — több-kevesebb változtatással — jó néhányszor mondják, hogy „a' *Nagy és Kis Gétzi határt* Pete felől egy *erge*... választotta el egymástól“; majd megint: „*Nagy és Kis Getzi határt* az én hallomásom szerint egy darabig a' *Petéből*

¹ A felsorolt adatok a M. Nemz. Múzeum levéltári osztályán őrzött *Becsky*-levéltárból valók (az iratoknak külön jelzésük nincs).

² E szabolcsmegyei adatot *Révész Imrétől* (Új Magyar Múzeum 1850. I, 513) idézem.

³ Az adatok a *Kádár*-féle *Szolnok-Doboka* vm. monographiája II—VII. kötetéből, saját közép-szamos-vidéki gyűjteményemből (MNy. XXVIII. és kny. Erd. Tud. Fü. 50. sz.) és kéziratban levő helynévgyűjteményemből valók.

⁴ M. Nemz. Múzeum gróf *Bethlen*-levéltár.

⁵ *Szatsvai A.*: *Conscriptio Bonorum*, a dési ref. egyházmegye esperesi levéltárában.

⁶ A dési népnyelv ma is *ficfá*-nak mondja a *jűzfá*-t.

⁷ M. Nemz. Múzeum *Becsky*-levéltár.

kijövő *Erge*... választotta el egymástól.“ A két első tanú „a Petéből kijövő *Patak*“¹-ról emlékezik meg ugyanott, ahol a többiek erről a folyóvízről az előbb említett formában vagy „azon *erge*... mely Petéből ki jön“ alakban beszélnek.

A felsorakoztatott hely- és főként köznévi adatok, úgy hiszem, kétségtelenné teszik, hogy *erge* köznévünknek a XVII. század elejétől kezdve csak 'patakocska, ér; alveolus' jelentése volt. A MTsz.-nak a Nyr. VIII, 523 után idézett adata, mely szerint az *erge* 'lapályos hely a mezőn' volna, téves, mert e köznévknek ilyen jelentése, adataink tanúsága szerint, nem volt.¹ E tévedés onnan származhatott, hogy az *erge* ~ *ërge* leggyakrabban lapályos helyen átfolyó eret jelölt. A helynévképződésnél pedig nagyon gyakori, hogy a kezdetben kisebb területre vonatkozó helynév lassanként a határ mind nagyobb és nagyobb részét jelöli, még sokszor akkor is, mikor eredeti jelentésében értelmetlenné vált. Éppen ezért értékesek helyneveink, mert sokszor, látszólag értelmetlenül, évszázados változások emlékét őrzik. Különösen gyakori a helynév helyjelölési körének tágulása az eredetileg vizet jelölő helynevek esetében. A *Farkaspatak*, *Kisbírópataka*, *Csorgóárka*, *Hidegkút*, *Kádastó*, *Borjűmocsár* kezdetben bizonyval csak a k patakot, árkot, kutat vagy mocsarat jelölt; később azonban, mivel általában a vízrajzi tényezők a határ legjellegzetesebb helyrajzi tényezői, a folyó és állóvizek neve a körüllevő kisebb-nagyobb határrészekre is vonatkozott. Így jelenthet pl. Domokoson (Szolnok-Doboka m.) az *Ökersipatak* (!) dombor részt, a *Kisbírópataka* bükkrengeteget stb. A sok *ergé*-vel összetett helynév is kezdetben kétségtelenül csak nagyobbacska eret vagy patakot jelölt, és csak később, az előbb érintett jelölésköri tágulással, vonatkozott a határ bizonyos részére, lapályos, sőt erdős területre is. Így értelmezendők JAKUBOVICH EMLÉK a 3. csoportba foglalt *ergé*-i, bár eredetileg jelentéstani szempontból ezek tulajdonképen külön csoportba nem sorozhatók.

A jelentés tisztázása után az *erge* földrajzi elterjedésére nézve is kiegészítő adatokkal szolgáltam, amennyiben Szatmár, Szabolcs és Zemplén megyén kívül a Közép-Szamos vidékéről is elég bőséges adatanyagot ismertettem. Úgy látszik, hogy nagyjában a Szamosmente² jelölhető meg ama területként, amelyen az *erge* ~ *ërge* kimutatható. A Maros-, Aranyos- és Küküllőmentére is kiterjedő kéziratos helynévgyűjteményem XIII—XX. századi adatai között legalább egy *ergé*-t sem találok. Nem ismeri ezt a helynévként alkalmazott köznevet BOGÁTS DÉNES gazdag, bár nyelvészeti és általában helynévtörténeti szempontból nem egészen kifogástalan háromszéki gyűjteménye sem (Háromszéki helynevek: A Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve. 1929. 52—71. l.). Azaz, hogy az utóbbi helyen egy nagyon gyanús adat van. BOGÁTS Sepsiszentgyörgy helyneveinek felsorolásában 1686-ból egy *Egeres* nevűt idéz, me-

¹ HEFTY GYULA ANDOR is helytelenül sorozza tanulmányában (Nyr. XL, 155 kk. és NyF. 66. sz.) az *ergé*-t a térszíni formát jelölő köznévek közé.

² A Szamoshat és a Közép-Szamos vidéke közé eső területre, sajnos, mindeztideig nincsenek adataim. [Van ilyen: MNy. XXIX, 71. — A SZERK.]

lyet ()-ben így magyaráz: „*Eregély*,¹ ma *Erege*.” Az *Egeres: Eregély: Erege* megfelelést ugyan nem nagyon hiszem, de ebből az utalásból kétségtelen, hogy az *Erege* helynév 1929 körül és így hihetőleg ma is megvan Sepsiszentgyörgyön. Bár az *erge* ~ *ërge* előbbi alakjaira és még inkább eredetére vonatkozólag magam sem merek nyilatkozni, mégis úgy vélekedem, hogy az *erge* előbbi alakja talán **erege* lehetett, melyből amaz hangzó-kieséssel (**erege* > *erge*) alakult. (Sietek azonban megjegyezni azt, hogy e vélekedésemet csak egyetlen egyáltalában nem biztos² adat támogatja, hisz a XVII. századtól a mult század végéig felsorolt *erge* alakok mellett egyetlen *erege* sem szerepel.

Ami az *erge* életét illeti, adataink alapján úgy látszik, hogy a XIX. század első felén túl köznévként már nem használták, sőt — legalább a Közép-Szamos vidékén — a mult század végén innen helynévi szerepben sem ismerjük. Talán régebben kihalt ’folyóvíz’ értelmű *ügy, séd, jó, aszó* szavainkkal együtt az *erge* szó is ma már eltűnt közneveink közé tartozik.

SZABÓ T. ATTILA.

Cikás. BEKE ÖDÖN „A Magyar Etymológiai Szótárhoz” c. cikkében (Nyr. LXII, 25) a *cika* szóval kapcsolatban többek között utal a NySz. *czikás ágak* ’barkás ágak’ adatára. Mint-hogy a *cika* ’germen stb.’ szónak egyébként ’barka’ jelentése nincs, ez az adat eléggé feltűnő. Az EtSz., nyilván ép ezért, nem is kapcsolta e *cikás* ’barkás’ szót a *ciká*-hoz, hanem a *cikó* ’barka’ szóhoz, s ott meg is említi a fenti adatot; jelzi ugyan-ott, hogy a *cikó* és a *cika* szavak HORGER nézete szerint összetartozóak, s az -ó csak kicsinyítő képző a *cikó*-ban. — Hogy a *cikás* szónak a *ciká*-tól való különválasztása mennyire szükséges volt, azt mi sem igazolhatja jobban, mint hogy a megjelölt forrás: Váradi Mátyás: Egő szövegetek. Franekéra, 1668. 53. l. eredetijében utánezve a NySz. adatának, ott nem *czikás ágak*, hanem *czikós ágak* kifejezést találtam. A *cikás* ’barkás’ szó tehát, amelyre csupán ez az egyetlen, most tévesnek bizonyult adat volt ismeretes, nyugodtan törölhető szavaink sorából, s helyébe a *cikós* ’barkás’ teendő, *cikó* ’barka’ szavunk szabályos -s képzős származéka.

TECHERT JÓZSEF.

Pá. Rövid idő alatt immár negyedszer esik szó e folyóiratban a *pá!* köszönésmódról. TOLNAI VILMOS (XXVII, 187) azt mondja róla, hogy csupán a városi emberek szókinésébe tartozik, valószínűleg a gyermeknyelv körében keletkezett, s az osztrák-német nyelvből került át hozzánk a XIX. század második felében. — HARTNAGEL ERZSÉBET (XXVIII, 116, XXIX, 178) szótárak adataival igazolja TOLNAI állításait, s a *pá* szónak

¹ Az *Eregély*-re vonatkozólag talán mint idevonatkozó adatot közlöm a MESTER MIKLÓS kartársam szóbeli közlése révén ismert *ereglé* igét, melyet szerinte Rugonfalván (Udvarhely m.) a hegyről mintegy egy tömegben lefelé jönni látszó csorda cselekvésének jelölésére használnak. „*Ereglé* (jön, ereszkedik lefelé) haza a csorda!” — mondják ilyenkor a falusiak.

² BOGÁTS ugyanis egyáltalán nem jelzi, hogy milyen helyrajzi tényezőt jelölt és milyent jelöl ma az *Egeres: Eregély: Erege* helynév.

irodalmunkban való legkorábbi megjelenésüül egy 1793-i példát idéz a „Pikkó hertzeg és Jutka Perzsi” című, németből fordított, parodisztikus vígjátékból.

Én most csak arra akarok egy példával rávilágítani, hogy három évtized alatt a *pá* szó a Jutka Perzsi nyelvéből mily furcsa anachronizmusként lopózkodott vagy tolakodott be a komolyhangú költészet stílusába, mégpedig egyenesen honalapító Árpád apánk ajkára. Egy évvel a Zalán Futása előtt jelent meg Pettényi Gyöngyössy János ily című verses munkája: „A' fiatal Árpád a' mazarnai barlangban. Eredeti rege a' magyar előidőből.” (Nagykároly, 1824. 16-rét, XVI + 101 lap.) Ezt a gyarló költeményt érdekessé teszi az, hogy Árpádot szerelmi történet hőséül szerepelteti. A huszonkét éves, daliás, fiatal Árpád a turócmegeyi Ruttká vidékén, erdei vadászat közben eltéved, s egy gyönyörű tündérleány, Mazarna veszi szerelmes oltalmába. Mazarna karjai közt önfeledten élvezi Árpád a szerelmi boldogságot, de egy ősz bajnok, a hunok egykori dicső királya, Attila közbelép és figyelmezteti őt a reá váró nemzeti nagy hivatásra. Árpád elbúcsúzik Mazarnától:

„Pá, Kedves! hátra köszöne
Mezítelen Kardjával
Még egyszer, 's eltánczoltatott
Sárkány Paripájával . . . (75. lap.)

Ez a példa megerősíti HARTNAGEL ERZSÉBETNEK azt a megállapítását, hogy „úgy látszik, a szó már ekkor, a XIX. század elején kikerült a kizárólagosan gyermeknyelvi használat köréből”.

De érzésem szerint nemcsak nyelvészeti, hanem stíláriis, nyelvészeti szempontból is figyelmet érdemel az idézett példában a *pá* szó. A kivont kardjával kedvesének hátraköszönő és paripáját tovatáncoltató Árpád: igazi rokokó-gavallér, s a rokokó-divatú búcsúzás jelenetének szemléletességét és hangulati igazságát ügyesen szolgálja, segíti, mintegy hitelesíti a *pá*, *kedves!* kifejezés. A téma ezeréves múltú távlatába persze nemcsak nem illik bele ez az idegen származású, újszülött szó, hanem szinte parodisztikusan kirívónak érezzük ma, — az író azonban nem nevetséges hatást akart vele kelteni; olyanféle szóhasználat itt ez a *pá*, mint pl. Dugonics Trója Veszedelmében a görög Ilona (= Helena) jellemét festő *pompadúr* jelző. Mind a két szó vakmerően, sőt nevetségesen anachronisztikus, de lefegyverez bennünket a szerző naivsága, mert az ügyis korszerűtlenné hamisított jellemhez egészen jól illik a korszerűtlenül modern, s a maga nemében csakugyan kivételesen kifejező erejű szó. Általában is a Gyöngyösi-utánzó „magyaros” irány művelői azok, akik — többnyire naivságból, de néha talán tudatos merészséggel — leggyakrabban folyamodnak nyelvi anachronizmushoz, hogy így közelebb hozzák kortársaik lelkéhez a nagy időtávolságban levő témát; a történelem hőseit lerántják maguk közé, de így néha emberileg érdekesebbé is tudják tenni; a letűnt korok valóságát nem bírván megeleveníteni, hát a valóság könnyebben megfigyelhető oldalából: a saját jelenük életéből lesnek el egy-egy jellemző vonást. Vörös-

marty fejlettebb történeti érzéke már visszariadt attól, hogy Árpádot rokkó-egyéniséggé hamisítsa, de nem is tudta őt emberi mivoltában meghitt ismerősünnké tenni. Pázmándi Horvát Endre meg már szinte ihlet-bénító aggodalmassággal próbált óvakodni a nyelvi anachronizmusoktól. A Mikszáth korabeli nemzedék ismét szívesen öltöztette a maga jelenének maszkjába — a köznapi beszéd eszközeivel is — a történelem nevezetes alakjait, de az effajta anachronizmusnak már nem a naivitás volt a forrása, hanem ennek épen az ellentéte: az illúzió-vesztett, szkeptikus világnézet. ZSIGMOND FERENC.

NYELVMŰVELÉS.

Menettérti jegy, térti jegy. E két szokásos kifejezés elsejéről a Magyar Nyelv idei évfolyamának 190. lapján azt olvassuk, hogy „nem lehet valami sikerültnek mondani, hiszen nem *menettért* a szokásos kifejezés, hanem *menet-jövet*“; a másíkról pedig, hogy „a *menettérti*-ből rövidített *térti jegy* sem szerencsés alkotás, mert olyan, mintha az *átszálló jegy*-et *szállti jegy*-nek akarók elkeresztelni“. Én nem lennék ilyen szigorú a már általánososan elterjedt eredeti kifejezéseknek helyességi szempontból való értékelésében. Ne tegyünk egyik ellen sem kifogást, mert mind a kettőnek meg lehet érteni a keletkezése módját.

Ami az elsőt illeti, miért kelljen a *menettérti jegy* fogalmát okvetetlenül a szokásos *menet-jövet* kifejezésből alkotnunk meg? Szabadságunkban áll más alapból is kiindulni, ha ez az alap nyelvi nem elfogadhatatlan. A *menettérti* jelző szónak második felét a *menet-jövet* kifejezésre való tekintet nélkül is megalkothattuk a *tért* szóból, ha ez mindjárt így, ebben a személyragtalan alakjában nem használatos is, mert hiszen csak ilyeneket szokás mondani, mint: „Haza *tértében* találkozott a barátjával. Visszatérte után mindjárt megbetegedett.“ Az ilyen személyragos alakokból kiértezhető tövet épűgy alapul vehetjük az *-i* képzős melléknév képzéséhez, mint pl. a *Nyíregyháza*, *Orosháza*-féle helynevekből képzett *nyíregyházi*, *orosházi* stb. melléknevekben, amelyek szerintem a személyragtalan *ház* tőből indultak ki, s egyenesen a mellette használt *házi* melléknév mintájára alakultak (l. ezekről MNy. XXIV, 199). Ilyen képzésmódú a *belépti jegy* is, amely szerintem egészen kifogástalan szó, bár személyragtalan nevező alakban *belépt*-et nem mondhatunk, hanem csak ilyeneket, mint: „*Beléptekor* a jelenlevők mind fölállottak. *Belépte* nem keltett föltűnést.“ Pedig voltak, akik a *belépti jegy*-et is hibásnak képzelték, s a *belépő-jegy*-et hozták helyette divatba, mely utóbbi szó azonban természetesen szintén nem kifogásolható. Hasonló *-i* képzős melléknévek még: *Tisza menti* (utazás), *talaj menti* (fagyok), *part menti* (hajózás), noha *Tisza-ment*, *talajment*, *partment* nevezőalakú szavaink nincsenek.¹

Ugyanez a fölfogásom alaktani szempontból a rövidített *térti jegy* szóra nézve is. Ami azt a kifogást illeti, hogy „olyan,

¹ L. ezekről Nyr. XXV, 451.

mintha az *átszálló jegy*-et *szállti jegy*-nek akarnók elkeresztelni“, az a nézetem, hogy nem szükséges a *tér*ti helyett a kétségkívül teljesebb és így világosabb *visszatér*ti vagy *visszatér*ő alakot kívánnunk, mert mindnyájan beleértjük a *tér*ti-be is az egész *'menet-tér*ti' fogalmat, illetőleg a *'visszatérés'*-t épügy, mint ahogy a *retúrjegy*-ről is mindenki tudja, hogy voltaképpen *'tour-retour'*-jegy. Hiszen a szó szoros értelmében *tér*ti jegyet, azaz pusztán a visszatérésre szólót a kiinduló állomáson alig is kaphatnánk, s a dolog természetével jár, hogy az *A* helységből *B* helységbe utazó, ha $B > A$ jegyet kíván, az $A > B$ utazást is megteszi, s ennek jegyét is megváltja. A MÁV, OTI, BSzKRT (e. h.: Magyar Államvasutak, Orsz. Társadalombiztosító Intézet, Budapest-Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság)¹-féle rövidített beszédmód korában tehát a *tér*ti jegy ellen sem lehet senkinek sem kifogása.

ZOLNAI GYULA.

Nyilvánvaló, hogy a visszatérés fogalma föltételezi és magában foglalja az elmenés, az odautazás fogalmát, ennél fogva a *tér*ti-be kétségtelenül beleérthetjük a *menet*-et is. Én azonban nem állítottam ennek az ellenkezőjét, hiszen azt írtam, hogy „a *visszatér*ő *jegy* egészen kifogástalan megjelölés“. Azt sem állítottam, hogy a *-t* képzős, személyragtalan alakjukban rendszeresen nem használatos főnevekhez egyáltalában nem járulhat hozzá az *-i* melléknévképző. Más ok miatt mondtam és mondok most is, hogy sem a *menettér*ti, sem a *tér*ti *jegy* nem valami sikerült és szerencsés alkotás. A *tér* ige ebben a kapcsolatban csonka a *vissza*- vagy a *haza*- határozószó nélkül. Nem szoktunk így beszélni: „Bécsbe utazom, de már holnap *térek*.“ Hiányt éreznénk benne, ha Arany a „Mátyás anyjára“-nak ezt a mondatát: „Szívemen | Hordom én | A te hazatérted“, így írta volna: „Szívemen | Hordom én, | Fiam, a te *térted*.“ A ZOLNAI idézte másik példából sem lehetne elhagyni a *vissza*- igeikötőt, így: „*Térte* után mindjárt megbetegedett.“ Ezenkívül úgy vélem, hogy itt nem az *-i* képzős szerkezetre van szükség, hanem az *-ó, -ő* képzős melléknévi igenévre, mert a *visszatér*ő és a *belép*ő *jegy* egy árnyalattal mégis csak jobb, mint a *visszatér*ti vagy *tér*ti, azaz *visszatér*ési vagy *tér*ési és a *belépti*, azaz *belép*ési *jegy*. Ez a véleménye SIMONYI-nak is (HsM.³, I. a *belépti* és a *tér*ti címszót). Ismétlem: *visszatér*ő *jegy* helyett a *tér*ti *jegy* olyan, mint *átszálló jegy* helyett a *száll*ti *jegy*, és folytatom azzal, hogy olyan, mint *belép*ő *dal*, *díj*, *jegy*, *köpeny* helyett a *lépti dal*, *díj*, *jegy*, *köpeny*; *átjáró ház* helyett a *járti ház*; *kimenő nap* helyett a *menti nap*. *Kelti bélyegző* van ugyan, de az *átkel*ő *hely*-et mégse merném *kelti hely*-nek mondani; *dunamenti község* is van, de *Jósika bementi jegy*-e sérti a fülünket (Nyr. XXXV, 468). A MÁV-ra és más ilyen, ú. n. EMKE-szóra én nem hivatkoznám, mert a *tér*ti nem tartozik az EMKE-szavak közé.

N.

¹ Ez utóbbinak kezdőbetűit természetesen *beszkárt*-nak ejtik, sőt írják is már, pl.: „kibóvitik a *Beszkart* székházát“ (Nemzeti Ujság 1933. július 20. 5. l.).

NÉPNYELV.

Növénynevek Bogdánfalváról.

(Mutatvány moldvai csángó népryेलvi gyűjtéséből.)¹

- acat** ~ 'Sonchus oleraceus'.
agut ~ 1. 'eperfa'; 2. 'fái eper'.
 [agud.] Vö. **epere**.
alma: *ālma* 'Apfel'.
almacsutika: *ālmacsutika* 'az
 alma kocsánya'.
almafa: *āmafa* 'Apfelbaum'.
ármurár ~ 'Silybum Maria-
 num'. [armurariu 'Sily-
 bum Marianum Gaertn.' PA.]
árpa ~ 'Gerste'.
árvaesalán: *árvcsillyán* 'Ur-
 tica urens'.
arzár: *ārzár* 'kajszinbarack'.
atracél ~ 'Cynoglossum vul-
 gare'.
bábabéles: *bábqbéles* 'mályva'.
bábafon: *bábqfon* 'zsurló
 (Equisetum arvense)'. [T. i.
bábq 'vénesszony' + *fon* 'sze-
 méremtag környékén nőtt
 szőr'.]
bábic-burján: *bábidz-burján*
 'Inula Britannica'.
babkaes: *bapkaes* 'paszulyhéj'.
banyhai-boglár ~ 'Ranuncu-
 lus acer'. [T. i. *banyha* 'vize-
 nyős, semlyékes hely'.]
barack ~ 'Pflrsich'. Vö. **zar-
 zár, arzár**.
barackfa: *baracfa* 'Pflrsich-
 baum'.
bardács: *bārdács* 'nagyszemű
 szilva'. [bardacă, tb.
bardace 'Art Pflaume' Tr.]
bársony-burján: *bārsom-būr-
 ján* 'Galium verum'.
- bársony-virág**: *bārszony-vi-
 rág* 'Galium verum'.
bikkési-burján: *bikkési-būr-
 ján* 'Orobus vernus'.
birsalma: *būsālma* 'Quitten-
 apfel'.
bodza ~, *bēdza* 'Holunder'. L.
gyalog-, fabodza.
bodzaszőlő: *bēdzaszélē* 'egy
 szőlőfaj'.
boglár ~ 'Confrena globosa'.
bojérvirág ~ 'Phlox sp.'.
bojtorján: *bojtōrján* 'Klette'.
bokros-faszulyka: *bokros-
 faszulika* 'gyalogpaszuly'.
bolondalma: *bolondālma*
 'nagyfajta téli alma'.
bolondító: *bolonditō* 'apró fe-
 hér virágokat nyitó vad-
 virág'.
bong, bongos: *boŋg, boŋgosz*
 'bimbó, bimbós'.
borsika-gomba: *bōrszika-
 gomba* 'egy ehető gombafaj'.
borsó: *bōrszō, bōrszo* 'Erbse'.
borzas-fenyő: *borzsos-fenyū*
 'Picea excelsa Link'.
borzas-virág: *borzosz-virág*
 'Nigella sativa'.
bosztán ~ 'tök'. [
bostan 'Kürbis' Tr.] L.
disznó-, török-bosztán.
bosztánfarka: *bosztāfarka*
 'tökszár'.
botoska ~ 'sárgarózsa, oláh-
 rózsa'.

¹ Helykímélés céljából most elhagyom a növényekre vonatkozó szólásokat, néprajzi tudnivalókat, népregéket.

Rövidítések: PA. = ZACH. C. PANȚU, Plantele cunoscute de poporul Român. București, 1929. — Tr. = H. TIKTIN, Rumänisch-Deutsches Wörterbuch. Bukarest, 1903. I—III. Bd.

A növények meghatározásában DR. PÁTER BÉLA segítségéért e helyen is köszönetet mondok.

- botos-laboda:** *botos-laboda* 'vörös paréj'.
- bögecs** ~ 'takácmácsonya (Dipsacus fullonum)'.
- buszujok** ~, *buszújok* 'Ocimum basilicum'. [*< ol. busuioc.*]
- búza:** *buzza* 'Weizen'.
- búzaszalma:** *buzaszalma* 'Weizenstroh'.
- bükk:** *bikk* 'Buche'.
- bükkhilib:** *bikkhilib* 'bükkfa alatt tenyésző vargánya'.
- bükkmakk:** *bikmakk* 'Buch-eiche'.
- bürök:** *bürög (bürgöt)* 'Schierling'.
- cékla** ~ 'vörösrépa s a belőle főzött saláta'.
- célina** ~ 'celler'. [*< ol. telina* 'Zeller' Tl.]
- cigánygomba:** *cigánygomba* 'bolonggomba'.
- cigányvirág:** *cigányvirág* 'Calendula officinalis'.
- cintori** ~ 'cintória, ezerjófű'.
- cintória** ~ = **cintori**.
- cipirig** ~ 'káka, szittyó'. [*< ol. tiperig* PA. 225; *tiperig* ~ *pipirig* 'Binse, Simse, Scirpus, Juncus' Tl.]
- csalán:** *csillyány, csihány* (különösen a Tázló-terén) 'Nessel'. L. **árva-, vadesalán**.
- csereselye:** *csércsélye* 'fukszia'. [*< ol. cercel* 1. 'Ohring'; 2. 'Fuchsia' Tl.]
- cserhilib** ~ 'cserfaerdőben termő vargánya'.
- cseremakk:** *seremakk* 'cserfán termő makk'.
- cseresznye:** *cseresznye* 'Kirsche'.
- csiperke:** *csipërke* 'cham-pignon'.
- csipke** ~ 'tövis, tüske'.
- csiszafenyő:** *csiszafenyé* 1. 'Abies pectinata'; 2. 'Pinus silvestris'.
- esitros** ~ 'Artemisia abrotanum'. L. **istenfa**.
- esókány** ~ 'tengericső kocsánya, melyről a szemet lefejtették'.
- esokrosgomba:** *csokrozsgomba* 'csirkegomba'.
- esombord:** *csombörd* 'borsfű'.
- esóréfenyő:** *csóréfenyé* 'Larix europaea'.
- esömögérkörte:** *csömögérkörte* 'egy körtefaj'.
- esutika** ~ 'a gyümölcs kocsánya, csutkája'.
- deákvirág:** *gyákvirág* 'lila színű kerti virág'.
- dényeszfa:** *dényeszfa, gyéneszfa* 'farkascseresznye'.
- dinnye:** *gyinnye* 'sárgadinnye (Zuckermelone)'. Vö. **harbuzs**.
- dió:** *dijó, divó, diju* 'Nuss'.
- dióbél:** *divóbel* 'Nusskern'.
- diófa:** *dijófa* 'Nussbaum'.
- diófiatal:** *gyijófiatal* 'diófa-jövés, diófahajtás'.
- dióhéj:** *dijóhü* 'a dió zöld burka'.
- dió kaccsa:** *dijó kaccsa* 'a dió kemény héja'.
- disznóbosztán:** *disznyóbosztán* 'disznótök'.
- disznókáposzta:** *disznyókáposzta* 'csorbáka'.
- disznóposz:** *disznyóposz* 'pöfeteg, lófing (Sclerodema vulgare)'.
- dudó** ~ 'giz-gaz, dudva'.
- égerfa:** *egërfa* 'Erle'.
- egérfark:** *egérfarak* 'egérfark-kóró'.
- epere** ~ 'szamóca'. Vö. **agut**.
- erdei harangvirág:** *erdeji harangvirág* 'Digitalis ambigua'.
- erdei-pezskárnica:** *erdeji-pezskárnica* 'Solanum dulcamara'.

- étógomba:** *étógomba* 'mérge-
gomba'.
- fabodza** ~, *fabödza* 'fái bodza,
nem földi bodza'.
- fehér-bársony:** *fejér-bárszony*
'Galium mollugo'.
- fehér-laboda:** *fejér-loboda* 'fe-
hér paraj'.
- fehér-nálba:** *fejér-nálba*
'mályva (Althaea officinalis)'.
[< ol. *nalbă*.]
- fekete-fodorka:** *fečekę-fo-
dörka* 'fodorménta'.
- fekete-patlazsika:** *fečekę-
patlazzsika* 'lótök, Eierfrucht,
aubergine (Solanum Melon-
gena)'. L. **patlazzsika**.
- fenyő:** *fenyé, fenýü* 'Fichte,
Tanne'.
- fenyőhilib:** *fenyéhilib* 'feny-
vesben termő vargánya'.
- fenyőkörte:** *fenyékörte* 'fenyő-
toboz'.
- fodorka:** *fodörka* 'fodorménta'.
- fokhagyma:** *fokhajma* 'Knob-
lauch'.
- fűgomba** ~ 'valami gomba'.
- fűlesárnyék:** *filészárnyék*
'Asparagus officinalis'. [T. i.
filész 'nyúl'.]
- fűzfa:** *fiszfa* 'Weidenbaum'.
(Polytatjuk.)
- galagonya:** *galaganyó, gala-
gunnya* 'Weissdorn'.
- galambgomba** ~ 'kékhátú
gomba'.
- geca:** *gęca* 'a meghántott ku-
koricacsövön hagyott né-
hány levél, melynél fogva a
csöveket bokorba kötik'.
[< ol. *gátá* 'hajfonat, copf'.]
- gerezd** ~ 'fürt a (szőlőn)'.
- goldány:** *göldány* 'nagyszemű,
aransárgaszínű szilva'.
[< ol. *goldaná*.]
- goldányszilva:** *göldászilva* ==
goldány.
- guzgánvirág:** *guzgávirág* 'Po-
lygonum aviculare'. [T. i.
guzgán < ol. *guzgan* 'pat-
kány'.]
- gyalogbab:** *gyalagbab* 'gyalog-
paszuly'.
- gyalogbodza:** *gyalagbödza*
'földibodza'.
- gyászvirág** ~ 'egy csaknem
feketét nyitó kerti virág'.
- gyertyánfa:** *györtýáfa* 'Hage-
buche'.
- gyopár** ~ 1. 'Helichrisum are-
narium'; 2. 'Gnaphalium are-
narium'.
- gyöngy:** *gyönygy* 'Mistel'.
CSÜRY BÁLINT.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1932-ről.

Tisztelt Közgyűlés! Minden tevékenységet elernyesztő és megbénítással fenyegető súlyos gazdasági válság közepette lépett Társaságunk az alapításától számított második emberöltő kezdő-
évébe. Elnökségünk böles vezetése, munkatársaink lankadatlan és önzetlen buzgósága, tagtársaink és a művelt magyar társadalom nem szűnő érdeklődése azonban átsegítettek bennünket az elmúlt nehéz éven is. Ez év folyamán kifejtett tudományos munkásságunk, melynek eredményeit felolvasó üléseinkben mutat-
tuk be és folyóiratunk változatlan pontossággal megjelent füze-
teiben tettük közzé, minőségre nem, legföljebb mennyiségre maradt el némileg a gondtalan békeévek termelése mögött.

Felolvasó üléseinket a nyári szünet kivételével a múlt évnek is minden hónapjában megtartottuk. Január 26-án tartott XXX. évi közgyűlésünket SZINNYEI JÓZSEF elnök nyitotta meg Szarvas Gáborra való megemlékezéssel, a nagy ortológus nyelv-tisztító születésének századik évfordulója alkalmából, NÉMETH GYULA pedig a nagyszentmiklósi kincs rovásbetűs feliratának megfejtését mutatta be. Február 9-én LIGETI LAJOS „A magyarság keleti kapcsolatai” című tanulmányát olvasta fel. Március 8-án ASZTALOS MIKLÓS a székelyek őstörténetét tárgyalta, MELICH JÁNOS pedig szómagyarázatokat adott. Április 12-én LAZICZIUS GYULA a magyar nyelvjárások osztályozásának új módszerét ismertette. Május 10-én ALFÖLDI ANDRÁS a *tarchan* méltóságnév eredetét vizsgálta, KERÉNYI KÁROLY pedig a *Pannonia* helynevet magyarázta. Június 7-én ASZTALOS MIKLÓS a külföldön járt magyar tanulóknak XVI. századbeli idegen nyelvvismeretére gyűjtött adatait ismertette, MELICH JÁNOS pedig a jövevényszavak tudományos fontosságát bizonyította. Október 11-én JAKUBOVICH EMIL a székelyderzsi rovásbetűs téglafelirat megfejtési kísérleteit mutatta be, BÁRCZI GÉZA meg ó-francia jövevényszavainkhoz járult új adatokkal. November 8-án LAZICZIUS GYULA a finnugor tempusok kérdését tárgyalta, JUHÁSZ JENŐ meg a *vendég* szó eredetét fejtegette. December 13-án KNEZSA ISTVÁN a magyar *zs* hang eredetét vizsgálta, TREML LAJOS a hazai latin *š*-ezést mutatta ki az oláh nyelvben, REISMAN ELEK pedig a magyar *hús* szó eredetét és rokonságát fejtegette.

Folyóiratunk, a Magyar Nyelv az elmúlt évben is öt kettős füzetben, 21 és fél íven jelent meg. Kiadványaink sora kettővel gyarapodott: 29. szám: BÁRCZI GÉZA, A „pesti nyelv” és 30. szám: NÉMETH GYULA, A nagyszentmiklósi kincs feliratai. A magas nyomdaárak fedezéséhez a Magyar Tudományos Akadémia ez évben ismét 1000 pengő segéllyel járult. Itt említjük meg, hogy ugyancsak a Magyar Tudományos Akadémia áldozatkészségéből Nyelvtudományi Bizottsága nyelv művelő szakosztályának ez évben megindult „Magyarosan” című folyóiratát Társaságunk minden tagja és folyóiratunk előfizetői ingyen kapják. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1931—1932. évre 750 pengő államsegélyben részesítette Társaságunkat, amiért viszonzásul az Országos Magyar Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnak folyóiratunkból 52 példányt adtunk át. A hathatós segélyekért ez úton is hálás köszönetet mondunk. WESZELY GYULA tagtársunk meg nem szűnő fáradozására régi támogatóinktól, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Elnökségétől 100 pengő, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének Elnökségétől pedig 250 pengő adományt kaptunk, mely utóbbit folyóiratunk 45 példányával viszonztuk. Buzgó közbenjárónak, valamint a kulturális munkásságunkat így elismerő intézetek elnökségének kifejezzük köszönetünket. Budapest székesfőváros polgármestere és tanügyi osztályának vezetősége az elmúlt évben ismét 150 példányban fizetett előiskolái számára folyóiratunkra. A vidéki nagyvárosok közül Szeged és Veszprém 10—10 példányra fizetett elő. Megértő támogatásukért fogadják köszönetünket az illető városok vezetői. A Magyar Tudományos Akadémia Főtitkárságának azon szíves-ségéért is, hogy évi közgyűlésünk és havi választmányi s fel-

olvasó üléseink alkalmából az üléstermeket az elmúlt évben is rendelkezésünkre bocsátotta, itt adunk kifejezést hálánknak.

Alapító tagjaink névsora az elmúlt évben új taggal nem gyarapodott, de több régi alapítónk kisebb-nagyobb összeggel kiegészítette alapítványát. Köztük az Esterházy hercegi könyvtár az elmúlt évben ismét 100 pengővel növelte alapítványát. Alapítóinknak e kiegészítésekért, tagtársainknak és előfizetőinknek pedig a tagsági és előfizetési díjak kifogástalan beküldéséért, felülfizetéseikért és adományaikért mondunk köszönetet beszámolóinkban. Tagdíjából és előfizetésekből a múlt évben 4959 pengő 34 fillér, adományokból 374 pengő, alapítványkiegészítésekből pedig 243 pengő folyt be pénztárunkba.

Tagtársaink és előfizetőink száma 1932. december 31-én volt: 2 tiszteleti, 99 alapító és 318 rendes, összesen 419 tag és 288 előfizető. A Magyar Nyelvet az elmúlt évben 65 egyetemi és főiskolai hallgató kapta évi 2 pengő előfizetési díjért.

Szomorú kötelességet teljesíték, midőn évi beszámoló jelentésemben megemlékezem GRÓF KLEBELSBERG KUNÓ vallás- és közoktatásügyi miniszter haláláról. Megértő jótevőnk és támogatónk volt az elmúlt nehéz időkben, jelentős államségélyre minden évben bizton számíthattunk. Ravatalánál méltóságbeli utóda, HÓMAN BALINT választmányi tagtársunk Társaságunk részvétét is tolmácsolta. Tagtársaink közt is minden korábbi évnél bőségesebb aratása volt a halálnak a múlt esztendőben. Egy tiszteleti, három alapító és nyolc rendes tagtársunk, köztük két választmányi tagunk és öt munkatársunk dőlt ki sorainkból. Tiszteleti tagjaink lecsökkent számából eltávozott WICHMANN GYÖRGY helsinki-i egyetemi tanár, a finnugor nyelv- és néptudomány egyik legnagyobb nevű művelője és a magyarság leglelkesebb barátja. Erdemeit folyóiratunk múlt évi folyamának hasábjain ZSIRAI MIKLÓS méltatta, munkásságát és Társaságunkhoz való viszonyát meg négy évvel ezelőtt, születésének hatvanadik évfordulója alkalmából NÉMETHNÉ SEBESTYÉN IRÉN a Magyar Nyelv XXIV. évfolyamában behatóan tárgyalta. Alapító tagjaink közül meghalt: BÁRDOS REMIG pannonhalmi főapát, BÁRÓ FORSTER GYULA, a Műemlékek Orsz. Bizottságának volt elnöke, jeles történet- és művészettörténetíró, végül szorgalmas munka- és választmányi tagtársunk, ERDÉLYI LAJOS, egyetemi rendkívüli és főiskolai tanár, a magyar nyelvjárásban és mondattan fāradhatatlan bűvára, kinek életrajzát és tudományos munkásságát folyóiratunk múlt esztendei folyamában ZSIRAI MIKLÓS vázolta. Rendes tagtársaink sorából elhunyt munkatársaink: DÉZSI LAJOS szegedi egyetemi tanár, a régi magyar irodalom történetének egyik legnevesebb művelője, választmányi tagunk, SZIGETVÁRI IVÁN irodalomtörténetíró és esztétikus, továbbá BORBÉLY SÁNDOR vácsi siketnéma-intézeti igazgató. Rendes tagtársaink sorából elköltözött még ÁLDÁSY ANTAL budapesti egyetemi tanár, a középkori egyetemes történelem neves művelője, GAÁL GASZTON puritán lelkű politikusunk, a magyar nemzetgyűlés többszörös elnöke, KLINDA TEOFIL esztergomi kanonok, VESZPRÉMI VILMOS főreáliskolai tanár, irodalomtörténetíró és pedagógus s végül ZALAI MIHÁLY zirci ciszterci perjel, aki ifjú korában az Ehrenfeld-kódex nyelvi sajtáságairól írt jeles tanulmányt. Utólag értesül-

tünk, hogy még 1331-ben meghalt SARUDY OTTÓ tanítóképző-intézeti főigazgató, ismert tankönyvíró, rendes tagtársunk is. Emlékket kegyelettel őrizzük.

Alapszabályaink a tagdíj megállapítását a közgyűlés hatáskörébe utalják. Folyó évi január 10-i választmányi ülésünk határozata értelmében van szerencsém indítványozni, hogy az 1933. évre a tagdíj és az alapító díj maradjon az eddigi 8, illetőleg 200 pengő.

Kérem a tisztelt Közgyűlést, méltóztassék titkári jelentésemet tudomásul venni és a benne foglalt indítványt elfogadni.

JAKUBOVICH EMIL.

Jelentés az 1932. évi Szily-jutalomról.

A Magyar Nyelv szerkesztőségének mindig egyik főgondja, hogy minél több szerzőnek nyújtson teret, és hogy a folyóirat közleményei tárgy, szempont és módszer dolgában minél változatosabbak legyenek. Erre törekszünk nemcsak azért, hogy joggal írassuk a címlapra a „közérdekű” jelzót, hanem azért is, mivel meggyőződésünk szerint egy-egy tudományszak haladásának sarkalatos feltétele, hogy a lehető legsokoldalúbb művelés alatt álljon.

Ez a felfogás készlet bennünket arra, hogy most egy olyan dolgozat jutalmazását ajánljuk, amelyikben nyelvtudományi fejtegetés jóformán alig van, de annál bőségesebben vannak benne olyan történeti és tárgyi megállapítások, amelyek egy, az ősi török-magyar társadalmi fejlődés szempontjából fontos kifejezés jelentésének tisztázását minden nyelvészkedés nélkül igen jelentékeny lépésekkel viszik előre. ALFÖLDI ANDRÁSNAK szeptember-október havi füzetünkben (MNY. XXVIII, 205—20) megjelent értekezése ez, amelynek címe „A *tarchan* méltóságnév eredete”, és amelyet alcíme szerint a szerző a királyság intézményének az észak-ázsiai lovasnépeknél való kialakulására vonatkozó tanulmányai elsejeként tesz közzé.

Midőn ALFÖLDI az elhanyagolt rómaiság meg a népvándorlás egymásra hatásának hazánk földjén lejátszódó mozzanatait vizsgálat alá fogta, hamarosan tudatára ébredt annak, hogy figyelmének jelentékeny részét mint a népvándorlási örvény legfőbb mozgatóinak: a hunság és avarság kötelékeiben megjelenő törökfajú népelemeknek kell szentelnie. De látta azt is, hogy nem elegendhetik meg az ő európai szereplésük kutatásával, hanem ennek megértése végett behatóan kell foglalkoznia a törökségnek tér- és időbeli távolságokon át is sok tekintetben szervesen összefüggő egyetemével, s felismerte, hogy a történeti adatokon, archeológiai emlékeken kívül számba kell vennie az etnológiai anyagot és a turkológiának újabbban rohamosan gyarapodó nyelvészeti eredményeit is. — Ilyen úton jutott el egy olyan területre, amelyiken a magyarság ősi és későbbi életének, történetének nem egy nagyfontosságú kérdése várhatja a megoldást.

Igy fedezte fel ALFÖLDI a maga széles körben, szokatlan filológiai elmélyedéssel végzett forrásnyomozásai során, hogy a török-mongol népek nomád társadalmaiban — mint egyéb kezdetleges népeknél is — milyen nevezetes szerepet játszik a fémek

feldolgozása, a kovácmesterség. Így derítette ki, hogy egy kovácskultusz mozzanatai miként érvényesülnek, szövődnek bele e népek politikai és állami életébe meg vallási világába, s hogy a kovácsság mágikus erejének és származásának hitéből miként fejlődött ki náluk a kovács-királyság intézménye, valószínűleg összefüggésben az irániaknál is felismerhető kovács-királysággal. — Ezen az alapon vezet el ALFÖLDI a török *tarqan* méltóságnév magyarázatához, amelyben a kovács-királyság fogalmán át egész természetesen tudja összekapcsolni a török, illetőleg mongol *tarqan* ~ *darchan* (*darchat*) szónak 'uralkodó, főember, magasabb társadalmi osztály' értelmét annak a törökben is felmerülő, de a mongolban általános 'kovács' értelmével.

Amikor ezért a nyelvtudomány szempontjából becses eredményért ALFÖLDIvel, a nem szaknyelvésszel szemben elismerésünket fejezzük ki, egyszersmind azt a nálunk egyre jobban hódító tudományos közszellemet méltányoljuk, amely nem zárkózik el mesterségesen megvont, mondhatnók: elvont diszciplínák sorompói közé, hanem megértő összeműködéssel cseréli ki a különféle kutatási irányok eredményeit és szempontjait.

Az előadottak alapján a választmány útján azt javasoljuk a tisztelt Közgyűlésnek, hogy az 1932. évi Szily-jutalommal: 50 pengővel meg egy Szily-emlékkel ALFÖLDI ANDRÁST tüntesse ki. Budapestén, 1933. január 10-én. SZINNYEI JÓZSEF elnök, GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS bizottsági tagok, PAIS DEZSŐ előadó.

LEVÉLSZEKRÉNY.

G. P.-nak: A *hazafi* szó története felől érdeklődik. — A szóra *hazafia* alakban adataink a XVII. század első fele óta vannak. A *hazafia* a XVII. században s még a XVIII. század első felében is a. m. 1. 'patriaefilius, indigena, eingeborener, inländer, landeskind'; 2. 'civis, mitbürger'. A XVIII. század második felében a szót *hazafi* alakban és 'patriota, érzésében a haza fia', vagyis abban a jelentésben használják, amelyekben ma. Ebben a mai jelentésben a szóra első adatunk 1788-ból van (l. Nyr. XXXI, 150, 508, 560, XXXIII, 157 és NyÚSz.). K. P.

P. R.-nek: Felvilágosítást kíván a *kárpit* és a *kandúr* szó eredetéről. — I. A *kárpit*-ot FINÁLY HENRIK, BesztSzó. az elavult olasz *carpita* szóból magyarázta, amelynek jelentése: 'fries, rauher, langhaariger wollenstoff; friesdecke' (l. RIGUTINI—BULLE és MEYER-LÜBKE, EtWb.²). A magyarból átment a szó a szlavóniai és horvátországi szerb és horvát nyelvbe, ahol a XVIII. századból vannak reá adatok (l. BELLOSZTENECZ: *karpit* 'aulaeum'; JAMBRESSICH: *karpit* 'peristroma' és HAKSZ.). GYARMATHI, Voc. és DANKOVSKY, Lex. innen származtatták a magyar szót, innen talán CzF. is. — II. A *kandúr* szóra első adatunk SzD.³-ból van, aki 'k a n - m a c s k a' szóval értelmezi, nyilván azért, mert az összetételbeli *kan* szó származékának tarthatta. *Kan*-ból származtatta KASSAI III, 100, CzF. és SIMONYI: Nyr. XLIV, 356 is, a szó végét azonban egyik kutató sem fejtette meg. Származtatásuk alkal-

mával utaltak a tót *kocúr* 'felis mas, bakmacska' szóra is, azonban a magyar *kandúr* ezzel nem függhet össze. Nézetünk szerint a *kandúr* a *kanmacska* összetétel *kan* előtagjának valamiféle magyar származéka. K. P.

B. J.-nak: A *Balda* családnév eredetére nézve biztos véleményt nem nyilváníthatunk. T. i. egy ilyen hangzású és alkatú név esetében különböző magyarázatok lehetségesek. — Így a név megőrizhette török eredetű *balta* közszevünknek valamilyen török nyelvjárási *balda* változatát (vö. ujjur *baldu* 'balta' Kāšyari). Összevethető a 'fogantyú, kardmarkolat stb.' értelmű régi magyar *bolda* (*bóda*) közszevvel, amely valószínűleg szintén török eredetű (vö. *baldak* EtSz. *bóda* alatt). Egy *Bolda* személy-, illetőleg családnév azonban a török 'lesz, van' jelentésű *bol-* igének is lehet a származéka, olyanféle, mint amilyen a *tur-* a. m. 'áll' ige mellett a *Turda* személynév, illetőleg mai magyar *Torda* helynév; a *Bolda* pedig úgy változhatott el a magyarban *Baldá*-ra, ahogy az idézett török *bol-* igéből való *Bolmaz* helyett ma *Balmaz*-t ejtünk. — Összefügghet a *Balda* mint magyar ajkon letekezett rövidülés az ótestamentumi eredetű egyházi latin *Baltassar* ~ magyar *Baltázár* vagy *Boldizsár* keresztnévvel. — Ön saját maga említi az udine-vidéki *Balda* helynevet. Az ősgermániségre visszamenő *Bald*, *Baldo*, *Balduin* és más ilyenforma személynéveket szintén idézhetünk az európai, pl. német, olasz stb. nyelvekből. — Ha tudnók, hogy a család alsó Nyitrából származott el, akkor azt mernők mondani, hogy a *Balda* családnév a legnagyobb valószínűség szerint magyar, illetőleg — ami ősiség szempontjából egyre megy — török eredetű. — A név egyébként épenúgy teljesen magyaros hangzású, mint ahogy magyaros hangzásúak az előbb említett *bolda* vagy *balta* közszevünk. Tehát egyrészt ezért, másrészt mivel idegen nyelvű ember nem könnyen érezné az ő nyelvrendszeréhez tartozónak, akárhonnán való is a név, megváltoztatására egyáltalában semmi ok nincsen. P. D.

K. Sándornak: Arra a kérdésre, hogy a több keresztnévű egyén keresztnévei közé kell-e vessző vagy nem, azt felelhetjük: nem. A vessző arra való, hogy a beszédelemek szerkezeti tagolódását szemléltesse, értelmileg világosabbá tegye, márpedig a szóbanforgó esetben (*Bodrogi Katalin Mária Irén*) alkalmazva épen zavart, sőt félreértést okoz arra nézve, hogy a vesszőkkel elkülönített keresztnéveknek nem más-más egyének felelnek-e meg. — Az akadémiai helyesírási szabályzat (negyedik kiadás, második lenyomat) 7. §-ának *i*) pontjában mutatkozó következetlenség: *Goethe Farkas János* (vessző nélkül) és *Schiller Frigyes, Kristóf, János* (vesszőkkel) bizonyára elnézés, amelyet a legközelebbi kiadás — reméljük — a vesszőnélküli forma javára szüntet majd meg. P. D.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

A *leány* szó eredete.

A mult század vége felé többen is foglalkoztak *leány* szavunk eredetével. A magyarázatok között akad ugyan néhány egészen módszeres és több tekintetben tanulságos kísérlet is,¹ azonban szembeötlő gyöngéje miatt egyik sem tudott szélesebb körben tartós hitelt találni. Ismertetésüket, cáfogatásukat ezúttal mellőzve mindjárt a magam mondanivalóira térek rá.

A *leány* szó a magyar régiségben a következő főbb alakváltozatokban fordul elő: *lean* (1055., 1265., 1310., 1353. [Oklsz.], KT., KTSz., BesztSzój., SchlSzój., BécsiK. stb.), *lyan* (1387. [Oklsz.], JókK., MURM.), *lian* (KönSzój. stb.), *leany* (Gyöngy. Tör., CAL., SZIKSZFABR.), *lejan* (SermDom.), *leján* (RMKT. II, 328), *lejanj* (1542. [MNY. XIII, 124]), *leyany* (1556., 1558. [LevT. I, 200, 301]), *lejánj* (1561. [NádLev. 171]), *lan*, *lañ* (BécsiK. 2, 5, 7 stb.).

A népnyelvben ugyanezek az egy- és kétszótagú alak típusok találhatók — helyenként többé-kevésbé továbbfejlődött formában: *leány*, *lěány*, *liány*, *lián*, *lyiány*, *lějány*, *lěhány*, *lěhán*, *lěvány*, *liván*, *lány*, *lyány*, *jány*, *ján* (MTsz.), *lejā*, *lā* stb.

Nyilvánvaló, hogy szavunk magánhangzórendszere pontosan egy csapán halad a következő példákéval:

$$\text{rajá} \begin{cases} \text{rěá} > \text{riá} \\ \text{rá} \end{cases}$$

$$\text{kajált} \begin{cases} \text{kěált} > \text{kiált} \\ \text{kát} \text{ (vö. kátoz, őtt-kátt} \sim \text{üvölt-kiált),} \end{cases}$$

azaz itt is a magyar hangtörténetből jól ismert, jellegzetes

$$\text{á} - \bar{\text{a}} \begin{cases} \text{ě} - \text{á} > \text{i} - \text{á} \\ \text{á} \end{cases}$$

változás világos esetét ismerjük föl.

E fölismerés alapján *leány* szavunk történetelőtti előzményéül **laan*, **lajan*, illetőleg **laañ*, **lajañ* alakot kell kikövetkeztetnünk. Megjegyzem, hogy az ilyenformán kikövetkeztetett alapalakkal egyező változatot mindössze egyet tudnék a régiségből idézni, t. i. egy 1559. évi levélben található „edes

¹ KÚNOS IGNÁC: NyK. XVII, 156; SZINNYEI JÓZSEF: Nyr. XIX, 1; MUNKÁCSI BERNÁT: Nyr. XIX, 146.

layanyat“,¹ következtetésemnek azonban nem ez a későn, egyetlenegyszer előforduló s már ezért is kétes értékű adat az alapja, hanem az imént említett párhuzamos hangelágazások tanulsága.

Mi lehet a **lajan* stb. alakban rekonstruált és a magyarban állandóan 'filia, puella' jelentésben használatos szó eredete? — Azokban az idegen nyelvekben, amelyekből régen jövevényszavakat vettünk át, nem találok hangtest és jelentés tekintetében hasonló s így esetleg forrásnak gyanítható alakot. Alkalmasint ősi örökségünkhöz tartozik tehát a szó, miként korábbi magyarázói is föltették.

*

Mikor néhány évvel ezelőtt a szóval foglalkozni kezdtem, jobb híján ideiglenesen a következő rokonnyelvi adatoknál állapodtam meg: vogul (MUNK.) É. *l'e'in*, KL. *l'in*, *l'in*, *l'in*, P. *l'e'in*, T. *l'en* 'Eichhorn; Kopeke' | osztják (KARJ., OL. 3, 276) FD. *t'angz*, Trj. *l'anj'è*, V., Vj. *l'anj'è*, Ni. *t'anj'è*, Kaz. *l'anj'è*, O. *l'anj'è* 'ua.'

A magyar *leány* és a fölsorolt obi-ugor szavak egyeztetésének nem volna komolyabb hangtani akadálya. Eleve még a két jelentés: 'mókus' — 'leány' közt elterülő nagy távolság sem zárná azért ki az összekapcsolás lehetőségét, mert hiszen a magyarból is, idegen nyelvekből is hivatkozhatunk áthidaló analógiákra. Gondoljunk csak a magyar *hölgy* szóra, amely altaji megfelelői és magyar nyelvi történetének bizonyossága szerint eredetileg 'hermelin'-t jelentett; gondoljunk az ó-magyarban női névül használt prémesvad-nevekre: *Nesta*, *Neste* 'nyest', *Nuuz*, *Nuz* 'nyuszt' (PAIS: MNY. XVIII, 94); *Saroltu* < török *şary* 'fehér' + *aldy* 'vadállat', *Karoltu* < török *kara* 'fekete' + *aldy* (MELICH, HonfMg. 45 kk.). Még ezeknél is találóbb példa kínálkozik az orosz *кына*, kicsinyítve *кынина* szóban. Ősi jelentése 'Marder, Marderfell'. Bizonyítják ezt a szlávsvági és a balti megfelelők (vö. BERNEKER, EtWb. 644), úgyszintén az orosz nyelvemlékek is (SZREZNEVSKIJ, Mat. I, 1364 kk.). Az orosz azonban nem állt meg ennél az eredeti jelentésnél, hanem lépésről-lépésre tovább fejlesztette: 'Marder, Marderfell' → 'Marderfell als Zahlmittel, Geld überhaupt' → 'das für die Braut dem Grundherrn gezahlte Geld' → 'das Mädchen, um das gefreit wird' → 'die Braut, das Mädchen'.²

Példáink a felől tehát meggyőznének bennünket, hogy a magyar *leány* és a 'mókus, kopéka' jelentésű obi-ugor szavak összetartozása a mostani jelentéskülönbségen nem dőlne meg. Van azonban az egyeztetésnek egy kényes bökkenője: nem

¹ LevT. I, 339. — Ugyanebben a levélben még egyszer előfordul a szó, de ilyen alakban: „zerelmes *layanyanak*“.

² KLJUCSEVSKIJ, Kursz russzk. iszt. I⁵, 265; SZREZNEVSKIJ, Mat. i. h.; DALJ³.

ismerek adatot, még támpontot sem találok arra, hogy a magyar *leány*-nak 'mókus, mókusféle, prém, pénz' lett volna a jelentése, másfelől meg a vogul *le'in*, osztják *lanğa* a 'mókus, kopéka' jelentésen kívül egyéb értelemben ma bárhol használatos volna vagy valaha is lett volna! — Bármily csábítónak tetszett tehát ez a régibb magyarázó ötletem, bizonyítékok hiányában kénytelen voltam félretenni s a kutatást más irányban újra kezdeni.

*

A 'puer' és a 'filius' jelölésére a vogulban *pī*, az osztjában *poz* (≈ magyar *fi* ≈ zürjén-votják *pi* ≈ finn S. *poika*), a 'puella' és a 'filia' jelölésére pedig a vogulban általában *āyi*, az osztjában rendszeren *ēyi* szolgál.

Találunk azonban ezek mellett az ősi finnugor szavak mellett mind a vogulban, mind az osztjában könnyen elemezhető más egyértékesekeket is:

A) Vogul *vis-xum* 'Knabe' és *vis-nē* 'Mädchen'. Az összetételek első tagja: *vis* 'klein, jünger' (≈ zürjén *its-*, *itsēt* ≈ votják *itsi-* ≈ cseremisiz *izi*, *ize* 'klein'), második tagjuk: *xum* 'Mann', illetőleg *nē* 'Weib, Frau', azaz 'Knabe' ← 'kleiner Mann', 'Mädchen' ← 'kleines Weib'.

B) Osztják *āi-xo* 'Knabe' és *āi-nē*, *āi-nēη* 'Mädchen'. Az összetételek első tagja: *āi* 'klein, jung', második tagjuk: *zo* 'Mann', illetőleg *nē*, *nēη* 'Weibchen, Frau, Gemahlin', vagyis ugyancsak 'Knabe' ← 'kleiner Mann', 'Mädchen' ← 'kleines Weib' jelentésfejlődés történt. — Csattanós volta miatt külön is megemlítendőnek tartom PAASONEN jugáni-osztják adatát: *āi-āinē* 'tyttönen, kleines Mädchen' (PAAS.—DONN. 57. sz.).

Meggyőződésem szerint az itt bemutatott vogul-osztják példákhoz hasonló szerkezetű kifejezés, azonos jelentésű elemekből való elhomályosult összetétel a magyar *leány* is.

Az összetétel első tagjául alig jöhet más szó számba, mint a 'klein' jelentésű vogul *lai*, *läi*. Ez a szó nem került bele a vogul szótárakba, mert MUNKÁCSI szerint az élő nyelv nem ismeri, csak a hagyományos népköltészet régies nyelvében őrződött meg. Nem meglepő, hogy a korábbi magyarázóknak nem szűrt szemet. REGULY szövegeiből 11 adatot tudok rá; íme néhány: *lajoai läjpi* 'rebäti [= рeсята: Kinder]' (MUNKÁCSI, VogNGy. III, 224—5 átírásában: *laj-āyi*, *laj-pī* 'a kised leány, a kised fiú'), *läi popi läi tğrom* 'djeti boga' (MUNKÁCSI i. h. 224, 227: *laj-pupi*, *laj-tğrēm* 'a kised bálvány, a kised isten') stb.

Az elavult vogul *lai* szónak egyéb rokon nyelvekben nem találok ugyan megfelelőjét, mivel azonban a vogulra hatással volt idegen nyelvekben is hasztalan keressük, jogosan következtethetünk ősi ugor voltára.

Az összetétel második tagjában a finnugor nyelvek **an* vagy **añ* szavát ismerhetjük föl. Első pillanatra aggodalmat kelthet talán, hogy ezt a szót a rokon nyelvek általában 'anya' jelentésben szokták használni, ha azonban a rendelkezésünkre álló hiányos szótárak mellett a szöveggyűjteményeket is figyelemre méltatjuk, hamarosan és határozottan megállapíthatjuk, hogy az **an*, **añ* szó az 'anya' mellett — talán: előtt? — általában 'nő'-t is jelent, jelentett.

A vogulban T. *õŋ*, KK. *oan̄k*, P. *oan̄k*, V. *an̄ku*, AL. *an̄kʰ*, FL. *an̄kʰ*, Sz. *an̄kʰ* a szó alakja s 'Mutter; Elenkuh' a szótározott jelentése (KANN., WogVok. 21; MUNK., ÁKE. 132), MUNKÁCSI szövegeiben azonban bőven találunk 'nő', 'nőcske', 'menyecske', 'kisašszony', 'kisašszonyka', 'leány', 'leányzó' jelentéseket is. A szövegösszefüggésből többnyire az is kétségtelenül kitetszik, hogy az efféle jelentések nem stilisztikai sajtáságok, költői képek, hanem a fiatal hajadon szabatos jelölői, s mint ilyenek gyakran a 'leány' jelentésű *ari* szinonimái: *us-puñk sujiñ an̄k ar̄iris almēm* 'városban fő híres kisašszony vagyok én leányka' | *Kusmā-ari an̄kēkwē joräsi* 'Kozma-leány kisašszonyka büszkén jár' | *viš ogñkēm* 'kis leánykám' (MUNKÁCSI: Nyr. XIX, 147) | *sariñ an̄k, vēsiñ an̄k* 'fürtös nőcske, szépséges nőcske' (VogNGy. IV, 55) | *lakwēñ kwol lākwät an̄k unle'im* 'kerék ház belsejében ülök én leányzó' — panaszkodik a kérőjét váró eladó leány (i. h. 47; vö. i. h. 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 228, 277, 278, 279, 281, 295, 297 stb.).

Az osztyákban FD. *an̄k*, Trj. 'an̄k', Vj. *an̄k'ä*, O. *an̄gä*, V. *an̄k'ä*, Ni. *an̄k*, Kaz. *an̄gä* (KARJ., ÖL. 197) a szó alakja, s ugyancsak 'Mutter' jelentésben emlegeti a szakirodalom. Ha azonban tovább kutatunk, keresgélünk, az osztyákban is kikövetkeztethetjük, sőt meg is találhatjuk a tágabb körű 'Weib' jelentést. Az északi-osztyák *juv-an̄gi*, *ju-an̄ki* 'Eltern (Vater-Mutter)' ugyanolyan 'apa' és 'anya' jelentésű tagokból alakult ú. n. összefoglaló összetétel, mint pl. a zürj. *ai-mam*, *bat-mam*, *aj-en*, votj. *ataj-anaj*, cser. *ači-avaj*, md. *tetä-ava*, lpS. *ahče-ien'ie* 'szülőkr' (vö. BEKE: NyK. XLII, 349 kk.). Ugyanez az északi nyelvjárásban várakozásunknak megfelelően 'szülőkr' jelentésben használatos összetétel az osztyák kondai (*juv'an̄k*) és alsó-demjankai nyelvjárásában (*juv'an̄k*) 'Schwester'-t jelent (KARJALAINEN: FUF. XIII, 210). Ezt az érdekességet nyilván úgy értelmezhetjük, hogy a kondai és az alsó-demjankai nyelvjárásban az egyebütt 'anya' jelentésű *an̄k* 'nő'-t, 'leány'-t is jelentett. Különben nincs is szükségünk ilyen következtetésekhez folyamodnunk, mert PATKANOV szerint: „*ana*, *anka* 'mutter; in der poesie überhaupt eine person weiblichen geschlechtes, also: frau, mädchen“ (IrtOsztszój. 7), s az *ai-ana*, *ai-anka* összetételeket is bosszantó tévedés volna 'kis anya, anyácska' vagy netán 'mostoha anya' szavakkal tol-

mácsolni mert egyszerűen azt jelentik: 'junges Mädchen, Jungfrau; Fürstentochter' (IrtOstj. II, 225).

A most tárgyalt obi-ugor szavak kicsinyítő képzős származékok, éppúgy, mint a velük régóta azonosnak tartott magyar *anya* is: a vogulban-osztjákban MUNKÁCSI (VogNyj. 259), illetőleg KARJALAINEN (FUF. XIII, 212) megállapítása szerint az ősi finnugor **-k*, a magyarban pedig, ahogy pl. az EtSz. is tanítja, *-a* kicsinyítő képző ismerhető fel. Az ugor alapszó tehát **an*, **ań*, s ennek már a távolabbi rokon nyelvekben is könnyen megtaláljuk pontos megfelelőit (pl. zürjén *ań*, *eń*, *iń*), mégpedig a 'Mutter, Schwiegermutter' mellett 'Weib', 'Weibchen', 'Frauenzimmer', 'Frau', 'Gattin' stb. jelentésben (vö. WICHMANN:FUF. III, 104).

Ha magyarázatom helyesnek bizonyul, a magyar *leány* finnugor elemekből alakult elhomályosult összetétel: első tagja a 'kis, kisedő' jelentésű *la*, második eleme az általában 'nő' jelentésű **an*, **ań*, vagyis szavunk ugyanolyan jelentésfejlődésen ment át, mint pl. a vogul *višne*, *višāņk* 'leány' ← 'kis nő' és osztják *āiņē*, *āiāņka* 'leány' ← 'kis nő', sőt jórészt *kisasszony* szavunk is.

ZSIRAI MIKLÓS.

Inetimológikus p és b fejlődése.

Inetimológikus *p* vagy *b* a magyar nyelvtörténet folyamán elég sok szóban fejlődött, de fejlődésüknek valamennyi esetét két egymástól határozottan elkülönülő csoportba lehet osztani. E két csoportot célszerű lesz egy-egy ismeretesebb tagjáról elnevezni, pl. *ingó-bingó* típusnak és *Imbre* típusnak.

1. Az *ingó-bingó* típus.

A finnugor (sőt általában urál-altaji) népek észjárásának egyik jellemző sajátága, hogy nagyon kedvelik ugyanegy fogalomnak egymásután több rokonjelentésű szóval való kifejezését. Amely rokonjelentésű szavak ilyen módon gyakran fordultak elő egymás mellett, azok a nyelvtörténet folyamán sokszor úgynevezett *ikerszókká* is egyesültek. Pl. *fúr*, *farag* > *fúr-farag* s ugyanígy *rüg-kapál*, *dúl-fúl*, *tenyeres-talpas*, *híres-neves*, *fűnek-fának*, *tejbe-vajba*, *kutyástartal-macskástal* stb.

Ha a kifejezendő fogalomra nincsen rokonértelmű nyelvi elem, vagy ha ilyen nem jut hamarosan eszünkbe, akkor sok esetben egyszerűen csak ismétljük a szót, de játsszi módon többé-kevésbé megváltoztatjuk a hangalakját. Ennek leggyakoribb módja az, hogy másodízben — valószínűleg a gyermeknyelv hatása alatt, mintha tréfásan vagy gyöngéden gyermekhez beszélénk — *b* hangon kezdjük a szót. Mégpedig, ha a szó mássalhangzóval kezdődik, másodízben *b* hangot ejtünk e

mássalhangzó helyett, pl. *tarka-tarka* h. *tarka-barka* s ugyanígy *csere-bere*, *csiga-biga*, *csinja-binja*, *horgas-borgas*, *kajál-bajál* (> *kiabál*), *farkas-barkas*, *tyúkom-búkom* stb., ha ellenben magánhangzóval kezdődik, akkor másodízben inetimológikus *b*-t ejtünk a szó kezdő mássalhangzója előtt, pl. *ingó-ingó* helyett *ingó-bingó* s ugyanígy *ugrál-bugrál*, *illégeti-billégeti* (magát), (N. *agyal* 'fejbe üt':) *agya-bugyál*, (R. *egyedem* 'egyetlenem' >) *egyedem-begyedem*, *elegy-belegy*, N. *adta-badta*, *akadozik-bakadozik* stb., R. *üz-búz*.

Az ilyen játsszi ismétlések hatása alatt aztán az iker-szónak ilyen inetimológikus eredetű *b*-vel kezdődő utótagját néha önállóan, egymagára is használjuk. Pl. az *András* keresztnév becézgetéseként használt *Andi-Bandi* iker-szóból önállósult ennek utótagja: *Bandi*. Vagy pl. az (*Érzsébet* >) *Örzsébet* keresztnévnek egykori becéző **Örske* > **Öske* származékából lett előbb *Öske-Böske* iker-szó s végül önállóan is: *Böske*. Éppen így *Ödön*-nek *Ödi-Bödi* származékából: *Bödi* és *Ignác*-nak N. *Igna-Bigna* származékából: N. *Bigna*. Az *izgat*, *ibolya* és *uborka* szavak *bizgat*, N. *bibolya*, *buborka* változatai is valószínűleg így keletkeztek.

Néhány esetben inetimológikus *p* is fejlődött ilyen módon, mert a becéző *Pista*, N. *Panna*, *Pörzse* (*Pöre*), *Pila* nevek nyilván a becéző (*István*:) *Ista-Pista*, (*Anna* ~) *Anna-Panna*, (*Örzsébet*:) *Örzsé-Pörzsé*, (*Ilona*:) *Ila-Pila* ikerítésekéből váltak ki.

Hangsúlyos szókezdő magánhangzó előtt (az éneklés esetét kivéve) mindig hangszalag-zárhang képződik ugyan (l. HORGER. ÁltFon. 63. §.), de a fentebb tárgyalt esetekben nem történt [*'*] > *b* ~ *p* hangváltozás, hanem csakugyan inetimológikus *b* ~ *p* fejlődött, mert az iker-szó elő- és utótagja között nincsen hangszünet, s ezért az utótag első magánhangzója nem szókezdő, tehát nem is állott előtte sohasem [*'*].

Nyelvemlékeinkben ilyen inetimológikus *b* és *p* kezdetű becéző nevek és iker-alakulatok még nem fordulnak elő (legrégibb említésük OTROKOCsinál a XVII. században, SIMONYI: Nyr. XL, 135), s ebből MELICH (MNy. X, 107) azt következtette, hogy az ikerítésnek és becézésnek e módja nyelvemlékeinknél fiatalabb korú. De lehetne arra is gondolni, hogy régibb elő nem fordulásának talán csak az az oka, hogy az ilyen alakulatok élénken érezhető tréfás vagy becéző voltuk miatt nem illettek volna a hivatalos vagy legalább is komoly tartalmú nyelvemlékek nyelvébe, s ezért ezeknek írói szándékosan kerültek őket.

2. Az *Imbre* típus.

Gyakori jelenség egy járulékos *b* vagy *p* fejlődése olyankor is, mikor megelőző *m* után olyan szájhangnak kellett volna

következnie, amelynek képzésében nem szerepel ajakzár. (Tehát *m* + magánhangzó vagy *r*, *s*, *sz* stb. között, de *m* + *p*, *b*, *m* között sohasem.) Ilyen esetek *m* és magánhangzó között: (*címér* >) N. *cimbër*, N. *csombó*, *külömben*, *külömbözik* (SIMONYI: Nyr. XII, 268); — *m* és *z* között: N. (székely) *külömbzik* 'külömbözik, eltér'; — *m* és *r* között: (R. *Domorád* CSÁNKI I, 573 > *Domrád* >) *Dombrád*, R. *gyombrába* (RADV., CsÉL. III, 80), R. és N. *Imbre* vagy *Émbre*, R. *Nimbród* (Eötvös-Füz. V, 27); — *m* és *l* között: R. *embléget* (MonTME. VII, 513), (*tömlöc* ~) R. *témlöc* (Helt:Háló 317), *Nova Zembla* (Monfrók XXXVIII, 589) és R. *kompló*, *Komplós* (CSÁNKI I, 300), *Korompla* (i. h. III, 239), **Sompló* (> *Somplyó* [MNY. XVI, 39]), (R^e. *Zamlen* >) *Zamplén* (~ mai *Zomlin* [MOÓR: ZONF. VI, 31]), *Zemplén*; — *m* és *t* között: R. *emptet*, (*Néméti* ~ **Némti* >) R. *Némti* (CSÁNKI I, 68, 104, 176 s még nagyon sokszor), R. *Nempce* (i. h. II, 105), (R^e. *Nymchun* >) R. *Nempcsén* (> *Lencsén*), (R. *Számtou* >) R. *Számtou* (~ *szántó*), R. *szémtelen* (MNY. VI, 432), (*Szém*:> *Szënc* ~) R. *Szëmpc*, *Szëmpcse* (CSÁNKI III, 451), (*Szerencs* ~ R. *Szeremsü* ~) R. *Szerempcs* (TudGyűjt. 1820. VIII, 53), *Sztrëmptura* (CSÁNKI II, 66), R^e. *Semptey* (MNY. X, 129), *terëmpt* (MNY. I, 68); — *m* és *s* között: R. *Dampsos* (CSÁNKI V, 84), (*Dömsöd* >) R. *Dëmpsöd*. (*emse* >) R. *Empse* (Nyr. XLIX, 9), R. *Sámpson* (MNY. X, 327, RMKT. VI, 29), R. *Sempse* (MNY. I, 235); — *m* és *h* között: (*vehem* ~) R. *vempch* (MNY. XII, 336).

Az inetimológikus *b* és *p* hangok ilyen esetekben való fejlődésének oka az *m* képzésekor szereplő ajakzárnak késedelmes megnyitása. Ahhoz t. i., hogy az orrhangú *m* után valamely ajakzár nélküli szájhangot képezhessünk, szükséges, hogy az *m* képzésének befejeztekor egyidejűleg történjék az orrüreg elzárása és az ajakzár megnyitása. Ha ez utóbbi művelet a hangképző mozdulatok mechanikájának tökéletlensége következtében késik, akkor a tüdőből szakadatlanul áramló levegő útja az *m* képzésének befejeztekor (mivel az ajakzár még nem nyílt meg, de az orrüreg a lágýíny felemelkedése következtében már szabályosan bezárult) teljesen el van zárva. Az artikulációs levegő tehát a két zár mögött természetesen összepréselődik, s mikor az ajakzár aztán elkésve bár, de végre mégis megnyílik, az összepréselt levegő kipuffanása az *m* és a szájhang között *b* vagy *p* hangot eredményez. Zöngés *b-t* általában akkor, ha az *m* után valamely zöngés hangnak kellett volna következnie (a hangszalagok rezgése t. i. ilyenkor az *m* képzésének befejezése után is szabályosan tovább folytatódik), zöngétlen *p-t* pedig akkor, ha az *m* után valamely zöngétlen hangnak kellett volna következnie (a hangszalagok rezgése t. i. ilyenkor az *m* képzésének befejezése után szabályosan véget ér). A fentebb idézett példák inetimológikus *b* és *p* hangjai egy eset, t. i. az *m* és *l* között az elvárt *b* helyett

fejlődött *p* kivételével csakugyan igazolják is ezt a szabályt. De *Kompló* (*Komplós*), *Korompla*, *Sompló*, *Zamplén* és *Zemplén* szabályellenes zöngétlen *p*-je nyilván kettős képzésbeli zavar eredménye: az *m* képzésének befejezése után nemcsak az ajakzár megnyitása késett, hanem a hangképzésbeli zavar hatása alatt ezenfelül még a hangszalagok rezgése is megszűnt.

A *comb* (erről EtSz. másként, de aligha helyesen; l. SIMONYI: Nyr. XLV, 75, 296, XLIX, 156), *gomb*, *gömb* és *lomb* szavak is eredetileg *com*, *gom*, *göm* és *lom* alakúak voltak. Ez esetekben tehát úgy tetszik, mintha az inetimológikus *b* szóvégi *i* *m* után fejlődött volna. De ez valószínűleg csak látszat, mert teljesen érthetetlen volna, hogy egy szóvégen álló *m* képzésének befejeztével miért emelkedett volna fel nyugalmi helyzetéből a lágy íny az orrüregnek teljesen felesleges elzárása céljából. E miatt tehát sokkal valószínűbbnek kell tartanunk azt, hogy e szavak inetimológikus *b* hangja nem abszolút szóvégen keletkezett, hanem szintén csak valamely zöngés szájhang előtt. Vagy akkor, mikor a megnyilatkozásnak az *m* végűre következő szava kezdődött ilyenrel, vagy e szavaknak *comot*, *gomok*, *lomos*-féle alakjaiban és származékaiban (vö. pl. *csomó*: > N. *csombó*), s akkor mai *b* végű alanyesetük ilyenekből való elvonás eredménye. Pl. *comot* > *combat*: > *comb*.

Néha még *m* és *n* között is fejlődött inetimológikus *p*, holott az *n* nem szájhang. T. i. a *Lomnic* helynévnek kimutatható R. *Lumpnic* (MNy. XXIV, 142) és *Lompnica* (MNy. I, 69) alakváltozata is, vagy *Jaromna*, (*Ravna* >) **Ramna*, (R. *Kemene* >) R. *Kemne* mellett van R. *Jarumpna*, *Rampna* (CSÁNKI II, 59), *Kempne* (i. h. III, 581) is. Ezen esetekben éppen háromszoros hangképzésbeli zavar észlelhető: az *m* képzése után nemcsak az ajakzár megnyitása késett, nemcsak a hangszalagok rezgése szűnt meg megokolatlanul (mint a *Zemplén*-féle esetekben), hanem még a lágyíny is teljesen fölöslegesen fel-emelkedett az orrüreg elzárására.

Hogy a *b* és *p* fejlődése valamennyi idézett példában csak hangképzésbeli kisebb-nagyobb fokú pillanatnyi zavar eredménye lehet, azt az a körülmény mutatja, hogy valamennyi közül csak a *Dombrád*, *Szempce* és *Zemplén* alakváltozatok, valamint a *comb*, *gomb*, *gömb*, *lomb* elvonások tudtak köznyelvvé válni, a többi mind csak szórványos, egyszer-kétszer észlelhető emlék maradt.

HORGER ANTAL.

Paraj.

Paraj (*paréj*, *paré*) szavunkat MUNKÁCSI (NyK. XXV, 271) a vogul É. *pori'* 'száras, leveles fű', vogul K. *pqri* szavakkal egyezteteti. Ugyanígy vélekedik WICHMANN (FUF. XI, 217), ő azonban még a votják *por-ni* 'galeopsis tetrahit.' *por-* elemét,

sőt, bár megkérdőjelezve, a lapp *barek* 'en Carex-Art' szót is összefüggésbe hozza a magyar *paréj*-jal. Ezt az etimológiát SZINNYEI is elfogadja (NyH.⁷ 145), csupán a lapp *barek* alakot háritja el. — Ennek az egyeztetésnek jelentéstani szempontból nagyobb akadálya nincsen, bár kimutatni nem tudjuk, hogy a legrégebb magyar jelentés is 'gyomnövény, dudva, fű' lett volna. A hangtani megfelelés azonban nem kifogástalan: még ha a finnugor **p* ~ magyar *p*-megfelelést nem tekintjük is akadálnak, homályos marad a szó vége (vö. vogul *tārij'*, *tērij'* ~ magyar *daru* NyH.⁷ 144).¹

Póré szavunkat viszont MIKLOSICH (EtWb. 260)² a szláv *porū*-val veti össze, minden hangtani magyarázat nélkül. Ez a feltevés egyáltalában nem állja meg a helyét; *porū*-ból a magyar *pár*-t esetleg meg lehet magyarázni, de a *póré*-t semmi esetre sem.

A közép-felnémetben van a 'Lauch' jelentésű *pforre* ~ *phorre* szónak egy ritkább *porre* változata is (GRIMM s. v. *Pforre*; BENECKE—MÜLLER—ZARNCKE, MittelhdWb. s. v. *Phorre*, *Pforre*, *Porre*; LEXER, MittelhdHandwb. s. v. *phorre*). *Póré* szavunkat ezzel egyezteteti LUMTZER és MELICH (DOL. s. v. *póré*). A közép-felnémet *porre* nemcsak aránylag ritka alak, a bajor *pori*, *porri* pedig újabb, hanem ennek az egyeztetésnek áthidalhatatlan hangtani nehézségei is vannak azonfelül, hogy vele megmagyarázatlanok maradnak a középkori magyar *paray*, *paré* stb. 'porrum' alakok (BesztSzój., CAL. stb.). Nem lehetetlen azonban, hogy a már kipusztulóban levő *paraj* ~ *póré* 'allium porrum' a XVIII. században megerősödött a német *Porree* (ADELUNG) hatására. Ez utóbbi azonban a közép-felnémet *porre*-től, úgy látszik, független.

E feltevésekkel szemben azt hiszem, hogy mind a *póré*, mind a *paraj* ugyanarra a szóra megy vissza, s hogy e szavainknak ezt a közös ó-magyar elődjét kifogástalanul meg lehet magyarázni az ó-franciából.

Ha a magyar nyelvtörténeti adatokat megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy nemcsak a szóvégek *-aj*, *-ej*, *-é*-je váltakozik minden jelentésben, ami nem volna meglepő, hanem, hogy a szónak mind *o*-s, mind *a*-s változata előfordul mind a két értelemben.

Így 'párhagyma, allium porrum' jelentésben *a*-t találunk a következő adatokban: BesztSzój.: „porrum: *paray*“³ | CAL.: „porrum—Lauch—*Paré*“ | JordK. 139: „*pareek*, hagy-maak es foghagymaak“ (NySz.). Viszont *o* van a következő példákban: MÁRTON 1818.: „Porrum, et Porrus, *póréhagyma*, pár-

¹ A finnugor adatokat ZSIRAI MIKLÓS szíveségének köszönöm.

² MIKLOSICH-nál voltaképen *paré*, *párhagyma* áll a *porū* címszó alatt, ami talán tévedés vagy sajtóhiba *póré* helyett.

³ A SchlSzój.-ben a *porrum* szó megvan, de magyar értelmezése hiányzik; viszont *porulus par*-nak van fordítva.

hagyma; der Lauch, Porree . . . (allium porrum, L.)“ | CzF.: „Párhajma . . . máskép: *póréhajma*, vagy csak *póré*“ stb. Ugyan- csak *o*-val hangzik 'párhagyma' értelemben a szó a mai nyelv- használatban. Talán idetartozik a székelyföldi *póri-hagyma* (MTsz.), bár ezt *pórhagyma* változata inkább a *párhagymá*-hoz csatolja.

Másrészt 'paraj, laboda; meghatározhatatlan, de mégis jobbára labodaszerű növény, kerti vetemény; gyomnövény' értelemben szintén előfordul szavunk mind *o*-s, mind *a*-s változatában. — Így *a*-val, ahogyan ebben a jelentésben ma is hangzik: CAL.: „beta — *Paré*, *alatsón káposzta*“; „helluelae — *Paré*“; stb. | MA. 1708.: „*Paray*, *Paré*, Holus, Olus, Beta, Lachanon, Lachanum. Kraut, Mangolt, allerley Eßkraut. *Paréy*, Olus. Kraut, allerley Gartenkraut“¹, nem számítva a származékokat, mint *Paréáros*, *Paréczka*, *Paréos* | SZIKSZAI: „Hulus — *Parey*. Olus, hulus — *Paray*“ | PPL. 1708.: „Minutal: Vágott *paréj* . . . Olus: Minden enni-való kerti vetemény, melyeket másképen *parej*oknak hívunk“ | PPM. 1708.: „*Paréj*: Olus, Minutal, oleraceum“ | BécsiK. 32: „*pare*bol löt étkeket“ (NySz.) | ÉrdyK.: „ky *pareet* kapyztat ragogat“ (NySz.) | Helt:Bibl. I. A. IV. 32: „fűvet es *paret*“ (NySz.) | Mel:Herb. 47: „Ta-uaszszal igen io *paré*, io saláta“ (NySz.) | 1544: „sokat, *pareyt*, cykoria“ (Oklsz.) stb., stb. — Viszont *o*-val: Melius: Az két Sámuel konyueinek es az két Királi Kőnyueinek . . . fordítása, 379: „kőniű *etek*, *porey*“; „kimene a mezdre, hóg valami zöld *porét* szedne“; „Belemetéle az főző fazekba az *poré* kozzé“ stb. (SZILY: MNY. XIV, 154). A *paréj* szó eme második jelentéséhez közelebb álló különféle összetételekben *a*-t találunk, így: CAL.: „equapium — *fekete paré*“ | SZIKSZAI: „Blitum — *Östör paréi*“ | PP. 1708.: „Blitum: *Izetlen paréj*, *Efter paréj*“ | PPBl.: „Sonchus: *Nyúl-paré*, *Difzno-kék*“ | Com:Jan. 20: „*barát paréj* — spinác“ (NySz.) stb. E jelentéscsoportba tartozik a népnyelvi *paré* 'zsengefüves térség, mező, rét, parlag, gyepes, pázsitos hely az udvaron' meg *parézik* 'legel' (MTsz.).

Amint látjuk, mindkét jelentéscsoportban a magyar szó első szótagjában hol *o*, hol *a* fordul elő (*poré*, *poréj*: *paré*, *paréj*, *paraj*), ami nyilvánvalóvá teszi, hogy átvétel esetén mindkét átvett szóban *o* volt (a *póré*-ban az *r* nyújtó hatásának köszönhető a hosszú *ó*). A második szótag *ej*, *aj*, *é* változatai, melyek ugyancsak mind a két jelentéscsoportban megvannak, arra mutatnak, hogy az átadó nyelvben *-ei*-félének kellett lennie. Mind a két szó tehát azonos *poréj*-re megy vissza. — Ilyen alak a magyarral érintkezett nyelvek közül csupán a franciában volt.

¹ Nála *Porrum* csak 'párhagyma, Lauch'.

Lássuk elsősorban a hangtani megfelelést. A középkori franciában a *porrum* alapszónak a legkülönbözőbb kicsinyítő képzőkkel ellátott változatait találjuk¹ (maga a *porrum* alapszó megfelelője hiányzik). Így előfordul *poré*, *poray*, *porey* (< **porratum*), *porée* (< **porratam*), *porel*, *poreau*, nyj. *poré*, *poral* stb. (< **porrellum*), *porele* (< **porrellam*), *poret*, *porette* (< **porrittum*, -*ittam*), *porion* (< **porionem*) stb. (GODEFROY és ROQUEFORT).² GODEFROYban két adat van a *poray*, *porey* alakra, de ha erre nem volna is példánk, bizonyos nyelvtörténeti megfontolások rávezetnének. Keleten (Valloniában, Lotharingiában, Burgundiában és Champagne nagy részén) ugyanis a XII—XIII. században a latin hangsúlyos *a*-nak nyílt szótagban *ei* (*ai*) felel meg, mégpedig nemcsak a nyelvjáráásokban (hiszen ezeket alig ismerjük ebben az időben), hanem a helyi színezetű francia köznyelvben is. Ezt az *ei*-t döntő fontosságú bizonyítéknak tartják egy-egy kézirat eredetének eldöntésére. Az *ei* (*ey*, *ai*, *ay*) írás ezeken a vidékeken olyan gyakori, hogy lehetetlen pusztá írásmódnak tartani; különben is a XII—XIII. századi józan francia hangjelölésben az inetimológikus henye betűk ritkák. — Ilyen keletfranciaországi *porei* (esetleg *porei*) alak, mely tehát a XII—XIII. században élt, hangtani szempontból pontosan megfelel a magyar szavak kiinduló pontjának. Pontosán vág az a körülmény is, hogy ez a forma Kelet-Franciaország sajátja, ahonnan francia telepe-seink, szerzeteseink és révükön ó-francia jövevényszavaink jelentős része származik.

Kissé nehezebb feladat a jelentéstörténet. T. i. első pillanatra annyira elütő növények azonos elnevezése meglepő. A jelentésseltolódás azonban csak kisebb részben írható a magyar nyelv rovására és teljesen igazolható. A *porrum* francia származékainak eredeti jelentése 'allium porrum', mint ahogy mind a mai napig ez a különböző nyelvjáráásokban a leggyako-

¹ Hogy ezek között szoros értelmi kapcsolat is állott fenn, azt mutatja az a körülmény, hogy a legkülönbözőbb alakok fordulnak elő azokban az ó-franciában gyakori szólásmód-változatokban, melyekben a *poré* az értéktelenség kifejezésére szolgál. Így De Segretain Moine: *Demanter ne valt un poret* | Auberi: *de nous trestous ne dorroit. I. porral* | Bertr. du Guesclin: *je n'y conte un poirel* (GODEFROY adatai) | *Je n'ai plus amy ne amye . . . qui me donnast un porion* (I. EDELSTAND-DUMERIL, Dict. du patois norm.).

² Ezek közül úgyszólván valamennyi megtalálható a mai nyelvjáráásokban is. Így: *porée*, *pourrée*, *pourée*, *poirée* Centre, Anis, Poitou, Maine, Normandie, St. Florentin, Morvan, Tournaisis (GODEFROY), Vendômois (MARTELLIÈRE, Gloss. du Vendômois) | *poireau* Centre (JOUBERT, Gloss. du Centre de la Fr.), Anjou (VERNIER—ONILLON, Gloss. des patois et des parlers de l'Anjou) | *poré* Vallonia (FORIR, Dict. liégeois-fr., REMACLE, Dict. wallon-fr.) | *poré* Bas-Maine (DOTTIN, Gloss. des parlers du Bas-Maine) | *porét*, *porot*, *porat* Lorraine (ZÉLIQZON) | *pourret*, *pourret* Normandie, Vosges (GODEFROY) | *porion* Normandie (MOISY, Dict. de patois norm.), Bas-Maine (DOTTIN, Gloss. des parlers du Bas-Maine) stb., különféle jelentésben, de leggyakrabban, mint 'párhagyma'.

ribb jelentés, s ez felel meg a szó etimológiájának is. A régi adatokból sokszor igen nehéz a pontos jelentést megállapítani, annyi azonban nyilvánvaló, hogy a legáltalánosabb jelentés 'párhagyma',¹ bár jelent a szó gyakran egyéb kerti veteményt is, de hogy minőt, azt nehéz meghatározni, s azonfelül nem egyszer általában zöldségfélélt s abból készült eledelt.²

Van azonban a *porée*-, *poirée*-nak (< lat. **porratam*) még ma is egy általánosan elterjedt jelentése, mely a SZIKSZAI- és MA.-féle 'östör-paréj'-jal azonos. Ez a 'blitum', egy chenopoda, azaz labodaszerű növény, de jóval nagyobb levelei vannak a rendes laboda két használatos fajtájánál. Egyéb francia nevei *blette* és *épinard-fraise*, azaz 'szamóca-laboda', szamócaszerű termése miatt.³ A jelentésváltozás, melynek valószínűleg ez volt az első és legmaradandóbb állomása, úgy magyarázható, hogy ennek a nagylevelű paréj-félének rendszeren csak a levél-bordáját eszik, amelyet mesterségesen fehérítenek meg, akár csak a *poré*-t. Innen a szó alaki hasonlóság alapján könnyen mehetett át más, rokon növényre, parajra, labodára, majd egyéb összevagdalt kerti veteményre, míg végül egyes helyeken általában konyhavetemény vagy vagdalt növényi eledel jelölője lett. Végül is a *blette* jelentésben, mely tehát szinte a kiinduló pont volt, rögződött meg a legtöbb helyen, s így az irodalmi nyelvben is, bár pl. Tournaisis-ben a *porée* ma is vagdalt, gyalult káposztából készült ételt jelent.⁴

A francia szónak e két jelentéscsoportjából könnyen megmagyarázhatók magyar szavaink jelentései is. — Hozzánk bizonyára két különböző helyről szivárgott be a szó ugyanabban az alakban, de két különböző értelemmel. A 'párhagyma' értelmű *poré* a XVIII. században külön is megerősödhetett a német *Porree* (ADELUNG; MÁRTON 1818.) befolyására, s ekkor terjedt el szélesebb rétegekben. Nem lehet eldönteni, hogy a másik átvétel 'blitum' jelentéssel vagy pedig már a franciában mutakozó 'növényi étel, vagdalt zöldségféle, konyhavetemény' bővült

¹ Kétségtelenül 'párhagymá'-t jelent pl. a következő adatokban: Dijon XIII. század: „Li trosseaux de la graigne de *porrey* doit XI. deniers de paaigé“ | Gloss. de Glasgow: „hoc porrum *poré*“ | Gloss. lat.-fr. ms. de Montp.: „porrum *poré*“ | Macé de la Charité: „*porret* et oygnon plorer font“ | Mart. Lapid.: „*Crisopras* vient d'Inde majur — De jus de *purret* en a culur“ | Corbichon: *Propriété des choses*: „... espece de crisopace en Judée qui est vert comme un *porrei*“ stb. (GODEFROY).

² Kétségtelenül nem 'poré'-t, hanem más, meghatározatlan kerti veteményt vagy abból készült ételt jelent a következő példákban: Charles le Chauve: „Il ne mengoit que fruit u racine u *porée*“ | 1409: „le jardin a *porées*“ | 1467: „ung coutel de *porée*“: 'zöldségaprító kés' | Guiot: Bible (1273.): „Des bons mangiers et des *poirees*“ stb. (GODEFROY). — Még több az olyan adat, ahol a szó pontos jelentését lehetetlen megállapítani, mint: Chev. au cygne: „Ly uns porte *poré*, ly autres porte pois“ stb.

³ Egy adat szerint a *jardin as porées*-ban egyebek között *belette*-t is termesztettek.

⁴ Vö. CAL.: „beta — *Paré*, alaton káposzta“.

jelentéssel történt-e, minthogy nyelvtörténeti adataink szerint ez a bővült jelentés nálunk már a XVI. században megvolt. Bárhogy álljon is a dolog, mind a 'kerti zöld vetemény', mind a 'nagylevelű laboda' jelentésű *poréj*-ből könnyen meg lehet magyarázni a mai 'paréj' jelentést, de könnyen érthető a 'dudva, gyomnövény' értelem is, mert a *blatte-porée* ízetlen, nem sokra becsült eledel, „herbe fade“ (GOELZER—BENOÎT, Dict. Lat.-fr.), s már az ó-franciában az értéktelen holminak volt közmondásos jelképe.¹

Összegezve a mondottakat, megállapíthatjuk, hogy *poréj* szavunk legkésőbb XIII. századbeli átvétel a franciából (a magyar *o* > *a* változás miatt), mégpedig a francia nyelvterület keleti részéből származott bevándorlók ajkáról. Kerti veteményekről lévén szó, valószínűleg a kolostorok kertjéből indult ki, mint ahogy általában a középkori konyha- és virágkertészet mintája és ösztönzője a kolostorok kertművelése volt (vö. RAPAICS R., A magyarság virágai 24—5). A kolostorkertek veteményes növényei hazánkban is korán megjelentek, s épúgy elterjedtek idővel a nép között, akárcsak nyugaton (i. h.).² Tudva, hogy a magyarországi kolostorokban milyen nagy szerepe volt a franciaországi szerzeteseknek, egy cseppet sem meglepő, hogy ilyen konyhavetemény nevét a franciáktól vettük át. A szó valószínűleg különböző helyeken két különböző jelentésben került hozzánk *poréj* alakban. A hangalak a magyarban több irányban fejlődött tovább, később a két különböző alaptípus köré (*poré*—*paré*, *paraj*, *paréj*) külön-külön jelentés jegecesedett ki.

BÁRCZI GÉZA.

Adalékok az egyszerejtéshez.

Újabb az egyszerejtéssel: haplológiával többször magyarítottak nyelvészeink egyes rövidült alakokat (l. a Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamához készült mutató egyszerejtés címszava alatt felsorolt irodalmat, továbbá HORGER A. „A nyelvtudomány alapelvei“² c. művének 95. §.-át), azonban az a véleményem, hogy az így magyarított szavak egy része egyszerejtéssel nem magyarázható.

Az egyszerejtésre mint magyarázó elvre talán H. PAUL mutatott rá legelőször, és azt a dissimilatiós jelenségek kö-

¹ Vö. a fentebb idézett szólásmódokon kívül: Thib. de Marly: Vers sur la Mort: *Mors as porees et as pois — Done savor de bon craspois* | Doon de Mayence: *Mez ja nen iert sans vous ceste chose brassée — Que mout estez sachans de jere tel poree* (GODEFROY).

² RAPAICS R. (i. h.) közöl egy 795 körüli időkből francia földről származó Capitulare-t, amelyben a szerzetesek tanyáin természetendő hasznos növények vannak felsorolva. Mind a *porrus*., mind a *blida* (= blitum) ott szerepel benne.

zött tárgyalta (Prinzipien der Sprachgeschichte⁴ 66. továbbá DELBRÜCK, Grundfragen der Sprachforschung 99). Tárgyalták e jelenséget azóta is sokan, így pl. JESPERSEN is (Elementarbuch der Phonetik 137), de azt hiszem, hogy a magyarázó elvet a legvilágosabban BRUGMANN fogalmazta meg és alkalmazta (l. Kurze vergleichende Grammatik 337—9. §.).

BRUGMANN szerint akkor állhat be haplológia, ha két egymásra következő vagy egy szótaggal egymástól elválasztott két szótag ugyanazzal a mássalhangzóval vagy egymáshoz nagyon hasonló mássalhangzóval kezdődik. Példái közül idézem a következőket: görög ἀμφιφορεὺς > ἀφορεὺς 'zweiheinklinger krug'; latin *sēmimodius* > *sēmodius* 'egy bizonyos mérték neve'; latin *sententia* > késői latin *sentia*; latin **latrōni-cini-* > *latrocinium* 'utonállás stb.', *latrocinor* 'haramiáskodni'; egyh. szláv **ikononos* > szerb *ikonos* 'die leiste an der wand, die dem heiligen bilde zum fussgestelle dient' VUK³ stb. — Az egyszerűjétsnek másik esete szerinte az, mikor a második szótag zárt s ugyanazzal a mássalhangzóval kezdődik is, záródik is. Ezeket a példákat idézem utána: latin *vēnumdo* > *venundo* > *vendo* 'eladni'; közép-felnémet *schelelch* > *schelch* 'bockhirsch'; ó-ind *vananta* > *vanta*, ebből *van-* 'gewinnen'; görög *Μελαν-άνθιος > Μελάνθιος.

Ezeket az eseteket BRUGMANN felosztása alapján tárgyalja SZIDAROVSKY JÁNOS is nagy irodalmi ismeretekkel megírt jeles görög és latin hang- és alaktanában (l. 204., 206. §.).

A haplológia BRUGMANN adta értelmezésének megfelelően egyszerűjétsrel magyarázzuk nyelvünkben a következő alakulatokat.

Piski. *Pispēki*-ből lett *Piski*: az egyszerűjétsre például említ már HORGER (i. h.). Hogy csakugyan egyszerűjétsrel van dolgunk, ahhoz a kétségnek árnyéka sem férhet. Ha ugyanis *Piski* nevű helyeink régibb alakváltozatai után kutatunk, valamennyinek megtaláljuk a régi adatok közt teljesebb háromtagú *Pispeki* ~ *Pispüki* ~ *Pispiki* alakját. A hunyadmegyei *Piski*-t 1276-ban *Pispüki*-nek hívták (írva *Pyspuki*, l. CSÁNKI V, 125), s a mai névre első adatunk 1377-ből való (írva *Pysky*, l. uo.). Bihar megyében is van egy *Piski* (l. i. m. I, 620), másképp *Püski* (l. LIPSZKY, Rep.), amely régen falu volt, ma pedig puszta; egykor ennek is *Pispüki* volt a neve (írva *Pyspuky*). Mosony megyében szintén előkerül egy magyar lakosságú *Püski* nevű falu (l. Lex. 1773., LIPSZKY, Rep.); ugyan nincsenek rá régi adataim, azonban valamikor a többiekhez hasonlóan *Pispüki* ~ *Püspüki* lehetett a neve. Végre volt *Piski* nevű hely Zaránd megyében Borosjenő és Szikula táján (írva *Pysky*, l. CSÁNKI I, 742); hogy ez régebben *Pispüki* volt, a VárReg. „de villa *Pispuqui*“ (helyesen: *Pispuqui* olv. *Pispüki*) adatából következtethetjük, ami KARÁCSONYI JÁNOS szerint rája vonatkozik.

Piski ~ *Püski* mellett persze vannak *Püspöki* nevű helyeink is: Bihar, Borsod, Gömör, Heves, Nógrád és Vas megyében. Ha ezeknek a *Püspöki* helyneveknek összegyűjtjük régi írott alakjaikat, azt fogjuk látni, hogy a helyeket *Püspöki*-nek, *Pispēki*-nek, *Pispüki*-nek és *Pispiki*-nek hívták (*pispuki*, *pyspuky*, *Pyspyky*, *pyspeky*, l. OklSz.; *Pispiky*, l. CsÁNKI II, 787 stb.).

A *Piski* alak keletkezhetett előbbi *Pispēki*, *Pispiki*, *Pispüki* formákból. Mindegyik esetben az egymásra következő azonos mássalhangzóval kezdődő szótagok közül a második kiesett.

A *Piski* < *Pispē(i, ü)ki* alakulás tanulságos azért is, mert megfigyelhetjük rajta, hogy egy és ugyanazon ok folytán a e v te rület különböző pontjain egymástól függetlenül egy és y naz a változás állhat be.

A *Piski* < *Pispeki* stb. fejlődéssel kapcsolatban szóvá teszem itt a *püspök* szó eredetét. „A honfoglaláskori Magyarország“ c. művemben és „Eine deutsche Lautentwicklung in ung. Beleuchtung“ c. értekezésemben (Deutsch-ung. Heimatsblätter, hg. von JAKOB BLEYER. Bp., 1931. III, 177) kifejtettem, hogy az ó-magyar *pispük*, mai magyar *püspök* csakis az ó-bajor *piscof* 'bischof' szó átvétele lehet. Ami az átvételnél feltűnő, az egyrészt az *f* helyén álló magyar *p*, másrészt a *k*—*p* hangátvetés. Az *f* ~ *p* megfelelésre több más esetet közöltem idézett művem 346. lapján. A *k* ~ *p* cseréjére azonban nem mutattam fel példát, s most is csak analógiára tudok hivatkozni. A PAUL-féle „Prinzipien“ 65. lapján ugyanis azt olvasom, hogy a szicíliaiak nyelvében a püspöknek hangátvetéssel *vispicu* a neve, s a MEYER-LÜBKE-féle Rom. etym. Wb. is azt írja, hogy a szicíliaiak a püspököt *vispiku*-nak mondják. Hasonló hangátvetés történt a finnben is: a *piispa* 'püspök' ott eredetibb **piispa*-ból való (erre a magyarázatra SZINNYEI JÓZSEF tanár úr figyelmeztetett). Vannak tehát a magyarokon kívül is nyelvek, ahol e szóban a *k* és *p* helyet cserélt.

Pince. Hogy e szó szláv eredetű, abban nincsen semmi kétség. A szláv nyelvekben ezek a megfelelői: bolgár-szláv *pivnica* 'trinkstube, wo man brantwein und wein schenkt; keller'; szerb és horvát *pivnica* 'keller'; szlovén *pivnica* 'die schenke, das weinhaus; der unterirdische weinkeller'; tót *pivnica*, 'keller'; cseh *pivnice* 'bierkeller, bierhalle'; lengyel *piwnica* 'keller; bier-, weinkeller'; orosz nyelvj. *pivnica* 'bierkeller'; kisorosz *pivnica* 'keller'.

Egy szláv nyelvi *pivnica* alakból a magyarban **piwnica* > **pëwnica* > **peynice* > *pönce* lett volna, és nem *pince*.

HORGER a szláv *pivnica* > magyar *pince* magyarázatával kétízben is foglalkozott (NyF. LXV, 25, MNy. XXIII, 499). Mindkét alkalommal azt fejtegette, hogy a szláv *v* a magyar-

ban kiesett, a legrégebb magyar alak így **pinica*, s ebből való a későbbi és mai *pince*.

A szláv szavak alapalakja: *pivnica*, azaz a szó négytagú. Egyházi szláv szövegekben ez a teljesebb alak fordul elő, s jelentése a szövegekben: 'cella vinaria'. Egy ilyen *pivnica* alakból a magyarban szabályosan **pivnica* lesz, ebből egyszerejtéssel **pinica*, majd ebből **pinca* > *pince*, sőt az utóbbiból *pénce* is (vö. SchlSzój.). Minthogy pedig a magyar *pince* olyan szláv eredetű szó, amely a honfoglalás után, de még a XI. század előtt került nyelvünkbe, azért egy szláv *pivnica* a X. század első felére még feltehető.

A *pince* alakot tehát egyszerejtéssel kifogástalanul meg lehet magyarázni.

Vajda. 1921-ben (MNY. XVII, 145) a *vajda* szót oly módon magyaráztam, hogy a szláv *vojevoda* ~ magyar **vojevoda* > *vojovoda* (VárReg.) > *vojavoda* (OkI Sz., VárReg.) alakokon át lett *vojvoda* (VárReg.), a *vojvodá*-ból pedig egyszerejtéssel vált *vojda* (OkI Sz.) > *vajda*. Erre SÁGI ISTVÁN (MNY. XXII, 284) megjegyezte, hogy nem vettem tekintetbe a *vojada* (l. MNY. XXII, 222 és OkI Sz.) alakot. Nézete szerint a *vojada* előbbi *vojvoda*-ból való, úgy, hogy a *vojvoda*-ból a *v* kiesésével (**vojoda* >) *vojada*, s ebből *vojda* > *vajda* keletkezett. SÁGI észrevétele alapján ma úgy látom, hogy az ó-magyar *vojovoda* részint *vojvoda*-vá, részint *vojavoda*-vá fejlődött, s a *vojvoda*-ból egyszerejtéssel *vojda* > *vajda* alakult, vagy — amit szintén nem tartok lehetetlennek — a *vojavoda* > **vojavada*-ból ugyancsak egyszerejtéssel támadt *vojada* > *vojda* alakokon keresztül fejlődött a mai *vajda*.

PéNZ. Azt, hogy ez a szó a szláv *pěnězъ*, többes *pěnězi*, nem pedig a latin *pensa* (első királyaink törvényeiben *pensa auri* 'solidus; pecunia', l. DuC., MLSz.) átvétele, régóta tudjuk (l. GYARM., Voc., LESCHKA, El., MIKL., SlavEl. stb.) A származtatásnak azonban két tisztázandó kérdése van; az egyik jelentéstani, a másik hangtani. — Az első kérdés az, hogy a *péNZ* két jelentése, t. i. a 'nummus, geldstück' és a 'pecunia, geld' közül melyik az eredetibb a magyarban. Ha a 'pecunia, geld' jelentés az eredeti, és a 'nummus, geldstück' a fejlődött, akkor a magyar szó egy ó-egyh. szláv *pěnězi* többes nominativusi alaknak az átvétele. A szláv nyelvekben ugyanis csak a többes nominativusi formáknak van 'pecunia, geld' jelentésük: egyh. szláv *pěnězi* 'pecunia'; orosz szerk. egyh. szláv *pěnjazi* 'pecunia'; szerb és horvát *penezi* 'pecunia'; szlovén *pěnězi* 'pecunia'; tót *peniaze* 'pecunia'; cseh *penize* 'pecunia'; lengyel *pieniędze* 'pecunia'. Az egyes szám a szláv nyelvekben 'nummus, geldstück' értelemben szerepel: ó-egyh. szláv *pěnědzъ* > *pěnězъ* 'geldstück, münze, nummus'; szerb és horvát *pjěnez* 'moneta, nummus'; szlovén *pěnez* 'münze'; tót *peniaz* 'nummus'; cseh *peníz* 'geldstück'; lengyel *pieniędz* 'geldstück, pfennig';

oroszl. egyh. szláv *pěnjazъ* 'denarius'. Ha a magyar *pěnz* szónak 'pecunia' az első jelentése, akkor az átvett alak *pěnzezi* többes nominativus, ha pedig a 'nummus' értelem a korábbi, akkor *pěnzezъ* a szláv eredeti. Mindkét esetben a legrégibb magyar alak **pěněnzi* lehetett. Ha ugyanis a többes nominativusi *pěnzezi*-t vettük át, akkor ehhez képest a magyarban kezdetben **pěněnzi*-nek hangzott a szó. Minthogy a magyar **pěněnzi* forma -i-je összeesett a nyílt végszótagban álló magyar -i-ekkel, a tövégi rövid -i-k lekopásakor ez is eltűnt. Amennyiben az egyes nominativusi *pěnzezъ* került át a magyarba, valószínűleg az kezdetben nem **pěněnz*-nek, hanem — beleilleszkedve az eredeti magyar szavak rendszerébe — magyar tövégi rövid -i magánhangzóval *pěněnzi*-nek hangzott.

Arról, hogy a magyar *pěnz* a szláv szóból hogyan alakult, sem MIKLOSICHTól, sem ÁSBÓTHól magyarázatot nem ismerek. (ÁSBÓTH a szóról említést tesz Jagić-Festschrift 238, 239, 242, NyÉrt. XVI, 3: 28, 30, a szó alakját azonban nem magyarázza.) Tudomásom szerint csak HORGER nyilvánított arról véleményt, hogy mi módon keletkezett a mai *pěnz* alak. Szerinte ez ragos alakokban keletkezett volna, s a mai alanyeseti forma ilyen ragos alakokból való elvonás. Hogy mely ragos alakok azonban ezek, ahol *pěnz*- volt a hangalak, azt bővebben nem tárgyalja (l. Egy ismeretlen hangtörvény: NyF. LXV, 20).

Az én nézetem szerint egy ó-magyar **pěněnzi*-ből kell kiindulnunk, ez felel meg egy ó-egyh. szláv *pěnzezъ*- többes nominativusi *pěnzezi*-nek. A feltett ó-magyar alakból a nyelvjárások egy részében **pěnězi*, más részében **pěnzi* keletkezett. A tövégi hangzók lekopása révén a **pěnězi* alakból *pěněz*, ebből *piniz* lett (vö. 1229: *uothpenez* és 1230: *utpiniz*, l. OklSz. *út-pěnz* al.), a **pěnzi*-ből pedig *pěnz*, nyúlással *pěnz*, az utóbbiból meg *pinz* vált. A *pěněz* > *piniz* alakot nem denasalisációval magyarázom, hanem olyan dissimilációs jelenséget látok benne a régibb magyar **pěnenz* alakkal szemben, amilyen az *n—n* nasalisokat illetően a német *pfennig* közép-felnémet *phennic* és az ó-felnémet, közép-felnémet *phenninc* között vagy a közép-felnémet *künec* 'könig', ó-felnémet *künic* és a még régibb ó-felnémet *künig* között van (l. erről PAUL, Prinzipien⁴ 66, BRUGMANN, KVglGram. 336. §. 2). A *pěnz* > *pěnz* alakot pedig egyszerejtéssel és nyúlással magyarázom az ó-magyar **pěněnz* < **pěněnzi* alakból. A kétféle magyar alak közül a *pěněz* > *piniz*-t idővel kiszorította a *pěnz* > *pěnz*.

A *pěnz* > *pěnz* fejlődést, az egytagúvá lett szóban a nyúlást bővebben nem kell magyaráznom. Ugyancsak nem kell bővebben magyaráznom azt, hogyan lett a *pěnz* > *pinz* s a nyelvjárásokban élő *pěz* > *pinz*. Ezek a nyelvjárási alakok denasalisációval keletkeztek. A denasalisatio ezen példáját sok más magyar és idegen nyelvi példákkal kapcsolatban szépen

és kimerítően tárgyalta és magyarázta CSÚRY BÁLINT (MNy. XXII, 336—40).

Szendró. Hazánkban ma egy *Szendró* van, Borsod megyében (l. CSÁNKI I, 179). A XIV—XVI. században élt magyarok a borsodmegyein kívül még két más *Szendró*-t is ismertek. Az egyik közülük Temes megyében, talán Csákova vidékén (l. CSÁNKI II, 12, 63), a másik a régi magyar Kevevárával szemben a Duna jobb partján Szerbiában feküdt. Hogy a három *Szendró* névnek egy és ugyanaz-e az eredete, vagy pedig a két hazai *Szendró* más eredetű, az ezúttal nem érdekel. Most csupán a szerbiai *Szendró* nevéről akarok szólni, mert ez az alak szintén egyszerejtéssel keletkezett. A szerbiai *Szendró*-re két magyar adatom van. Az egyik 1515-ből *Zendewrew* írott alakban (l. RMKT. I², 486, NySz. *dúl* al., RMKT. II, 366, 368), a másik a XVI. századból Nagybankai költeményéből *Szenderő* alakban (l. RMKT. IV, 34, NySz. *deszpot* al.). Erről a *Szendró*-ről sokszor történik említés XI—XIV. századi görög, latin, bolgár, szerb, horvát, magyar emlékekben, s bizonyára törökökben is. Első adatom 1019-ből, II. Basilios okleveléből való. Ez az oklevél felsorolja a bolgár püspökségi helyeket, s köztük *Szendró*-t is: τὸν Σφενδέρομον (l. IVANOVЪ, Βългарски starini 553; ByzZschr. II, 53). Későbbi bizánci görög adatok: Σπενδέροβος, Σπενδέροβη (l. ByzZschr. i. h., Chalkokondylas ed. E. DARRÓ); a mai görög név Σμεδροβον. Latin kútfőkben ezeket a neveket találtam: *Smerdis* Ranzanus (ed. MFL. IV, 164); *Samandria* Verancsics 1567-ből (MonHung. Scr. 79); *Semendria* s innen német *Semendria* VUK³, LIPSZKY, Rep. Szerb emlékekben *Sméderevo*, *Smederevo* (l. DANIČIĆ, Rječ.), horvátokban *Smederovo*, **Smederevo* (l. Vramecz 49, 33) a név; a mai szerb-horvát alak *Sméderevo* (l. VUK³ és MELICH, HonfMg. 200). Bolgár emlékekben *Smenderevo* fordul elő; vö. 1532: Смедеревскн (l. IVANOVЪ i. m. 574). Az oszmánli törökben *Szemendre* (FEKETE LAJOS szíves értesítése), a XV. századi osztrák-németben *Schmedre* (Száz. 1902:563) van.

E különböző nyelvi adatokból megállapítható, hogy a IX. századi délszláv: bolgár és szerb nyelvi alak **Smedrevъ* vagy **Smedrovъ* lehetett. (Hogy ez a név milyen eredetű, arról most nem írok, mert nincs reá szükségem.) A jelzett alaknak a IX—X. századi magyarban szabályosan megfelelhet egy **Sziméndrĕü* alak, amivel sem azt nem akarom mondani, hogy a magyar név szláv, sem azt, hogy a délszláv név magyar eredetű. Jelen soraimban csak azt óhajtom megállapítani, hogy a szerbiai magyar *Szendró* ~ *Szenderő* név egyszerejtéssel keletkezett egy régibb magyar **Sziméndrĕü* > **Szēméndrĕü*-ből. S ez nézetem szerint *Szendró*-nek különféle nyelvekbeli névváltozataiból kétségtelenül következik.

Értekezésemet azzal kezdtem, hogy irodalmunkban több rövidült alakot magyaráztak haplológiával, egyszerejtéssel, e rövidült alakok közt azonban több van olyan, amely így nem magyarázható. Amikor ezekről a dolgokról nyelvésztársaimmal: PAIS DEZSŐVEL és ZSIRAI MIKLÓSSAL beszélgettem, ők három olyan esetet említettek, amelyeket a haplológiával kapcsolatban irodalmunkban megemlítve nem találtam. Az egyik Károly Róbert királyunk (1308—1342.) olaszföldi neve: *Carobertus* (vagy talán inkább *Caroberto*) („quasi *Carolus Robertum*“ KépKr. [ed. MFL. II, 229]; „*Karobertum*, quasi *Karolum Robertum*“ DubnKr. [ed. MFL. III, 111]). A másik a Szárszó helynév, amely előbbi Szároszó s ez még előbbi Szároszósó 'Száraz-aszó' formából keletkezett egyszerejtéssel. A harmadik a mai magyar *harminc* számnév. Erről tudjuk, hogy elhomályosult összetétel, s hogy első tagja a *három* számnév régi magyar *harmu* alakja, utótagja meg a finnugor '10' jelentésű *mis* (zürjén és votják összetett számnevekben). A magyar szó valaha **harmu-musz* volt; ebből egyszerejtéssel *harmusz*, továbbfejlődve *harmosz* > *harmoc* > *harmic* lett. A mai *harminc* egy **harmicc* alakból elhasonulással keletkezett.

A nyelvésztársaimtól említett és a tőlem itt tárgyalt példák mind teljesen beleillenek a haplológia meghatározásába, amelyet szerintem a legvilágosabban BRUGMANN fogalmazott meg: A **harmumusz* > **harmusz* > *harmic* ~ *harminc*, *Pispi(e,ü)ki* > *Piski*, **pivinicá* > *pince*, *Szároszósó* > *Szároszó*, 'Szárszó', *vojvoda* > *vojda* > *vajda* két azonos, illetőleg hasonló képzésű mássalhangzóval kezdődő szótag egyszerejtésével keletkeztek, a **pénenzi* > *pénz* > *pénz*, **Sziméndrēju* > **Sziméndrēju* > *Széndró* esetekben meg két szótag helyett egyet ejtünk, mert a második szótag ugyanazzal, illetőleg hasonló mássalhangzóval kezdődik, mint aminővel záródik.

MELICH JÁNOS.

Régibb török jövevényszavaink magyarázatához.

Szőlő.

Ismeretes, hogy a magyar *szőlő* a következő török szavakkal függ össze: kaz. *jiläk* 'bogyó' | bask. *jeläk* 'ua.' | mis. *jiläk* 'ua.' | alt., tel., kumand. *jiläk* 'földi eper, szamóca' | leb. *jiglak* | kond. *jestek* | abak. *jistek* | kojb. *čestäk* 'ua.' | csuv. *širla* 'bogyó' (GOMBOCZ: MSFOu. XXX, 125). Egyetlen török nyelvben sem jelent ugyan 'uva vinifera'-t, a jelentéstani egyezés mégis kétségtelen, mert nálunk is csak később fejlődött ez az érteleme. Eleinte a magyarban, épúgy mint a törökben, csak

¹ Vö. MNy. XXIX, 218—21.

'bogyó'-t jelentett a *szőlő*: *cigányszőlő*, *ebszőlő*, *farkasszőlő* stb. (vö. GOMBOCZ: MNy. II, 145, MUNKÁCSI: KCsA. I, 232—3). Most nem is erről, de a török szó etimológiájáról és a vele összetartozó mongol szóról volna néhány megjegyzésünk.

A magyar szó forrásául GOMBOCZ ZOLTÁN egy ó-csuvas **südläy*-et jelölt meg. Tekintetbe véve a felsorolt török adatokat, az őstörök alak viszont **jedläk* lehet. A benne előforduló -*d*- szabályos folytatása, mint tudjuk, ujj-, türk -*d*- (-*d*-), oszm. stb. -*j*-, szag., kojb. -*z*- (szó végén -*s*), leb. -*g*-, jakut -*t*-, csuv. -*r*-. Ismeretes, hogy e szóközépi -*d*- folytatása a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavaiban -*d*-. Mongol megfelelője szintén -*d*-, kivéve, ha utána *i* következett, mert ekkor a -*di*-ből szabályosan -*ji*- lett. A szókezdő mis. *j*-, kojb. *č*-, csuv. *š*- szintén pontos folytatása az őstörök *j*-nek. A szó második része nézetünk szerint nem más, mint az eredetileg kicsinyítő értékű -*laq*-, -*läk* denominális névszóképző; vö. *taj-laq* 'petit chameau', *toj-laq* 'outarde', *burt-laq* 'pourceau', *oγ-laq* 'chevreau' stb. (DENY, GramTurque 564).

Az *oγlaq* példa különben közelebről is érdekel bennünket, mert megvan a magyarban is mint *olló* 'Zicklein; capella' (GOMBOCZ: MSFOu. XXX, 109). Az alapszava *oγ*-. Ebből képzett mongol alakok *oγu-nu*, *oγu-na* 'bouc sauvage' (Kow. I, 363b) és *oγu-lja*, *oγa-lja* 'mouton sauvage' (Kow. I, 365b). A török *oγ*- és mongol *oγu*-, *oγa*- alapszavak szabályszerű megfeleléséről mindjárt szó lesz.

Az alt., tel., kumand. *jiläk* 'földieper, szamóca' szóval RAMSTEDT (KSz. XV, 134) a következő mongol adatokat veti egybe: irod. mong. *jedegene* '(Name einer Beerenart) Himbeere (?)' | khalkha *dzedgna* | kalmük *zädg^{na}*. Vö. még burját *zedegene* 'Erdbeere' (CASTRÉN 161) | irod. mong. *jedegene* 'ежевика, лесная малина' | khalkha *dzedvdagen* (VLADIMIROV, Sravn. gramm. 225). RAMSTEDT egyeztetését semmiféle magyarázattal nem kísérte, sőt minden további megjegyzés nélkül utalt NÉMETH GYULA eltérő véleményére (NyK. XLII, 82).

RAMSTEDT egyeztetése azonban kétségtelenül helyes, mind-ezen felül pedig ennek az egybevetésnek alaposabb megvizsgálása a török-mongol nyelvi egyezések szempontjából is igen tanulságos.

A mongol *jedegene* alapszava *jede*-. Szókezdő mongol *j*- ~ török *j*-, szóközépi mongol -*d*- ~ török -*d*- megfelelés teljesen szabályos, bővebb magyarázatra nem szorul. A magánhangzós szóvég török mássalhangzós szóvéggel szemben azonban mongol sajátosság. VLADIMIROV (i. m. 323) is foglalkozik röviden ezzel a jelenséggel, megjegyezvén, hogy itt a mongol őrizte meg az ősi állapottól, és közelebb áll az altaji alapnyelvhez ebben az esetben, mint a török. Példákat százával sorolhatnánk fel, de forduljunk csak a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavaihoz.

Névszók: *bojtorján* ~ tör. *baltıryan* ~ mong. *balčıryana* | *böggöly* ~ vö. tel. *pökön* ~ mong. *böküne* | *dél* ~ tör. *tüş* (ócsuv. **dül* v. **dil*) ~ mong. *düli* | *görény* ~ tör. *küzän* (ócsuv. **kürän*) ~ mong. *kürene* | *erő* ~ tör. *ärk* ~ mong. *erke* | *hurok* ~ tör. *uruq* ~ mong. *urya* (< **uruya*) | *kék* ~ tör. *kök* ~ mong. *köke* | *kos* ~ tör. *qoç* ~ mong. *quça* | *iker* ~ tör. *ikiz* (ócsuv. **ikir*) ~ mong. *ikire* | *kölyök* ~ tör. *köşäk* (ócsuv. **kölik*) ~ mong. *gülige* | *ölyv* ~ ócsuv. **iläg* ~ mong. *eliye* (< *elige*) | *ünő* ~ tör. *inäk* ~ mong. *üniye* (< *ünige*) | *ürü* ~ tör. *irk* ~ mong. *irge* | *tyúk* ~ tör. *taıyq* ~ mong. *takiya* (< *taııya*).

Igék: *bor-ít* ~ tör. *bur-*, *bür-* ~ mong. *büri-* | *csihol* ~ tör. *čaj-* ~ mong. *čaki* (< *čajı*) | *ér* ~ tör. *ir-* ~ mong. *ire-* | *ír* ~ tör. *jaz* (ócsuv. **ır-*) ~ mong. *ıru-* | *gyár* ~ tör. *joyur-* ~ mong. *jıyura-* | *szán* ~ tör. *san-* ~ mong. *sana-* | *szün* ~ tör. *sön-* ~ mong. *sönü-* | *teker* ~ ? oszm. *dävir-* (ócsuv. **teker-*) ~ mong. *tegere-* | *túr* ~ tör. *tüz-* ~ mong. *türe-*.

Az altaji alapnyelvi tövéghangzók, a fenti példákból is látjuk, a törökben csakugyan eltűntek, a mongolban pedig megőrződtek (megmaradtak a mandzsuban is!). A törökben csak bizonyos esetekben találjuk meg a nyomaikat. A kérdés alaposabb vizsgálata most messzire vezetne. Mindenesetre érdemes megjegyezni, hogy a konzervatívnak tartott török hangállapot szegényebbnek mutatkozik a mongolnál most már nemcsak bizonyos szókezdő mássalhangzók (*g-*, *ɣ-*, *d-*, *n-* stb.) hiánya miatt, nemcsak az altaji **p-* (gold *p-*, mandzsu *f-*, régi mongol *h-*) lekopása révén, hanem a tövéghangzók eltűnése következtében is. A jövő altaji nyelvhasonlításai munkálatok során ezt majd nyomatékosan figyelembe kell vennünk.

A mongol *jedegene* -*gene* része közismert képző. Főleg növény- és állatnevekben fordul elő s az alakja: *-yan*, *-gen*, *-yana*, *-gene* (vö POPPE, Die Nominalstamm-bildungssuffixe im Mongolischen: KSz. XX, 116—7). Lássunk néhány példát. Állatnevek: *ünegen* 'róka' | *temegen* 'teve'; vö. tör. *täbä*, *tävü* | *botuyan* 'fiatal teve'; vö. tör. *bota* 'ua.' | *qurayan* 'bárány'; vö. tör. *gozu* 'ua.' | *imayan* 'kecske' | *quluyana* 'egér' | *kögeljirgene* 'galamb'. Növénynevek: *qarayana* 'kalokány' | *balčıryana* 'bojtorján' | *kilayana* 'kalokány' | *čidaryana* 'berberis vulgaris' | *altayana* 'egy gyógynövény' | *jegergene* 'egy gyógycserje'. Ez utóbbiak közé illeszkedik *jedegene* is.

Helyénvaló lesz talán megjegyezni, hogy a mongol (és mandzsu) tövéghangzó nemcsak névszók végén és igetövekben marad meg, hanem akkor is, ha képző járul hozzá. Íme egy-két példa: mong. *solu-ıai* 'bal' ~ tör. *sol* 'ua.' | mong. *čila-ıun* < **tilayun* 'kő' ~ tör. *taş* (csuv. *taşul*) | mong. *tara-ıai* 'kopasz, tar' ~ tör. *taz*, alt. *tas-laı* 'ua.'. Ez utóbbi példa azt is mutatja, hogy más képző járulhat a tőszóhoz a törökben, mint a mongolban. Másik ilyen példa a tör. *tarlaı* 'szántófield',

amelynek bolgár-török-kori átvétele, mint tudjuk, a magyar *tarló*. A török *tarlaq* a *tar-* 'vetni, szántani' tőből *-laq* képzős származék. A török *tarlaq* pontos megfelelője a mongol *tariyan* 'szántóföld', ahol a tő, *tari-*, a tővéghangzót megőrizte, a *-laq* funkcióját pedig egy vele egyenlő értékű *-yan* < *yan* tölti be (a *g-*, *γ-*nek *y-*vé válása *i* előtt általános szabály, s bizonyos esetekben *i* után is jelentkezik a mai mongolban, a XIII—XIV. századi mongolban azonban ez még ismeretlen).

Tehát összefoglalva: bizonyos török-mongol (mandzšu) egyezéseknél csak az alapszó azonos, s még ez az alapszó is külön tővéghangzót őrzött meg a mongolban (és a mandzsuban), ami a törökben hiányzik; ehhez az alapszóhoz a törökben és a mongolban azonos értékű, de egymástól eltérő formájú képzők járulhatnak.

Üd-ül, egy.

GOMBOCZ ZOLTÁN szerint *üdül* szavunk is bolgár-török eredetű, forrása egy kikövetkeztetett ó-csuvas **üd-* ige, amelyet ma egy török nyelvből sem ismerünk, de amellyel összefügg a következő szó: ujj. *ädgü*, *ädi* 'gut' | csag. *üzgü*, *äjü* 'ua.' | kaz. *izge* | bask. *idge* | kirg. *izge* 'fromm, gut, erhaben' | oszm. *ejü* 'gut' | jakut *ütüö* 'gut'; *ütüör-* 'gesund werden' | leb., kun *üi* 'passend, genügend' (MSFOu. XXX, 135). Vö. még: Kášyarı: *ädgü* 'gut'; *ädgülik* 'Güte' | ujj. *ädgü* 'gut, das Gute, gesund, Vorzug, vorzüglich'; *ädgüüg* 'günstig, vortrefflich' (BANG—GABAIN, AnInd.) | Abü Hayyân: *äygü* 'eyi [jó]' (ed. CAFEROĞLU 13) | HOUTSMA: *äigi* és kun *eygi* 'gut'.

A *-yu*, *-gü* a törökben valóban jól ismert de verbális névszóképző: *bergü* 'adás' | *burğa* 'vrille' | *süzgü* 'passoire' | *bulγu* 'esprit inventif' | *quryu* 'soupçon' stb. (DENY i. m. 573—5).

A török ige — tekintetbe véve a jakut alakot is — **ed-* (és nem *üd-*) lehet.

Az **ed-* igének *-i*, *-ü* képzős névszói alakjával magyarázta NÉMETH GYULA: KCsA. I, 242—3 *egy* 'sacer' (=*egy-ház*, *ünnep*, stb.) szavunkat is. Az *-i*, *-ü* (*-i*, *-u*) is jól ismert élő képző. Főnévi példák: óoszm. *bil-ü* 'science' | *tut-u* 'gage'; — melléknéviék: *dol-u* 'plein' | *dur-u* 'limpide' | *šaš-i* 'atteint de strabisme' | *bin-i* 'cheval dressé, qu'on peut monter' (DENY i. m. 477).

Az EtSz. 1499 nem fogadja el ezt a magyarázatot mondván, hogy a magyar szó eredeti alakja *igy* (< **igyi*, **ügyü*), s az *id-* változat depalatalisatio útján keletkezett. De a magyarázatnak ez a nehézsége is eloszlik, ha tekintetbe vesszük PAIS DEZSŐNEK „Kecskemét“ c. dolgozatában (A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára IV. 5. sz. 8. l.) a *méd* ~ *mégy*, *Poprád* ~ *Poprágy*, *csüd* ~ *csügy* stb. alakpárokkal kapcsolatban kifejtett megjegyzéseit.

Mármost a feltett török **ed-* ige megfelelője megvan a mongolban: *edege-* 'se guérir, se rétablir, recouvrer la santé; reprendre ses sens, se ranimer; guérir, sauver' (Kow. I, 199b). A tő *ede-* (tővéghangzóval!), a *-ga, -ge* pedig műveltető képző (RAMSTEDT, Zur Verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen: JSFOu. XVIII, 3:14). Vö. még khalkha *edga-*, kalmük *edga-*, monguor *diqe-* 'vivre, revivre, reprendre ses activités', ordosz *evege* 'guérir'. Származékok: *edegesi ügei* 'incurable, inguérissable, irrémédiable' (nomen possibilitatis, melynek csak tagadó formája van az irod. mongolban) | *edegelege-* 'ordonner de traiter, de guérir' | *edegejege-* 'se guérir, relever de maladie, être en convalescence, recouvrer la santé' | *edegege-* 'guérir, traiter, rétablir la santé; vivifier' | *edegeged-* 'être guéri, être traité' | *edegeere-* 'se ranimer' stb. (Kow. I, 199a, b).

RAMSTEDT (i. h.) habozva, BROCKELMANN (Mitteltürk. Wortsch. 18) egész határozottsággal *ädgü-*-t a török *äd* 'Habe; Vorzeichen' szóval kapcsolja össze. A török *äd* a mongolban is ismeretes, valószínűleg jövevényszó: *ed* 'effets, choses, richesses' (Kow. I, 197a). Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a török *äd-gü, äd-i* meg a mongol *ede-ge-* alakokban mutatkozó képzők elsősorban deverbalisak. Sajnos, sem a török, sem a mongol szóképzés nem ismeretes eléggé ahhoz, hogy teljes határozottsággal dönthetnénk e kérdésben. Annak a lehetősége sincs kizárva, hogy az *ed-* és *ed* egyugyanazon szó: nomen verbum.

Ör-öl, ör-vény.

A már ismert *-v-s* és *-b-s* alakok (*äbir-, ävir-*) mellé (GOMBOCZ: MSFOu. XXX, 112) kell csatolnunk még a következő adatokat: tar., küer., kun, aserb., oszm. *ägir-* 'drehen, wenden; spinnen' (RADL. I, 700) | csag. *ägir-* 'drehen, wenden' (uo.) | csag. *ägrik* 'der Wasserwirbel'; *ägrim* 'ua.' (RADL. I, 705) | alt., tel., sor, leb., kirg., tob., szag., kojb. *ir-* 'spinnen' (RADL. I, 1456) | uig. *ägrik* 'Strudel, Wasserwirbel'; *ägrik* 'Gespinst, Bande' (BANG—GABAIN, AnInd.) | Kāšyārī: *ägir* 'spinnen, drehn (Wasser das Schiff)'; *ägirsü-* 'zu spinnen wünschen'; *ägirt-* 'spinnen lassen'; *ägrik* 'Gespinst'; *ägri-* 'gedreht werden'; *ägim* 'Strudel'; *ägimlän-* 'Strudel bilden (Wasser)' | HOUTSMA 51: *ägir* 'spinnen' | csuv. *avärla-* 'fonni' (PAAS.).

Irod. mong. *egere-* 'tourner, rouler; tordre, filer'; *egeregül-* 'faire tourner'; *egerege-* 'être tordu ou filé' (Kow. I, 236a—b); *egerelte* 'tournoiement, rotation'; *egereül* 'rouet, tour à rouet, quenouille' | burját *érenep* 'spinnen' (CASTRÉN, Burj. 92) | khalkha *ērä-* 'вертеть, ворочать кругом' (VLAD. i. m. 194) | irod. kalmük *ēre-* 'вертеть, сучить; окружать, собирать в кучу' (POZDN. 21) | dahúr *ēr* 'прясть' (POPPE 80).

Tunguz *äräm* 'spinnen' (CASTRÉN, Tung. 72) < burj.

LIGETI LAJOS.

Latin eredetű képzőink.¹

-izmus.

A latin *-ismus* a görög *-ισμός* átvétele, ez pedig az *-ίζειν* végű igék származéka és a cselekvés eredményét, állapotát fejezi ki. Az *-ismus* — mint az *-izare* is — latin képzővé csak a közép-latinban lett, s ekkor a vele alkotott szónak főleg 'tan, irány; valamilyen nyelvi tulajdonság' volt az értelme. Ez a jelentéskör a további századok folyamán csak megerősödött, különösen az egyházi latinban. A hazai latinságban is eleven képző volt és új szavakat alkotott, pl. *hungarismus*. Magyar nyelvi képzővé pedig a XVII. században lett. A képző használatát a XVIII. század derekától kezdve megerősítik a valósággal özönlő, mindenféle tant, áramlatot stb. jelentő műszavak. Ezek egyrészt latin, másrészt francia-német eredetű, de vissza-latinosított képzőjű szavak. A mai nyelvhasználatban is eleven képző az *-izmus*, és a vele képzett szó a magyarban két jelentés-árnyalatot tükröztet: 1. 'valamilyen nyelvi sajáttság'; 2. 'valamilyen tan, irány stb.'

A) 'Valamilyen nyelvi sajáttság, nyelvjárás és annak követése.'

Az *-ισμός* ezzel a jelentéssel már a klasszikus görög nyelvben eleven képző volt; pl. *ἄττικισμός* 'Atticismus, Atticorum imitatio, et quidem peculiariter in dictione' | *λακωνισμός* 'Lacorum imitatio; s. Breviloquentia Laconica' | *Ἑλληνισμός* 'imitatio loquendi Graecorum' | *ἰδιωτισμός* 'sermonis forma, loquendi genus e vulgo sumptum'. Ezek a görög szavak bejutottak a latinba a Kr. u. II. századtól kezdve, és belőlük vonta el ott a nyelvérzék az *-ismus* képzőt.

A magyar képzések a *latinismus* szóból indulnak ki. Érdekes, hogy DuC. szótára nem ismeri, de előfordul: *latinizare* 'in linguam Latinam vertere' | *graecizare* 'Graece loqui' | *romанизare* 'fabulas seu historias lingua vulgari scribere vel narrare'. Ezek alapján feltehető, hogy a *latinismus* szó nemcsak a hazai latinságban élt. Van nálunk: „Ignoscat vestra Illustritas de meo pessimo *Latinismo*“ 1657. (TörtT. XVII, 204). A hazai szótárak közül MÁRT., LexTril. 1818. II, 1821 említi először a magyarországi latin szavak között: „*Latinismus*: a tulajdon kifejezése a' deák nyelvnek“. A *latinismus* szót követte a hazai latinban a *hungarismus* 'magyar beszéd' szó: „*transgressor hungarismum* toties, quoties... denariis tribus redimito“ 1657. (BÉKEFI i. m. 84). — Ebben a korban az *-ismus* már magyar képzővé vált; az első magyar képzések 'nyelvjárás' jelentésűek; vö. *idiotismus*. „Maga így kellene Magyarul szólniok; az mellyek az Tsálfzáréi, az mellyek az Iftenéi; Mert

¹ L. MNy. XXIX, 221—35.

ez, az mellyek plurale, ez penig az Iftené, és az Tsálfzéré, tsak fingulare, és így egy kellemes *Totifmuft* ejtenek véle“ Geleji Katona, az Öreg Graduál előszavában 1636. (CorpGr. 698 NySz.*¹) | „Mindazáltal örömet látnám efélékrül (mint a *Felföldismus*, *Alföldismus*, és *Erdélyismusnak* öszvebékéltetéséről is) valamely Uramnak hasznos oktatását“ Mikolai Hegedüs J. levele (vö. MNy. XIV, 173) 1648. (CorpGr. 706 NySz.*). — A XVII. században felbukkan a *hungarismus* mellett *magyarismus*: „És ez így lévén, ezt gondolván konyhán költ *magyarismussal* ték egy néhány jegyzést magamnak.“ (TörtT. 1881: 368).

A hazai szótárakból *-ismus*-sal alkotott szavakat, melyek ezt a jelentésárnyalatot képviselik, a következőket tudjuk kimutatni: „*Atticismus* atticai modgya az Szólálnac“ MA. 1604. | „*Laconismus* Laconiai modra valo röviden Szollas“ uo. | „*Idiotismus* Szonac tulaydonfaga“ uo. | „*Idiotismus*: köz fzólásnak formája, módja“ PPB. 1767. Ezek mellett *ungarismus* először MA. 1708. fordul elő: „Magyarilag *Ungarismus*, Item, Gens Ungarica. Die Ungarische Nation“ | „Magyarlag: *Ungarismus*. Item Gens Ungarica. Ein ungarischer Ausdruck. Item die ungrische Nation“ PPB. 1767.

A XIX. század elejéről még a következő adatokat idézhetjük: „Magyarság: Gens hungara. Natio hungarica, v. *Hungarismus*, Dictio hungarica“ SÁNDOR, Told. 1808. 242 | „Németiség: Natio v. Dictio germanica. *Germanismus*“ uo. | „magyarság: *Ungarismus*“ SIMAI, Szótár. 1809. 40 | „*Gallicismus*: frantzia nyelvbeli tulajdonság“ MÁRT., LexTril. 1818. II. — A XVIII. században a syntaxis ornata-k ébren tartják a *hungarizismus*, *latinizismus*, *germanizismus* szavakat. Vö. FR. POMEY, Syntaxis ornata 1773. 42: „*ungarifmi* fingulares“ | „*germanifmi* fingulares“. Ez a három szó mind a mai napig él, és az újabb képzések, amelyek valamilyen nyelvi sajátságot jelentenek, bennük találják kiindulásukat. „Dangubálással? (Ez is egy *szegedizismus*, a hajó veszteglését jelzi.)“ Miksz:Kort. II, 33 | *Budapestizismus* 'budapesti kifejezés' MNy. XXII, 219 | „Ez a *budapestizismus* megint csak *germanizismus*“ MNy. XXIII, 516.

B) 'Valamilyen tan, irány, elmélet, felfogás stb. és annak követése, valamilyen mozgalom.'

Ez a jelentés visszanyúlik a klasszikus görögbe. Vö. $\pi\upsilon\theta\alpha\gamma\omicron\rho\iota\sigma\mu\acute{o}\varsigma$ 'imitatio Pythagorae, studium philosophiae Pythagoricae' | $\lambda\alpha\kappa\omega\nu\iota\sigma\mu\acute{o}\varsigma$ 'Laconum imitatio, item studium erga Lacones, amicitia cum Laconibus'. A kereszténykori görög nyelv főleg a különféle vallási felfogásokat jelölő szavakat alkotja *-ismus* képzővel; pl. $\chi\rho\iota\sigma\tau\iota\alpha\nu\iota\sigma\mu\acute{o}\varsigma$ (latin *Christianus*³-ból) 'pro-fessio religionis Christianae' | $\lambda\omicron\upsilon\delta\alpha\iota\sigma\mu\acute{o}\varsigma$ 'religio Judaeorum'.

¹ A NySz.* jelzésű adatokat az eredetiből ellenőriztem.

Ezek a görög szavak átkerültek a kereszténység elterjedésével (Kr. u. III—IV. század) a latin nyelvbe mint műkifejezések, s gyakori használatuk alkalmat adott a képző elvonására és új képzésekre; így *paganismus* 'paganorum religio'. Az *-ismus* élő latin képzővé a közép-latinban lett; eleinte a görög szavak jelentéstartalmának megfelelően csak vallási, bölcsészeti tant, később mindenféle áramlatot jelölt. — A hazai latinságban is éltek ezek a képzések. A belőlük elvont latin és a magyar *-ismus* képző használatát pedig nagy mértékben megerősítette a XVIII. század közepétől fellépő vendégszók tömege; pl. *poedantismus* PPB. 1767. | *egoismus*, *fetismus*, *foederalismus*, *indifferentismus*, *nationalismus*, *naturalismus*, *neologismus*, *patriotismus*, *purismus* MÁRT., LexTril. 1818. II. | *liberalismus*, *materialisismus*, *revolutionalisismus*, *royalisismus*, *terrorismus* KUNOSS, Gyal. stb. Ezeknek a valamilyen irányt, tant jelentő szavaknak egyrésze latin műszó, másrészük francia-németből visszalatinosított szó. A magyar *-ismus* képző 'vallási, politikai, társadalmi, tudományos, művészeti stb. irány, elmélet' nevét szolgálhatja. Ezt a jelentéskört megerősítik az irodalmi és köznyelvben valósággal hemzsegő műszók. Ez a sok vendégszó lehetővé tette, hogy az *-ismus* képző önálló szóvá legyen, 'elméletek, irányok összefoglaló neve' jelentéssel: „a magyar nyelvet... megrontó *germanismusok* s mindenféle *ismusok*“ Arany: *Visszatek*. 1861. ÖM. V, 385 (vö. MNy. XXVI, 343). Előfordul az az eset is, hogy idegen szót a magyar képez tovább *-ismus*-sal; pl. *banditizmus*, *szolidarizmus* MNy. XXVI, 71 stb. Ezeket nem tárgyaljuk, csak azokat a képzéseket, amelyeknek alapszava magyar szó. — Az első magyar képzés, amely ebbe a jelentéskörbe tartozik, a XIX. század elején a magyarban és hazai latinban élő *betyárizmus*: „*betyarismus*: betyári inde *Betyarismus*: insolentia, arrogantia, ferocia etc.“ (MLSz.) latin szövegben: JOS. VERNER, *Philosophia Moralis*. 1835. 306. A *betyárizmus* újabban ismét felmerül: „Szerinte a magyar »nem hazudik, se nem csal, ellenben, ha arról van szó, hogy idegen vagyokra tegye a kezét, ő az első, mert hiszen a *betyárizmus* magyar fogalom«“ Pesti Hirl. LIV, 148: 4. Ilyenek: „beoltották a pártba az *apponyizmust*“ és „Az *apponyizmus* lassú mérreg, de biztos“ Miksz:Kort. I, 51 | „Egyikről másikról lerí a '*Faludismus*““ MNy. XI, 75.

A magyarban inkább az *apponyizmus*-típus él, tehát a képző valamilyen tulajdonnévhez járul; pl. *bicsérdizmus*, *bethlenizmus* stb.

-tőrium (-órium).

A latin *-tōrium* (*-sōrium*) a *-tōrius*³ (*-sōrius*³) melléknév-képző semlegesnemű alakja.¹ Eredetét tekintve a *-tōr* (*-sōr*)

¹ STOLZ—SCHMALZ, *LatGram*.⁵ 1926. 213.

nomen agentis és az *-ius*³ melléknévképző kapcsolata (szabályos megfelelője a görög -τιήρ-ιος² képző). A *-tōrius*³ (*-sōrius*³) a latinban eleinte csak mint melléknévképző él; pl. *navis mercatōria*, *praedatōria*, *pugna victōria* Plautusnál; *vir censōrius*, *praetōrius*, *senatōrius*; *forum olitōrium*. A *-tōrium* (*-sōrium*) főnévképző elvonás a *-tōrius*³ (*-sōrius*³) képzővel alkotott főnévvé vált melléknévekből. Főnévvé a melléknév tapadás útján lett: állandó jelzős szerkezetekben a jelző (a *-tōrius*³ [*-sōrius*³]-szal képzett melléknév) magába szívta a jelzett szó: a 'hely' (*forum*, *aedificium*, *tabernaculum*), 'edény' (*vas*), 'eszköz' (*instrumentum*), 'valamilyen rendelet, parancs' (*edictum*, *iussum*) stb. jelentésű főnév képzettartalmát. Hely-jelentésű főnevek az aranykor (Kr. e. 90. — Kr. u. 14.), edény-jelentésűek pedig az ezüstkor (Kr. u. 14. — 117.) irodalmi nyelvében bukkannak fel először; pl. *praetōrium*, *dēversōrium* Cicero; *seclusōrium* 'Absperraum für Vögel' Varro; *dormitōrium* Plinius; *auditōrium* Quintilianus; *conditōrium* 'Sarg, Grab' Plinius | *gustatōrium* 'Schüssel' Petronius; *potōrium* Plinius. — A II. századtól kezdve a *-tōrium* képző használata mindinkább kiterjed, és általánossá a közép-latin és egyházi latin nyelvben lesz. A latin szavak jelentései közül csak azt a négy jelentéscsoportot említjük, amelyhez a magyar *-tōrium* képzővel alkotott szavak jelentése a legközelebb áll, és amelyből a magyar képzés kiindult.

A) 'Hely.'

Két szavunk tartozik ide: *pipatōrium* és *kukullōrium*. A képzés mintájául a magyar irodalmi és köznyelvben is élt *purgatōrium*, *oratórium*, *refektōrium* stb. hely-jelentésű latin jövevényszavak szolgáltak.

Pipatōrium 'dohányzó, vendégfogadó, társalgószoba', a mai szalonnak felel meg. A képzés kiindulópontját KRESZN. I, 103 adja: „Dohányzó szoba: *Fumatorium*“. Az irodalmi nyelvi adatok a XIX. század második feléből valók: „Délután a *pipatoriumban*, s este a vacsoránál még mindig folytatta Zebulon“ Jók: KőszEmb. II, 85. 1869.; „A *pipatoriumban* pedig ott találják meg longissimáikat, hegedűiket, ahol elhagyták“ Jók: EnyTied. I, 57; „Bejárhatta lelkével azt az egész házat... elkezdve... a fiatalság *pipatoriumain*“ Jók: RabR. 206; „olyan freneticus hahota támadt a *pipatoriumban*, hogy a vendég urak egymás ölébe dültek“ Jók: KisKir. I, 168; „A hajdú bevezette a vendég urat a *pipatōriumba*, a hol már a többi uraságok összegyülekezének“ Jók: BarLév. 231; „az urak mentek a *pipatōriumba*, vagy folytatták az asztalnál a kvaterkázást“ uo. 242. — A *pipatōrium* a mult század latinos műveltségű társadalmában közkeletű szó volt. Most is előfordul, de jelentése: 'pipagyűjtemény': „János pap leemelt egy vékonyszárú selmeci pipát a *pipatōrium* orgonasípjai közül“ Pesti Hirl. LIV, 40. Vas. 29; „*Pipatōrium*: die Pfeifensammlung, der Pfeifenständer“ KELB.³

Másik szavunk a *kukullórium* 'kis szoba, kis megfigyelő építmény, figyelő hely' (jelentése nem 'kukucsáló ablak', mint TOLNAI értelmezi: MNy. XXVI, 344): „s ment a fiatal utitárs után, azon a macskahágón föl a waggon tetejére, a hol a kalauz *kukulloriumát* kisajátították és beleültek“ Jók:EgyIst. I, 12. A következő adat latinos írású: „Odafenn a második lépcsőnél van egy kis szoba, olyan kis *cucullorium* forma az egyemeletes ház homlokzatán“ Jók:KisKir. I, 277. További adatok a szóra: *kukullorium* 'kis szoba' Jók:Nov. NK. XCIV, 214; „Aztán minden háznak a kifelé fordult szegletén volt egy *kukullorium* s azon egy keskeny ablak: ez meg a portyázók megfigyelésére volt kitalálva“ Jók:BarLév. 251. — A *kukullórium* szót csak Jókai nyelvéből tudjuk kimutatni. Valószínűleg a népnyelvi *kukulló* 'kis ház, kamra, konyhó' jelentésű szó latinos továbbképzése. Vö. *kukolló*, *kukolla* 'pálinkafőző konyhó' (MTsz.) | *kukolla* 'pályinka égető ház' TudGyűjt. 1834. III, 96 | *kukulló* 'pálinkafőző konyhó' 1839-ből Nyr. XXXIV, 532 | *kukulos* 'sátoros cigány' (MTsz.) | *kutyoló* '(polyvatartó) kamara' (MTsz.) | *gugyulló* 'konyhó' (MTsz.). — Az *-órium* képzésre vonatkozólag útbagazít a Syntaxis ornata ab FR. POMEY 1773. 11. l., mely a képzőt tárgyalva ezt mondja: „Multa in orium Barbara sunt: v. g. Dormitorium, laboratorium, parlaterium, curforium, auditorium, monitorium, calefactorium.“ Tehát a képzőt *-órium*-nak tartja. Ez könnyen megesik a nyelvérzékkel, mivel egymás mellett él a *-tōrium* és a *-sōrium* képző (vö. *praetōrius*, *senatōrius* után *legāt-ōrius*, *praefect-ōrius*).¹

B) 'Kulacs.'

A magyar képzés a latin *potōrium* 'Trinkbecher' szóra vezethető vissza. Először 1834-ben OLÁH JÁNOS említi a balatonmelléki nyelvről írva: „*cliptoclopottorium*: kotyogós üveg“ TudGyűjt. 1834. III, 95. A szó a német *klipp-klapp* hangutánzó ikerszó latinos képzése (vö. Nyr. XLVII, 237). Jókai *klipitroklapatorium* néven ismeri: „a »*klipitroklapatorium*« pedig már hangzása után könnyen kitalálható, hogy kulacs“ Jók:MégMoz. I, 10; „ahhoz gugyival telt *klipitroklapatorium* világít közjóra“ uo. 10. Mikszáth nyelvéből két másik változatot idézünk: „Szájához nyomta a kulacsot, melyet hangutánzás révén »*klipiklapatorium*«-nak nevezték a diákizáló insurgensek“ Miksz:Akli 163; „A kulacs neve: *Klipiklatorium*“ Miksz:LaczkóHad. 69. Előfordul még a *klipiklapatorium* és *klipiklepetorium* alakváltozat is (vö. MNy. XXVI, 344).

C) 'Megfeddés, megszidás.'

Idetartozik *pirongatórium* és *dorgatórium* szavunk. Ez a két szó az iskolai életből való, és képzésük a latin *monitōrium* szóra vezethető vissza. „*Monitōrium*: citatio iuridica: locus

¹ STOLZ—SCHMALZ i. m. 213.

monentium, sicut scholae ubi discipulos docemus et monemus“ (DuC.); „intő parancsolat: *Monitorium* tertiam Citationem in se complectens“ (MLSz.). A latin *monitōrium* mellett a hazai latinban 'dorgálás, pirongatás' jelentésű *exprobratōrium*, *obiurgatōrium* szavak éltek, és ezeknek deverbális, szemben az eddig tárgyalt szavakkal. A *pirongatōrium*-ra az első adatot KRESZN. II, 132 adja: „*Pirongatorium*: Exprobratorium“. Irodalmi adatot csak Jókai nyelvéből mutathatunk ki: *Pirongatorium* [verscím] Jók: NagyTük. 1858: 190; „a császár erre leküld egy hatalmas *pirongatōriumot* az uradalomnak“ Jók: RabR. 109; „akármilyen lassú hangon igyekezett Benjamin diák azt a *pirongatōriumot* lemorzsolni, meg kellett azt hallani mindenkinek“ Jók: SzerVérp. I, 38; „Nem azért hivattalak, mintha meg akarnálak dicsérni, kezdé Decebál a *pirongatōriumot*“ Jók: KisKir. II, 163. — A *dorgatorium* szót (vö. *dorga* 'szidalom' Nyr. XXXII, 521, l. EtSz.) szintén csak a XIX. századból tudjuk kimutatni: „legfeljebb egy kis *dorgatorium* várná a diákokat“ Miksz: JókÉl. I, 69; „most *dorgatorium* okáért hivattak fel a primipulusok“ Miksz: KétVál. 264; „Az öreg megkapja a *dorgatoriumot*“ Miksz: Hangya. XIV, 168. SIMONYI *dorgatorium* alakot idéz, de ez az egyetlen adat rá (Nyr. VIII, 299). A *pirongatōrium* a nyelvhasználatból kivezett, ellenben a *dorgatōrium* tovább él. A *dorgatōrium*-nak a *dorgálás* szóval szemben hangulati értéke van és ennek köszöni létét: „Az elnöki *dorgatōrium* után“ Pesti Hirl. LIV, 139: 7.

D) 'Valamilyen pálínkaféle.'

A közép-latinban előfordulnak *-tōrium*-mal képzett italt jelentő szavak; pl. *amatōrium* (tapadással a *remedium amatōrium* jelzős szerkezetből; *remedium* 'orvosság, szer, ital'). — Magyar adatok: „*amatorium* szerelem gerjesztő ital“ MA. 1604.; „*amatorium*: Szerelem hozó ital“ PPB. 1767. Az *amatōrium* mellett fellép a *vomitōrium* (vö. „*vomitorius* okadtató“ MA. 1604.): „Ez nap *vomitōriumot* vettem be“ ArchRák. I, 351 (MLSz.); „hánytató orvosság: *vomitorium*“ SIMAI, Szótár I, 41.

Az első magyar képzés a *szilvōrium* 'szilvapálínka'. Ez a képzés a hazai latin *appetitōrium*, *domitōrium* 'valamilyen szeszes-ital, főleg pálínka' jelentésű szavakból indult ki. Az *appetitōrium* 'étvágygerjesztő ital' (vö. „*appetitus* nagy eteli kivanfag“ és „*appetentia* Etelkivanas“ MA. 1604.; „*appetitor*: valamit kívánó“ PPB. 1767.) jelentésű szót 'évés előtti', a *domitōrium* 'szelidítő ital' (vö. „*domitor*: szelidítő“ PPB. 1767.) szót pedig 'évés utáni szeszes ital' elnevezésére használták. Ezt a két szót eddig csak Jókai nyelvéből ismerjük, de feltehető, hogy már a XVIII. században használatos volt (MLSz. is csak Jókai-ból ismeri). Adatok: „Eközben a hajduk *szilvōriumot* s tizesztendős őszibarackszeszt hurcoltak körül... s széltére kelt az *appetitorium*“ Jók: Náb. I, 227; „Azonközben hozzanak abból

a régi *silvoriumból* *appetitorium* végett“ Jók:KárpZ. II, 70; „Az a kis kupicza, amit ebéd előtt még *pro appetitorio* ki kellett üríteni“ Jók:SzerVérp. I, 32; „A nagy melegben jólesik az *appetitoriumnak* fogadott borvizes ruszti“ Jók:NévtVár I, 44 | „Nagyon jó ez, *domitorium!* Csak úgy végigmelegíti az embert“ (szilvaszesz) Jók:MégMoz. II, 31; „csak a *domitoriumhoz* feladott süteményekhez nyúltak“ (lengyel pálinka) Jók:JövSz. II, 88; „a *szilvorumos* palaczk mellett ott állt a pompás miskolezi cipó s azzal »*domitorium* praecedit« egy kupicza szilvapálinkát belediktált“ Jók:BarLév. 231. — Az *appetitōrium* és *domitōrium* a hazai latinságból átkerült a magyar köz- és irodalmi nyelvbe, és amint az adatokból látjuk, 'szeszessital, főleg szilvapálinka' jelentéssel. Az *appetitōrium* szóval a nyelvérzék egy képzetsorba illesztette 'étvágy' jelentésű *appetitus* jövevényszavunkat, és így az *-ōrium* képzőt vonta el. (Vö. „Hozzája is láttunk nagy *apetitussal*“ Gvad:RP. 80, 1. EtSz.; *apētitus*, *ápētus*, *ápītītus*, *epītētus*, *epītus* MTsz.). Az így keletkezett *-ōrium* képző lett a 'szilvapálinka' latinos nevének a képzője. *Szilvōrium* szavunkra az első adatot Besse nyeinél találjuk: „Nékem *szilvōriumot* hozzanak“ Phil. 1777. 111. A szót SÁNDOR, Told. 1808. 357 szótározza először: „Szilva bor, Szilvás, *Szilvōrium*: Crematum ex prunis“. „Szilva pálinka: *Silvorum*“ KRESZN. II, 123. Ez az adat latin értelmezésül adja a szót. A XIX. században már általánosan használt és ma is mindenütt ismert szó. „Valakivel még kell itatni az olajat *szilvōrium* helyett“ Jók:Náb. I, 212; „Előbb ígyunk egyet ebből a jó *szilvōriumból*“ Jók:KöszEmb. II, 77 stb. A *szilvōrium* mellett még más *-ōrium*-mal képzett szavaink is vannak: *gabonōrium* 'gabonapálinka' (MTsz.), *diōrium* 'dió-' és *meggyōrium* 'meggyapálinka' Nyr. XXV, 463.

-ia.

Az *-ia* a magyarban helyneveket képez. A magyar képzések valamilyen latin ország- vagy tartománynévből elvont képzővel vannak megalkotva.

A) *-(c)ia*.

A képző elvonása az olyan szavakból való, mint *Graecia*, *Thracia*, *Boiotia*, *Scotia* stb. — Az első felbukkanó szó *óperencia*¹; a rája vonatkozó nyelvtörténeti adatok nincsenek összeállítva, s így eredetét sem lehet tisztázni. Az sem dönthető el, vajjon az *óperenciás tenger* vagy az *óperencia*-e az eredeti. Népmeséinkben is gyakran szerepel mint mesekezdet: „Hol volt, hol nem volt, még az *óperenciás tengeren* is túl volt“. Talán a népnyelvből került az irodalmi nyelvbe; legalább is

¹ Vö. Nyr. VIII, 298, X, 125, XV, 29, 73, 145, XVI, 270, MNy. IV, 192, 240, XXIII, 540, XXVII, 125.

az irodalmi adatok erre mutatnak: „hun vót, hun nem vót, még az *operencián* is túl volt“ Csok:Temp. 1793. ÖM. III, 135 | „Elmegy asszonyám az *óperenciás tengerig?*“ Csok:Karny. 1799. ÖM. III, 296. A XIX. század irodalmi nyelvében már általános a szó használata, de itt is a népnyelv a közvetítő: „Az *óperenciás tenger* ez“ Petőfi: JánosV. 23. r. | „Míg a felső falu beérte azzal, ha egy nyári zivatar csak a házak tetejét szedte széjjel, holott azokat fundusostól elvihette volna az *operentiákra*“ Jók:Hétk. 1846. 37; „Kalapját az *operentiákra* vitte a szél“ uo. 145; „De hát hová mehetnénk? No az *operenciáig* talán nem“ Jók:MireMev. 138; „ki lehet az, a ki az *operencián* túlról még nekem testálhat valamit?“ uo. 175; „Én nem azért jöttem az *operenciák* mögül haza“ Jók:MégMoz. II, 153; „Csak nem megy *óperenciába?*“ VasG:Alisp. ÖM. V, 158 stb. — Szótáraink közül először CzF., majd BALLAGI, TeljSz. 1873. említi: „*operenciás tenger*: határozatlan hely, mely igen messze fekszik“. — Elterjedt a szó a nép nyelvében is: *opērēncia* (*opirincipia*, *óprincipia-tengēr*); *ópērēnciás* (*auferenciás tenger*) (MTsz.). — *Óperencia* szavunk eredetét nem ismerjük. CzF. nézete: „Hihetőleg az Ober-Ens-ből lett elcsavarva, midőn az még nagy távolságnak tartatott“; STEUER (Nyr. XV, 145) magyarázata pedig, amely szerint a *See ob Bregenz*-ből származik, be nem bizonyított feltevés (l. EtSz.).

A másik, az irodalmi és népnyelvből is ismert és 'messze, Isten háta mögötti hely' jelentésű szavunk: *Bergengócia*. Az első adatot Bessenyei Philosophusában találjuk: „de kentek *Bergengótzia*ból honnan drága pénzen hordják a' sok haszontalanságot“ Phil.¹ 1777. 101; „hiszem elviszen a' ne búsulj *Bergengótzia* felé“ uo. 82. Csokonai is ismeri: „hadd menjen, ki bánja, meg nem áll is *Bergengóciáig*“ Csok:Cult. 1793. ÖM. III, 368; „*Bergengóciának* neveznek pedig diák-műnyelven minden olyan falut, a minek nevét még a mappán sem találni“ Jók:Dek.¹ A peregrinus 1858. III, 8 (az EtSz. ezt az adatot veszi elsőnek; a fentiek alapján ez kiigazítandó); „»*Bergengózia*« minden falu, hol nem tudni mi a dáczia“ Jók:MégMoz. I, 9; „s a nagylelkű fejedelmi alak olyan kálvinista prédikátor lesz, a milyen csak valaha *Bergengóziában* írásból olvasta a halotti búcsúztatót“ uo. II, 42. A későbbi nyelvhasználatban a német *Berg* képzettartalma is gazdagítja, és *Bergengózia* valamilyen eldugott helyen levő hegyes-völgyes vidéket is jelent. Pl. „ő pedig vigan köhög otthon *Bergengóziában* nézve a fenyvesmadarak röpködését az ablakon“ Miksz:Kort. I, 49. A népnyelv is ismeri: *Bergēngócia*, *Gergēngócia* (MTsz.), *Biringócia* (EtSz.). Eredetét STEUER (Nyr. XV, 148) *Bregenz* város nevéből igyekezett magyarázni, de ezt nem sikerült elfogadhatóvá tenni (l. EtSz.).

Még egy szó van a magyarban, amelynek jelentése azonos *Bergengócia* jelentésével: *Girgácia*. „A cántus prézes úr jelen-

leg kosta *Girgácziban*“ Jók:Hétk. 1846. 217. Etimológiáját TOLNAI megtalálta ZAKÁL GYÖRGY Eörségnek leírása c. kéziratában (1818. Akad. kéziratár, Földl. 4-r. 9. sz.): „Legnevezetesebb Folyó Vizek 1. A Kerka . . . a' honnan ezen most nevezett Helységek közönségessen Kerka mellyéknek, Kerka mentt-nek. Kerkatianak, csufáságból Gergatianak is mondatnak“ (MNy. XIII, 303).

Ebbe a csoportba vonhatjuk *Palócia* és *Tócia* szavunkat. *Palócia* 'palóc vidék': „*Palóczia* nem tündérország ennyire“ Miksz:ApróVázl. I, 31 | *Tócia* 'tót vidék' Nyr. XXV, 463.

B) -ónia, -ánia.

A magyar képző elvonás, egyrészt a *Szlavónia*, *Polónia*, *Pannónia* stb., másrészt a *Románia*, *Transzilvánia* stb. nevekből.

1. -ónia. Idevesszük *Matyónia* 'matyó vidék' és *Palocónia* 'palóc vidék' (NyF. XVI, 17), továbbá *Cigunia* 'cigányok lakta hely' (EtSz.) szavainkat.

2. -ánia. Ez a képző is csak néhány szóban él. „Mást értenek alatta *Cislajthániában*, más Magyarországon“ Jók: JövSz. I, 22 | „X. X. grófnő, egyike a legelőkelőbb *translajthániai* mágnásnőknek hirtelen rosszul lett“ Jók:GazdSzeg. 177. *Cislajthánia* jelentése 'Ausztria', *Translajthánia*-é pedig 'Magyarország'. Előfordul a *Lajthánia* szó is, mely a közös területet jelenti: „feladta Magyarországot és belőle *Lajthániát* csinált?“ Kossuth levele Helfy Ignáchoz 1876. Van még: „Valaha gazdag ember volt, gulyaszámra kupeczkedett ökrökkel, tinóval, elhajtotta egész *Moldvánia* országáig“ Miksz: A falu leghóbortosabb emb. 166 (RUBINYI „Mikszáth stílusa és nyelve“ c. művében 191. l. felteszi, hogy a *Moldvánia* alak *Moldva* és *Románia* contaminatioja). Egy -ánia képzésű szavunk pedig a nép nyelvéből van kimutatva: *Cigania* (*Cigonia*) 'városrész, cigánylakta terület' Fogaras (Nyr. XXXIX, 236).

C) -ia.

Ide egyrészt 'ország', másrészt 'hely' jelentésű szavaink tartoznak.

1. A latin *Hungaria*-nak megfelelő *Magyaria*: „e veteri *Magyaria* saeculo post Christum natum XIII. ineunte“ SZIRMAY, HungPar.² 10 | „Futott odább Bulgárijába, Paplagonijába, *Tótországijába*“ Jók:KalmCsal. 393 (Nyr. XLV, 417).

2. Jelentés szempontjából a képzés mintájául az ilyen szavak, mint *plébánia*, *parókia*, *rektória* szolgálnak. Pl. „*Patvaria*: Törvény-tanuló Iródeákok' izobája“ SIMAI, Szótár 1809. I, 6 (megjegyzendő, hogy *patvaria* a jogi tanulmányt is jelenti; pl. „*Patvaria* vocatur apud Hungaros practica iuris patrii experientia“ SZIRMAY, HungPar.² 112; „Prókátorságot *patvarián* tanul“ Zrinyi II, 178 [NySz.]; „No majd ha a gyerek elvégezte a *patvariát*“ Jók:MégMoz. I, 116) | *Bohémia* 'bohém-tanya': „E *Bohémianak* egyik nagy alakja volt Vas Gereben“

Miksz:JókÉl. I, 100 | *Sehonnia* MNy. XXVI, 344; vö. *sëhonnábü gyütt* 'akiról nem tudni, honnan jött és mi volt'; *sehonnai* (MTsz.).

II. MELLEKNÉVKÉPZŐK.

-ikus.

Két szavunk képzője az *-ikus*. Közülük az egyik: *parasztikus* már a XVII. században, a *bolondikus* pedig a XIX. században jelentkezik.

A *parasztikus* esetében a képző a latin *laicus* 'ungeweih't, weltlich' szóból elvont *-icus* képző: „*paraszticus*: tanulatlan laicus“ Mélotai Nyilas István »Agenda«-jából 1621. (Nyr. VI, 406); „Merő ludmögü ember ez a mi *parasztikos* tündérünk“ Zvon:Pázm. 224 (NySz.); „Binten *parasztikos* és kemény termésetü ember“ Prág:Serk. 333 (NySz.*); „azt megh az tudatlan *parasztikos* emberec sem cseleklie“ Prág:Serk. 625. Ezt az adatot KRESZN. II, 121 is idézi: „*Parasztikos*: Rusticanus“. — Amint az adatokból látjuk, a *parasztikus* szó a XVII. század irodalmi nyelvének élő szava volt. Újabban ismét jelentkezik a nép- és irodalmi nyelvben: *parasztikus* (MTsz.); „a mi egyértelmű az irodalmi nyelvnek *parasztikus*sá aljasításával“ Jók: Lev. 149 NK.; „tsak a tápai tsordást tessön elhivatni... mer az, ha *parasztikus* embör is, de tudós embör“ Gárd:GöreMLak. 2: 13; „ne busujjon, ha *parasztikus*an ejtyük is a szot, parasztok hallgatják“ uo. 68 (Nyr. XLIV, 33).

Bolondikus szavunk a latin eredetű *lunaticus* jövevény-szavunk jelentésileg is megfelelő magyar párja; vö. *lónátikos* 'féleszü' Zilah Nyr. XXVIII, 280. Ma is főleg az erdélyi népnelvben él. *Bolondikus* 'bolondos, bolondforma, bolondozó' (MTsz.); „Hásze, ha manta az a *balandikus* Miska“ népmese Nyr. XXXII, 12; *bolondikus* 'bolond' NyF. XXXII, 42; „prasztikás: bolondos, *bolondikus*“ MNy. XI, 93. — A szóra vonatkozó első adatot Déryné naplójában találjuk: „mindig zúgolódtott a *bolondikus* patikáriusok ellen“ (BAYER i. m. I, 14).

-ianus.

A klasszikus latinban az *-anus*³ melléknévképzővel alkotott szó valamilyen nemzetséghez vagy városhoz tartozót jelentett. Az aranykor irodalmi nyelvében (Kr. e. 90.—Kr. u. 14.) már fellépnek *-ianus* képzések. A képzés az *-ius* végű *o-* tövű tulajdonnevekből indul ki; pl. *Tulli-anus*, *Clodi-anus*, *Octavi-anus*, *Aemili-anus*. A nyelvérzék e szavakból az *-ianus* képzőt következtette ki, és a képzőt olyan szavakhoz is hozzáillesztette, melyek nem *o-* tövű *-ius* végű tulajdonnevek; pl. *Caesar-ianus*, *Ciceron-ianus*, *Neron-ianus*, *Christ-ianus*.¹ Az *-ianus* a klasszikus korban

¹ STOLZ—SCHMALZ i. m. 223.

igen eleven képző volt; a közép-latinban és a hazai latinban is élt, azonban a hasonló jelentésű *-ista* miatt háttérbe szorult. Az *-ianus* képzővel alkotott szó valakinek a párthívét, követőjét jelenti.

Az első magyar képzés a *rákócziánus* szó. A hazai latin-ságban és a magyarban egyaránt használatos volt: „Anno 1705 sub motibus *Rákócziánis* Polonus quidam in Hungariam veniens“ SZIRMAY, HungPar.² 49. A magyar irodalmi adatok aránylag későiek: „A kis leány, ha az apja *rákócziánus*, a »libertás« pénzt hordja a nyakába akasztva“ Jók:RabR. 287; „nagy demokrata és nagy *Rákócziánus*“ Miksz:Demokr. 150. Ez a szó a magyar képzések kiindulópontja. — „Ne tüzelj, te vén *Voltaire-ianus*“ Miksz:KülHáz. I, 52 | *Kossuthiánus*, *Görgeyánus* MNy. XXVI, 343 | *Révaiánus* és *Verseghyánus* | *Petőfiánus* stb. — Figyelembe kell venni a képző tárgyalásánál a latin *-ianus*³ képzőre visszamenő német *-ianer* képzésű szavakat. Ezeket a magyar nyelv visszalatinosítja; pl. *hegeliánus*, *tolstojánus* stb.

III. IGEKÉPZŐK.

-izál.

A magyar *-izál* a közép-latin *-izare* (*-issare*, *-isare*) átvétele. Eredetét tekintve a latin képző is jövevény, a görög *-ίζειν* megfelelője. A kereszténység elterjedésével a görögből igen sok *-ίζειν* végű ige került a latinba; ezekből a jövevénytiszteletből a nyelvérzék elvonta az *-izare* képzőt, és a megfelelő görög szavak jelentéstartalma szerint új igéket alkotott. Az *-izare* igeképző a közép-latinban (476-tól, a nyugatrómai birodalom bukásától) éli virágkorát, és használata ekkor rendkívül kiterjedt.

Az *-izál* magyar nyelvi képzővé a XVII. században lett. A magyar képzések kiindulópontja a hazai latin nyelv, néhány esetben azonban figyelembe kell venni a francia-németből visszalatinosított és a hazai latinban latin igékként használt szavakat.

A képző tárgyalásánál csak azokat a szavakat vesszük számba, amelyekről megállapítható, hogy magyar képzések. és ezeket jelentéstartalmuk szerint hat csoportra osztjuk.

A) 'Haszontalanul tölti az időt.'

A magyar jelentéskör a közép-latin *temporisare* jelentéséhez áll legközelebb: *temporisare* 'cunctari, tempus ducere: vel in tempore vivere: temporare'. Ez az ige a hazai latinságból mint jövevénytiszteletből a magyar nyelvbe került 'időz, ok nélkül időz' jelentéssel: „és onnan Viddiny felé veszi útját, de ott sem *temporizál*, hanem által mégyen a Dunán“ Thök:Diár. 126, 182 (MLSz.); „én is itten *temporizálok*“ ArchRák. IX, 246 (MLSz.); *temporizál* 'haszontalanul tölti az időt' (MTsz.). — A magyar *hévizál* szó jelentése szintén 'dologtalanul tölti a napot': „Csak

hévizálnak“ Vajda:Kriszt. III, 397 (az adatot KRESZN. I, 256 idézi). A NySz. szerint összefügg a *hiú, hív* 'inanis, cassus, vacuum' szóval. A *hévizál* szó a népnyelvben igen elterjedt (már a Tsz. több adatot közöl) 'dologtalanul ácsorog, ténfereg, henyél' (MTsz.) jelentéssel. — A népnyelvi *ágonizál* (EtSz.) szavunk 'az időt haszontalanul tölti, tétovázik, ámolyog' értelme is a szelvényben elterjedt *hévizál* szó jelentését olvasztotta magába.

B) 'Kényelmesen él'

Idesorolhatjuk az *urizál* 'magát úrnak érzi, uraskodik, kényelmesen él, mint egy úr' szót: „Szállás, köntös, asztal dolgából *urizálni* kezdék“ Bethl:Él. 301 (NySz.). A nép nyelvben is elterjedt szó: *úrízál* (*urizál*) 1. 'kényelmesen él, uraskodik'; 2. 'magyarosít (?)' (MTsz.). — Még egy szavunk tartozik ebbe a csoportba: *komótízál* 'kényelmeskedik, lustálkodik, tétlenkedik' (Nyr. VIII, 298). A képzésmód olyan latin eredetű szavakból indult ki, melyeknek jelentése: 'magát valaminek vallja, tartja', pl. *paganizare* 'paganum agere, paganorum superstitionem profiteri'. A magyarban is él a *pogányizál*: „A mit mondanak mind hijába valóság, mind egész *pogányizálás*“ Tus: Apol. 60 (NySz.).

C) 'Bolondozik.'

A magyar jelentéshez legközelebb a közép-latin *stultisare* igének a hazai latinban élő jelentése áll: „*stultisare*: in furiam verti, insanire“ (DuC.); „*Stultisat*: szárában szállott az esze. Bolyokás. Meg bomlott a' kereke“ SZIRMAY, HungPar.² 158; *bolondítok* 'stultum facio ex aliquo' SIMAI, Szótár II, 43. — Idevehetjük az *áprilizál* 'aprilium agere, den april spielen' (EtSz.) szót: „Ezt a napot csak bennüléssel töltöttem igazán *áprilizálván* az idő“ MonIrók XVIII, 36 (NySz.). — Újabb keletű a *bolondizál* 'bolondozik' ige (Nyr. VIII, 298); a nép nyelvben is él: *bolondizálás* 'bolondozás' (Nyr. XXVIII, 333).

D) 'Valamilyen nyelven beszél.'

Ilyen jelentésű szavak már a klasszikus görögben is éltek: *περσίζω* 'persisch sprechen oder denken' | *λακωνίζω* 'Lacones sermone imitor; brevitate sermonis' | *ἀττικίζω* 'atticisso, Atticos sequor in dictione' | *ἰωνίζω* stb. Ezek átkerültek mint jövevény-szavak a latinba (a vaskor irodalmi nyelvében Kr. u. 117—476. már jelentkeznek), s ott a belőlük elvont *-izare* képzővel új, latin szavak keletkeztek: *graecizare* (γραικίζω) | *Ῥωμαίζω* 'Latinare, Latine loqui' | 'Graece loqui' | *romanizare* 'fabulas seu historias lingua vulgari scribere vel narrare' | *latinizare* 'in Latinam linguam vertere'. — A magyar képzések a *latinizare* igéből indulnak ki; mellette korán fellép a hazai latinban *hungarizare* 'magyarul beszél', 1657-ből való adat (BÉKEFI i. m. 122). A *latinizare* igét csak késői szövegből idézhetjük: „Fragmentum epistolae cuiusdam *latinisantis* Fiscalis“ SZIRMAY,

HungPar. 141 (MLSz.); de fel kell tennünk, hogy a hazai latinban előbb is használatos volt (vö. *latinismus* TörtT. XVII, 204). Él a magyar nyelvben is a *latinizál* ige mint jövevényszó, pl. „*latinizáló* ember volt“ Miksz.:MindLép. XII, 130. A *latinizare*, *hungarizare* igékkel együtt használták a hazai latinban és a magyarban a *germanizare* 'németül beszél' igét: „Németezni: *Germanisare*“ SÁNDOR, Told. 1808.; „Németez: *Germanizat*“ KRESZN. II, 73; *germanizare* MLSz. — Az első magyar képzés a *diákizál* 'latinul beszél' ige: „Már elég régen perlekednek a' Szó-újítók (Neologusok) és *Deákizálók* egymással“ TudGyűjt. 1819. VIII, 47 (Nyr. VIII, 298); „Ezért is hitták kápé-rapé Mihálynak a *diákizáló* öreg urak“ Miksz.:NagyKutya XXII, 63; „*diákizáló* insurgensek“ Miksz.:Akli 163. — Idetartozik a *germanizál* eredeti jelentését visszatükrözőtető *németizál* szavunk: „Már az is szűk csizma módjára szorító egyoldalú *németizálás*, hogy »Seele« mindig »lélek« és »Geist—szellem« legyen és megfordítva“ SzépFigy. I, 755 (Nyr. VIII, 298).

E) 'Nemzetesít.'

Ez az értelem francia-német eredetű; a magyarban *nacionalizál* és *germanizál* jövevényszavaink honosították meg. A XIX. század elején mint magyarországi latin szó él a francia-német *nationalisieren*-ből való *nationalisare* 'nemzetivé tenni' MÁRR., LexTril. 1818. II. Magyar alakulat *nationalizál* 'nemzetesít' KUNOSS, Gyal. A *nacionalizál* mellett korán fellép a *germanizál* 'németesít' ige. Mindkettő él az irodalmi és köznyelvben, és létre hozta *magyarizál* 'magyarosít' szavunkat. A *magyarizál* ige, amint az analógiákból látható, szabályos magyar képzés és nem a német *magyarisieren* átvétele (Nyr. XX, 472). Vö. a *magyarizátor* alakulatot: „s különösen egy embert piszkoltak legjobban, mint a szászfaj legnagyobb ellenségét, a rettenetes *magyarizátort*“ Miksz.:Kort. 239.

F) 'Látogatást tesz, udvarol.'

E jelentéscsoport kiindulását nem ismerjük. A hazai latinban van egy adat „*hofisare*: lautenistis, qui hofisarunt ante dominam“ (MLSz.), de ez is német alapszóra megy vissza. — Az első magyar képzés *palotizál* 'látogatást tesz': „én magyar ruhába öltözvén lementem *palotizálni* és ott voltam 8-ig“ Jászai:Napl. 1828. (IrtörtKözl. IV, 106; MLSz. 'palóczoskodni' jelentést idéz ugyanerről a helyről, de ez tévedés). — *Kurizál* 'udvarol' szavunk a német *die Kur machen* kifejezés első tagja továbbképezve. A múlt század második felében lép fel általánosan: „Nem azért jöttünk mink ide. Eredj *kurizálni*“ Jók: KőszEmb. I, 69; „»kondizni«, az egy igen népszerű műszó, mely annyit jelent, hogy »udvarolni« s kenyérgalacsinokkal hajigálózni, szóval »*kurizálni*«“ Jók:MégMoz.

I, 9; „Bernáth Zsiga, aki ebéd után még az úgynevezett *kuri-zálásnak* is neki ugrott“ Miksz:KülHáz. I, 25.

-fikál.

A magyarban *-fikál* képzővel alkotott igék *sérifikál* és *sétifikál*. Hogy milyen latin szóból indult ki a magyar képzés, nem állapítható meg. — A két igét a népnyelvből már a XIX. század elején ismeri KASSAI IV, 301: „Sérifikál, és Baranyábann Sétifikál, m. r. Sétál: Vagatur: Vid. Sétál. Sérifikál (Bodroγκözi szó) loco Hérifikál.“ — *Sérifikál* 'haszontalan járkálással tölti az időt, dologtalanul jár-kél, föl s alá járkál, sétikál' (Tsz., MTsz.) [vö. *sérikál*, *sérigál*, *séremórád*, *séremóráz* 'céltalanul jön-megy, ögyeleg, haszontalanul tölti az időt. tesz-vesz, pizmog' (MTsz.)]. — *Sétifikál*, *sétafikál* 'ok nélkül jön-megy, lótfut' (MTsz.) [vö. *sétikál*; *sétafitá* 'ok nélkül ide s tova járkáló, lóti-futi'; *sétifitél* 'ok nélkül jön-megy, lótfut' (MTsz.)]. Az irodalmi nyelvben is élő szó; pl. „*Sétifikáltam* így én is valaha“ Petőfi: Nézek 1847.; „Hát így aztán karöltve szépen elmentem a váci-utcára *sétifikálni*“ Jók:Petőfi MKönyvt. 291. sz. 21. l. A *sétifikál* szó valószínűleg népnyelvi alkotás, és a képzés a nép nyelvben is élő *-fikál* végzetű szavakra megy vissza, pl. *mortifikál*, *trafikál* stb. (MTsz.).

Idetartozik a *notafikál* 'énekelget': „Ez napságtól kezdve nem hallotta többet Florinda kisasszony Kis János *notafikálását*“ Jók:AsztCsal. NK. XCIV, 205. Vö. *cantifico* 'canto' (DuC.).

GYALMOS JÁNOS.

Óriás.

Az *óriás* eredetének megfejtésével már többen kísérleteztek. A Debreceni Grammatika (301. l.) és SÁNDOR I. (Sokféle VII, 109) az *Orion* nevű óriás nevéből magyarázta a szót. GYARMATHI S. (Voc.) és CzF. a görög ὄρος 'mons' szóval hozta összefüggésbe. DANKOVSKY (Lex.) az „illyr“ *oriaš*-ból származtatta, a déli szláv szóról azonban később kiderült, hogy magyar jövevény. KASSAI a bibliai *Góliát* nevéből és a magyar *hóri-horgas* szóból igyekezett megfejteni (II, 456, IV, 37). CzF. a görög ὄρος szón kívül a szláv *hora*, *gora*, *werch*, *worch*, magyar *orom*, *orj*, *hóri-horgas* stb. szókkal rokonította, sőt (IV, 1069) az *úr* szóval is összekapcsolta. BUDENZ az osztják *or*, *or* 'erő', *orjas*, *orkas* 'gög' szókkal egyeztetette (NyK. XI, 9), később, mint CzF. is, az *úr* szó származékának tartotta (MUSz. 868). MUNKÁCSI (Nyr. X, 530) a szlovén *oriaš*, *orjina*, *orjak*, HALÁSZ (Nyr. XVIII, 215) a lengyel *oria* szót említi az *óriás*-sal kapcsolatban, de sem a magyar, sem a szláv szók eredetéről nem nyilatkozik egyikük sem. Később MUNKÁCSI a szláv *varjag* népnévből vezeti le szavunkat

(Ethn. VIII, 20), ÁSBÓTH azonban ezt a magyarázatot megcáfolja és kimutatja, hogy a szlovén *orjás*, *orjaški* a magyar *óriás*-ból valók, a szlovén *orjak* meg a *človeški: človek, junaški: junak* analógiájára lett *orjaški*-ből (NyK. XXX, 214—7, Nyr. XXXIII, 93). RÉTHEI PRIKKEK szerint az *óriás* aligha lesz magyar eredetű szó (MNy. IV, 346). — Igen fontosnak tartom PAIS megállapítását, hogy az OklSz. „ad quendam montem geminum *Horyashegy* vocatum“ adatában a *Horyas* szó nem *óriás* (az *óriás*-sal való azonosítást maga az OklSz. is megkérdőjelezi), hanem *horjas* 'curvus, flexuosus, hamatus stb.' (MNy. XXIII, 51). Ezzel eleve kizárja azt a lehetőséget, hogy az *óriás* szót eredetibb **hóriás*-ból próbáljuk megfejteni.

CzF., amint látni fogjuk, bizonyos tekintetben jó helyt tapogatózott, de sem ő, sem a többi magyarázó nem számolt azzal a lehetőséggel, hogy az *óriás* ó-ja emphaticus nyúlás eredménye is lehet. — Emphaticus nyúlással keletkezett ó van a szintén 'igen magas' jelentésű *hóri-horgas* szavunkban is. A NySz. négy adatot közöl e szóra, s mind a négyben *horihorgas* alakot találunk. Ha azt mondjuk is, hogy itt az o betűk fölül a vessző csupán elmaradt, mégsem magyarázhatjuk a *hóri-* alakot másnak, mint a *horgas* szó játszi -i képzős változatának, amely tehát eredetileg *hori-*-nak, s így a *hóri-horgas* is korábban *hori-horgas*-nak hangzott. A bibliából ismert óriásnak héber neve *Golját*, a görög fordításokban Γολιάθ, s ebből a rövid o-val hangzó szóból lett nálunk emphaticus nyúlással *Góliáth*.

A régibb nyelvben az *óriás* szó *orias*, *oryas* alakokban fordul elő (BesztSzój. 1046. és NySz.). Most már nem mondhatjuk, hogy itt is elmaradt az ékezet az ó fölül, mert későbbi, pontosabb hangjelölésű szótáraink, pl. PP., WAGNER, Phras. (1750.), PPB., SÁNDOR, Told. *oriás*, *oriási*, *oriásocska* adatokat közölnek (*Gigas* alatt), míg ugyanezekben a szótárakban pl. az *ól*, *ólom*, *óra*, *ótalom* ó-i ékezettel szerepelnek. Sőt tovább is mehetünk. Feltehetjük, hogy az *óriás* nem is *oriás*, hanem *orjás* volt. S amint az *oriás* alakot nem kellett, ép úgy ezt az *orjás* alakot sem kell megcsillagoznunk, mert MA. mindhárom kiadásában *orjás*, *orjási*, *orjásocska* adatok jelentkeznek. A NySz. egyes adataiból azt következtethetnők, hogy szavunknak legrégebb kinyomozható alakja *orjas* volt, de az újabbkori állandó -ás végzetre való tekintettel valószínűbb, hogy az *orjas* adatokat *orjás*-nak kell olvasnunk.

Mint hogy tudjuk mármost, hogy az *óriás* eredetibb alakja *orjás*, esetleg *orjas* volt, hangtani akadályát nem láthatjuk annak, hogy szavunkat — amint CzF. is megsejtette — a magyar *or* és *orr*, *orj* vagy *orja*, *orom*, *ormágy*, *ormó*, *ormán(y)*, *Ormán(y)ság* (e szavakról l. különösen WICHMANN, ZSIRAI, RÁSONYI NAGY, MÉSZÖLY, VISKI cikkeit: MNy. VIII, 325, XXIII, 310, XXIV, 23, XXV, 328, XXVII, 276,

XXVIII, 53) szók családjába sorozzuk. Alapszavuk a finnugor eredetű magyar *or* 'emelkedés, magaslat, hegy' (vö. vogul *ur* 'Berg', votják *vir, vër* 'domb, halom', finn *vaara* 'saltus', lapp *varre* 'Berg' [l. ZSIRAI összeállítását: MNy. XXIII, 311—2]).

Hogy az 'igen nagy, igen magas' jelentésű *óriás* (eredetileg *orjás* vagy *orjas*) csakugyan összefügghet a magyar *or* 'emelkedés, magaslat, hegy' szóval, azt más nyelvekből vett példákkal igazolhatjuk: osztják *kərəš* 'magas' ~ vogul *karəs* 'Anhöhe' ~ zürjén *kerös* 'Berg, Anhöhe' ~ votják *gurež, gurež* 'Berg' ~ cseremisiz M. *kuruk* 'hegy (mons)' ~ finn *korkea* 'magas' (MUSz. 37, PATKANOV—MUNKÁCSI: NyK. XXXI, 64, PAASONEN—DONNER, OstjWb. 81) | vogul *tuńšîn* 'hoch' ~ mordvin *t'sot'sana* 'Gipfel' ~ magyar *csúcs* (TOIVONEN, Zur Gesch. d. fgr. inl. Afr. 158—9) | német *hoch* 'altus' ~ gót *hiuhma* 'Haufen, Menge' ~ litván *kaukarà* 'Hügel' (WEIGAND, DWb. 874) | a német *Riese* valószínű megfelelői ó-szláv *vrichū* 'Höhe, Gipfel' és görög *πίov* 'Bergspitze, Vorgebirge' (KLUGE⁸) | finn *hüisi* 'óriás', eredetileg 'berek, áldozó hely' (SETÄLÄ: NyK. XXVI, 414; a 'magaslat → erdős magaslat → erdő' jelentésfejlődésre nézve vö. ZSIRAI: MNy. XXIII, 311). — Van bizonyítékunk a magyar nyelvből is. Ismeretes a népnyelvből (de a köznyelvből is) az *ormatlan, ormótlan* 'esetlen, idomtalan, ügyetlen, durva, műveletlen' (MTsz.) szavunk. Eredeti jelentése kétségkívül 'igen nagy testű' volt. S ahogy ez az 'igen nagy testű' jelentésű *ormatlan, ormótlan* az *orom*, illetőleg alapjában az *or* 'emelkedés, magaslat, hegy' származéka, ép úgy lehet az 'igen nagy, igen magas' jelentésű *óriás* (*orjás* vagy *orjas*) is végeredményben az *or* 'emelkedés, magaslat, hegy' származéka.

Mikor *óriás* (*orjás* vagy *orjas*) szavunkat a hangtani és jelentéstani megfelelés alapján az *or* 'emelkedés, magaslat, hegy' szóhoz kapcsoljuk, azt ennek az *or* szónak *orja* vagy *orj* származékán át tesszük. Az *orja, orj -ja, -j* végzetéről tudjuk, hogy ez az egyes harmadik személyű birtokos ragja, illetőleg ennek maradványa (vö. MELICH, HORGER, ZSIRAI: MNy. XI, 361, XXI, 201, XXIII, 312).

De most már bizonyos — jelentéstani — akadályba botlunk. Ma t. i. csak a *disznó orjá*-ról beszélünk. Azonban kétségtelen, hogy az *orja, orj* szónak régebben általánosabb 'spina dorsis, dorsum animalis' volt a jelentése (MNy. XXIII, 312). Sőt — még ha adatszerűen nem igazolható is — egészen nyilvánvaló, hogy ennek az *orja, orj* (eredetileg *or*) szónak nem 'az állat háta', hanem — amint az *or* szó finnugor megfelelői esetében láttuk — 'emelkedés, magaslat, hegy' volt az eredeti jelentése, s ebből lett a 'hegy csúcsa' (vö. *Hegor*, azaz *hegy-or* OklSz.), majd további jelentésfejlődéssel 'az állat kiemelkedő része', azaz 'az állat háta', sőt az 'állat hátán végigvonuló színes szőrsáv' (FRECKAY: Nyr. XXXVIII, 325) is.

Egyéb nyelvekből idézett fentebbi példáink alapján úgy vélekedünk, hogy az *orja, orj* szavak feltehető 'emelkedés, magaslát, hegy' értelme meg az *óriás* ismert jelentése között megvan a kellő összefüggés.

Az *óriás* szó -s végzete melléknévképző. Ragnak (ez esetben a -ja személyragnak) képzővel (ez esetben -s melléknévképzővel) való megtoldása nyelvünkben újabb keletkezésű. Ebből következik, hogy *óriás* szavunk nem lehet nagyon régi. S csakugyan, a XV. századnál előbből nincs is rá adatunk.

Az, hogy az *óriás* régebben csak emberre, illetőleg emberféle lényre vonatkoztatva fordul elő (régi szótárainkban a *Riese* és a *Gigas* alatt található), s nincsenek a régi nyelvből pl. *óriás hegy, óriás fa* adataink, nem ronthatja le magyarázatunk helyességét. Hiszen gyakori eset, hogy a melléknév tapadás útján saját jelentésén kívül a vele kapcsolatban volt főnév jelentésével együtt használatos. Ilyen melléknévünk pl.: *mező* (t. i. föld), *kopó* (t. i. eb), vagy, hogy az -s melléknévképzőnél maradjunk: *fokos, farkas, szarvas, fenyves, tölgyes* stb.

Lehetséges, hogy *Oros, Orosháza* helyneveink személynévi eredetűek, s ez a személynév az itt emlegetett *or*-nak hasonló alakulású és jelentésű származéka, mint az *orjas, orjás, azaz óriás*, csak az -s képző előtt nem áll birtokos személyrag.

JUHÁSZ JENŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Sampo rejtvénye. Ezen a címen közölte a Magyar Nyelv szeptember-októberi füzete azt az előadásomat, amelyet 1930. január 28-án a Magyar Nyelvtudományi Társaság közgyűlésén tartottam, és amely utóbb megjelent finn nyelvű munkám: a „*Sammon arvoitus*” (Helsinki, 1932. Nagy 8 ré 654 l.) főeredményeit tartalmazza. Ehhez adok itt némi kiegészítést.

Föltettem, hogy a *pohjannaula* szónak mint a 'sarkesillag' nevének meg kellett lennie a finnben is (MNy. XXIX, 204). Ez később valóban beigazolódott: a *pohjannaula*-t kimutatták a legészakibb finn nyelvjárásokban, sőt előfordul Lars Levi Laestadius nehezen hozzáférhető prédikációs könyvében (Uusi Postilla. 1897. 75. l.) is.

Az én — csupán következtetésekre alapított — *Sampo*-magyarázatomat teljesen igazolja az az adat, amely a várlandi finnektől került elő. Ezek a finnek 300—350 évvel ezelőtt vándoroltak Közép-Svédországba, és azóta alig érintkeztek a finnországi finnekkel. A finn Szótáralapítvány két fiatal ösztöndíjasa náluk egy hetvenéves öregasszonytól, Kaisa Vilhuinentől, a következő értesítést kapta: A *sammas* (a szó ilyen alakban fordul elő a várlandi finneknél) oszlop, mely az égboltozatot tartja. A világ aranyoszlopon áll, amelynek rézlába van, és a tetején aranygomb. Az oszlop a *sammas*, az aranygomb pedig az északi

csillag, az ég köldöke, a *sammas* szege és csapja. Ez a szeg a *sammas*-ban volt. A *sammas* kilenc öl mélyen nyult a föld belsejébe és az ott levő rézhegyre támaszkodott. Az égbolt a szeg körül keringett. A keringésre vonatkozólag az elbeszélő a *sammas jauhoi* 'a sammas örölt' kifejezést használta. (Vö. Sammon arvoitus 558–60. l.)

SETÄLÄ EMIL.

A -vel raghoz. Még október havában hozta nekünk a légi pósta a következő levelet:

Tekintetes Szerkesztő Uraim! Szíves engedelmmükkel — jó egynehány esztendei szünetelés után — megint beállítok egypár sorsal. Alkalmasint azt tetszett már gondolni, hogy elköltöztem ez árnyékvilágból, mivelhogy rég nem adtam magamról életjelt. Hát, amilyen réges-régi ősz-öreg ember vagyok, bizony magam is csodálom, hogy még itt lézengek.

A minap (ahogy mi erdélyiekül mondjuk) furesa nyelvészeti álmom volt. Azért vettem megint tollat a kezembe, mert nem tudom megállani, hogy el ne mondjam.

Azt álmodtam, hogy a *-vel* rag sajtópert indított ismeretlen tettes ellen, aki a becsületében gázolt. Értésére esett u. i., hogy a Magyar Nyelv legutóbbi füzetében a következő állítás van kinyomatva: „A finn *väki* ~ vogul *βä'* ~ magyar *-vel* egyeztetésben már az is hiba, hogy fiun és vogul nominativus van r a g o s magyar alakkal összevetve.“ (213. l.)

»Micsoda? — fortyant fel a *-vel* rag. — Holmi „miserabilis nominativus“-okat mernek velem összevetni! Velem, aki sokkal különb vagyok, mert azok semmit sem tudtak a végükhöz „ragasztani“ (l. MTsz.), sőt az egyiknek még a vége is lekopott, nekem pedig van egy ősrégi *l*-em, amelyet századoknak vége-láthatatlan során át megőriztem. Ez az én nemesi *y*-om!«

Az ügyet azonnal a Finnugor Nyelvészeti Ítélszék elé vitte. Nyomozták az ismeretlen tettést és SZINNYEI JÓZSEFET fogták gyanúba, mert tudták róla, hogy több ízben írt holmit a felperesről.

A végtárgyaláson SZINNYEI először is a szokásos kérdésekre válaszolva megmondta, hogy így meg így híják, ennyi meg ennyi esztendő, foglalkozására nézve finnugor-magyar nyelvész, büntetlen előéletű. Az elnöknek arra a kérdésére, hogy bűnösnek érzi-e magát, azt felelte, hogy: nem. Előadta, hogy ő a *-vel* raggal sohasem vetett össze semmiféle nominativusokat, hanem a vogul *βä'yl* alakot egyeztette vele, az pedig ugyanazt az *l*-et viseli, amelyre a felperes büszke.

Következett a tanúk kihallgatása. Az első: id. és ifj. NYH., NYK. és MNY. megerősítették azt, amit SZINNYEI mondott, de az Ítélszék érdekelt feleknek minősítette, azért nem eskette meg őket.

A felperes a Magyar Nyelv cikkíróját idéztette meg tanúnak, mert a vádat az ő állítására alapította. A koronatanú a felperesnek nagy *csudálatujára* azt vallotta, hogy valami tévedésnek kell lennie a dologban, mert ő maga is azt írta néhány hónappal ezelőtt a Finnisch-ugrische Forschungenben (XXI, 56), hogy SZINNYEI a magyar *-vel* raggal a vogul *βä'yl* alakot egyeztette, amely *-l*-ragos.

A Finnugor Nyelvészeti Itélőszék erre SZINNYEIT felmentette a becsületsértés vádja alól, a felperes pedig megnyugodott az ítéletben.

A hallgatóság, amely legnagyobb részét hiatustöltőkből és tövégiekből állott, zúgolódva távozott.

Íme, ilyen furesákat álmodik az elvénhedett ember!

Kelt Szamosfalván, 1933. október 25-én.

Megkülönböztetett tisztelettel

SZAMOSFALVI GERGELY.

Somlai ~ somlói. Az eredetibb *somlai*-féle helynévi mellékneveknek újabb *somlói*-féle alakokkal való kieseréldésére PAIS Dezső a MNy. legutóbbi füzetében (235. l.) több érdekes XVI—XVII. századi példát idézett. Kiegészíthetjük ezeket néhány már régebben kimutatott igen fontos adattal, úgymint: Monoszlai András XVI. századi hitvitázónk négy munkája közül három *Mcnoszlói*-nak nevezi magát, mégpedig „Az szenteknek hozanc valo segetsegekrül” (1589.) című könyvének címlapján *Monosloi*, ajánló levele végén *Monozloi* írással; „Az idvössegre intő kepeknee tiszteletiről” stb. címűnek (1589.) címlapján *Monoszloi*, ajánló levele végén *Monobloi* írással, és „Az Isten malasztyarol” címűben (1600.) mindkét helyen *Monozloi* írásmóddal; csupán Apológiájának (1588.) címlapján áll *Monostai* s bevezetése végén *Monobtai* alak | XVII. századi számtudósunk, Tolvaj Ferenc Arithmetikájának 1675-i kiadásán előnevét (SZABÓ KÁROLY Régi Magyar Könyvtárának címközlése szerint) *Menyői*-nek, a többi kiadásai közül, amelyeket a M. Nemz. Múzeumban magam megnézhettem, az 1698-in és 1703-in *Menyői*-nek, az 1701-in pedig *Menyői*-nek írja | Pápai Páriz, naplójában, ha ugyan pontos a közlés, egy *Magyarói* Márton nevű barátjáról emlékezik meg (l. IrtörtKözl. II, 393) | egy XVIII. századi verselőnknek *Verestői* György a neve (idézve pl. MNy. VI, 27 is) | Csokonainak 1793-ban írt *Tempefői* című vígjátéka pedig közismeretű (l. ezen adatok rövid felsorolását Nyr. XXIV, 568). — Ezekhez később, a kérdést másodszer is fejtegetve, a következő saját magam látta és kijegyezte példákat csatolhattam: „ott végezet az *kalloiakkal*”; „halottam *kalloiaktul*” | „az *assoí* Berket halottam *Assoí*¹ határban lenni”; „*Assoí* Benzur János”; „az *Assoí*, és szent kereszt határhoz” stb. (egy kevésbé ismeretes *Assoí* helynévből, amely *Asso* írásmóddal szintén többször előfordul az Orsz. Levéltárnak Urb. et Conscr. 62/33 jelzetű, losonci, 1642-i összeírásában, ahonnan a melléknévi példák is valók) | „Oklosi penzen vett bor vasibus 7. *Maczoi* penzen vett Bor vasibus 7” (a hunyadmegyei *Macsó*, az 1907-i Helyiségnévtár szerint *Macsó* helynévből, Apafi Mihálynak az Erdélyi Múzeum levéltárában őrzött jegyzőkönyvében, 23b. l.; ez utóbbi adatokat l. Nyr. XXXVII, 83—4).

Ezek után bizonyára nem lehet kétség a PAISTÓL történetírói munkából idézett² s ugyanazon történetírótól kapott többi adatok -oy végződésének pontossága iránt sem, bár jól tudjuk,

¹ A Nyr.-beli közlésben a szövégi hosszú *i* sajtóhiba.

² PAIS az eredetiben is látta ezeket. — A SZERK.

hogy történettudásaink szövegközléseiben ilyen csekélységnek látszó ($o \sim a$) írásbeli eltérések már számtalanszor figyelmen kívül maradtak (l. ezekről „A nyelvemlékek közlése módjáról” című akadémiai fölolvásomat: Nyr. XXXV, 62 stb., és vö. hozzá az uo. l. 106—7 kiderített közlési hibákat, éppen az *-ai* \sim *-ói* végű mellékevek kérdésének újabb fejtegetésében, ezeknek régi adataira vonatkozólag).

ZOLNAI GYULA.

Annak a megvilágításához, hogy a *Csik-Somlyó* helynévből való *-i* képzős melléknév manapság milyen formában használatos, hozzájárulhat ez a könyveim: „A *csiksomlyói* harminekét Confrater”. E címen teszi közzé P. BOROS D. FORTUNÁT DR. ferencz-rendi áldozópap 1922-ben a kolostor rövid történetét. A. M.

Első-második szótagbéli $o \rightarrow o > \ddot{e} \rightarrow o$ változás. Sopron megye rábaközi részében, Mihályitól délfelé, Vica és Vadosfa helységek szomszédságában a mai Kis-Rába mellékén tűnik fel 1227-ben „terre [genit.] *Fortunad*” (ÁrpÜjOkm. VI, 449, HazOkm. I, 8). A „föld” nyilván arról a *Fortunad* soproni várjobbágyról nyerte a nevét, akit egy 1226-i oklevél említ (CodDipl. III, 2: 98¹). Ez a hely jelentkezik a következő adatokban is: 1356: magistri Adam de *Fortunadfalua* (CodDipl. IX, 7: 156); 1409: Poss. *Fortunadfelde* (SopronmOkl. I, 601). A helynévben, illetőleg az alapjául szolgáló személynévben a latin *Fortunatus* személynév magyar *Fortunád* megfelelőjét látjuk, amely a közép- vagy egyházi latin forma *-uš* végzetének elvetésével, majd az így támadt *Fortunát* alakbeli végző *-t*-nek abban a nyelvtörténeti korban gyakran tapasztalható *-d*-re váltásával lett.

A szóban forgó helynév 1428-ban mint „Terra seu poss. *Ferthonadfalua*” (CSÁNKI III, 608), 1475-ben meg mint „pratum *Ferthonadfelde* vocatum” jelenik meg. Az 1475-i adatot az OklSz. „[«Sopron m.» Szam. jegyz.]” megjegyzéssel a *fertő*, *ferté* szó idézetei között sorolja fel, ami arra vall, hogy a szerkesztő *fertő*-*nád*-nak olvassa, illetőleg *fertő*-*nád*-nak gondolja a helynevet, noha a *nád* alá nem veszi fel. — NAGY IMRE (HazOkm. I, 9—10) az 1227-i adathoz tett észrevételeiben szintén a *fertő*-vel, illetőleg az 1240-ben Mihályi mellett a mai Kisfalud megfelelőjeként felbukkanó *Ferteud*, másképp Kázmér hely nevével (CodDipl. IV, 1: 201) egyezetteti, ámde tévesen, mivel ez a *Fertőd* Mihályitól északra esett, *Fortunád* ellenben délre. Az 1234: uilla *Ferteud* (ÁrpÜjOkm. VI, 551) és 1265: villa *Ferteu* (CodDipl. IV, 3: 307) meg, amelyet NAGY IMRE (i. h.) azonosnak hisz az előbbivel, Mihályitól és Vicától távolabb délnyugat felé, Sajtos-Kál, Nemes-Ládony, Nemes-Kér, Ság táján feküdt (CSÁNKI III, 608), tehát *Fortunád*-hoz ugyancsak nem lehetett köze. NAGY IMRE egyszersmind adós marad annak a megvilágításával is, hogy nyelvi tekintetben miképen tartozhatnék össze a *Fortunád* a *fertő*-vel.

Más irányban lehet a *Fortunád* \sim *Fërtonád* megfelelésre magyarázatot találni. T. i. itt nyugodtan mellőzhető magyar

¹ A név itt *Forunad*, de ez bizonyára hiba, mintahogy hiba az is, hogy CZINÁR az Indexben a „de Iobbagionibus autem castri *Forunad*” kapcsolatból ezt következteti ki: „*Fortunad*, Castrum in C. Sopron.”

nyelvtörténeti analógiák alapján feltehetjük, hogy a *Fortunád* a *Fortonád* alakot öltötte, s ebből azután az első-második szótagbeli *o—o* hangok hasontalanulásával megfejtethjük a *Fërtonád*-ot.

Egy ilyen *o—o > ë—o* hasontalanulás felvételével oszlatathatjuk el azt a nehézséget is, amelyet az EtSz. (I, 377) a *Bërtalan* keresztnév első szótagjának *ë*-je körül lát. Ennek esetében az 1211-i tihanyi összeírásból idézhető *Bortolon* formában lépett az első *o* helyébe *ë* (VárReg. 31. §.: *Bertholon* és 233. §.: *Bertolō*) vagy *i* (MünehK. Máté X, 3.: *Birtalan*).¹ De ugyancsak hasontalanulás: *a—a > ë—a* változás játszott közre a következő fejlődésben is: *Bartolom > Bartialom* (1386-ból OklSz.) $>$ *Bërtalo[aj]m > Bërtalan*.

Olyanféle ok formált *Fërtonád*-ot **Fortonád*-ból és *Bërtolon*-t *Bortolon*-ból, amilyen a (*Sarlós* \curvearrowright) *Sorlous > Sërlous* (1109: *ferlouf* [ÓMOLv. 17]), valamint a (*Csurgó* \curvearrowright) *Csorgou > Csërgou* (1193: *Chergou*; 1367: *Chergo* [ÓMOLv. 53, CsÁNKI II, 577]) vagy *Csïrgou* (1236: *Chyrgov* [CsÁNKI III, 323]) változásokat idézte elő. (Vö. Gombocz: MNy. XVI, 2 kk.)

Az 1409: *Terre Fertenadfelde* (SopronmOkl. I, 596) adatbeli *Fertenad*-ba, ha hiteles alak, talán népetimológia révén, az azon a vidéken a természeti viszonyoknál fogva sűrűn szereplő *fertő* \curvearrowright *ferté* és *nád* szavak belejátszása következtében² került a második szótag *o*-ja helyébe *é* vagy *ë*. Az 1416: *Farthnadfelde* és 1437: poss. *Fferthnad* (SopronmOkl. II, 31, 274) adatokból kiolvasható *Fartnád* és *Fërnád* nyilván *Fortonád*-ra visszamenő *Fartonád*, illetőleg *Fërtonád* formából keletkeztek a második nyílt szótagbeli rövid magánhangzó kiesésével.

*

Mikor már ez a cikk ki volt szedve, tudtam meg TREML LAJOSTÓL, hogy DRÁGANU MIKLÓS is figyelmére érdemesítette (Rom. în veac. I—XIV pe baza top. și a onom. 1933.) az általam itt tárgyalt „terra *Fortunad*“ stb. helynevet. DRÁGANU szerint ez „világosan“ a *Fortunatus* személynévből származik, mégpedig vagy az oláh nyelven át, vagy az olaszon keresztül (i. m. 154—5). Természetesen teljesen meghódolok a DRÁGANU-féle pánoláh tudomány misztikus módszere előtt, amely pl. a jelen esetben egy zárójel keretében az archaikus oláh *furtunat* 'viharvert' szóval vet össze valamit, nem egész „világos“, hogy mit (talán a latin *Fortunatus* személynevet? talán annak is volt ilyen „viharvert“ értelme?). A magyar helynevet különben a *t > d* változás példaként is idézi DRÁGANU (i. m. 139).

Hogy a nyomdai költségek kárba ne vesszenek, csillag feletti fejtegetésem szedését nem dobatathatom szét. Ezért csak így summásan fúvok takarodót a *Fortunád* névre vonatkozó nézeteimmel ama derék oláhság ellenében, amelyet DRÁGANU képzeletének vihara olyan tömegekben ver ide-oda a világba, egyebek közt a Dunántúl földjére is.

PAIS DEZSŐ.

¹ Vö. *ostoros* $>$ Anon. 32. §.: *yftorof*.

² Az 1227-i oklevél szerint Vicától északra van „terra *Fortunad*“, nyugatra „Stagnum quod vulgariter dicitur *Balvanus*“, keletre „terra *Wodos*“.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Borsért járó. Ez a kifejezés a moldvai csángóság Klézse nevű falujának a nyelvéből való és 'virgonc leány' a jelentése (MTsz.). Eredetét illetőleg könnyen azt hihetné valaki, hogy a moldvai virgonc leányok azért kapták a *borsért járó* nevet, mert a konyhában szívesen kuktáskodván, őket szokták a boltha küldeni borsért, és ebben a megbízatásukban rendszerint gyorsan, fürgén jártak el. Ez a feltevés azonban nem volna helyes, mert az említett kifejezésnek valójában semmi köze sincs sem a konyhához, sem a bolthoz. Tulajdonképen a babonás néphitből származik, szorosabban: a boszorkányokra vonatkozó hiedelmek egyik nyelvi emléke.

A boszorkányokról ugyanis a többi között azt tartják, hogy seprőn, piszkafán, azsagon, pemetén, de emberen is, ha *lővő tehetik, megnyergelhetik*, egy bizonyos helyre, leggyakrabban a Szent Gellért hegyére lovagolnak borsért. KURUY LAJOS regényében olvassuk: „Hát urad az ebszülötte? tán [a boszorkányok] *borsért paripáztak rajta?*“ (Hazai Rejtelmek: Magyar Regényírók VIII, 6). Ipolyi egy boszorkányperből idézi: „... a kantárt csapta a fejéhez és ő mindjárt lővő változott, s Rekettye Pila (a vádlott) reá ülven *borsért járt rajta*“ (MMith.² II, 188). A csufondáros kedvű CSOKONAI is ilyesmire céloz, midőn a Dorottyanak ezt éneklí két vén zsanáról (magyar *zsana* < szláv *žena* 'nő, asszony, feleség'): „Beszélnek magok közt, az ördög tudja mit, | Tán a *szengelléri borsot* vagy valamit“. Ezt a helyet azután jegyzetben ekként magyarázza a népi dolgokban fölöttébb járatos költő: „*Szentgelléri bors*. Azzal tartja az együgyű nép, hogy a vén banyák éjtszakánként megnyergelven az emberek, a *Szent-Gellért hegyére járnak borsért*.“ CSOKONAI különben onnan keleti vihartámasztó útjára a garabonciás deákot is: „De felkeveredvén a vidi pusztáról, | Vagy a *Szen-Gellérnek borstermő szirtjáról* | Zablás sárkányán a garabonciás diák“ (Dorottya II. könyv). ERDÉLYI JÁNOS szólásgyűjteménye szerint a boszorkányok: „Járnak a *Szent Gellért* (népnél *Czengellér*) hegyére táncolni és *borsért*“ (60. l.). Mellékesen megjegyzem, hogy ebből a szentgellérthegyi táncolásból eredt a boszorkányoknak Dugonicstól följegyzett és ERDÉLYTŐL is közölt *Szent Gellér högyi tánczos* (Péld. II, 62), *Szentgellérthegyi tánczos* (MKözm. 3059) elnevezése.

Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy a boszorkányoknak a *Szent Gellért hegyére járása* elég régi hiedelem. Magyar szövegben legelőször egy 1682-i debreceni boszorkányper emlékezik meg róla (KOMÁROMY A., A m. boszorkányperek oklt. 135), de magyar eredetű latin szövegben már 1656-ban is előfordul (IPOLYI I. m. I, 180). Ez a hit valószínűleg Buda német lakosai nyomán terjedt el nálunk. A *Szent Gellért hegyé*-t ugyanis németül éppúgy *Blocksberg*-nek hívják, mint a Harz hegység legkiemelkedőbb, boszorkányos hírv csúcsát. A Buda melletti *Blocksberg*-hez könnyen hozzátapadhattak a harzbeli *Blocksberg*-ről szóló babonás hiedelmek.

Hogy miért éppen borsért jártak a *Szent Gellért hegyé*-re boszorkányaink, arra is a német boszorkányhit adja meg a

feleletet. A német boszorkányok ugyanis *Pfefferland*-ba repültek, oda, *wo der Pfeffer wächst* (vö. IPOLYI i. m. II, 188; KATONA: Ethn. X, 163). Természetes, hogy a jórészt német hatás alatt kialakuló magyar boszorkányhit ebben a vonásban is megegyezik legfőbb forrásával. Kérdés azonban, hogy az a hely, *wo der Pfeffer wächst*, a *Pfefferland*, hogyan került bele a boszorkányhitbe. Talán a boszorkányok bűbájoló gyakorlatában szereplő bors útján? A boszorkánykonyha szerelmi varázskészítményeinek gyakran használt alkotórészei lehettek a fűszerek, közülök erős izgató, hevítő hatása miatt bizonyára sokszor alkalmazták a borsot. Néhol ma is szokás a kakasokkal pár szem borsot etetni, hogy fokozottabb párosodásra ösztönözzék őket. Talán ezt a német közmondást is a borsnak tüzelő, gerjesztő volta magyarázza: *Pfeffer bringt den Mann auf's Pferd, D' Frau bringt er unter die Erd'* (W. KÖRTE, Die Sprichwörter und sprichwörtl. Redensart. der Deutschen. 1837. 341). Ha ez a föltevés helyes, akkor borssal készült aphrodisiacumot jelent a *szentgellérti bors*.

Lehet azonban, hogy a *Pfefferland*-on a borstermő Indiák messze területét kell értenünk. Azt a szinte mesés földi távolságot, melynél nagyobbat a régi emberek nem ismertek, s mely csak a boszorkány számára volt könnyen megjárható. A boszorkányokról ugyanis az volt az általános hiedelem, hogy nagy messzeséget tudnak bejárni igen rövid idő alatt. A repülőzsírral megkenekedett útrakelő boszorkány csak annyit mondott: *Hip, hop, ott legyek, ahol akarok*, vagy *ahol magam akarom!* — és hamarosan célhoz ért. *Hop hírével jár*, szoktuk mondani ma is, ha valakinek a nagy gyorsaságát emlegetjük. Ilyen gyorsan jött-ment, tértül-fordult a borsért járó boszorkány is, és ez ok miatt kapta azután Moldvában a virgonc, fürge, tehát szintén gyors mozgású leány a *borsért járó* nevet. Hasonló eredetük van az *aszagon járó* 'gyors' és a *kürtön járó* 'virgonc, eleven leány' (MTsz.) kifejezéseknek is, melyek szintén a boszorkányosság nyelvében gyökereznek (KERTÉSZ, Szokásmondások 93—4).

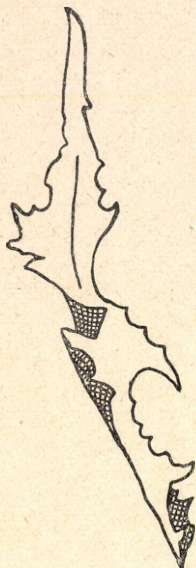
CSEFKÓ GYULA.

Cikornyás. Az EtSz. szerint a *cikornyás* 'geziert, aufgeputzt, geschnörkelt, gekünstelt' ismeretlen eredetű szó, s nyilván belőle vonódott el a *cikornya* 'Aufputz, übertriebene Prachtsucht in der Sprache stb.; Schnörkel', melynek származékai aztán a *cikornyáz, cikornyál* stb.

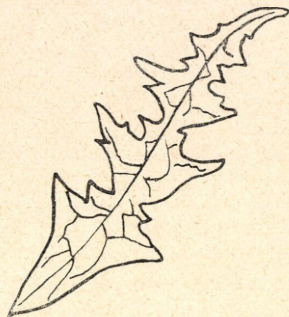
Ha az EtSz.-nak helyes ez a megállapítása, akkor az etymon megfejtését a melléknévvel kell kezdenünk. A *cikornyás* alakjánál fogva nem lehet más, mint -s képzős származéka egy *cikornya* szónak, amely azonban nem az 'Aufputz' jelentésű főnév, hanem a köznyelvi *cikória* (∩ *cikoria*) népies alakváltozata. Ez a *cikornya* alakváltozat a MTsz.-ban ugyan nem fordul elő, a régiségben azonban igen, mégpedig az 1629. és 1641. évi Dictionariumban (vö. EtSz.), és úgy viszonylik a *cikoria* (∩ *cikória*) szóhoz, mint a *pernye*: *perje*, *csernye*: *cserje*, *varnyú*: *varjú* stb. Hangtanilag tehát az összefüggés kifogástalan.

Hogyan magyarázandó azonban a '*ziehorienartig' → 'geziert, geschnörkelt, aufgeputzt, gekünstelt' jelentésfejlődés? —

Tudvalevő, hogy a *cikória* néven ismert növények levelei feltűnően cikkeakkosak, kanyargó szélűek. Közülük a legközönségesebbnek, a kátángnak (*Cichorium intybus* L., Wegwarte) a levelei „többnyire kacúrosan, öblösen hasogatottak vagy fogasak“ (I. JÁVORKA, Magyar Flóra 1180), az endiviasaláta néven ismert *Cichorium endivia* L. levelei pedig „néha kétszeresen igen bodrosan szeldeltek“ (uo. 1181). Csak egy pillantás az idetartozó levélformákra:

Cichorium intybus L.

Taraxacum officinale.

és rögtön megértjük, milyen is az, ha valami *cikornyás*: kacs-karingós, mint a *cikória* levele.

Ilyenformán egyszerű asszimilációs jelentésváltozással volna dolgunk a *cikornyás* esetében.

LAZICZIUS GYULA.

Dóm. MOHR Győző így fejezi be egyik cikkét: „Ennél csak az különösebb, amibe Győző Andor Szépművészeti lexikonjában botlottam. A *Dóm* jelszónál olvasom, ez a *domus* rövidített alakja. Szép. De mit szól ehhez Juppiter, akinek tiszteletére emelték azokat a templomokat a régi rómaiak, amelyeknek ormára rövidítve **D. O. M.**-et: **Deo Omnipotenti Maximo** helyett irtak. Egy pár tüzes villámot bizonyosan levág a magas Olimpusról a merénylőre.“ (Protestáns Tanügyi Szemle VII, 297.)

E szerint a *dóm* is afféle EMKE-szó; ugyanolyan eredetű, mint pl. a MÁV, a HÉV, az OTI, az UFA, a BEAC, az FTC, a BTC, a NYUKOSZ stb. Nem tudom, csakugyan ott díszlett-e a Jupiter tiszteletére emelt templomok ormán a **D. O. M.** felirat; azt sem tudom, honnan vette MOHR Győző az idézett szószármaztatást.

A magyarban nem igen lehet régi szó a *dóm*, legalább a NySz.-ban nem fordul elő, és nyilván nem más, mint a német *Dom* átvétele (az EtSz.-ból hiányzik). A német *Dom* pedig WASSERZIEHER szófőjtő szótára szerint (Woher? 1927.) a latin *domus* (t. i. *domus Dei* 'istenháza') származéka, éppúgy, mint az olasz *duomo* és a francia *dôme* (l. PLATE, Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache). A német *Dom* véletlenül összevág a *Deo Omnipotenti Maximo* felirat kezdőbetűivel, ámde a szó-
nak olasz és francia alakját semmi módon sem lehet a feliratból kimagyarázni, ennél fogva mégis csak alighanem a mennykővel fenyegtetett Művészeti Lexikonnak lesz igaza. N. J. B.

Ludvég. 1335: *Wyfolw, Saag* et *Lwdweg* (KárOkl. I, 102); 1336: *Saag* et *Ludweg* (i. h. I, 120); 1374: *Saagh, Lwdwygh* (i. h. I, 342); 1518: *Saag cum vico Lwdweg* appellato, necnon *Saagwyfalw* (i. h. III, 110). Ezek az adatok a mai nógrádmegyei KARANCS-SÁG-ra és a mellette fekvő SÁGÚJFALU-ra vonatkoznak (vö. CSÁNKI I, 103).

Az 1518-i *Lwdweg*-et az OklSz. a *vég* szó adatai között idézi, az előrész mivoltára nézve azonban — úgy látszik — nem foglalt állást, legalább a *lud* madárnévnél nem szerepelteti az adatot. Véleményem szerint a 'finis', illetőleg 'vicus; helység-rész' értelmű *vég* szóhoz nincs köze a fenti adatokban előforduló helynévnek, hanem a németből való *Ludvig* > *Ludwäg* ~ *Ludwäg* személynévre megy az vissza.

A 'Lajos' név, amely Nagy Lajos királyunk nevének a hatása alatt a XIV. században francia eredetű formában terjedt el és gyökeresedett meg (vö. MELICH: MNy. X, 395—6), korábban felbukkan nálunk német alakban is, de a legnagyobb valószínűség szerint németiségüket még megtartott emberek nevéként. Az 1055-i tihanyi alapítólevelén „Signum *Lutouic* comitis” van (ÓMOlv. 25). 1289-ben „Theodorico de Mulbach. et *Ludwico* fratri suo” szepességi emberekről van szó (ÁrpÜjOkm. IX, 517). Esztergomban van említve: 1291-ben „domos et curiam *Ludweg* carnificis” (MonStrig. II, 311); 1294-ben *Ludwykus* mészáros és „domus *Ludwyg*” (vele együtt „domus *Sebreth* [*< Sibrít < Sivrít < Sifrit < német Siegfried!*]) (ÁrpÜjOkm. X, 140, 144 és MonStrig. II, 357, 360); ugyancsak 1294-ben *Luduicum* mészáros (MonStrig. II, 362). Egy 1292-i oklevélben a Szeben megye északnyugati részében fekvő Kis-Apolddal kapcsolatban egy százsz jog szerinti hagyomány részeseként szerepel *Ludueg* fia *Cristianus* (ZIMM.—WERN. I, 191). — Érdekes, hogy Pál országbírónak Lajos királyi herceg ügyében kiadott 1338. évi ítéletlevele ilyen németes alakban írja Nagy Lajos nevét: *Luduycum* (acc.), *Luduyco* (dat.-abl.), *Luduici* (genit.) (ZalaOkl. I, 332—4).

Kolozs megye keleti sarkában Teke mellett délkeletre találjuk ma *Ludvég* helységet. Ez 1322: Poss. *Luduegfalua*; 1332—1337. páp. tizl.: villa *Ludvici, Luduici, Luduig*; 1388 és 1502 között sokszor: *Lwdwegh, Lwdweg* stb. (CSÁNKI V, 375). LIPSZKY szerint németül *Ludesdorf*, oláhul *Ludigul* vagy *Lugyigul*, a Hnt. 1873. szerint németül *Ludvigsdorf*, oláhul *Logigu*. Az adatok alapján alig lehet kétség, hogy ez a helynév a német szár-

mazású *Ludvig* ~ *Ludvég* személynévvel függ össze. Sőt ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a helység 1322-ben a Kökényes-Rénold nembeli Rénold ispáné, és hogy ez a Rénold a jelzett időben, valamint nemzetsége már a XIII. század elején a Nógrád megye délkeleti részén, Kökényes és Szirák tájékán volt birtokos (vö. KARÁCSONYI, MNemz. II, 336—8, CsÁNKI i. h.), arra gondolhatunk, hogy Rénold ispán kolozs megyei birtokának ugyanaz a *Ludvig* volt a névadója, aki után a nógrád-megyei Kökényes-Rénold-birtokoktól nem messze eső *Ludvég*-ot elnevezték.

Még Szepes és Sáros határán is felmerül *Luduegfalua* birtok 1358-ban (CodDipl. IX, 2: 755); 1408, 1454: *Lwdwyg* (CsÁNKI I, 263).
P. D.

Aténás. SZARVAS GÁBOR foglalkozott elsőkkel azokkal a latin jövevényszavainkkal, amelyek nem a latin alanyesetre, hanem a tárgyesetre mennek vissza (Nyr. VI, 388, 459, XII, 130). E szokatlan jelenség oka MELICH JÁNOS megállapítása szerint (MNY. XIV, 18, 73) az, hogy a leginkább ragos alakban szereplő latin szavakat (nagyreszt tulajdonnevekről van szó!) a keresztény műveltség első századaiban szerzeteseink nem igen tudták a nominativusi alakra átformálni, s így az éppen előforduló esetben vették át őket a magyar nyelvbe. Ilyen átvétel a ma is élő *Egyiptom*, az egyh. latin *Egyptus accusativus*ából: *Egyptum*-ból (l. EtSz. I, 1400), a már elavult *Aténás*, a latin *Athenae accusativus*ából, *Athenās*-ból, stb.

A műveltség fejlődésével természetesen már felismerték a helyes latin nominativusi alakokat is, s ekkor ez a tudatosan átvett újabb alak lassanként kiszoríthatta a nyelvhasználatból a hagyomány által megőrzött, szabálytalanul átvett alakot. A két alak küzdelme legtöbbször soká, egy-két évszázadon át tartott, míg végül egyik — rendszeren az újabb átvétel — diadalmaszkodott. Így szorította ki (az egy-két régi példából ismert accusativusi átvételeket nem említve) az *Efezsom* (*Efészom*, *Éfészom*) alakot előbb az *Efezsus* (*Efézsus*), majd az *Efezus*, a *Korintom*-ot a *Korinthus*. Nem tudta azonban kiszorítani az *Egyiptom* formát az *Egyiptus*, bár Sylvester óta (l. EtSz.) a mult század második feléig egyre elő-előbukkant ez utóbbi is.

Egyetlen példát ismerek arra, hogy két ily alak aránylag rövid idő (két-három évtized) alatt cserélődjék ki a nyelvhasználatban. Ez az *Aténás* eltűnése. Ilyen gyors változás természetesen csak olyan korban képzelhető el, amelyben a nyelv iránti érdeklődés divattá lett, s amikor a közműveltség szintje hirtelenül, lökészerűen emelkedett.

Az *Aténás*-t kiszorító *Athéné* alak az EtSz. szerint a XIX. század elején tűnik fel, és szótározva először MÁRTONNÁL található 1818-ban, *Athéné* és *Athené* alakban.

A változás, úgy látom, néhány évtizeddel korábbra tehető, s lefolyása igen jellemző a nyelvújítás korára. A XVIII. század hatvanas-hetvenes éveiben meginduló magyar nyelvű tudományos irodalom eleinte megtartja az *Aténás* alakot. — Úgy hiszem, MÁTYUS ISTVÁN az első, ki Ő és új Diateticá-jának IV. darabjában (Pozsonyban, 1789.) az újabb alakot használja, bár még latinus helyesírással: „Némellyek azt tartották, hogy egykor

vetekedvén *Minerva Neptunus*sal, mellyik adna nevet *Athenae* várofsának...“ (294); *Athenaeben* (295); *Athenaebéli* (295), stb. — A következő évben, ha nem is nyomtatásban, már felemeli szavát az új alak mellett a nyelvtudós is. FÖLDI JÁNOS 1790-ben készült Nyelvkönyvében ugyan helyesli, hogy a nélkülözhetetlen kölesönszavakat „láguyitfuk 's egyenlítfuk... a' láguy, könnyű és kényes Magyar 'fzóejtélhez“¹, mégis tiltakozik az *Aténás*-féle átvételek ellen. Mint a nyelvújítás korának embere, nemcsak tudományos szempontból hibáztatja ezeket az alakokat, hanem rossz hangzásuk miatt, tehát esztétikai szempontból is. „Az illy idegen neveket: *Athenae*, *arum*, *Siracufae*, *arum*, *Delphi*, *orum* 's a' t. ok nélkül magyarofították meg eleink a' vádolól, és nem a' Nevező efetről [értsd: accusativus. nominativus]. Mi zükfég tóldani a' Nevező efetet? Izebb: *Athéna*, v. *Athéné*, Izebb: *Athénai Nép*, mint *Athénásbéli*, 's több hoffzú *Izölláfok*.“ (293—4) — Ragozva is mindkét alakot ajánlja: „*Athénába*, vagy *Athénébe*“ (292). — Ami az *Athéna*, *Athénai* alakokat illeti, FÖLDIN kívül nem igen használták. Az egyetlen író, akinél következetes használatára találtam, GVADÁNYI; világtörténetének első kötetében (A világnak közönséges históriája I. Pozsonyban, 1796.) számtalanszor olvashatjuk: *Athéna* (pl. 125 kétszer), *Athénabéli* (uo. stb.), *Athénai* (143 stb.), *Athéna* (153 háromszor stb.)². — Az *Athéné* alak már 1791-ben ismét felbukkan: „Mi oka kérek, hogy a' Vallás neveltség és bolondság volt *Athénében* és Rómában?“ (JENEI GYÖRGY, Természet-könyve. A' hortobágyi pásztor és a' természet-visgáló. Pesthenn, 1791. 220). — 1800-ban már az elterjedt Pesti Kalendárium is így használja a nevet: „*Athéne* Várofsát.“ Az első adatom újságból 1803-ból való: „*Athéne béli*“ (Magyar Kurir 1803:374). Ez időben már igen sok helyütt előfordul az újabb alak; ez adatok közül csupán TANÁRKI JÁNOS Plutarchos-fordítása érdemel említést (Némelly görög és római nagy emberek' élete. Pozsony, 1807.), ahol t. i. az *Athéné*, *Athéne* és *Athéné* alakok egyaránt használatosak.

Az újabb alakokat, noha a debreceni FÖLDI (l. fentebb), sőt Csokonai is használta őket (Genius kiad I, 218 stb.), inkább a neológusok védtek és terjesztették. Így a Mondolat 1813-ban az *Athéna* alakot használja (RMKtár XI, 68), s a jegyzetek közt ehhez gúnyos magyarázatot fűz, amelyben az *Athénás* híveit láthatólag műveletlenséggel vádolja meg (uo. 78).

Ugy látszik, ezután az *Aténás* már csak az idősebb nemzedék nyelvében élt, mert használata állandóan ritkul, majd teljesen eltűnik az élő nyelvből. Ép oly nyomtalanul, mint ahogy az *Athéné* alak is eltűnt néhány évtizeddel utóbb, a máig is használatos *Athén* elterjedésekor.

TECHERT JÓZSEF.

¹ Az 1912-i kiad. (RMKtár XXVIII. sz.) 86; vö. TOLNAI, A nyelvújítás 75.

² Megjegyzendő, ezt az *Athéna* alakot már a magyar tudományos élet egy másik hulláma, a reformáció korának az irodalma is felszínre vetette. MAGYARI ISTVÁNNAL olvassuk egy helyütt: „az *Athéna* beliec“ (Az országokban való... : RMKtár XXVII, 195). A helyesbített nominativusra azonban a korból nincs több példám.

Fekete péntek, néma hét. *Fekete péntek*, régebbi nevén *siket péntek*, az egyházi évben a *fekete vasárnap* hetébe (*fekete hét*) eső péntek.

A politikai életben is járatos volt a *fekete péntek* elnevezés. MESKÓ ZOLTÁN anekdotáiban olvassuk, hogy *fekete péntek* volt a Házban az interpellációs nap (Meskó Zoltán vidám történeti. Bp., 1925. 32. l.). Akár *siket péntek*-nek is elnevezhették volna, mert nem egyszer süket fülekre talált az interpelláló, legalább is a kormány részéről. A kormánynak s a többségi pártnak nem egyszer kellemetlen volt az interpellációk áradata, találoán nevezték tehát el a t. Ház pénteki napjait *fekete péntek*-nek. Ma az országgyűlés alsó házában szerda az interpellációs nap. A képviselőháznak ma *fekete péntek* helyett *fekete szerda*-ja van.

A *fekete péntek* nem az egyházi naptár elnevezéseiből, hanem a tőzsdei életből juthatott át a politikai világba. A tőzsdének is megvan a maga *fekete péntek*-e: *black Fridag*, amikor le lehet égni. A mi napilapjaink is nem egyszer emlegetik Észak-amerikai emlékezetes *fekete csütörtök*-ét (*black Thursday*). 1929. októberi 24-én volt ez az ominózus nap („A fekete csütörtök” c. cikk: NemzUjs. 1932. IX. 18.).

Ujságolvasó ember előtt nem ismeretlen a *néma hét* vagy *csendes hét* elnevezés sem. Az 1932 évi időközi országgyűlési képviselőválasztás alkalmával egyik napilapunk ezt a címet adta tudósításának: „Hétfőn kezdődik a »csendes hét« a fehérvári és lengyeltóti kerületekben.” (UjNemz. 1932. 255. sz.). Maga a tudósítás így kezdődik: „Ma, szombaton és vasárnap van a választási küzdelem utolsó két »hangos« napja. Hétfőn megkezdődik a *néma hét* a székesfehérvári és lengyeltóti képviselőválasztásban.” (3. l.). Újabb választótörvényünk értelmében a választás napját megelőző héten szünetelnie kell a választási agitációnak. A gyűléstilalom következtében nevezték el e hetet *néma hét*-nek vagy *csendes hét*-nek. Evvel szemben a *néma hét*-et megelőző vasárnapot *utolsó hangos vasárnap*-nak nevezték el (UjNemz. 1933. II. 14. sz.). A választási küzdelemben mindig az utolsó hetet tartották *döntő hét*-nek (MESKÓ i. m. 33. l.). Most *néma hét* lett a *döntő hét*.

A *néma hét* elnevezés az egyházi nyelvből került a politikai szótárba. Az egyházi évben *néma hét* (*hebdomada muta, stille Woche*) az ú. n. *nagyhét*. A választások *néma hét*-e is igazi *nagy hét* a maga nemében.

TIMÁR KÁLMÁN

Csátibot, árvatölgy, ólmosbot. PUTNOKY IMRÉNEK a *csátibot*-ról írt cikke (MNY. XIII, 116) eléggé tisztázta a híres „kézbeli” származását. Előkerült azonban néhány érdekes adat, melyet kár volna feleldségnek éreszteni. Nevezetesen MÓRICZ PÁL, a régi magyar, kivált felsőtiszai életnek ismerője és bűvára „A csátibot” címen tárcát írt (Magyarország 1932. szeptember 7.), melyben sok becses tudnivalót találunk. A lényeges részleteket, itt-ott aláhúzva, szószerint idézem:

„Tulajdonképpen fegyverük (a hajduknak) a *keresetlen árvatölgyfa csátibot* volt... A gulyások a cifrázott nyelvű és fejű *ólmosbotot* kedvelik... A Tisza mellől, Borsodból... a

szilaj botos magyar mezőcsátiak szállították a *csátibotot* (Mezőcsát, Borsod déli felében, hajdan mocsaras, vízjárta terület) ... nótáik voltak az ilyen kézbevaló botokról:

Rézfokosom magyar fajta,
Érzik, ha verekszem, rajta,
Nyele ott termett a *csátba*, —
Ki a legény a csárdába?! ...

A *csádé*, *csáté*, *csát* nevezet valahonnét a Tisza mellől kerekedett... óriási kiöntésein a nád, a káka, gyékény, bozgány sás, kolokánfü, szittyó, szóval a *csádé*, *csáté*, a *csát* között a Tisza vize maga telepített erdőt. Fűz, nyárfa, vadkörte, *mocsártölgyből* szövédték az ilyen erdők... Ezek a fák tehát keresetlen fák voltak; mert nem emberi kéz, hanem a szabad természet, a zabolátlan folyó volt az ültetőjük és felnevelőjük... Az öreg tölgyek földben maradt tuskójából hajtottak szélről köröskörül azután azok a szálás *tölgy suharcok*, melyeket a kivágott öreg-tölgy árváinak, *árvatölgynek* elneveztek... A vastagabb hajtásból edződtek a bunkós keresetlen *árvatölgyfa csátibotok*. Igazi kézbevalóvá a »kifűtés« által váltak. Úgy történt a »kifűtés«, hogy a még eleven tölgyfát héjastól a tűzben erősen megpörkölik. Ekkor a fa a héj alatt megfülled és szép pirosan megszíneződik s most már a héj símán lehámozható, a meleg fa pedig tetszés szerint hajlítható... (a hajduk) Debrecen... Nyiregyháza stb. nagyvásárain szerezték be a csátibotot a botkupecektől... Vásár csárdabeli tánc... pócsi búcsú... követválasztás... bőven szolgáltattak alkalmat a csátibotok és hajdukoponyák kipróbálására...“

Bár az etimológia aligha egyezik bele MÓRICZ PÁL *csáté*, *csádé* egyeztetésébe (vö. EtSz.), a *csátibot* s az *árvatölgy* tárgyi származtatását magáévá teheti. Az utóbbiét megérősíti a népies növénynyelv kitünő ismerője, BORBÁS VINCE is: „*Á r v a t ö l g y*, *á r v a t ö l g y b o t*, *á r v a t ö l g y h a j t á s* Békés vármegyében a mocsártölgy (*Quercus robur* L.) fiatal fájának vagy tórsarjadékának népies neve, hajlékony vesszejéből bot készül. Leggyakrabban *sarjuhajtás* s a neve, úgy látszik, onnan ered, hogy az anyatörzs kivágatása után, mintegy anya nélkül sarjadzott ki.“ (Pallas Lex.) Rokon szó Zengővárkonyban (Baranya m.) a *saskó*, egy szál tőhajtás, ha a törzs kivész; a *saskó*-ból lesz esetleg új törzs, új fa a régi helyén. Ha bokrosan nő a tőhajtás a kivágott, kiveszett törzs tövéből, akkor egészében *csihatar* a neve, különösen szilva, szelid gesztenye, fölgy tövében. Az *árvatölgy*-nek különben ma újra nagy a becsülete a turista-világban, mert belőle készülnek azok a csomós, eres, szívós kirándulóbotok, melyek hajlított mankóval és acélszöges véggel nagy segítségére vannak a hegyenjárónak.

Hogyan lesz a *csátibot*-ból *ólmosbot*? Ez már inkább a tárgyi néprajzba tartozik, de minthogy nyelvi jelenség, s az irodalomban is nagy híre van, itt is tárgyalható. Én két fajtáját ismerem. Az egyik az, mikor a bot végére, akár árvatölgy, akár külföldi tömött nádféle, ólomgombot erősítenek, ezt sűrű zsineg- vagy nád-szövéssel borítják; másik fajtája — ez csak hazai gyártmány — mikor a bot vastag, „boldog“ végét (vö.

MNy. XI, 87, XXVII, 253) kivájják és kiöntik ólommal. Mind a két mód alkalmas arra, hogy nehezebb végével „argumentumul“ szolgáljon, ahogy a régi leoninus mondja: „Ha nem győzsz okkal, bátran vágj közbe botokkal!“ Néprajzi múzeumainkban, Budapesten, Debrecenben akad erre elég mutatóba, különösen pedig MAGYAR KÁZMÉR gödöllői különleges botgyűjteményében (vö. MÓRICZ PÁL: Magyarország 1930. október 12.). Ezek azok a híres, hirhedett *ólmos botok*, melyek régibb alkotmányos életünkben olyan szomorú nevezetességre tettek szert, főképpen a nagykárolyi, 1841. december 6-i szatmármegyei közgyűlésen, mikor az *ónas botok* (Jelenkor 1841. december 15.) elbuktatták a szabadelvű javaslatokat. Hivatkozik rájuk Kossuth Lajos vezércikkében: „Ha itt e vétek, e polgári bűn közbe nem jó, állítani merjük, hogy a Tyukodi s Csengeri *ólmos botok* . . . semmi szerepet nem játszanak.“ (Pesti Hírlap 1842. január 1.) Irodalmi nevezetességre akkor tettek szert, mikor GAÁL JÓZSEF, maga is szatmári származású (innen írói neve: Szalkay Máté, melyet némelyek egy ismeretlen író nevének gondolnak), megírta *Az ólmos botok* című pompás szatiráját (megjelent: Athenaeum 1842. május 3.). Ebben így szól róluk:

Botot, nemes pajtásaim hada! . . .
De hogy ne legyen a bot nyers dorong,
Minőtől gyakran a vad csárda kong,
És majd okunknak végén súly legyen:
Ólmot reá minden nemes tegyen.

BADICS FERENC Gaál életrajzában (G. J. össz. művei I, 140, 144: ABAFI, NemzKtár) ezt írja e szatiráról: „... megnevelteti az egész országot s többet árt az érdekletteknek, mint egy nagy sereg politikai vezércikk.“ Egressy Gábor 1842. május 7-én nagy sikerrel elszavalta a Nemzeti Színházban, mire a konzervatív Világ és a szabadelvű Athenaeum közt parázs tollesata indult meg (Világ 1842. május 11., 25.; Athenaeum május 22.). — Petőfinek is kedves verse volt *Az ólmos botok*, el is szavalta a pápai főiskola Képző Társaságának 1842. június 30-i örömnepén. Költészetében szintén nyoma maradt, pl. „A helység kalapácsá“-ban (II. é.):

. . . a vér rozsdája emészti
Ólmos fütyköseinket, a mikkel
Tisztújítási csatákban
Egymást simogatjuk . . .

Arany az Elvesztett Alkotmányban, melyben sokszor híven követi a nagykárolyi közgyűlés hírlapi tudósításait, a maradi hősök közt felsorolja az *Ólmody*, *Tyúkody*, *Doronghy* beszélő neveket. Gaál költeményének nyoma is megérzik az Elvesztett Alkotmány több helyén, ahol az *ólmos-ról* szó esik (IV. 123., 285., 306., 420., VI. 321., VII. 176. stb.). — Czuczor „Korteskedés“ c. szatirájában is nagy része van az *ólmos botok*-nak; egyáltalán, igen sokáig, még a szabadságharc után is, alig van újság, röpirat, könyv, regény, melyben a régi politikai élet jelképe: az *ólmos bot* el ne kerülne. A választások, restaurációk rajza a nagykárolynak mása, hol szárazabban, hol színesebben, mint a Jókai Kárpáthy Zoltánjában; de már a „Sárga rózsá“-

ban a politikának semmi köze nincs az *ólmosbot*-hoz, ott már csak pusztai fegyver, mellyel két hortobágyi legény becsületbeli és szerelmi ügye „elintéződik“.

TOLNAI VILMOS.

Bândoc. Ezt az 'estomae (du porc), estomae de porc farei' jelentésű oláh tájszót, amelyet Hunyad megyéből, Hátszeg környékéről jegyeznek fel (D.AcR. I, 481), az oláh akadémia szó-tára ismeretlen eredetűnek jelzi, de összefüggést gyanítva a magyar *bendő* és az ismeretlen forrásból idézett lengyel nyelv-járási *bandoh* 'gyomor' szavakkal, utal az utóbbiakra.

A *bendő* magashangú alakjából a *bândoc* csakugyan nem fejthető meg, mert ennek az oláh nyelvjárási megfelelői a következők: *bind'eu* (MOLDOVÁN, Alsófehér vm. román népe 809; CABA, Szilágy vm. román népe 95; PAȘCA: DACOR. V, 324); *bend'âu, bind'âu* (ALEXICS, Magyar el. 111) és *binghêu* Szilágyság (VAIDA: Tribuna 1890:338); *Bindea* tehén- és családnév (PAȘCA uo.). Ellenben kiindulhatunk a mélyhangú *bandó* alakból, amelyet a MTsz. 'bószájú hasas korsó' jelentésben közöl Alsó-Baranyából — ami persze nem bizonyít a szó nagyobb elterjedtsége ellen —, s amely az EtSz. szerint is a *bendő* alakváltozata (vö. még *bondó* 'bendő' Szatmár vidéke MTsz.). A mélyhangú *bandó*-ból az oláhban szabályosan **bândău, *bândău* (a *bondó*-ból **bundău, *bândău*) válik, s ezekből, mint azt más helyen kimutattuk (NyK. XLVIII, 307), a *mîijnău* ~ *mîijnoc*-féle esetekhez hasonlóan képzőcserével kifogástalanul megmagyarázható a *bândoc* alak (alakv.: *bândoacă* 'caș de porc: disznósajt', I. VICIU, Glosar dialectal 17). Az -*oc* képzős oláh szavak hatására így lesz a *bândoc* is véghangsúlyos, s az elsőszótagbeli -*a*- ennek következtében hangsúlytalan Ez a hangsúlytalan *a* egy *ajă* morfonémhez tartozván, előbb helyzetének megfelelően *ă*-vé lett. Mivel azonban az oláhban *n + m* *ă s s a l h a n g z ó* előtt a hangsúlyos szótagokban gyakrabban ejtenek *â-t*, mint *ă-t* (l. AL. PROCOPOVICI: DACOR. IV, 1155), a *bândoc* hangalakját még akkor is meg tudjuk magyarázni, ha ez ebben a szóban hangsúlytalan. Vannak ui. esetek, amikor a hangsúlyos alakok *ă*-je kiszorítja a hangsúlytalanokban az *â-t*: *pântece* ~ *pântecós, cânt* ~ *cântă, spăimânt* ~ *spăimântă* stb. (magyar elem: *bântuie* ~ *bântui*, de e mellett *bântui* is; így magyarázza PUȘCARIU is: DACOR. VI, 523), s ez által a hangsúlytalan szótagokban is annyira felülkerekedik *n + m* *ă s s a l h a n g z ó* előtt az *â-t* ejtő törekvés, hogy még a kiinduló pontul szolgáló és hangsúlyos *ă-t* tartalmazó alakok hiánya esetén is beállhat az *ă > â* fejlődés az említett hangtani helyzetben. Így keletkezhetik a **bândoc*-ból is *bândoc*, jóllehet a szónak nincs olyan rokon alakja, amelyben a hangsúly a *bân(d)*- szótagon volna. Hasonló hangfejlődést mutatnak még pl. a következő magyar elemek: *lângalău* Szilágyság (VAIDA: Tribuna 1889:482) ~ *lângălău, lăngălău* < m. *lângolă, langalló; răntaș* (AL-GEORGE FL., A f. Nagy-Szamos völgyének román nyelvjárása 34) ~ *răntaș; vândroc* < *vândor + -oc* (a többes számból származtatja DRĂGANU: DACOR. VI, 301) stb. A hazai kis-oroszon és tóton kívül (*bendjűch*, illetőleg *bant'oche*; vö. EtSz.) megvan tehát e szavunk mindkét hangalakjában az erdélyi oláhban is.

TREML LAJOS.

Volontér. Egy, a magyar népnyelvben szórványosan előforduló francia eredetű kölcsönszó elterjedéséről, hangalakjáról és értelmezéséről szolgálunk újabb adattal. A kérdéses szót *volenter* alakban már LEUR ALBERT közli. „A betyárság kifejezései“ c. cikke szerint (MNy. X, 45—7) a német *Strolch* szó magyar megfelelője *csavargó*, de egyúttal összeszedeti mindazokat a szavakat, amelyek a 'betyárság, zshivánság, tolvajság stb.' kifejezésére közzájön forognak vagy forogtak. Köztük említi a *volenter* szót is. Következő cikkében (MNy. X, 90) magyarázata szerint *volenter* a. m. 'foglalkozás nélküli, heverő ember. Lop, ha hozzáfér. Syn.: csavargó, vetyengő, stb.'. CSENGERI JÁNOS tiszavidéki népnyelv hagyományokat közölve (Nyr. IX, 476), debreceni szólásmódok közt említi: „szomszíd uram, nincs köcsön egy volentír hordója? (= Volontier).“ A zárójelbe tett megjegyzés szerint úgy látszik, CSENGERI ezt a népnyelvi alakot (pontatlan helyesírással) a francia *volontiers* határozószóból származtatja. — Véleményünk szerint a szó inkább a *volontaire* melléknévből ered. Igazolja ezt magyar jelentése és G. F. algyői leánytól hallott *volontér, volontër, volonter* kiejtése. Ez a tizenhét éves, még csak rövid ideje városban élő, azelőtt falujából soha el nem távozott leány említette, hogy van egy huga, aki csak *amolyan volonter gyerek*. A *volonter gyerek* kifejezést 'törvénytelen, zabi, fattyú gyerek' értelemben használta. A MTsz. *volentér, volentír* alakban közli e szót s szerinte: „1. *volentér*: törvénytelen. *Volentér gyerekek* (Csongrád m. Mindszent Kis Sándor); 2. *volentír*: heverő, használatban nem levő. *Nincs-e egy volentír hordója (hámja, üvegje, vékája)?* (Debrecen Csengeri János). *Szomszíd uram, nincs köcsön egy volentír hordója?* (Debrecen Nyr. IX. 476).“ Szegeden „kaputos“ körökben ma is használják ezt a kifejezést. Olyan emberre alkalmazzák, aki valamit önként magára vállal, ingyen, fizetség nélkül elvégez. DR. BÁLINT SÁNDOR, a szegedi magyar népelet jeles ismerője, szerint azonban a nép nem ismeri a kizárólag kaputos körökben, *volentër* alakban elterjedt szót.

A szó nálunk újabbkeletű lehet, talán a XIX. század első, sőt talán csak második feléből való. Nemesak a NySz., de még Czuczor—Fogarasi sem említi. Ezért feltehető, hogy talán nem is a betyárság kifejezései közé tartozik, bár nem lehetetlen, hogy épen a francia műszavakkal eléggé ellátott hajdani osztrák katonaságtól került a betyárság szókinésébe s onnan szivárgott szét a nép közé, elég merész, de érthető jelentésváltozással. A Pallas Nagy Francia Szótára szerint *volontaire* 1. 'önkéntes'; 2. 'jóakaró'; 3. 'önfejű, makaes, makrancos (ló is)'. SAUVAGEOT szótárában *volontaire (volõter)*: I. 1. 'akarati'; 2. 'önkéntes, önként való'; 3. 'akaratos, makaes' (*caractère v. 'makaes természet')* | II. 'akaratos, makaes' (mint főnév) (*un petit volontaire, une petite volontaire* 'kis akaratos') | III. (katonai) 'önkéntes'. RADÓ ANTAL, Idegen szavak szótára így közli: *volontaire (volõteer)* 'önkéntes'. Általában mint katonai műszó ismeretes, a kereskedelmi életben pedig *volontör* 'önkéntes gyakornok' szerepel (I. Révai Nagy Lexikona XIX.). Nem valószínű, hogy ez a katonai vagy kereskedelmi kifejezés került volna a nép közé. Igaz ugyan, hogy a magyar egyrészt 'önként, önkéntes stb.',

másrészt — különösen gyerekekre vonatkoztatva — 'akaratos, makacs, makrancos' jelentésben vette át. Utóbbi jelentésére vonatkozólag vö. LITTRÉ, Dict.: „*Il est trop volontaire, il n'apprendra rien.* Substantivement: *Cet enfant est un petit volontaire, vous n'en ferez rien.*“ | Dict. de l'Ac. Fr.: *Vous ne ferez jamais rien de cet enfant, c'est un petit volontaire* | HATZFELD—DARMESTER, Dict.: „*Un enfant très volontaire* — qui ne veut faire que sa volonté.“ | Larousse Universel: „*volontaire*: qui a une volonté obstinée, de l'entêtement: *enfant volontaire.* Substantivement: *Un, une petit(e) volontaire.*“ A példák idézését még folytatni lehetne.

A 'törvénytelen gyerek' jelentés talán érthető lenne az *enfant volontaire* 'önkéntes, (a többihez) önkényt, maga szántából csatlakozott gyerek' kapcsolatból. Mint láttuk azonban, *enfant volontaire* a franciában inkább 'makacs, csökönös gyerek' jelentéssel fordul elő. Talán nem alaptalan feltevés, hogy franciás műveltségű környezetben hallhatta valaki ezt a csökönös, nyűgös gyermekre alkalmazott francia kifejezést. Mivel a szegény törvénytelen gyerekekkel általában nem igen törődtek, magára hagyatva sírhatott, ríhatott, csökönös, nyűgös gyerek volt, ráfogták, hogy „ez is amolyan *volonter* gyerek“. A nép később már csak a konkrétumot értette meg, s minden zabigyereket így nevezett. Az ilyen gyerek aztán gondozatlan, bitang jószág is volt, minek folytán a bizonytalan, fölösleges, útban levő, láb alatt heverő tárgyakra is átruházták az értelmét. Szegedi értelmezése azonban azt bizonyítja, hogy 'önkéntes, önként vállalt' értelme sem homályosult el. Ami a *volonter* és *volontér* alakváltozatok különfeleségét illeti, megállapítható, hogy az előbbi típusváltozatok közelebb állanak a francia hangalakhoz, s a második típus első magánhangzója a magyar hangsúly hatására megnyult. A francia *ε* zártabbá vált, izó nyelvjárásban *i*-vé lett, s a középső *-o*-ra hasonító hatással volt.

Felvetődik a kérdés, ismerik-e ezt a szót ebben vagy ehhez hasonló alakban az ország más vidékein is. A másik kérdés, hogyan jutott a nép nyelvbe ez a francia szó? Ma, amidőn a művelődési, közlekedési és munkavállalási viszonyok rohamos gyorsasággal történő megváltozása folytán állandóan szívódnak idegen elemek a népnyelvbe, különös művelődéstörténeti figyelmet érdemel a népnyelvben található idegen szavak vizsgálata. Érdekes volna kutatás alá fogni azt a műveltségi hatást, amelyet a magyar főúri kastélyok, udvarházak s idegen nyelveken is beszélő új földesurak házai fejtenek ki. Ezekből bizonyára sok idegen szó és fogalom szívároghatott le a cselédség közvetítésével a nép közé.

VIRÁNYI ELEMÉR.

NYELVMŰVELÉS.

A »dz« és a »dzs« helyesírásához. Nyelvünkben meglehetősen ritka ez a két hangkapcsolat, és talán épen ez az oka, hogy nincs eléggé rendezve írásuk módjának ügye (l. A Magyar Helyesírás Szabályai 4. kiadás, 3. lenyomat, 4., 11., 208., 209. és 215. pont, továbbá a Szó- és tárgymutatóban *brndza*, *findzsa*, *lándzsa*). Még ha szakemberek körében puhatólódunk is, habozó

és eltérő válaszokat kapunk pl. erre a kérdésre: Hogyan kell szótagolni és elválasztani azokat a szavakat, amelyekben *dz* vagy *dzs* fordul elő?

A kérdés vizsgálatában különbséget kell tennünk a szavaknak két csoportja között, a szerint, amint *dz*-jük vagy *dzs*-jük rövid vagy hosszú, pontosabban szólva ikermássalhangzó.

A mássalhangzó és magánhangzó közé ékelt rövid *dz*-t és *dzs*-t nyilván át kell vinnünk a következő szótagba, ahogyan a többi ú. n. affrikátát is átvisszük hasonló esetekben. Az affrikátákat (*c, dz, cs, dzs, ty, gy*) ugyanis épen az jellemzi, hogy egyszótagos mássalhangzókapcsolatok (I. Gombocz, Magyar történeti nyelvtan II. r. Hangtan I. Magyar fonétika 36. §.; HONGER, Általános fonetika 207. pont). E szerint így választjuk el a szavakat: *brin-dza, fin-dza, lán-dza, ban-dza(l), ban-dzsít, halan-dza, han-dzsár, in-dzsellér, man-dzsu*, épúgy, mint: *katrin-ca, lán-csa, kan-csal, bon-col, ron-csol* (ámbar ha írásunk felüntetné e két utóbbinak elemeit, így kellene őket elválasztani: *bont-szol, rontsol*, mint: *ront-son*), *hán-csa* (a *háncs* főnév birtokos személyragos alakja, ellenben a *hánt* ige felszólító módja a szóelemzés szerint: *hánt-sa*), *nefelej-csek* ('nefelejcs virágok', ellenben igéül: *ne felejt-sek*), *kilin-cse* (de igében: *tekint-se*), *kon-tyos, ron-gyos* stb.

Hangzóközi helyzetben hosszán, ikermássalhangzónak ejtjük a *dz*-t és a *dzs*-t efféle szavakban: *bodza, madzag, edzi, pedzi, akarószik, fiadzik, fogószik, kéredzik, kérődzik, leledzik, lopószik, sarjadzik* stb.; *feredzse, hodzsa, rádza, maharádza, Dobrudza*. Helyesírásunk az egyszerűség kedvéért nem különbözteti meg egymástól a rövid és a hosszú (ikerített) *dz*-t és *dzs*-t, noha a többi kétjegyű betű (*cs, sz, zs, gy, ty, ny, ly*) kettőztetésének mintájára voltaképen így kellene írunk: *boddza* (I. A Magyar Helyesírás Szabályai 80. pont), *hoddzsa*, mert az első betűjegyet kettőztetjük ezekben is: *öccse, hosszú, rizzsel, faggyú, hattyú, könnyű, süllyed*. Elválasztás esetén pedig az *öcs-cse, hosz-szú, rizs-zsel, fagy-gyú, haty-tyú, köny-nyű, súly-tyed* példájára mind a két elváló szótagban csönkítatlanul ki kellene írunk a *dz*-t és a *dzs*-t: *bodz-dza, hodzs-dza* stb., de mivel ez túlságosan hosszadalmas írásmód volna, a hangzóközi ikerített *dz*-t és *dzs*-t az elválasztásban is egyszerűsítve jelöljük: *bod-za, hod-zsa* stb. Hasonlókép járunk el akkor, amikor a szóelemzésnek tért engedve az ikerített *c*-t így írjuk: *játszik, látszik, tetszik; ját-szik, lát-szik, tet-szik*.

Egy esetben mégis megjelöljük a hangzóközi *dz* ikerítését: a *-dz* végű igék felszólító módjában, csakhogy itt is eltérünk attól az elvtől, hogy kétjegyű betűknek az első jegyét kettőztetjük. pl. *öccse, csúszunk-másszunk*. Az említett igék felszólító módjában a *dz*-nek a második jegyét írjuk kétszer, a *z*-t: *kéredzzünk, fogóddzunk* (vö. megint: *játsszunk*), bár az előbbi elv értelmében ezeket is így kellene írunk: *kéreddzünk, fogóddzunk*. A *kéredzzünk, fogóddzunk* írásmód tulajdonkép olyan, mintha *öccse, csúszunk-másszunk* helyett ezt írónk: *öcsse, csúszunk-mászunk*. Ismeretes, hogy volt is ilyen javaslat a kétjegyű betűk kettőztetésének egyszerűsítésére (I. ZOLNAI GYULA: Nyr. XLVI, 278).

NAGY J. BÉLA.

Menettérti jegy, térti jegy, térítvény. Szeretném minden aggodalmát eloszlatni N.-nek (vagy azt írjam-e: N.-nak?) a *menettérti jegy* és *térti jegy* helyességére vonatkozólag (MNY. XXIX, 248), azért legyen szabad egy-két nyelvi tényre fölhívnom még figyelmét, e rovat olvasóinak figyelmével együtt.

Amint cikkemhez fűzött észrevételeiből megértettem, a *menettérti* és *térti jegy*-et N. főképp a miatt nem tartja 'valami sikerült és szerencsés alkotásnak', mert a *tér* igét bennük a *vissza*- vagy a *haza*-határozószó nélkül csonkának érzi. Olyasmit, igaz, nem mondhatunk, hogy „Bécsbe utazom, de már holnap *térek*“. Azonban több példát idézhetünk a régi és a mai nyelvhasználatból arra, hogy a *tér* igének némely mondatbeli kapcsolataiban ha nem is a *haza*, de — amire a vitás esetben éppen szükségünk van — a *vissza* határozószó képzete kimondatlanul is benne foglaltatik és hozzáérhető, ennél fogva a *menettérti* és *térti jegy* kifejezésekbe is természetszerűleg hozzágondolhatjuk. Íme: „Nemellyek hamar haraghwznak De esmegh hamar beekeseeghre *theernek*“ (ÉrsK. 189, csak annyi mint: *visszatérnek* a békességre). „Zent Cozmat Damyant kedeeg hagyaa hogy ifel fezeyteneek es meg kówezneek. De yme istennek hatalma nyat az keweek ennen magokra [t. i. azokra, akik a kőzাপort zúdíttották] *ternek* vala es nagy sokakat meg sebeseythnek vala“ (ÉrdyK. 546, vagyis a kövek az üldözőkre tértek *vissza*). Ilyen mondásokból megérthetjük aztán: miért értelmezi MOLNÁR ALBERT az egyszerű *tér* igét latinul 'revertor'-ral is, PÁPAI PÁRIZNAK Bod-féle kiadása pedig a német 'umkehren' igével (l. NySz.), mikor mind a latin *re-*, mind a német *um-* igekötő éppen a 'vissza' képzetre utal. Ezt a 'revertor, umkehren' jelentést a NySz. is nyilván nem ok nélkül különíti el a *tér* ige fő értelmétől, éppen a mondott két szótáríróból való értelmezésekkel, bár példák nélkül. Például szolgálhattak volna a mi iménti idézeteink is, valamint a Szólások csoportjának némely fontos adatai, úgymint: *magához tér*, *eszére tér*, amelyek a mai *eszméletre tér* kifejezéssel együtt még a fentebbi idézeteknél is világosabban érzetik, hogy a *tér* igében a 'vissza' képzete ennek a határozószónak külön kitétele nélkül is mennyire benne lappang. Az 'eszére *tér*', 'eszméletre *tér*', 'magához *tér*' kifejezések ugyanis voltaképpen az előbbi eszes, okos állapotra, az eszméletre, tudatra való *visszatérést* jelentik; aki például csak az imént *magán kívül* volt, szerencsére *visszatért magához*, stb.

Így vagyunk a *menettérti* szókapcsolat esetével is. Hiszen meg sem születhetett volna ez a szavunk, ha kigondolója a *térti*-be — ellentétével, a *menet*-tel való egybekapcsolódása folytán — a *visszatérést* bele nem érezhette, és el sem terjed, ha ezt mindnyájan bele nem érthettük volna. A rövidülés további folyamata, hogy t. i. *menettérti jegy* helyett később bevártuk az egyszerű *térti jegy*-gyel, ez a jelentésbeli tapadásnak, egyszerűbb szóval ráértésnek ismeretes jelensége, s amint már előbbi cikkemben is mondtam, a *tour-retourjegy*-nek *retúrjegy*-gyé rövidülésében is megtörtént. Hogy még egy és csattanós példát említsek, mi nyelvészek magunk is gyakran elhagyogatjuk a *magánhangzó* műszónak első felét, a *magán*-t, amely éppen olyan határozószó, mint a *menettérti*-ből és *térti*-ből

hiányzó *vissza*, és egyszerűen *hangzó*-ról beszélünk, mint pl. SIMONYI is teszi a Révai Lexikonnak „Hangok” című cikkében: „mély *hangzók* gömbölyítés nélkül”, „magas *hangzók* gömbölyítéssel” stb. Aztán egy másik hivatalos műszavunk is van, amelyben a *vissza* határozószó alkalmazását szintén nem tartottuk és nem tartjuk szükségesnek, úgymint a *téritvény*, annak a közokirat-fajtának a neve, amelynek erejével — eredeti értelme szerint — valaminek *visszatéritésére*, *visszaszolgáltatására* kötelezzük magunkat. Ez ellen sem tehetnők azt a kifogást, hogy magát az egyszerű *térit* igét ’*visszatérit*’ jelentésben nem használjuk, mert a ’*vissza*’ képzete ehhez az egyszerű igéhez is könnyen hozzáérhető, aminthogy a műszóba nyilvánvalólag mindenki bele is érti.

Az az ellenvetés, hogy a *térti jegy* olyan, mint a valóban lehetetlen *szállti jegy* és *kelti hely* volna a meglevő és helyes *átszálló jegy* és *átkelő hely* kifejezésekkel szemben, véleményem szerint azért nem bír súllyal, mert ezekben a szócsinálmányokba az *át* képzetének beleértését sem összetételes kapcsolat, sem egyéb előzetes nyelvi tény nem teszi lehetővé, vagy nem könnyíti meg, míg ezzel szemben a *menettérti* és *térti jegy* elnevezésekbe a *vissza* képzete beleértése, amint láttuk, lehetségessé vált. Végül ami a *MAV*-féle szókat illeti, ezekre a *térti* védelmében nem alaktani szempontból hivatkoztam, hiszen a *térti* alak valóban nem tartozik az úgynevezett *EMKE*-szavak közé, hanem arra akartam csupán figyelmeztetni, hogy a *MAV*, *OTI* stb.-féle „*rövidített beszéd* mód korában”, mikor t. i. a kezdőbetűkből is megértjük egy-egy intézmény nevét, a *menettérti* műszónak *térti*-re való *rövidítését* is megbocsáthatjuk.

Ezek után azt hiszem, hogy bár a TOLNAI ajánlotta *visszatértő jegy* a közhasználatba belerögzött *menettérti jegy*-nél és rövidülésénél, a *térti jegy*-nél kétségkívül természetesebb és magyarosabb, mindazonáltal ez utóbbiaknak helyessége iránt sem lehet, sem alak, sem jelentés szempontjából, jogos aggodalmunk.

ZOLNAI GYULA.

Te csak pipálj, Ladányi! Z. A. néhány évvel ezelőtt az ilyen című színdarabnak nemcsak tartalmát, hanem címét is megróttá, azt mondván, hogy magyar asszony sohasem szólítja vezetéknevén az urát, s ez „Magyarországon csak német nevelésű, leginkább zsidó családoknál szokásos”. (MNY. XXIV, 112.) A dráma tartalmáról nem kívánok szólni, csupán azt szeretném megállapítani, hogy magyar asszony néha mégis vezetéknevén szólítja férjét.

Íme adataim: „... tehát zavarba jöttem, melyből ugyancsak a mellékszobából kihangzó: *Szívem Kamati!* [ezt t. i. Kamatiné kiáltotta] segített ki; mert Kamati elhagyott”. (Kisfaludy Károly: Tollagi Jónás Pesten XI.) „Ma Kamatihoz megyek. Mihelyt belépek, mindjárt hallam az asszony szavát, úgy rémlett, mintha valakit szidott volna. *Szívem Kamati*, gondolám, kapja leckéjét.” (Uo. XIV.) || „Kedves feleségem, vess ágyat, vess ágyat, Nyugonnám, alunnám, testem lelkem fáradt. — Mi bajod, mi bajod? *Kendi*, mondd meg nékem! — Ne kérdezd, ne

kérdezd, kedves feleségem!“ (Gyulai Pál: Kendi.) || Meghalt *Thurzó Pál*, aki „nem volt valami nagy úr, hanem szegényes pusztai ember, éppen csak akkora földdel, a mekkorára tanyát lehet építeni . . .“ „Most az asszony visszatérne a szoba másik felébe, de amint a pad mellett elmegy, amelyen *Thurzó Pál* fekszik, térdre esik. Fejen csókolja az embert, kivel huszonöt esztendő telt. — *Thurzó, Thurzó* — rebegi végtelen szomorúsággal — jaj én neköm most már végképp.“ (Tömörkény István: *Thurzó útja*. Jegenyék alatt. Bp., 1908. 62. l.) || „. . . ide hajlott nemzetes *Velkovicsné* asszonyom is, ragyogó szemekkel mondogatva: — Várjunk még. Ne siess, *Velkovics*, ne okoskodj . . . Nagy dolog az, *Velkovics, édes uram*, gondold meg csak.“ (Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival. Bp., 1933. 6. l.)

Kisfaludy Károlynál beszélhetnénk ugyan németességről, bár nem tartom valószínűnek, hogy Kisfaludy Kamatinéval *Kamati*-nak szólíttatja az urát, ha nem tapasztalt volna hasonlót más magyar családoknál is; ha pedig ez egyetlen, kirívó eset lett volna, bizonyára külön megemlítette volna az asszonynak ezt a szokását, ahogy Csathó Kálmán külön kiemeli ezt regényében (Te csak pipálj Ladányi. Bp., 1916. 7. l.). De talán felesleges is erről elmélnünk, hiszen Gyulai balladájában Kendiné, az erdélyi nagyszony is, Tömörkény novellájában pedig *Thurzóné*, az egyszerű parasztasszony is vezetéknevén szólítja az urát; s alig hihető, hogy Mikszáth *Velkovicsnéja* is német, zsidó vagy akármilyen idegen hatás alatt állna.

Ebből a néhány adatból nehéz szabályt felállítani, de úgy látom, hogy a magyar asszony akkor használja a kérdéses megszólításmódot, ha a bizalmas családi együttlét sem tudja eltörölni lelkéből a határtalan tiszteletet u ra iránt (Kendiné, *Thurzóné* s bizonyos tekintetben *Velkovicsné*) vagy a lenézést férje iránt (Kamatiné, Ladányiné). Bizonyára a tisztelet adja az édes anyának, özvegy *Serédy Istvánné*nak is tollára 1668-ban ezt a megszólítást: „Adjon Isten minden jót *édes fiam Serédy Benedek*.“ (Leveles Tár II, 343.)

JUHÁSZ JENŐ.

NÉPNYELV.

Növénynevek Bogdánfalváról.¹

hajnövelő-burján: *hajnövelő-burján* 'Hieracium pilcsella'.

halandár ~ 'kukorica közé vetett egy-egy szál magos kender, csadé'.

hályogos-cseresnye ~ 'nagy szemű cseresznye'.

hárágos-faszúyka: *hárágos-faszúyka* 'futó paszuly, karós paszuly. [T. i. *hárág* 'karó'.]

harbuzs: *hārbuzs* 'görög-dinnye'. [< mold. ol. *harbuz*, pl. *harbuji* < török *harbuz* 'Wassermelone' Tl.]

háromfokú-fű: *hārōfoku-fű* 'háromélű sás'.

hárpácsika ~ 'apróhagyma, dughagyma'.

herián ~ 'torma'. [< ol. *hrean*, *hirean*, *herean* 'Meerrettig,

¹ L. MNy. XXIX, 249—51.

- Kren' Ti.] De vö. **tor-**
ma is.
- hilib** ~ 'vargánya'.
- hintórontó** ~ 'vad fodorménta'.
- holeracsipke** ~ 'Xanthium spinosum'. [Holera < mold. ol. *holeră* P.A.]
- huruz** ~ *huruzs* 'kukoricakóró'.
- huruzs-esuga**: *huruzs-esuga* 'kóró-ízék'.
- ijedségtől való burján**: *ijecs-csétől való burján* 'Veronica urticaefolia'.
- istenfa**: *istéfa* 'Artemisia abrotanum'.
- janesibab**: *janésibab* 'vörös-virágú, nagyszemű paszuly, bivalypaszuly'.
- johorka**: *johorka* 'juharfa'.
- kakas**: *kakos, kokos* 'pattogott kukorica'.
- kámforvirág**: *káförvirág* 'kri-zantém'.
- kapor**: *kapör, kopör* 'Dill'.
- katángvirág**: *kátángvirág* 'Cichorium intybus'.
- kávővirág** ~ 'Lupinus angustifolius'.
- kender**: *kendör* 'Hanf'.
- kenyér-gomba**: *kenyérgomba* 'kékhátú gomba'.
- keprica** ~ 'Atriplex litoralis L.' [< ol. *căprită* 'Atriplex litoralis L.' P.A.]
- keptelán**: *képtelán, kéttelán* 'acsalapu (Petasites officinalis Moench)'. [< ol. *captalan* 'Petasites officinalis' P.A.]
- kerese**: *kércsē* 'a szőlő kapaszkodó kaccsa'. [< ol. *cârcel* 'Ranke' Ti.]
- kerekédes-körte**: *kerekédes-körte* 'egy körtefaj'.
- kereklevelű**: *kereklevelű* mályva (kerti)'.
kereknádra ~ = méregvonó (l. ott).
- keresztesfenyő**: *keresztes-fenyő* 'lucfenyő'.
- keserűgomba**: *keszerűgomba* 'Agaricus piperatus'.
- kigyógomba** ~ 'vékony szárú, hosszúra - növő, mérges gomba'.
- kiperus** ~ 'paprika'. [< mold. ol. *chipăruș* ~ *pipăruș* 'Capsicum annuum' P.A., Ti.]
- klopocel**: *klopocel* 'hóvirág'. [< ol. *clopoței* 'Galanthus nivalis L.' P.A.]
- konkoly**: *konkoly* 'Raden'.
- korizsa** ~ 'vörös berkenye (Sorbus aucuparia)'.
- korkán**: *körkán* 'szőlőtőke'.
- korpin**: *körpin* 'iszalg'. [< ol. *curpen* 'Clematis vitalba L.' P.A.]
- kökény**: *kökény* 'Schlehe'.
- kökénycsipke**: *kökénycsipke* 'Schlehe'.
- köles** ~ 'cirok, melyből seprút kötnek'. L. **lencse**.
- köménymag**: *kemémag* 'Kümmel'.
- kőrísfa**: *körösfá* 'Eschenbaum'.
- kukóna-virág** ~ 'úrivirág'.
- kurkudus**: *kürkudus* 'piros-színű, cseresznye nagyságú és alakú, édes szilva'. [< ol. *curcudus* 'Kirschpflaume, Prunus cerasifera' P.A.]
- kutyafa** ~ 'Cornus sanguinea'.
- kutyatej**: *kucsatáj* 'Euphorium cyparissius'.
- laboda**: *loboda* 'paréj'.
- laposménta**: *loposminta* 'boldogasszony-levele (Tanacetum balsamita)'.
- len** ~ 'Lein'.
- lencse**: *lencse* 'köles'. L. **köles**.
- lidérelőtte-burján**: *lidérelőtte-burján* 'Eryngium campestre'.
- ligoráskörte**: *ligoráskörte* 'egy körtefaj'.

- lilihák** ~ 'orgona, orgonafa'.
[< ol. *lilīac* '(spanischer) Flieder' TI.]
- liliom:** *lilijom* 'Lilie'.
- lóménta:** *lómínta* 'Mentha silvestris'.
- lonkai-fűz:** *lonkaji-fűz* 'síkon termő fűz'.
- lonkai-plop:** *lonkaji-plop* 'rezgő nyárfa'.
- lósósdí:** *lószószdi* 'lósóska (Rumex acutus)'.
- lucerna:** *lucerna* 'Luzerne'.
- madármák:** *madármákk* 'Rumex acetosella'.
- majoránna:** *murujánnq* 'Majoran'.
- mák:** *mákk, mákk* 'pipacs'.
- makk** ~ 'Eichel'.
- málna:** *mánnq* 'Himbeere'.
- mamorka:** *mamörka, momörka* 'Echium vulgare'.
- marhafarok:** *mārhafarok* 'ökörfarkkóró'.
- marharépa:** *mārhare'pa* 'weisse Rübe'.
- martilapu:** *mārtilapi* 'Tussilago farfara'.
- maszelár** ~, *mászálár, meszelár* 'Hyosciamus niger'. [< ol. *māselar* 'Hyosciamus niger' PA., TI.]
- maszalár** l. **maszelár.**
- mászliny** ~ 'oajbogyó'. [< mold. ol. *mastlină.*]
- meggy** ~ 'Weichsel'.
- méhburján:** *mé'iburján* 'Scrophularia Scopoi'.
- méregvonó:** *mé'regvánó* 'katonapetrezselyem (Glechonia hederacea L.)'.
- méregvonó-burján:** *mé'regvaló-burján* = **méregvonó.**
- meszelár** l. **maszelár.**
- mezei bábabéles:** *mezeji bábbélés* 'Lavatera Thuringiaca'.
- mezei fehér gyopár:** *mezeji fejé'r gyopár* 'Trifolium arvense'.
- mezei-harangvirág:** *mezeji-harangvirág* 'Campanula trachelium'.
- mezei-szegfű:** *mezeji-székfü* 'Dianthus carthusianorum'.
- mezei székely szegfű:** *mezeji székei székfü* 'Lichnis vespertina'.
- mezei-szulák:** *mezeji-szulák* 'Convolvulus sepium'.
- mezei-viola:** *mezeji-vialla* 'vadborsó'.
- mezerika** ~ 'lednek'. [< ol. ' *māzāriche* 'Waldwicke; Vicia silvatica L.' PA.]
- mézvirág:** *mé'zvirág* 'Scrophularia nodosa'.
- mogyoró:** *magyaró* 'Haselnuss'.
- moha:** *moho, muhu* 1. 'Moos'; 2. 'penész'.
- mohos** ~, *muhus* 1. 'bemoost'; 2. 'penészes'.
- moszkat** ~ 'muskátli'.
- muhar:** *muhār* 'csalamádé'.
Vö. **paring.**
- murok** ~ 'sárgarépa'.
- nád** ~ 'Schilfrohr'.
- nagyerejű-levél:** *nagyerejű-levél* 'piros libatopp (Chenopodium rubrum)'.
- nagy-kutyatej:** *naty-kucsatéj* 'Euphorbia peplis'.
- naputánjáró:** *naputájáró* 'napraforgó'.
- negina:** *nēgina* 'konkoly'. [< ol. *neghină* 'Kornnelke, Agrostemma githago L.' PA.]
L. **konkoly** is.
- nyírhilib** ~ 'nyirfaerdőben termő vargánya'.
- nyivadós-körte:** *nyivadós-körte* 'fojtós körte'.
- nyüge** ~ 'facsipá, fából kifolyó mézga'.
- odoljána:** *odōljána* 'Linaria

- vulgaris'. [[?] < ol. *odoleană* 'Baldrian' Tr.]
- olajfa:** *olajfa* 'ezüstfa, hamis olajfa (Elaeagnus angustifolia)'.
- ópentis** ~ 'törzsökgomba (Agaricus melleus)'. [[?] < ol. *opintic*, többes *opintici* 'Agaricus melleus' PA.]
- orbáncburján:** *orbándzburján* = **orbáncvirág**.
- orbáncvirág** ~ 'Asperula cinanchica'.
- oroz** ~ 'árpa'. [[?] < ol. *orz.*] L. **árpa** is.
- ökörfarok:** *ökörfarok, ökörfarak* 'ökörfarkkóró (Verbascum thapsus)'.
- ördögborda:** *ördögborda* 'páfrány'.
- örménygyökér:** *örménygyökér* 'Inula helenium'.
- örménylevél:** *örménylevél* 'Inula helenium'.
- őszirózsa** ~ 'Herbstaster'.
- ötujjú-burján:** *ötujjú-burján* 'Potentilla reptans'.
- papkörte:** *papkörte* 'egy körte-faj'.
- páppontósvirág** ~ 'tátogó (kerti virág)'.
- paréjlaboda:** *paréjlaboda* 'vörös paréj'.
- paring:** *paring* 'muhar'. [[?] < ol. *parinc* ~ *paring* 'Hirse' Tr.]
- parlagi-imola:** *pallagi-imola* 'Phleum pratense'.
- parlagi sárig virág:** *pallagi száríg virág* 'Senecia jacobaea'.
- pasztarja:** *pasztarja* 'cső (pl. a borsón)'. [[?] < ol. *pästare* (articulussal: *pästarea*) 'hüvely, tok'.]
- patlajsika** ~ 'paradicsom'. [[?] < mold. ol. *patlagică* 'Tomate, Liebesapfel, Paradeis' Tr.] L. **fekete-, piros-, zöldpatlajsika**.
- pávatoll-virág:** *páhatullu* vagy *pátullu-virág* 'Andropogon ischaemum'.
- peszerce:** *pecerce* 'Nepeta Pannonica'.
- péterke-burján:** *péterke-burján* 'Pharsetia incana L'.
- petrezselyem:** *petrezelem* 'Petersilie'.
- petrezselyemgomba:** *petrezelemgomba* 'szegfűgomba'.
- pili** ~ 'kukoricacső borítólevele'.
- pillangóvirág** ~ 'pirosat virágzó kerti virág'.
- pimpó** ~ '(virágvasárnap szentelni szokott) fűzfabarka'.
- piroskaalma:** *piroskaalma, piroskaalma* 'egy almafaj'.
- pityóka** ~, *pityúka* 'krumpli'.
- pleszkánica** ~ 'vérehulló fecskéfű'. [[?] < ol. *pleoscăniță* 'Chelidonium maius' PA.] De vö. **vérburján** is.
- plop** ~ 'nyárfa'. [[?] < ol. *plop* 'Pappel' Tr.]
- polyva** ~ 'Spreu'.
- popodije** ~ 'gyermekláncfű'. [[?] < ol. *păpădie* 'Taraxacum officinale L.' PA.]
- poreszfű:** *pörcfű* 'Acanthus spinosus'.
- porondifenyő:** *porondifenyő* 'borsikafenyő, boróka, gyalogfenyő'.
- pozsárnica** ~ 'Hypericum perforatum'. [[?] < mold. ol. *pojarnița* 'Johanniskraut, Hypericum perforatum' Tr.]
- pölömidacsipke:** *pölömidacsipke* 'Cirsium arvense L.'. [[?] < ol. *pălămidă* 'Cirsium arvense' PA.]
- prázs** ~ 'pórégagyma (Allium porrum L.)' [[?] < ol. *praz* 'ge-

- meiner Lauch, Porree, Al-
 lium porrum' Tr.]
- prinye** ~, *prünye* 'egy szilva-
 faj'. [$<$ ol. *prune* 'Pflaume'
 Tr.]
- pudravirág** ~ 'valami virág'.
puj: *puj* 'kukorica, tengeri'.
pujhaj: *pujhaj* 'tengericső
 selyme a cső hegyén'.
pujsuska: *pujszuszka* 'kuko-
 ricacső'.
pujszulák: *pujszulák* 'Con-
 volvulus arvensis'.
ragadó-burján: *rogadó-burján*
 'Melampyrum sp.'.
rekettye: *rokotya* 'Ginster'.
repesén: *repesin* 'Sisymbrium
 sp.'.
retek ~ 'Rettig'.
rezeda: *rězěda, rězěta* 'Reseda'.
róka-gomba ~ 'sárga var-
 gánya'.
rozs ~ *roz* 'Roggen'.
rügy ~ 'fűz, dió és mogyoró
 berkéje'.
saláta: *sályátg* 'Salat'.
sárigbársony: *sárigbársony*
 'Galium verum'.
sárigponát: *sárikponát* 'Me-
 lilotus officinalis'.
sárigromonyica: *sárigromo-
 nyica* 'székfű'. [$<$ ol. *romo-
 nita* 'Matricaria chamomilla'
 Tr.]
sarkantyúvirág: *szörkony-
 tyúvirág* 'Kapuzinerkresse'.
sás: *szás* 'Riedgras'.
seggvakaró: *seggvakaró* 'a
 csipkerózsa termése'.
seggvakaró-csipke: *seggva-
 karó-cipke* 'csipkerózsa, vad-
 rózsza'.
seprűfű: *seprűfű, szeprűfű*
 'Kochia scoparia L.'.
som: *szom* 'Kornelkirsche'.
somfa: *szőfa* 'Kornelbaum'.
somkóró: *szomkóró* 'Ononis
 spinosa'.
suska: *szuska, szuszka* 'cső
 (kukoricáé)'. *Ety szuszka puji*
 'egy cső tengeri'.
szádokfa ~ 'hársfa'.
szádokfavirág ~ 'hársfavi-
 rág'.
szalmavirág: *szálmavirág*
 'sárgaszínű virág, melynek
 szirmai olyan merevek, mint
 a száraz szalma'.
szappanburján: *szappambur-
 ján* 'Anagallis arvensis'.
százfű: *szászfű* 'örökzöld, fo-
 lyondár'.
szederin ~ 'szeder'.
székely-szegfű: *székeji-székfű*
 'a violához hasonló kerti
 virág'.
szegfű: *székfű* 'Nelke'.
szeméremvirág: *szemérővirág*
 'Daucus carota'.
szentgyörgy-virág: *szeny-
 györgyvirág* 'Caltha palu-
 stris'.
szentjános-virág ~ 'Salvia
 nemorosa'.
szepthyekáp ~ 'Teucrium cha-
 maedris'. L. **vadcsombord**.
szilva: *szilva* 'magvaváló
 szilva, berbencei (besztercei)
 szilva'. Vö. **bardács, gol-
 dányszilva, kurkudus,**
prinye.
szókarla: *szókärla* 'Cirsium
 oleracea'.
szokerla: *szokärla* 'kerti pézs-
 ma'. Vö. **vadsokella**.
szőlő: *szélé, széllü* 1. 'Wein-
 rebe'; 2. 'Traube'.
szőlőica: *széléica* 'szőlő indája,
 vesszeje'.
szőlővirág: *szélévirág* 'bár-
 sonyvirág'.
szulák ~, *szuläk* 'fulánk (nö-
 vény)'.
szulcsina: *szulcsina* 'Melilotus
 albus'. [$<$ mold. ol. *sulcinä*

- 'Stein-, Honigklee, Melilotus off.' Tr.]
- szulyfű** ~ 'Origanum vulgare'.
szűz-mária-alja ~ 'Lotus corniculatus'.
tányérvirág ~ 'Pyrethrum sp.'.
tarkabotoska: *tarkabotoska* 'az oláhrózsának olyan faja, mely nem sárgát, hanem pirossal vegyes sárgát virágzik'.
tarkafű: *tarkafű* 'cifrasás (Baldingera picta)'.
tidba ~ 'korsótök, a lopótök egy fajtája, melynek terméséből edényeket készítenek'. (A *tidbában* nyáron jó hidegen áll a víz.) [$<$ mold. ol. *tidvã* 'Cucurbita Lagenaria L., Flaschenkürbis, wird von den Bauern als Flasche gebraucht' Tr.]
tinörgomba ~ 'tinóri gomba'.
torma: *torma* 'Kren'.
törökbosztán: *törögbosztán* 'sütőtök'.
trifoj: *trifoj* 'lóhere'. [$<$ ol. *trifoiu.*]
tubák ~ 'dohány'.
túi-virág ~ 'mocsári golyahír'.
tulipán ~ 'Tulpe'.
turica ~ 'koldustetű'. [$<$ ol. *turita* 'Galium Aparine L.' PA. és 'Igelsame' Tr.]
tyúkvirág: *tyúkvirág* 'valami virág'.
ugorka: *ugorka* 'Gurke'.
utilapu: *utilapi* 'Wegerich'.
üröm ~ 'Artemisia absinthium'.
vackor: *vackör, vackár* 'vadkörte'.
vadalma: *vadálma* 'Holzapfel'.
vadbababéles ~ 'vadmályva, papsajt'.
vadborsó: *vadbörso* 'Lathyrus tuberosus'.
vadesalán: *vatcsillyán* 'Ballota nigra'.
vadesombord: *vatcsombörd* 'Teucrium chamaedrys'.
vadlen ~ 'Linum perenne'.
vadrepesin ~ 'Sisymbrium Loeseli'.
vadrozs ~, *vadroz* 'Hordeum murinum'.
vad-sokella: *vat-sokella* 'Centauria scabiosa'.
varjúhagyma: *várjuhajma* 'Epilobium angustifolium'.
vasfű ~ 'egy növény'.
venyige: *vinige* 'levágott szőlővessző'.
vérburján: *vírburján* 'Chelidonium majus'.
vérespaprika ~ 'paprika'.
virágfa: *virákfa* 'akácfa'.
zab: *zob, zsab* 'Hafer'.
zabszalma: *zsapszálma* 'Haferstroh'.
zárzár: *zárzár, árzár* 1. 'kajszinbarackfa'; 2. 'kajszinbarack'. [$<$ ol. *zarzár.*]
zerna: *zërna* 'Solanum nigrum'. [$<$ ol. *zirnã* 'Nachtschatten; Solanum nigrum' Tr.]

CSÜSTY BÁLINT.

KÜLÖNFÉLÉK.

A Finnugor Társaság félszázados ünnepe.

„Mi finnek csak szellemi munkával remélhetünk egyetemes jelentőségre emelkedni, s szegénységünkben a rokon népek multja és jelene az a terület, melynek művelése legnagyobb sikerrel

kecsegtet.“ — CASTRÉN e hitvallása teljesen fölszívódott a kortársak lelkébe, s hova-tova nemzeti ügynek, reudeltetészerűen finn tudományos kötelességnek érezték a tragikus sorsú úttörő munkájának folytatását. Kedvezőtlen külső körülmények többször megzavarták, el-elodázták, végleg meghiúsítani azonban nem tudták a tettevagyó erők összefogását: DONNER OTTÓ kitartó buzgalommal, böles tapintattal elhárította az akadályokat, s 1883. november 15-én megalakult a Suomalais-ugrilainen Seura. — Ötven esztendő pergett le azóta, s a Finnugor Társaságban a Castrén-i eszmények letéteményesét, a céltudatosan szervezett munka diadalát ünnepli most a finn nép, ünnepeljük mi, a testvér, és ünnepli a művelt nagyvilág.

Milyen teljesítményekkel érdemelte meg a Finnugor Társaság a népszerűséget otthon, az elismerést világszerte?

Alapítói a rokon népek nyelvi, néprajzi, történeti és archeológiai kutatását tűzték ki célul, s nincs ennek a feladattömbnek olyan nehezen hozzáférhető rétege, melyhez az elmúlt félszázad alatt finn csákány ne ért volna. Felülmúlja az ötvenet azoknak a szaktudósoknak a száma, akiket a Társaság az egyes finnugor, valamint szamojéd népek közé küldött vagy útjukon támogattott; egész expedíciók indultak a permi és a tobolszki kormányzóság területére, Szibéria és Orosz-Turkesztán különböző pontjaira, sőt Mongoliába, Kínába is. Egyik-másik ösztöndíjas egészen különleges teendő elvégzésére kapott megbízást, mások minden utasítás nélkül vágtak neki az ismeretlen vadonnak, hogy aztán a közmondásos finn szívósság hosszú évek küzdelmei árán új meg új parcellákat írton az emberi tudás tisztá-saihoz.

Még vázlatosan is bajos volna ismertetni azt az óriási terjedelmű, utolérhetetlenül pontos anyagot, tömérdek eredményt, mellyel a Finnugor Társaság gyűjtői, kutatói az uráli és az altaji tudományokat gazdagították. Talán csak akkor ébrednénk a Finnugor Társaság tudománytörténeti jelentőségének egészen világozó tudatára, ha egyidőre kíváncsi kísérletképpen eltávolítanók könyvpolcainkról a Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikauskirja 45, a Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 66, a Kansatieteellisiä julkaisuja 7, az Apuneuvoja 5, a Finnisch-ugrische Forschungen 21 kötetét, — hogy csak a sorozatos kiadványokat említsem. Pedig még azt sem szabad felednünk, hogy a Társaság kezdeményezésére összegyűlt anyagnak eddig csak egy része került a nyilvánosság elé, s földolgozás alatt van, vagy földolgozásra vár még körülbelül 640 nyomtatott ívnyi szótári anyag (17 nyelvből, köztük a WICHMANN gyűjtötte csángó szótár), 390 ívve rúgó szöveg, 60 ívnyi népzenei és 110 ívnyi néprajzi anyag. — Tárnyilagosan el kell ismernünk, hogy az utolsó félszázad alatt Finnország többet tett a finnugor tudományokért, mint kívüle az egész világ. Örök dicsősége ez a kiváló finn tudósoknak, akik lelkesen sorakoztak a zászló alá, és azt mindig csak előre vitték, de örök érdeme a finn nemzetnek is, hogy kezdettől fogva bátorító szeretettel és áldozatkész hittel állt küzdő fiai mögött.

Amidőn az ünneplő Finnugor Társaságnak multjához méltó jövődőt kívánunk, SETÄLA szép szavai csengnek fülünkbe:

„Suuri, laaja ja korkea on se tieteen temppele, jonka näemme sielumme silmien edessä ilmoja kohti kohoavan.“

ZSIRAI MIKLÓS.

Petz Gedeon születésének hetvenedik évfordulójára.

November 24-én töltötte be PETZ GEDEON hetvenedik eszten-dejét. Ez alkalomból tanítványainak, barátainak, tisztelőinek nagy serege gyűlt össze azon a bensőséges ünnepen, amelyen a budapesti Bölcsészettudományi Kar kiváló tagját üdvözölte, s amelyen Bleyer Jakab az ünnepelt tiszteletére írt német, Pukánszky Béla meg az ugyane célból írt magyar nyelvű emlékkönyvet nyújtotta át. A két emlékkönyv — az egyik a Deutsche-ungarische Heimatsblätter, a másik az Egyetemes Philologiai Közlöny egy-egy füzete — ékes bizonyság annak a tudós és tanítói munkásságnak az eredményességéről, amelyet Petz a tudományos irodalomban 1885, az egyetemen meg 1896 óta kifejt.

A magyar nyelvtudomány is hálával emlékezik meg Petz munkásságáról. Ennek a tudománynak a művelői közt is sokan vannak, akik az ő kiválóan rendszerezett, gondosan kidolgozott egyetemi előadásaiból erősödtek meg általános nyelvtudományi ismereteikben. S többen vagyunk olyanok, akiknek nem adatott ugyan meg, hogy az egyetemen tanítványai lehettünk volna, nagy ismeretekkel, erős logikával felépített nyelvtudományi dolgozataiból azonban tárgyi dolgok mellett mindenek felett módszert tanultunk.

De magyar nyelvtudományi irodalmunknak is értékes gazdagodása nem egy munkálata. Petz ugyanis, miként ő maga is mondotta, a német filológiát mindig magyar kapcsolatokon keresztül nézte. S ebből a látószögből nézve sok olyan probléma toltul elébe, amely erősen belevág a magyar nyelvtudomány körébe is, sőt több olyan, amely egyenesen magyar nyelvtudományi. Szépszámú idevágó dolgozatából csak egy-kettőt emelek ki.

„A hangsúly a germán nyelvekben“ című tanulmánya, amely akadémiai levelező tagsági székfoglaló értekezése volt (I. Akad. Értesítő 1896: 11), a német nyelv hangsúlyviszonyaival kapcsolatban foglalkozik a nyelvünkbe került német jövevényszavakkal is, s megállapítja, hogy ezek „gyakran megőrizték a németnyelvi alakoknak nem csupán a szorosabb értelemben vett hangalakját (minőség és mennyiség tekintetében), hanem hangsúlyozásának nyomait is“. — A magyar krónikák német szavainak hangtani és helyesírási sajátosságairól szóló értekezésében, amely a Heinrich-emlékkönyvben jelent meg (szerk. GRAGGER RÓBERT. Bp., 1911.), vizsgálja azokat a német nyelvi hangsajátságokat, amelyek e szavakban vannak, s kimutatja, hogy azok felső-németek, mégpedig nagy valószínűséggel bajor nyelvek. — Akadémiai rendes tagsági székfoglalója is sok megállapítást tartalmaz német jövevényszavainkat illetőleg. Ez értekezés egy része „Szórványos mássalhangzófejlődés jövevényszavainkban“ címmel megjelent a Szinnyei-emlékkönyvben (MNy. XXIII.). E részben a nagy tudományú szerző olyan német jövevényszavainkat tárgyalja, amelyeknek magyar nyelvi alakjában a német nyelvi irodalmi alakhoz viszonyítva hasonulás,

elhasonulás, hangkivetés, mássalhangzóbetoldás vagy hangátvetés mutatkozik. Azt vizsgálja, melyik nyelvben: az átadóban vagy az átvevőben vagy pedig egymástól függetlenül mindkettőben hajtódott-e végre a jelzett változás.

A magyar nyelvtudományra azonban PETZ azon értekezései is termékenyítő hatással voltak, amelyekben nincsen ilyen szoros értelemben vett magyar nyelvtudományi mozzanat. Hadd említsek meg ezek közül is egy-kettőt. „Az indogermán hangtan mai állásáról” című értekezés, amelyet 1893-ban az Akadémiában mutattak be (megjelent NyK. XXIII.), az első s máig egyetlen magyar dolgozat, amely az indogermán hangtan terén 1893-ig elért eredményekről történeti egymásutánban tájékoztat. Nyelvtudományunk a legnagyobb hálával venné, ha ennek folytatásaként kioktatna bennünket a szerző az 1893 óta történt fejlődésről. — Nagy hatással volt nyelvtudományunkra PETZnek „A nyelvbeli kiegészülésről” című dolgozata is (NyK. XXXII.). Az értekezés OSTHOFF „Vom Suppletivwesen der indogermanischen Sprachen” című tanulmányának (Heidelberg, 1900.) ismertetése, lényegében azonban az idevágó nyelvi jelenségekről való felfogások kítűnő történeti áttekintése. — A tanítvány hálás szíve sugallatát követte PETZ, amidőn PAUL HERMANRÓL, egykori tanáráról, Akadémiánk kültagjáról 1922. június 12-én emlékbeszédét megtartotta (I. Emlékbeszédek. Bp., 1923. XVIII. köt. 10. sz.). Ez az emlékbeszéd, valamint a PAUL HERMANTÓL ÉS DELBRÜCK BERTOLDRÓL folyóiratunkban (XVIII.) megjelent nekrológok a nyelvtudomány egyik legtermékenyebb korszakának tanulságos, mélyreható ismertetései.

PETZ GEDEON folyóiratunkat több alkalommal tisztelte meg nagy értékű cikkeivel, dolgozataival. Engedje meg a Mindenható, hogy folyóiratunk hasábjain is még sok éven át taníthasson, oktathasson bennünket. MELICH JÁNOS.

Ramstedt G. J. hatvanéves.

RAMSTEDT GUSZTÁV JÁNOS, a modern mongol nyelvtudomány megalapítója, ez év október 22-én töltötte be hatvanadik esztendőjét. Egyetemi tanulmányait 1895-ben fejezte be. 1898 nyarát az egyetem ösztöndíjával a hegyi cseremiszeknél töltötte, s itt Tušnal faluban becses nyelvi anyagot gyűjtött. Még ugyanabban az évben a Finnugor Társaság ösztöndíjával Külső-Mongóliába ment, ahol a khalkha-mongolok nyelvét tanulmányozta, főleg az urgai nyelvjárás alapján. Mongoliai útjáról 1901-ben tért haza. 1903-ban az egyetem Rosenberg-ösztöndíjával újabb tanulmányútra indult a déloroszországi mongolokhoz: a kalmükkökhöz. Ez alkalommal tanulmányozta az addig jóformán teljesen ismeretlen afganisztáni archaikus mongol nyelvet, a mogolt is. Útjáról maláriásan 1905-ben jött vissza. 1906-ban az altaji nyelvek magántanára lett a helsinki egyetemen, 1917-ben pedig rendkívüli tanár. 1919-ben Finnország japán-kínai követeként Japánba utazott, és 1930-ig ott maradt. Visszatérése óta újra a helsinki egyetemen tanít. Számos tudományos társaságnak a tagja. A Magyar Tudományos Akadémia ez év májusában munkásságának elismeréseképpen kültagjává választotta.

RAMSTEDT eredetileg a finnugor nyelvtudomány művelőjének készült, és komoly sikere is volt a hegyi cseremiszek nyelvéről írt munkájával (*Bergtscheremissische Sprachstudien: MSFOu. XVII.*). Hogy mégis egészen más tudományág művelésére tért át, az a Finnugor Társaság kezdeményezésére egy magasabb cél érdekében történt. A Finnugor Társaság ugyanis az uráaltaji nyelvrokonság kérdésével foglalkozva, arra a megállapításra jutott, hogy a kérdésben való döntés legfőbb akadálya a mongol és a mandzsu-tunguz nyelvek egészen hézagos ismerete. Ezért szemelték ki a fiatal RAMSTEDT-et, aki a szükséges nyelvészeti iskolázottságot finnugor tanulmányok kapcsán már megszerezte, hogy a mongol nyelvnek a részletekbe menő tanulmányozásával ez akadályoknak legalább egyikét elhárítsa. — RAMSTEDT a feladatnak kitűnően megfelelt. Fonetikai iskolázottságával, módszeres gondolkozásával, klasszikus tisztaságra való törekvésével, ami minden munkáját jellemzi, a mongol nyelvtudományban új korszak kezdetét teremtette meg. A pontosság és megbízhatóság példaképei lehetnek leíró természetű munkái, mint kalmük nyelvmutatványai (*Kalmüekische Sprachproben: MSFOu. XVII. 1. és 2.*) és mongol nyelvi rövid vázlatok (*Mogholica: JSFOu. XXIII. 3.*). Ugyanezt mondhatjuk régi mongol nyelvi kiadásairól is. Kiadott egy ú. n. négyszögű írásos töredéket, amit MANNERHEIM hozott magával Nyugat-Kínából (*Ein Fragment mongolischer Quadratschrift: JSFOu. XXVII. 3.*) és néhány régi mongol levelet a turfáni porosz expedíció anyagából (*Mongolische Briefe aus Idiqt-Schähri bei Turfan: SPAW. XXXII. 1909: 238 kk.*).

RAMSTEDT egész működésére elhatározó fontosságú lett az első mongoliai kiküldetés rokonság-bizonyító célkitűzése. Azonban látnia kellett, hogy az uráaltaji rokonság bizonyításánál előbbvaló az altaji nyelvek összetartozásának a tisztázása. Ennek az altaji nyelvcsaládnak a mongolból kiinduló vizsgálata RAMSTEDT igazi életműve. Kezdte a hasonlítást az urgai nyelvjárás és az irodalmi mongol nyelv közt (*Das Schriftmongolische und die Urgamundart: JSFOu. XXI. 2.*); megjelent oroszul is, valamint bővíttve: *Sravnitel'naja fonetika mongol'skogo pis'mennogo jazyka i chalhasko-urginskogo govora. St. Pbg., 1908.*). Ebben az alapjában leíró természetű munkában már érvényesülnek RAMSTEDT messzebbható hasonlító szempontjai is. Több monografiát szentelt fontosabb altaji alaktnai kérdéseknek. Írt az igeragozásról (*Über die Konjugation des Khalkha-mongolischen: MSFOu. XIX. és Zur Verbstammbildungslehre der mongolisch-türkischen Sprachen: JSFOu. XXVIII. 3.*), az altaji nyelvek számniveiről (*Über die Zahlwörter der altaischen Sprachen: JSFOu. XXIV.*), a névmásokról (*Über mongolische Pronomina: JSFOu. XXIII. 3.*), a tagadásról (*Die Verneinung in den altaischen Sprachen: MSFOu. LII.*). Foglalkozott egy egész sereg hangtani kérdéssel (*Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte: KSz. XV—XVI.* — Egy állítólagos mongol-török hangtörvény: *NyK. XLII.* — Az *ŋ* hang a mongolban és a törökben: *uo.*); különösen becses e téren, amit a mongol labialis spiransról írt (*Zur Geschichte des labialen Spiranten im Mongolischen: a Thomsen-Emlékkönyvben*) és alapvető az altaji szókezdő *p*-ről

szóló dolgozata (Ein anlautender stimmloser Labial in der mongolisch-türkischen Ursprache: JSFOu. XXXII.).

RAMSTEDT munkáiban egy szorosabb mongol-török kapcsolatról beszél, amelyikhez harmadik tagul, kissé lazábban, csatlakozik a mandzsu-tunguz ág. Újabb kutatásai szerint ennek az altajinak nevezett nyelvcsaládnak az őshazája nem az Altaj-hegység körül, de Mandzsuriában a Khingán mente körül keresendő. — Tanulmányozta az altaji nyelveknek egyéb nyelvekhez való viszonyát is, így a szamojédhoz (Zu den samojedisch-altaischen Berührungen: FUF. XII.), a japánhoz (Comparison of the Japanese and the Altaic Languages: The Asiatic Society of Japan) és a koreaihoz (Remarks on the Korean Language: MSFOu. LVIII.). — Alkalmilag foglalkozott az indo-kínai nyelvek közé sorolt jeneszeji-osztjakkal is (Über den Ursprung der sog. Jenisej-Ostjaken: JSFOu. XXIV.). Felfedezett és kiadott két ismeretlen ujgur, rovásírásos emléket (Zwei uigurische Runenschriften in der Nord-Mongolei: JSFOu. XXX. 3.). Legújában az altaji nyelvek palatalisatiójáról írt nagyérdékű dolgozatot (Die Palatalisation in den altaischen Sprachen: Annales Academiae Scientiarum Fennicae. 1931. XXVII, 27).

A magyar nyelvtudóst fentebbi munkáiból is egész sor közelebről érdekl, különösen a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavainak szempontjából: számos új etimológiát ad, sok új szempontot vet fel, stb. De különös figyelemre tarthat számot a csuvas-mongol nyelvviszonyt tárgyaló dolgozata (Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen: JSFOu. XXXVIII.).

Végig tekintve ezen a gazdag és értékes tudományos munkásságon, hatvanegyedik éve küszöbén szívünk melegeivel üdvözljük a kitünő tudóst és kívánjuk, hogy munkásságát egészségesen, zavartalanul folytathassa minél tovább a tudomány hasznára és gyarapodására.

LIGETI LAJOS.

LEVÉLSZEKRÉNY.

V. I.-nak: I. Igaza lehet abban, hogy a *Deczki* családnév *Deszk* község nevéből való s így eredetibb alakja *Deszki*. Az *-szk*-ből sok esetben *-ck* lett a magyarban; ilyen szavak például *palack*, *Lack-fi* és *Lackó* a *László* keresztnév *Laszk* becézőjéből. — II. A *Vercseg* névben nem kereshetjük a *vércse* (alakváltozata *vercse*) madárnevet. Ellenben van a magyarban *vörsök* tájszó, s ennek *vöresök*, *vörsög* alakváltozata; jelentései: 1. 'baromfitartó vesszőketrec'; 2. 'a varsa szűk bejárója'. Ezzel lesz azonos a *Vercseg* családnév.

K. P.

F. D.-nek: Hogy a *Salacz* családnév milyen eredetű, azt adatok híján nehéz eldönteni. A magyarból megfejthetetlen. Idegenből összevetésre kínálkozik a szerb *šalac* (horvát változat: *šalac*, *šalac*) 'joculator, nugator, vaniloquidorus'; a szóra vö. szerb és horvát *šala* 'jocus', *šaliti* 'jocor' (s az egészre l. MIKL., EtWb. 336). Van a horvátban *šalec* 'aculeus, spiculum' szó is, amelynek lehetne *šalac* szerb változata, bár ilyet nem találok forrásaimban.

K. P.

Cs. P.-nak Székesfehérvárt: A csobán, csobány köznévvé használható vezetéknevül is. K. P.

H. J.-nek: A *Matus* családnév valószínűleg az egyházi latin *Matthaeus* keresztnévnek szláv *Matuš* becézőjére (vö. tót *Matuš*, horvát *Matoš*, cseh *Matouš* [vö. MELICH, SzlávJövsz. I, 2: 195]) megy vissza. A régen is elterjedtebb és ma is közhasználatú magyar *Máté* a szláv *Matej* formából hangtani úton lett. A *Máté* mellett magyar *-us* képzővel alakult becéző első szótagjában hosszú *á*-val *Mátus*-nak hangzanék. A magyar régiségben jelentkező és családnévként most is előforduló *Mátyus* és *Mátis* (*Mátés*) az egyházi latin alakhoz tartoznak, mint hangtani fejlemények. (Vö. Páris: NyK. XLIV, 328–9.) — Tehát nem ártana a *Matus* nevet megváltoztatni, illetőleg a kétségtelenül magyarosabb *Mátyus*-ra vagy *Mátis*-ra módosítani. P. D.

T. J. írja: A MNy. legutóbbi füzetének Levélszekerényében (255) K. P. összeállította *hazafi* szavunk történetét. E szerint a szó mai: 'patriota, érzésében a hazafi' jelentése csupán 1788 óta, tehát a nyelvújítás óta mutatható ki. — Egyetlen adatot ismerek csupán, amely szerint (feltéve, hogy értelmezésem helyes!) ez a jelentés már a nyelvújítás kora előtt is megtalálható. ROZSNYAI DÁVID, az erdélyi fejedelmek török deákja, írja 1663-ban a derék, de tragikus véget ért Haller Gáborról: „Így lón vége ennek a hazája szolgálatja mellett szomorú halállal veszett igaz erdélyi nagy *hazafinak* . . .” (MonIr. VIII, 378). — Vajjon előbukkant-e más, hasonlóan régi adat is e jelentésre?

TARTALOM.

ADÁM IMRE: A Schola Salernitana magyarra fordítója . . .	47
A. M.: Somlai ~ somlói	299
BÁRCZI GÉZA: Lakat 91. — Paraj	264
CSEFKÓ GYULA: Csermakló 47. — Átabota 106. — Léhűtő 177. — Borsért járó	301
CSÜRY BÁLINT: Egyszersmindenkorra 48. — A szamosháti szótár 65. — Növénynyek Bogdánfalváról	316
GÁLOS REZSŐ: Fabeich József a nyelvemlékek és a ponyvai irodalom új kiadásáról	105
GYALMOS JÁNOS: Latin eredetű képzőink	221, 280
HARTNAGEL ERZSÉBET: Pá	178
HORGER ANTAL: Bőzsi 49. — A latin <i>Anianus</i> magyar származékaihoz 107. — <i>Kacsó</i> és <i>korcs</i> 179. — Rece 240. — Az inetimológikus <i>p</i> és <i>b</i> fejlődése	261
M. HORVÁTH ENDRE: Lassan a testtel!	112
JAKUBOVICH EMIL: Két régi magyar esküforma 118. — Régi magyar receptek 187. — Titkári jelentés 1932-ről	251
JUHÁSZ JENŐ: Kettős személynévek a mordvinoknál és voguloknál 104. — Öböl, öblít, öblöget 180. — Óriás 293. — Te csak pipálj, Ladányi! 315. — Tartalom, szó- és tárgymutató	327
KÁROLYI ÁRPÁD: Méltóságos a. m. méltányos	181
KELEMEN JÓZSEF: A mássalhangzók kieséséhez	46

KNIEZSA ISTVÁN: A magyar <i>zs</i> hang eredete	94,	142
K. P.: <i>Rebellis, ribillió</i> 127. — <i>Haza</i> fi. <i>Kárpit</i> . <i>Kandúr</i> 255. — Deczki. <i>Verseg</i> . <i>Salacz</i> 326. — <i>Csobán</i>		327
LAKÓ GYÖRGY: A szóvégi magánhangzókról		171
LAZICZIUS GYULA: A finnugor idők kialakulásának kérdésé- hez 18. — <i>Cikornyas</i>		302
LIGETI LAJOS: Szűcs 157. — Régibb török jövevényszavaink magyarázatához 218, 275. — <i>Ramstedt G. J.</i> hatvanéves		324
✓ LOSONCZI ZOLTÁN: A <i>Festetich-kódex</i> kettőzött jelű magán- hangzói		12, 87
MELICH JÁNOS: A jövevényszavak átvételének módjáról 1. — <i>A Madách</i> név és család szlávságához 84. — <i>Rece</i> 112. — <i>Andor és András</i> 118. — <i>Radla</i> 206. — <i>Adalékok az</i> <i>egyszerejtéshez</i> 269. — <i>Petz Gedeon</i> születésének hetve- nedik évfordulójára		323
MÉSZÖLY GEDEON: <i>Fialim</i> , szeressétek egymást		212
M. J.: <i>Antony</i> . <i>Ella</i> 64. — <i>Átokháza</i> 189. — <i>Dobsina</i> . <i>Herke</i>		191
MORAVCSIK GYULA: A <i>Pannonos</i> : <i>Pávovec</i> népnév történetéhez		50
N.: <i>Kisbetük</i> divatja 55. — <i>Legfelső kézirat</i> 190. — <i>A retur-</i> <i>jegy magyar neve</i> . <i>Liga</i> , <i>líga</i> 190. <i>Menettérti jegy</i> , <i>térti</i> <i>jegy</i>		248
NAGY J. BÉLA: Görög szavak <i>o</i> hangjának írásmódja 54. — Görög szavak <i>e</i> hangjának írásmódja 116, 189. — <i>Uras</i> , <i>úrias</i> , <i>úri</i> 186. — <i>A dz és a dzs</i> helyesírásához		312
RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: <i>Baszaraba</i>		160
NÉMETH GYULA: <i>Csepel</i>		11
N. J. B.: <i>Dóm</i>		303
PAIS DEZSŐ: <i>Hetevény</i> 37, 128. — <i>Idegen</i> eredetű szóvégi <i>ly</i> -ből lett magyar <i>gy</i> 43. — <i>Somlai</i> : <i>somlói</i> 235. — <i>Je-</i> <i>lentés az 1932. évi Szily-jutalomról</i> 254. — <i>Első-második</i> <i>szótagbeli o—o > é—o</i> változás		299
SZILASI PÁZMÁNY ZOLTÁN: A komárommegyei Szilas község nyelvéből		59, 121
P. D.: <i>Névmagyarosítási kérdések</i> 56. — <i>Kosthou</i> 63. — <i>Lábván(y)</i> 64. — <i>A latin Anianus</i> magyar származékai- hoz 109. — <i>Kény</i> 128. — <i>Táska</i> , <i>zseb</i> 192. — <i>Zire</i> 241. — <i>Balda</i> . <i>Vessző</i> használata a többszörös keresztnevek között 256. — <i>Ludvég</i> 304. — <i>Matus</i>		327
RADVÁNYI SÁNDOR: <i>Kóka</i>		62
RAPAICS RAYMUND: <i>Németből fordított régi növényneveink</i> .		51
SÁGI ISTVÁN: † <i>Négyesy László</i>		62
SETÁLÁ EMIL: <i>A Sampo</i> rejtvénye		193, 296
SZABÓ T. ATTILA: <i>Bosznia és Hercegovina</i> Marosújváron 52. — <i>Erge</i>		242
SZAMOSFALVI GERGELY: <i>A -vel</i> raghoz		297
SZERKESZTŐSÉG: <i>Szily Kálmán emlékezete</i>		189
SZINNYEI JÓZSEF: <i>Még egyszer a -val, -vel</i> rag eredetéről .		129
TAMÁS LAJOS: <i>Bödölő</i>		182
TECHERT JÓZSEF: <i>Virgács</i> 114. — <i>Cikás</i> 245. — <i>Aténás</i> . .		305
TIMÁR KÁLMÁN: <i>Laskai Oszvát glosszái</i> 57. — <i>Fekete péntek</i> , <i>néma hét</i>		307

T. J.: Hazafi	327
TOLNAI VILMOS: Nyelvében él a nemzet 53. — Turáni magyar 183. — Kortés, nemesek hadnagya, nemesi had 184. — Csátibot, árvatölgy, ölmosbot	307
TREML LAJOS: A magyarországi latin <i>s</i> -ezés az oláhban 25. — Bándoc	310
VÁZSONYI IZIDOR: Úras, úrias, úri	185
VIRÁNYI ELEMÉR: Volontér	311
WALDAPFEL IMRE: Latin jövevényszavaink sz hangjáról	237
ZLINSZKY ALADÁR: Pá	53
ZOLNAI GYULA: Mássalhangzó utáni iker mássalhangzók 83. — Tudományt tesz 115. — Somlai ~ somlói 298. — Menet-térti jegy, térti jegy, téritvény	247, 314
ZSIGMOND FERENC: Pá	245
ZSIRAI MIKLÓS: A <i>leány</i> szó eredete 257. — A Finnugor Társaság félszázados ünnepe	321
Kisebb közlemények	43, 104, 235, 296
Különfélék	62, 189, 321
Levélszekrény	63, 127, 189, 255, 326
Népnyelv	59, 121, 249, 316
Nyelvművelés	54, 116, 185, 247, 312
Nyelvtörténeti adatok	57, 118, 187
Szó- és szólásmagyarázatok	47, 106, 177, 240, 301
Társasági ügyek: Bevételek és kiadások 1932-ben és költségvetés 1933-ra 123. — Pénztári jelentés 125. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1932. évről 127. — Titkári jelentés 1932-ről 251. — Jelentés az 1932. évi Szily-jutalomról	254
A borítékon: Tartalom. Tudnivalók. A MNyT. tiszteleti tagjai, tisztikara, választmányja, számvizsgáló bizottsága. A MNyT. kiadványai. A M. Nyelvtud. Kézikönyvének füzetei. Kérelem. Értesítés. Nyugtázás.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Nincsenek, vagy csak részben vannak felvéve: A hang- és alaktani fejtegetések 12, 25, 83, 87, 94, 107, 129, 142, 171, 221, 237, 298, 310; a régi nyelvi közlések 118, 187; a népnyelvi adatok 59, 65, 121, 249, 316; a nyelvhelyességi kérdések 54, 55, 116, 185, 312, 314; MELICH JÁNOS: A jövevényszavak átvételének módjáról 1; RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: Baszaraba 160.

<i>aa</i> hangértéke 14—7,	alig 90	anya 261
87—91	Álmos 57	Ányán 107—12
<i>aba</i> (tör.) 167—8	altaji * <i>p</i> - hang 277	apáca 240
acide 240	által 91	apát 7
ad 89	Amerika 52	<i>aprodiani</i> (lat.) 58
agut 249	andabata 106—7	arany, Aranyos
<i>ai-χo, ai-nē</i> (osztj.)	Andor, András 118	111—2
259	<i>Anianus</i> (lat.) 107-12	árboe 238
akár: akárt 192	<i>āḥk</i> (vog.) 260	<i>Areinnes</i> 111
alamizsna 7	<i>āḥkz</i> (osztj.) 260	árja el. a finnben
Alföldi A. 254	Antony 64	200

- armurár 249
articuluš (oláh) 30
 árvatólgy 307
Assoi 298
ašušor (oláh) 30
 asztal 3
 átabota 106
 Aténás 305
Atha 210
athual 215
 Átokháza 189
 az, ez 89, 91
 bábafon 249
βāy (vog.) 130, 213
 Bajdamér 171
 Bakocs T. esküje 119
 Bakony 241
 Balda 256
 Balmaz 256
 bandérista 228
 Bandi 262
 bandó 310
bândoc (oláh) 310
 bardács 249
Barsu 162
bas- (tör.) 168—9
 Baszaraba 160
 be 89
 becéző nevek 49, 262
 béka elleni recept 187
 belépti jegy 247—8
 bendő 310
 Berectelke 46
 Bergengócia 287
 berkenye 6, 7
 Bértalan 300
 Beszkárt 248
 betyárizmus 282
 bieske 50
 Bigna 262
billiones (lat.) 58
bindeu (oláh) 310
 Birtalan 300
 irtokos személy-
 ragjaink 17, 88 |
 -ja 295 | -nk 90—1
 bizgat 262
 bocsát 142
 bogdánfalvi nyj. 249,
 316
 bojtortján 277
 Bolda 256
 boldog 90
 bolondikus 289
 bolondizál 291
 borít 277
 borsért járó 301
Bortolon 300
 Bosznia 52
 boszorkányhit 301
 bosztán 249
botuʻan (mong.) 277
 Bödi 262
 bödölő 182
 bögöly 277
 Böske 262
 Bözsi 49
 bú 134
buddāu (oláh) 182
 bugyelláris 146
 buszujok 250
Bybarch 162
cālāmariš (oláh) 31
 capistráng 46
Carobertus (lat.) 275
cašša (oláh) 30
catichizmuš (oláh) 31
 célina 250
Chahocharge 242
 Cigania 288
 cikás, cikós 245
 cikória 146, 302
 cikornyás 302
 cipirig 250
 comb 264
 Comenius Janua-já-
 nak nyelve 115
confišcālui (oláh) 31
 Csaba 198
 csadé, csáté 308
 csángó növényne-
 vek 249, 316
 csármakló 48
 csat 219
 csátibot 307
 cseh 7
 Csepel 11
 esercselye 250
Chergou 300
 esermakló 47
 csihol 277
 csíksomlyói 299
čilarun (mong.) 277
 csipke 50
 csiru 73
 csobán(y) 327
 esombó 263—4
 Csongrád 46
 Csorgó 300
 Dá(n)nyán 108, 111
 dasztikore 179
 de 89
 Deczki 326
 dél 277
dāvīr-(tör.) 277
 dézsma 7, 152—3
 diákizál 292
 diórium 286
 Dobsina 191
 dóm 303
 Dombrád 263
 Domony 110
 dorgatórium 284
 Dózsa 97
 dőzsöl 101
 Dráganu M. 300
 dús 152
dz, dzs a helyesírás-
 ban 312
 ε, η (gör.) olvasása 117, 189
 ebkapor, ebszóló, eb-
 tej 51
ed (mong.) 279
edege- (mong.) 279
ädgü (tör.) 278
ee hangértéke 14—7,
 87—90
eev hangértéke 14
egere- (mong.) 279
 Egeres 244—5
ägir- (tör.) 279
 egy 'szent' 278
 egy 'eins' 89, 91
 Egyiptom 305
 egyszerejtés 269
 egyszersminden-
 korra 48
eleyben 90
 Ella 64
Eltämīr (tör.) 171
emelneewm 90
 én 7
 Endre 118
 enyém 138, 140

- ér (ige) 277
 Eree, Eregély 245
äräm (tung.) 279
 erge 242
 eró 277
 és 17
 esküformák 118
ešmišie (oláh) 32
 ész szövégi -i 174
 Etelka 64
 Ézsau 216
 Fabchich J. 105
farčau (oláh) 183
 fed 89
 fehér-nálba 251
 fej (fn.) 89
 fekete péntek 307
 fel 89
 fél 'halb' 213—4
 Fértol[é,]nád 299
 fertő 299
 Fertő(d) 299
fešteleu (oláh) 183
 Festetich-k. mgh.-i 12, 87
 féval 213
 fi 135
fiat, *fiatim* 134, 212
 fiatal 216—8
 finn | a Sampo rejt-
 vénye 195, 296 |
 ~**η*-hang 174 |
 ~ szövégi -i, -ii
 173 | ~*e*:*i* vált.
 173—4 | ~ msh-
 torlóadás 84 | *k*-*p*:
p-*k* 271
 finnugor | ~ alap-
 nyelv szövégi
 mgh.-i 172 | ~
 igeidők kialaku-
 lása 18
 Finnugor Társaság
 321
 fiók 217
 fokozás: *leg*- 190
 Fortunád 299
Fortunatus (lat.) 299
 földi mogyoró 51
 francia | régi ~ *ei*
 hangértéke 267 |
 francia el. 94, 231,
 269, 304, 311, ? 7
 fű 41
 gabonórium 286
 gácsér 146
 gadóc 238
 galóca 240
 gálya 108, 111
 garaboly 146
 gárdista 229
 gavallér 146
 geca 251
 gerencsér 7
 Girgácia 287
 Goenód 46
 goldány 251
 Góliát 294
 gomb 264
 gödény 146
 gömb 264
 görény 277
 görög ered.szavaink
 o-ja, -e, -je 54,
 116, 189
 guzánvirág 251
 gúzs 96
 guzsaly 96, 146
 guzsorodik 146
gyele 59
 gyertyabél 57
 gyónási formula 121
 gyönyörű 112
 Gyulafehérvár 59
 gyűr 277
h hangértéke 40
 ha 89
 halom 6
 handabanda 106—7
 hangváltozások |
 denasalisatio 273 |
 egyszerejtés 269 |
 hiatus elkerülése
 108 | mgh.-nyúlás
 90 | msh.-k kiesése
 46 | msh.-kettőzés
 111, 132 | elhaso-
 nulás 111, 299 |
a-*a*: *ē*-*a* 300;
ā-*á*: *ē*-*á*, *i*-*á*, *ā*
 257; *ce*: *c* 240;
d: *gy* 45, 278; *ē*:
é, *í* 273; *ē*: *í* 108;
h hang tört. 40;
i: *í* 108; *ie*, *üe*, *ēe*:
ive, *üve*, *ēve* 41;
j: pótlónyujtás 108,
 110—1; *j*, *ji*: *Ń* 40;
j: *gy* 39; *k*: *g* 146;
k-*p*: *p*-*k* 271;
l változásai 49; *l*:
Ń 89; *l*: *gy* 45;
ll: *ly* 108; *ly*: *gy*
 45; *ly*: *j* 45; *m*:
mb, *mp* 263; *mn*:
mpn 264; *ny*: *ny*
 108; *ny*-*ny*: *ny*-
gy 111; *nst*: *st*
 46—7; *o*: *ó* 266, 294;
ói: *ai* 235—7, 298;
o-*o*: *ē*-*o* 299; *o*-
o: *i*-*o* 300; *r* válto-
 zásai 49; *rj*: *rny*
 302; *rnd*: *nd* 46—7;
rng: *ng* 46—7; *rs*:
zsz 49; *s*: *zs* 97,
 146, 155; *sz*: *z*
 146; *szk*: *ck* 326;
t: *d* 146, 299;
tsk, *tszk*: *ts*, *tsz*
 46—7; *u*: *u* 108; ?
z: *zs* 153 | finn *k*-
p: *p*-*k* 271 | török
 magas mgh.: *m*.
 mélymgh. 171; tör.
a: *m. a*, *á* 219; tör.
γ: *m. Ń* 40; tör. *j*:
m. gy, *Ń* 39, 40; tör.
ž: *m. zsl* 154—5 | ide-
 gen *o*: *m. a* 210 |
 görög *o*: *m. o*, *ó* 54;
 gör. *ε*, *η*: *m. e*, *é*
 116, 189 | latin *a*:
m. á 110; lat. *ni*:
m. nny 108; lat. *o*:
m. a 113; lat. *s*:
m. s, *sz* 148, 149;
 lat. *ss*: *m. s* 154;
 lat. *tia*: *m. ca*,
ce 113 | német *s*.
sch: *m. zs* 102,
 142—7 | oláh *ž*: *m.*
zs 154 | szláv *l*: *m.*
ly 44; szláv *ž*: *m.*
zs 96—7; szláv *ž*:
m. š 98
 haplológia l. egy-
 szerejtés
 harmine 275

- Harsányi Zs. 84—7
 hazafi 255, 327
 helyesírási kérdések
 54, 55, 64, 116, 189—
 90, 256, 312
 helyneveink 52, 71—2,
 242, 244, 299
 Hercegovina 52
 Herke 191
Hete, Hetés 38
 Hetény 41
 hetevény 37, 128
 hévizál 291
 holttetem 76
Xor (tör.) 221
 hóri-horgas 294
Horyashegy 294
 hölgy 258
 hurkad 72
 hurok 277
 Ibolyka 57
 ideg 40
 igeidők | fgr. ~ ki-
 alakulása 18
 igeképzők | m. ~ 16 |
 denom. -al 212 |
 latin ered. ~ 290
 igeragozás 17, 88;
 jelen és múlt idő
 18 kk.; jövő -nd
 képzője 90; többes
 1. sz. -nk 90—1
 íj, ív 46
 iker 277
 ikerszók 49, 261
 Imre 7
 inetimol. hangok 1.
 járulékhangok
iobagiones (lat.) 58
 ír (ige) 40, 277
 iskola 37
 ismer 90
 ispán 7
 isten 218
iuš (oláh) 32
 Jaronna 264
 járulékhangok: *b*
 262, *gy* 109, 111, *h*
 107, *p* 261, *r* 179,
v 40, 136—7, 213
jedegene (mong.) 276
 jelentés | török
 szn.-ek ~ a 11—2
 jelentésváltozások
 48, 67—8, 116, 180,
 181, 258, 267, 295,
 296, 302, 312, 314
 Jerikó 52
jätä/i/γän (tör.) 39
jetuesc (oláh) 102
 Jézus 151
jiläk (tör.) 275
jingnä (tör.) 160
živ (tör.) 157
 jobb, jog 89
 jövevényszavak át-
 vételének módja 1
jumalt (oláh) 143
juü (mong.) 157, 160
 kacsó 179
kajava, kajo (f.) 205
 a Kalevaláról 195
 kállai 237
 kálomista 225
 kálvinista bőjt 73
 kanafória 72
 kandúr 255
 Kanizsa 97—8, 156
 kanzsár 96
 káposztalé 73
 kar 'Arm' 218
 kár 220
 karmazsin 149
Karoldu 258
 karó-tő 73
 kárpit 255
 katufrék 128
 kék 277
 kel (ige) 89
 kémia 117, 189
 Kenese 98, 152, 156
 kény 128
 keresztel 7
 kereszténységre vo-
 natkozó kifejező-
 seink 8
 keresztnevek | be-
 céző ~ 49, 262 |
 kell-e vessző a
 többszörös ~
 közé? 256
 kiabál 262
 kiált 257
 kilines 94
 kín 135
 király 7
kirjokansi (f.) 202
 kis 214
 kisasszony 261
 kisbetűk divatja 55
 klipklapatórium 284
 kocperd 46
 kóka 62
 Kolonnya 108, 111
 komótizál 291
 Komplós 263
 konyha 3
 kores 179
 koresma 46
 Korompla 263
 kortes 184
 kortézia 185
 kórus 54
 kos 277
Kosthou 63
košula (szl.) 152
 Kovare 56
 kozsók 103
 kő, kövecs 41
 kő elleni recept 188
 köből 7
 kölyök 277
 kövér 41
 követ (ige) 41
 követ (fn.) 41
 Krofta K. 206
 krónika 54
 kukullórium 283—4
kuna (or.) 258
Kunžvart (cseh) 143
 kurizál 292
 küldött patkány 76
 különben 263
kvar (szl.) 221
 lábavaló 64
 lábvány 64
 Lac(k)fi, Lacháza,
 Lackó 46, 326
laĭ, läj (vog.) 259
 Lajos 304
 Lajthánia 288
 lakat 91
 langalló 310
laŋg (osztj.) 258
 lapp msh.-torlódás
 84
 lapul 73
 Largaier L. 55

- Laskai O. glosszái 57
- lassan a testtel! 112
- latin | ž-s ejtés 150 |
 ~ š-ezés az oláhban 25 | ~ ered. képzőink: -áda, -iáda 223, -éria 223, -ista 223—35, -izta 224, -izmus 280, -tórium, -órium 282, -ia 286, -ikus 289, -ianus 289, -izál 290, -ifikál 293 | ~ el. 1 kk., 46, 51, 57, 106, 108, 110, 113—5, 118, 147—54, 210, 221 kk., 299, 305, 327 | ál- ~ el. 127 | ~ elemeink átvételének módja 1 kk. | ~ elemeink sz hangja 237 | ~ ered. szn.-eink 299, 300, 326 | humanista ~ esn.-eink 64 | magyarorsz. ~ el. az oláhban 25 kk. | ~ el. a szláv-ságban 150 | ~ hatás 51
- latotuot 216
- leány 257
- Λεβητιάς 42
- lebzsel 155
- lecke 113
- legfelső, -bb 190
- léhűtő 177
- lě'n (vog.) 258
- lektika 3
- Lencsén 263
- lesz 89
- Levente 42
- liga, liga 190-1
- linguista 229
- linnye 111
- liptai 237
- litania (lat.) 111
- litván el. a finnben 200
- lomb 264
- Lomnic 264
- H. Losontzy I. 47
- Luca 113
- Ludvég, Ludvég, Ludvig 304
- Machalathu 64
- Madách 84
- magánhangzó | a FestK. kettőzött jelű ~ i 12, 87 | hosszú ~ ink ered. 13
- magyar | régi ~ nyelv 6—7 | ~ nyelv jövevényszavairól 1 | ~ el. a németben 191, az oláhban 36, 143, 154, 155, 183, 310, a szláv-ságban 191, 255
- magyarizál 292
- makkló 48
- malaszt 3, 7
- mandzsu tövégh.-k. 277
- már: márt 192
- marcališ (oláh) 33
- Marót 56
- mássalhangzó utáni iker-msh.-k 83
- Máté 327
- Máti[é]s 327
- matrizsál 97
- Matus 327
- Mátyus 327
- MÁV-féle szók 248, 315
- Mazarath 165
- mázsa 152—4
- meg 89
- meggyórium 286
- megszólítás 122, 315
- megy 89
- megye 6, 7
- mell 131
- méltóságos 181
- menettérti jegy 190, 247—8, 314
- menyét 218
- minémű 89
- mise 3, 7, 154
- mizseder 97
- mñijinäu (oláh) 310
- mocsolya 64
- Moldvânia 288
- mongol | tövégh.-k 276—8 | ~-d hang 276 | ~ denom. -yan(a), -gen(e) névszóképző 277 | burját el. a tunguzban 279
- monostor 7, 110
- Monoszlói 298
- mordvin | ~ kettős sz.-nek 104 | ~ msh.-torlódás 84 | ~ allat. -ndi, -di 130
- Moson 102, 103, 152, 156
- mozsár 155
- mustrál 46
- mutyista 231
- mű 42
- művelődéstört. a jövevényszavakban 3 kk.
- nálba 251
- nap 89
- ne 89
- † Négyesy L. 62
- nekeed 90
- nemadhatóját adja 64
- néma hét 307
- nemesek hadnagya 184
- nemesi had 184
- német 7
- német | régi ~ szn.-ek 208—9 | ~ s hang 98—104 | ~ denom. -lo névszóképző 209 | ~ el. 3, 7, 46, 98—104, 127, 142—7, 149, 178, 179, 211, 271, 304, ? 97, 128 | ~ ered. szn.-eink 304 | ~ el. az oláhban 102, a szláv-ságban 99—102, 143, 145, 149 | ~ hatás 51, 302

- németizál 292
Nempti 263
 nércel 179
 nevetlen 42
 névmás | személy-
 ~aink 138—41 |
 -n ~képző 140
 névragozás: tárgy
 -t 136; határozó-
 ragjaink 17, 88;
 -ba, -be, -ban, -ben
 90; lat. -é 138, 140;
 hat. -n 136, 140;
 -nek 91; -vá, -vé
 137; -val, -vel 91,
 129. 212—3, 297
 névszóképző | ~ink
 16, 88, 90 | ~csere
 109, 112 | lat. ered.
 ~ink 221, 280 |
 deverb. ~k: -at,
 -et 215; -ó, -ő, -a, -e
 183, 235—7; -vány,
 -vény 38 | denom.
 ~k: -a, -e (é) 38,
 42, 261; -i (mn.)
 38, 186—7, 247—8,
 (-ó, -ő végű hn.-ek-
 ben) 235, 298—9;
 -i (kics.) 294; -ias,
 -ies 187; -l 212 kk.;
 -ó, -ő, -ú, -ű, 38,
 180; -s (mn.) 185—7,
 296; -s (kics.) 109,
 112; -ság, -ség 17;
 -t 217; régi -ti, mai
 -d 157
 névszótövek 1. szó-
 végi mgh.-k
 notafikál 293
 nöstény 218
 növényneveink 4, 51,
 249, 316
Nuet(h)len 42
 nyelvében él a nem-
 zet 53
 nyer 89
 nyest 258
 nyílt 64
 nyúlt 64
 nyuszt 258
 Ocskó: ocskai 236
 oláh | ~ok tört. 36,
 160 kk. | dunán-
 túli ~ok? 300
 ~ hn.-ek 161
 ~ szn.-ek 162,
 164 | ~ képző-
 csere 310 | ~
 -*álau* képző 183
 ~ hangsúly 310
 ~ *ä: ä* vált. 310
 latin *š*-ezés az
 ~ban 25 | ma-
 gyar -ó: ~ -*äu*
 183 | latin *s*: ~ *ž*
 151 | német *s*: ~ *ž*
ž 102 | oláh el. 97,
 103, 154, 182—3,
 249—51, ? 300
 olasz 7
 olasz el. 128, 147—54,
 210, 240, 255, ? 7,
 114 | ~ a szláv-
 ságban 152
 olimpikon 55
 olló 'zicklein' 276
 ólmosbot 307
 Óperencia 286
 or(ja) 294—6
 óriás 293
 Orló: orlai 236
 orma[ó]tlan 295
 Oros(háza) 296
 Oroszlámos 59
 ostábla 46
 öböl, öblit, öblöget
 180
 Öcsény 240
 ölyv 277
 ön 140
 öröl, örvény 279
 örvényfű 51—2
 ötevény 38
 pá! 53, 178, 245
 palack 326
 Pálma 57
 Palócia 288
 palos 96
 palota 7
 palotizál 292
 Panna 262
 Πάννοες 50
 pap 7
 pápa 7
 papu(z)sa 97
 paradicsom 110, 149,
 152, 156
 paraj 264
 parasztikus 289
 párdue 238
 Párizs 52
 pásztor 238
 patvaria 288
 patvarista 233
 páva 114
 pá(z)si 97
 pëndrök 46
 penitence 113
peniřiluš (oláh) 34
 péntek 7
 pénz 7, 272
 permi szövégi
 mgh.-k 175
 pest 7
 Petz G. 323
 pézsma 153
Pfefferland (ném.)
 302
 piarista 234
pii (f.) 173—4
piispa (f.) 271
 Pila 262
 pince 271
 pipatórium 283
 pirongatórium 284
 Piski 270
 Pista 262
 pitonka 72
pohjannaula (f.) 296
Pohjola (f.) 199 kk.
 pokol 3
 pompadúr 246
 poré 265
 Potyasor 64
 Pöre, Pörzse 262
protestor (lat.) 116
pustäläu (oláh) 183
 Püski 70
 püspök 7, 271
 Püspöki 271
qar (tör.) 218
qor (tör.) 220
qurayan (mong.) 277
racha 58
Radla 206

- Radony 86
 rákócziánus 290
 rákosi eskü 120
 Ramna 264
 Ramstedt G. J. 324
rântaş (oláh) 310
 reá 257
 rebellis 127
 rece 112, 240
 receptek 187
reginnagli (lp.) 204
 retúrjegy 190, 247—8, 314
 revízió 191
 ribillió 127
 rizsma 149
 roeska 46
 rontás 76
roşau (oláh) 183
s, f hangértéke 44, 95
 ű-ezés az oláh nyelv latin elemeiben 25
 sajtár 102—3
 Salacz 326
sammaz (f.) 297
samostrily (szl.) 44
 a Sampo rejtvénye 193, 296
 Sándor 7
sarajas (f.) 200
 sarkesillag nevei 203—4
 Sarlós 300
Saroltu 258
 Sárospatak 59
 Schola Salernitana 47
şcoală (oláh) 35
şcovol 133
 se, sem 90
 sekrestye 3
sélye l. zsélye
selyéb 157
 semling 103
 Sempse 263
 Sempsey 263
 sérifikál 293
ferlouf 300
se(r)ra (lat.) 92
 sétifikál 293
şezău (oláh) 183
 sialkodás 58
sii (f.) 173
 sipista 231
Şipotin (szl.) 102
 sir (fn.) 42
 sódar 144
soluyai (mong.) 277
 somjai 237
 somlai: somlói 235, 298
 Somló 235
 sonka 144
 Söjtör 102
 Sömjén 108
 struzsál 96
 subica 95
suči (ujg.) 158
şumă (oláh) 34
 Sz hangértéke 143
 sz hang | jelölése 44 |
 ~ latin elemeinkben 237
 szamosháti szótár 65
 számszörigy, számszöríj 43
 szán (ige) 277
 szántai 235
 Szárszó 275
 százfő 51
 szegfő 51—2
 zék 3
 zékfő 51—2
 személyneveink 56, 64, 86, 104, 300, 304
 Szempe, Szenc 263
 széna 6, 7
 Szendrő 274
 szentgelléri bors 301
 Szentmarja 108
 Szerencs 263
 szerint 90
 szilasi nyj. 59, 121
 szilvórium 285
 Szily K. 189
 Szily-jutalom 251
 Szinnye 108, 111
 Szirák, Szirk 241—2
Szirc 241
 szláv | ~ szn.-ek 208 | török magas mgh.: ~ mély mgh. 171 | latin s: ~ ű, ž 150, 152 |
 német s: ~ ű, ž 99, 102; ném. *sch*: ~ ű, ž 143, 145 |
 ~ el. 3, 6, 7, 45, 57, 95—8, 108, 114, 146, 152—3, 191, 210, 236, 240—1, 271—3, 301, 327, 326 (az oláhban) 36
 szóalakok régisége 141—2
 szoba 3
 szoboszalai 236
 szóhangulat 118
 szólásaink 73—6
 szombat 7
 szótágotlás 313
 szóvégi mgh.-k, tővéghangzók, névszótövek 138—41, 156, 171, 215, 241, 273
 szöktetőfő 51—2
 szóló 275
 Sztrigy 45
 szűcs 157
 szűn(ik) 277
ta'ül (vog.) 129
 tálea 240
taraqai (mong.) 277
tarchan 254
tariyan (mong.) 278
 tarló 278
 táska 192
 t. Címet, t. Címedet 191
 te 89—90
 Te csak pipálj, Ladányi! 315
 tej 89
 teker 277
 tel- 129
temegen (mong.) 277
 tér (ige) 314
 térítvény 314
 térti jegy 190, 247—8, 314
 tesz 89
 Tét 40
Thebiuth azvedenek 58
Thocomery 170

- Tibor, Tiborc 57
 tiéd 140
 Tihamér 57
Tiuan 161
 Tócia 288
Tok-timür (tör.) 170
toplaplaudo 58
 Torda 256
 torzsa 149, 155
 tő 41
 tömzsi 155
 török | ~ szn.-ek
 161 kk. (jelentetanuk) 11—2 |
 ~ök és oláhok
 160 kk. | ós- ~*^δ-
 276 | ~ q- ered.
 220 | ~ -mongol
 hangviszony 276—
 278 | ~ -mongol
 lambdacizmus és
 rotacizmus 158 |
 bolgár- ~ š a m-
 ban 96 | ~ de-
 verb. névszóképz-
 zók: -*yu*, -*gü* 278,
 -*i*, -*ü* 278, -*laq* 278 |
 denom. -*laq*, -*lāk*
 235, 276 | ~ és bol-
 gár- ~ el. 3, 11, 39,
 135, 142, 154, 171, 189,
 218—9, 235, 256, 258,
 275 kk., ? (a mon-
 golban) 279, (az
 oláhban) 161 kk.,
 ? (a szlávtságban)
 221
 tövis 41
 trónus 54
trufa 58
 tudományt tesz 115
 tulajdonneveink l.
 személyneveink
 turáni 183
 tür 277
 tyúk 277
 ügy 45
 Újbékés Szövetség
 191
- uras, úrias, úri 185—7
 urizál 291
 -us végű latin szók
 238
 utópia 54—5
 uzsora 110
 uzsovál 96
 üdül 278
 üllel 235
 ünnep 278
 ünő 277
 ürü 277
 vagy 'oder' 45
va'i (vog.) 129 kk.
 vajda 272
vāndroc (oláh) 310
vaja 58
 vég 304
vāki (f.) 129 kk., 213
 Velence 113
vempch 263
 vendégdugó 191
 vénnya 108, 111
 Verceg 326
 vessző haszn. 256
 vezetőknéven való
 megszólítás 315
vicareš (oláh) 35
 Viclő 46
viš-Zum, *viš-nē*
 (vog.) 259
 virgács 114
 visel 90
 visszatérő jegy 190,
 248, 315
 visz 89
 vitéz 7
 vizi lencse 51
 vogul | ~ kettős
 szn.-nek 104 | ~
 instr. -*l* 131 kk.
 voluntér 311
 votják szóvégi
 mgh.-k 175
vuojō (f.) 199
Walachei (ném.) 52
 Wesszprémi I. 47
 x hangértéke 143, 150
- zamfril* 44
 z hangértéke 147, 152,
 241
 Zemplén 263
Zevrem 164
 Zirc 241
 zománc 143
 Zomlin 263
zomoserig 45
 zürjén szóvégi
 mgh.-k 175
 zs hangunk ered. 94,
 142
 zsalugáter 144
 zsálya 147—8
 zsámiska 153
 zsana 301
 zsarol 155
žart, *žert* (szl.) 145
 zseb 192
 zsellő 95, 157
 zsemb 144
 zsemlénk 104
 zseter 103
 zsid[*v*]orka 95
 zsider 146
 zsidó 97—8, 156
 zsigora 155
 zsinagóga 147, 149
 zsinat 147, 148
 zsinég 95, 144
 zsinór 142—5
 zsiók 155
 zsisztvála 155
 Zsófia 147—8
 zsojtár 103
 zsoldonár 101
 zsolnér 101
 zombék 101
 zsongár 146
 zsorvál 95
 zödör 146
 zöllő 3, 147—8
 zsub[*p*]ica 95
 zsugorodik 146
 zsup 144
 Zsuzsánna, Zsuzsi,
 Zsuska 49, 147—9
 zszusinka 146

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

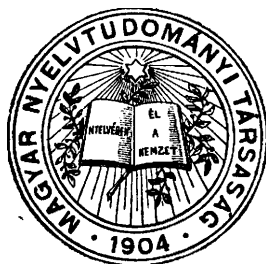
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

281—282. SZÁM

1933 JAN.—FEBR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1933

T A R T A L O M.

	Lap
<i>Melich János</i> : A jövevényszavak átvételének módjáról	1
<i>Németh Gyula</i> : Csepel	11
<i>Losonczi Zoltán</i> : A Festetics-kódex kettőzött jelű magánhangzói	12
<i>Laziczius Gyula</i> : A finnugor idők kialakulásának kérdéséhez	18
<i>Tremé Lajos</i> : A magyarországi latin <i>š</i> -ezés az oláhban	25
<i>Pais Dezső</i> : Hetevény	37
Kisebbségi közlemények. <i>Pais Dezső</i> : Idegen eredetű szónévi <i>ly</i> -ből lett magyar <i>gy</i> . — <i>Kelemen József</i> : A mássalhangzók kieséséhez. — <i>Ádám Imre</i> : A Schola Salernitana magyarra fordítója.....	43
Szó- és szólásmagyarítások. <i>Csefkó Gyula</i> : Csermakló. — <i>Csúry Bálint</i> : Egyszersmindenkorra. — <i>Horger Antal</i> : Bözsi. — <i>Moravcsik Gyula</i> : A <i>Pannonos</i> : Πάννονες népnév történetéhez. — <i>Rapaics Raymund</i> : Németből fordított régi növényneveink. — <i>Szabó T. Attila</i> : <i>Bosznia és Hercegovina</i> Marosújváron. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Nyelvében él a nemzet. — <i>Zsinszky Aladár</i> : Pá	47
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Görög szavak o hangjának írásmódja. — <i>N.</i> : Kisbetűk divatja. — <i>P. D.</i> : Névmagyarosítási kérdések.....	54
Nyelvtörténeti adatok. <i>Timár Kálmán</i> : Laskai Ozsvát glosszái ..	57
Népnyelv. <i>Szilasi Pázmány Zoltán</i> : A komárommegyei Szilas község nyelvéből. — <i>Radványi Sándor</i> : Kóka.....	59
Különlélek. <i>Sági István</i> : †Négyesy László.....	62
Levélszekrény	63
A borítékon: Tudnivalók. — Magyar Nyelvtudományi Társaság. — Kérelem. — Ertesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1933-ban 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

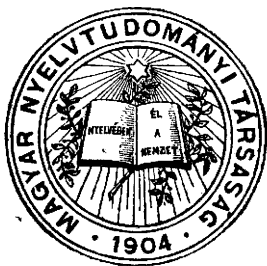
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEμία TÁMOGATÁSÁVAL

283—284. SZÁM

1933. MÁRC.—ÁPR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1933

TARTALOM.

	Lap
<i>Csúry Bálint</i> : A szamosháti szótár	65
<i>Zolnai Gyula</i> : Mássalhangzó utáni ikermássalhangzók	83
<i>Melich János</i> : A <i>Madách</i> név és család szlávságához.....	84
<i>Losonczi Zoltán</i> : A Festetics-kódex kettőzött jelű magánhangzói	87
<i>Bárczi Géza</i> : Lakat	91
<i>Knieszsa István</i> : A magyar <i>zs</i> hang eredete	94
Kisebb közlemények. <i>Juhász Jenő</i> : Kettős személynevek a mordvinknál és voguloknál. — <i>Gálos Rezső</i> : Fabchich József a nyelvemlékek és a ponyvairodalom új kiadásáról.....	104
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Csefő Gyula</i> : Átabota. — <i>Horger Antal</i> és <i>P. D.</i> : A latin <i>Anianus</i> magyar származékaihoz. — <i>M. Horváth Endre</i> : Lassan a testtel. — <i>Melich János</i> : Rece. — <i>Techert József</i> : Virgács. — <i>Zolnai Gyula</i> : Tudományt tesz	106
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Görög szavak <i>e</i> hangjának írásmódja. — <i>Melich János</i> : <i>Andor</i> és <i>András</i>	116
Nyelvtörténeti adatok. <i>Jakubovich Emil</i> : Két régi magyar esküforma	118
Népnyelv. <i>Szilasi Pázmány Zoltán</i> : A komárommegyei Szilas község nyelvéből.....	121
Társasági ügyek. Bevételek és kiadások 1932-ben és költségvetés 1933-ra. — Pénztári jelentés. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1932. évről	123.
Levélszekrény	127
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1933-ban 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvmélekeink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
 2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0'40 p.
 3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0'80 p.
 4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
 5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
 6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0'60 p.
 7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2'40 p.
 8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás (Elfogyott.)
 9. sz. Szeremley Császár Loránd. Jelentés-tanulmányok. 0'80 p.
 10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1'20 p.
 11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0'60 p.
 12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1'20 p.
 13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
 14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2— p.
 15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
 16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1'20 p.
 17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
 18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2'40 p.
 19. sz. Gragger Róbert. Omagyar Máriasisralom. 0'60 p.
 20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 p.
 21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 p.
 22. sz. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1'20 p.
 23. sz. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0'60 p.
 24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'40 p.
 25. sz. Knieza István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 p.
 26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1'20 p.
 27. sz. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1— p.
 28. sz. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6— p.
 29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“ 1— p.
 30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1— p.
 - — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolevanadik születésnapja alkalmával. 3— p.
 - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette Juhász Jenő. 10— p.
- Az 1—27., 29—30. számú kiadványaink közül a meglevőket tagjainknak féláron adjuk.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1933-ra is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144 számú postatakarékpénztári csekkszámájára.

Budapesten, 1933. április 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Szakosztályának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1933. április 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1932. február 1-től március 31-ig.

Alapítványok: Jánosi József (kieg.) 2, Melich János (kieg.) 14, összesen 16 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Csúry Bálint 8, Horger Antal 8, Horváth János 8, Lenk Adolf 8, Losonczy Zoltán 8, Szinnyei József 8, Tolnai Vilmos 8, Zirc: apátsági könyvtár 8, összesen 64 pengő.

Adományok: Haich Károly 2, Tomcsányi Móric 2, Varga Bálint 2, összesen 6 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Ilosvay Lajos 10, Sági István 2, összesen 12 pengő.

Magyar Nyelvtudományi Társaság.

I. Tiszteleti tagok:

† Lehr Albert, Budapest (1917), † Paasonen Henrik, Helsinki (1912), † Schuchardt Hugó, Grác (1905), Setälä Emil, Helsinki (1905), † Szily Kálmán t. elnök, Budapest (1922), † Thomsen Vilmos, Koppenhága (1905), † Wichmann György, Helsinki (1912), Wiklund Károly Bernát, Uppsala (1922).

II. Tisztikar:

Elnök: Szinnyi József, alelnökök: Gombocz Zoltán és Melich János, titkár: Jakubovich Emil, szerkesztők: Gombocz Zoltán, Melich János és Pais Dezső, jegyző: Zsirai Miklós, pénztáros: Sági István, ellenőr: Pais Dezső.

III. Választmányi tagok:

a) *Fővárosiak*: Bárczi Géza, Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Gulyás Pál, Hóman Bálint, Horváth János, Juhász Jenő, Lazicius Gyula, Losonczi Zoltán, Nagy József Béla, Rásonyi Nagy László, Németh Gyula, Némethné Sebestyén Irén, Putnoky Imre, Schwartz Elemér, Treml Lajos, Trócsányi Zoltán, Viszota Gyula, Gróf Zichy István, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula.

b) *Vidékiek*: Csefkó Gyula, Csúry Bálint, Gyomlay Gyula, Horger Antal, Klemm Antal, Mészöly Gedeon, Pap Károly, Soly-mossy Sándor, Szendrey Zsigmond, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Zolnai Béla.

IV. Számvizsgáló-bizottság:

Horváth Endre, Sipőtz Pál, Szidarovszky János.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1933-ra is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy a mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144 számú postatakarékpénztári csekkzámlájára.

Budapesten, 1933. február 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Szakosztályának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1933. február 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1932. december 1-től 31-ig.

Alapítványok: Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 3, Bátky Zsigmond (kieg.) 10, Csúry Bálint (kieg.) 4, Gálos Rezső (kieg.) 2, Horváth Endre (kieg.) 7, Klemm Antal (kieg.) 5, Melich János (kieg.) 10, Szócs Ferenc (kieg.) 10, összesen 51 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszteletdíjakból): Gyallay Domokos 1, Károlyi Árpád 2, Szinnyei József 1, Tolnai Vilmos 1, Weszely Gyula 3, Gr. Zichy István 2, összesen 10 pengő.

1933. január 1-től 31-ig.

Alapítványok: Viszota Gyula (kieg.) 10 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Ecseri Lajos 8, Esterházy hercegi könyvtár 10, Lengyel Lajos 8, Melich János 8, Pécs: ciszt. reál-gimn. önképzőköre 8, összesen 42 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

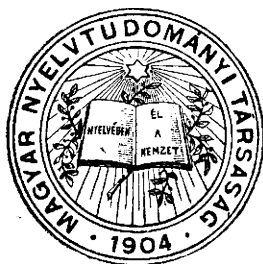
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

285—286. SZÁM

1933. MÁJ.—JÚN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1933

TARTALOM.

	Lap
<i>Szinnyei József</i> : Még egyszer a <i>-val, -vel</i> rag eredetéről	129
<i>Knieszsa István</i> : A magyar <i>zs</i> hang eredete.....	142
<i>Ligeti Lajos</i> : Szücs	157
<i>Rásonyi Nagy László</i> : Baszaraba	160
<i>Lakó György</i> : A szóvégi magánhangzókrol.....	171
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Csefkó Gyula</i> : Léhűtő. — <i>Hartnagel Erzsébet</i> : Pá. — <i>Horger Antal</i> : Kacsó és korcs. — <i>Juhász Jenő</i> : Öböl, öblít, öblöget. — <i>Károlyi Árpád</i> : Méltóságos a. m. méltányos. — <i>Tamás Lajos</i> : Bődölő. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Turáni magyar. Kortes, nemesek hadnagya, nemesi had	177
Nyelvművelés. <i>Vázsonyi Izidor</i> és <i>Nagy J. Béla</i> : Uras, úrias, úri	185
Nyelvtörténeti adatok. <i>Jakubovich Emil</i> : Régi magyar receptek ..	187
Különfélék. Szily Kálmán emlékezete.....	189
Levélszekrény	189
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1933-ban 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

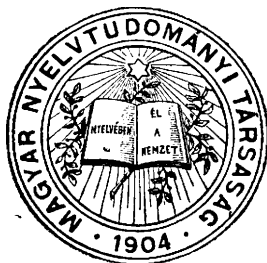
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

287—288. SZÁM

1933. SZEPT.—OKT.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1933

T A R T A L O M.

	Lap
<i>Setälä Emil</i> : A <i>Sampo</i> rejtvénye	193
<i>Melich János</i> : Radla	206
<i>Mészöly Gedeon</i> : Fialim, szeressétek egymást	212
<i>Ligeti Lajos</i> : Régibb török jövevényszavaink magyarázatához	218
<i>Gyalmos János</i> : Latin eredetű képzőink	221
Kisebb közlemények. <i>Pais Dezső</i> : Somlai: somlói. — <i>Waldapfel Imre</i> : Latin jövevényszavaink sz hangjáról	235
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Horger Antal</i> : Rece. — <i>P. D.</i> : Zirc. — <i>Szabó T. Attila</i> : Erge. — <i>Techert József</i> : Cikás. — <i>Zsigmond Ferenc</i> : Pá	240
Nyelvművelés. <i>Zolnai Gyula</i> és <i>N.</i> : Menettérti jegy, térti jegy	247
Népnyelv. <i>Csüry Bálint</i> : Növénynevek Bogdánfalváról	249
Társasági ügyek. <i>Jakubovich Emil</i> : Titkári jelentés 1932-ről. — Jelentés az 1932. évi Szily-jutalomról	251
Levélszekrény	255
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1933-ban 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

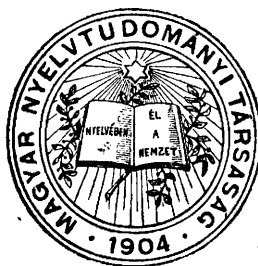
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL

289—290. SZÁM

1933. NOV.—DEC.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1933

TARTALOM.

	Lap
<i>Zsirai Miklós</i> : A <i>leány</i> szó eredete	257
<i>Horger Antal</i> : Inetimológikus <i>p</i> és <i>b</i> fejlődése	261
<i>Bárcozi Géza</i> : Paraj	264
<i>Melich János</i> : Adalékok az egyszerejtéshez	269
<i>Ligeti Lajos</i> : Régebbi török jövevényszavaink magyarázatához.....	275
<i>Gyalmos János</i> : Latin eredetű képzőink	280
<i>Juhász Jenő</i> : Óriás	293
Kisebbségi közlemények. <i>Setälä Emil</i> : A <i>Sampo</i> rejtvénye. — <i>Szamosfalvi Gergely</i> : A <i>-vel</i> raghoz. — <i>Zolnai Gyula</i> és <i>A. M.</i> : Somlai \sim somlói. — <i>Pais Dezső</i> : Első-második szótagbeli <i>o—o > ě—o</i> változás	296
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Csejtkó Gyula</i> : Borsért járó. — <i>Lazicius Gyula</i> : Cikornyás. — <i>N. J. B.</i> : Dóm. — <i>P. D.</i> : Ludvég. — <i>Techert József</i> : Aténás. — <i>Timár Kálmán</i> : Fekete péntek, néma hét. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Csátibot, árvatölgy, ólmosbot. — <i>Tremel Lajos</i> : Bándoc. — <i>Virányi Elemér</i> : Volontér	301
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : A <i>dz</i> és a <i>dzs</i> helyesírásához. — <i>Zolnai Gyula</i> : Menettértili jegy, tértili jegy, tértilvény. — <i>Juhász Jenő</i> : Te csak pipálj, Ladányi!	312
Népnyelv. <i>Csüry Bálint</i> : Növénynevek Bogdánfalváról.....	316
Különfélék. <i>Zsirai Miklós</i> : A Finnugor Társaság félszázados ünnepe. — <i>Melich János</i> : Petz Gedeon születésének hetvenedik évfordulójára. — <i>Ligeti Lajos</i> : Ramstedt G. J. hatvanéves	321
Levélszekrény	326
Tartalom	327
Szó- és tárgymutató	329
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Közgyűlési meghívó. — Értesítés. — Felolvasó üléseink.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1934-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0'40 p.
3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0'80 p.
4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0'60 p.
7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2'40 p.
8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás (Elfogyott.)
9. sz. Szeremley Császár Loránd. Jelentés-tanulmányok. 0'80 p.
10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1'20 p.
11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0'60 p.
12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1'20 p.
13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. (Elfogyott.)
14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2'— p.
15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1'20 p.
17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2'40 p.
19. sz. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasisalom. 0'60 p.
20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 p.
21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 p.
22. sz. Csüry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1'20 p.
23. sz. Szinyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0'60 p.
24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'40 p.
25. sz. Knieszsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 p.
26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1'20 p.
27. sz. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1'— p.
28. sz. Cselkó Gyula. Szállógigék, szólásmódok. 6'— p.
29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“ 1'— p.
30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1'— p.
- — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3'— p.
- — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette Juhász Jenő. 10'— p.
- Az 1—27., 29—30. számú kiadványaink közül a meglévőket tagjainknak féláron adjuk.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglaláskori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
felolvasó üléssel kapcsolatos

évi közgyűlését

1934. január 23-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés-
termében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívotnak.

Tárgysorozat:

GOMBOCZ ZOLTÁN elnöki megnyitója: A funkcionális nyelv-
szemlélet.

Tisztikar, hét fővárosi, négy vidéki választmányi tag és
három számvizsgáló választása.

Titkári jelentés a Társaság 1933. évi működéséről.

Az 1933. évi Szily-jutalom odaítélése.

Pénztári jelentés 1933-ról. — Költségvetés 1934-re.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.*

A közgyűlés berekesztése.

* Az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű
indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmány-
nak be kell jelenteni. Ha az indítványok be nem jelentettek, tárgyalásuk a leg-
közelebbi közgyűlés napirendjére marad.

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan*
című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és
a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve
ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1933. december 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Felolvasó üléseinket 1934-ben a következő napokon tart-
juk: február 13., március 13., április 10., május 15., június 12.,
október 9., november 13., december 11.

19.703. — Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. — (F.: Czákó Elemér dr.)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
 2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0'40 p.
 3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0'80 p.
 4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
 5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
 6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0'60 p.
 7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2'40 p.
 8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás (Elfogyott.)
 9. sz. Szeremley Császár Loránd. Jelentés-tanulmányok. 0'80 p.
 10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1'20 p.
 11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0'60 p.
 12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1'20 p.
 13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. (Elfogyott.)
 14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2'— p.
 15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
 16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1'20 p.
 17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
 18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2'40 p.
 19. sz. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasiralom. 0'60 p.
 20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 p.
 21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 p.
 22. sz. Csűry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1'20 p.
 23. sz. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0'60 p.
 24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'40 p.
 25. sz. Knieszsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 p.
 26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1'20 p.
 27. sz. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1'— p.
 28. sz. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6'— p.
 29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“ 1'— p.
 30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1'— p.
 - — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3'— p.
 - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette Juhász Jenő. 10'— p.
- Az 1—27., 29—30. számú kiadványaink közül a meglevőket tagjainknak féláron adjuk.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasznítás története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglaláskori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1933-ra is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelte befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144 számú postatakarékpénztári csekkszámájára.

Budapesten, 1933. október 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1933. október 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1933. június 1-től november 30-ig.

Alapítványkiegészítés: Balogh Jenő, Nagylózs 8, Jánosi József, Veszprém 2, összesen 10 pengő.

Adományok: Pesitz Nándor 2, Szinnyei József (írói tiszt. díjból) 14'02, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 200, összesen 216'02 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
 2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-cím a magyarban. 0'40 p.
 3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. 0'80 p.
 4. sz. **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
 5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
 6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncnyelv. 0'60 p.
 7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2'40 p.
 8. sz. **Melich János.** Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás (Elfogyott.)
 9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. 0'80 p.
 10. sz. **Kossa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. 1'20 p.
 11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0'60 p.
 12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. 1'20 p.
 13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
 14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. 2'— p.
 15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
 16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személyneveink. 1'20 p.
 17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. (Elfogyott.)
 18. sz. **Sági István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2'40 p.
 19. sz. **Gragger Róbert.** Ómagyar Máriásiralom. 0'60 p.
 20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 p.
 21. sz. **Vitéz Házi Jenő.** A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 p.
 22. sz. **Csűry Bálint.** A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1'20 p.
 23. sz. **Szinnyei József.** A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0'60 p.
 24. sz. **Balogh József.** Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'40 p.
 25. sz. **Kniezsa István.** A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 p.
 26. sz. **Fludorovits Jolán.** Latin jövevényszavaink hangtana. 1'20 p.
 27. sz. **Moravesik Gyula.** Az onogurok történetéhez. 1'— p.
 28. sz. **Csefkó Gyula.** Szállóigék, szólásmódok. 6'— p.
 29. sz. **Bárcei Géza.** A „pesti nyelv“ 1'— p.
 30. sz. **Németh Gyula.** A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1'— p.
 - — **Emlék Szily Kálmánnak,** a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3'— p.
 - — **A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója.** Szerkesztette Juhász Jenő. 10'— p.
- Az 1—27., 29—30. számú kiadványaink közül a meglevőket tagjainknak féláron adjuk.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. **Gombocz Zoltán:** Nyelvtörténeti módszertan.
3. **Pápay József:** A magyar nyelvhasználat története.
4. **Pápay József:** A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. **Gróf Zichy István:** A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. **Melich János:** A honfoglalás kori Magyarország.
7. **Hóman Bálint:** A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. **Klemm Antal:** Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. **Tolnai Vilmos:** A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1933-ra is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144 számú postatakarékpénztári csekkszámlájára.

Budapesten, 1933. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1933. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1933. április 1-től május 31-ig.

Alapítványok: Csúry Bálint (kieg.) 21, Melich János (kieg.) 5, összesen 26 pengő.

Adományok: Budapest Székesfővárosi Községi Takarékpénztár 100, Kováts Zoltán 2, Madarassy László 2, Pesti Hazai Első Takarékpénztár 100, összesen 204 pengő.

Adomány a Szily-alapra: Melich János (írói tiszt. díj) 4 pengő.